Tyragetia

Arheologie
Istorie Antică

SERIE NOUĂ

Vol. I [XVI] nr. 1

Chișinău
2007

ISSN 1857-0240

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacție

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacție: dr. Aurel Zanoci
Redactor: Vlad Pohilă

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nicolaus Boroffka (Berlin); dr. Gheorghe Cojocaru (Chişinău); dr. Victor Cojocaru (Iaşi); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth Ceredigion); dr. Mikhail Gnedovsky (Moscova); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiță (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. Elena Ploşniță (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt-Petersburg); dr. Vladimir Vanciugov (Odesa).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite pe adresa Colegiului de redacție al „Tyragetiei”: *Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

© Muzeul Național de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Littera scripta manet

Stimaţi colegi !

Volumul de faţă reprezintă începutul unei noi serii a revistei *Tyragetia*. Decizia de a edita Seria Nouă se explică prin modificările intervenite în decembrie 2005, când, prin fuzionarea Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei şi a Muzeului de Arheologie al Institutului de Arheologie şi Etnografie al AŞM, a fost constituit Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei a avut o tradiţie editorială mai veche. În 1992, prin eforturile directorului acestei instituţii, a fost iniţiată editarea Anuarului Muzeului Naţional. Începând cu al III-lea număr, revista s-a numit *Tyragetia*, iar de la al XIV-lea număr, anuarul s-a transformat în revistă ştiinţifică cu profil arheologic, istoric şi cultural.

De-a lungul anilor, Colegiul de redacţie, precum şi aspectul grafic al *Tyragetiei*, au cunoscut diferite modificări. Însă contribuţia întregului colectiv al muzeului – în primul rând a domnilor Nicolae Răileanu, dr. Vlad Ghimpu şi dr. Nicolae Chetraru – a fost constantă. Datorită dăruirii lor, *Tyragetia* a devenit o revistă ştiinţifică şi culturală cunoscută atât în Republica Moldova, cât şi peste hotarele ei.

Seria Nouă a *Tyragetiei* reprezintă o adaptare a revistei la noile imperative ale timpului. Din respect pentru tradiţie, am păstrat unele simboluri, precum şi numerotarea anterioară, în paralel cu cea nouă.

Având în vedere profilul istorico-arheologic pe care îl are acum muzeul, Tyragetia. Serie Nouă va apărea în două numere anual: Nr. 1. *Arheologie. Istorie Antică* şi Nr. 2. *Istorie. Muzeologie.* Considerăm că această structurare, deopotrivă tematică şi cronologică, a studiilor şi articolelor va stimula interesul atât al celor care vor dori să publice, cât şi al lectorilor revistei noastre.

Dr. hab. Eugen Sava
Director general al Muzeului Naţional
de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Littera scripta manet

Dear colleagues !

This volume presents beginning of a new series of the *Tyragetia* journal. In 2005 the National Musum of Archeology and History of Moldova was formed following unification of the History Museum of Moldova and Archeological Museum of the Archeology and Ethnography Institute of the Science Academy of Moldova.

The History Museum has an old publishing tradition. In 1992 thanks to the efforts of the director of the present institution began edition of the National Museum's Annual. Starting with volume III the journal was named *Tyragetia*. Edition of volume XIV transformed the Annual into a scientific journal with archeological, historical and culturological profiles.

In the course of years the Editorial Board and the exteriour aspect of the journal have undergone various changes. Contribution by the whole museum staff and above all by Mr. Nicolae Răileanu, dr. Vlad Ghimpu and dr. Nicolae Chetraru has remained true.

Their selflessness made *Tyragetia* well-known home and abroad.

New series of *Tyragetia* represents an adaptation of the journal dictated by the requirements of time. Certain symbols as well as the anterior numbering have been preserved to pay tribute to the tradition.

By virtue of the historical-archeological profile of the museum, *Tyragetia. New Series* will be published in two issues: Nr. 1. *Archeology. Ancient History* and Nr. 2. *History. Museology*.

We consider that such division of the articles will stimulate interest of both the specialists who will want to publish and those who will read the journal.

Dr. hab. Eugen Sava
General director of the National Museum
of Archeology and History of Moldova

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Вячаслав Бикбаев
«Башни» Петрен (от археологической интерпретации аэрофотоснимков к реконструкции жизни кукутень-трипольских поселений) (Petreni "Towers" (from archeological interpretation of aerial photographs to reconstruction of the Cucuteni-Tripolye settlements life) 9

Ion Niculiță, Aurel Zanoci, Tudor Arnăut
Sistemul defensiv al cetății din epoca fierului – Saharna Mare (Fortifications of the Early Iron Age settlement Saharna Mare) 27

Valeriu Banaru
Cu privire la difuzarea ceramicii cu figuri roşii în nord-vestul Pontului Euxin (reflecţii pe marginea unei cărţi recente despre comerţul şi funcţionalitatea vaselor atice în spaţiul pontic) (Zur Verbreitung rotfiguriger Keramik im Nordwesten des Pontos Euxeinos (Bemerkungen zu einem Buch über Handel und Gebrauch attischer Gefäße im pontischen Raum) 63

Валерия П. Былкова
Позднескифские городища Нижнего Днепра: проблемы хронологии и атрибуции (Late Scythian settlements in the Lower Dnieper Region: chronology and attribution) 89

Adrian Husar
Stat şi biserică în Imperiul Roman târziu: Valentinian I, Valens şi criza ariană (State and Church in the Later Roman Empire: Valentinian I, Valens and the Arian crisis) 115

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Nicolae Chetraru
Consideraţii privind staţiunea Bobuleşti V din paleoliticul inferior în bazinul râului Răut (Early Paleolith site Bobuleşti V in the Raut river basin) 121

Ilie Borziac, Vitalie Burlacu
Episodul sviderian în epipaleoliticul carpato-nistrean (Epipaleolithic Svider in the Carpathian-Dniester area) 147

Ilie Borziac, Nicolae Chetraru
Un depozit de piese litice cucuteniene de la Costeşti (Cucuteni stone articles treasure found at Costeşti village) 161

Сергей М. Агульников, Евгения Ф. Редина
Могильник «Змеиная Балка» у с. Кошары, Одесской области (The burial cemetery "Zmeinaya Balka", near village of Kosary, Odessa district) 169

Alin Frînculeasa
Contribuţii privind mormintele Jamnaja din Muntenia. Cercetări arheologice la Ariceştii-Rahtivani - jud. Prahova (Contributions apres des tombes Jamnaja dans Muntenia. Recherches archeologiques a Ariceştii-Rahtivani, Prahova) 181

Татьяна Демченко
Археологические исследования курганов левобережья Среднего Прута (раскопки 1982, 1984 гг.) (Kurgans on the left bank of the Middle Prut (excavations of 1982 and 1984) 195

Сергей М. Агульников
Горизонт белозерской культуры поселения Криничное (The Belozerka culture horizon from the settlement Kriničnoe) 217

Ion Niculiță, Andrei Nicic
Cercetări arheologice la situl Saharna-Dealul Mănăstirii (Archaeological research conducted at the settlement Saharna-Dealul Mănăstirii) 225

Viorel Stoian
Piese de inventar de tip Babadag de la Siliştea, jud. Brăila (Babadag inventory pieces from Siliştea, Brăila county) 249

Иван Г. Власенко
Гальштатские культурно-хронологические горизонты многослойного поселения Иванча II (Hallstatt cultural-chronological horizons of multilevel settlement Ivancea II) 257

Dragoş Mândescu
Praştia – o armă mai puţin cunoscută, utilizată de geţi (The sling – a less known weapon of the Getes) 269

Alexandru Levinschi
Date preliminare privind începutul de locuire a geţilor pe locul aşezării fortificate Saharna Mare (Preliminary data about initial period of getian settlement in fortified Saharna Mare) 275

Octavian Munteanu, Vasile Iarmulschi
Preliminarii privind fortificaţia de la Horodca Mică (Pilot excavations at Horodca Mică fortification) 279

Aurel Zanoci, Mihail Băţ
Cercetările arheologice la situl traco-getic Saharna „La Şanţ" (campania 2006) (Archeological researches conducted in 2006 at the Thracian-Getian settlement Saharna „La Şanţ") 287

Evgeniya Redina, Natalia Mateevici
Importul amforistic sinopeean la cetatea antică Košary, regiunea Odesa, Ucraina (Sinope amphorae at Košary site, Odessa district, Ukraine) 299

Marius Alexianu
Un aspect al economiei trace: sclavi pentru sare (Un aspect de l'économie thrace: esclaves contre sel) 307

Octavian Bounegru
Expediţia amiralului histrian Hegesagoras în vestul Mării Negre (The expedition of Histrian admiral Hegesagoras to western Black Sea) 311

Marek Żyromski
Power, legitimization and propaganda in Imperial Rome (Puterea, legitimarea ei şi propaganda în Imperiul Roman) 317

Florian Matei-Popescu, Alexander Falileyev
Notă asupra *ISM* V 115 (A Note on ISM V, 115) 323

Larisa Ciobanu
Vestigii ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov de la Sîngerei (Les vestiges de la culture Sântana de Mureş-Černjachov de Sîngerei) 327

Petre Mocanu
Creştinismul la nord de Balcani în lumina materialelor arheologice din secolele IV-VI p. Chr. (Christianity North of the Balkans in light of the archeological materials (4th - 6th c. AD) 331

Ion Tentiuc
Despre ritul şi ritualul funerar medieval timpuriu din spaţiul pruto-nistrian (necropola de la Moleşti-Ialoveni) (Aspects of funeral rite and ritual in the Prut-Dniester region in the early Middle Ages (The Moleşti-Ialoveni necropolis) 335

Iulia Postică
Arheologia publică a complexului muzeal Orheiul Vechi (Public archaeology of museum complex Orheiul Vechi) 343

Ana Boldureanu
Cronica descoperirilor monetare (I) (Monetary finds chronicle (I) 351

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Дергачев В.А. О скипетрах. Этюды в защиту миграционной концепции М. Гимбутас. Revista arheologică. vol. I. Nr. 2. Chişinău, 2005, 166 стр. ISSN 1857-016X. (*Игорь Манзура*) 361

Heinz Heinen, Antike am Rande der Steppe. Der nördliche Schwarzmeerraum als Forschungsaufgabe (Antichitatea la marginea stepei. Spaţiul nord-pontic ca temă de cercetare), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006, 91 p., 23 fig. (*Victor Cojocaru*) 381

O exegeză a psihologiei fricii. Alexander Rubel, Cetatea înspăimântată. Religie şi politică la Atena în timpul războiului peloponesiac, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2006, 404 p. (*Mihaela Paraschiv)* 385

Octavian Liviu Şovan, Necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Mihălăşeni (judeţul Botoşani), Editura „Cetatea de Scaun", Târgovişte, 2005, 354 p.+390 pl., ISBN 973-7925-51-3 (*Vlad Vornic*) 390

Adrian Ioniţă, Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Superioară în secolele XI-XIII, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005, 228 p.+56 pl., ISBN 973-27-1215-5 (*Ion Ursu*) 395

Aurel Vîlcu, Theodor Isvoranu, Eugen Nicolae, Les Monnaies d'or de l'Institut d'Arheologie de Bucarest, Moneta, Wetteren 2006, 253 p., abrevieri, indice de catalog, 32 planşe, 884 fig., 1 hartă, ISBN 90-77297-29-4 (*Sergiu Popovici*)..... 398

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 399

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia"..... 401

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal 402

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 403

«БАШНИ» ПЕТРЕН (от археологической интерпретации аэрофотоснимков к реконструкции жизни трипольских поселений)

Вячеслав Бикбаев

«...следует всегда помнить, что обязательным спутником аэрофотосъемки и дешифровки снимков в археологических целях должна быть археологическая проверка памятников на поверхности. Эти два способа археологического исследования (воздушный и наземный) должны использоваться в неразрывной взаимосвязи»

(Шишкин 1964, 204)

Недавно научной общественностью отмечался 100-летний юбилей открытия (1901 г., Е. Бузня) и раскопок (1902-1903 гг., Э. Штерн) замечательного памятника этапа CI цивилизации Кукутень-Триполье – поселения Петрень (Петрены) (коммуна София, район Дрокия, Республика Молдова) (Штерн 1904, 69-72; Stern 1906; Штерн 1907, 9-94; Sorochin 2004, 253-264).

Два последовавших за этим события: радостное – большое внимание, уделенное поселению Петрень, а также его первооткрывателю и исследователям (Відейко 2004а, 27-28; он же 2004в, 503; он же 2004г, 44-45; он же 2004д, 409; Дудкін, Відейко 2004, 312-313, рис. 16-17; Ляшко 2004, 627-628; Поліщук 2004, 407-408), в вышедшей в Киеве двухтомной, объемной и богато иллюстрированной энциклопедии, посвященной культуре Кукутень-Триполье (Енциклопедія трипільської... 2004); и печальное – сообщение о разрушении в 2004 г. целой половины этого поселения глубокой вспашкой[1], вновь привлекли наше внимание к этому уникальному памятнику, в изучении которого в 80-е – первой половине 90-х гг. прошлого столетия нам довелось принять посильное участие.

[1] Согласно непроверенным сведениям, полученным от знакомых и родственников – жителей с. София. Следует отметить, что В.И. Маркевич и другие исследователи, считали поселение полностью разрушенным плантажной вспашкой уже к 70-м гг. XX столетия. Однако проведенные нами обследования поселения и заложенный в 1981 г. с целью проверки сохранности его культурного слоя шурф показали, что памятник на значительной своей части еще пригоден для исследований. Выводы подтвердились наблюдениями начала 90-х гг. XX в., когда нами было приостановлено строительство в южной части поселении большого отстойника местной фермы на этапе уже проведенных вскрышных работ.

Введение

Основным поводом к написанию настоящей статьи и главной ее темой является представленная в статье В.П. Дудкина и М.Ю. Видейко гипотеза об оборонительном значении кольца крупноразмерных объектов на периферии поселения Петрень, составляющего одну из примечательных особенностей его уникальной структуры. Последняя была выявлена в конце 70-х гг. XX ст. благодаря применению аэрометода в археологических целях военным топографом и научным сотрудником Института Археологии АН СССР К.В. Шишкиным (Маркевич 1981, 18-19, 74, рис. 14; Дудкін, Відейко 2004, 312-313, рис. 16-17)[2].

Выдвинутая В.П. Дудкиным и М.Ю. Видейко гипотеза основывается на информации из двух источников:

а) план-реконструкция поселения Петрень, осуществленный в конце 70-х гг. XX в. К.В. Шишкиным на основе дешифрирования аэрофотоснимков (рис. 1/1), который был опубликован в 1981 г. В.И. Маркевичем в сопровождении авторского описания и некоторых комментариев (Маркевич 1981, 18-19, 74, рис. 14);

[2] Термином «объект» для целей воздушной археологии мы обозначаем образования археологического происхождения, читающиеся на аэрофотоснимках в виде точек, пятен и линий различных конфигураций и соответствующие им реальные объекты – углубленные и наземные сооружения поселенческих структур и могильников, рвы и валы, скопления культурных остатков на древней дневной поверхности, не являющиеся остатками сооружений и др. В целом, термин соответствует по содержанию употребляемому в этой области в англоязычной литературе термину «feature»

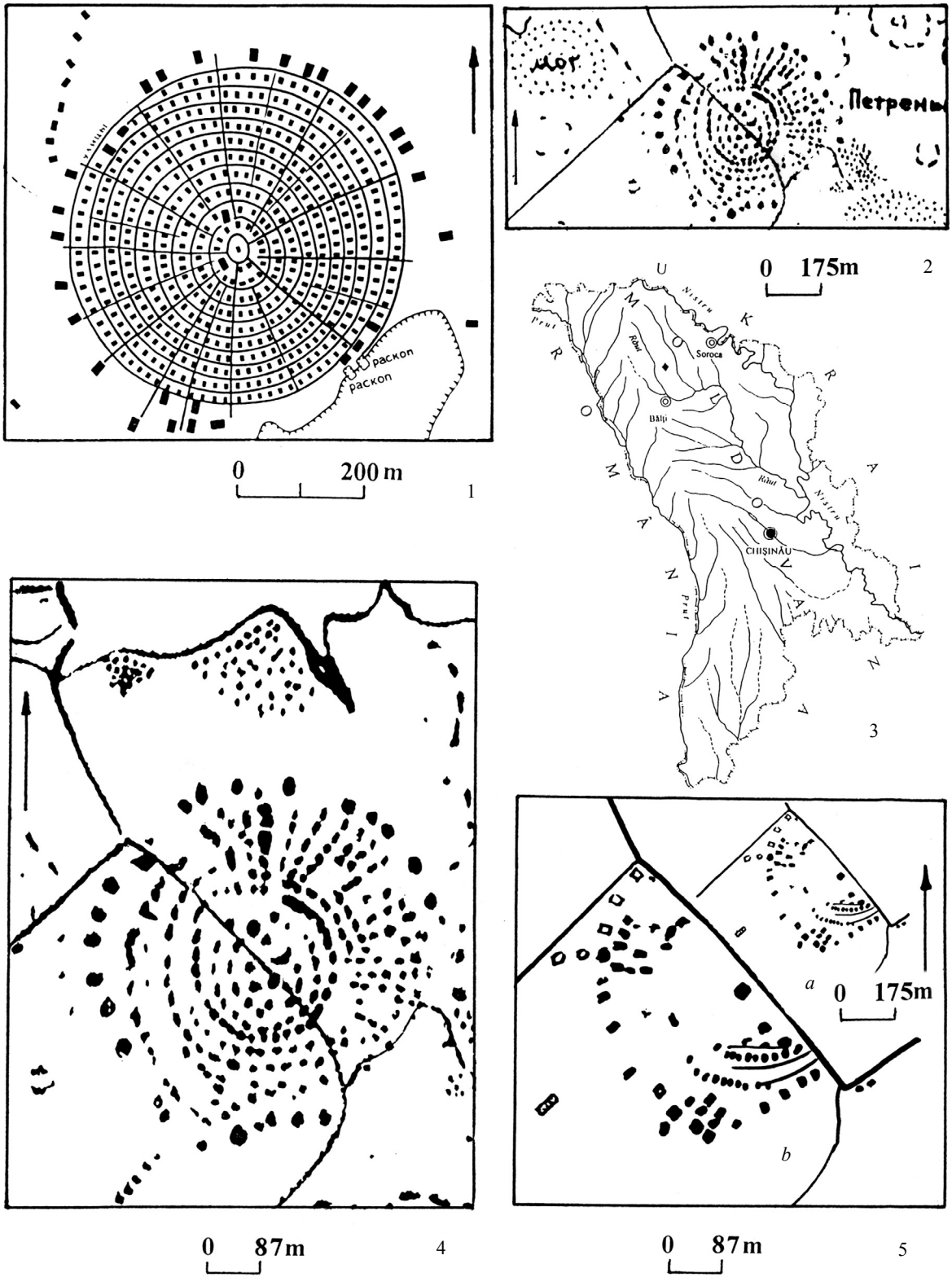

Рис. 1. Поселение Петрень по данным аэрофотоснимков: 1 - план-реконструкция поселения, составленный К.В. Шишкиным (по В.И. Маркевичу); 2 - фрагмент одного из «рабочих» планов К.В. Шишкина, составленных по снимкам 1967 г., масштаба 1:35000, с изображением поселения Петрень и предполагаемого энеолитического могильника; 3 - географическое положение поселения Петрень; 4 - увеличенный план поселения, составленный К.В. Шишкиным по снимку 1967 г., масштаба 1:35000; 5 - незавершённый план поселения Петрень, составленный В.М. Бикбаевым по снимку 1984 г. масштаба 1:18000 (a - в масштабе снимка, b - двукратно увеличенный).

б) план поселения Петрень, названный нами «рабочий» или «первичный». Этот план является составной частью одного из 7 общих планов археологического ландшафта территории междуречья рек Рэут и Куболта в зоне поселения Петрень, составленных по аэрофотоснимкам (съемки 1967 г., масштаб 1:35000) К.В. Шишкиным и переданных нам в 1983 г. для осуществления их верификации на местности. Каждый из этих планов содержал переведенную в графическую форму археологическую информацию одного снимка. Общая площадь покрываемой снимками территории составляла около 145 км² (Bicbaev, Sava 2004, 336).

Вероятно, этот, сделанный в скорописной манере план поселения Петрень и послужил основой для опубликованного в книге В.И. Маркевича плана-реконструкции. Однако, поскольку К.В. Шишкин работал с так называемыми стереопарами частично взаимоперекрывающихся снимков, есть основания допустить возможность использования им, при составлении плана-реконструкции, по меньшей мере, еще одного снимка – второго снимка стереопары для сведения информации с обоих снимков в единое целое (рис. 1/2, 4).

В начале 90-х гг. XX в. эти планы мы предоставили В.П. Дудкину по его просьбе для облегчения магнитометрических исследований на нескольких кукутень-трипольских поселениях, расположенных (как и поселение Петрень) на территории коммуны София[3]. До опубликования в 2004 г. В.П. Дудкиным и М.Ю. Видейко в указанной энциклопедии «рабочего» плана, единственным, известным в литературе источником для изучения структуры поселения Петрень оставался его план-реконструкция[4].

[3] Мы имели возможность участия, в качестве консультанта, лишь в начальной фазе работ, проводившихся отрядом В.П. Дудкина. Достоверно нам известно о съемках трех кукутень-трипольских поселений этапа CI. Это поселения София II «Ла Гэван»; София VIII «Ла Мойнэ» и София IX «Ла Худжинешть»/«Фундул Имашулуй». Возможно, съемки также проводились на поселении София V этапа CI. К сожалению, до настоящего времени мы не имели возможность ознакомления с результатами проведенных на этих молдавских памятниках магнитометрических исследований.

[4] Не знаем насколько корректно опубликование «рабочего» плана Петренского поселения без согласования с нами, как с лицом, которому К.В. Шишкин непосредственно доверил планы-схемы для верификации. Вызывает сожаление, что тем самым названные авторы лишили себя возможности воспользоваться результатами, полученными нами в процессе полевой верификации.

Прежде чем приступить к анализу обоих упомянутых источников, и далее – изложению и разбору гипотезы В.П. Дудкина и М.Ю. Видейко, приведем краткое описание и историю археологического изучения Петрень; обозначим некоторые результаты исследований К.В. Шишкина по разведке памятников Кукутень-Триполья в северной Молдове (в процессе которых и был получен план Петренского поселения), а также остановимся на некоторых результатах из личного опыта дешифрирования аэрофотоснимков и верификации получаемой информации наземными обследованиями.

Поселение Петрень и краткая история его археологического изучения

Поселение Петрень находится на территории коммуны София (район Дрокия, Республика Молдова), в 6 км к юго-западу от с. Петрень того же района и в 1,7 км к югу от южной окраины с. София. Оно расположено почти в центральной части водораздельного пространства рек Рэут и Куболта (на удалении около 9 км от Рэута и 6 км от Куболты), на одном из ограниченных с двух сторон, слабо выраженными седловинами всхолмлений плато водораздела двух ручьев – притоков р. Куболта, протекающих в широтном направлении и обтекающих плато с севера и юга, в урочище «Ла Вия Боерякэ»/«Ла Шулим». Ширина водораздела в месте поселения около 1,2 км. Северная окраина поселения, удаленная на 300-350 м от ручья, располагается на краю пологого (с крутизной 3°) склона его долины, на высоте около 25 м над тальвегом, а противоположная его окраина выходит к более крутому (с крутизной около 7°) склону долины, будучи расположенной на такой же высоте над ручьем, но на более близком (200-250 м) от него удалении. Высота поселения над уровнем моря 165-190 м при общем уклоне его поверхности к северу.

Поселение в плане круглое, диаметром около 640 м, и по занимой площади – около 33 га – может быть отнесено к разряду среднекрупных кукутень-трипольских памятников для территории Пруто-Днестровского междуречья. Датируется первой половиной этапа CI культуры Кукутень-Триполье, являясь эпонимным памятником выделяемых исследователями «петренской ступени», типом «Пет-

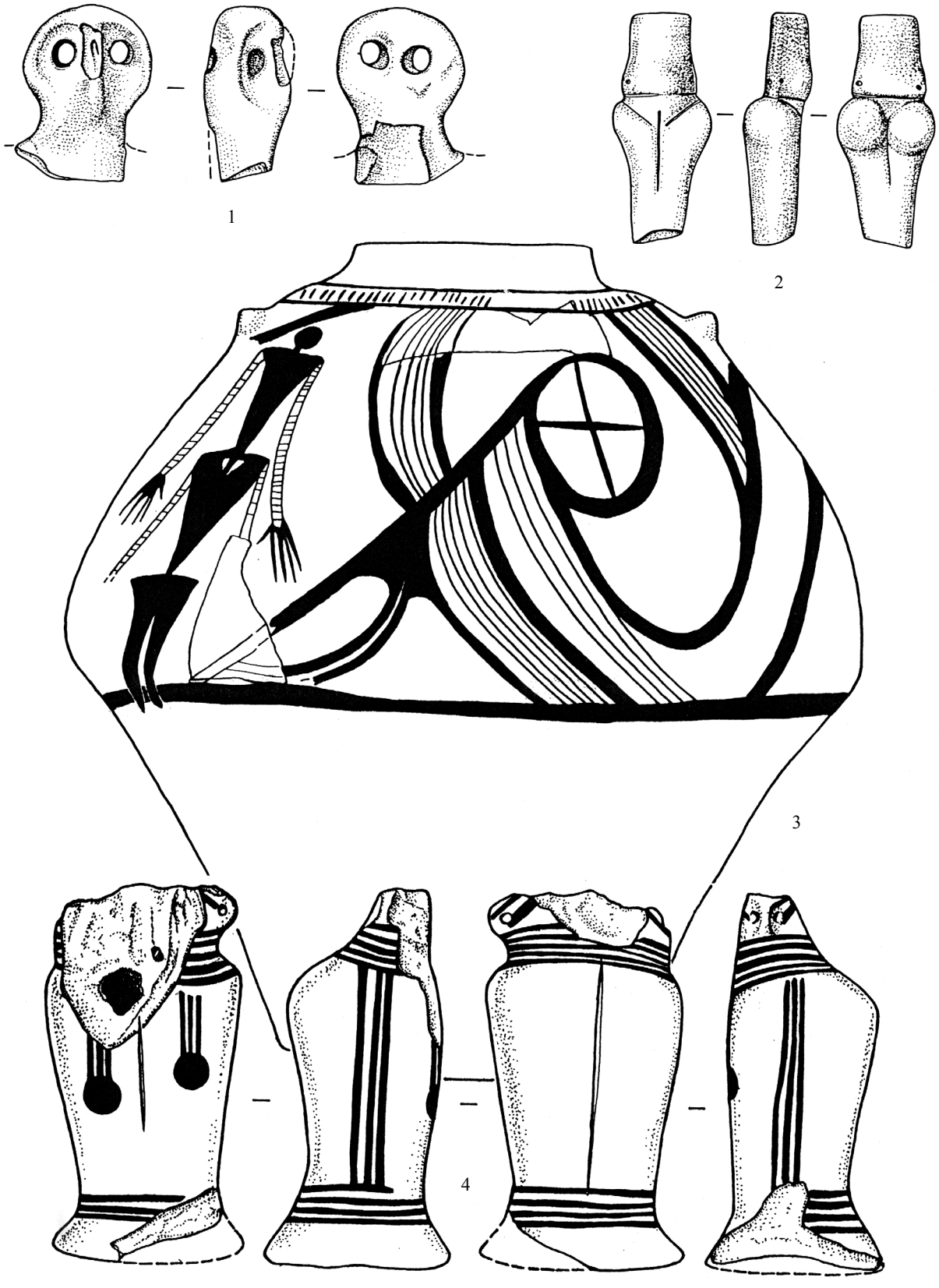

Рис. 2. Находки с поселения Петрень: 1, 2 - фрагменты женских статуэток, найденные в 80-90-е гг. XX ст. В.М. Бикбаевым (фонды НМАИМ, Кишинэу); 3 - расписная амфора с изображениями антропоморфного божества и астральных символов, из раскопок Э.Р. Штерна 1902-1903 г. (экспозиция ОАМ, Одесса); 4 - фрагмент расписной женской статуэтки в длинной (-?) одежде с поясом (экспозиция Музея с. София).

рень» (Маркевич 1981, 67, табл. 1), «петренской региональной группы» (Мовша 1984; она же 1985, 213) и эталоном третьей ступени позднего периода культуры в Пруто-Днестровском междуречье (Черныш 1980, 216-217, табл. 9).

Памятник был открыт в 1901 г. помещицей из Петрень Еленой Бузня. В 1902-1903 гг. исследовался Э. Штерном, раскопавшим 8 наземных глинобитных построек в разных местах поселения: 3 – на вершине плато (вероятно, в его центральной части); 2 – к югу от вершины, 2 – к западу от нее и 1 – к северу (на расстоянии 100-150 м от вершины). Площадки имели форму прямоугольника 10-14×5-8 м, а в одном случае – квадрата, площадью 14 м² (Штерн 1907, 15). Сохранившаяся часть материалов находится в Одесском археологическом музее Национальной АН Украины.

В годы Второй Мировой войны, в 1943-44 гг., раскопки на поселении проводил румынский археолог Влад Зирра, заложивший на поселении два или более раскопов. Результаты его исследований остались неопубликованными, материалы хранятся на территории Румынии (Пассек 1949, 59-61)[5]. В 1947 г. поселение обследовалось экспедицией Т.С. Пассек (1949, 59-61). Позднее, вероятно, и другими археологами: в конце 70-х гг. XX ст., возможно, К.В. Шишкиным.

Первое ознакомительное обследование этого поселения автором относится к 1981 г. – тогда была проделана выборочная верификация опубликованного В.И. Маркевичем плана-реконструкции памятника К.В. Шишкиными, а также заложен шурф с целью определения сохранности культурного слоя памятника. В дальнейшем обследования проводились нами в 1983, 1990, 1991 и 1992 гг. сначала с использованием полученного дешифрированием аэрофотоснимков «рабочего» плана К.В. Шишкина, а затем использовались результаты самостоятельного изучения доступных аэрофотоматериалов с изображением этого памятника (рис. 1; 3).

[5] Места двух раскопов видны и в настоящее время на южной окраине поселения, на краю склона. Возможно, существовал еще один раскоп времен войны на западной окраине поселения, где аэрофотоснимками фиксируется большой прямоугольный выкоп 40×10 м с тремя или четырьмя поперечными перегородками. Коллегам из г. Яссы, которые были нами опрошены, ничего неизвестно о местонахождении документации раскопок и археологических материалов из Петрень.

Основные результаты применения аэрометода в изучении культуры Кукутень-Триполье на территории Республики Молдова

Открытие в конце 70-х гг. XX ст. уникальной структуры поселения Петрень стало результатом использования аэрофотоснимков в целях разведки, документирования и изучения археологических памятников на территории Республики Молдова. Начало внедрения этого метода Воздушной археологии в практику в Молдове положил К.В. Шишкин[6] – автор открытия по аэрофотоснимкам сверхбольших поселений культуры Кукутень-Триполье: трипольских протогородов на территории Украины (Шишкін 1973, 32-41; он же 1985, 94-100; Відейко 2004е, 10, Відейко 2004ж, 617-618; Шмаглий 1979, 198-203; Шмаглий, Видейко 1990, 58-71; Черняков 1990, 3-7; Круц 1990, 83-90; он же 2003, 176-181; Збенович 1990, 10-12)[7].

[6] Хотя из литературы нам известно о более раннем применении аэрофотосъемки в археологических целях на нашей территории, опыт этот носил одноразовый характер. Так, по свидетельству Н.И. Игонина, в 1962 г. он, по просьбе Молдавской экспедиции, отснял с самолета несколько археологических памятников в Молдавии (Игонин 1965, 257).

[7] К.В. Шишкин, военный топограф, сыграл выдающуюся роль во внедрении аэрометода в практику разведки, картографирования и всестороннего изучения археологических памятников и, прежде всего, памятников кукутень-трипольской культуры на Украине и в Республике Молдова. Свои профессиональные знания и опыт он впервые применил в области археологии в 1961-1962 гг. в Северо-Крымской экспедиции Института археологии АН УССР, которая проводила с использованием материалов аэрофотосъемки работы на обширных площадях степной Украины (Херсонская область) (Шишкин 1964, 199-204). В 1964 г. он начал разведку, дешифрирование и картографирование по аэрофотоснимкам поселений кукутень-трипольской культуры на территории междуречья Южного Буга и Днепра (Черкасская и Кировоградская области), где открыл и картографировал более 250 памятников трипольской культуры. Особым достижением стало выявление и документирование по аэрофотоснимкам на Уманщине трипольских протогородов: поселений-гигантов, площадью в десятки и сотни гектаров, таких как Майданецкое, Тальянки, Доброводы, Веселый Кут, Косёновка, Ятрановка и др. (Відейко 2004е, 10; он же 2004ж, 617-618), благодаря чему была открыта совершенно новая страница в изучении кукутень-трипольской культуры. Над дешифрированием аэрофотоснимков на территории Молдавии он начал работать в конце 70-х гг., вероятно, в результате знакомства с В.И. Маркевичем. Как и на Украине, он придерживался принципа сплошного обследования и картографирования всех археологических памятников больших территорий. Одновременно, по просьбе В.И. Маркевича и П.П. Бырни, осуществил более детальную разведку и документирование отдельных памятников и небольших участков. В начале 80-х гг. провел безуспешные переговоры с руководством Молдавской АН о заключении контракта и выделении средств (около 10

Работы К.В. Шишкина по археологической разведке территории Молдовы проводились на протяжении нескольких лет, начиная с 1977 г., и были прерваны в начале 80-х гг. XX ст. из-за отсутствия средств на их продолжение. Они заключались в изучении и обработке аэрофотоснимков в камеральных условиях в г. Москва, где проводилась основная часть работы по составлению по снимкам планов-схем археологического ландшафта и составляющих его различных памятников, а также верификационных работах в полевых условиях. Последние – это поверхностное обследование предполагаемых археологических памятников или их компонентов, проверка правильности дешифрирования снимка, уточнение общего размера памятника, сбор подъемного археологического материалов с поверхности для датирования и, при необходимости, шурфовка с целью уточнения времени и культурной принадлежности памятника и/или характера культурного слоя. Частично работы по дешифрированию снимков проводились и в экспедиционных условиях, с использованием настольного стереоскопа[8]. Общая стратегия исследований К.В. Шишкина была нацелена на сплошное обследование по аэрофотоснимкам территории Молдовы, которое он начал с северной ее зоны. При этом особое внимание он уделял разведке и документированию кукутень-трипольских памятников, о чем свидетельствует тщательность и подробность составления карт-схем некоторых из них.

Опубликованный в виде реконструкции план поселения Петрень был, видимо, одним из первых дешифрированных К.В. Шишкиным памятников культуры Кукутень-Триполье на территории Республики Молдова и первым опубликованным результатом применения аэрометода в археологической разведке этой территории (Маркевич 1981, 18-19, 74, рис. 14). В процессе этих работ были получены также качественные планы десятков других кукутень-трипольских поселений, включая планы таких крупных для Молдавии поселений как Стольничень I (район Единец, первая половина этапа CI, S = 80–100 га) (рис. 3/11); Брынзень VIII «Сыече» (район Единец, конец этапа BII, S = 65–80 га); Вэрвэрэука VIII (район Флорешть, середина этапа CI, S = 40 га), переданные затем В.И. Маркевичу[9].

Результаты иссследований К.В. Шишкина, дополненные нашими исследованиями по изучению аэрофотоснимков северной Молдовы (1988-1991 гг. и 2004-2007 гг.) в дополнении с наземными исследованиями позволили получить представление о структурах более 50 трипольских поселений. Для 20 из них автором были составлены планы. Выяснилось, что при доминировании кольцевой планировки, характерной для данной культуры, *кукутень-трипольские поселения Молдовы отличаются значительным разнообразием:* – это 1) занимаемая площадь, 2) характер застройки, 3) наличие или отсутствие оборонительных сооружений, 4) характер и интенсивность использования площади, прилегающей к основной зоне, застроенной глинобитными наземными конструкциями, 5) характер образуемых синхронными поселениями структур и т.д.

Так, в разные периоды нередко встречаются маленькие поселения площадью 3-5 га и диаметром не более 200-250 м, насчитывающие от 20 до 50-60 конструкций (рис. 3/5, 8, 10б, 11а), поселения средних размеров (рис. 3/1а-б, 3, 6), а также крупные поселения, площадью от 30 до 100 га (и больше-?) (рис. 1/1-4; 3/9а-б, 11)[10]. В целом, наблюдается постепенное увеличение размеров самих поселений, а также количества крупных поселений. Их появление фиксируется в конце этапа BII (памятники

тыс.руб.) для продолжения работ и полного археологического дешифрирования всей территории республики. О результатах исследований К.В. Шишкина можно судить по ограниченному количеству планов-схем археологического ландшафта и подробным планам отдельных памятников, которые были им переданы В.И. Маркевичу, П.П. Бырне и автору настоящей статьи для верификации или прямого использования (и которые сохранились в личных архивах). Основная же часть информации, возможно, продолжает находиться в архивах Российской Академии Наук и в личном архиве К.В. Шишкина.

[8] Личное наше участие в проводимых исследованиях К.В. Шишкина носило эпизодический характер и заключалось в ознакомлении с несколькими из археологически информативных аэрофотоснимков и участии в совместном обследовании менее десятка дешифрированных им разнокультурных памятников, включая несколько кукутень-трипольских поселений. Однако это сотрудничество оказалось очень полезным в дальнейшем, при верификации переданных мне в 1983 г. К.В. Шишкиным планов и в самостоятельной работе (с 1988 г.) с аэрофотоснимками.

[9] Позднее в научный оборот были введены также полученные нами от В.И. Маркевича и переданные В. Сорокину планы поселений Стольничень I и Брынзень VIII (Sorochin 1993, fig. 7, 8).

[10] Согласно надписи К.В. Шишкина на пакете с керамикой открытого им по аэрофотоснимкам поселения у с. Медвежа, площадь этого памятника могла достигать 200 га.

типа Брынзень VIII «Сыече»)[11]. Наибольшие по размерам и наиболее сложные по структурам поселения характерны для конца этапа BII – первой половины этапа CI [Брынзень VIII «Сыече», Петрень, Стольничень I (район Единец), София II, София V (район Дрокия)]. Однако в это же время существуют меньшие по размерам, хотя и разнообразные по структуре поселения (рис. 1/1-4; 3/1а-в, 2, 8а-в, 9а-в, 11а-в). Большие поселения встречаются и в конце этапа CI, однако прослеживающаяся структура их, является, премущественно, односложной, концентрическо-круговой, с 4-5 [Пыржота IX (район Рышкань), Рэзэлэй VIII (район Сынджерей)] и, вероятно, большим числом кругов (Блештень, район Единец, этап CI, Бадражская ступень, диаметр более 800 м, S = 55-65 га).

Укрепления в виде одного, реже двух рвов (иногда – это рвы и валы) изредка читаются по снимкам на поселениях всех этапов развития культуры. Причем для этапа BI и этапа BI-II, ввиду преимущественно мысового расположения памятников, характерна защита поселения с напольной стороны дугообразным рвом, как на поселении Хэснэшений Марь I (район Дрокия) (рис. 3/3). Однако поселения, расположенные на плато водоразделов, могут иметь и кольцевой ров, как поселение Стурзешть V «Капанки» (район Глодень, конец этапа BI) – построенный, как видно по присутствию жилищ и за его пределами, в самом начале жизни поселения (рис. 3/4).

На некоторых поселениях отмечено появление вторых рвов (-?), что может быть объяснено их разрастанием. Второй ров (-?) на поселении София III (район Дрокия, конец этапа BI – начало этапа BI-II) перерезал с напольной стороны мыс на значительном удалении (140 м) от первого рва. Возможно, с разрушенным эрозией вторым рвом связано происхождение перерезающей весь водораздел депрессии на поселении Стурзешть V «Капанки», на плане нами не отмеченной[12]. Судя по снимку поселения Алексеука (район Сынджерей), предварительно датируемого также концом этапа BI – началом этапа BI-II и достигавшего в диаметре 400-500 м, оно, возможно, имело два рва, причем второй дугообразный ров (-?) читался на невероятно большом (более 700 м) удалении от первого.

Наличие укрепленных рвами поселений этапа BII документировано пока лишь одним верифицированным в поле примером. Это маленькое компактно застроенное поселение Окюл Алб «Валя ла Рамазан», диаметром около 180 м. Оно насчитывает около 40 наземных строений разных размеров и было окружено глубоким кольцевым рвом (-?), вплотную прилегающим к наружному (единственному) кольцу строений (рис. 3/5).

Встреченные рвы поселений этапа CI имели также кольцевой характер. Так, небольшим кольцевым рвом (с диаметром около 227 м) было окружено центральное скопление глинобитных построек в верхней, занимающей вершину холма части большого (S = 37 га) поселения София II «Ла Гэван» (район Дрокия, этап CI), в то время как вся остальная огромная часть его как-будто оставалась неукрепленной (рис. 3/2). На другом, приведенном нами в качестве примера поселении, выявленном по аэрофотоснимкам у с. Бэдичень (район Сорока, конец этапа CI), ров окружает кольцевую структуру из 4-х концентрических кругов радиально ориентированных малоразмерных жилищ, проходя в прямой близи от наружного кольца. Развитие поселения было в определенной мере ограничено небольшой шириной мыса, поэтому, вероятно, расстояние между кольцами, в основном, не превышает 20 м (рис. 3/6).

Согласно расшифровке К.В. Шишкиным изображения на аэрофотоснимке крупного поселении София V (этап CI, постпетренское время, S основной части = 40 га) с радиально-кольцевой планировкой, возможно усложненной элементами квартальной застройки, оно было окружено почти по всему периметру рвом (рис. 3/9а). Точно также была и нами сначала интерпретирована по снимкам (май 1984 г., масштаб

[11] В. Сорокин этот тип назвал «тип Мерешеука-Четэцуе», хотя наиболее выразительные материалы дал памятник Брынзень VIII «Сыече», раскапывавшийся В.И. Маркевичем в 1979-80 гг. (Sorochin 1994, 79). Характерной чертой памятников типа Брынзень «Сыече является, фиксируемая на настоящий момент, малочисленность археологически целых керамических форм, находимых в раскапываемых жилых и хозяйственных сооружениях, присутствие изделий и заготовок из импортного (волынского-?) кремня. На поселении Брынзень «Сыече», с кольцевой и сложной и плотной квартальной застройкой наземными конструкциями, отмечаются признаки специализации производств по районам-кварталам.

[12] Вопрос выяснения происхождения таких депрессий становится актуальным ввиду нередкой встречаемости их не только вблизи поселений культуры Кукутень-Триполье, но также, например, культуры Ноуа эпохи поздней бронзы.

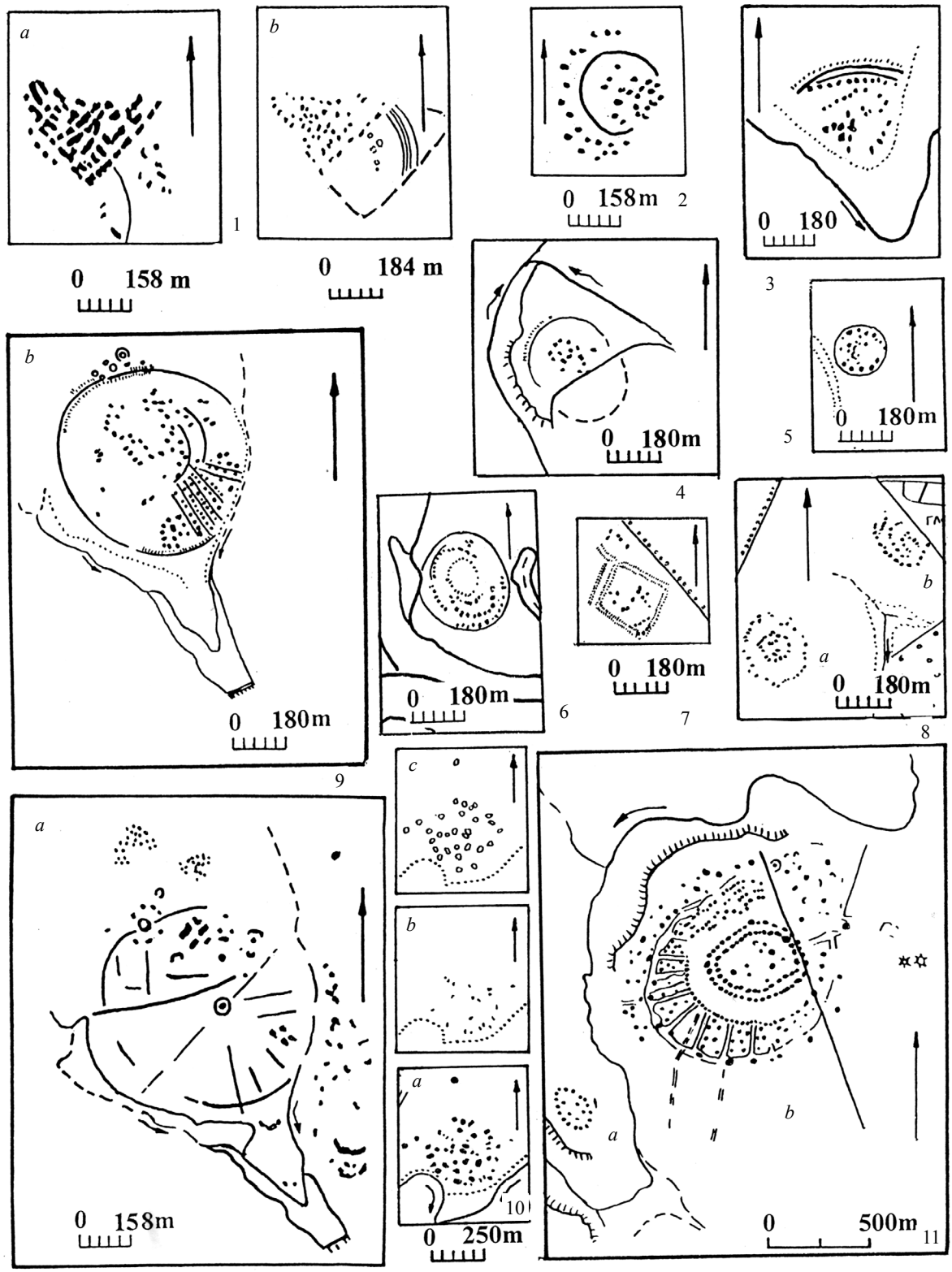

Рис. 3. Структуры некоторых кукутень-трипольских поселений северной Молдовы, документированные по аэрофотоснимкам: 1a-b - София VIII „Ла Мойнэ”, этап CI; 2 - София II „Ла Гэван” (верхняя часть поселения), этап CI; 3 – Хэснэшений Марь I, этап BI; 4 - Стурзешть V «Капанки», этап BI; 5 - Окюл Алб «Ла Рэмэзан», этап BII; 6 - Бэдичень «Воронковень», этап CI; 7 - Никорень II, этап CI; 8 - Шумна I (b) и Шумна II (a), этап CI; 9a-b - София V, этап CI; 10a-c - Корлэтень IV, этап BI; 11 - Столничень I, этап CI. Планы составлены: 1a, 2, 9a, 11 - К.В. Шишкиным по снимкам 1967 г. масштаба 1:35000; 1b, 3-8, 10 - В.М. Бикбаевым по снимкам 1984 масштаба 1:18000.

1:18000) темная линия со светлой каемкой, окружающая по периметру плотно застроенную часть поселения (рис. 3/9в). Из-за нарушений культурного слоя и помех растительного покрова, попытка составления детального достоверного и полного плана внутренней части поселения не удалась. Однако недавняя работа с увеличением и обработкой сканированных снимков в программах Adobe Photoshop и Corel PHOTO-PAINT позволила сделать предварительные важные уточнения. Возможность наличия на поселении мощной кольцевой оборонительной системы, образованной двумя сближенными плотными кольцами расположенных продольно по кольцевым линиям глинобитных построек (так называемыми жилыми стенами), с оставлением коридоров-входов на поселение. При увеличении снимка окаймляющие с обеих сторон темную кольцевую линию кольцевые светлые полосы, оказались равномерно расчлененными поперек узкими разрывами – предполагаемыми проходами между жилищами. Темная тональность линии, ранее интерпретировавшаяся как ров, в действительности могла отражать или накопление гумуса между кольцевыми стенами после разрушения поселения, или естественную депрессию между валообразными остатками этих стен, образованных разрушенными жилищами и рельефно прослеживающимися на аэрофотоснимках и сегодня.

Хотя существование у кукутень-трипольских племен структур подобного типа, которые могут быть интерпретированы как оборонительные, доказано исследованиями крупных поселений с применением практикуемого В.П. Дудкиным магнитометрического метода на Украине, для более уверенных выводов относительно структуры поселения София будет необходимо повторное обращение к снимкам, причем сканированным с более высокой разрешающей способностью (появляющаяся после двукратного увеличения «мозаика» мешает их интерпретации и составлению более точного плана структуры этого поселения). Желательно также привлечение других доступных воздушных снимков, включая как старые архивные снимки, так и широко используемые сегодня для дистанционного изучения поверхности и точного картографирования ортоснимки, а также космических (сателитных) снимков с высокой разрешающей способностью и, конечно же, проведение хотя бы небольших верификационных раскопок.

Особенно интересно поселение Столничень I (этап CI) – самое большое кукутень-трипольское поселение Молдовы, по которому К.В. Шишкин также оставил план (рис. 3/11). Наш просмотр других снимков этого памятника показал, что план К.В. Шишкина достаточно подробен и с большой точностью передает размеры, структуру памятника и его элементов, но одновременно предоставляет возможность для его дальнейшего улучшения. Оно обследовалось и шурфовалось в 1980 г. В.И. Маркевичем при участии украинских коллег Н.Н. Бурдо и М.Ю. Видейко, а также коллеги из Москвы К.В. Черныш и нас лично. Повторно нами бегло обследовалось также в 1993 г. Как в случае с поселениями Петрень и София V, его изучение может охватить сразу весь комплекс проблем, связанный с возникновением и жизнью так называемых протогородских поселений – однако до настоящего времени оно не раскапывалось.

Непосредственное обращение к аэрофотоснимкам дало возможность уточнить и дополнить информацию переданных нам К.В. Шишкиным для верификации планов-схем, значительно расширив зону исследований, выявить по снимкам изображения нескольких сотен разнокультурных археологических памятников разных типов, включая несколько десятков поселений культуры Кукутень-Триполье. И хотя до настоящего времени лишь часть полученной по аэрофотоснимкам информации смогла быть выверена на местности и выводы о кукутень-трипольской культурной принадлежности некоторых из поселений делались путем экстраполяции признаков верифицировавшихся из них (Bicbaev, Sava 2004, 335-353)[13], объем накопленной новой информации по структурам обследовавшихся разновременных поселений, в особенности для территории Куболтской равнины, где локализуется Петренское поселение, уже достаточно значителен и позволяет рассматривать поселение Петрень как в синхронном ему контексте (сопоставлять информацию о структуре поселения Петрень и

[13] Пользуясь случаем, благодарим дирекцию Института Географии Академии Наук Республики Молдова за разрешение работать с хранящимися в институте аэрофотоснимками, и сотрудников института М.К. Камбур и Г.Н. Сыродоева за оказываемое содействие и консультации.

иных его параметрах с аналогичной инфомацией выявленных синхронных ему памятников, изучать поселение как одну из составных частей современного ему географического и культурно-исторического ландшафта), так и в диахронном (сравнивать поселение Петрень с хронологически ему предшествующими или следующими за ним во времени на этой территории поселениями и оценивать его место и роль в хронологической цепочке развития культуры Кукутень-Триполье в этом регионе). Близких аналогий структуре Петренского поселения в целом и кольцевой структуре из крупноразмерных объектов его периферии на обследованной по аэрофотоснимкам территории пока выявлено не было. Однако объекты с аналогичными петренским крупноразмерным объектам специфическими признаками встречаются и на других поселениях. Их выявление по аэрофотоснимкам и наземными обследованиями в других контекстах позволило приблизиться к частичному пониманию возможного их реального значения в целом и образуемой ими структуры на Петренском поселении, в частности. Причем ни на одном из поселений, где образования подобного типа прослеживались, какие-либо основания для их интерпретации как оборонительных сооружений, на наш взгляд, отсутствуют. С другой стороны, анализ аэрофотоснимков выявил признаки существования на целом ряде кукутень-трипольских поселений Северо-Молдавской равнины, с установленной датировкой относящихся к различным этапам развития культуры: BI (Кукутень A3 и A4); BII (Кукутень AB2) и CI (Кукутень B1 и B2), как и на некоторых, еще не обследовавшихся поселениях в этом регионе (которые по своим признакам также с определенной долей уверенности могут быть отнесены к кукутень-трипольской культуре), оградительных сооружений типа рвов вероятного оборонительного значения.

И, наконец, *поселение Петрень*. Выявленная необычайная структура памятника с многочисленными концентрическими кругами наземных построек и радиальными улицами, поражающая как размерами, так и геометрической правильностью своей организации, оправданно вызвали прилив нового к нему интереса. План был более полным и подробным, чем любой из полученных К.В. Шишкиным до этого, в конце 60-х-70-е гг. XX ст. и опубликованных планов поселений-гигантов на Уманщине на Украине, таких как Майданецкое (270 га), Тальянки (450 га), Доброводы (250 га), Небелевка (300 га) и других, во много раз превосходящих по размерам петренское. Планы последних были более схематичными и генерализованными, и давали, в основном, лишь общее (хотя, в целом, верное) представление о характере структур и размерах поселений. Детальные уточненные планы ряда этих поселений смогли быть получены лишь применением метода магнитометрических исследований (Шишкін 1973, 32 и сл.; он же 1985, 94 и сл.; Шмаглий 1979, 198-203; Шмаглій, Дудкін, Зиньковский 1973, 23-31; Дудкін, Відейко 2004, 304 и сл.). Огромная занимаемая ими площадь, сложная планировка с предполагаемым использованием плотно застроенных концентрических колец как элементов продуманной оборонительной системы, многочисленность жилищ (и, соответственно, населения этих поселений), в комплексе с другими накопленными данными по достигнутому кукутень-трипольцами уровню социально-экономического развития (развитые ремёсла, специализация и обмен, монументальная архитектура, высокий уровень развития гончарства и знаковой системы орнамента керамики и др.), позволили впервые говорить о существовании в эпоху энеолита на Украине, на этапе BII и CI культуры Кукутень-Триполье, раннеземледельческих протогородов, свидетельствующих о достижении кукутень-трипольским обществом в своем развитии уровня ранних форм урбанизации (Шмаглій, Дудкін, Зиньковский 1973, 30-31; Шмаглий, Видейко 1990, 58 и сл.)[14].

Появившийся в контексте описанных революционных открытий, вызвавших пересмотр некоторых устоявшихся взглядов на культуру Кукутень-Триполье, план-реконструкция поселения Петрень приводился, в дальнейшем, в разных изданиях (см., например, Черныш 1982, 165 и сл.; Ellis 1987, 175 и сл.) и стал одним из эффектных символов этой культуры на территории Молдовы.

Насколько соответствует опубликованный план-реконструкция Петрен действительности и в какой мере можно ему доверять при использовании в палеореконструкциях? Ведь и

[14] Начало возникновения трипольких протогородов относится, по мнению украинских исследователей, еще к периоду Триполье BI-II (Веселый Кут), а упадок приходится на этап CII (Відейко 2004б, 85 и сл.; Дудкін, Відейко 2004, 304 и сл.).

сам план являлся реконструцией. Вопрос этот был поставлен в 1981 г. еще при первом обследовании нами поселения. Определенная осторожность возникает уже при сопоставлении этого плана и его описания.

К.В. Шишкин описывает структуру поселения так: «Поселение Петрены занимает площадь около 30 га и относится к категории крупных для северной Молдавии. В центре оставлена свободная овальная площадь размером около 50×100 м. Поселение насчитывает 446 жилищ размером около 8×5 м, расположенных концентрическими рядами и образующих десять кольцевых, восемнадцать радиальных улиц. Расстояние между домами одинаковое и близко по кругу, радиальной длине жилища, т.е. около 8 м. Еще восемь жилищ средних размеров образуют ряд, уходящий по касательной на север. Были также два крупных строения почти в центре поселения и 32 по его краю – размером около 14-16×6-7 м. Они образовывали одиннадцатый круг. Наконец два находились на отшибе, на расстоянии 120 и 150 м от поселения. Рвы и валы вокруг поселения отсутствуют, и возможно, что большие дома по краю выполняли определенную оборонительную функцию. Всего на поселении насчитывается почти 500 домов, где проживало около 4 тысяч человек» (Маркевич 1981, 18, 74, рис. 14).

Сравнение описания и самого плана показывает количественные расхождения и неточности в описании. Так, из приведенных К.В. Шишкиным цифр общее число объектов на поселении составляет 490, из которых 446 – малоразмерных, 8 – среднего размера и 36 – крупных, в то время как в действительности на плане их, соответственно, 514, 471, 9 и 34. В середине овальной площади в центре поселения, описываемой как свободная, на плане указано малое прямоугольное строение. Есть неточности и в описании распределения крупноразмерных объектов и образуемой ими кольцевой структуры. Уточняя данные К.В. Шишкина, отметим, что на плане-реконструкции 24 из крупноразмерных объектов примыкают к 9-му и 10-му кольцевым рядам из малоразмерных объектов; два, рядом стоящих, входят в состав 9 кольца; два расположены в центральной части поселения; четыре дугообразно примыкают с внешней стороны к 11-му кольцу крупноразмерных объектов на южной периферии поселения, и еще два одиночных расположены на расстоянии около 60 м и 120 м от 10-го кольца малоразмерных объектов на восточной его периферии. Есть и несоответствия другого характера, также затрудняющие полноценное использование плана как для демографических, так и других расчетов. Так, если количество малоразмерных построек в концентрических кругах равно или близко указанному на плане, а действительные размеры построек соответствуют описанным (8×5 м), то в соответствии с используемым масштабом (а он указан правильно) действительное расстояние между жилищами в кольцах получается в 1,5 больше (12 м), чем расстояние, о котором пишет К.В. Шишкин (8 м). Если же делать расчеты на определение количества жилищ в кольцах на основании указанных К.В. Шишкиным размеров жилищ и расстоянию между ними равному 8 м, то количество жилищ в каждом кольце, а, следовательно, и на всем поселении становится примерно на 30 % больше их количества, приведенного в книге.

«Рабочий» план поселения Петрень К.В. Шишкина (рис. 1/2, 4)

Сопоставление «рабочего плана», переданного нам для верификации с опубликованным планом-реконструкцией и описанием выявляет еще большие расхождения. Укажем на некоторые из них: 1) на этом плане не прослеживаются радиальные «улицы»; 2) большинство пятен не имеет радиальной ориентации, которая бы соответствовала описываемой и воссозданной графически радиальной ориентации всех построек плана-реконструкции (для пяти внутренних концентрических кругов жилищ эта ориентация продольная – по кругу); 3) крупноразмерные объекты на периферии поселения больших размеров, чем указано в описании и имеют форму не удлиненных прямоугольников, а округло-овальную, иногда близкую к квадратной; 4) размеры пятен не так стандартны, как на плане реконструкции, и во внутренней части поселения пятна крупных объектов встречаются в большем количестве; 5) на «рабочем» плане отсутствует описанный вытянутый в северном направлении ряд из восьми объектов среднего размера; 6) наконец, общее количество соответствующих объектам пятен на рабочем плане не около 500, как указано на плане-реконструкции и в прилагаемом описании, а всего около 300.

Отмеченные несоответствия можно объяснять как объективными причинами (технические трудности детального дешифрирования по мелкомасштабным аэрофотоснимкам сложных поселенческих структур Кукутень-Триполья с компактной застройкой, точное их графического воссоздание на прозрачной основе, генерализация плана), так и субъективными (стремление к идеализации плана знаменитого поселения: строгая концентричность кольцевых рядов построек, радиальная ориентировка всех жилищ и радиальные улицы, наличие постройки в самом центре поселения – понятный намек на то, что в самом центре такого поселения не могло не быть храма) (-!).

Несмотря на указанные недостатки как «рабочий» план, так и план-реконструкция могут считаться одними из самых удачных реализаций К.В. Шишкина в области дешифрирования кукутень-трипольских структур по аэрофотоснимкам. Они более детальны, чем составленные и опубликованные им планы трипольских поселений Украины (Шишкін 1973, рис. 2/3, 5; он же 1985, рис. 2/1-11; 3/1-8; 4/1-4). В целом, они правильно передают размеры поселения и основные черты его структуры, в чем мы смогли убедиться в процессе самостоятельного изучении поселения по аэрофотоснимкам (май, 1984 г.), с попыткой составления детального графического плана его структуры (рис. 1/5).

Гипотеза В.П. Дудкина и М.Ю. Видейко об оборонительном значении кольца крупноразмерных объектов на периферии поселения Петрень

Гипотеза выглядит как развитие приведенного В.И. Маркевичем осторожного высказывания К.В. Шишкина о «возможной определенной оборонительной функции больших домов по краю» (Маркевич 1981, 74). Отметим сразу, что гипотеза излагается в контексте подробного описания планов ряда крупных трипольских поселений этапов BII и CI Побужья (Федоровка (Михайловка), Глыбочок, Майданецкое, Тальянки, Ятрановка и др.), полученных на основании интерпретации аэрофотоснимков и методом археолого-магнитометрической съемки.

Обширная и точная новая информация о структурах различных трипольских поселений, дополняемая данными из проводившихся раскопок, убедительно свидетельствует, по мнению авторов гипотезы, о том, что, по меньшей мере, большие поселения протогородского типа в указанном регионе на этапах BII и CI культуры Кукутень-Триполье обладают явными признаками хорошо укрепленных. Их продуманная оборонительная система заключалась не в обнесении поселения рвом и валом, как это выявлялось на многих кукутень-трипольских поселениях, а в создании, так называемых, «жилых стен» в виде концентрических овалов из плотно примыкающих друг к другу наземных глинобитных построек (жилищ и хозяйственных сооружений) с оставлением, как это хорошо прослеживается на некоторых из этих поселений, укрепленных коридоров – въездов на поселение, которые могли выполнять, по мнению авторов, в случае нападения извне, роль настоящих «коридоров смерти» (Дудкін, Відейко 2004, 307-315, рис. 6/13, 17).

Своеобразная, несколько отличная от вышеописанной и не имеющая аналогов система укреплений, выявляется, по мнению вышеуказанных авторов, по аэрофотоснимкам на молдавском поселении Петрень. Здесь также концентрические круги глинобитных построек являлись элементами фортификационной системы, на что указывают плотная их застройка, определенная дистанция между кругами и оставление пространств между кольцами относительно свободными. Уникальность оборонительной системе Петренского поселения придает наличие кольцевого ряда специальных оборонительных сооружений, окружающих по периметру поселение. Читающиеся на снимках как пятна больших размеров, они интерпретируются В.П. Дудкиным и М.Ю. Видейко как оборонительные сооружения, называемые ими «башнями». При этом авторы ссылаются на В.И. Маркевича, будто бы также употреблявшего для этих объектов термин «башни» (Дудкін, Відейко 2004, 312, рис. 16). М.Ю. Видейко даже приводит графическую реконструкцию вероятной системы укреплений поселения Петрень с их использованием (Відейко 2004, 503, рис. 1/2).

О поселении Петрень пишется так: «уникальная схема укреплений выявлена с помощью аэрофотосъемки на поселении Петрены (Молдова), исследовавшемся в начале XX в. Э.Р. Штерном. По своей планировке Петре-

ны не имеют аналогий (рис. 16-17). Наиболее плотным на этом снимке выглядит четвертое от центра кольцо построек. Вместе с тем, интервалы между кольцевыми структурами несколько больше и достигают местами 50 м – между кольцами 4 – 5 и 5 – 6 , на таком же удалении кольцо 6 от периметра, вдоль которого был возведен ряд «башен». Этот интервал близок к зафиксированному расстоянию между эллиптическими структурами Южного Побужья, где он был интерпретирован как оборонительный. Большие объекты на периферии поселения («башни» по Маркевичу В.И.)[15] расположены относительно равномерно, с интервалом 20-30 м (дальность эффективной стрельбы из лука, метания дротиков и копий), что делает еще более вероятным вывод об их оборонительном характере» (Дудкін, Відейко 2004, 312).

С выводами авторов об оборонительном значении эллиптических и кольцевых концентрических структур крупных трипольских поселений Украины, аргументированными анализом как аэрофотоснимков, так и археолого-магнитометрической съемкой планов десятков трипольских памятников, нельзя не согласиться. Такие выводы стали появляться еще в первой половине 70-х гг. XX ст. в связи с результатами по дешифрированию аэрофотоснимков трипольких поселений территории Уманщины (Шишкін 1973, 32 и сл.; он же 1985, 94-100). Сама гипотеза о вероятной оборонительной функции кольцевых структур крупных трипольских поселений появилась уже после полученного проведенными магнитометрическими исследованиями подробного плана поселения Майданецкое, позволившего впервые поднять также вопрос о существовании энеолитических протогородов на Украине (Шмаглій, Дудкін, Зиньковский 1973, 23 и сл.; Шмаглий 1980, 202). Обе гипотезы стали находить затем подтверждения при комплексном археологическом изучении поселений Майданецкое, Тальянки и др. (Шмаглій, Відейко 1987, 58-71; Шмаглий, Видейко 1990, 58 и сл.; Круц 1990, 83 и сл.), а также при получении новых и новых подробных планов трипольских поселений на территории Украины.

[15] Возможно мы были невнимательны, но нам не удалось найти в указанной книге В.И. Маркевича подтверждения употребления им такого термина, по меньшей мере, в связи с поселением Петрень.

Крупные поселения аналогичного характера с многокольцевой структурой, иногда усложненной квартальной застройкой, существовали в соответствующее время (этап BII и этап CI) также на территории Молдовы. Некоторые из них, судя по аэрофотоснимкам, хоть и уступают многим крупным поселениям Уманщины в размерах (наибольшее, начала этапа CI, площадью около 200 га, открыто К.В. Шишкиным у с. Медвежа), также обладают признаками, позволяющими их отнести к категории протогородских: Брынзень VIII «Ла Сыече» (финал этапа BII) (Sorochin 1993, fig. 7), София V этапа CI (постпетренское время) (рис. 3/9a-b), Стольничень I (этап CI) (рис. 3/11) и ряд других. Естественным выглядит предположение, что на таких поселениях, а в контексте с ними и на поселении Петрень, относящемся к категории среднекрупных для Молдовы, плотные концентрические кольца жилищ выполняли или могли выполнять важную оборонительную функцию.

Однако, по мнению авторов гипотезы, именно кольцевая структура крупных объектов на периферии – предполагаемых башен, окружающих поселение по периметру, и придает уникальность системе укреплений Петренского поселения. Аналогий действительно нет, и аргументация гипотезы ограничивается ссылкой на: 1) на расстояние удаления кольца крупноразмерных объектов (предполагаемых «башен») от крайнего кольца наземных построек, 2) относительную равномерность распределения крупноразмерных объектов по кольцу, 3) на расстояние между ними внутри кольца, составляющее 20-30 м (а это как раз расстояние эффективной стрельбы из лука, метания дротиков и копий-!). Последнему аргументу придается особое значение, он как бы должен убедить, что система обороны поселения с использованием указанных «башен» действительно могла являться неплохо продуманной.

Гипотеза В.П. Дудкина и М.Ю. Видейко, с теоретической точки зрения, вовсе не кажется лишенной интереса. Однако аргументация пока представляется явно недостаточной, основанной на выборочном и неточном использовании плана реконструкции и «рабочего» плана, без учета мнения о крупноразмерных объектах как больших домов (Дуд-

кін, Відейко 2004, 312, рис. 16/17; Маркевич 1981, 18-19, 72, рис. 14)[16]. Хотя определенные предпосылки к выдвижению такой гипотезы существуют и, что также важно, есть достаточно реальная и простая возможность проверки ее раскопками, располагаемая нами к настоящему времени информация по этой проблеме, однако, свидетельствует в пользу иных предположений.

Новые аргументы и информация к размышлению

Самостоятельное ознакомление с изображением поселения Петрень по аэрофотоснимкам продемонстрировало, в целом, довольно правильное отображение его структуры К.В. Шишкиным на «рабочем» плане и, с другой стороны, подчеркнуло идеализованность и генерализованый характер опубликованного плана-реконструкции. Сам вид поселения, с хорошо читающейся концентрическо-кольцевой структурой, производит впечатление, что отражено на «рабочем» плане К.В. Шишкина и не нуждается в какой-либо идеализации.

На просмотренном снимке у подавляющего количества пятен объектов достаточно хорошо различалась форма: подпрямоугольная, овальная и круглая. Хотя края их расплывчаты и пятна отдельно стоящих построек часто сливаются в одно пятно, существует реальная возможность составления по этому снимку исключительно детального плана памятника. Отдельное внимание было уделено наблюдению над крупноразмерными объектами в его структуре: они действительно большие, их пятна подпрямоугольно-овальной, часто подпрямоугольной, почти квадратной формы. Размеры пятен варьируют, но у целого ряда они примерно стандартные: 22×22 м, 25×22 м, 17×20 м и т.п. Очень крупный объект, размерами 22-25×22-25 м, выявлен в самом центре поселения.

Следует отметить, что крупноразмерные объекты поселения Петрень стали объектом особого интереса автора с 1981 г., когда при первом обследовании поселения были отмечены их специфические признаки на поверхности и отличия от трипольских площадок. Характерным для них были большой размер пятен не совсем ясных очертаний, их светло-серая общая тональность, присутствие фрагментов керамики, костей животных, орудий труда со следами износа и фрагментов пластики при незначительном количестве или отсутствии обмазки. До этого нам был известен расшифрованный К.В. Шишкиным по аэрофотоснимку план крупного поселения протогородского типа Столничень I с концентрическо-кольцевой планировкой (этап CI, площадь 80-100 га). На нем, помимо преобладающих малоразмерных объектов, было обозначено значительное количество объектов более крупных, главным образом, разбросанных по его периферии, вне плотно застроенной жилищами зоны. Присутствие нескольких таких объектов на поселении было также подтверждено в процессе осмотра его северо-восточной окраины в 1980 г.

В 1983 г. на одном из пятен-скоплений такого рода на поселении Пыржота IX (этап CI, тип Пыржота IX, предбадражское время), с концентрическо-круговой планировкой, автором был заложен шурф 2×3 м. Он выявил залегавшее на уровне ДДП, в нижней части черноземного слоя, скопление культурных остатков, состоявшее из относительно большого количества костей животных, 138 фрагментов керамики, дисковидного пряслица и сломанного костяного лощила.

В 1991 г. автором проводилось очередное обследование поселения Петрень с частичной верификацией и сопоставлением данных К.В. Шишкина и результатов собственной интерпретации одного из аэрофотоснимков (май 1984, масштаб 1:18000-19000) этого поселения. Были обследованы четыре рядом стоящих пятна кольцевого ряда крупноразмерных объектов на северной периферии поселения, расположенных на примерно одинаковом удалении от последнего кольцевого ряда площадок (около 50 м) и отстоящих друг от друга на примерных расстояниях 50, 70 и 40 м. Пятна выделялись светло-серым цветом, форма их не устанавливалась. Собранный с поверхности выбранных пятен материал представлен фрагментами костей животных и керамикой, а шурф 1×1 м на одном из этих пятен выявил залегание слабого культурного слоя с таким же материалом на ДДП.

[16] Так, на плане-реконструкции в книге В.И. Маркевича общее количество концентрических колец поселения – 11; на «рабочем» плане К.В. Шишкина количество их в северо-восточной половине поселения от 8 до 11, в описания В.П. Дудкина и М.Ю. Видейко их максимальное количество 7 (Дудкін, Відейко 2004, 312, рис. 16/17), и т.д.

Проверка планов К.В. Шишкина, дополняемая (1988-1993 гг. и 2006 г.) личным изучением воздушных снимков территории северной Молдовы, а также их уточнением, выявила присутствие образований (аналогичных соответствующим образованиям крупных размеров на поверхности Петрень) на целом ряде других поселений. Их присутствие оказалось более характерным для поселений этапа CI культуры Кукутень-Триполье, но наибольшее их количество отмечается пока на поселениях Петрень и Столничень I. На крупном, отстоящем на 2,5 км от поселения Петрень и укрепленном по периметру кольцевым рвом (а, возможно, двойным, плотным кольцом ориентированных вдоль окружности построек) поселения София V, с радиально-кольцевой структурой (этап CI, постпетренское время, около 38 га) скопление таких пятен хорошо читается на снимках с напольной стороны от рва (где некоторые из них имеют, как и на поселении Столничень I, вид всхолмлений). Отдельные, неотмеченные на планах К.В. Шишкина пятна такого характера, были зафиксированы наземным обследованием поселения София II «Ла Гэван» (этап CI), с возможной бинарной структурой, на значительном удалении от хорошо читающегося на снимках кольцевого рва верхней части поселения. Скопление подобных объектов разной величины (на некоторых встречались мелкие куски обмазки) выявлено по аэрофотоснимкам и подтверждено обследованием с напольной стороны от плотно застроенной наземными глинобитными постройками части поселения София VIII «Ла Мойна» – в зоне, не охваченной в 1990 г. проводившейся В.П. Дудкиным, геофизической съемкой.

Представленные факты не могут ни в коей мере указывать на оборонительный характер рассматриваемых объектов как на поселении Петрень, так и на других поселениях культуры Кукутень-Триполье.

Чем же в действительности являлись рассматриваемые образования: остатками одной из категорий домов «специального» назначения, отмечаемых этнографией; производственными комплексами – мастерскими; загонами для скота и местом разделки туш животных; глинищами для добычи материала при строительстве домов или для керамического производства (заполненные, а затем перекрытые культурным мусором); временными жилищами строящих поселение или оставляющих его жителей; местами совершения религиозных обрядов или просто свалками на поверхности мусора и золы, выносимыми с поселения из культовых и санитарно-экологических соображений (т.н. энеолитическими зольниками)? Как протекал процесс формирования этих образований во времени и можно ли проследить конкретные временные и иные связи между ними, как и связи с конкретными жилищами поселения и его социальными структурными подразделениями?

Ответы на эти и другие возникающие вопросы могут дать лишь раскопки. В этой связи целесообразным представляется начать проведение исследований на самом поселении Петрень – с раскопок небольшого его сектора, включающего 3-4 соседних крупных объекта и мелкие объекты-жилища от периферии к центру.

Библиография

Відейко 2004а: М.Ю. Відейко, Трипільська культура. Історія досліджень. Польові дослідження. В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 1 (Київ 2004), 19-78.

Відейко 2004б: М.Ю. Відейко, Абсолютне датування трипільської культури. В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 1 (Київ 2004), 85-97.

Відейко 2004в: М.Ю. Відейко, Озброєння і військова справа у племен трипільської культури. В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 1 (Київ 2004), 479-508.

Відейко 2004г: М.Ю. Відейко, Бузня Олена Костянтинівна (життя та діяльність – др. половина XIX – поч. XX ст.). В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 2 (Київ 2004), 44-45.

Відейко 2004д: М.Ю. Відейко, Петренська группа. В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 2 (Київ 2004), 409.

Відейко 2004е: М.Ю. Відейко, Аерофотозйомка – фотозйомка. В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 2 (Київ 2004), 10.

Відейко 2004ж: М.Ю. Відейко, Шишкін Констянтин Володимирович. В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 2 (Київ 2004), 617-618.

Дудкін, Відейко 2004: В.П. Дудкін, М.Ю. Відейко, Планування поселень трипільської культури. В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 1 (Київ 2004), 304-314.

Енциклопедіа трипільської... 2004: Енциклопедія трипільської цивілізації. В двох томах (Київ 2004).

Збенович 1990: В.Г. Збенович, К проблеме крупных трипольских поселений. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тез. докл. I полевого семинара, Тальянки, 1990,Киев 1990, 10-12.

Маркевич 1981: В.И. Маркевич, Позднетрипольские племена Северной Молдавии (Кишинев 1981).

Мовша 1984: Т.Г. Мовша, Петренська регіональна група трипільської культури. Археологія 45, 1984, 10-23.

Мовша 1985: Т.Г. Мовша, Средний этап трипольской культуры. В сб.: Археология Украинской ССР, т. I (Киев 1985), 206-223.

Игонин 1965: Н.И. Игонин, Применение аэрофотосъёмки при изучении археологических памятников. В сб.: (Отв. ред. Б.А. Колчин) Археология и естественные науки (Москва 1965), 256-260.

Круц 1990: В.А. Круц, Планировка поселения у с. Тальянки и некоторые вопросы трипольского домостроительства. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тез. докл. I полевого семинара, Киев 1990, 83-90.

Круц 2003: В. Круц, Поселення-гіганти трипільської культури в межиріччі Південного Бугу й Дніпра. Трипільська цивілізация у спадщині України. Конференція, присвячена 110-річчю відкриття трипільської культури (Матеріали та тези доповідей конференції, що проходила у Киэві 30-31 травня 2003 р.), Київ 2003, 176-181.

Ляшко 2004: С.М. Ляшко. Штерн Эрнст Романович. В сб.: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 2 (Київ 2004), 627-628.

Пассек 1949: Т.С. Пассек, Археологические разведки в Молдавии. КСИИМК XXVI, 1949, 57-68.

Поліщук 2003: Л. Поліщук, До історії формування колекції пам´яток трипільської культури в Одеському археологічному музеї. Трипільська цивілізація у спадщині Україні. Конференція, присвячена 110-річчю відкриття трипільської культури (Матеріали та тези доповідей конференції що проходила у Киэві 30-31 травня 2003 р.), Київ 2003, 71-76.

Поліщук 2004: Л.Ю. Поліщук, Петрени. В: Енциклопедія трипільської цивілізації. Том 2 (Київ 2004), 407-408.

Шишкін 1964: К.В. Шишкін, Про використання аерофотознімків в археології. Археологія 17, 1964, 199-204.

Шишкін 1973: К.В. Шишкін, З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях. Археологія 10, 1973, 32-41.

Шишкін 1985: К.В. Шишкін, Планування трипільских поселень за даними аерофотозйомки. Археологія 52, 1985, 94-100.

Шмаглий 1979: Н.М. Шмаглий, Крупные трипольские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга. В сб.: (Отв. ред. И.И. Артеменко) Первобытная археология – поиски и находки (Киев 1980), 198-203.

Шмаглій, Відейко 1987: М. Шмаглій, М. Відейко, Пізньотрипільське поселення поблизу с. Майданецького на Черкащині. Археологія 60, 1987, 58-71.

Шмаглій, Відейко 1993: М. Шмаглій, М. Відейко, Трипільські протоміста. Археологія 3, 1993, 52-63.

Шмаглий, Видейко 1990: Н.М. Шмаглий, М.Ю. Видейко, Крупные трипольские поселения и проблема ранних форм урбанизации. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: I полевой семинар, Тальянки 1990, Киев 1990, 83-90.

Шмаглій, Дудкін, Зиньковский 1973: Н.М. Шмаглий, В.П. Дудкін, К.В. Зиньковкий, Про комплексне вивчення трипільских поселень. Археологія 10, 1973, 23-31.

Черныш 1982: Е.К. Черныш, Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. В сб.: Археология СССР. Энеолит СССР (Москва 1982), 165-320.

Черняков 1990: І. Черняков, Поселення-гіганти Трипільської культури: До створення республіканської програми вивчення, охорони та музеєфікації пам'яток трипільської культури V–III тис. до н.е. в Україні. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: Тез. докл. 1-го полевого семинара,Тальянки, 1990, Киев 1990, 3-7.

Штерн 1904: Э. Штерн, Предварительное сообщение о раскопках в имении Петрены в Бельцком уезде Бессарабской губернии. ЗООИД XXV, 1904, 69-72.

Штерн 1907: Э. Штерн, Доисторическая греческая культура на юге России. Труды XIII АС в Екатеринославе в 1905 г. Т. I (Москва 1907), 9-94.

Bicbaev, Sava 2004: V. Bicbaev, E. Sava, Interpretarea fotogramelor aeriene ale unor situri Noua. Memoria Antiqvitatis XXIII, 2004, 335-353.

Ellis 1987: L Ellis, Population growth, food, storage and ceramic manufacturing centers in Pre-Bronze Age Europe. La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique dediée au centenaire des premières découvertes de Cucuteni, Iaşi – Piatra Neamţ, 24-28 septembre 1984, Iaşi 1987, 175-191.

Sorochin 1993: V. Sorochin, Modalităţile de organizare a aşezărilor complexului cultural Cucuteni-Tripolie. AM XVI, 1993, 69-86.

Sorochin 1994: V. Sorochin, Culturile eneolitice din Moldova. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, 67-92

Sorochin 2004: V. Sorochin, Aşezarea cucuteniană de la Petreni, jud. Bălţi. Un secol de la descoperire. Memoria Antiqvitatis XXIII, 2004, 253-264.

Stern 1906: E. Stern, Die prämykenische Kultur in Süd-Russland: Die Ausgrabungen in Petreny, im Bielzer Kreise des Gouvernements Bessarabien, 1902 und 1903 (Moskau 1906).

„Turnurile" de la Petreni (de la interpretarea arheologică a fotografiilor aeriene la reconstrucţia habitatului cucuteni-tripolian)

Rezumat

Una din particularităţile deosebit de interesante ale structurii renumitei aşezări a culturii Cucuteni-Tripolie de la Petreni, organizate în mai multe cercuri concentrice, o constituie cercul periferic al acesteia (al 10-lea sau al 11-lea la număr), format din obiecte de dimensiuni foarte mari. Referitor la acestea, K.V. Şişkin, autorul interpretării fotografiilor aeriene, în baza cărora a fost obţinut la sfârşitul anilor '70 planul aşezării, le interpretează drept case de locuit de dimensiuni mari, admiţând posibilitatea că, totodată aceste case ar fi putut îndeplini şi anumite funcţii defensive. Presupunerea capătă forma unei ipoteze mai dezvoltate la cercetătorii V.P. Dudkin şi M.I. Videiko. Conform opiniei lor aceste obiecte ar putea reprezenta vestigiile unor „turnuri" defensive ale aşezării, în calitate de componente importante ale întregului sistem de apărare a acesteia.

În această ordine de idei, autorul articolului, prin studierea personală, pe baza fotografiilor aeriene, a structurilor mai multor aşezări ale culturii Cucuteni-Tripolie, verificarea în teren a planurilor întocmite pe baza acestora, inclusiv a celei de la Petreni, pune la îndoială caracterul defensiv ale obiectelor în cauză, propunând în schimb un şir de alte posibilităţi interpretative. În circuitul ştiinţific se introduce informaţia inedită despre structurile unora din aşezări ale culturii Cucuteni-Tripolie, obţinută prin interpretarea fotografiilor aeriene de către K. V. Şişkin şi autorul articolului.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Aşezarea de la Petreni conform datelor fotografiilor aeriene: 1 - planul-reconstrucţie al aşezării, alcătuit de către K.V. Şişkin (după V.I. Marchevici); 2 - fragmentul unuia din planurile „de lucru" ale K.V. Şişkin, alcătuite pe baza fotografiilor realizate în 1967 la scara 1:35000, cu imaginea aşezării de la Petreni şi a unei necropole eneolitice presupuse; 3 - situaţia geografică a aşezării de la Petreni; 4 - planul „de lucru" mărit al aşezării de la Petreni, alcătuit de către K.V. Şişkin; 5 - planul nefinisat al aşezării de la Petreni, alcătuit de către V.M. Bicbaev pe baza unei fotografii aeriene realizate în 1984 la scara 1:18000 (a - la scara fotografiei; b - mărită de două ori).

Fig. 2. Piese din aşezarea de la Petreni: 1, 2 - fragmente de statuete feminine găsite de V.M. Bicbaev în anii '80-'90 ai sec. XX (fondurile MNAIM, Chişinău); 3 - amforă pictată cu reprezentarea unei zeităţi antropomorfe şi simbolurilor astrale, din săpăturile lui E. Stern din anii 1902-1903 (expoziţia MAO, Odesa); 4 - fragment de statuetă feminină pictată cu reprezentarea veşmintelor lungi cu brâu.

Fig. 3. Structurile unora din aşezări de tiplu Cucuteni-Tripolie din Moldova de Nord, documentate pe baza interpretării fotografiilor aeriene: 1a-b - Sofia VIII „La Moină", etapa CI; 2 - Sofia II „La Găvan" (partea de sus a aşezării), etapa CI; 3 - Hăsnăşenii Mari I, etapa BI; 4 - Sturzeşti V „Copanchi", etapa BI; 5 - Ochiul Alb „La Rămăzan", etapa BII; 6 - Bădiceni „Voroncoveni", etapa CI; 7 - Nicoreni II, etapa CI; 8 - Şumna I (b) şi Şumna II (a), etapa CI; 9a-b - Sofia V, etapa CI; 10a-c - Corlăteni IV, etapa BI; 11 - Stolniceni I, etapa CI. Planurile au fost alcătuite: 1a, 2, 9a, 11 - de K.V. Şişkin pe baza fotografiilor realizate în 1967 la scara 1:35000; 1b, 3-8, 10 - de V.M. Bicbaev pe baza fotografiilor realizate în 1984, la scara 1:18000.

Petreni "Towers" (from archeological interpretation of aerial photographs to reconstruction of the Cucuteni-Tripolye settlements life)

Abstract

The article examines hypothesis advanced by M. Videyko and V. Dudkin regarding excavations of unexplored large-sized objects which surround the well-known Petreni settlement of Cucuteni - Tripolye culture. These objects presumably had defensive importance. Materials produced by the author prejudice the advanced version and the author suggests several other working hypothesis.

The author carefully examined Cucuteni-Tripolye settlements and came to the conclusion that the examined settlements didn't serve as defenses. There are other interpretations that need to be checked by means of special complex researches with the use of aerial survey method and conduct of excavations. The author mainly provides information on structures of the Cucuteni-Tripolye settlements obtained following aerial survey by K. Siskin and the author himself.

List of illustrations:

Fig. 1. Petreni settlement by aerial photographs: 1 - plan-reconstruction of the settlement by K. Shishkin; 2 - Siskin's plan fragment with image of Petreni settlement drawn according to aerial photographs taken in 1967 at a scale of 1:35000; 3 - map with indication of Petreni location; 4 – Petreni settlement megascopic plan by K. Shishkin; 5 - Petreni settlement incomplete plan drawn by V. Bikbaev, based on aerial photographs made in May 1984 at a scale of 1:18000.

Fig. 2. Finds at Petreni settlement: 1, 2 - female statuettes fragments; 3 - pear-shaped vessel with image of antropomorphous deity; 4 - fragment of a decorated female statuette in a long dress with belt (Sofia Museum's layout).

Fig. 3. Structure of some Cucuteni-Tripolye settlements in the north of Moldova based on aerial photographs: 1a-b - Sofia VIII "La Moina", stage CI; 2 - Sofia II "La Gavan" (top of the settlement), stage CI; 3 - Hasnasenii Mari I, stage BI; 4 - Sturzesti V "Capanci", stage BI; 5 - Ochiul Alb "La Ramazan", stage BII; 6 - Badiceni "Voroncoveni", stage CI; 7 - Nicoreni II, stage CI; 8 - Sumna I (b) and Sumna II (a), stage CI; 9a-b - Sofia V, stage CI; 10a-c - Corlateni IV, stage BI; 11 - Stolniceni I, stage CI. Plans drawn: 1a, 2, 9a, 11 - by K.V. Shishkin based on aerial photographs taken in 1967, at a scale of 1:35000; 1b, 3-8, 10 - V.M. Bicbaev based on photographs taken in 1984, at a scale of 1:18000.

01.03.2007

Вячеслав Бикбаев, Национальный Музей Археологии и Истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД - 2012 Кишинэу, Республика Молдова

SISTEMUL DEFENSIV AL CETĂȚII DIN EPOCA FIERULUI – SAHARNA MARE

Ion Niculiță
Aurel Zanoci
Tudor Arnăut

Regiunea din cursul Nistrului Mijlociu face parte din Podişul Central Moldovenesc, care în preajma râului atinge cota de 347 m altitudine. Malurile înalte şi abrupte ale Nistrului sunt brăzdate de defileuri şi văi adânci, unele din ele, actualmente prezintă pâraie cu şiruri de cascade ce se scurg în apele Nistrului.

Cercetările arheologice au demonstrat că pe parcursul mileniului I a. Chr. această zonă a fost intens populată (Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, 8, 35). În prezent sunt evidenţiate circa 82 monumente traco-getice (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 119-130) din care 21 fortificaţii (fig. 1). Cele mai importante situri întărite: Saharna Mare, Saharna Mică, Saharna-La Şanţ, Saharna-Hulboaca, Saharna-Revichin, precum şi aşezările rurale, în primul rând Saharna „Dealul Mănăstirii", sunt amplasate pe promontoriile sau platourile înalte din preajma satelor Saharna şi Saharna Nouă, raionul Rezina (fig. 2), constituind aşa-zisa „zona Saharna" (fig. 3). Unele din ele, ca Saharna Mare, Saharna Mică şi Saharna „Dealul Mănăstirii" sunt cunoscute încă de la finele anilor '40 ai secolului XX, prin cercetările perieghetice întreprinse de G.D. Smirnov, rezultatele cărora şi-au găsit reflectare în câteva publicaţii (Смирнов 1949, 93-95; Смирнов 1949a, 189-202). Din 2001 investigaţiile la obiectivele arheologice din „zona Saharna" au fost reluate de Universitatea de Stat din Moldova, eforturile fiind concentrate cu preponderenţă la studierea fortificaţiilor de la Saharna Mare, Saharna Mică şi Saharna-La Şanţ.

Deşi unele materiale recuperate în urma cercetărilor, tangenţial şi-au găsit reflectare în câteva publicaţii apărute recent (Niculiţă, Nicic 2002, 66-84; Niculiţă, Zanoci, Matveev, Nicic 2003, 249-252; Никулицэ, Заноч, Молдован 2004, 92-99; Niculiţă, Zanoci 2004, 104-129), descoperirile de la Saharna Mare prezintă un suport ştiinţific incontestabil în studierea atât a metodelor de construcţie, cât şi a materialelor utilizate la construcţia sistemului defensiv. Sesizarea „in situ" a ruinelor alcătuite din bucăţi de piatră nefasonată, a unor segmente de la edificiile de apărare, carbonizate sau necarbonizate, precum şi a multor altor detalii de la sistemul defensiv înlesnesc considerabil restabilirea mai adecvată a modului de construcţie a fortificaţiilor din această perioadă. În baza vestigiilor descoperite, devin posibile unele rectificări în descrierea sistemului defensiv al fortificaţiilor traco-getice.

Situl fortificat Saharna Mare a fost amplasat pe un promontoriu stâncos de formă triunghiulară (fig. 3/2; 4), situat la 1 km spre sud de actuala localitate Saharna. Delimitat la nord, est şi vest de defileuri cu pante înalte şi abrupte, având o suprafaţă de circa 12 ha, cu un singur segment accesibil în partea de sud, promontoriul prezenta unul din cele mai convenabile spaţii pentru locuit. Anume din aceste considerente, în decursul mileniului I a. Chr., el a fost populat în permanenţă.

Încă la începutul mileniului I a. Chr., în partea de sud-est a promontoriului a existat o aşezare hallstattiană, arheologic cunoscută ca Saharna „Dealul Mănăstirii". Mai apoi partea de sud-vest a promontoriului, cea mai accesibilă, a fost barată cu un sistem defensiv destul de complicat, alcătuit din mai multe componente. Incinta cetăţii are forma unui triunghi, baza căruia e de 300 m, iar înălţimea de 350 m. Suprafaţa promontoriului barat este aproximativ de 10 ha (fig. 4). Incinta şi sistemul defensiv al cetăţii au fost studiate prin intermediul a zece secţiuni. În pofida faptului că cercetările sunt încă departe de a fi complete, ele au pus la dispoziţie un bogat şi variat material, care dă posibilitatea de a trage anumite concluzii, în unele cazuri destul de semnificative.

Sistemul defensiv actualmente este reprezentat de un val de pământ, care întretaie partea de sud-vest a promontoriului, încadrată între două defileuri cu maluri înalte şi abrupte. Valul poate fi sesizat pe o lungime de 460 m, având înălţimea ce

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 27-62.

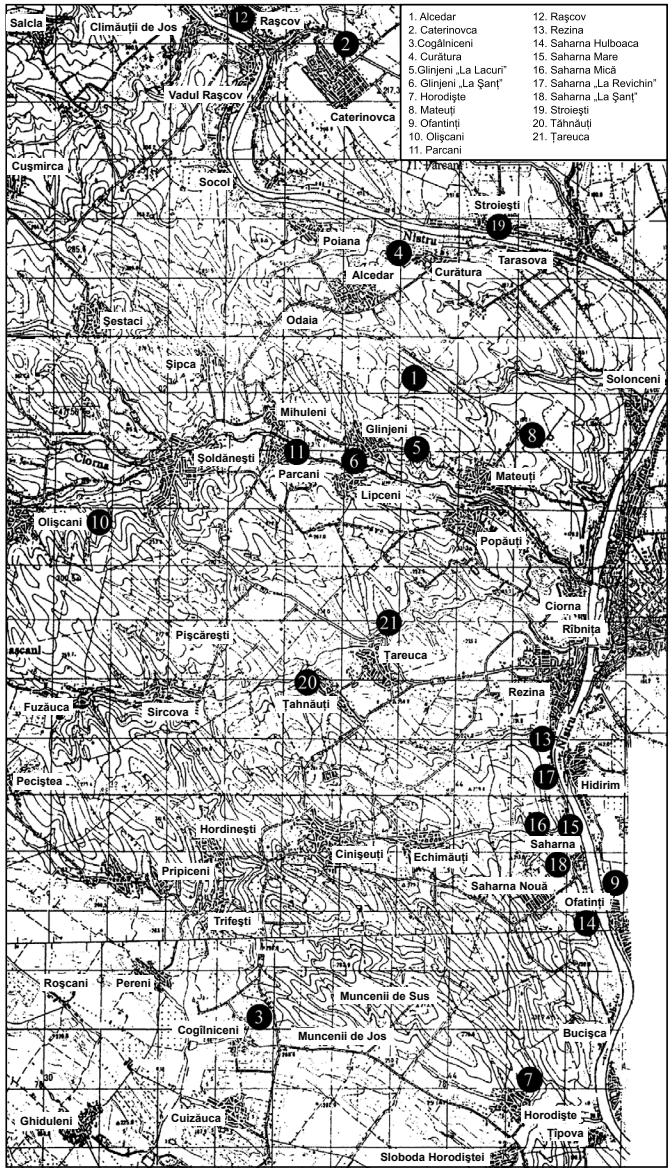

Fig. 1. Harta răspândirii cetăţilor traco-getice în regiunea Nistrului Mijlociu.

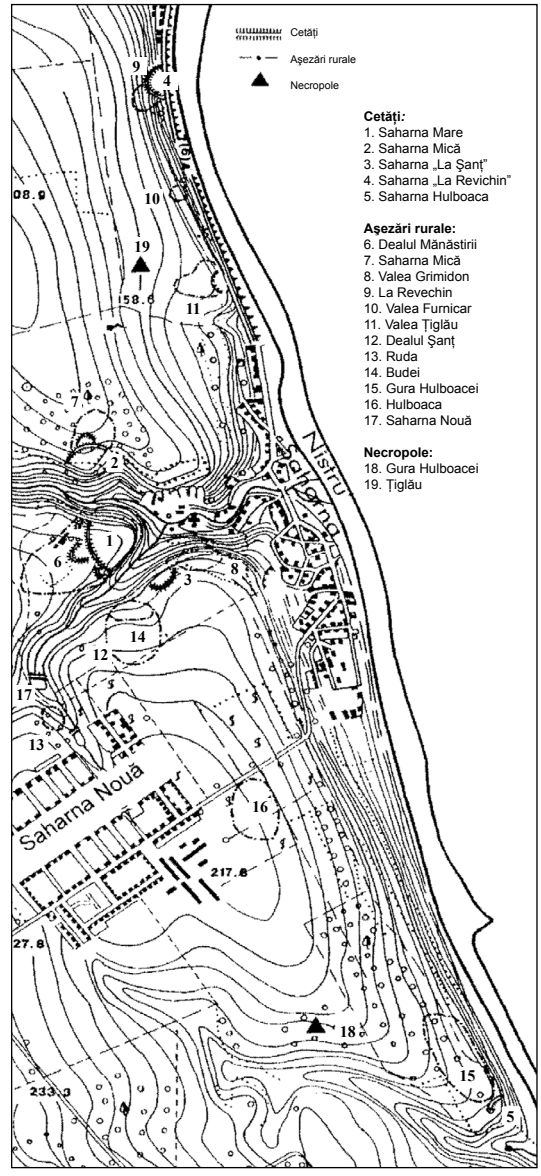

Fig. 2. Amplasarea monumentelor traco-getice în regiunea satelor Saharna şi Saharna Nouă.

variază între 2,5-3,5 m, lăţimea la bază, datorită aplatizării, ajunge până la 20-23 m. Spre sud, în partea exterioară, paralel valului a fost săpat un şanţ, lăţimea căruia în partea de sus era de circa 15 m, iar în cea inferioară – de 6 m. Adâncimea şanţului de la nivelul antic de călcare nu depăşea 3,2 m. Valul şi şanţul aveau în plan forma arcuită spre exterior, spre sud. Apărarea cetăţii a fost amplificată prin intermediul a trei bastioane amplasate în faţa liniei defensive, în partea centrală şi la flancuri (fig. 4; 5). Bastioanele au fost amplasate şi construite în aşa mod ca fiecare din ele să ţină apărarea unui anumit sector. Bastionul de est şi de vest supravegheau flancurile, iar cel central – întregul sector al cetăţii (fig. 4).

În valul de incintă, în dreptul celor trei bastioane, au fost sesizate câte o întrerupere, care, probabil, prezentau porţile cetăţii, protejate de bastioanele menţionate. Prima întrerupere se afla la distanţa de 35 m de la capătul de est al sistemului defensiv şi avea lăţimea de circa 9,2 m. Următoarea, cea vizavi de bastionul central, era amplasată la circa 121 m vest de cea precedentă şi avea o lăţime de aproximativ 11 m. Cea de a treia „poartă" se afla la distanţa de circa 150 m vest faţă de cea centrală şi avea, probabil, o lăţime similară celor precedente[1].

[1] Locul amplasării, precum şi dimensiunile aproximative ale celei de a treia „poartă" au putut fi stabilite conform schiţei topografice şi a fotografiilor realizate de G.D. Smirnov în anii '40 ai sec. XX.

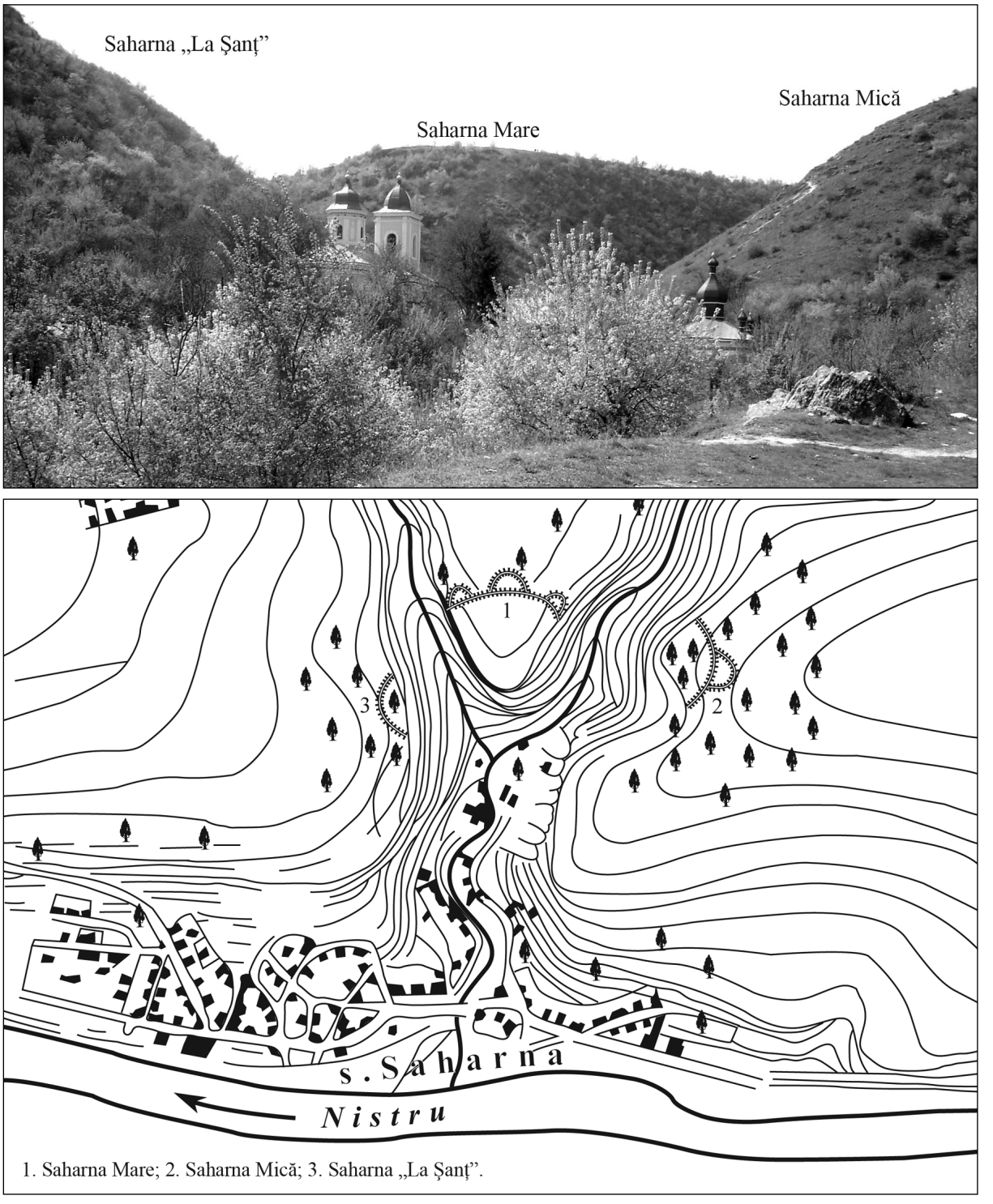

Fig. 3. Amplasarea cetăţilor traco-getice Saharna Mare, Saharna Mică şi Saharna „La Şanţ”.

Valul şi şanţul cetăţii au fost studiate încă în anul 1946 de către G. Smirnov printr-o secţiune trasată perpendicular pe sistemul defensiv (fig. 5). În baza cercetării profilurilor şi materialelor recuperate, autorul a ajuns la concluzia că „valul a suferit cinci perioade de reconstrucţie” (Смирнов, 1949, 94; Arnăut 2000, 93, 100, fig. 1).

În anul 2005 *valul* cetăţii a fost din nou cercetat prin intermediul *secţiuni nr. 9* (fig. 4; 6) cu dimensiunile de 44 m lungime şi 2 m lăţime, trasată la distanţa de 128 m de la capătul de est al sistemului defensiv. Aceasta întretăia perpendicular valul şi şanţul de apărare, încorporând un segment de 2 m din incinta cetăţii, continuând şi

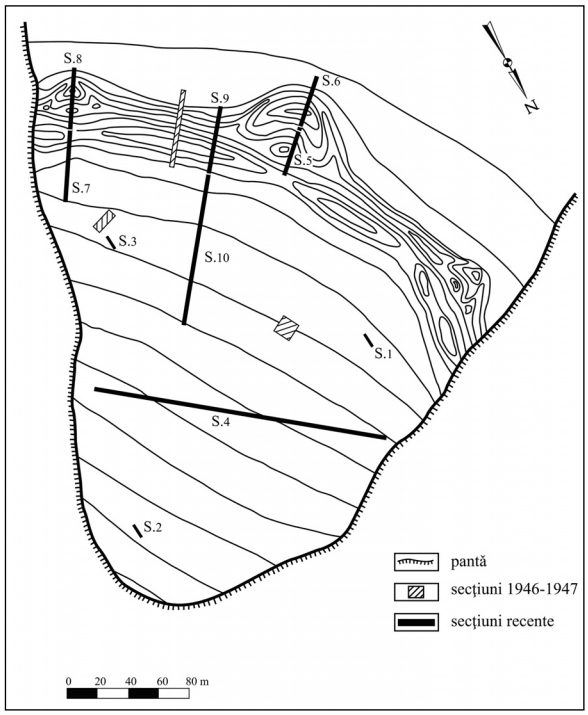

Fig. 4. Schiţă topografică a cetăţii Saharna Mare.

la sud de şanţul adiacent pe o distanţă la fel de 2 m. Studierea stratigrafiei valului prin intermediul secţiunii 9, demonstrează că actualmente el, în acest sector, nu depăşeşte înălţimea de 2,8 m. La baza lui se află un strat de sol castaniu cu grosimea de 0,9-1,1 m, care prezintă nivelul antic de călcare (fig. 6, profilul). Peste acesta, după ce preventiv a fost nivelat, s-a depus un strat de nisip cu grosimea de 0,1-0,2 m, lungimea în curmezişul valului fiind de 3,6 m. La acest nivel în profilul valului au fost sesizate patru gropi (fig. 6). Prima groapă (dinspre şanţul adiacent) avea diametrul de 0,2 m, fiind adâncită în stratul de nisip şi nivelul antic de călcare până la 0,3 m. Emplectonul ei prezenta sol castaniu în amestec cu fragmente de lemn carbonizat – rămăşiţe de la bârna îngropată în ea. A doua groapă se afla la 1,7 m distanţă faţă de prima. Ea avea diametrul de 0,18 m şi adâncimea de 0,25 m. Groapa a treia era amplasată la distanţa de 2,4 m de la cea precedentă, având diametrul de 0,2 m şi adâncimea de 0,4 m. A patra groapă se găsea la distanţa de 1,2 m faţă de a treia. Diametrul ei nu depăşea 0,2 m, iar adâncimea – 0,35 m. Emplectonul acestor trei gropi era prezentat numai de cenuşă şi lemn carbonizat – resturile bârnelor îngropate.

La nivelul gurilor gropilor, deasupra stratului de nisip a fost atestată o fâşie de 0,15-0,20 m grosime ce reprezintă sol ars, pe alocuri până la roşu, în amestec cu cenuşă şi fragmente de lemn carbonizat. Prezenţa acestui strat denotă existenţa la baza valului a unei structuri lemnoase, care a ars în urma incendierii. Peste nivelul de arsură se găseşte un alt strat, care are în secţiune formă triunghiulară, baza căruia nu depăşeşte 5,8 m, iar înălţimea (grosimea maximă) – 3,2 m, compus din sol castaniu, identic celui din nivelul antic de căl-

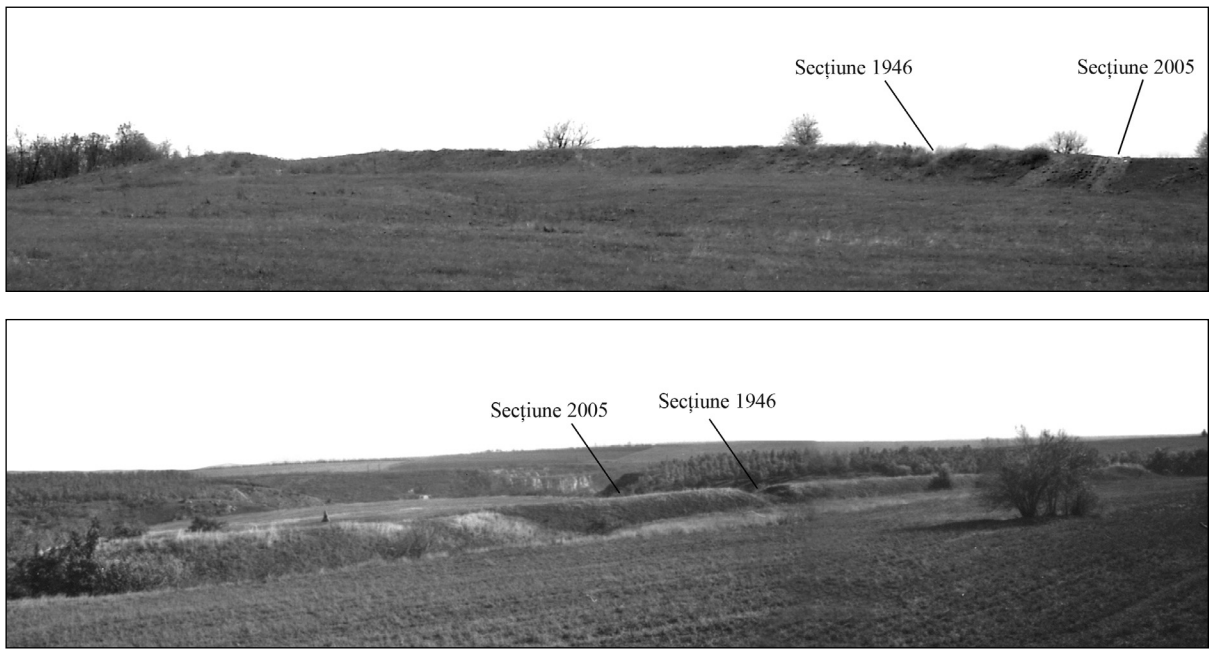

Fig. 5. Valul cetăţii Saharna Mare: 1 - vedere dinspre nord-est; 2 - vedere dinspre sud-vest.

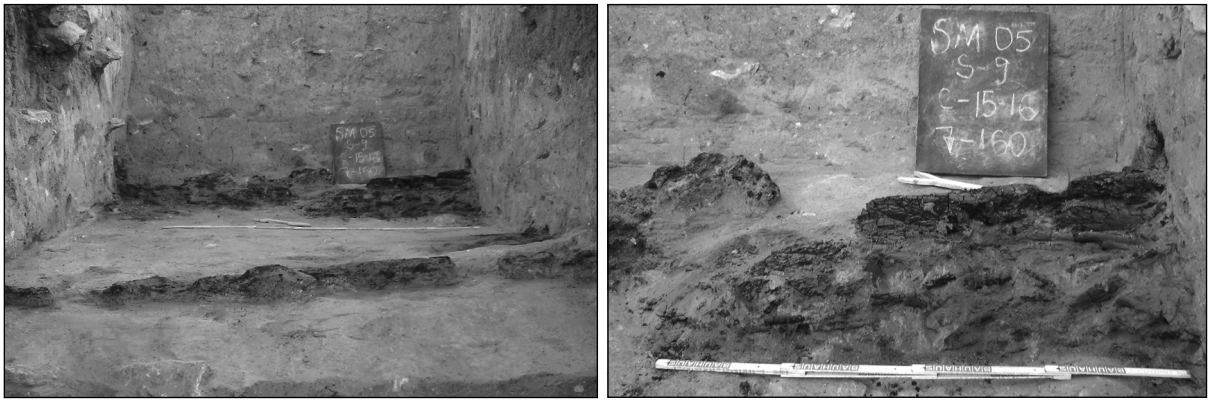

Fig. 7. Saharna Mare. Fragmente de bârne carbonizate din structura valului cetăţii (secţiunea 9).

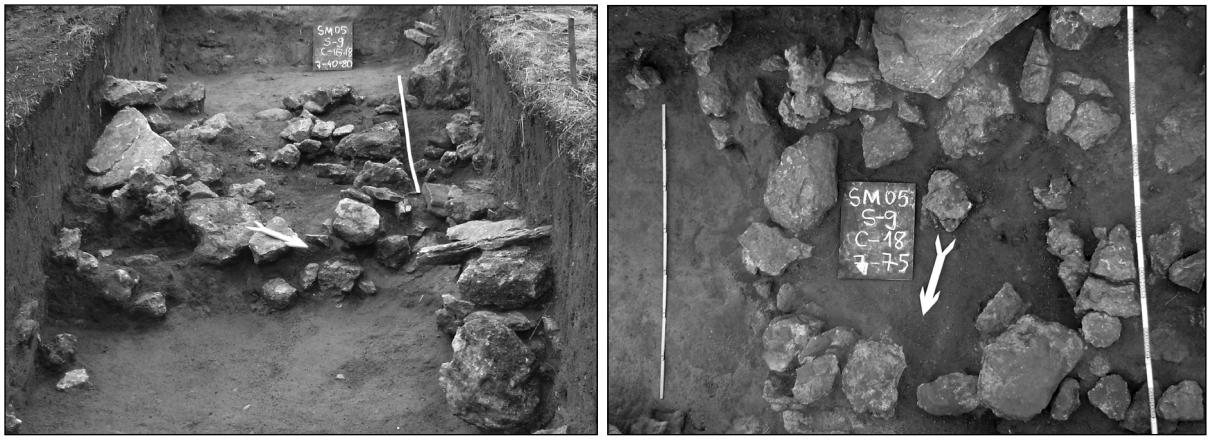

Fig. 8. Saharna Mare. Pietre din structura valului cetăţii (secţiunea 9).

care (fig. 6). În strat au fost sesizate fragmente de bârne carbonizate, depuse orizontal de-a lungul bazei construcţiei şi bucăţi de pietre nefasonate, dimensiunile cărora variau de la 0,20×0,15×0,10 m la 0,50×0,30×0,15 m (fig. 8).

Deasupra acestui nucleu se afla un strat de sol cenuşiu în amestec cu cenuşă şi bucăţi de lemn carbonizat. În careurile 15 şi 16, la adâncimea de 1,6 m de la creasta valului, bârnele s-au păstrat în întregime. Ele aveau formă rotundă cu diametrul de circa 0,2 m şi erau orientate est-vest de-a lungul edificiului, ocupând o porţiune cu lăţimea de circa 2,6 m (fig. 7). Tot în acest strat au fost depistate şi bârne carbonizate, dispuse transversal valului (fig. 6; 7). Stratul de sol cenuşiu, amestecat cu cenuşă şi fragmente de lemn carbonizat, avea grosimea în partea centrală de circa 0,4 m, iar pe de o parte şi alta ale nucleului construcţiei – circa 1,2 m, ceea ce denotă „scurgerea" lui din emplectonul construcţiei după ruinarea ei (fig. 6).

Peste acesta urmează un alt strat, alcătuit din sol cenuşiu în amestec cu moloz şi bucăţi de pietre dimensiunile cărora variază de la 0,20×0,15×0,10 m la 0,80×0,50×0,30 m. Grosimea stratului în zona construcţiei era de 0,5 m, iar la extremităţi atinge cota de 1,5-2,0 m (fig. 6).

Ultimul strat era compus din cernoziom cu grosimea ce varia între 0,2-04 m şi prezintă nivelul actual de călcare.

Configuraţia straturilor, stabilită prin secţionarea valului, nu prezintă nici pe departe forma lor iniţială, atunci când a funcţionat edificiul defensiv. Acest tablou s-a constituit în urma ruinării construcţiei după un dezastru soldat cu incendiu care nu a fost potolit, ci lăsat să mocnească timp îndelungat.

Analiza detaliată a stratigrafiei sistemului defensiv, unde au fost surprinse „in situ" straturi de sol cu o diversă consistenţă în care s-au găsit diferite materiale de construcţie, permite o restabilire cât mai adecvată a modului de edificare a liniei principale de apărare.

După o nivelare prealabilă a orizontului antic de călcare, reprezentat de sol castaniu, pe o întinde-

re de 460 m de la marginea de est a promontoriului până la cea de vest, a fost ridicată o carcasă din lemn cu lăţimea de circa 5,6 m. Aceasta era alcătuită din patru rânduri de bârne verticale, îngropate în sol până la 0,3-0,4 m, ce formau de fapt două paramente. Paramentul exterior, care trebuia să fie mai durabil, avea împreună cu bârnele lăţimea de 1,85 m, cel interior – de 1,3 m (fig. 28). Între paramente rămânea un spaţiu de 2,4-2,5 m. Pentru ca carcasa să reziste presiunii emplectonului tasat, ea a fost întărită la diferite nivele cu bârne, dispuse transversal şi longitudinal, care în ansamblu, pe întreg perimetrul construcţiei lemnoase, formau un fel de casete rectangulare, în care se tasa emplectonul într-o compoziţie şi rânduială bine chibzuite.

În interiorul carcasei de lemn pe suprafaţa antică de călcare, nivelată în prealabil, a fost depus un strat de nisip, gros de 0,1-0,2 m, sesizat doar parţial, pe o întindere de 3,6 m. Deasupra lui a fost amenajat un pavaj din bârne de lemn, amplasate una lângă alta transversal pe toată lungimea carcasei, formând astfel baza construcţiei de lemn. De la acest pavaj s-a păstrat „in situ" doar un strat de arsură gros de 0,15-0,20 m, alcătuit din bucăţi de bârne carbonizate şi cenuşă. Nisipul de sub pavajul de bârne avea menirea de a-l proteja de umezeală. Peste bârne s-a depus un strat de sol castaniu ce provenea din imediata apropiere, precum şi de la săparea şanţului adiacent. Dimensiunile iniţiale ale acestui strat nu pot fi stabilite cu certitudine. Actualmente el are grosimea de 3,2 m, iar lăţimea fiind de 5,8 m, ceea ce în linii majore coincide cu lăţimea construcţiei din lemn. Stratul de sol castaniu, uniform ca compoziţie, a fost bine tasat în scheletul lemnos, formând un monolit integru. Forma lui triunghiulară în secţiune, care aparent pare să prezinte un val iniţial sau „miezul" lui, de fapt este rezultatul alunecării părţii de sus a emplectonului după distrugerea carcasei de lemn. Rămăşiţele de bârne carbonizate, amplasate de-a lungul construcţiei, au fost sesizate la diferite nivele şi în mai multe sectoare ale secţiunii 9 (fig. 6, profilul).

Peste solul castaniu a fost depus un strat de sol cenuşiu, care actualmente este amestecat cu cenuşă şi fragmente de lemn carbonizat, ceea ce reprezintă rezultatul arderii mocninde a carcasei de lemn. Iar ca întreaga construcţie să fie protejată de umezeală, în partea de sus a fost tasat un strat de sol cenuşiu în amestec cu moloz şi nisip.

În acelaşi timp emplectonul construcţiei a fost dozat cu o cantitate considerabilă de piatră de calcar (fig. 8). Numai de pe porţiunea investigată (2 m lăţime) au fost recuperate peste 6 m^3 de piatră.

Pentru protejarea părţii exterioare a carcasei de lemn de eventuale incendieri, care puteau surveni din partea atacanţilor, ea a fost placată cu o „carapace" din lut şi/sau lespezi de piatră de calcar şi pământ. Prezenţa unui astfel de „scut" de protecţie este documentată arheologic prin prezenţa unei berme cu lăţimea de circa 2 m, ce despărţea construcţia din lemn de şanţul adiacent (fig. 6, profilul). Anume pe această bermă, probabil, era ridicat peretele de protecţie, care în partea inferioară era mult mai lat decât în partea superioară. Berma mai avea şi menirea să consolideze paramentul exterior al carcasei de lemn ca să nu alunece în şanţul adiacent.

Din stratul de sol castaniu de sub baza valului, ce corespunde nivelului antic de călcare au fost recuperate mai multe fragmente de ceramică modelată cu mâna, care se împart în două categorii distincte.

Prima categorie este constituită din recipiente modelate din pastă de lut cu ingrediente de şamotă. Arderea este incompletă şi neuniformă. Culoarea – neagră sau neagră-cenuşie. Majoritatea fragmentelor sunt acoperite cu decor ştanţat în formă de şiruri de triunghiuri cu cerculeţe duble la vârfuri (fig. 9/5), sau fără cerculeţe, ori cu şiruri de linii paralele (fig. 9/1, 3, 4). Astfel de tipuri de vase cu ornament ştanţat sau incizat sunt caracteristice pentru faciesul Cozia-Saharna-Babadag din perioada hallstattiană, care cronologic se încadrează în secolele X-VIII/VII a. Chr. (Кашуба 2000, 352; Istoria Românilor 2001, 321-322).

A doua categorie o alcătuiesc fragmentele de la diverse forme de vase modelate cu mâna din pastă de lut cu granule de şamotă. Arderea este incompletă şi neuniformă. Culoarea – cafenie sau cenuşie cu pete întunecate pe suprafaţa exterioară a vasului. În cele mai frecvente cazuri ele prezintă fragmente de la vase cu gâtul scund, răsfrânt în exterior şi trunchiul globular, ornamentate în zona joncţiunii gâtului cu trunchiul cu şiruri de crestături oblice şi alveole (fig. 9/7), brâie cu

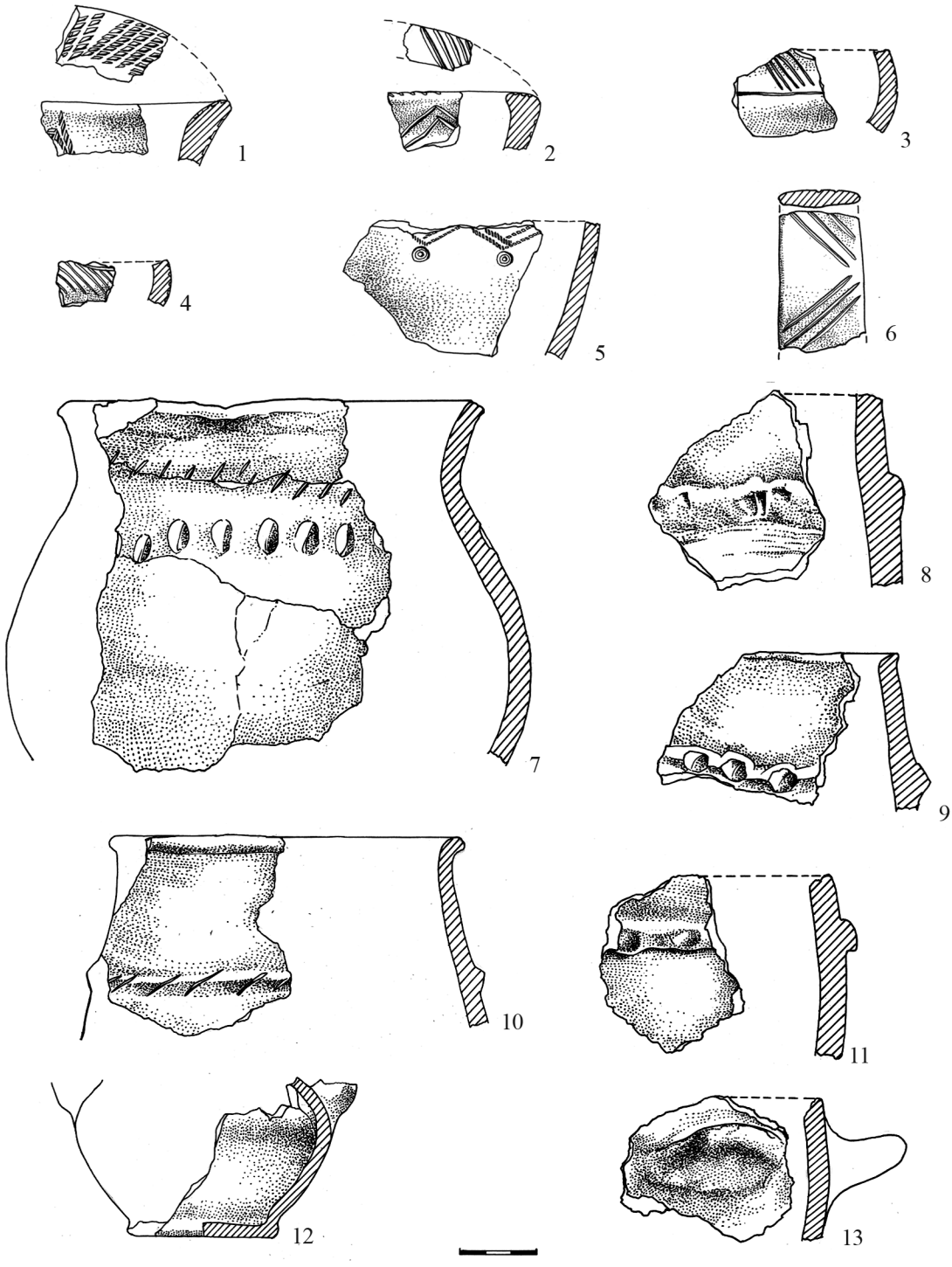

Fig. 9. Saharna Mare. Ceramică descoperită sub baza valului (secţiunea 9): 1-6 - Cozia-Saharna; 7-13 - getică.

crestături (fig. 9/10), brâie cu alveole (fig. 9/8, 9, 11) sau suporturi segmentoidale (fig. 9/12, 13). Această grupă de vase se încadrează totalmente în categoria ceramicii rudimentare traco-getice din sec. VII/VI-III a. Chr. (Никулицэ 1987, табл. 2).

În emplectonul valului a fost de asemenea sesizat un set de recipiente ceramice, care, deşi mai variate ca formă, sunt similare celor descoperite sub temelia sistemului defensiv. Pe lângă fragmentele de ceramică modelate cu mâna de tipul Cozia-Saharna (fig. 10/1-4) şi getice (fig. 10/5-13), au fost evidenţiate şi două fragmente de la vase lucrate la roata olarului: unul de la o buză de amforă (fig. 10/15), iar celălalt de la un vas cu firnis negru (fig. 10/14).

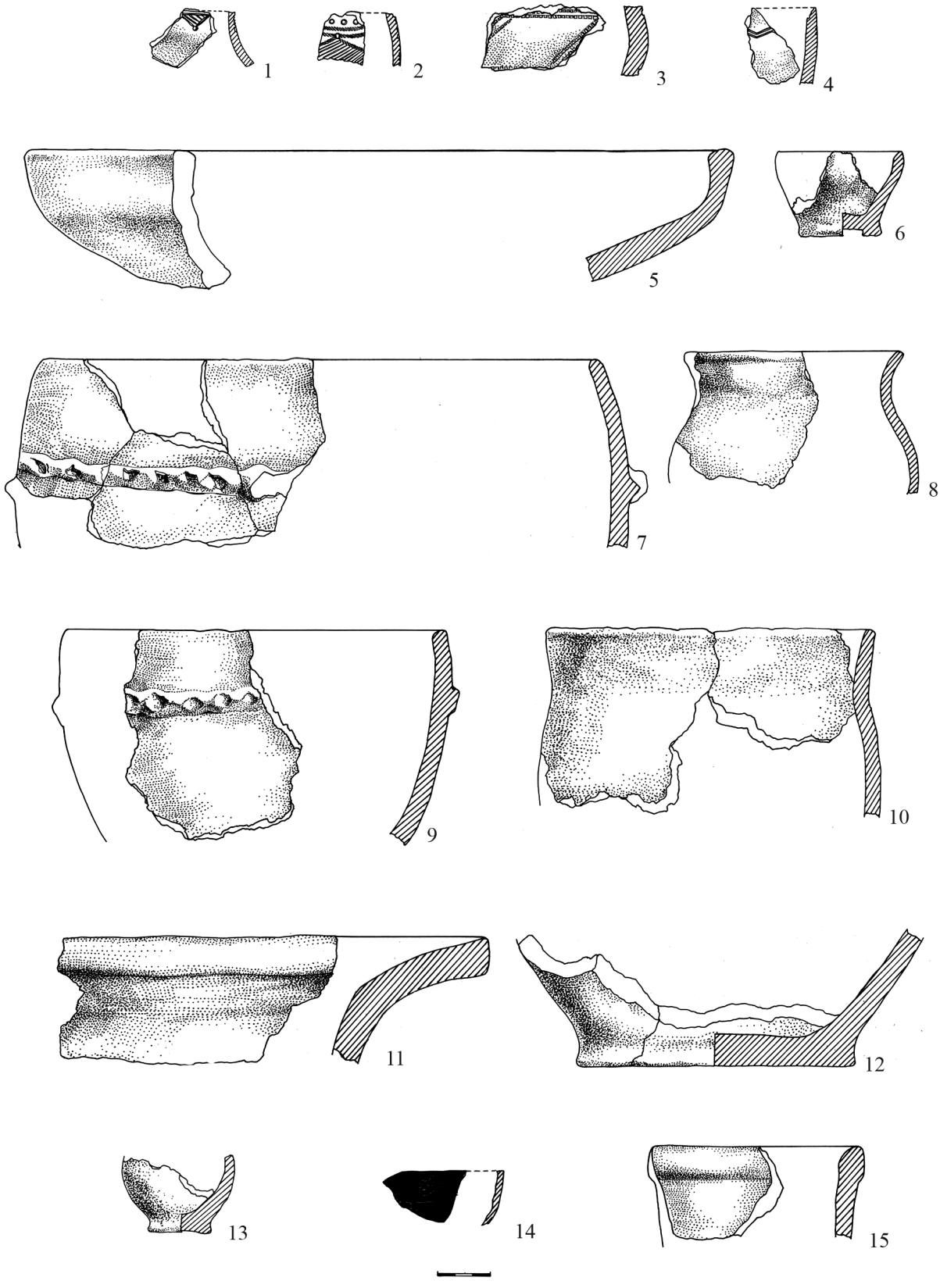

Fig. 10. Saharna Mare. Ceramică descoperită în emplectonul valului: 1-4 - Cozia-Saharna; 5-13 - getică; 14-15 - grecească.

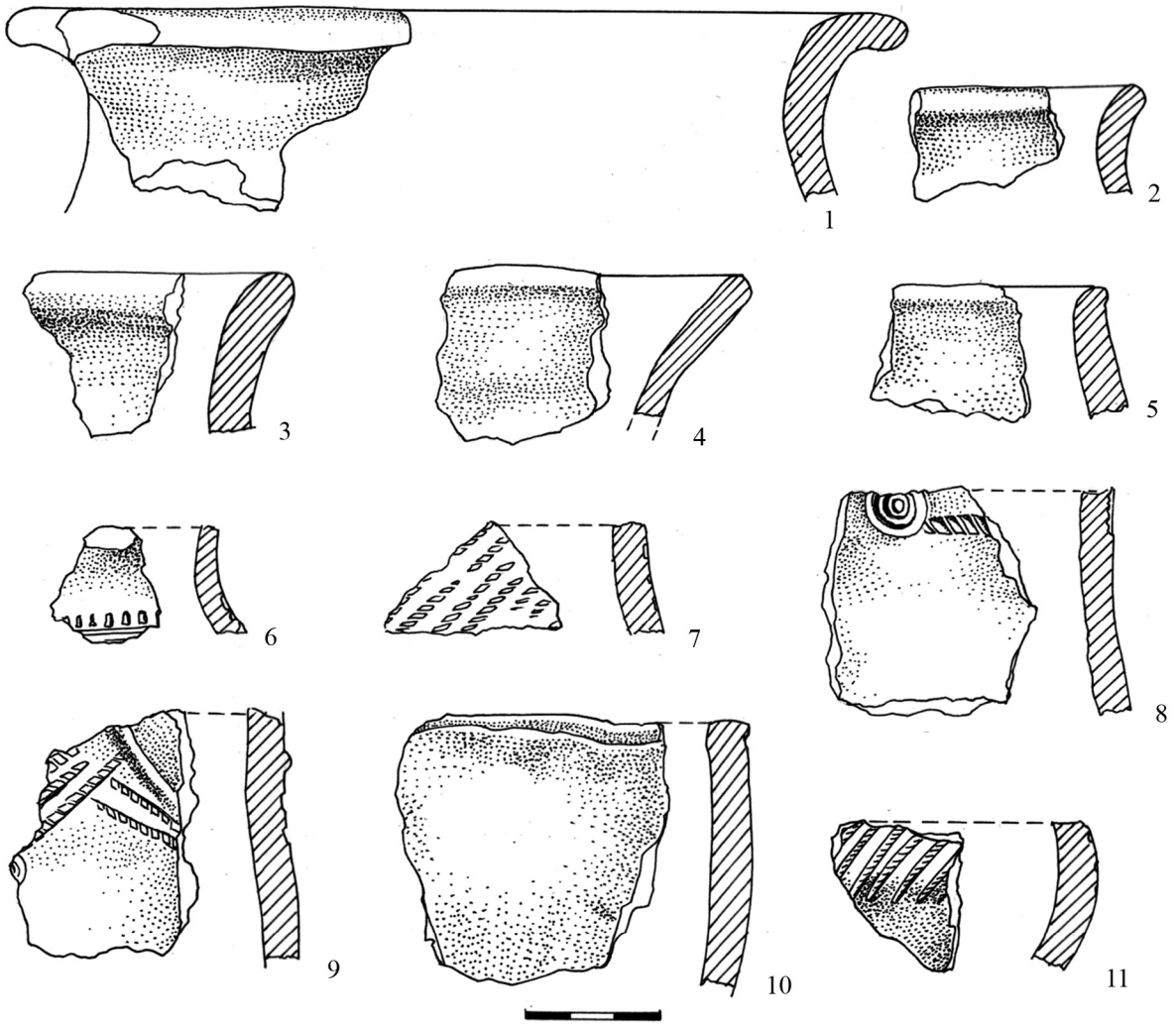

Fig. 11. Saharna Mare: 1-11 - ceramică din umplutura şanţului (secţiunea 9).

Prezenţa ceramicii de tipul Cozia-Saharna-Babadag în emplectonul construcţiei defensive se explică prin ridicarea ei peste aşezarea civilă Saharna „Dealul Mănăstirii", care a funcţionat în secolele X-VIII/VII a. Chr. Ceramica din secolele VI-III a. Chr. demonstrează doar faptul că linia de fortificare a fost construită nu mai devreme de această perioadă, sau că acest segment ar fi fost reparat în această vreme, fără alţi indici care ar concretiza mai precis data edificării ei.

Şanţul adiacent, săpat în partea de sud a construcţiei defensive, are aceeaşi lungime (fig. 5). El a fost săpat aproximativ la 2 m distanţă de „zidul" cetăţii. Actualmente lăţimea şanţului în partea de sus variază între 16,5-18,0 m. Ca urmare a investigaţiilor arheologice în secţiunea 9 s-a stabilit că, în perioada funcţionării cetăţii, lăţimea şanţului în partea superioară nu depăşea 15,6 m, iar în cea inferioară – 6,1 m. Adâncimea lui de la nivelul antic de călcare atingea cota de 3,2 m, din care 2,1 m au fost săpaţi în roca nativă a promontoriului (fig. 6, profilul). În umplutura şanţului clar s-au observat trei straturi. Primul strat era dispus în partea de est a şanţului, în imediata apropiere de „zid", şi era compus din sol cenuşiu în amestec cu cenuşă şi fragmente de bârne carbonizate. Al doilea start, alcătuit din sol cenuşiu pe alocuri amestecat cu pietre de calcar, de asemenea este dispus oblic şi avea o grosime de 1,5-2,0 m. Ambele straturi, după felul cum sunt aranjate, reprezintă clar alunecarea, ca rezultat al ruinării, a emplectonului construcţiei defensive. Cel de al treilea strat este compus din cernoziom şi ocupă, mai ales, partea de vest a şanţului şi arată o altă orientare a scurgerii, dinspre câmpurile adiacente, ceea ce ar reprezenta aluviunile moderne. În umplutura şanţului au fost descoperite mai multe bucăţi de piatră de calcar

Fig. 12. Saharna Mare. Bastionul de est (vedere dinspre nord)

şi fragmente de ceramică, care după tehnică de modelare, forme şi decor îşi găsesc similitudini în sortimentul de vase al culturilor Cozia-Saharna din secolele X-VIII/VII a. Chr. şi traco-getică din secolele VI-III a. Chr. (fig. 11).

Pentru amplificarea sistemului defensiv, la sud de şanţul de apărare au fost ridicate trei „bastioane" de formă semiovală în plan, amplasate în partea de est, centrală şi de vest a construcţiei defensive (fig. 4; 12; 20; 27).

Bastionul de est (fig. 4; 12) a fost ridicat la 35 m spre vest de la capătul de est al liniei de fortificare. Actualmente el prezintă un val de pământ în formă de potcoavă cu dimensiunile de 20×22 m, înconjurat de un şanţ adiacent, capetele căruia, ca şi cele ale valului bastionului, se uneau cu şanţul din faţa valului cetăţii. Înălţimea valului bastionului şi dimensiunile şanţului adiacent sunt aproximativ aceleaşi cu ale valului şi şanţului cetăţii.

Incinta şi sistemul defensiv al bastionului au fost cercetate prin intermediul *secţiuni nr. 8* cu dimensiunile 46×2 m, trasată perpendicular valului şi şanţului adiacent (fig. 4; 13). Ea continua spre nord întretăind şanţul cetăţii, traversând „poarta" de intrare în cetate şi făcea joncţiune cu *secţiunea nr. 7*, trasată în incinta fortificaţiei (fig. 4). Astfel în această parte a promontoriului a putut fi urmărită corelarea dintre aşezarea civilă Saharna „Dealul Mănăstirii" cu şanţul, valul şi incinta bastionului de est, precum şi cu valul şi şanţul de pe sectorul de sud-est al cetăţii.

Ca urmare a investigaţiilor arheologice în acest sector s-a putut observa o situaţie stratigrafică clară. Sub baza edificiului peste stratul steril de lut urma un nivel de sol de culoare castanie în amestec cu moloz, grosimea căruia varia între 0,2-0,4 m. În acest strat au fost atestate fragmente de la cupe cu decor ştanţat şi incizat sub forma unor linii orizontale, oblice sau în zigzag (fig. 14/2, 3) şi de la oale cu ornament imprimat, ce prezintă linii orizontale şi oblice, sau şiruri de cerculeţe (fig. 14/1, 4). Această categorie de ceramică în exclusivitate este caracteristică faciesului hallstattian Cozia-Saharna. În acest nivel au fost săpate şi gropile nr. 13/8/2004 şi nr. 14/8/2004[2].

Groapa nr. 13/8/2004 avea forma cilindrică cu diametrul de 1,7 m şi adâncimea de 0,9 m. În partea superioară a gropii a fost sesizat un strat de sol cu grosimea de circa 0,3 m de culoare cenuşie în amestec cu cenuşă şi bucăţi de lemn carbonizat. În rest emplectonul gropii prezenta sol castaniu amestecat cu fragmente de lemn carbonizat. În partea centrală a gropii a fost atestată o lentilă de moloz cu grosimea de circa 0,1 m şi lungimea de 1,1 m. În emplecton au fost descoperite două fragmente de rotiţe confecţionate din lut cu ingredienţi de şamotă (fig. 14/11, 12). Arderea era incompletă, iar culoarea varia de la cenuşiu la negru. Rotiţele, cu diametrul de 6,0-6,5 cm, aveau secţiunea elipsoidală şi grosimea ce nu depăşea 2,0 cm. În centru, acestea era prevăzute cu câte un orificiu cu diametrul de 0,8 cm. Piese similare sunt cunoscute după descoperirile la aşezarea hallstattiană de la Glinjeni (Гольцева, Кашуба

[2] În numerotarea gropilor se indică numărul secţiunii în care au fost acestea depistate, precum şi anul când au fost efectuate investigaţiile arheologice.

1995, табл. XLI/1). În groapă au mai fost descoperite un fragment de la o râşniţă de piatră (fig. 14/10), două lopăţele din os (fig. 14/13, 17), un ac din os (fig. 14/14) şi două străpungătoare din os (fig. 14/15, 16). Obiectele confecţionate din os au largi analogii în inventarul sitului de la Neporotov (Крушельницька 1998, рис. 38/1-6), precum şi la alte monumente hallstattiene. Din emplectonul gropii au mai fost recuperate patru fragmente de ceramică modelată cu mâna. Unul reprezenta un fragment de toartă în formă de panglică decorat prin ştanţare (fig. 14/8). Cel de al doilea făcea parte de la un vas cu buza îngroşată, ornamentată în partea de sus cu linii ştanţate oblic (fig. 14/7). Al treilea fragment era de la un vas cu buza răsfrântă în exterior, decorată în partea de sus cu crestături oblice (fig. 14/6). Cel de al patrulea fragment – de la un vas cu gâtul arcuit în exterior, decorat prin imprimare cu o friză din două linii paralele orizontale, care încadrează un şir de alveole, urmată de un şir de linii oblice (fig. 14/9). Astfel de recipiente sunt bine cunoscute în sortimentul ceramic de la Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, табл. LVII/2, табл. LXI/4), Neporotov (Крушельницька 1998, рис. 61/19, 20, рис. 66/14, 19). Toate fragmentele după tehnica şi tehnologia de modelare, precum şi după decor, indiscutabil se încadrează în faciesul hallstattian Cozia-Saharna.

Groapa nr. 14/8/2004, la fel ca şi cea precedentă, a avut forma cilindrică cu diametrul de 0,8 m şi adâncimea de 0,6 m. Umplutura ei era alcătuită din sol castaniu. În emplecton a fost descoperit doar un singur fragment de la o strachină, modelată cu mâna din pastă de lut cu impurităţi de cioburi pisate. Arderea acesteia era neuniformă şi incompletă, iar culoarea varia de la cărămiziu la cenuşiu. Buza evazată a străchinii a fost ornamentată prin imprimare cu linii oblice, asociate cu proeminenţe aplatizate (fig. 14/5). În baza fragmentului de strachină cu decor imprimat această groapă, ca şi cea precedentă, poate fi încadrată în faciesul Cozia-Saharna.

Din aceste observaţii devine clar că nivelul de sol castaniu în amestec cu moloz, în care au fost săpate gropile menţionate, prezintă în această zonă a promontoriului stratul cultural hallstattian, contemporan aşezării Saharna „Dealul Mănăstirii", care a funcţionat în a doua jumătate a sec. X – a doua jumătate a sec. VIII a. Chr. (Кашуба 2000, 351-352).

Peste stratul de sol castaniu în amestec cu moloz urmează un nivel de sol castaniu cu grosimea de 0,4-0,6 m, în care s-au descoperit circa 194 fragmente de ceramică şi peste 200 fragmente de oase de animale. Fragmentele ceramice (fig. 15) făceau parte de la vase modelate cu mâna din pastă de lut cu impurităţi de şamotă. Arderea lor era incompletă şi neuniformă, iar culoarea varia de la cafeniu la cenuşiu. Sunt prezente cioburi de la diferite recipiente cum ar fi străchini (fig. 15/1, 2), cupe (fig. 15/6), oale (fig. 15/3-5, 7-14), unele din ele ornamentate cu decor în relief (fig. 15/9-11). Astfel de vase sunt specifice sortimentului ceramic traco-getic, fiind similare celor descoperite în incinta cetăţii. Grosimea şi consistenţa stratului de sol castaniu denotă o locuire intensă în această parte a aşezării, până la momentul edificării sistemului defensiv.

Analiza stratigrafiei valului bastionului demonstrează că peste stratul de sol castaniu, ce prezintă nivelul antic de călcare, după o nivelare prealabilă, a fost amenajat un pavaj de bârne, care s-au păstrat în stare carbonizată sau nearsă (fig. 13). Acest pavaj, care de fapt alcătuia fundamentul construcţiei de apărare, avea lăţimea de 6,8-7,0 m. Bârnele cu grosimea de 0,15-0,20 m erau orientate nord-sud. La nivelul pavajului, atât la capetele lui, cât şi în interior au fost descoperite 15 gropi de la bârne (fig. 13; 17). Deasupra pavajului, în unele sectoare (careurile 13 şi 14) a fost sesizat un strat din bârne carbonizate, dispuse în poziţie oblică (fig. 13; 16/1). Contextul descoperirii bârnelor denotă prăbuşirea lor din poziţie verticală.

Peste drenajul de bârne orizontale a fost depus un strat compact din pietre de calcar, gros de circa 0,8 m (fig. 16/2). Acestea aveau dimensiuni variabile între 0,40×0,30×0,15 m şi 0,8×0,6×0,4 m. Pietrele au fost suprapuse şi intercalate de un strat de sol cenuşiu, care prezintă nucleul construcţiei (fig. 13).

În partea de nord a careului 13, în careul 12, în partea de nord a careului 10 şi în careul 9 a fost descoperit un strat, grosimea căruia varia de la 0,8 la 1,0 m, compus din sol ars până la roşu, fragmente de bârne carbonizate şi cenuşă (fig. 13). Acest strat s-a format în urma arderii prin mocnire a scheletului lemnos al edificiului.

Peste nucleul de pământ al construcţiei urmează o lentilă de moloz cu grosimea de 0,2-0,3 m, dea-

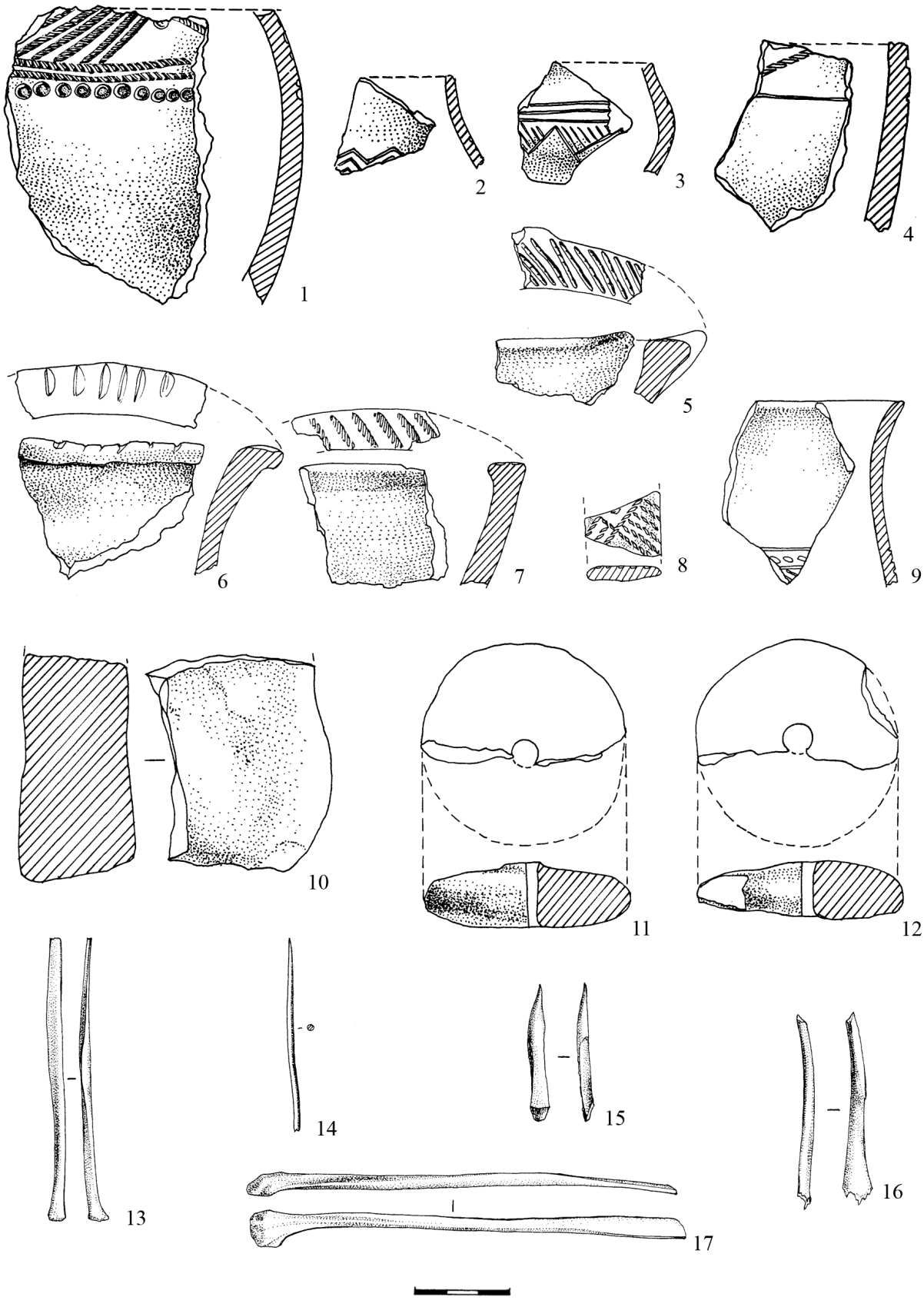

Fig. 14. Saharna Mare. Bastionul de est: 1-4 - ceramică descoperită sub baza valului; 5 - inventarul gropii 14/8/2004; 6-17 - inventarul gropii 13/8/2004.

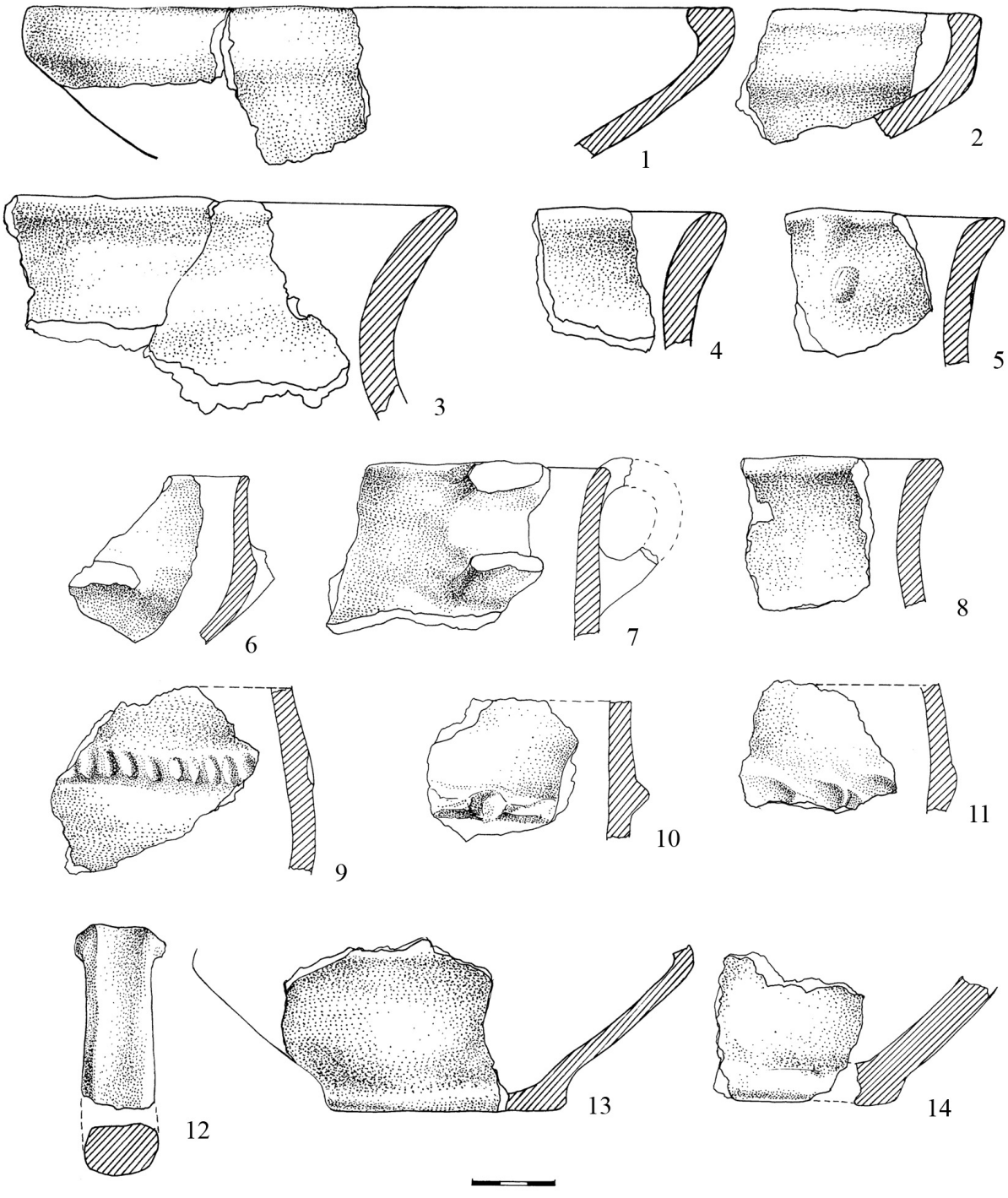

Fig. 15. Saharna Mare. Bastionul de est: 1-14 - ceramică traco-getică descoperită sub baza valului.

supra căreia s-a depus un strat de sol cenuşiu ce acoperea întreaga construcţie. Urmează apoi un strat de cernoziom cu grosimea de 0,2 m, ce reprezintă nivelul actual de călcare.

Săpăturile arheologice la acest obiectiv au demonstrat că actualul val al bastionului de est, care are la bază lăţimea de 20 m şi înălţimea de 2,6 m de la nivelul antic de călcare, s-a format ca urmare a ruinării unei construcţii defensive. Analiza elementelor edificiului, descoperite „in situ" sub forma unor bârne de diferite dimensiuni, carbonizate sau nearse, depuse în poziţie orizontală,

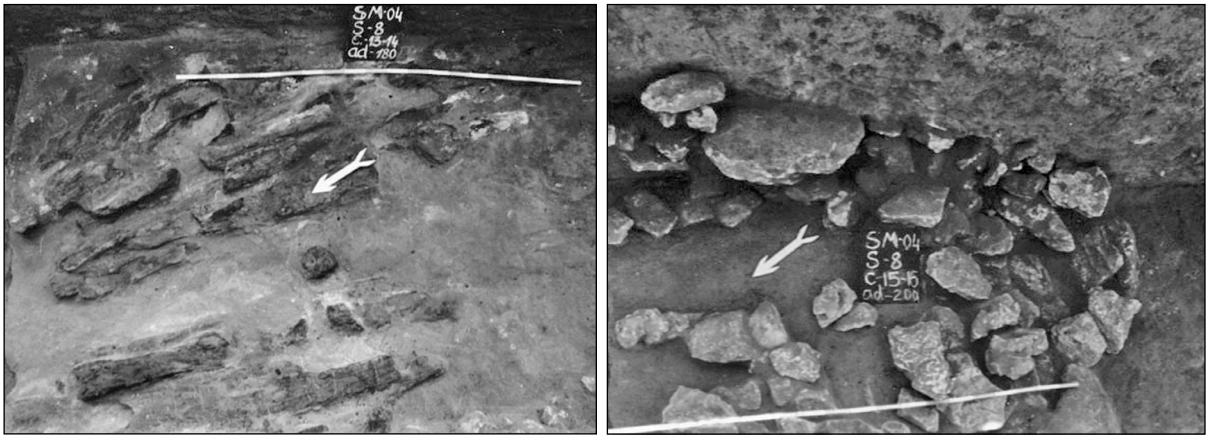

Fig. 16. Saharna Mare. Bastionul de est: 1 - fragmente de bârne carbonizate din structura valului; 2 - pietre din structura valului.

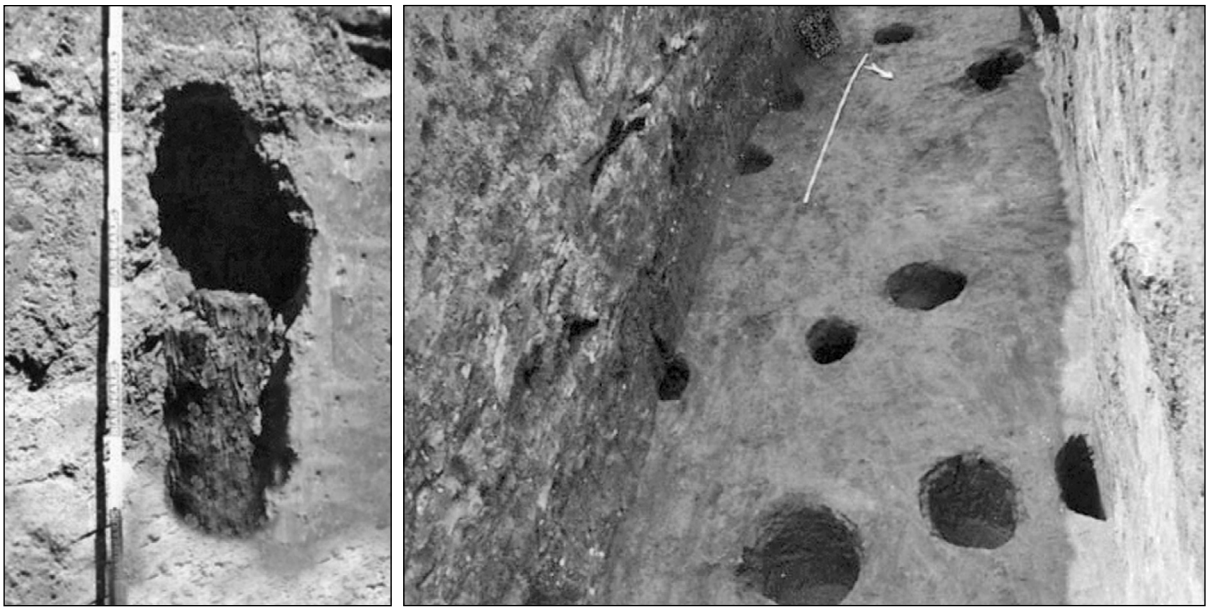

Fig. 17. Saharna Mare. Bastionul de est: 1 - fragmente de par de lemn „in situ" din structura valului; 2 - gropi de la pari din structura valului.

verticală sau oblică, prezintă dovezi incontestabile că miezul sistemului defensiv al bastionului era constituit dintr-un schelet lemnos.

La baza construcţiei bastionului, pe tot perimetrul lui, pe nivelul antic de călcare a fost amenajat un pavaj din bârne. Faptul că bârnele erau orientate nord-sud e lesne de înţeles: secţiunea 8 a întretăiat bastionul în partea lui centrală, în locul de curbură. Din aceste considerente bârnele au fost depuse sub unghi (fig. 13). În interiorul pavajului şi la capetele lui, la o anumită distanţă au fost îngropate bârne verticale, de la care s-au păstrat gropile umplute cu lemn carbonizat – rămăşiţele bârnelor. Bârnele verticale, amplasate în patru rânduri, formau două paramente, care pentru consolidare erau etajate cu bârne dispuse longitudinal şi transversal. Grosimea paramentului exterior, inclusiv grosimea bârnelor, era de circa 2,5 m, iar a celui interior – de 1,7 m. Distanţa dintre paramente era de circa 2,6 m. Astfel, lăţimea totală a carcasei lemnoase poate fi estimată la circa 6,8 m. Spaţiul interior al acestei construcţii a fost umplut cu sol cenuşiu şi bucăţi de piatră în cantităţi considerabile (fig. 16/2), clar demonstrate de blocurile de calcar de la baza zidului, precum şi de mulţimea de lespezi, descoperite printre ruinele bastionului.

Ca şi la „zidul" cetăţii în partea exterioară a construcţiei bastionului, între el şi şanţul adiacent,

la nivelul antic de călcare a fost lăsată o bermă, lăţimea căreia nu depăşea 2 m. Pe ea s-au descoperit urmele carbonizate ale bârnelor paramentului exterior al bastionului (fig. 13). Berma avea o însemnătate funcţională dublă. În primul rând ea consolida peretele din afară al paramentului exterior, care sub presiunea emplectonului tasat în el, putea să surpe malul şanţului adiacent. În rândul al doilea, pe această bermă se construia peretele de protejare a construcţiei de lemn, care la bază era mai lat, subţiindu-se la maxim spre vârful edificiului (fig. 28).

În emplectonul valului bastionului au fost descoperite mai multe fragmente ceramice ce se grupează în câteva categorii. Prima categorie o alcătuiesc cupele cu gâtul înalt arcuit în exterior şi ornamentat cu romburi haşurate (fig. 18/1), cu trunchiul globular decorat cu linii orizontale şi linii oblice (fig. 18/4), cu gâtul vertical, buza evazată şi diametrul maxim în partea de jos a trunchiului (fig. 18/11) şi respectiv toartele acestora, înzestrate cu un buton în partea superioară şi ornamentate cu triunghiuri haşurate (fig. 18/7), realizate prin incizare.

A doua categorie e reprezentată de fragmentele de la vase de diverse forme cu decor ştanţat (fig. 18/2, 3, 5, 6). Dintre ele interes prezintă fragmentul de la strachină cu buza îngroşată, acoperită în partea de sus cu linii oblice, iar sub buză – cu grupuri din trei linii ce formează un unghi şi cu cerculeţ la vârf (fig. 18/5), sau fragmentul de la un vas ornamentat cu cerculeţe cu tangente în combinaţie cu linii orizontale şi oblice (fig. 18/6). Ambele categorii de vase totalmente se încadrează în sortimentul ceramic al grupului de monumente Cozia-Saharna.

A treia categorie o formează ceramica rudimentară ornamentată cu decor în relief (fig. 18/15, 16), care după tehnica modelării, morfologie şi decor, poate fi atribuită sortimentului ceramic caracteristic perioadei din a doua jumătate a sec. VII – sec. VI a. Chr., cunoscută şi după descoperirile de la Berezan şi Olbia (Марченко 1988, 92, рис. 23).

Prezenţa în val a unui fragment de picior de la o amforă grecească (fig. 18/17) marchează data cea mai recentă a acestuia – sec. IV-III a. Chr.

Şanţul din faţa bastionului avea pereţii oblici, fiind lat de 11,7 m în partea de sus, îngustându-se spre fund până la 2,2 m. Adâncimea lui de la nivelul antic de călcare ajungea până la 2,5 m. În umplutura şanţului au fost evidenţiate patru straturi. Cel de la fundul şanţului era compus din sol de culoare castanie în amestec cu moloz (fig. 13). El acoperea uniform albia şanţului, având grosimea de 0,2 m. Al doilea strat, alcătuit din sol castaniu amestecat cu pietre de diferite dimensiuni, avea pe panta de sud a şanţului grosimea de 0,4 m, iar pe cea de nord – de 0,8-0,9 m şi prezenta ruinele bastionului, prăvălite în şanţul adiacent. Din acest strat au fost recuperate atât fragmente de ceramică de tip Cozia-Saharna (fig. 19/1, 2, 5), cât şi traco-getică (fig. 18/3, 4, 6), care sunt similare celor din nivelul antic de călcare, precum şi celor din emplectonul construcţiei bastionului. Stratul al treilea, compus din cernoziom, ocupa compact întreaga albie a şanţului, având grosimea de 0,8 m în centru şi câte 0,4 m în pante. Al patrulea nivel prezenta o lentilă de moloz groasă de 0,4 m ce ocupa numai partea centrală a şanţului. Ultimele două straturi reprezintă depuneri contemporane, scurse de pe coama valului, precum şi de pe câmpul din imediata apropiere.

Şanţul interior a fost săpat la numai 3,2 m spre nord faţă de „zidul" bastionului. Şanţul cu lăţimea în partea superioară de 5,6-6,0 m, avea pereţii oblici şi fundul plat lat de 3 m. Adâncimea şanţului de la nivelul antic de călcare nu depăşea 1,8-2,0 m (fig. 13). Emplectonul şanţului de la fund până la nivelul antic de călcare era prezentat uniform printr-un strat de sol castaniu în amestec cu cenuşă, fragmente de bârne carbonizate şi pietre. Deasupra s-au depus succesiv o lentilă din fragmente de bârne nearse şi una din fragmente de bârne carbonizate, ambele rămăşiţe de la scheletul lemnos al construcţiei bastionului. Peste această lentilă urmează depuneri de moloz ars şi sol cenuşiu în amestec cu cenuşă şi moloz, provenite din emplectonul construcţiei bastionului. În emplectonul şanţului, în stratul inferior au fost descoperite fragmente de ceramică cu decor ştanţat, caracteristică faciesului Cozia-Saharna (fig. 19/7, 8) şi traco-getică (fig. 19/9-17), similare celor sesizate în structura bastionului şi în emplectonul şanţului exterior, ceea ce presupune funcţionarea lor în aceeaşi perioadă. Destinaţia funcţională a şanţului rămâne să fie clarificată de viitoarele cercetări în această zonă a promontoriului.

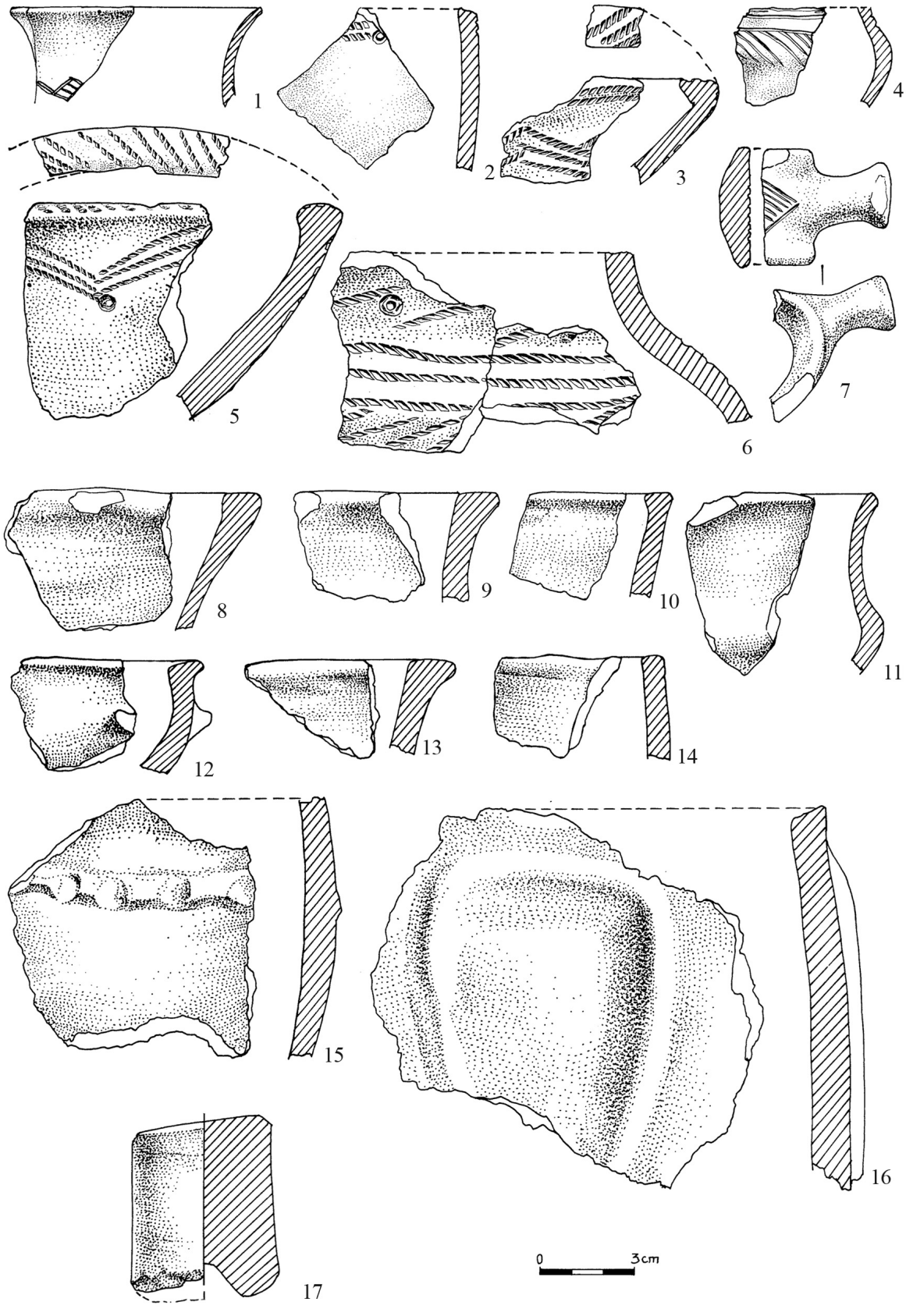

Fig. 18. Saharna Mare. Bastionul de est: 1-17 - ceramică din emplectonul valului.

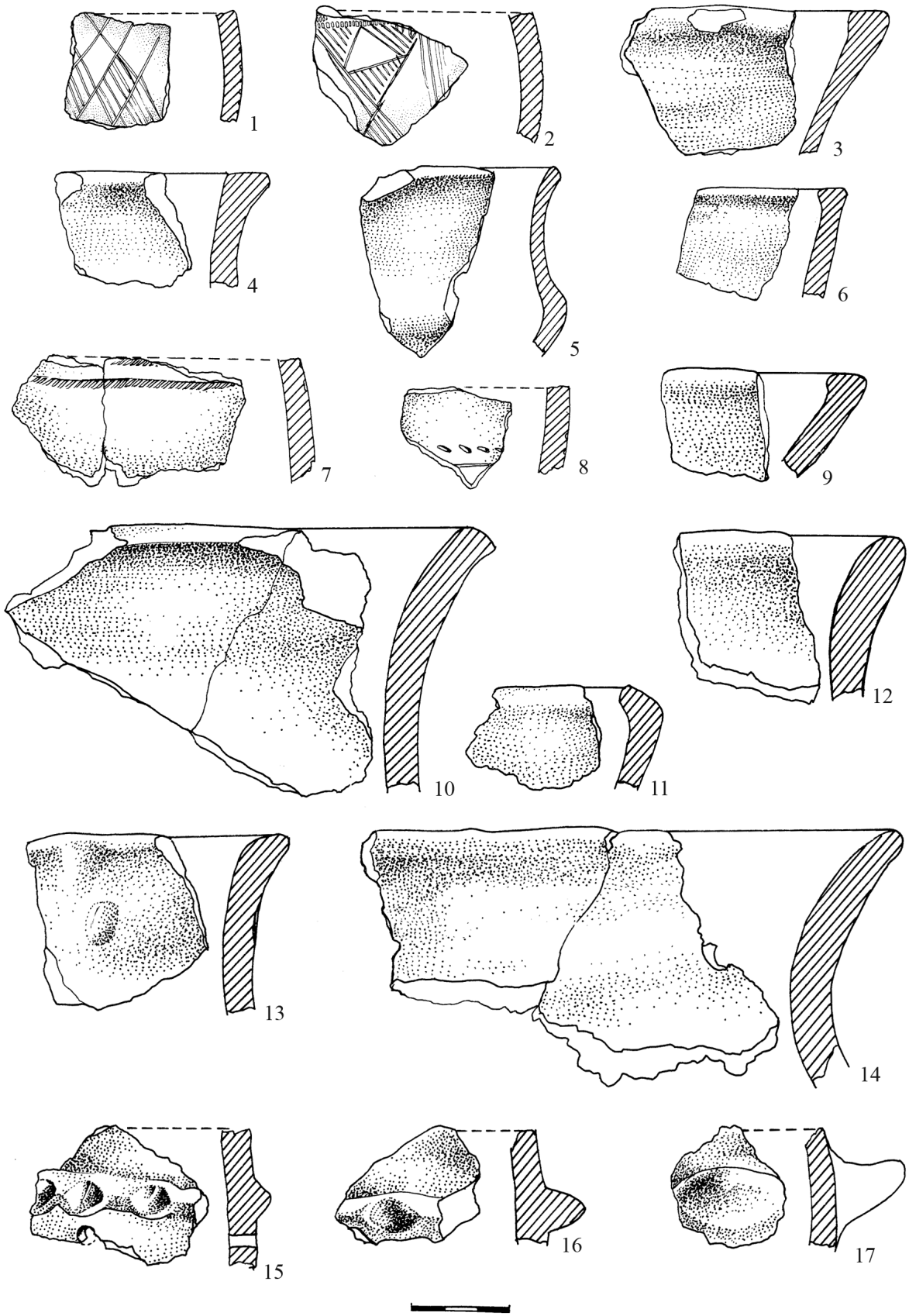

Fig. 19. Saharna Mare. Bastionul de est: 1-6 - ceramică din umplutura şanţului exterior; 7-17 - ceramică din umplutura şanţului interior.

Fig. 20. Saharna Mare. Bastionul central (vedere dinspre est).

Bastionul central a fost amplasat la 168 m depărtare de la capătul de est al liniei de apărare a cetăţii. El, la fel ca şi cel de est, avea formă de potcoavă cu suprafaţa incintei de 24×32 m. În faţa valului bastionului a fost săpat un şanţ capetele căruia, ca şi ale valului, se unesc cu şanţul cetăţii (fig. 4; 20).

Prin intermediul *secţiunilor*[3] *nr. 5* şi *nr. 6*, trasate perpendicular bastionului, au fost cercetate valul bastionului cu şanţul adiacent, incinta bastionului, precum şi şanţul cetăţii (fig. 21). Investigaţiile arheologice în acest sector au demonstrat că valul bastionului, care actualmente are lăţimea bazei de 23 m şi înălţimea de 3,2 m (fig. 20), se deosebeşte cu mult de forma lui iniţială. Forma actuală a bastionului, ca şi în cazul bastionului de est, este rezultatul ruinării şi aplatizării construcţiei defensive iniţiale.

Analiza stratigrafiei valului a dat posibilitatea de a stabili modul de construire a edificiului. La baza construcţiei pe tot perimetrul ei, peste nivelul antic de călcare, preventiv nivelat, a fost depus un pavaj de bârne de lemn, diametrul cărora nu depăşea 0,15-0,20 m. Rămăşiţele lor nearse, sesizate „in situ", ocupă compact careul 7 şi partea de vest a careului 6 pe o suprafaţă totală de circa 6 m^2 (fig. 21; 22/2). Bârnele erau aranjate una lângă alta, transversal faţă de temelia construcţiei. Pe marginea acestui drenaj în ambele părţi au fost evidenţiate gropi amplasate la o anumită distanţă una faţă de alta, diametrele cărora variază între 0,2×0,3 m şi 0,3×0,4 m (fig. 23/2). În emplectonul lor au fost descoperite urme de bârne carbonizate. Bârnele verticale erau consolidate cu alte bârne orizontale, prinse longitudinal şi transversal, despre ce mărturisesc urmele lor carbonizate, evidenţiate în diverse zone şi diferite nivele ale construcţiei defensive (fig. 21, careurile 4-6; 22/1). În aşa mod se forma o carcasă din lemn, lată de 6,8 m, împărţită prin bârnele transversale în casete rectangulare, care erau umplute cu lut, nisip, prundiş, piatră (fig. 23/1) şi pământ. Toate straturile erau tasate într-o anumită ordine, ca să nu permită strecurarea apelor sau a umedităţii, care ar fi dus la distrugerea construcţiei din lemn.

Ca şi la linia de apărare a cetăţii şi bastionul de est, în partea exterioară a construcţiei bastionului central se află o bermă lată aproximativ de 2,7 m (fig. 21). Berma a fost lăsată la nivelul antic de călcare pentru consolidarea temeliei construcţiei, precum şi pentru amenajarea pe ea a unui strat de protecţie, alcătuit din lut, pământ şi pietre şi lipit de partea exterioară a construcţiei bastionului. Acest „scut" avea baza mai lată, îngustându-se substanţial spre vârful construcţiei (fig. 28).

În timpul ultimei devastări carcasa de lemn a ars cu desăvârşire. Prăbuşindu-se, ea s-a conservat relativ bine, fiind surprinsă „in situ". Au fost sesizate câteva zeci de fragmente de bârne carbonizate, rămase de la construcţia de lemn. Stratul de sol din preajma bârnelor carbonizate s-a vitrificat, având culoarea roşie.

Materialul recoltat prin săpăturile arheologice la bastionul central, deşi relativ modest, totuşi prezintă un anumit interes.

[3] Secţiunea nr. 6, cu dimensiunile de 40×2 m, săpată în anul 2003, reprezenta o continuare a secţiunii nr. 5, cu dimensiunile de 32×2 m, din anul precedent.

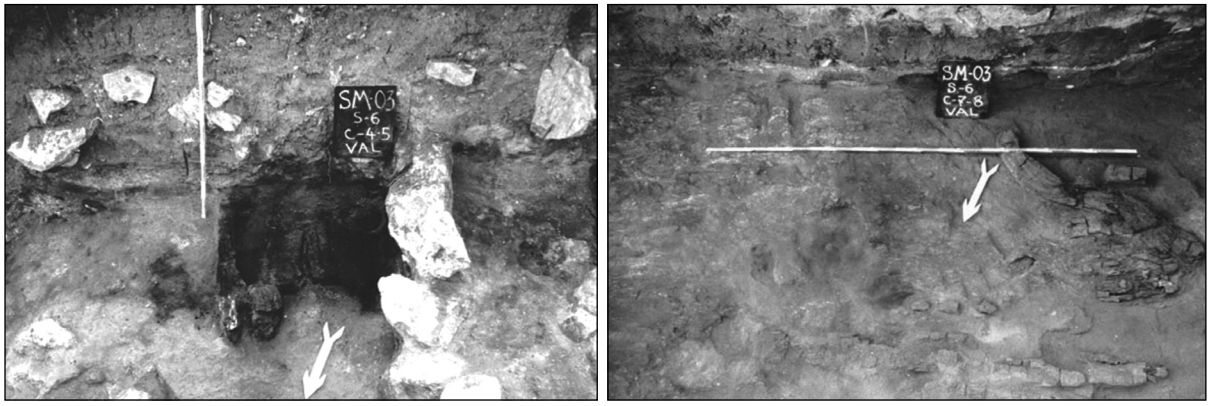

Fig. 22. Saharna Mare. Bastionul central: 1 - fragmente de bârne carbonizate din structura valului; 2 - bârne nearse de la baza valului.

Fig. 23. Saharna Mare. Bastionul central: 1 - pietre din structura valului; 2 - gropi de la parii din structura valului.

În stratul de sol castaniu, amplasat direct pe pământul steril, adică sub talpa edificiului defensiv, au fost descoperite cinci fragmente de ceramică rudimentară modelată cu mâna (fig. 24/1-5). Dintre acestea atrage atenţia un fragment de la un vas cu buza oblică, perforată în partea de sus (fig. 24/5), care este similar celor descoperite în situl de la Glinjeni (Гольцева, Кашуба 1995, табл. LXXVIII/1; табл. LXXIX/7).

În emplectonul valului au fost descoperite mai multe fragmente ceramice, dintre care numai unul cu decor ştanţat de tipul Cozia-Saharna (fig. 24/6), iar restul de factură traco-getică din sec VI-III a. Chr. (fig. 24/7-13).

Şanţul din faţa bastionului avea în partea superioară o deschidere de circa 19 m, îngustându-se spre fund până la 0,8 m. Adâncimea lui de la nivelul antic de călcare ajungea până la 3,7 m,

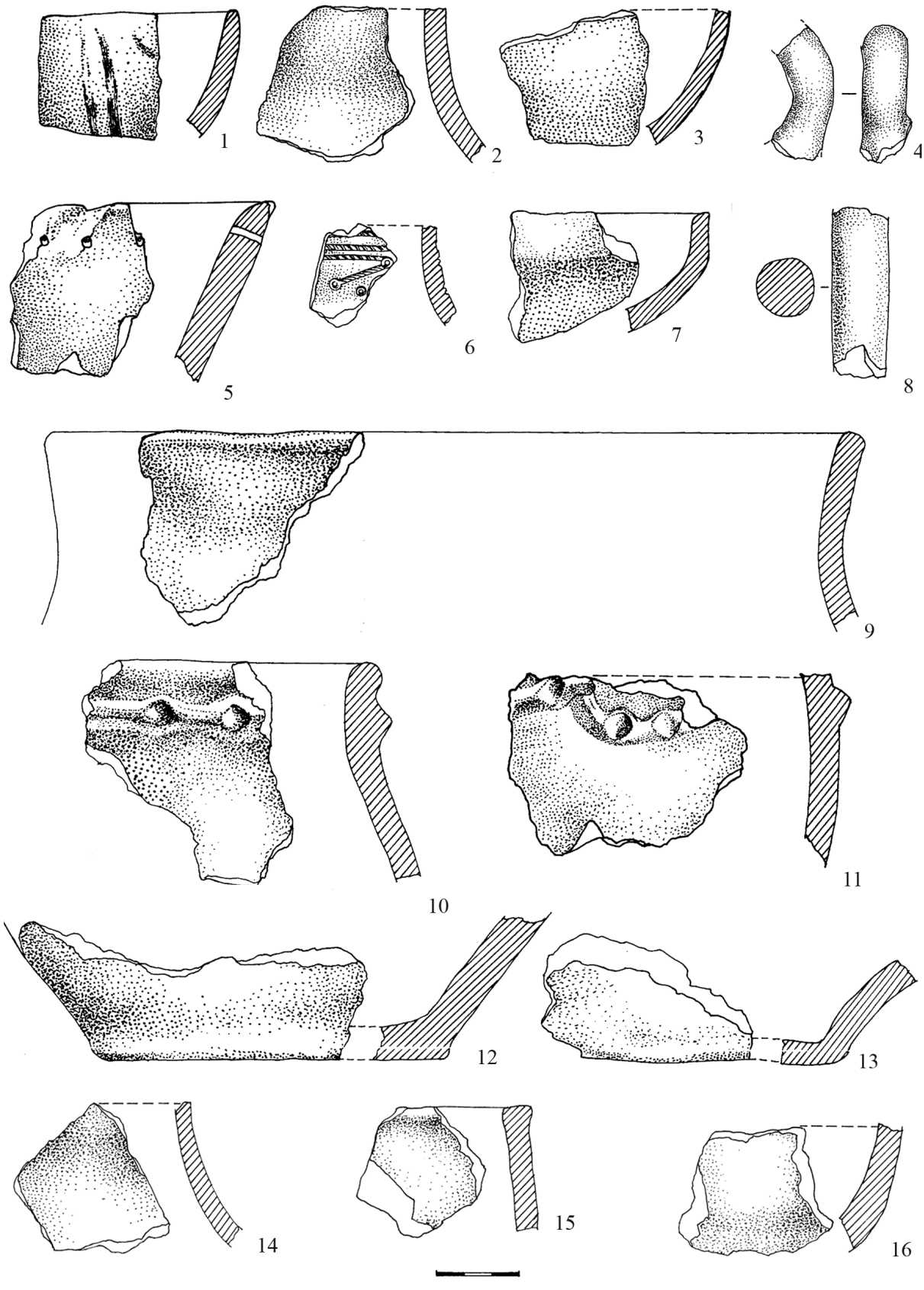

Fig. 24. Saharna Mare. Bastionul central: 1-5 - ceramică descoperită sub baza valului; 6-13 - ceramică din emplectonul valului; 14-16 - ceramică din emplectonul şanţului.

dintre care 2,6 m, săpaţi în roca nativă a stâncii promontoriului. În umplutura şanţului se disting clar două straturi. Unul, alcătuit din sol cenuşiu în amestec cu pietriş, dispus în partea de nord a şanţului, prezintă, probabil, partea superioară a emplectonului construcţiei defensive a bastionului. Din el au fost recuperate fragmente ceramice modelate cu mâna de factură traco-getică (fig. 24/14-16), similare celor din structura valului. Cel de al doilea strat, compus din cernoziom, ocupă partea de sud a şanţului şi reprezintă aluviuni contemporane (fig. 21).

Ca urmare a investigaţiilor arheologice, întreprinse în incinta bastionului, a fost sesizată următoarea situaţie stratigrafică. Peste stratul steril s-a depus un strat de sol cenuşiu cu grosimea 0,2-0,3 m din care au fost recuperate 67 fragmente de ceramică: 50 de la recipiente modelate cu mâna (fig. 25/5-10) şi 17 – la roata olarului (fig. 25/11). Ceramica confecţionată cu mâna a fost modelată din pastă de lut cu impurităţi de şamotă. Arderea ei era incompletă şi neuniformă, iar culoarea varia de la cafeniu la cenuşiu. Unele fragmente erau ornamentate cu decor în relief sub formă de brâie (fig. 25/6, 7), sau proeminenţe aplatizate (fig. 25/8, 9). Această categorie de vase este similară celei din incinta cetăţii şi poate fi încadrată în sortimentul de ceramică traco-getică. Ceramica lucrată la roata olarului, după particularităţile sale, este în exclusivitate de provenienţă grecească – 15 fragmente de la amfore şi două de la vase de lux.

De la nivelul acestui strat a fost săpată şi groapa nr. 1/5/2002 (fig. 21). Ea a fost sesizată la adâncimea de 0,63-0,65 m de la nivelul actual de călcare şi avea formă rotundă în plan cu diametrul de 1,12 m. Pereţii erau oblici, îngustându-se spre fund până la 0,96 m în diametru. Adâncimea gropii nu depăşea 0,64 m. În partea inferioară a gropii a fost depus un strat cu grosimea de circa 0,3 m, compus din sol cenuşiu în amestec cu fragmente de lemn carbonizat şi cenuşă, peste care urma un strat de cernoziom. Din emplecton au fost recuperate o fusaiolă, un lustruitor, 85 fragmente de ceramică modelată cu mâna şi 87 fragmente de oase de animale. Fusaiola (fig. 25/1) avea forma bitronconică, cu următoarele dimensiuni: diametrele bazelor – 1,6 şi respectiv 1,9 cm, diametrul maxim – 2,9 cm, diametrul orificiului – 0,8 cm, înălţimea – 2,3 cm. Lustruitorul (fig. 25/12) a fost confecţionat dintr-o toartă de la o amforă elenistică, lucrată din pastă de lut cu impurităţi de nisip. Arderea este completă şi uniformă, iar culoarea – cărămizie. Ceramica (fig. 25/2-4) a fost modelată din pastă de lut cu impurităţi de şamotă. Arderea este neuniformă şi incompletă. Culoarea variază de la cărămiziu-gălbui la cenuşiu închis.

Peste stratul de sol cenuşiu, în incinta bastionului, urma un nivel de cernoziom şi cernoziom în amestec cu vegetaţie, care de fapt prezintă stratul format după abandonarea aşezării. În acest nivel au fost descoperite un fragment de ceramică hallstattiană de tip Cozia-Saharna, 9 fragmente ce fac parte din sortimentul de ceramică traco-getică şi 172 fragmente de la vase de sec. XVIII.

Analiza materialului arheologic recuperat din incinta bastionului central demonstrează:

– Prezenţa slabă a materialului arheologic în straturile culturale din incinta bastionului ilustrează funcţia lui ca element al sistemului defensiv şi nu ca spaţiu de locuit;
– În această parte a promontoriului s-au perindat trei nivele cultural-cronologice: hallstattian din sec. X/IX – a doua jumătate a sec. VIII a. Chr., traco-getic din sec. VII/VI-III a. Chr. şi moldovenesc[4].

Şanţul interior, ce despărţea incinta bastionului central de valul cetăţii, a fost sesizat la adâncimea de 0,6-0,7 m de la nivelul actual de călcare (fig. 21). Ca urmare a cercetărilor arheologice s-a stabilit că el avea lăţimea de circa 10 m în partea superioară şi aproximativ 4 m în partea lui inferioară, adâncimea fiind de 1,8-2,0 m.

În emplectonul şanţului, care prezintă sol de culoare cenuşie în amestec cu bucăţi de lemn carbonizat, pietre şi fragmente de lut ars – rămăşiţe de la construcţia de apărare a cetăţii, prăbuşite după ruinarea ei – au fost descoperite un nit din bronz (fig. 26/11), o fusaiolă din lut tronconică (fig. 26/10) şi 277 fragmente de la diferite forme şi categorii ceramice. Dintre acestea se evidenţiază 30 fragmente de la recipiente hallstattiene de tip Cozia-Saharna, 239 – de la vase traco-getice (fig. 26/1-9) şi 8 fragmente de la amfore greceşti, printre care o toartă şi un picior de amforă (fig. 26/12, 13).

Vestigiile recuperate în emplectonul şanţului, pe sectorul bastionului central, nu se deosebesc cu nimic de cele descoperite în acelaşi şanţ pe porţiunea investigată prin *secţiunea nr. 9*.

[4] Este bine cunoscut faptul că încă din secolul al XV-lea pe acest loc funcţiona gospodăria auxiliară a mănăstirii Saharna.

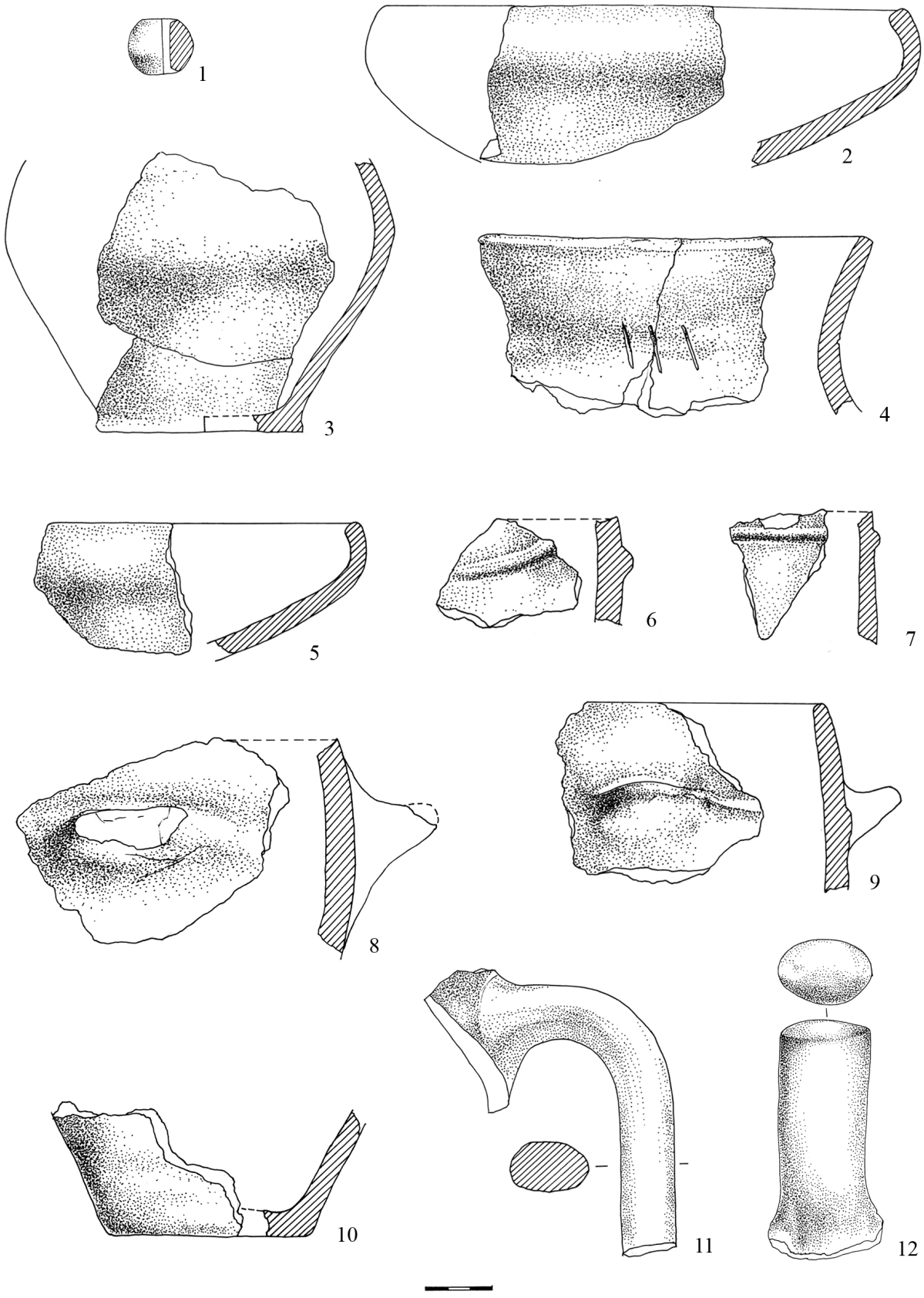

Fig. 25. Saharna Mare. Bastionul central: 1-4, 12 - inventarul gropii 1/5/2002;
5-11 - ceramică din incinta bastionului.

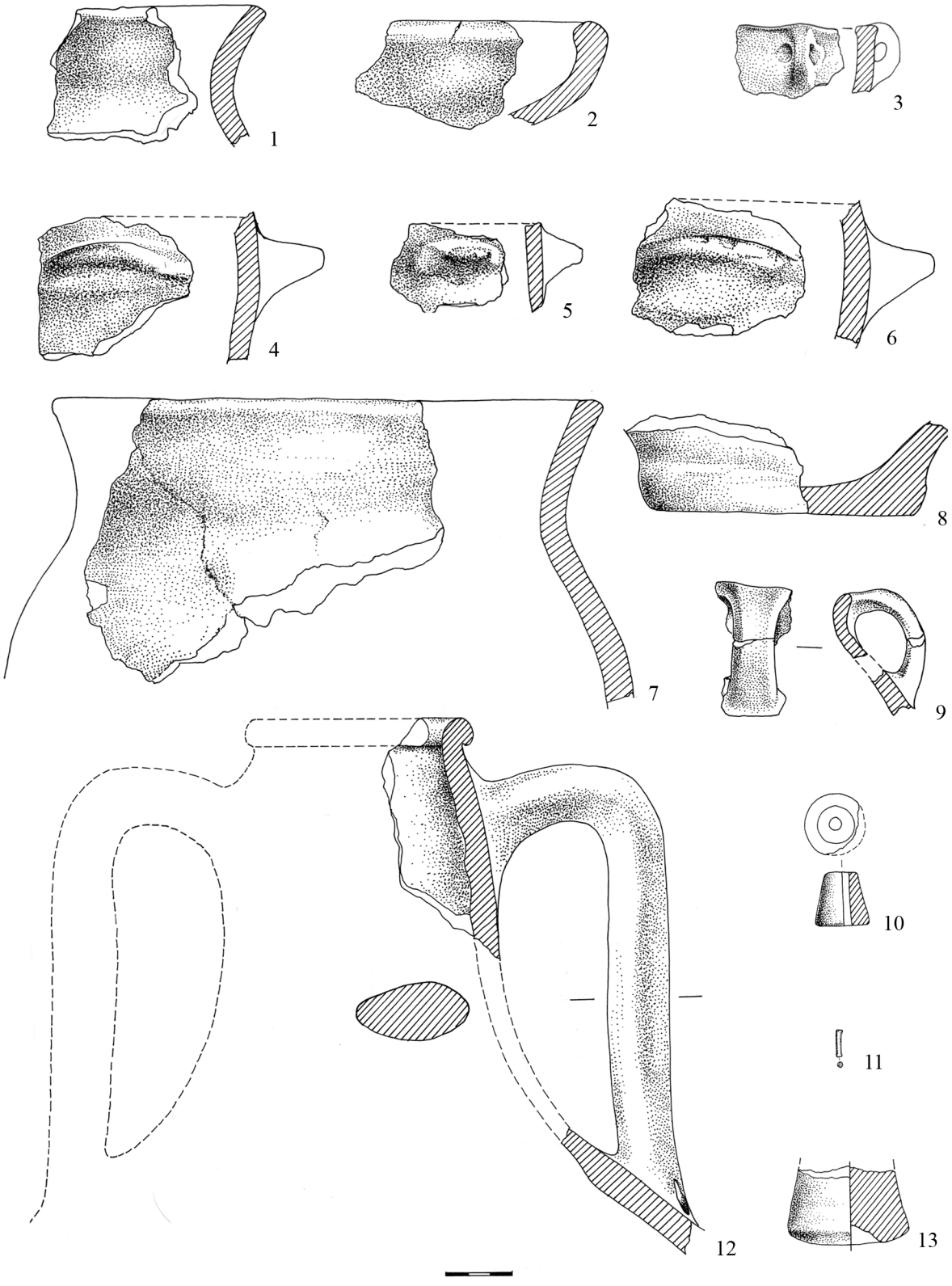

Fig. 26. Saharna Mare. Bastionul central: 1-13 - inventar din umplutura şanţului cetăţii.

Fig. 27. Saharna Mare. Bastionul de vest (vedere dinspre nord).

Bastionul de vest a fost ridicat la 300 m depărtare de la capătul de est al sistemului defensiv (fig. 4; 27) cu scopul de a apăra partea de sud-vest a cetăţii. El nu s-a păstrat, fiind distrus în anii '50 ai sec. XX, când a fost trasat drumul de ţară pe teritoriul cetăţii. În timpul săpăturilor din anii 1946-1947 bastionul de vest era încă intact, despre ce mărturiseşte o fotografie (fig. 27) păstrată în arhiva personală a lui G. Smirnov.

***

În pofida faptului că, prin cercetarea în parte a fiecărui component al sistemului defensiv al cetăţii, s-au obţinut materiale variate şi destul de semnificative, totuşi unele aspecte cum ar fi stabilirea vremii construirii, perioada funcţionării şi corelarea cronologică a lor încă nu poate fi adecvat şi pe deplin stabilite.

După cum s-a menţionat deja, materialul descoperit în structura valurilor cetăţii şi a bastioanelor, precum şi în emplectonul şanţurilor adiacente, prezintă, în linii majore, fragmente de la diferite forme de vase modelate cu mâna. O parte din ele sunt ornamentate cu decor incizat sau ştanţat, caracteristice faciesului Cozia-Saharna, secolele X-VIII/VII a. Chr., un număr mai restrâns de recipiente se referă la secolele VII-VI a. Chr. însă cea mai mare parte din vase, decorate în relief, sunt atribuite sortimentului de vase traco-getice din secolele IV-III a. Chr. De fapt, materiale similare au fost semnalate şi în incinta cetăţii (Niculiţă et al. 2003, 241-253). Faptul că sub temelia edificiilor defensive ale cetăţii şi bastioanelor, precum şi în gropile săpate în nivelul antic de călcare au fost sesizate fragmente de ceramică de tipul Cozia-Saharna, în viziunea noastră este un argument incontestabil în folosul ideii că cetatea a fost construită pe suprafaţa fostei aşezări hallstattiene Saharna „Dealul Mănăstirii", ocupând o bună parte a ei.

Prezenţa în structura construcţiilor defensive a materialelor mai târzii demonstrează fără tăgadă că ele au fost edificate în perioada când pe promontoriu funcţiona deja o aşezare civilă traco-getică. Determinarea unei date concrete a construirii liniei defensive cu toate componentele ei, din lipsa de materiale diagnostice, pentru moment e imposibil de stabilit, după cum e dificil de apreciat dacă bastioanele au fost construite concomitent cu linia de apărare a cetăţii, sau mai târziu.

În această ordine de idei prezintă interes faptul că materialul ceramic traco-getic din structura valului cetăţii şi a bastioanelor prezintă, în cea mai mare parte, fragmente de la recipiente rudimentare, unele cu decor în relief sau canelat, caracteristice pentru perioada secolelor VII/VI-V a. Chr. Pornind de la aceste considerente, se poate presupune că edificarea sistemului defensiv s-a realizat anume în acest diapazon cronologic. În perioada respectivă au fost fortificate şi mai multe situri din regiunea Niprului Mijlociu. Este cunoscut că primele întărituri la aşezarea Bel'sk apar în secolul VII a. Chr. (Шрамко 1987, 33). La situl Matronino sistemul defensiv a fost ridicat la finele sec. VII - începutul sec. VI a. Chr. (Бессонова, Скорый 2000, 125). În acelaşi timp au fost construite şi elementele defensive de la aşezarea Trahtemir (Фіалко, Болтрик 2003, 67).

Ceva mai timpuriu sunt datate un şir de fortificaţii din spaţiul est-carpatic. Aşezarea de Preuţeşti din Podişul Sucevei, de exemplu, a fost întărită „... la foarte puţin timp după ce primele comunităţi Gava-Holihrady" s-au stabilit în această regi-

une a Moldovei (Ursulescu, Popovici 1997, 51-65; László 1994, 51). În hallstattul timpuriu este datată şi fortificaţia de la Pocreaca, jud. Iaşi, atribuită faciesului Cozia-Saharna (Iconomu 1996, 21-56), precum şi cea de la Cândeşti din regiunea de curbură a Carpaţilor Răsăriteni, ce făcea parte din arealul culturii Chişinău-Corlăteni (Florescu M., Florescu A. 1983, 75).

O situaţie similară a fost observată şi în zona istropontică. Aşezarea de la Beidaud din Podişul Casimcei a fost întărită cu „un val de pământ ...construit după o tehnică de tradiţie mai veche cunoscută şi în aşezarea de la Babadag", fiind încadrată cronologic în cea de a doua fază a culturii Babadag (Simion 2003, 80). Tot către faza Babadag II (sec. X-IX a. Chr.), după cum reiese din analiza materialelor descoperite în structura fortificaţiei, se referă şi cetatea eponimă de la Babadag (Jugănaru 2005, 23-79).

Cercetările arheologice întreprinse la aşezarea hallstattiană de la Teleac de pe râul Mureş, din spaţiul intracarpatic, dovedesc că cea mai timpurie fortificaţie „a fost ridicată într-o etapă corespunzătoare primului nivel de locuire", care se plasează pe parcursul HaB – sec. X a. Chr., mai precis în a doua jumătate a acestui secol (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 25, 117). În secolele IX-VIII a. Chr. este datată cetatea de la Bozna (Vasiliev 1995, 68). Aproximativ în aceeaşi perioadă sunt încadrate şi alte fortificaţii din aria intramontană (Horedt 1974).

Aceeaşi perioadă de funcţionare o au şi o serie de cetăţi din regiunile Subcarpatică şi Trancarpatică ale Ucrainei: Lisičniki, Krivče (Малеев 1987, 86-101), Ardanovo, Šelestovo (Смирнова 1966, 397-409; Прохненко 1999, 77-82) etc.

În această ordine de idei, considerăm că datarea mai timpurie a fortificaţiilor de la Saharna Mare, decât cea obişnuită – secolele IV-III a. Chr., nu este bizară, ea încadrându-se în grupul cetăţilor din prima epocă a fierului din spaţiul balcano-carpato-pontic.

***

O altă problemă ce insistent se impune, în urma cercetărilor de la cetatea Saharna Mare este restabilirea mai adecvată a metodelor de construcţie a sistemului defensiv.

Studierea edificiilor defensive la diferite aşezări fortificate arată că în cele mai frecvente cazuri în structura valurilor pot fi delimitate mai multe straturi de sol cu o diversă consistenţă şi care conţin diferite materiale de construcţie. De regulă, structura multistratigrafică a valurilor este pusă pe seama reparaţiilor sau modificărilor periodice ale fortificaţiilor.

Aprecierea prezenţei diferitor straturi de sol în structura valurilor drept indicator incontestabil în determinarea reconstrucţiei periodice a edificiilor defensive a devenit o practică generală în cercetările arheologice postbelice, o axiomă ce rămâne în afara oricăror dubii.

Studiind caracterul sistemului defensiv al cetăţilor din bazinul râului Vorskla, investigatoarea ucraineană A. Moruženko menţiona că la fortificaţiile de la Kamensk, Polkovaja, Nikitovka, Gorodnoe în structura valurilor se evidenţiază clar două, iar la cea de la Sosonk – trei perioade de reconstrucţie (Моруженко 1975, 139-140). B. Šramko sesiza în construcţia valului cetăţii Bel'sk două perioade de reconstrucţie şi reparaţie (Шрамко 1975, 100-104). Autorii săpăturilor din anul 2000 de la cetatea Trahtemir, de pe malul drept al Niprului, O. Fialko şi Ju. Boltrik, utilizând şi rezultatele cercetărilor anterioare, au ajuns la concluzia că valul cetăţii a suferit trei perioade de reconstrucţie (Фіалко, Болтрик 2003, 69-70). Despre cinci perioade de reconstruire a valului cetăţii de la Saharna Mare menţiona şi primul ei cercetător G. Smirnov (Смирнов 1949, 94).

Desigur, în decursul funcţionării lor, edificiile defensive au fost reconstruite şi reparate nu o singură dată, însă nivelele sesizate în stratigrafia valurilor, nicidecum nu ilustrează acest lucru. Ideea că actualele valuri, descoperite la majoritatea covârşitoare a siturilor fortificate, nu prezintă altceva decât ruinele construcţiilor defensive aplatizate nu mai poate fi pusă la îndoială. Anume în urma arderii prin mocnire a scheletului lemnos, a scurgerii în urma ploilor, alunecărilor de teren, mişcărilor tectonice etc. s-a schimbat şi configuraţia nivelelor de soluri tasate în carcasa de lemn a edificiului defensiv. Stratul de nisip, drenajul de bârne – evidenţiat la mai multe cetăţi –, straturile de sol castaniu, sol cenuşiu cu moloz, sau numai de moloz etc. nu au fost depuse la voia întâmplării, doar numai pentru a umple construcţia de lemn, ci după anumite reguli inginereşti, care urmăreau scopuri concrete: de a o proteja de umezeală şi de putrezire, de a o face mai rezistentă etc. Prin urmare, straturile din umplutura carcasei de lemn nu pot prezenta diferite etape cronologice, deoarece ele au fost tasate în aceeaşi vreme. Reparaţiile se reduceau la reînnoirea carcasei de lemn. În

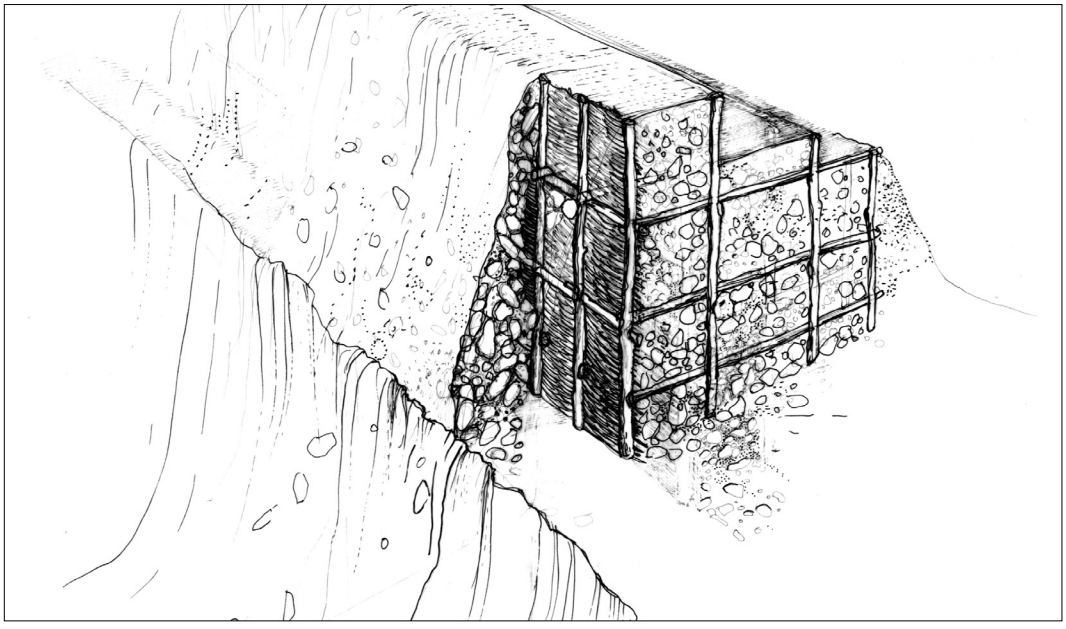

Fig. 28. Saharna Mare. „Zidul” cetăţii. Reconstituire.

aşa caz emplectonul segmentului reparat în întregime prezenta o altă etapă de construcţie.

În urma analizei vestigiilor descoperite la linia principală de apărare, precum şi la edificiile defensive auxiliare din exterior – bastioanele de est şi central – ale cetăţii Saharna Mare, a devenit posibilă o restabilire mai adecvată a modalităţii de construcţie a sistemului defensiv.

Conform tradiţiei antice este bine cunoscut că sistemul de fortificaţii în cele mai frecvente cazuri era alcătuit din „... şanţ şi zid” (Vegetii VII, 1), care se construiau după anumite metode şi calcule inginereşti ce erau respectate cu o deosebită stricteţe.

În majoritatea cazurilor la cetăţile unde cercetările s-au efectuat riguros s-a stabilit că, de regulă, pe nivelul antic de călcare, preventiv nivelat, se găseşte un strat de cenuşă, care conţine fragmente de lemn carbonizat. La cetatea Bel’sk „... aproape sub întreaga talpă a valului a fost sesizat un strat de cenuşă şi rămăşiţe de crengi carbonizate”, care în viziunea autorului săpăturii B. Šramko, s-a format ca rezultat al curăţării prin ardere a sectorului pe care se preconiza să fie ridicat valul (Шрамко 1975, 100).

Descoperirile de la Saharna Mare demonstrează fără echivoc, că straturile de cenuşă cu fragmente de lemn carbonizat prezintă temelia construcţiei de lemn în care au fost implantate patru rânduri de bârne verticale, de la care s-au păstrat urme în formă de gropi. Ca acest fundament să reziste în timp cât mai îndelungat, el era amenajat pe un strat de nisip cu grosimea de 0,1-0,2 m, care forma o „pernă” ce-l proteja de umezeală. În cazul când temelia şi carcasa de lemn nu au fost afectate de foc, acestea au putrezit, descompunându-se cu timpul. În condiţii mai favorabile unele fragmente s-au păstrat intact, ca în cazul bastioanelor central (fig. 20) şi de est (fig. 13). Cercetările arheologice documentează, cu lux de amănunte, prezenţa unei carcase de lemn şi în valul cetăţii (fig. 6).

La unele cetăţi, cum ar fi Bel’sk, bârnele verticale din scheletul lemnos erau amplasate la distanţa de 1,0 m una faţă de alta (Шрамко 1975, 100), iar la cetatea de la Trahtemir această distanţă varia de la 0,5 m la 1,0 m (Фіалко, Болтрик 2003, 30). La cetatea Saharna Mare, după cum s-a menţionat, distanţa dintre bârnele verticale din construcţia liniei de apărare a cetăţii diferă faţă de cele ale bastioanelor. Probabil că meşterii ce le-au construit ţineau cont de consistenţa solului în fiecare zonă a edificiului, de înălţimea şi grosimea lui, determinând volumul emplectonului şi greutatea lui ce presa pereţii paramentelor.

S-a stabilit că în faţa construcţiilor defensive din lemn de la Saharna Mare, Bel’sk (Шрамко 1975, 102, рис. 4), Trahtemir (Фіалко, Болтрик 2003, 27) etc. era lăsată o bermă, lăţimea căreia varia în jurul a 2 m. Prezenţa unei asemenea berme la majoritatea cetăţilor demonstrează că în exterior construcţia de lemn era protejată de un perete ridicat din pământ şi bucăţi de piatră ca la Saharna

Mare, ori numai din lut sau pământ ca la fortificaţiile de la Bel'sk, Trahtemir, Beştepe (Simion 1977, 31-47, pl. IVa), Beidaud (Simion 2003, 406, fig. 3). Peretele de protecţie avea baza mult mai lată decât partea de sus, care se subţia la minim.

Ridicat până la o înălţime, care actualmente e greu de stabilit cu certitudine, edificiul defensiv lua înfăţişarea unui „zid", care împreună cu şanţul adiacent prezentau un obstacol destul de serios. La cetatea Saharna Mare rezistenţa sistemului defensiv a fost substanţial amplificată şi prin ridicarea celor trei bastioane, fiecare din ele fiind însoţit şi de câte un şanţ adiacent, astfel prezentând puncte de rezistenţă autonome. Împreună cu „zidul" cetăţii ele formau o linie defensivă aproape invulnerabilă.

Bibliografie

Arnăut 2000: T. Arnăut, Aşezarea fortificată „Saharna Mare" – raion Rezina. In: (Red. M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu) Istro-Pontica, Muzeul Tulcean la 50-a aniversare (Tulcea 2000), 93-104.

Florescu M., Florescu, A. 1983: M. Florescu, A. Florescu, Aspecte ale civilizaţiei geto-dacice în zona de curbură a Carpaţilor Răsăriteni. Studia Antiqua et archaeologica I, 1983, 72-93.

Horedt 1974: K. Horedt, Befestigte Siedlungen der Spätbronze- und der Hallstattzeit im innerkarpatischen Rumänien. Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 25-29 September, 1970, Smolenice, CSSR. Bratislava 1974, 205-228.

Jugănaru 2005: G. Jugănaru, Cultura Babadag, I (Constanţa 2005).

Iconomu 1996: C. Iconomu, Cercetările arheologice din cetatea hallstattiană de la Pocreaca – Iaşi. Arheologia Moldovei XIX, 1996, 21-56.

Istoria Românilor 2001: Istoria Românilor (coordonator M. Petrescu-Dîmboviţa, Al. Vulpe), vol. I (Bucureşti 2001).

Kašuba, Haheu, Leviţki 2004: M. Kašuba, V. Haheu, O. Leviţki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu, Bibliotheca Thracologica, XXXI (Bucureşti 2000).

László 1994: A. László, Începuturile epocii fierului la est de Carpaţi, Bibliotheca Thracologica, VI (Bucureşti 1994).

Niculiţă, Nicic 2002: I. Niculiţă, A. Nicic, Rezultatele cercetărilor perieghetice la situl traco-getic Saharna Mare. Карпатика 15, 2002, 66-84.

Niculiţă et al. 2003: I. Niculiţă, A. Zanoci, S. Matveev, A. Nicic, Les monuments thraco-gètes de la zone de Saharna, Studia Antiqua et Archaeologica IX, 241-252.

Niculiţă, Zanoci 2004: I. Niculiţă, A. Zanoci, Sistemul defensiv la traco-geţii din regiunea Nistrului Mijlociu. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 104-129.

Simion 1977: G. Simion, Cetatea geto-dacică de la Beştepe, Peuce VI, 1977, 31-47.

Simion 2003: G. Simion, Culturi antice în zona gurilor Dunării, vol. I (Tulcea 2003).

Ursulescu, Popovici 1997: N. Ursulescu, D. Popovici, Considération historiques concernant les fortifications hallstattiennes à l'est des Carpates. Lucrările Colocviului internaţional „Prima epocă a fierului la gurile Dunării şi în zonele circumpontice", Tulcea, septembrie 1993, Tulcea 1997.

Vasiliev 1995: V. Vasiliev, Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier âge du fer en Transylvanie (Bucarest 1995).

Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991: V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudean, Civilizaţia dacică timpurie în aria intracarpatică a României (Cluj-Napoca 1991).

Бессонова, Скорый 2000: С.С. Бессонова, С.А. Скорый, Матронинское городище скифской эпохи (Киев-Краков 2000).

Гольцева, Кашуба 1995: Н. Гольцева, М. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).

Кашуба 2000: М. Кашуба, Ранее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна). Stratum plus 3, 2000, 35-352.

Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974: В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская, Памятники раннего железного века. In: АКМ вып. 4 (Кишинев 1974).

Малеев 1987: Ю.Н. Малеев, Гальштатские городища в западной Подолии и Прикарпатье. В сб.: Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины (Киев 1987), 86-101.

Марченко 1988: К.К. Марченко, Варвары в составе населения Березаня и Ольвии (Ленинград 1988).

Моруженко 1975: А.А. Моруженко, Оборонительные сооружения городищ Поворсклия в скифскую эпоху. В сб.: Скифский мир (Киев 1975), 133-145.

Никулицэ 1987: И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинев 1987).

Никулицэ, Заноч, Молдован 2004: И. Никулицэ, А. Заноч, В. Молдован, Фрако-гетское городище Сахарна - «Ла шанц». Карпатика 31, 2004, 92-99.

Прохненко 1999: И.А. Прохненко, Карта распространения городищ XII-VII вв. до н.э Верхнего Потисья. In: Relaţii româno-urainene. Istorie şi contemoranietate (Satu Mare 1999), 77-82.

Смирнов 1949: Г.Д. Смирнов, Скифское городище и селище «Большая Сахарна», КСИИМК XXVI, 1949, 93-96.

Смирнов 1949a: Г.Д. Смирнов, Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г. Ученые записки Института истории, языка и литературы II, 1949, 189-202.

Смирнова 1966: Г.И. Смирнова, Гальштатские городища в Закарпатье, Slovenska Archeologia XIV-2, 1966, 397-409.

Фіалко, Болтрик 2003: О. Фіалко, Ю. Болтрик, Напад скіфив на Трахтемирскье городище (Кіев 2003).

Шрамко 1975: Б.А. Шрамко, Крепости скифской эпохи у с. Бельск – город Гелон. В сб.: Скифский мир (Киев 1975), 94-132.

Шрамко 1987: Б.А. Шрамко, Бельское городище скифской эпохи (город Гелон) (Киев 1987).

Fortifications of the Early Iron Age settlement Saharna Mare

Abstract

Today over 82 Iron Age monuments are known in the area of the Middle Dniester, Central Moldavian Hills. The most impressive monuments are situated on high promontories and heights close to Saharna village, Republic of Moldova. These sites of ancient settlements and villages are known since the end of the 40s of the 20th c., when G. D. Smirnov carried out the first reconnaissance excavations. Saharna Mare settlement stands out among these monuments. Since 2001 systematic archeological research has been carried out on the site. Saharna Mare is situated on a high stony triangular promontory surrounded from all sides by deep inaccessible ravines. The promontory is accessible only from the South. Archeological research proves that the site was populated as early as the Early Iron Age when a Hallstatt settlement of Saharna-Solonceni type was founded there. Consequently the promontory was fortified in the south by a complex system of defence. It contained a wall which went from south-east to north-west, with a ditch and three semicircular ramparts in the centre and flanks.

A comprehensive study of Saharna Mare fortifications offers certain corrections to our understanding of the construction methods at ancient settlements in the 1st millennium BC. Remains of earth mounds almost always are wrecks of a once erected "wall". The analysis of the main line of defensive system and two ramparts (the third is demolished) has shown that the fortification was constructed out of a timber wooden drainage placed on the levelled surface. In order to save the wooden flooring from moisture the gap was filled by sand. The timber drainage which was the footing of the fortification was pierced by poles located evenly and strengthened by longitudinal and transversal beams on different levels. This wooden carcass was filled by earth, stones, sand and clay. To ensure the preservation of the fortification the framework was filled by building material layer by layer. The outer sides of walls of the majority of settlements which were constructed following these methods have a 2-2,7 m wide berm. It was used as a base for a construction of clay and crushed stones aimed at protecting the wooden wall from fires, and it was thicker at its bottom and narrowing on its way to the top.

Ca. 2 meters away from its southern outer side a ditch was dug, with its width at the mouth varying between 16,5-18,0 m. Excavations have shown that in antiquity the width of the ditch on the surface was ca. 15,6 m, at the bottom – 6,1 m, the depth was 3,2 m, and its 2,1 m was dug out of the stony base of the promontory.

Horseshoe-shaped ramparts which were bordering the ditch were built using the same methodology. The precise time of erection and demolition of the defences is so far difficult to establish with any precision. Following the analysis of the discovered material it is obvious that all of them were intact and functioning in the 4th –3d c. BC.

List of illustrations:

Fig. 1. Map of Thracian-Getic settlement in the Middle Dniester area.

Fig. 2. Thracian-Getic monuments near Saharna and Saharna Noua villages.

Fig. 3. Thracian-Getic sites: Saharna Mare, Saharna Mică and Saharna "La Şanţ".

Fig. 4. Topographical scheme of Saharna Mare.

Fig. 5. Saharna Mare rampart: 1 - north-east view; 2 - south-west view.

Fig. 6. Saharna Mare. Rampart of the site. Plan and profile of the excavations 9.

Fig. 7. Saharna Mare. Fragments of adust logs from the construction of the rampart.

Fig. 8. Saharna Mare. Stones from the construction of the rampart.

Fig. 9. Saharna Mare: 1-13 - ceramics discovered under the foundation of the rampart.

Fig. 10. Saharna Mare: 1-15 - ceramics discovered inside the rampart.

Fig. 11. Saharna Mare: 1-11 - ceramics discovered in the infill of the ditch.

Fig. 12. Saharna Mare. Eastern bastion (North view).

Fig. 13. Saharna Mare. Eastern bastion. Plan and profile of the excavations 8.

Fig. 14. Saharna Mare. Eastern bastion: 1-4 - ceramics discovered under the foundation of the rampart; 5 - pit inventory 14/8/2004; 6-17 - pit inventory 13/8/2004.

Fig. 15. Saharna Mare. Eastern bastion: 1-14 - ceramics discovered under the foundation of the rampart.

Fig. 16. Saharna Mare. Eastern bastion: 1 - fragments of adust logs from the construction of the rampart; 2 - stones from the rampart construction.

Fig. 17. Saharna Mare. Eastern bastion. 1 - wooden pole fragments from the construction of the rampart; 2 - pole pits from the construction of the rampart.

Fig. 18. Saharna Mare. Eastern bastion: 1-17 - ceramics discovered in the rampart.

Fig. 19. Saharna Mare. Eastern bastion: 1-6 - ceramics revealed in the infill of the external ditch; 7-17 - ceramics revealed in the infill of the internal ditch.

Fig. 20. Saharna Mare. Central bastion (East view).

Fig. 21. Saharna Mare. Central bastion. Plan and profile of the excavations 5 and 6.

Fig. 22. Saharna Mare. Central bastion: 1 - fragments of adust logs from the construction of the rampart; 2 - logs discovered at the foundation of the rampart.

Fig. 23. Saharna Mare. Central bastion: 1 - stones from the construction of the rampart; 2 - pole pits from the construction of the rampart.

Fig. 24. Saharna Mare. Central bastion: 1-5 - ceramics discovered under the foundation of the rampart; 6-13 - ceramics discovered in the rampart; 14-16 - ceramics found in the infill of the external ditch.

Fig. 25. Saharna Mare. Central bastion: 1-4, 12 - pit inventory 1/5/2002; 5-11 - ceramics from the internal yard of the bastion.

Fig. 26. Saharna Mare. Central bastion: 1-13 - inventory from the ditch infill of the site.

Fig. 27. Saharna Mare. Western bastion (North view).

Fig. 28. Saharna Mare. “Fortress wall”. Reconstruction.

Фортификационные сооружения на городище железного века – Сахарна Маре

Резюме

В настоящее время в области Среднего Днестра, в Центральной Молдавской Возвышенности, известны свыше 82 памятников железного века. Наиболее представительные из них расположены на высоких мысах или возвышенностях, сосредоточенных вблизи с. Сахарна – Республика Молдова. Эти городища и селища известны еще с конца ’40-х годов XX-во столетия, когда Г.Д. Смирнов провел первые разведывательные раскопки. Среди этих памятников выделяется городище Сахарна Маре, на котором, начиная с 2001 года, ведутся планомерные археологические изыскания. Оно расположено на высоком каменистом мысу треугольной формы, окруженном с трех сторон глубокими оврагами с неприступными берегами. Только с южной стороны мыс соединяется с внешним миром. Археологическими исследованиями установлено, что мыс был заселен еще в раннежелезном веке, когда здесь существовало гальштатское поселение сахарно–солонченского типа. В последствии мыс был укреплен в его южной части сложными фортификационными сооружениями. Они состояли из перекрывающей мыс с юго-востока на северо-запад крепостной «стены» со рвом и трех полукруглых бастионов, расположенных в центре и по флангам.

Изучение всех видов фортификационных сооружений городища Сахарна Маре дает основание предложить некоторые корректировки и уточнения в методике строительства укреплений на городищах I-го тысячелетия до н.э.

Существующие на современной дневной поверхности остатки оборонительных сооружений в виде земляных валов, почти во всех случаях, представляют собой развал некогда построенной «стены».

Фортификационные сооружения, как показали многочисленные материалы, выявленные при исследовании основной линии обороны и двух бастионов (третий разрушен), представляют собой конструкцию из бревенчатого деревянного дренажа, расположенного на предварительно выровненном уровне античной дневной поверхности. Чтобы деревянный настил не подвергался влажности, между ней и античной поверхностью клали слой песка. От деревянного дренажа, который представлял подошву оборонительного сооружения, возвышались на определенном расстоянии друг от друга вкопанные столбы, укреплявшиеся для прочности продольными и поперечными бревнами, расположенными на разных уровнях. Созданный, таким образом, деревянный каркас заполнялся строительным материалом: землей, камнями, песчаником, глиной. Чтобы конструкция функционировала как можно дольше, строительный материал забутовывали в определенной последовательности, согласно инженерной методики. На большинстве городищ, с внешней стороны созданной таким образом крепостной «стены», обнаружена берма шириной в 2-2,7 м. На ней стро-

илось из глины и кусков рваного камня нечто подобное защитной стене, которая укрывала внешнюю сторону деревянной «стены» от пожара. В нижней части она была толще, сужаясь к верху до минимума.

Перед, построенной таким образом, «стеной» с внешней стороны, примерно в 2-х м от нее, был вырыт ров, ширина устья которого в настоящее время варьирует от 16,5 м до 18 м. Раскопками установлено, что на уровне античной дневной поверхности ширина рва в верхней части была в пределах 15,6 м, ширина дна – 6,1 м, при глубине 3,2 м, из которых 2,1 м были вырыты в каменном основании мыса. Именно по такой же методике были сооружены и подковообразные бастионы, концы которых упирались в ров городища.

Точное время сооружения и разрушения каждого из этих оборонительных конструкций установить с достоверностью пока трудно. Из анализа обнаруженного материала становится очевидным, что в IV-III до н.э. они все функционировали.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Карта распространения фрако-гетских городищ в Среднем Поднестровье.

Рис. 2. Местоположение фрако-гетских памятников вблизи сел Сахарна и Сахарна Ноуэ.

Рис. 3. Местоположение фрако-гетских городищ Сахарна Маре, Сахарна Микэ и Сахарна «Ла Шанц».

Рис. 4. Топографическая схема городища Сахарна Маре.

Рис. 5. Вал городища Сахарна Маре: 1 - вид с северо-востока; 2 - вид с юго-запада.

Рис. 6. Сахарна Маре. Вал городища. План и профиль раскопа 9.

Рис. 7. Сахарна Маре. Фрагменты обугленных бревен из конструкции вала.

Рис. 8. Сахарна Маре. Камни из конструкции вала.

Рис. 9. Сахарна Маре: 1-13 - керамика, обнаруженная под основанием вала.

Рис. 10. Сахарна Маре: 1-15 - керамика, обнаруженная в вале.

Рис. 11. Сахарна Маре: 1-11 - керамика, обнаруженная в заполнение рва.

Рис. 12. Сахарна Мааре. Восточный бастион (вид с севера).

Рис. 13. Сахарна Маре. Восточный бастион. План и профиль раскопа 8.

Рис. 14. Сахарна Маре. Восточный бастион: 1-4 - керамика, обнаруженная под основанием вала; 5 - инвентарь ямы 14/8/2004; 6-17 - инвентарь ямы 13/8/2004.

Рис. 15. Сахарна Маре. Восточный бастион: 1-14 - керамика, обнаруженная под основанием вала.

Рис. 16. Сахарна Маре. Восточный бастион: 1 - фрагменты обугленных бревен из конструкции вала; 2 - камни из конструкции вала.

Рис. 17. Сахарна Маре. Восточный бастион: 1 - фрагмент деревянного столба из конструкции вала; 2 - ямы от столбов из конструкции вала.

Рис. 18. Сахарна Маре. Восточный бастион: 1-17 - керамика, обнаруженная в вале.

Рис. 19. Сахарна Маре. Восточный бастион: 1-6 - керамика из заполнения внешнего рва; 7-17 - керамика из заполнения внутреннего рва.

Рис. 20. Сахарна Маре. Центральный бастион (вид с востока).

Рис. 21. Сахарна Маре. Центральный бастион. Планы и профили раскопов 5 и 6.

Рис. 22. Сахарна Маре. Центральный бастион: 1 - фрагменты обугленных бревен из конструкции вала; 2 - бревна, обнаруженные у основания вала.

Рис. 23. Сахарна Маре. Центральный бастион: 1 - камни из конструкции вала; 2 - ямы от столбов из конструкции вала.

Рис. 24. Сахарна Маре. Центральный бастион: 1-5 - керамика, обнаруженная под основанием вала; 6-13 - керамика, обнаруженная в вале; 14-16 - керамика, обнаруженная в заполнение рва.

Рис. 25. Сахарна Маре. Центральный бастион: 1-4, 12 - инвентарь ямы 1/5/2002; 5-11 - керамика из внутреннего двора бастиона.

Рис. 26. Сахарна Маре. Центральный бастион: 1-13 - инвентарь из заполнения рва городища.

Рис. 27. Сахарна Маре. Западный бастион (вид с севера).

Рис. 28. Сахарна Маре. «Крепостная стена». Реконструкция.

28.01.2007

Dr. hab. Ion Niculiță, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova;

Dr. Aurel Zanoci, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: zanoci@usm.md;

Dr. Tudor Arnăut, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

CU PRIVIRE LA DIFUZAREA CERAMICII CU FIGURI ROŞII ÎN NORD-VESTUL PONTULUI EUXIN
(reflecţii pe marginea unei cărţi recente despre comerţul şi funcţionalitatea vaselor atice în spaţiul pontic)*

Valeriu Banaru

Descoperite în alte medii etnice şi geografice decât cele unde ele au fost fabricate şi destinate iniţial circulaţiei, vestigiile greceşti au constituit dintotdeauna o sursă de documentare importantă pentru elucidarea iradierii civilizaţiei elene în afara hotarelor ei tradiţionale. Din lucrarea întocmită acum câteva decenii de prestigiosul cercetător englez John Boardman reiese foarte clar că materialele de acest gen sunt deosebit de utile mai ales pentru studiul contactelor grecilor cu *popoarele barbare* din regiunile în care s-a produs *Marea colonizare greacă*. O semnificaţie aparte are această afirmaţie pentru teritoriile din nordul şi nord-vestul Pontului Euxin (Boardman 1988, 308-352), locuite în perioada colonizării greceşti cu preponderenţă de neamurile sedentare tracice şi, într-o măsură mai mică – aşa cum se poate judeca pe baza surselor arheologice cunoscute în prezent –, de populaţii nomade, calificate în literatura de specialitate tradiţional cu termenul cumulativ sciţi. Interesul sporit faţă de obiectele greceşti descoperite în arealul de influenţă economică şi culturală a numeroaselor *apoikíai* şi *empória* fondate pe această porţiune a litoralului Mării Negre (Histria, Berezan, Olbia, Callatis, Tomis, Tyras, Nikonion etc.), se datorează în mare parte, de altfel ca şi în celelalte regiuni circumpontice, penuriei izvoarelor scrise.

Nu încape îndoială că informaţiile istorice şi documentele epigrafice sunt, sub multiple aspecte, mult mai explicite şi mai informative decât materialul arheologic. Totodată, deoarece atât tracii, cât şi sciţii nu au dezvoltat un sistem de scriere proprie şi de la ei nu am moştenit şi o literatură specifică lor (Werner 1999, 63 f. und Anm. 11), cercetătorul preocupat de studiul antichităţilor din spaţiul nord-vest-pontic este pus în situaţia să apeleze doar la informaţiile oferite de autorii greci şi latini, iar în cazul celor epigrafice, doar la materialul provenit din coloniile greceşti. Lăsând la o parte subiectivitatea, iar pe alocuri chiar şi tendenţiozitatea relatărilor unor autori antici, constatăm că mai multe din ele poartă un caracter informativ foarte general, în timp ce doar foarte puţine se referă direct la problema contactelor grecilor cu tracii şi sciţii din această regiune (Banaru 2003, 12-15). Evident, despre unele aspecte ale acestor contacte, deseori trecute sub tăcere în sursele literare, avem cunoştinţă graţie documentelor epigrafice. Totodată, şi pentru această categorie de izvoare sunt de menţionat anumite carenţe. Aşa, cu referire la raporturile greco-indigene, cele mai edificatoare inscripţii descoperite în nordul şi nord-vestul Pontului Euxin (Cojocaru 2004, 381-411), ne informează despre evenimente instantanee din istoria raporturilor politice ale coloniilor greceşti cu formaţiunile politice tracice, scitice sau de altă origine etnică, aflate în vecinătatea lor. Acoperind segmente cronologice înguste, informaţiile date se referă, în majoritatea cazurilor, la situaţii istorice din faza târzie a raporturilor grecilor cu băştinaşii. În concluzie, fără să neglijăm contribuţia informaţiilor literare şi epigrafice la clarificarea diverselor aspecte ale raporturilor greco-indigene, imaginea creată numai pe baza lor nu este deloc suficientă. Aşa stând lucrurile, întrebarea care ne va preocupa în rândurile de mai jos este: în ce măsură contextul arheologic îşi poate aduce contribuţia la completarea cunoştinţelor noastre despre relaţiile dintre lumea greacă, pe de o parte, cu ne-grecii care au locuit pe teritoriile din nordul şi nord-vestul Mării Negre, pe de alta.

Multiplele investigaţii întreprinse la monumentele tracice şi scitice din acest spaţiu au confirmat că, din mulţimea produselor greceşti scoase aici la lumina zilei, cea mai durabilă la agresivitatea solului, incendii sau vandalismul uman se dovedeşte a fi ceramica. Dacă e să pornim de la premi-

* Într-o formă mai concisă acest subiect a fost analizat recent în Banaru 2005a, 55-64.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 63-87.

sa că schimbul cu vase, iar la o etapă mai evoluată şi comerţul organizat cu ele, au constituit dintotdeauna o componentă importantă a relaţiilor dintre diferite comunităţi umane, atunci prezenţa masivă a ceramicii greceşti în mediul localnicilor nu trebuie să ne surprindă. Mai ales că aceste vase, fiind lucrate după cele mai avansate tehnologii cunoscute de ceramiştii timpului, erau net superioare celor locale, în majoritatea lor lucrate cu mâna şi arse la temperaturi scăzute. De aceea, nu se exclude că calitatea înaltă a ceramicii greceşti a contribuit şi ea, împreună cu alţi factori, la creşterea popularităţii şi răspândirea ei largă în mediul băştinaş.

Dacă e să lăsăm la o parte amforele destinate transportului vinului, uleiului sau altor produse, ele dominând cantitativ întregul lot al ceramicii greceşti, o atenţie deosebită pentru studiul relaţiilor greco-indigene merită vasele pictate în diferite tehnici sau cele cu suprafaţa acoperită cu firnis, un înveliş lucitor, de obicei de culoare neagră, sau, mai rar, roşietică şi galbenă. Aduse ocazional sau, aşa cum a fost probabil de cele mai multe ori cazul, împreună cu alte produse din circuitul de mărfuri al timpului, asemenea vase de lux au putut să-i intereseze pe toţi cei care le procurau atât graţie conţinutului transportat în ele, cât şi prin valoarea lor intrinsecă, adică în calitate de piese de artă (Boardman 1988, 59-60).

Deja o privire de ansamblu asupra componenţei acestui lot de produse în mediul indigen ne permite să constatăm că aici au fost descoperite diverse tipuri de vase, deosebite între ele sub aspectul tehnicii în care au fost lucrate, locului unde au fost fabricate, precum şi destinaţiei lor uzuale. Prin prezenţa lor masivă şi sortimentul foarte variat, ele oferă cercetătorului – ca şi amforele de transport – o bază documentară importantă pentru evaluările statistico-cantitative ale raporturilor dintre greci şi băştinaşi, iar datorită încadrării lor într-un sistem cronologic bine fixat, şi pentru determinarea intensităţii acestor contacte la diferite etape. Din acest punct de vedere ceramica de lux se evidenţiază nu numai faţă de obiectele greceşti lucrate din metal, os, piatră etc., mai rar întâlnite în acest spaţiu, dar şi faţă de informaţiile literare şi epigrafice, mai puţin adecvate pentru asemenea aprecieri. În afară de aceasta, pornind de la faciesul etnic (indigen, grecesc sau eterogen) şi caracterul funcţional al contextului arheologic în care vasele greceşti îşi fac apariţia (aşezare, cetate, mormânt sau descoperire fortuită), pot fi surprinse şi unele aspecte foarte subtile ale procesului de aculturaţie greco-barbar. Ne gândim aici la preluarea reciprocă a modului de viaţă, portului sau obiceiurilor, fenomene mai puţin sau chiar deloc sesizabile pe baza altor categorii de surse arheologice sau scrise. Pornind de la aceste considerente, aşa cum reiese şi din titlul principal al demersului nostru, vom încerca să abordăm aici problema relaţiilor greco-indigene în nordul şi nord-vestul Mării Negre din perspectiva unei categorii aparte de produse greceşti, şi anume a vaselor ceramice cu figuri roşii, majoritatea cărora a fost fabricată în atelierele atice.

Deşi unele aspecte ale difuzării ceramicii cu figuri roşii în spaţiul nord-vest-pontic au constituit deja obiectul preocupărilor noastre (Banaru 1999, 161-176; idem 2003, 186-189, 196-200; idem 2005a, 55-64), ideea de a reveni la acest subiect o datorăm unui studiu întocmit recent de Friederike Fless (Fless 2002). Avansând titlul de bază *Ceramica cu figuri roşii ca marfă*, autoarea îşi propune să discute problemele legate de achiziţia şi utilizarea ceramicii atice cu figuri roşii în diverse medii geografice şi etnice. Altfel decât specialiştii care au fost anterior preocupaţi de analiza vaselor decorate din punct de vedere artistic, F. Fless îşi pune aici scopul, de altfel neordinar şi destul de ambiţios, să surprindă *motivele manifestărilor umane în procesul de difuzare a ceramicii atice* (s.n. – V.B.). Evaluarea cotei de participare a producătorilor, negustorilor şi cumpărărilor la constituirea sortimentului de vase cu figuri roşii importate într-o regiune sau alta, pe de o parte, şi identificarea criteriilor de selecţie a acestor forme pentru anumite sfere de întrebuinţare, pe de alta, constituie pentru cercetătoare două momente importante pentru a putea răspunde la întrebarea formulată mai sus (Fless 2002, 1).

Aşa cum spuneam şi într-o recenzie recentă (Banaru 2005b, 270-273), această lucrare se evidenţiază printre alte studii de sinteză apărute în vestul Europei şi în părţile noastre nu numai prin modul cum este abordată problema enunţată, dar şi prin conţinutul bazei de documentare, sau, altfel spus, a instrumentului de lucru folosit la întocmirea ei. Astfel, F. Fless apelează pentru analiza subiectului propus la cele mai variate contexte arheologice care au dat ceramică cu figuri roşii: case de locuit, morminte, complexe religioase, locuri de cult etc. Exemplele selectate provin din diverse

regiuni de difuzare a civilizaţiei greceşti, acestea deosebindu-se între ele prin intensitatea şi caracterul relaţiilor întreţinute cu Atena, în calitate de producător principal al vaselor cu figuri roşii, dar şi prin apartenenţa etnică şi nivelul cultural al populaţiilor care au procurat produsele respective. Deosebit de important este şi faptul că, din punct de vedere geografic, materialele analizate în lucrare provin atât din două regiuni ale spaţiului egeo-mediteraneean – complexele civile şi necropolele de la Olynth (Fless 2002, 27-41) şi Peninsula Iberică (Fless 2002, 41-63) –, cât şi din unele teritorii ale bazinului pontic. Cei versaţi câtuşi de puţin în temă pot uşor intui impedimentele care pot să apară la întocmirea unui asemenea studiu, în special cele legate de gradul de publicare şi de accesul la informaţiile necesare. Aşa cum vedem noi această problemă, materialul din primele două regiuni menţionate este mai accesibil şi, respectiv, mai bine cunoscut în cercurile ştiinţifice vest-europene, pe când folosirea informaţiilor arheologice referitoare la ţărmurile Mării Negre este marcată de anumite dificultăţi de ordin lingvistic, iar până nu de mult şi ideologic. Mai ales datorită publicării lor în limbi sud-est-europene, în mare parte mai puţin cunoscute şi practicate în restul Europei, utilizarea celor mai multe materiale descoperite în spaţiul pontic a fost – şi mai rămâne încă – destul de dificilă pentru unii cercetători străini. Din acest punct de vedere toţi cei interesaţi de problema difuzării ceramicii atice în teritoriile colonizate beneficiază prin studiul semnat de F. Fless de o lucrare care depăşeşte barierele lingvistice şi politico-ideologice caracteristice perioadei antagonismului dintre cele două sisteme existente până nu demult. Evident, asemenea inconveniente, inacceptabile din punct de vedere metodologic, duceau în trecut la limitarea regională a cercetării istorice în cadrul hotarelor statale, având ca urmare şi repercusiuni negative asupra studiului diverselor aspecte ale colonizării greceşti de pe ţărmurile Mării Negre (Бордман 1994, 97).

Analizate într-un capitol separat, descoperirile din spaţiul pontic provin din contexte arheologice localizate în trei regiuni, care, de la vest spre est, se prezintă în felul următor: complexele de locuit, de cult şi necropolele Apolloniei Pontice şi *Hinterland*-ul *Thraciei bulgare*; complexele de locuit ale Chersonesului Tauric; complexele de locuit şi necropolele oraşului Pantikapaion (Fless 2002, 64-95). Aşa cum se vede din această prezentare, spaţiul nord-vest-pontic nu face parte din referinţele cercetătoarei germane. Am considerat important să acordăm atenţie acestui fapt, deoarece regiunea dată a prezentat dintotdeauna, datorită plasării ei geografice şi a situaţiei etnodemografice deosebite, o filieră importantă pentru difuzarea influenţelor culturale răsăritene şi occidentale. Sub acest aspect, un loc aparte ocupă studiul materialelor care se referă la interacţiunile greco-barbare din acest spaţiu, aflate de mai mult timp în atenţia noastră. Pornind de la aceste premise, am găsit necesar să reluăm în prezentul demers analiza descoperirilor ceramicii cu figuri roşii din nordul şi nord-vestul Pontului Euxin[1]. **Scopul demersului** nostru este întregirea tabloului schiţat de F. Fless pentru difuzarea acestei categorii de produse greceşti în Marea Neagră, şi confruntarea situaţiei de aici cu cea stabilită de autoare pentru alte regiuni pontice învecinate. Pentru elucidarea circumstanţelor de constituire a sortimentului de vase cu figuri roşii şi utilizarea acestora în diferite sfere de activitate umană, în atenţia noastră vor sta atât descoperirile din coloniile greceşti nord-vest-pontice şi din teritoriile adiacente, aflate în sfera lor apropiată de influenţă economică şi culturală, cât şi cele din monumentele tracice şi scitice situate în *Hinterland*, uneori la distanţe apreciabile de litoral. Pe lângă modalităţile de difuzare a acestor produse, vom încerca, de asemenea, să stabilim semnificaţia acordată vaselor cu figuri roşii de către traci şi sciţi, adică importanţa pe care au avut-o ele într-un alt mediu decât cel în care ele au fost produse şi destinate circulaţiei iniţiale. Analizând subiectele

[1] După cum am arătat şi în altă parte (Banaru 2003, 9-11), înţelegem prin noţiunea *nord-vestul Pontului Euxin* spaţiul plasat în următoarele limite geografice: în sud-vest – ţărmul Mării Negre cuprins între coloniile greceşti Callatis şi Berezan-Olbia; în est – confluenţa râurilor Bug şi Nipru, iar mai departe spre nord – cursul Bugului de Sud; în vest – limita vestică a teritoriului callatian, iar mai departe spre nord – linia Dunării până la cursul de mijloc al râului; mai puţin clar pot fi definite limitele de nord ale spaţiului aflat în atenţia noastră, care, doar în linii generale, ar corespunde hotarelor de nord ale României şi Republicii Moldova, iar spre est cu cele ale silvostepei ucrainene. Drept punct de pornire pentru această delimitare a arealului nostru de cercetare ne-au servit argumentele enunţate anterior în studiile întreprinse de D.B. Šelov (Шелов 1967, 219-224) şi I.B. Brašinskij (Брашинский 1970, 129-137), iar mai recent de K.K. Marčenko (Марченко 1990, 6-22; idem 1993, 49-50) şi A.O. Dobroljubskij (Добролюбский 1994, 86-90), cu privire la împărţirea litoralului pontic şi a teritoriilor limitrofe în zone istorice şi economico-geografice. Datele cu care vom opera în continuare includ descoperirile semnalate în acest spaţiu geografic, cunoscute din literatura de specialitate disponibilă nouă.

artistice cu care au fost acoperite vasele cu figuri roşii, ne vom strădui să scoatem în evidenţă locul şi importanţa decoraţiei figurate pentru băştinaşi. Mai apoi, pornind de la cercetările moderne din domeniul ceramologiei greceşti unde au fost înregistrate progrese substanţiale în ce priveşte determinarea vaselor cu figuri roşii prin atribuirea lor unor meşteri olari şi pictori, sau izolarea lor stilistică după ateliere, centre artistice sau şcoli regionale (ARV²; Boardman 1981; idem 1988, 57 urm.; Trendall 1991; Boardman 1991; Mannack 2002, 136-167), vom încerca, în măsura posibilităţilor, să clasificăm şi să ordonăm cronologic descoperirile din spaţiul nostru de cercetare. Din câte cunoaştem, formulată astfel problema dată nu a fost încă analizată pe baza descoperirilor din nordul şi nord-vestul Mării Negre.

După cum s-a arătat în numeroase studii, printre consecinţele majore ale procesului de colonizare se numără şi intensficarea producţiei ceramice în lumea greacă. Ca şi în cazul altor regiuni ale migraţiei greceşti, teritoriile nord-vest-pontice devin, odată cu instalarea definitivă aici a coloniştilor, debuşee importante pentru producţia ceramică din diferite centre din afara spaţiului pontic. Este vorba, în primul rând, de produsele Greciei orientale (Milet, Smyrna, Samos, Lesbos, Chios, Clazomenae, Rhodos etc.), care au dat cea mai mare parte a coloniştilor stabiliţi în Pont, dar şi din Grecia metropolitană (Atena, Corinth) ori chiar din apusul Mediteranei (Massalia) (Boardman 1988, 321-329; Bouzek 1990, 21-28, 45-47, 68-75; Banaru 2003, 175-200; Oppermann 2004, 43-58, 108-134, 211-224). După cum se poate susţine pe baza situaţiei arheologice, cea mai mare parte a acestor descoperiri provine din coloniile greceşti. Această situaţie ne arată, cu lux de amănunte, că populaţia lor, în cea mai mare parte de origine elenă, a fost consumatorul principal al celor mai multe produse egeo-mediteraneene, inclusiv al vaselor cu figuri roşii. Din acest considerent, înainte de a trece la analiza materialelor descoperite în *Hinterland*, ne vom referi pe scurt la **stadiul actual al cercetărilor** în mediul urban din nordul şi nord-vestul Mării Negre.

Deja o privire sumară asupra literaturii de specialitate ne permite să constatăm că la momentul actual nu dispunem nici pentru una din coloniile nord-vest-pontice de studii speciale care să fi luat în consideraţie toate descoperirile de vase cu figuri roşii. Aşa cum se va vedea şi din referinţele bibliografice de mai jos, doar rareori au fost luate în discuţie loturi mici de vase şi fragmente care, fie că făceau parte dintr-o grupă stilistică aparte, fie au fost recuperate în perioada anumitor campanii arheologice. În majoritatea cazurilor ele au fost analizate în lucrări generale, împreună cu alte categorii de materiale provenite din colonii. Un exemplu foarte elocvent prezintă situaţia de la **Histria**, pentru care arheologul bucureştean Petre Alexandrescu publica acum trei decenii întregul lot de vase ceramice din secolele VII-IV a. Chr., descoperite pâna atunci în aşezare, necropola tumulară şi în teritoriul adiacent coloniei. Evident, fiind exemplară la timpul ei, lucrarea dată nu mai poate pretinde să mai fie şi azi actuală, cel puţin dacă luăm în consideraţie materialul acumulat în urma investigaţiilor arheologice foarte intense, întreprinse la Histria în ultimele câteva decenii (Avram 1990, 285-304; Suceveanu 1994, 123-143). Cu toate acestea, catalogul histrian continuă să ofere şi în prezent cea mai completă imagine despre difuzarea şi funcţionalitatea vaselor cu figuri roşii în una din coloniile nord-vest-pontice (Alexandrescu 1978, cat. 439-509, pl. 48-59).

Având în vedere durata şi intensitatea cercetărilor arheologice, de un interes deosebit sunt pentru chestiunea tratată de noi descoperirile de la **Olbia**. Pentru această colonie ne stau la dispoiţie atât descoperirile din necropola clasică (Козуб 1974) şi elenistică (Парович-Пешикан 1974), cât şi cele din aşezarea civilă, acestea din urmă găsindu-se risipite în diverse publicaţii ştiinţifice ruseşti şi ucrainene (de ex. Ольвия 1964; Передольская 1967; Ольвия 1975; Козуб 1980; Буравчук 1984; Леви 1985; Шталь 2000; Cat. Odessa 2001). Acelaşi lucru se poate susţine şi despre colonia vecină **Berezan**, pentru care, de curând, la materialele publicate anterior s-au adăugat o serie de vase şi fragmente noi cu figuri roşii (Ilyina 2001, 159-169; Кат. Березань 2005, 96-99).

Dacă e să credem informaţiilor oferite de N. Sekerskaja, până în anii nouăzeci ai secolului trecut din aşezarea de la **Nikonion** au fost recuperate în jur de 400 vase cu figuri roşii, întregi sau fragmentare. Cu toate acestea, cel puţin aşa cum reiese din bibliografia cunoscută nouă, până în prezent nu a fost publicată decât doar o mică parte a lor (Nicorescu 1933, 576, fig. 39-41, 578, fig. 47-48, 579, fig. 51; Секерская 1982, 136-141; idem 1986, 70-79; idem 1989, 38, 40, 75 сл., 79, 89 сл., 98 сл., рис. 56-58, 64; Cat. Odessa 2001).

Deşi, din punct de vedere geografic, colonia **Tyras** se află pe malul opus al râului Nistru, situaţia semnalată în această colonie se deosebeşte foarte mult de cea de la Nikonion. Astfel, în una din ultimele monografii întocmite de T. Samojlova, ca provenind de aici sunt menţionate doar puţine descoperiri de vase cu figuri roşii (Самойлова 1988, 39-40, рис. 14, 15; Шталь 2000, kat. 77, 85, 201). Din punct de vedere numeric, ele cedează cu mult vaselor cu firnis negru, majoritatea cărora fusese lucrate tot în ateliere ceramice atice. Referindu-se la această situaţie, unii cercetători au considerat că numărul redus al produselor cu figuri roşii de la Tyras ar putea fi explicat prin costurile prea mari legate de comercializarea lor. Altfel spus, aceste vase ar fi fost prea scumpe pentru populaţia săracă a acestei colonii şi, prin urmare, nu puteau fi achiziţionate în cantităţi prea mari (Буравчук, Самойлова 1983, 152-158). Aşa cum vedem noi lucrurile această explicaţie nu poate fi pentru moment pe deplin satisfăcătoare. Cel puţin din considerentul că majoritatea vaselor cu figuri roşii descoperite la Tyras fac parte – ca şi cele din Nikonion sau din alte colonii nord-vest-pontice – din categoria unor produse în masă, realizate, de cele mai multe ori, la un nivel artistic scăzut. De aceea, nu se exclude că la constituirea sortimentului acestor produse atice au influenţat şi alţi factori, mai dificil de identificat numai pe baza surselor care ne stau actualmente la dispoziţie.

Până la publicarea deplină a materialelor din complexele civile şi necropola tumulară de la **Orgame**, putem face doar puţine referinţe la ceramica cu figuri roşii descoperită aici (Lungu 1995, 231-263; Lungu, Poenaru-Bordea 2000, 282-300).

O cantitate foarte redusă de ceramică cu figuri roşii au dat celelalte două colonii dobrogene, **Callatis** şi **Tomis**. Pentru moment este greu să ne pronunţăm dacă această situaţie reflectă stadiul actual al investigaţiilor arheologice din aceste oraşe, foarte dificile din cauza plasării complexelor de locuit moderne ale Mangaliei şi Constanţei direct peste straturile antice, sau ea este rezultatul unei activităţi economice reduse a acestor colonii în perioada de difuzare a ceramicii cu figuri roşii. După cum se cunoaşte, activitatea lor economică a fost limitată la anumite etape de prezenţa foarte robustă a Histriei. Influenţa acesteia este foarte bine documentată de izvoarele arheologice şi numismatice, atât în partea de sud a Dobrogei, cât şi în teritoriile de la gurile râurilor Bug şi Nipru, în nordul Mării Negre (Mitrea 1984, 111-121). În orice caz, şi restul materialelor din epoca clasică şi elenistică provenite de la Callatis şi Tomis, adică din faza principală de difuzare a ceramicii cu figuri roşii sunt, în general, foarte rare, de altfel ca şi descoperirile similare din teritoriul lor rural.

Datorită relaţiilor strânse cu coloniile nord-vest-pontice, precum şi cu restul lumii greceşti, de un interes deosebit sunt descoperirile de pe **insula Leuke** (Şerpilor/Albă). Împreună cu alte materiale cunoscute de aici până în prezent, cele mai reprezentative fragmente de vase cu figuri roşii au fost publicate acum mai bine de un deceniu într-o monografie colectivă dedicată acestui monument excepţional (Охотников, Островерхов 1993, 31-32, фото 11, 1-10). Pentru problema care ne preocupă aici, interes prezintă poziţia autorilor privind funcţionalitatea ceramicii cu figuri roşii, reluată de curând, într-o formă nemodificată, şi într-un studiu special dedicat difuzării cultului lui Ahile în nordul Mării Negre (Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11, 1-2, 7-8). Referindu-se la rolul vaselor cu figuri roşii arhaice în contextul descoperirilor din nordul spaţiului pontic, autorii acceptă o părere mai veche (Горбунова 1964, 187), conform căreia produsele date erau procurate în această perioadă *special numai pentru folosirea lor în scopuri cultice* (s.n. – V.B.). Chiar dacă admitem autenticitatea acestei supoziţii pentru descoperirile semnalate într-un context arheologic cu caracter de cult, aşa cum este cazul sanctuarului de pe Leuke sau al *temenos*-ului de la Olbia, credem că ea nu poate fi acceptată pentru vasele cu figuri roşii arhaice descoperite în alte condiţii. Aşa cum vom arăta şi mai jos, avem aici în vedere, numeroasele aşezări din teritoriul rural al coloniilor greceşti, în special al celor din regiunea bugo-nipreană.

Din cele relatate de noi mai sus putem trage concluzia că volumul vaselor cu figuri roşii descoperite până în prezent în complexele civile şi necropolele coloniilor nord-vest-pontice, nu corespunde, nici pe departe, celui cunoscut din lucrările publicate. Foarte elocvent este în această privinţă faptul că nici pentru una din coloniile de aici nu a fost întocmit până în prezent un registru complet al acestei grupe ceramice. Excepţie ar putea face în această privinţă doar catalogul Histriei, care include însă doar ceramica descoperită aici până în anii şaptezeci ai secolului trecut. Aşa cum putem deduce din datele care ne-au fost dispo-

nibile, au fost editate, de regulă, doar vasele sau fragmentele cele mai reprezentative. Prin urmare, deoarece până în prezent nu a fost publicată decât doar o cantitate neînsemnată de materiale – o situaţie similară stabileşte F. Fless şi pentru alte regiuni pontice (Fless 2002, 64 f.) –, nu avem actualmente decât o imagine lacunară despre cantitatea reală a vaselor cu figuri roşii difuzate în coloniile greceşti.

Din câte cunoaştem, nici **ceramica cu figuri roşii din *Hinterland***-ul coloniilor nord-vest-pontice nu a constituit încă obiectul unor studii speciale. Repertorierea monumentelor tracice, scitice sau cu o populaţie mixtă, care au dat asemenea produse, ne arată că vasele de acest tip au fost publicate, de obicei, împreună cu obiectele asociate din contextele arheologice unde ele s-au găsit. Aşa stau lucrurile, de exemplu, pentru o serie de descoperiri din spaţiul pruto-nistrean: tumulul 11 de la Nagornoe (Андрух, Суничук 1987, 38-46), tumul 1 de lângă Červonyj Jar II (Гудкова 1978, 182-193), tumulul 28 de la Plavni 1 (Андрух, Добролюбский, Тощев 1985), tumulul 5 de la Dubăsari (Chetraru, Serova 2001, 13-54, foto 3b, fig. 20), tumulul 2 de la Nikol'skoe (Агульников, Антипенко 1990, 5-7), sau din alte regiuni ale spaţiului nostru de cercetare: Agighiol (Berciu 1969, 216 ff.), Nuntaşi (Rădulescu 1961, 387 urm.; Teleagă 1999, 38 urm.), Mihai Viteazu (Irimia 1983, 128 urm., fig. 3/3-4, 12/1-2), Petuchovka (Ebert 1913, 47 f., Abb. 48/c-d), Solončaki-Adžigol (Ebert 1913, 23 ff., Abb. 29 und 31) etc. Un caz aparte prezintă vasul *pelike* din tumulul scitic de la Manta, care, pe lângă referinţele făcute cu ocazia editării câtorva tumuli cercetaţi în împrejurimile acestei localităţi (Агульников 1993, 115-117, рис. 2/1, 6; Agulnicov 1997a, 259-260, 263 fig. 2/1, 6; idem 1997b, 275-276, 280, fig. 3/1, 6), a constituit şi obiectul unor lucrări speciale (Агульников 1991, 28-29; Banaru 2005c, 195-210). Doar în unele cazuri au fost abordate problemele legate de modalităţile de difuzare a vaselor cu figuri roşii, particularităţile constituirii sortimentului de forme şi funcţionalitatea lor în mediul negrecesc (Banaru 2003, 186-189, 196-200). Uneori s-au făcut referinţe la aceste piese cu scopul datării monumentelor indigene (Alexandrescu 1976, 117-126), sau pentru analiza vestigiilor greceşti din complexele funerare din *Hinterland* (Banaru 1999, 161-176). Demne de menţionat sunt aici cercetările recente efectuate în această direcţie de cercetătorul german Manfred Oppermann. Pe lângă unele lucrări în care ceramica cu figuri roşii este analizată fie în contextul evoluţiei oraşelor greceşti din vestul Pontului Euxin şi a mediului lor extra-urban (Oppermann 2004, 56, 110-117, 211), sau al difuzării ceramicii greceşti pictate în acest spaţiu (Oppermann 2002, 109-124), foarte important este studiul dedicat rolului obiectelor greceşti, inclusiv al vaselor ceramice pictate, în calitate de mediatoare ale procesului de acculturaţie greco-barbar (Oppermann 2005, 83-89). Trebuie să observăm că autorul a luat în consideraţie doar descoperirile semnalate în partea de vest a spaţiului care ne interesează aici. Majoritatea pieselor analizate de el provin de pe teritoriul Dobrogei, în special din coloniile greceşti vest-pontice (Callatis, Tomis, Histria, Orgame) şi din monumentele extra-urbane din apropierea lor. Atât descoperirile de la nord de Dunăre, cât şi cele din coloniile din nord-estul spaţiului nostru de cercetare (Tyras, Nikonion, Olbia, Berezan) şi *Hinterland*-ul lor, nu au constituit obiectul unei analize speciale a autorului. Prin urmare, şi din acest punct de vedere, deţinem un argument suplimentar în favoarea demersului nostru.

Pornind de la datele care ne-au stat la îndemână, am putut identifica în spaţiul aflat în atenţia noastră 52 de monumente care au dat ceramică cu figuri roşii. Aşa cum se poate vedea din repertoriul anexat la sfârşitul acestui studiu, materialele care ne interesează aici provin din cele mai diverse contexte arheologice. De la caz la caz, ele se deosebesc între ele prin atribuirea etnică şi funcţională a monumentelor de unde ele au fost recuperate, după cronologia contextului din care provin sau a vaselor descoperite acolo, după prezenţa altor materiale greceşti şi locale însoţitoare, ori după starea de conservare a acestor produse şi cantitatea lor pentru fiecare monument luat în parte.

Pentru a ne crea un tablou general despre **intensitatea difuzării vaselor cu figuri roşii** în *Hinterland*-ul coloniilor nord-vest-pontice foarte relevantă este confruntarea acestor descoperiri cu cele ale altor tipuri de vase de lux semnalate în acest spaţiu. Conform tabelului întocmit de noi în acest scop (fig. 1), vasele cu figuri roşii cedează după numărul de monumente cu mult celor în care s-au găsit produse ceramice cu firnis negru, atât din secolele VI-V, cât şi din V-III a. Chr. Dacă e să luăm însă în calcul numai ceramica greacă pictată, atunci vasele cu figuri roşii prezintă cea mai numeroasă grupă descoperită până în prezent

Locul descoperirii / Centrele de producţie şi tipuri ceramice	Descoperirile din *Hinterland*-ul coloniilor nord-vest-pontice				
	numărul total de monumente	aşezări	cetăţi	complexe funerare	descoperiri fortuite
Ceramică „est-grecească“ (Rhodos, Samos, Thasos, Chios, Clazomenae, Smyrna, Milet)	54	44	2	8	–
Korinth	16	14	–	1	1
Clazomenae	3	3	–	–	–
Ceramică de tipul Fikellura	3	3	–	–	–
Samos	2	1	–	1	–
Chios	7	6	1		
Ceramică cu figuri negre	42	31	3	6	2
Ceramică cu figuri roşii	52	30	4	16	2
Ceramică cu firnis negru (secolele VI – V a. Chr.)	83	73	1	8	1
Ceramică cu firnis negru (secolele V – III a. Chr.)	191	117	20	49	5

Fig. 1. Repartizarea principalelor categorii ale ceramicii de lux şi de uz comun descoperite în monumentele din *Hinterland*-ul coloniilor nord-vest-pontice (secolele VI-III a. Chr.)

în nordul şi nord-vestul Mării Negre. Circulând mai târziu decât alte tipuri de vase pictate, adică într-o fază mai avansată a contactelor grecilor cu băştinaşii, ele au fost semnalate într-un număr mai mare de monumente traco-getice şi scitice, decât, de exemplu, ceramica centrelor de producţie din Grecia Orientală – atât cea reunită aici sub termenul cumulativ de *ceramică „est-grecească”*, cât şi cea din unele centre aparte (Chios, Samos, Clazomenae, Milet etc.) –, din Corinth sau cea cu figuri negre din Atena (Banaru 2003, 176-186, Karten 20 bis 22).

Cartografierea descoperirile de vase cu figuri roşii ne permite să constatăm că regiunile principale de desfacere a lor se concentrează, ca şi în cazul altor categorii ceramice de lux sau al amforelor de transport, în apropierea litoralului (fig. 2). Şi în acest caz, putem menţiona, de la vest spre est, trei regiuni principale de difuzare a acestor produse: Dobrogea, Nistrul Inferior şi cea de la gurile râurilor Bug şi Nipru. Evident, formarea şi dăinuirea în timp a acestor debuşee trebuie pusă pe seama activităţii economico-comerciale a coloniilor greceşti existente aici. Preluând denumirile râurilor pentru coloniile fondate de ei (Istros, Tyras, Borysthenes), grecii au subliniat, şi în acest fel, importanţa majoră a acestor reţele hidrografice pentru stabilirea şi întreţinerea relaţiilor cu populaţiile din adâncul continentului.

Chiar dacă tabloul general de difuzare a produselor greceşti în regiunile de litoral nu se deosebeşte prea mult de la o categorie la alta, totuşi, o privire mai detaliată ne permite să scoatem în evidenţă anumite particularităţi specifice pentru fiecare grup ceramic luat în parte. Deosebit de relevant este acest lucru dacă confruntăm din nou răspândirea aici a produselor cu figuri negre şi roşii, majoritatea cărora, după cum se ştie, au fost fabricate în atelierele ceramice de la Atena. Semnificativ este şi faptul că, din punct de vedere cronologic, după o perioadă scurtă de circulţie în comun, vasele cu figuri roşii le-au înlocuit treptat pe cele cu figuri negre (fig. 3).

Dacă e să pornim de la numărul de monumente pe regiuni aparte, atunci putem constata că aceste categorii ceramice sunt prezente în proporţii relativ egale: Dobrogea – 11 monumente cu figuri roşii şi nouă cu figuri negre; Nistrul Inferior – patru şi, respectiv, cinci; 20 şi, respectiv, 22 de monumente în regiunea Bug-Nipru. Totodată, comparând listele monumentelor pentru aceste tipuri de produse, putem constata că doar în foarte puţine cazuri ele au fost descoperite simultan, ceea ce se explică şi prin diferenţele cronologice la difuzarea lor. Astfel, în regiunea Bug-Nipru am putut identifica doar cinci monumente care au dat ceramică pictată cu figuri negre şi roşii. Doar într-o singură aşezare din perioada arhaică şi cea clasică tim-

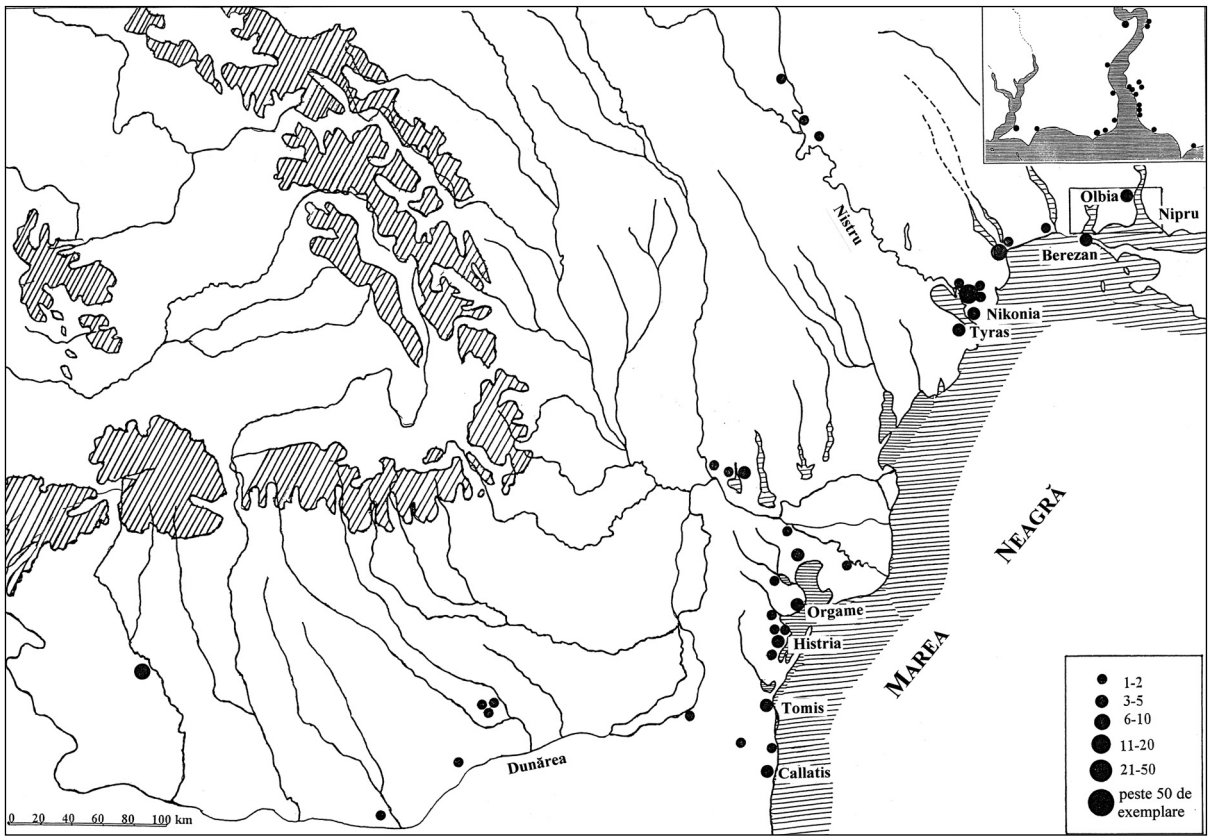

Fig. 2. Harta difuzării ceramicii atice cu figuri roşii în spaţiul nord-vest-pontic.

purie de la Nistrul Inferior a fost menţionat un fragment de *lekythos* cu figuri roşii de la începutul secolului al V-lea a. Chr., fără să fie însă precizat şi locul de descoperire a acestuia (Охотников 1990, 32, фото 8/8). Din datele disponibile nouă, în Dobrogea nu au fost semnalate (încă) contexte arheologice cu ambele tipuri de vase pictate.

Situaţia stabilită de noi este confirmată şi de descoperirile din coloniile nord-vest-pontice. Astfel, în nici unul din cei patru tumuli din necropola Histriei, care au dat ceramică cu figuri roşii, n-au fost scoase la iveală şi vase cu figuri negre (Alexandrescu 1966, 162 urm., 168, 176). Şi mai elocvent este acest tablou în necropola arhaică de la Olbia. Din cele 226 de morminte analizate de V. Skudnova, mai multe au în inventarul funerar vase cu figuri negre, dar nici unul nu conţine şi piese cu figuri roşii (Скуднова 1988). Demne de luat în consideraţie sunt şi materialele din necropola olbiană de epocă clasică. Pe baza catalogului întocmit de Ju. Kozub putem constata că, deşi vasele cu figuri negre au fost semnalate aici în 25 de morminte, iar cele cu figuri roşii în aproximativ 60, nici unul din complexele funerare nu conţine concomitent ambele categorii de vase (Козуб 1974).

Comparând întregul lot ceramic din *Hinterland*-ul coloniilor nord-vest-pontice, putem constata că vasele cu figuri roşii au circulat aici în cantităţi mai mari, atât spre deosebire de cele cu figuri negre, cât şi decât cele din alte grupe ceramice pictate. Uneori aceste piese sunt semnalate la distanţe apreciabile de litoral. Demne de luat în consideraţie sunt în acest context descoperirile de la nord de Dunăre, unde vasele cu figuri roşii au fost înregistrate în şase locuri din mediul tracic. Dintre acestea menţionăm apariţia a două vase *kantharos* şi a unui *skyphos* într-o rază mică, în împrejurimile Bucureştilor (Fundeni, Militari şi Tei), deşi, trebuie de spus, că în toate aceste cazuri contextul arheologic nu corespunde perioadei de circulaţie a ceramicii respective. Semnificative sunt şi descoperirile din cetatea tracică de la Coţofenii din Dos, unde au fost scoase la lumina zilei fragmente de la cinci vase *skyphos*. Ele alcătuiesc, din punct de vedere cronologic şi morfologic, o grupă omogenă, fapt care ar putea să indice că ele au ajuns încoace simultan, fie în cadrul unui lot de mărfuri, împreună cu alte produse greceşti descoperite aici, fie prin una din modalităţile la care ne vom opri în continuare. Materialul arheologic

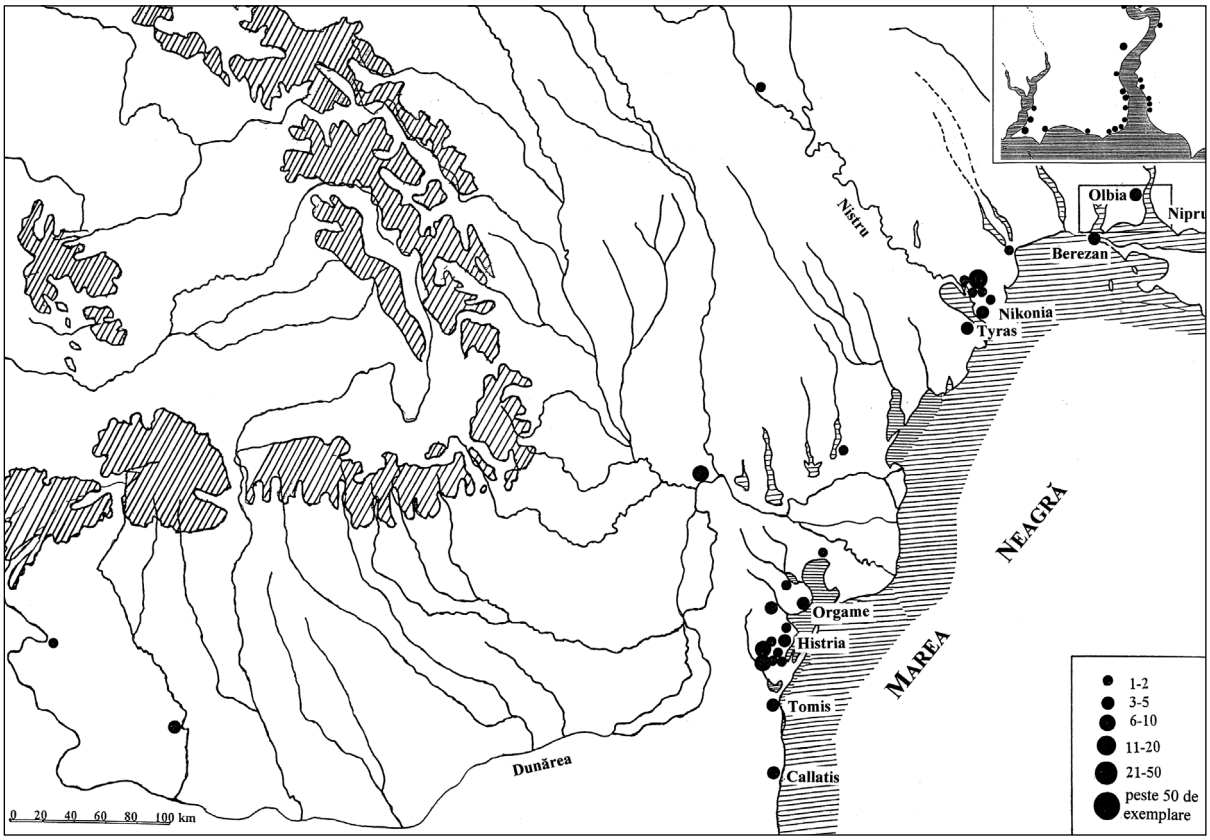

Fig. 3. Harta difuzării ceramicii atice cu figuri negre în spaţiul nord-vest-pontic.

foarte variat, precum şi elementele de arhitectură mediteraneeană identificate aici, arată că cetatea de la Coţofenii din Dos a fost o reşedinţă importantă a unor *basileoi* traci, care au întreţinut relaţii complexe cu lumea greacă.

Mai multe vase cu figuri roşii au fost descoperite în sud-vestul spaţiului pruto-nistrean, unde ele şi-au făcut apariţia în unele complexe funerare scitice din cuprinsul necropolelor tumulare de la Manta, Plavni şi Nagornoe. Împreună cu alte descoperiri greceşti din această regiune, dar şi cu cele din nordul Dobrogei, ele gravitează în jurul vadului de la Isaccea, pe unde trecea drumul antic care lega nordul şi nord-vestul Pontului Euxin (Danov 1984, 172).

O altă concentrare a monumentelor care au dat ceramică cu figuri roşii menţionăm în amonte, pe cursul de mijloc al Nistrului, unde ea a apărut în alte două complexe funerare scitice, la Dubăsari şi Nikol'skoe, şi, probabil, în cetatea tracică de la Saharna Mare. Amplasarea acestor monumente în apropierea râului confirmă, o dată în plus, importanţa căilor fluviale la difuzarea produselor de origine greacă în mediul local, inclusiv a vaselor cu figuri roşii, ce ne interesează aici.

Cât priveşte **funcţionalitatea monumentelor** care au dat ceramică cu figuri roşii (fig. 4), două treimi prezintă aşezările, cele mai multe din ele fiind deschise, şi doar foarte puţine întărite. Din lista monumentelor întocmită de noi se vede clar că majoritatea acestor monumente se plasează în apropierea litoralului. Acest lucru vizează în primul rând aşezările neîntărite, care au făcut parte din componenţa teritoriului agrar al coloniilor greceşti. Cele mai multe din ele ţin de mediul rural al coloniilor de la gurile râurilor Bug şi Nipru, intrând la diferite etape istorice în hora Olbiei, iar în cazul aşezărilor arhaice, poate şi în cea a coloniei Berezan. Trebuie să facem aici precizarea că, deşi în unele cazuri aceste produse sunt atribuite ca provenind din aşezări, contextul lor arheologic nu este pe deplin clar. Aşa cum menţionam şi mai sus, sub un anumit semn de întrebare stau, de exemplu, descoperirile din împrejurimile oraşului Bucureşti. Astfel, pentru vasul de la Fundeni materialele însoţitoare indică asupra unui nivel medieval de locuire din secolul 18, pe când pentru cele de la Militari şi Tei este specificat un context arheologic mai timpuriu, din Hallstattul târziu. Drept urme ale unei aşezări getice de la hotarele horei histriene au fost calificate şi materi-

Contextul arheologic / Apartenenţa etnică	aşezare	cetate	complex funerar	fortuit
tracică	6	2	5	1
scitică			9	
traco-scitică	1		1	
greco-indigenă	23	2	1	1
în total	30	4	16	2

Fig. 4: Repartizarea ceramicii cu figuri roşii din *Hinterland*-ul coloniilor nord-vest-pontice după funcţionalitatea şi apartenenţa etnică a monumentelor

alele din peştera de la Gura Dobrogei (Avram 1990, 23), acest loc fiind frecventat de comunităţile umane începând cu perioada postpaleolitică (Harţuche 1978, 14-16). Totodată, atât fragmentele de vase greceşti de lux, cât şi monedele descoperite aici ar putea să indice, după părerea noastră, asupra unui alt caracter funcţional al acestui complex arheologic, cum ar fi cel de cult.

Mai puţin afectează problema menţionată complexele funerare, care alcătuiesc, conform listei noastre, aproape o treime din numărul descoperirilor. Chiar şi atunci când ceramica cu figuri roşii nu a mai fost găsită *in situ*, cum este cazul la Daia (Leahu 1981, 30 urm.), Nuntaşi-Băi (Rădulescu 1961, 387 urm.) sau Topraisar (Irimia 1984, 75 urm.), ea a fost atribuită unor descoperiri cu caracter funerar, pornindu-se fie de la starea intactă a vaselor ceramice şi a altor materiale care le însoţeau, fie de la rezultatele unor sondaje suplimentare, care au scos la iveală alte morminte în vecinătatea acestor piese.

Înainte de a lua în discuţie **sortimentul formelor de vase cu figuri roşii** din spaţiul nostru trebuie să menţionăm starea foarte fragmentară a mai multor descoperiri de acest gen. Astfel, pe baza datelor disponibile nouă am stabilit că în 21 de monumente din *Hinterland* au fost semnalate doar fragmente ceramice cu figuri roşii, fără a se putea stabili şi forma vaselor de la care acestea au provenit. Acest lucru este caracteristic în special pentru materialul recuperat din aşezări, în special al celor din regiunea bugo-nipreană, mai multe din ele fiind cunoscute în literatura de specialitate doar datorită unor sondaje arheologice de proporţii limitate. În general, doar în cazuri foarte rare aşezările dau vase intacte sau întregibile, aşa cum este deseori cazul monumentelor cu caracter funerar. Atragem aici atenţia că situaţia dată nu se deosebeşte prea mult de cea semnalată în complexele de locuit ale coloniilor greceşti. Chiar dacă mai numeros, materialul ceramic provenit de aici este de regulă fragmentar, în timp ce majoritatea vaselor intacte sau întregibile au fost scoase la lumina zilei de obicei din necropole sau locurile de cult. Din acest punct de vedere, o situaţie similară a fost înregistrată şi în alte regiuni circumpontice aflate în atenţia F. Fless (Лазаров 1990; Pexo 1973, 11-19; Reho 1985, 215-226; idem 1990).

Luând în consideraţie **formele intacte sau întregibile** descoperite în mediul extra-urban putem vorbi, totuşi, de o gamă variată de vase cu figuri roşii. Acestea au fost grupate de noi în câteva categorii principale (fig. 5), având ca punct de plecare utilizarea lor practică, aşa cum o cunoaştem pentru majoritatea formelor în lumea greacă. La analiza lor vom lua în consideraţie pentru început vasele semnalate în mediul extra-urban, completând acest tablou cu datele din coloniile nord-vest-pontice şi din alte regiuni ale Mării Negre. În a doua parte a studiului nostru ne vom preocupa de problemele legate de modalităţile de difuzare şi funcţionalitatea acestei ceramici în mediul negrecesc şi colonial, iar la urmă de decoraţia şi cronologia acestor piese.

Din **categoria vaselor de amestecat** una din cele mai importante forme este **craterul**, cunoscut în lumea greacă în câteva variante. Până în prezent din mediul ne-grecesc ne sunt cunoscute doar două exempalre de tip *clopot*. Primul a fost descoperit în cetatea de la Košary (Левина 1990, 130 сл., рис. XIII-XIV; Cat. Odessa 2001, 42, cat. 45, fig. 45a-b) situată în apropierea litoralului

Tipuri ceramice / Forme de vase	„est-grecească“				cu figuri negre				cu figuri roşii				cu firnis negru (sec. 6-5 a. Chr.)				cu firnis negru (sec. 5-3 a. Chr.)			
	a	c	c.f.	f	a	c	c.f.	f	a	c	c.f.	f	a	c	c.f.	f	a	c	c.f.	f
Vase de amestecat lichide																				
crater	1				4		1			1	1									
Vase pentru băut																				
kylix	14				15				7	2			18		4	1	26	3	10	1
cupă	5		1		6		1		2				12		4		14	2	10	
skyphos					16		1	1	5	5	5		10				10	6	14	
kantharos									1			1	2				34	50	62	1
bol	5		1		1								1				24	12	15	1
bolsal																	10	1	6	1
cană	4		1														2		8	
Vase pentru scoaterea lichidelor																				
oinochoe	3		2								2						2	2	3	2
olpe	3		4																1	
urcior									1					1			7	3	6	
Vase pentru servitul produselor alimentare																				
farfurie	4												3				9	3	1	
platou de peşte	2												1				10	5	3	
castron													1				6	2		
fructieră																	2			
solniţă	3												4		1		3	1	7	
Vase pentru păstratul produselor alimentare																				
amfora					1				1											
hydrie	1																	1	1	
pelike					1				2		3		1				3			
Varia																				
lekane	1		1		3				2		6		3					1	1	
lekythos	2		2		6	2	5	4	2		8	1	6				10	2	17	1
opaiţ	7												2		1		7	4	7	
guttus	1																3			
askos	7												1				3	1		
vas pentru mir			5																	
lagynos									1								2	1	1	
tymatherion																	1		1	
pyxidă					1				1											
dolia																	1			
vase de forme anatomice					1												1	1		
vase de forme nedefinite	30		4		19	4	1		17	2	1	1	56		3		80	10	17	2

Fig. 5. Sortimentul formelor de vase ceramice greceşti de lux şi de uz comun descoperite în Hinterland-ul coloniilor nord-vest-pontice şi contextul lor arheologic (a - aşezare; c - cetate; c.f. - complex funerar; f - descoperire fortuită).

pontic. Deosebit de interesante sunt condiţiile de descoperire a unui crater în formă de clopot în tumulul 5 de la Dubăsari (Chetraru, Serova 2001, foto 3b, fig. 20), de la care au fost recuperate 151 de fragmente. O situaţie interesantă semnalăm pentru acest tip de vase în coloniile greceşti, unde apar şi celelalte două variante, şi anume craterul cu *colonete* şi craterul-*caliciu*. Astfel, în complexele

de locuit de la Tyras aceste vase se întâlnesc relativ rar (1. fragment [Буравчук, Самойлова 1983, 153, рис. 1/1; 2/1; Самойлова 1988, 40]; 2. fragment [Самойлова 1988, 40, рис. 15, 1]). Mai numeroase sunt aceste descoperiri în colonia vecină Nikonion, unde, pe lângă două cratere întregi de tip *caliciu* şi *clopot* (1. crater-*caliciu* [Секерская 1989, 77 сл., рис. 57 и 58; Cat. Odessa 2001, 41, cat. 39, fig. 39a-b]; 2. crater-*clopot* [Секерская 1989, рис. 64; Zaginajlo, Sekerskaja 1997, 23, fig. 5; Cat. Odessa 2001, 38, cat. 35, fig. 35a-b]), au fost menţionate mai multe fragmente de la vase de acest tip (Секерская 1989, 89 [fragmente de la câteva cratere, dintre care unul cu figuri în manta]; ibidem 99-100 [sunt menţionate fragmente de la trei cratere]; idem 1983, 124 сл.; idem 1986, 71). Unele piese sunt cunoscute de la Berezan (1. crater cu *colonete* [ARV² 1657. 55 ter]; 2. crater cu *colonete* [Кат. Березань 2005, кат. 162]). La fel câteva fragmente găsite pe insula Leuke ar putea să aparţină de la cratere (ARV² 1685, fără specificarea formei]; Охотников, Островерхов 1993, фото 11/5, 7-8 [trei fragmente de pereţi şi buze]). Atât în complexele de locuit, cât şi în cele funerare, forma de crater este mai frecventă la Olbia (**necropolă**: 1. fragmente [Козуб 1974, 135, кат. 21, m. 90/1902]; 2. intact [ibidem 147, кат. 125, m. 107/1906]; 3. intact [ibidem 147, кат. 129, m. 4/1908]; 4. fragment [ibidem 154, кат. 170, m. 59/1911]; 5. fragment [ibidem 154, кат. 171, m. 62/1911]; 6. fragmente [ibidem 154, кат. 177, m. 76/1911]; 7. intact [ibidem 164, кат. 250, m. 72/1920]; 8. fragmente [Парович-Пешикан 1974, 158, кат. 7, m. 3k/1912]; 9. fragmente în umplutura mormântului [ibidem 168, кат. 56, m. 20/1905]; **aşezare**: 1. crater-*clopot* [Cat. Odessa 2001, 37, cat. 33, fig. 33a-b]; 2. crater de formă *clopot* sau *caliciu* [ARV² 602.26 (23)]) şi la Histria (**necropolă**: fragment, care poate să provină şi de la o amforă [Alexandrescu 1966, 168, 286, pl. 74, t. XIV]; **aşezare**: 1. fragment [Alexandrescu 1978, cat. 446, pl. 52]; 2. fragment [ibidem cat. 447, pl. 51]; 3. fragment [ibidem cat. 448, pl. 51]; 4. vacat [ibidem cat. 449]; 5. fragment [ibidem cat. 450, pl. 52]; 6. fragment [ibidem cat. 451, pl. 52]; 7. intact [ibidem cat. 452, pl. 53]; 8. fragment [ibidem cat. 453, pl. 52]; 9. fragment [ibidem cat. 454, pl. 52]; 10. fragment [ibidem cat. 455, pl. 54]; 11. fragment [ibidem cat. 456, pl. 54]; 12. fragment [ibidem cat. 457, pl. 54]; 13. vacat [ibidem cat. 458]; 14. fragment [ibidem cat. 459, pl. 54]; 15. fragment [ibidem cat. 460, pl. 54]; 16. fragment [ibidem cat. 461, pl. 54]; 17. fragment [ibidem cat. 462, pl. 54]; 18. fragment [ibidem cat. 463]; 19. vacat [ibidem cat. 464]; 20. fragment [ibidem cat. 465, pl. 55]; 21. fragment [ibidem cat. 466, pl. 55]; 22. vacat [ibidem cat. 467]). Având proporţii mai mari, craterele erau, probabil, şi mai costisitoare decât alte forme de vase. Prin urmare, apariţia lor la Olbia şi Histria într-un număr mai mare decât în alte colonii ar putea să stea în legătură cu capacitatea de cumpărare a populaţiei de aici. Luând în consideraţie situaţia semnalată de noi pentru oraşele greceşti nord-vest-pontice, precum şi poziţia geografică a descoperirilor de la Košary şi Dubăsari, nu se exclude că craterele semnalate în aceste două monumente au provenit de la Histria ori Olbia. În sprijinul unei asemenea ipoteze ar putea să vină şi descoperirile monetare histriene şi olbiene, semnalate în aceste regiuni (Mitrea 1984, 111-121; Arnăut 2003, 147-155). Pentru regiunile învecinate F. Fless stabileşte că craterele sunt relativ frecvente atât în complexele de locuit de la Pantikapaion, cât şi în monumentele tracice din Bulgaria (Fless 2002, 75, Anm. 639. S. 94). Interesantă pentru noi este mai ales situaţia din mediul tracic, fapt care confirmă că băştinaşii din diferite regiuni, au preluat în mod diferit această formă de vas, iar cu ea, probabil, şi obiceiul de a-l folosi.

Ca şi craterele, foarte rare sunt în *Hinterland* descoperirile de vase pentru scosul lichidului. Până în prezent este vorba de două vase ***oinochoe*** din mormântul scitic de la Nagornoe (Андрух, Суничук 1987, 38 сл., рис. 1/3), şi de un **urcior** descoperit în aşezarea de la Nikolaevka, unde el a fost folosit în calitate de urnă funerară (Мелюкова 1975, рис. 13/2). Puţine la număr sunt aceste vase şi în oraşele nord-vest-pontice. Menţionăm aici că situaţia dată diferă de cea semnalată pentru forma de crater. Astfel, vasele *oinochoe* au fost descoperite în necropolele de la Olbia (Козуб 1974, m. 87/1902) şi Histria (Alexandrescu 1966, 180, 288, pl. 76; idem 1978, cat. 469, pl. 55), precum şi în complexele de locuit de la Nikonion (Секерская 1982, 136 сл., рис. 1; idem 1986, 71; idem 1989, 75 сл.) şi Tyras (Буравчук, Самойлова 1983, 153). Comparând această stare a lucrurilor cu cea din alte regiuni pontice, putem constata şi în acest caz unele deosebiri, în special pentru coloniile din vestul Mării Negre şi monumentele din *Hinterland*-ul lor populat de traci. Aşa cum reiese din datele sistema-

tizate de F. Fless, acestea au dat până acum mai multe vase cu figuri roşii de scos lichidul (Fless 2002, Anexa IV 6).

Un interes aparte prezintă vasele folosite, de obicei, pentru băutul vinului în cadrul symposionului grecesc. Aşa cum este cazul şi pentru alte grupe ceramice (fig. 5), şi vasele de băut cu figuri roşii sunt foarte des răspândite în mediul indigen. Bazându-se pe datele sistematizate de M. Reho (1990, 175 f., tab. 2), o situaţie asemănătoare stabileşte F. Fless pentru aceste tipuri de vase şi în *Tracia bulgară* (Fless 2002, 75).

Conform informaţiilor noastre, categoria dată este prezentă în spaţiul nostru prin cel puţin 15 vase ***skyphos***, semnalate în complexele de locuit de la Bucureşti-Militari (Zirra, Cazimir 1963, 49 urm. şi nota 1, fig. 3/2), Didova Chata 1 (Рубан 1984, 108 сл., рис. 2/4), Luparevo 2 (Виноградов, Марченко 1986, 59 сл.; Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990, 66 сл.), Ževachova Gora (Диамант, Кузьменко 1978, 321 сл.), Coţofenii din Dos (Zirra 1993, 129 urm., cat. 1-5, fig. 37/1-5), precum şi în complexele funerare de la Daia (Leahu 1981, 30 urm. fig. 4/2), Murighiol (Alexandrescu 1976, cat. 47), Plavni 1 (Андрух, Добролюбский, Тощев 1985, рис. 28/5; Андрух 1995, рис. 8/18), Topraisar (Irimia 1984, 75 urm.) şi Košary[2]. În colonii, cele mai multe din aceste vase au fost scoase la iveală în aşezarea de la Histria (1. fragment [Alexandrescu 1978, cat. 494, pl. 58]; 2. fragment [ibidem cat. 495, pl. 58]; 3. fragment [ibidem cat. 496, pl. 58]; 4. fragment [ibidem cat. 497, pl. 58]; 5. fragment [ibidem cat. 498, pl. 58]; 6. fragment [ibidem cat. 499, pl. 58]; 7. fragment [ibidem cat. 500, pl. 58]; 8. fragment [ibidem cat. 501, pl. 58]; 9. vacat [ibidem cat. 502]; 10. fragment [ibidem cat. 503]; 11. fragment [ibidem cat. 504, pl. 58]; 12. fragment [ibidem cat. 505, pl. 58]). Mai puţine vase de acest tip au fost semnalate în complexele de locuit de la Nikonion (Секерская 1989, 77, рис. 56/3 и 56/5, 6, с. 90, 100), Tyras (Буравчук, Самойлова 1983, 153, 155 сл., рис. 2/8-14; Самойлова 1988, 39), precum şi în necropola Olbiei (Козуб 1974, 164, 246, m. 53/1920, рис. 10/9).

Un alt tip de vas din categoria vaselor pentru băut este ***kylix***-ul, prezent, conform listei noastre, prin nouă exemplare în aşezările Bol'šaja Černomorka 2 (Русяева 1968, 146 сл.), Didova Chata 1 (Рубан 1978, рис. 2/3, 3/1-2, 6/5-6), Kucurub 1 (Марченко, Доманский 1986, 48 сл.), Košary 1 (Левина 1990, 130 сл.), Zimnicea (Glodariu 1974, 23). Demne de menţionat sunt, mai ales, descoperirile de la Didova Chata 1, unde au fost semnalate cinci vase de acest fel. Puţine vase kylix au fost menţionate ca provenind din coloniile Tyras (Буравчук, Самойлова 1983, 153, 155 сл.) şi Nikonion (Секерская 1989, 89), numărul lor fiind mai mare în complexele civile şi funerare de la Olbia (***temenos***: Горбунова 1964, 175 сл.; **necropolă**: 1. intact [Козуб 1974, 138, кат. 49, m. 34/1903]; 2. intact [ibidem 151, кат. 156, m. 19/1911]).

Dintre alte forme de vase de băut menţionăm **cupele** de la Didova Chata 1 (Рубан 1978, 108 сл.) şi Nikolaevka (Мелюкова 1975, рис. 12/4), precum şi vasele ***kantharos*** de la Bucureşti-Tei (Alexandrescu 1976, 118, cat.) şi Bucureşti-Fundeni (Zirra, Cazimir 1963, 51, nota 1). Pentru coloniile greceşti cupele au fost menţionate la Histria (1. fragment [Alexandrescu 1978, cat. 506, pl. 59]; 2. fragment [ibidem cat. 507, pl. 59]; 3. fragment [ibidem cat. 508, pl. 59]; 4. fragment [ibidem cat. 509, pl. 59]), Berezan (1. intact [ARV² 75.60 (53); Ilyina 2001, fig. 1-2]; 2. fragment [ARV² 78]; 3. fragment [ibidem 366.77]; 4. fragment [Кат. Березань 2005, кат. 164; Ilyina 2001, fig. 3], 5. fragment [Кат. Березань 2005, кат. 165; Ilyina 2001, fig. 5]; 6. intact [Кат. Березань 2005, кат. 167; Ilyina 2001, fig. 7-8]; 7. fragment [Ilyina 2001, fig. 4]; 8. fragment [Ilyina 2001, fig. 6]; 9. fragment [Ilyina 2001, fig. 9]; 10. fragment [Ilyina 2001, fig. 10]), Olbia (1. fragment [ARV² 168.3]; 2. fragment [ibidem 17.20]; 3. intact [ibidem 141]; 4. fragment [ibidem 397.38 (33)]; 5. intact [ibidem 1272.4]). Câteva fragmente de cupe au fost găsite pe insula Leuke (Охотников, Островерхов 1993, фото 11/4, 6). Vase kantharos sunt cunoscute de la Histria, atât în complexe de locuit, cât şi funerare (**necropolă**: intact [Alexandrescu 1966, 167, 286, pl. 73. 88; idem 1978, cat. 493, pl. 58]; **aşezare**: 1. fragment [Alexandrescu 1978, cat. 493]; 2. fragment [ibidem cat. 492, pl. 58]), din aşezările de la Nikonion (Секерская 1986, 70

[2] În comunicarea prezentată de E.F. Redina la Congresul al IX-lea Internaţional de Tracologie, care a avut loc la Chişinău – Vadul lui Vodă în 2004, au fost menţionate, în contextul altor descoperiri din necropola de la Košary, mai multe vase cu figuri roşii depuse ca ofrandă. Cu regret, referatul nu a fost publicat în materialele ce au apărut după finalizarea acestui for ştiinţific (*Thracians and circumpontic World (I-III). Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology* (Chişinău 2004), iar alte studii referitoare la acest monument nu ne-au fost accesibile.

сл., рис. 1-8 [22 de fragmente de la 14 vase]) şi Olbia (fragment, nu este sigur dacă provine de la un asemenea vas [ARV² 381.180]), precum şi din complexul de cult de pe insula Leuke (fragment [ARV² 77.87 (73); Охотников, Островерхов 1993, фото 11, 10; Ochotnikov 2006, 62, Anm. 68, Taf. 11, 1]). În legătură cu vasele *kantharos* trebuie să mai menţionăm că în *Hinterland* sunt prezente, mai ales, vasele decorate cu figuri în mantale, pe când în colonii, în special Histria şi Nikonion, majoritatea lor fac parte din grupa *St.-Valentin*. Nu mai puţin interesant este şi faptul că pentru teritoriile din vestul spaţiului nostru de cercetare au fost semnalate mai multe cupe cu figuri roşii, în timp ce vasele kantharos lipsesc (Fless 2002, Anexa IV 6).

Ca şi pentru vasele cu figuri negre, nu avem în *Hinterland* **vase pentru servitul produselor alimentare**. În legătură cu aceasta este necesar să facem câteva observaţii. Din tabelul demonstrat mai sus (fig. 5) se vede că aceste forme de vase sunt prezentate în mediul indigen prin produse cu firnis negru, şi, mai puţin, prin cele din categoria ceramicii „est-greceşti". Ţinând cont de aceasta putem conchide că asemenea produse ceramice nu s-au bucurat de mare popularitate printre băştinaşi, ele fiind înlocuite prin vase locale lucrate cu mâna, iar mai târziu şi prin cele lucrate cu roata olarului. Pe de altă parte, trebuie să atragem atenţia că vasele din această categorie sunt foarte rar întâlnite şi în coloniile greceşti. De exemplu, în cazul fragmentului de vas cu reprezentarea unui peşte de la Histria (Alexandrescu 1978, pl. 59, 509), nu este clar dacă este vorba de un platou de peşte sau de o altă formă ceramică. În acest fel, ar putea fi explicată şi lipsa acestei categorii de vase în mediul indigen, care, aşa cum stabileşte F. Fles, lipseşte şi în monumentele tracice din Bulgaria (Reho 1990, tab. 1 şi 2). O situaţie total diferită este semnalată în partea de est, la Pantikapaion, de unde provin mai multe vase de peşte (Fless 2002, 95, Anm. 814).

Prin şase exemplare sunt prezente **vasele pentru păstrarea produselor alimentare**. Dintre ele menţionăm un fragment nesigur de amforă găsit în aşezarea de la Costineşti (Slobozeanu, Ţicu 1966, 687 urm., fig. 12.), care deşi pictat, nu este clar dacă face parte din categoria ceramicii atice cu figuri roşii. Acest tip de vase este foarte rar întâlnit şi în coloniile greceşti, el fiind semnalat la Olbia (Cat. Odessa 2001, 36, cat. 31, fig. 31a-b), şi poate în necropola de la Histria (Alexandrescu 1966, 168, 286, pl. 74).

De un interes deosebit sunt cele cinci vase ***pelike***, provenite din aşezarea Nikolaevka (Мелюкова 1975, рис. 12/1, 7-9), din morminele de la Odessa-Bulevard (Диамант 1976, 204 сл., рис. 1/9, 12) şi Manta (Агульников 1993, 115-117, рис. 2/1, 6). Atragem aici atenţia că folosirea vaselor *pelike* este foarte des semnalată în diverse contexte arheologice la Olbia (**aşezare**: 1. întregită [Шталь 2000, 29 сл., kat. 23]; 2. întregită [ibidem 46, kat. 61]; 3. fragment [ibidem 56, kat. 84]; 4. fragment [ibidem 75 сл., kat. 132]; 5. întregită [ibidem 85 сл., kat. 164]; 6. intactă [ibidem 86, kat. 166; Cat. Odessa 2001, 44, cat. 50, fig. 50a-b]; 7. întregită [Шталь 2000, 86 сл., kat. 168]; 8. intactă [ibidem 88, kat. 173]; 9. fragment [ibidem 89, kat. 175]; 10. fragment [ibidem 89, kat. 176]; 11. fragment [ibidem 94, kat. 192]; 12. fragment [ibidem 95, kat. 198]; **necropolă**: 1. fragment [Шталь 2000, 26 сл., kat. 15]; 2. fragment [ibidem 31, kat. 26]; 3. fragment [ibidem 33, kat. 31]; 4. fragment [ibidem 43, kat. 49]; 5. fragment [ibidem 43, kat. 50]; 6. fragment [ibidem 76, kat. 133]; 7. fragment [ibidem 79, kat. 144]; cf. Козуб 1974, 60 [menţionează cinci vase pelike din necropolă]; **context necunoscut**: 1. intact [Cat. Odessa 2001, 41, cat. 44, fig. 44a-b]; 2. fragment [Шталь 2000, 33, kat. 30]; 3. intact [ibidem 40, kat. 43]; 4. intact [ibidem 52 сл., kat. 80]). Mai multe vase de acest tip au fost găsite la Nikonion (Секерская 1989, 76, 99 сл.; idem 1986, 71), Tyras (1. fragment [Шталь 2000, 50, kat. 77]; 2. fragmente [ibidem 56, kat. 85]; 3. fragment [ibidem, 95, kat. 201]; cf. Буравчук, Самойлова 1983, 153, 156 сл., рис. 3/1-5 şi Самойлова 1988, 39 [cinci fragmente de la vase pelike]), precum şi în aşezarea şi necropola de la Histria (**necropolă**: 1. intact [Alexandrescu 1978, cat. 440, pl. 51, t. II]; 2. intact [ibidem cat. 445, pl. 50, t. XXXI]; **aşezare**: 1. întregit [Alexandrescu 1978, cat. 439, pl. 48-49]; 2. fragment [ibidem cat. 442, pl. 52]; 3. fragment [ibidem cat. 443, pl. 52]; 4. fragment [ibidem cat. 444, pl. 52]). Cu referire la alte regiuni pontice menţionăm că vasele *pelike* se întâlnesc relativ rar în partea de vest (Fless 2002, 76, Anm. 642), şi în cantităţi masive în mormintele de la Pantikapaion, unde ele prezintă un atribut indispensabil al inventarului funerar (Fless 2002, 84 f. 87 ff.).

Deşi vasele de tip ***hydrie*** sunt întâlnite în unele contexte arheologice la Olbia (**necropolă**: Козуб

1974, m. 92/1902, рис. 20; Cat. Odessa 2001, 40, cat. 37, fig. 37) şi Nikonion (Секерская 1989, 75), ele lipsesc completamente în *Hinterland*. În Bulgaria sunt semnalate patru vase de acest tip la Ruec şi Duvanli (Reho 1990, tab. 2).

Din cadrul categoriei de vase reunite în tabelul nostru sub termenul ***varia*** un interes deosebit prezintă cele de formă ***lekythos***. Asemenea piese au fost găsite în complexe funerare de la Efimovka (Шмаглий, Черняков 1969, 255), Enisala (Simion 1971, 115), Petuchovka (Ebert 1913, 48, Abb. 48), Solončaki (Ebert 1913, 26, Abb. 29. 31), Nuntaşi-Băi (Rădulescu 1961, 388, fig. 5; Teleagă 1999, 38 urm.), Nikol'skoe (Агульников, Антипенко 1990, 5), în aşezările de la Luparevo 2 (Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990, 66), Nikolaevka (Мелюкова 1975, рис. 12/2), şi în una neidentificată din regiunea Nistrului Inferior (Охотников 1990, фото 8/8). În colonii nord-vest-pontice *lekythos*-ul este întâlnit în majoritatea cazurilor în cadrul inventarului funerar. De exemplu la Olbia ele sunt semnalate în 77 de morminte (Козуб 1974, m. 66/1901, рис. 46/*6*, m. 72/1902, рис. 47/*8*, m. 140/1902, 141/1902, 143/1902, 40/1903, 57/1904, 5a/1905, 13/1905, 21b/1905, 25/1906, 25/1906, 30/1906, 34/1906, 39/1906, 51/1906, 55/1906, 67/1906, 74/1906, 89/1906, 35/1910, 63/1910, 63/1910, 5/1911, 29/1911, 30/1911, 76/1911, 4/1912, 26/1912, 50/1912, 50/1912, 55a/1912, 55a/1912, 55b/1912, 53/1913, 6/1920, 53/1920, 53/1920, 66/1920, 101/1920, 102/1920, 105/1920, 134/1920, рис. 47/*9*, m. 134/1920, 147/1920, 2/1926, 3/1926, 47/1912, 5/1920, рис. 47/*5*, m. 9/1956, 1/1956, 21/1910, 21/1910, 7/1905, 7/1905, 9/1903, 63/1901, 63/1901, 17/1901, 74/1910, 5/1906, 42/1905, 63/1902, 21/1905, 22/1901, 53/1906, 36/1906, 20/1905, 20/1905, 63/1910, 63/1910, 106/1901, 35/1912, 34/1902, II/1912, II/1912, 8/1906). În calitate de inventar funerar ele au fost depuse la Nikonion (Загинайло, Черняков, Субботин 1973, 280 сл.) şi Histria (Alexandrescu 1966, 176, 179, 231, 263, fig. 27/2, 286, pl. 75, 288, pl. 90). Deşi contextul de descoperire a unui *lekythos* de la Berezan nu a fost specificat (Кат. Березань 2005, кат. 166; Ilyina 2001, fig. 11]), forma aproape intactă a vasului pare să indice asupra unui context funerar. În complexele de locuit aceste vase şi-au făcut mai rar apariţia, aşa cum este cazul pentru Tyras (Буравчук, Самойлова 1983, 153, 155, рис. 2/*7*) şi Nikonion (Секерская 1989, 79).

Atenţie merită şi cele şapte vase de tip ***lekane***, descoperite în mormintele de la Agighiol (Berciu 1969, 216 ff., Abb. 130/a-c, 131/1-2; Alexandrescu 1978, cat. 477a, 477b, 483, 483 bis) şi Mihai Viteazu (Irimia 1983, 128 urm., fig. 3/3-4. 12/1-2), iar în aşezări la Didova Chata 1 (Рубан 1984, 108 сл., рис. 2/6). În colonii vasele *lekane* au fost semnalate numai în complexele de locuit. Cele mai multe dintre ele au apărut la Histria, unde au fost semnalate în special fragmente de la capace de lecane (1. fragment [Alexandrescu 1978, cat. 478, pl. 56]; 2. fragment [ibidem cat. 479, pl. 56]; 3. fragment [ibidem cat. 480, pl. 56]; 4. fragment [ibidem cat. 481, pl. 56]; 5. fragment [ibidem cat. 482, pl. 56]; 6. fragment [ibidem cat. 484, pl. 57]; 7. fragment [ibidem cat. 485, pl. 56]; 8. fragment [ibidem cat. 486, pl. 57]; 9. fragment [ibidem cat. 487, pl. 57]; 10. fragment [ibidem cat. 488, pl. 57]; 11. fragment [ibidem cat. 489, pl. 57]; 12. fragment [ibidem cat. 490, pl. 57]; 13. fragment [ibidem cat. 491, pl. 57]), şi doar foarte puţine la Tyras (Буравчук, Самойлова 1983, рис. 1/2-3; 2/2-6; Самойлова 1988, 39), Nikonion (Секерская 1989, 89, рис. 56/4) şi Olbia (intact [ARV² 1498]). Luând în consideraţie această situaţie, este foarte probabil că *lekane*-le din mormintele tracice dobrogene au nimerit acolo prin intermediul coloniei Histria.

Dintre formele mai rare semnalate în spaţiul nostru de cercetare am putea menţiona, cu anumite rezerve, un ***lagynos*** din aşezarea Rasova-Malul Roşu (Irimia 1974, 129, fig. 3). Deoarece, conform datelor de care dispunem noi, acest tip de vase nu este menţionat în coloniile nord-vest-pontice, suntem înclinaţi să credem că fragmentul respectiv provine de la un alt tip de vas, care, probabil, nu a făcut parte din categoria celor cu figuri roşii. O altă formă rară este ***pyxida***, ea fiind semnalată în mediul extra-urban numai în aşezarea de la Nikolaevka (Мелюкова 1975, рис. 12/3). În colonii ea a fost descoperită în mormântul 107/1906 de la Olbia (Козуб 1974, 77, рис. 33/2, с. 147, кат. 125) şi în complexele de locuit de la Nikonion (Секерская 1989, 89, рис. 56/1). Mai menţionăm forma de vas ***askos***, care, deşi semnalată în diverse contexte arheologice la Olbia (**necropolă**: 1. intact [Козуб 1974, 79, рис. 26/5, с. 135, кат. 24]; 2. intact [Парович-Пешикан 1974, 174, кат. 78]), Nikonion (**aşezare**: Секерская 1989, 89, рис. 55/2; Zaginajlo, Sekerskaja 1997, 23, fig. 5), Histria (**aşezare**: Alexandrescu 1978, cat. 474 şi 475; **necropolă**: Alexandrescu 1966, 180,

288, pl. 75/90; idem. 1978, cat. 476) şi Orgame (**necropolă**: 1. intact [Lungu, Poenaru-Bordea 2000, 295 urm., fig. 2, pl. XXI-XXII]; 2. intact [ibidem 298, nota 91]; 3. intact [ibidem 299, fig. 3; Lungu 1995, 234, fig. 4/1]), nu a fost până în prezent (încă) descoperită în *Hinterland*. Este interesant să menţionăm aici că două asemenea vase au apărut în monumentele tracice din Bulgaria (Fless 2002, Anhang IV 6), precum şi unele în necropola de la Apollonia Pontica (Kat. Thraker 2004, kat. 172). În cele din urmă, din categoria aşa-numitelor **vase anatomice** menţionăm apariţia unui exemplar în formă de cap de femeie la Olbia (Cat. Odessa 2001, 41, cat. 42, fig. 42). Asemenea vase sunt foarte rare şi în alte regiuni circumpontice, un exemplar provenind dintr-un context nespecificat de la Apollonia Pontică (Kat. Thraker 2004, kat. 169).

Trecând în revistă sortimentul vaselor cu figuri roşii descoperite în spaţiul nord-vest-pontic am putut vedea că acestea au apărut în Hinterland şi în coloniile greceşti în cele mai diverse contexte arheologice. Având în vedere volumul descoperirilor şi intensitatea distribuirii lor geografice, se poate constata că vasele cu figuri roşii, ca şi alte produse ceramice greceşti, au fost destinate, mai întâi de toate, pentru satisfacerea necesităţilor populaţiei din mediul urban. Totodată, circulaţia lor în colonii nu a putut să rămână neobservată de populaţiile tracice şi scitice. Problemele legate de modul de difuzare şi de funcţionalitatea acestor vase în mediul local şi colonial din nordul şi nord-vestul Pontului Euxin vor sta în atenţia noastră, aşa cum am anunţat şi mai sus, în a doua parte a acestui studiu.

Repertoriul descoperirilor ceramicii cu figuri roşii în *Hinterland*-ul coloniilor nord-vest-pontice şi contextul lor arheologic

Lista monumentelor şi tipul lor funcţional			**Ceramică cu figuri roşii**	**Alte vestigii arheologice greceşti şi locale**	**Cronologia contextului arheologic ori a ceramicii cu figuri roşii**
1.	Agighiol	tum.	frg. de la două lekane şi două capace	frg. amfore: Thasos, centre nedefinite; patru fiale de argint şi una de bronz; două *situlae*; bol cu firnis negru; coif de paradă şi două cnemide de argint; piese de harnaşament şi aplici	prima jum. sec. 4 a. Chr.
2.	Bol'šaja Černomorka 2	aşez.	frg. de la vase kylix şi de forme nedefinite	frg. amfore: Chios, cu picior tronconic, „protothasos“, Samos, Clazomenae, Korinth, Thasos, centre nedefinite; ceramică „est-grecească” (căni, kylix, lekythos, askos, opaiţe, amforă); ceramică de tip Fikellura; ceramică din Chios (căni, cupe); skyphos din Korinth; ceramică atică cu firnis negru şi figuri negre (kylix); ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna; monede-delfinaşi şi vârfuri de săgeţi, inclusiv un tezaur din 260 delfinaşi	sec. 6 - prima treime sec. 5 a. Chr.
3.	Bucureşti-Fundeni	fortuit	frg. kantharos	context arheologic din sec. 18	sec. 4 a. Chr.
4.	Bucureşti-Militari	aşez. (?)	frg. skyphos	context arheologic din Hallstatt-ul târziu	sec. 4 a. Chr.
5.	Bucureşti-Tei	aşez. (?)	frg. kantharos	context arheologic din Hallstatt-ul târziu	prima jum. sec. 4 a. Chr.
6.	Costineşti-Schitu	aşez.	frg. amforă (?)	frg. amfore: Thasos, Sinope, Rhodos, Heracleea, Akanthos, Chersones, centre nedefinite; kanharos cu firnis negru de tip „West-Slope“; ceramică de uz comun lucrată cu roata (mortar din Sinope, oinochoe, opaiţe) şi cu mâna	sec. 4-3 a. Chr.

7.	Coţofenii din Dos	cetate	frg. de la 5 vase skyphos	frg. amfore: Thasos; ceramică atică cu firnis negru (skyphos, urcior, bolsal, cupă); imitaţii după vase greceşti; cercel de argint de producţie greacă; brăţară torsionată din argint; ceramică de uz comun lucrată cu roata (strachină, lekane, urcioare, căni, ceşti, calicii, cratere) şi cu mâna, inclusiv imitaţii după vase greceşti (cratere, lagynos)	2 jum. 5 – sec. 3 a. Chr.
8.	Čertovatoe 7	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Chios, Thasos, Heracleea; frg. ceramică atică cu firnis negru; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna; monede-delfinaşi	sf. sec. 5 – sec. 3 a. Chr.
9.	Daia	morm.	skyphos	împreună cu ceramică lucrată cu mâna	375-350 a. Chr.
10.	Didova Chata 1	aşez.	skyphos (2) kylix (5) cupă lekane (2)	frg. amfore greceşti; frg. vase atice cu firnis negru (kylix, kantharos, skyphos, cupă, lekythos, lagynos, tymatherion); olane; teracote greceşti; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna, inclusiv imitaţii după vase greceşti; monede olbiene	sf. sec. 5 – sec. 3 a. Chr.
11.	Dubăsari	tum. 5	crater	frg. amfore: Heracleea, Kos şi nedefinite; *torques* de aur; kantharos şi două vase kylix cu firnis negru	înc. sec. 4 a. Chr.
12.	Efimovka	tum. 3 / m 16	lekythos	amforă din Heracleea	sf. 4. – înc. sec. 3. a. Chr.
13.	Enisala	tum. 4-B/ m 11	lekythos	ceramică atică cu firnis negru (oinochoe, skyphos, bol)	350-325 a. Chr.
14.	Histria-Pod	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Thasos, Heracleea, Sinope, „Solocha I"; ceramică „est-grecească" (cupă, opaiţ); ceramică atică cu firnis negru (kantharos, cupe, vase de peşte, solniţe, skyphos, gutti); ceramică histriană lucrată cu roata (lekanide, cupe, cratere, pithoi, farfurii, vase de peşte, căni, mortaria, opaiţe); ceramică lucrată cu mâna	2 jum. sec. 6 – sec. 4 a. Chr.
15.	Gura Dobrogei	aşez. (?)	fr. de vas nedefinit	ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna; 1 AE Histria	sec. 4-2 a. Chr.
16.	Independenţa-Murighiol	morm. 31	skyphos	frg. amfore greceşti; bolsal atic cu firnis negru	400-375 a. Chr.
17.	Košary 1	cetate	kylix crater	frg. amfore: Thasos, Sinope, Heracleea; Chios, ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna	sec. 4-3 a. Chr.
18.	Košary 1	necr.	skyphos lekythos	ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna; monede	sec. 4-3 a. Chr.
19.	Kozyrka 2	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Sinope, „Solocha II", Chios, Heracleea, Thasos, Chersones; ceramică atică cu firnis negru (platou de peşte, kantharos); olane; teracote; arme; *graffitoi*; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna; imitaţii după vase greceşti; monede olbiene	sf. sec. 5 – sec. 3 a. Chr.

20.	Kuçurub 1	aşez.	kylix	frg. amfore: Chios, „protothasos“, cu picior tronconic, Samos, Lesbos, Clazomenae (?); ceramică „est-grecească“ (kylix, castron, guttus, cupe); ceramică atică cu firnis negru (kylix şi cupă); ceramică atică cu figuri negre (4 vase skyphos, pelike); ceramică de uz comun lucrată cu roata (cratere, mortaria, opaiţe, lekanide, lekythoi) şi cu mâna, inclusiv imitaţii după vase greceşti; teracote; monede-delfinaşi	sf. 6 – prima jum. sec. 5 a. Chr.
21.	Limany 1	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore din Chios; frg. de ceramică atică cu firnis negru şi figuri negre; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna	sec. 6 – prima treime sec. 5 a. Chr.
22.	Limany 1	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Heracleea, Thasos, Sinope; frg. de ceramică cu firnis negru; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna	sec. 4-3 a. Chr.
23.	Limany 3	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Lesbos, „protothasos“, Chios, Clazomenae; frg. nedefinite de ceramică atică cu firnis negru; pietre de râşniţă; greutăţi de pescuit; ceramică de uz comun lucrate cu roata şi cu mâna	sec. 6 – prima treime sec. 5 a. Chr.
24.	Limany 3	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Chios, Heracleea, Thasos, Rhodos, Sinope; frg. de ceramică atică cu firnis negru; pietre de râşniţă; ceramică de uz comun lucrată cu roata (mortaria, pithoi) şi cu mâna; 1 AE Olbia	sf. sec. 5-3 a. Chr.
25.	Limany 5	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Heracleea, Sinope; frg. de ceramică atică cu firnis negru; pietre de râşniţă; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna; fr. de relief şi statuie de marmoră; greutăţi de pescuit; monede olbiene de cupru şi aur	sec. 4-3 a. Chr.
26.	Luparevo 1	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Clazomenae, Chios; frg. de ceramică atică cu firnis negru şi figuri negre; ceramică de uz comun lucrată cu roata (farfurii, platouri de peşte, urcioare) şi cu mâna	sec. 6 – prima treime sec. 5 a. Chr.
27.	Luparevo 1	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Chios, Heracleea; Thasos; frg. de ceramică atică cu firnis negru; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna	sf. sec. 5-3 a. Chr.
28.	Luparevo 2	aşez.	două vase skyphos, lekythos	frg. amfore: Chios, Thasos, Heracleea, centre nedefinite; frg. nedefinite de ceramică atică cu firnis negru; ceramică de uz comun cu roata şi cu mâna; 1 AE Olbia	sf. sec. 5-3 a. Chr.
29.	Manta	tum.1 / m 1	pelike	perle de sticlă	sf. sec. 5 – înc. sec. 4 a. Chr.
30.	Mihai Viteazu	tum.	lekane	frg. de la opt amfore cu piciorul „manşon” din Menda şi de la una din Chios	350-325 a. Chr.
31.	Nadlimanskoe	cetate	frg. nedefinite	frg. amfore: Heracleea, „protothasos”, Thasos, Sinope, centre nedefinite; 2 vase kantharos cu firnis negru; teracote; *graffitoi*; instrument muzical din os; olane; pietre de râşniţă; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna; 1 AE Histria; 1 AE Tyras	sec. 5-3 a. Chr.

32.	Nagornoe	tum. 11 / m 3	lekane, lekythos, două vase oinochoe	**suprafaţa tumulului:** frg. de amfore de Heracleea **umplutura mormântului:** fundul vasului de argint găsit în mormânt; trei perle; breloc de os; două fusaiole de lut şi una de plumb; patru bile de piatră; o brăţară de bronz şi una argint; inel de argint; fr. de mâner de cuţit din os, scoică *kauri* **inventar funerar:** ceramică atică cu firnis negru (kantharos, skyphos, kylix, cupă); vas de argint; kyathos de bronz; amforă din Heracleea; placă din piatră 40×28 cm; ceramică de uz comun lucrată cu roata (urcioare) şi cu mâna (ceşti); frg. atipice de piese metalice; colier din perle	prima jum. sec. 4 a. Chr.
33.	Nikolaevka	aşez.	lekythos, pelike (2), pyxidă, cupă, urcior	frg. amfore: Heracleea, Thasos, Sinope, „Solocha I", „Solocha II", Chios, Kos, Chersones, centre nedefinite; frg. de ceramică „est-grecească"; ceramică atică cu firnis negru (2 vase kylix, 9 vase *bolsal*, 3 vase kantharos, lekythos); ceramică de uz comun produsă la Histria şi Olbia (cupe, urcioare, oinochoe, platou de peşte); mortaria din Sinope şi Heracleea; ceramică lucrată cu mâna; imitaţii după vase greceşti	sec. 6-3 a. Chr.
34.	Nikolaevka	morm. 17	la suprafaţa mormântului 6 frg. nedefinite	**suprafaţa mormântului:** frg. de la trei amfore **inventar funerar:** amforă de Chios; oglindă de bronz; cercel de argint; cupă atică cu firnis negru	350-325 a. Chr.
35.	Nikol'skoe	tum. 2 / m 2	lekythos	310 aplici de aur; doi cercei de aur; oglindă de aur cu mâner de metal; vas ceramic lucrat cu roata	400-375 a. Chr.
36.	Nistru Inferior	fortuit	lekythos		înc. sec. 5 a. Chr.
37.	Nufăru	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Thasos, Sinope; frg. nedefinite de ceramică atică cu firnis negru; ceramică de uz comun lucrată cu roata (cupe, castroane, căni) şi cu mâna; fr. oglindă de bronz; 2 AE Histria	sec. 5-3 a. Chr.
38.	Nuntaşi-Băi	morm.	lekythos	amforă de Thasos; ceramică atică cu firnis negru (kantharos, 2 vase bolsal); oglindă de bronz; ceramică lucrată cu mâna	375-350 a. Chr.
39.	Odessa-Bulevard	morm.	două vase pelike	**din necropolă:** frg. amfore: Heracleea, Sinope, Thasos, „Solocha I"; kylix atic cu firnis negru	sec. 5-3 a. Chr.
40.	Petuchovka	tum. 19_3D	două vase lekythos	ceramică cu firnis negru (kantharos, skyphos, cupă, farfurie, urcior); olan cu ştmpilă	prima jum. sec. 4 a. Chr.
41.	Plavni 1	tum. 28	skyphos	frg. numeroase de amfore din Heracleea	prima jum. sec. 4 a. Chr.
42.	Rasova-Malul Roşu	aşez.	fr. lagynos (?)	frg. amfore: Thasos, Heracleea	sec. 4-3 a. Chr.
43.	Saharna Mare	cetate	frg. nedefinite	frg. amfore: Thasos, Heracleea, Sinope; frg. de ceramică cu firnis negru; ceramică de uz comun lucrată cu roată şi cu mâna	sec. 4-3 a. Chr.

44.	Siversov Majak 1	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Chios, „protothasos”; frg. nedefinite de ceramică „est-grecească”; ceramică atică cu firnis negru şi figuri negre; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna;	sec. 6 – prima treime sec. 5 a. Chr.
45.	Siversov Majak 1	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Heracleea, Thasos, Sinope, Chersones; cupă-bolsal cu firnis negru; olane; teracote greceşti şi locale; *graffitoi*; ceramică de uz comun lucrată cu roata (mortar, pithos) şi cu mâna; monede olbiene	sec. 4-2 a. Chr.
46.	Skel'ka 1	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Chios, Thasos, Sinope, Heracleea, Chersones, „Solocha I“; ceramică atică cu firnis negru (castroane, kylix, kantharos, skyphos, pelike, platou de peşte, opaiş, solniţă); ceramică de uz comun lucrată cu roata (urcioare, castroane, platou de peşte, pithos, mortaria, unele din Olbia) şi cu mâna; olane korintice şi laconice; teracote; perle de sticlă; monede olbiene	sf. sec. 5 – mj. sec. 3 a. Chr.
47.	Sof'evka 2	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Chios, Heracleea, Thasos, Sinope, Chersones, „Solocha I”; ceramică cu firnis negru (castron, kylix, kantharos, skyphos, pelike, platou de peşte, opaiţ, solniţă); olane de tip korinthic şi laconic; teracote; perle de sticlă; ceramică de uz comun lucrată cu roata (urcioare, străchini, platou de peşte, pithos, mortaria) şi cu mâna; monede AE Olbia	sf. sec. 5 – mj. sec. 3 a. Chr.
48.	Solončaki-Adžigol	tum. $_1$N	lekythos	frg. amfore: Chios, Heracleea; Menda; ceramică cu firnis negru (kylix, solniţă, cupe,); amforă mică pictată; brăţară	sec. 4 a. Chr.
49.	Topraisar	tum.	skyphos	frg. de la 24 amfore din Heracleea şi una de Thasos	prima jum. sec. 4 a. Chr.
50.	Zakisova Balka 2	aşez.	frg. nedefinite	frg. amfore: Heracleea, Thasos, Sinope; lekythos cu firnis negru; olane; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna	primul sfert sec. 4 – mj. sec. 3 a. Chr.
51.	Zimnicea	aşez.	kylix	frg. amfore: Heracleea, Thasos, Sinope, Rhodos, Kos; ceramică de uz comun lucrată cu roata şi cu mâna	sec. 4-2 a. Chr.
52.	Ževachova Gora	aşez.	skyphos	frg. amfore: Heracleea, Thasos, Lesbos, cu piciorul tronconic, Chios; frg. ceramice cu firnis negru; ceramică de uz comun lucrată cu roata (lekythos) şi cu mâna; 1 AE Olbia	sec. 6-3 a. Chr.

Bibliografie

Agulnicov 1997a: S.M. Agulnicov, Vestigii scitice la Prutul inferior. Colocviul internaţional „Prima epocă a fierului la gurile Dunării şi în zonele circumpontice, Tulcea 1993“ (Tulcea 1997), 259-265.

Agulnicov 1997b: S.M. Agulnicov, Tumulii scitici de lîngă satele Manta şi Crihana Veche. Cercetări archeologice în aria nord-tracă 2, Bucureşti 1997, 275-291.

Alexandrescu 1966: P. Alexandrescu, Necropola tumulară. Săpături 1955-1961. In: Histria 2 (Bucureşti 1966), 134-294.

Alexandrescu 1976: P. Alexandrescu, Pour une chronologie des VIe-IVe siècles. Thraco-Dacica 1, 1976, 117-126.

Alexandrescu 1978: P. Alexandrescu, La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe-IVe s.). Histria. Les résultats des fouilles IV (Bucureşti 1978).

Arnăut 2003: T. Arnăut, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spaţiul de la răsărit de Carpaţi (Chişinău 2003).

ARV²: J.D. Beazley, Attic Red Figure Vase-Painters² (Oxford 1963).

Avram 1990: A. Avram, Bibliographie: Histria und sein Territorium. In: (Hrsg. Petre Alexandrescu, Wolfgang Schuller) Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste. Xenia, Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 25 (Konstanz 1990), 285-304.

Avram 1990: A. Avram, Das histrianische Territorium in griechisch-römischer Zeit. In: (Hrsg. Petre Alexandrescu, Wolfgang Schuller) Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste. Xenia, Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen 25 (Konstanz 1990), 9-45.

Banaru 1999: V. Banaru, Unele aspecte ale raporturilor greco-indigene în baza ceramicii de import din cadrul complexelor funerare din afara coloniilor nord-vest-pontice. In: Studia in honorem Ion Niculiţă (Chişinău 1999), 161-176.

Banaru 2003: V. Banaru, Die Beziehungen von Griechen und Barbaren im nordwestlichen Pontos-Gebiet. Untersuchungen zu Handel – und Warenaustausch vom 7. bis. 3. Jh. v. Chr. auf Grundlage der archäologischen Funde und schriftlichen Quellen im Nordwesten des Schwarzen Meeres. Diss. (Mannheim 2003).

Banaru 2004a: V. Banaru, Einige Bemerkungen zu Austausch – und Distributionsformen griechischer Importe im nordwestlichen Gebiet des Schwarzen Meeres. Tracii şi lumea circumpontică. Congresul al IX-lea Internaţional de Tracologie, Chişinău-Vadul lui Vodă (Chişinău 2004), 92-95.

Banaru 2004b: V. Banaru, Echter Handel oder einfacher Warentausch? Überlegungen zu den Austausch – und Distributionsformen griechischer Importe im nordwestlichen Pontos-Hinterland. Thracians and circumpontic World II. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology (Chişinău 2004) 263-289.

Banaru 2005a: V. Banaru, Überlegungen zur Verbreitung und Funktion rotfiguriger Keramik im nordwestlichen Pontos-Gebiet. Thetis 11-12, 2005, 55-64.

Banaru 2005b: V. Banaru, Recenzie la: Fless 2002. Thetis 11-12, 2005, 270-273.

Banaru 2005c: V. Banaru, Zur Sinnbedeutung der Bildszene auf der Vorderseite der rotfigurigen Pelike von Manta, Republik Moldova. In: (ed. Victor Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges. North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 195-210.

Berciu 1969: D. Berciu, Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol. BerRGK 50, 1969, 209-266.

Boardman 1981: J. Boardman, Rotfigurige Vasen aus Athen. Die archaische Zeit (Mainz 1981).

Boardman 1991: J. Boardman, Rotfigurige Vasen aus Athen. Die klassische Zeit (Mainz 1991).

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Bouzek 1990: J. Bouzek, Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area (Prague 1990).

Cat. Odessa 2001: (eds. V. Karageorghis, V.P. Vanchugov) Greek and Cypriote Antiquities in the Archeological Museum of Odessa (Odessa 2001).

Chetraru, Serova 2001: N.A. Chetraru, N.L. Serova, Necropola aristocraţiei scitice de la Dubăsari (sec. V-IV î. e. n.) (Chişinău 2001).

Cojocaru 2004: V. Cojocaru, Populaţia zonei nordice şi nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a. Chr. pe baza izvoarelor epigrafice (Iaşi 2004).

Danov 1984: Chr. Danov, Tracia antică (Bucureşti 1984).

Ebert 1913: M. Ebert, Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland). PZ 5, 1913, 1-80.

Fless 2002: F. Fless, Rotfigurige Keramik als Handelsware. Erwerb und Gebrauch attischer Vasen im mediterranen und pontischen Raum während des 4. Jhs. v. Chr. Internationale Archäologie 71 (Rahden/Westf. 2002).

Glodariu 1974: I. Glodariu, Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană (Cluj 1974).

Harţuche 1978: N. Harţuche, Unele probleme ale postpaleoliticului în lumina săpăturilor din peşterile Dobrogei. Pontica 9, 1978, 13-21.

Ilyina 2001: Yu.I. Ilyina, Early Red-Figure Pottery from Berezan. In: (eds. J. Boardman, Sergej L. Solovyov, Gocha R. Tsetskhladze), Nortern Pontic Antiquites in the State Hermitage Museum (Brill-Leiden-Boston-Köln 2001), 159-169.

Irimia 1974: M. Irimia, Cercetările arheologice de la Rasova–Malul Roşu. Raport preliminar (cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea). Pontica 7, 1974, 75–137.

Irimia 1983: M. Irimia, Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului. Pontica 16, 1983, 69-149.

Irimia 1984: M. Irimia, Morminte plane şi tumulare din zona litorală a Dobrogei (sec. IV-II î.e.n.) şi problema apartenenţei lor etnice. Thraco-Dacica 5, 1984, 75-76.

Leahu 1981: V. Leahu, Sondajul arheologic efectuat în 1979 la Daia, jud. Giurgiu. Cercetări Arheologice 4, 1981, 30-40.

Lungu 1995: V. Lungu, Une tombe du IVe siècle av. J. C. dans la nécropole tumulaire de la cite d'Orgame-Argamum. Peuce 11, 1995, 231-263.

Lungu, Poenaru-Bordea 2000: V. Lungu, Gh. Poenaru-Bordea, Un trésor d'Istros a Orgame. In:
(eds. A. Avram, M. Babeş) Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage a Petre Alexandrescu a son 70e anniversaire (2000), 282-300.

Mannack 2002: Th. Mannack, Griechische Vasenmalerei. Eine Einführung (2002).

Mitrea 1984: B. Mitrea, Etape cronologice în relaţiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor. Thraco-Dacica 5, 1984, 111-121.

Nicorescu 1933: P. Nicorescu, Les fouilles de Tyras. Dacia 3-4 (1927-1932), 1933, 557-601.

Ochotnikov 2006: Sergej B. Ochotnikov, Achilleus auf der Insel Leuke. In: (Hrsg. Joachim Hupe) Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit (Rahden/Westf. 2006), 49-87.

Oppermann 2002: M. Oppermann, Zu Charakter und Dislokation der bemalten griechischen Importkeramik am Westpontos in archaischer und klassischer Zeit. In: (eds. Murielle Faudot, Arlette Fraysse et Évelyne Geny) Pont-Euxin et commerce. La genèse de la «Route de la soie». Actes du IXe Symposium de Vani (Colchide) – 1999, Paris 2002, 109-124.

Oppermann 2004: M. Oppermann, Die westpontischen Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit. Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 2 (Langenweißbach 2004).

Oppermann 2005: M. Oppermann, Probleme der Akkulturation und des Kulturtransfers in der Bildkunst des Westpontos in vorrömischer Zeit. In: (Hrsg. Friederike Fless und Mikhail Treister) Bilder und Objekte als Träger kultureller und interkultureller Kommunikation im Schwarzmeergebiet. Kolloquium in Zschortau/Sachsen vom 13.2-15.2 2003 (Rahden/Westf. 2005), 83-89.

Rădulescu 1961: A. Rădulescu, Noi mărturiri arheologice din epoca elenistică la Nuntaşi. SCIV 12, 2, 1961, 387-393.

Reho 1985: M. Reho, Diffusione della ceramica attica a figure nere e rosse nella „Thracia Bulgara". In: (ed. A. Fol) Thracia Pontica 2. Le littoral Trace et son rôle dans le monde ancien. Deuxième symposium international. Sozopol, 4-7 octobre 1982, София 1985, 215-226.

Reho 1990, M. Reho, La ceramica attica a figure nere e rosse nella Tracia Bulgara (Roma 1990).

Simion 1971: G. Simion, Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala. Peuce 2, 1971, 63-129.

Slobozeanu, Ţicu 1959: H. Slobozeanu, I. Ţicu, Aşezarea antică de la Schitul. SCIV 17, 4, 1966, 679-902.

Suceveanu 1994: Al. Suceveanu, 80 de ani de cercetări arheologice la Histria. Bilanţ şi persective. SCIVA 45, 2, 1994, 123-143.

Teleagă 1999: Em. Teleagă, Despre cronologia descoperirilor funerare de la Corbu şi Nuntaşi. SCIVA 50, 1-2, 1999, 33-44.

Trendall 1990: A.D. Trendall, Rotfigurige Vasen aus Unteritalien und Sizilien (1990)

Werner 1999: R. Werner, Aspekte der thrakischen Kultur. Chiron 29, 1999, 59-121.

Zaginajlo, Sekerskaja 1997: A.G. Zaginajlo, N.M. Sekerskaja, Ancient Nikonion in the light of 40 years of archaeological excavation 1957-1997). In: Nikonion. An ancient city on the lower Dniestr (Torun 1997), 18-26.

Zirra 1993: Vl. Zirra et colab., La station gétique fortifié de „Cetatea Jidovilor" (Coţofenii din Dos, dep. de Dolj). Dacia 37, 1993, 73-157.

Zirra, Cazimir 1963: Vl. Zirra, G. Cazimir, Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe „Cîmpul Boia" – Militari. In: Cercetări arheologice în Bucureşti (Bucureşti 1963), 49-75.

Агульников 1991: С.М. Агульников, Краснофигурная пелика из Нижнего Попрутья. В сб.: Археология и история Нижнего Подунавья 2 (Рень 1991), 28-29.

Агульников 1993: С.М. Агульников, Курган скифской культуры у с. Манта на Нижнем Пруте. Revista Arheologică 1, 1993, 115-117.

Агульников, Антипенко 1990: С.М. Агульников, Е.О. Антипенко, Погребение знатной скифиянки из кургана у с. Никольское. Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья. Тезисы докладов и сообщений научно-практической историко-краеведческой конференции (Бегород-Днестровский 1990), 5-7.

Андрух 1995: С.И Андрух, Нижнедунайская Скифия в VI – начале I в. до н. э. (Запорожье 1995).

Андрух, Суничук 1987: С.И. Андрух, Е.Ф. Суничук, Захоронения зажиточных скифов в низовьях Дуная. В сб.: Новые исследования по археологии Северного Причерноморья (Киев 1987), 38-46.

Андрух, Добролюбский, Тощев 1985: С.И. Андрух, А.О. Добролюбский, Г.Н. Тощев, Курганы у села Плавни в Низовьях Дуная (Одесса 1985).

Бордман 1994: Дж. Бордман, Проблемы и перспективы в истории и археологии колонизации Причерноморья до II в. до н. э. Вестник древней истории 2, 1994.

Брашинский 1970: И.Б. Брашинский, Опыт экономико-географического районирования античного Причерноморья. Вестник древней истории 2, 1970, 129-137.

Буравчук 1984: Н.П. Буравчук, Краснофигурные арибаллические лекифы из собрания Одесского археологического музея. В сб.: Новые археологические исследования на Одессщине (Киев 1984).

Буравчук, Самойлова 1984: Н.П. Буравчук, Т.Л. Самойлова, Краснофигурная керамика из Тиры. МАСП 9, 1983, 152-158.

Виноградов, Марченко 1986: Ю.А. Виноградов, К.К. Марченко, Античное поселение Лупарёво II. В сб: Ольвия и её округа (Киев 1986) 59-68.

Горбунова 1964: К.С. Горбунова, Краснофигурные килики из раскопок Ольвийского теменоса. In: Ольвия. Теменос и агора (Москва-Ленинград 1964), 175-187.

Гудкова 1978: А.В. Гудкова, Раскопки курганов у с. Червоный Яр на Нижнем Подунавье. В сб.: Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья (Киев 1978), 182-193.

Диамант 1976: Е.И. Диамант, Поселение и могильник V-III вв. до н. э. на месте Приморского бульвара в Одессе. Материалы по археологии Северного Причерноморья 8, 1976, 204-212.

Диамант, Кузьменко 1978: Е.И. Диамант, В.И. Кузьменко, Раскопки Жеваховского поселения на побережья Одесского залива. В сб.: АО за 1977 г. (Москва 1978), 321-322.

Добролюбский 1994: А.О. Добролюбский, Юго-Западная Украина как особый историко-культурный регион. В сб.: Древнее Причерноморье. Чтения памяти профессора П.О. Карышковского (Одесса 1994), 86-90.

Загинайло, Черняков, Субботин 1973: А.Г. Загинайло, И.Т. Черняков, Л.В. Субботин, Исследования древнего Никония. В сб.: АО за 1972 г. (Москва 1973), 280-281.

Кат. Березань 2005: Борисфен-Березань. Начало античной эпохи в Северном Причерноморье. К 120-летию археологических раскопок на острове Березан. Каталог выставки в Государственном Эрмитаже 23 июня – 11 сентября 2005 г. (Санкт-Петербург 2005).

Kat. Thraker 2004: Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus. Katalog zur Ausstellung 23.7. – 28.11. 2004 in der Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland in Bonn (Mainz 2004).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н. е. (Кїив 1974).

Козуб 1980: Ю.І. Козуб, Краснофигурная пелика из Ольвийского предградья. В сб.: Исследования по античной археологии Юго-Запада Украинской ССР (Киев 1980).

Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990: С.Д. Крыжицкий, С.Б. Буйских, В.М. Отрешко, Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта) (Киев 1990).

Лазаров 1990: М. Лазаров, Антична рисувана керамика в България (София 1990).

Леви 1985: Е.И. Леви, Ольвия. Город эпохи эллинизма (Ленинград 1985).

Левина 1990: Е.А. Левина, Кратер „керченского" стиля из Кошарского поселения. В сб.: Древнее Причерноморье. Чтения памяти профессора П.О. Карышковского (Одесса 1990), 130-134.

Марченко 1990: К.К. Марченко, Северо-Западное Причерноморье античной эпохи (историко-географическое определение). Петербургский Археологический Вестник 2, 1990, 6-22.

Марченко 1993: К.К. Марченко, Античное Северо-Западное Причерноморье в историко-географическом аспекте. В сб.: Древнее Причерноморье. Чтения памяти профессора П.О. Карышковского (Одесса 1993), 49-50.

Марченко, Доманский 1986: К.К. Марченко, Ю.В. Доманский, Античное поселение Куцуруб I. АСГЭ 27, 1986, 48-60.

Мелюкова 1975: А.И. Мелюкова, Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка (Москва 1975).

Ольвия 1964: Ольвия. Теменос и агора (Москва-Ленинград 1964).

Ольвия 1975: Ольвия (Киев 1975).

Охотников 1980: С.Б. Охотников, Поселения VI-V вв до н. э. в Нижнем Поднестровье. В сб.: Исследования по античной археологии Юго-Запада Украинской ССР (Киев 1980) 84-96.

Охотников 1990: С.Б. Охотников, Нижнее Поднестровье в VI-V вв до н. э. (Киев 1990).

Охотников, Островерхов 1993: С.Б. Охотников, А.С. Островерхов, Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином) (Киев 1993).

Парович-Пешикан 1974: М. Парович-Пешикан, Некрополь Ольвии эллинистического времени (Киев 1974).

Передольская 1967: А.А. Передольская, Краснофигурные аттические вазы в Эрмитаже (Ленинград 1967).

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Рубан 1978: В.В. Рубан, Из истории приольвийских поселений правобережья Бугского лимана IV-III вв. до н. э. В сб.: Археологические исследования Северо-Западного Причерноморья (Киев 1978), 65-83

Рубан 1984: В.В. Рубан, Раннеэллинистические фиматерии из Нижнего Побужья. В сб.: Новые археологические исследования на Одессщине (Киев 1984), 108-111.

Русяева 1968: А.С. Русяева, Раскопки Бейкушского поселения близ Ольвии. В сб.: Археологические исследования на Украине в 1967 г. (Киев 1968), 146-150.

Самойлова 1988: Т.Л. Самойлова, Тира в VI-I вв. до н. э. (Киев 1988).

Секерская 1982: Н.М. Секерская, Несколько фрагментов краснофигурной керамики из Никония. В сб.: Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья (Киев 1982), 136-141.

Секерская 1983: Н.М. Секерская, Помещение с культовыми предметами из Никония. МАСП 9, 1983, 123-135.

Секерская 1986: Н.М. Секерская, Керамика группы St.-Valentin из Никония. В сб.: Памятники древнего искусства Северо-Западного Причерноморья (Киев 1986), 70-79.

Секерская 1989: Н.М. Секерская, Античный Никоний и его округа в VI-IV вв. до н. э. (Киев 1989).

Скуднова 1988: В.М. Скуднова, Архаический некрополь Ольвии (Москва 1988).

Шелов 1967: Д.Б. Шелов, Западное и Северное Причерноморье в античную эпоху. В сб.: Античное общество (Москва 1967), 219-224.

Шмаглий, Черняков 1969: Н.М. Шмаглий, И.Т. Черняков, Раскопки курганов в низовьях Днестра. В сб.: АО за 1968 г. (Москва 1969), 255-256.

Шталь 2000: И.В. Шталь, Свод мифо-эпческих сюжетов античной вазовой росписи по музеям Российской Федерации и стран СНГ (пелики, IV в. до н. э., керченский стиль) (Москва 2000).

Zur Verbreitung rotfiguriger Keramik im Nordwesten des Pontos Euxeinos (Bemerkungen zu einem Buch über Handel und Gebrauch attischer Gefäße im pontischen Raum)

Zusammenfassung

Anlass zu den folgenden Überlegungen gab in erster Linie das vor kurzem erschienene Buch von F. Fless, in dem die Fragen nach Erwerb und Gebrauch attischer rotfiguriger Keramik im mediterranen und pontischen Raum untersucht wurden. Da man hier als Fallstudie gleich drei Regionen des Schwarzmeerraumes – Apollonia mit dem bulgarischen Hinterland im Westen sowie Chersonesos und Pantikapaion im Nordosten – zum Vergleich heranzieht, unternimmt der Autor hier den Versuch, das sich dazwischen befindende nordwestliche Gebiet des Schwarzen Meeres nach dieser Kategorie der griechischen Keramik zu untersuchen. Denn, obwohl es in dieser Untersuchung kaum Berücksichtigung findet, zeichnet sich dieser Raum jedoch durch seine vielgestaltige demographische Situation als besonders fruchtbar für die Klärung der Beziehungen der griechischen Kolonisten mit den hier wohnenden Thrakern und Skythen ab. Um die geographische Lücke in dem von Fless skizzierten Bild der Verbreitung rotfiguriger Keramik im Pontos-Raum teilweise zu schließen, wird hier versucht, die Funde aus diesem Gebiet möglichst vollständig zu erfassen, und sie mit den herausgearbeiteten Modellen der Verwendung dieser Tongefäße in den benachbarten Gebieten zu vergleichen. Dabei werden sowohl die Funde aus den griechischen Kolonien, als auch aus ihrem Hinterland analysiert. Sie dienen als Grundlage für die Erörterung der Frage nach den Verbreitungsformen und nach der funktionalen Rolle rotfiguriger Gefäße im nichtgriechischen Milieu.

Abbildungsliste:

Abb. 1. Fundumstände griechischer Luxus- und Gebrauchskeramik im Hinterland der nordwestpontischen Kolonien.

Abb. 2. Verbreitungskarte rotfiguriger Keramik im Nordwesten des pontischen Raumes.

Abb. 3. Verbreitungskarte schwarzfiguriger Keramik im Nordwesten des pontischen Raumes.

Abb. 4. Verteilung rotfiguriger Keramik aus dem Hinterland der nordwestpontischen Kolonien nach der funktionalen und ethnischen Zugehörigkeit der Fundkontexte.

Abb. 5. Formenauswahl griechischer Luxus- und Gebrauchskeramik im Hinterland der nordwestpontischen Kolonien und ihre kontextuelle Verteilung (a - Siedlung; c - Befestigung; c.f. - Grab; f - Funde ohne genauen Fundkontext).

Распростронение краснофигурной керамики на Северо-Западе Понта Эвксинского (замечания к одной работе о торговле и употреблении аттических сосудов в понтийском регионе)

Резюме

Следуя работе немецкого специалиста в области классической археологии Ф. Флесс о приобретении и употреблении аттической краснофигурной керамики в средиземноморском и понтийском регионах, настоящая статья имеет цель изучать распростронение этой категории греческих находок на Севере и Северо-Западе Причерноморья. Это пространство не исследовалось в данной работе, хотя оно, благодоря своему географическому расположению и специфической этно-демографической ситуации, представляет большой интерес для освещения отношений греческих колонистов с проживающими здесь фракийцами и скифами. Исходя из этих соображений, автор статьи ставит перед собой задачу, изучая и сравнивая эту ситуацию с той из других циркумпонтийских регионов, восполнить картину предлагемую Ф. Флесс о распростронении краснофигурных сосудов в Причерноморье. Для определения обстоятельств формирования состава краснофигурной керамики и её употребления в разных сферах жизненной деятельности, в статье изучаются находки как из северо-западных колоний, так и тех из варварских памятников из зоны их экономическо-культурного влияния. Наряду с факторами их распростронения, предпринимается также попытка установиь роль краснофигурных сосудов в негреческой среде.

Список иллюстряций:

Рис. 1. Распростронение главных категорий греческой керамики найденной в *Hinterlande* греческих колоний Северо-Западного Причерноморья (VI-III вв. до н. э.).

Рис. 2. Карта распростронения краснофигурной керамики в Северо-Западном Причерноморье.

Рис. 3. Карта распростронения чернофигурной керамики в Северо-Западном Причерноморье.

Рис. 4. Распределение краснофигурной керамики найденной в *Hinterlande* греческих колоний Северо-Западного Причерноморья по функциональной и этнической принадлежности памятников.

Рис. 5. Выборка форм греческих сосудов найденных в *Hinterlande* колоний Северо-Западного Причерноморья и их археологический контекст (a - открытое поселение; c - укрепление; c.f. - могила; f - неизвестнй археологический контекст).

1.03.2007

Dr. Valeriu Banaru, Herzogenriedstr. 17a, 68169 Mannheim, Germania, e-mail: valeriubanaru@hotmail.com

ПОЗДНЕСКИФСКИЕ ГОРОДИЩА НИЖНЕГО ДНЕПРА: ПРОБЛЕМЫ ХРОНОЛОГИИ И АТРИБУЦИИ

Валерия П. Былкова

В докладе на Второй конференции по вопросам скифо-сарматской археологии (1967 г.) П.Н. Шульц подчеркнул, что проблема позднескифской культуры не столько решается, сколько ставится, и сам поставил вопрос о позднескифской культуре как о самостоятельной археологической культуре, сложившейся в двух вариантах и завершающей процесс развития собственно скифской культуры (Шульц 1971). П.Н. Шульц предположил возможным видеть в этой культуре отражение этнокультурной общности, хотя, по его мнению, именно массовый материал, т.е. лепная керамика, показывал принципиальные различия между локальными вариантами, при том, что в обоих случаях можно было узнать развитие скифских типов (Шульц 1971, 137-139). Таким образом, лепная керамика – это единственное, что связало скифские и позднескифские памятники степи (кроме отдельных черт погребального обряда), а преемственность других элементов обнаружилась не столько между степными культурами, как между лесостепными памятниками скифской эпохи и позднескифскими городищами степного Причерноморья и Крыма (Шульц 1971, 132-133). При этом исследователи городищ Нижнего Поднепровья подчеркивали тесную связь этих памятников с фракийским миром (Погребова 1958, 246-247; Вязьмитина 1969).

Прошло уже несколько десятилетий, но проблема позднескифской культуры пока не решена и новым поколением археологов. Внесен существенный вклад в археологическое исследование этих памятников, но полученные материалы не полностью введены в научный оборот и не проанализированы в совокупности. Исследование локальных вариантов позднескифской культуры поставило новые вопросы как регионального, так и общего характера. Разрабатываются проблемы, связанные с установлением абсолютной хронологии, сопоставлением разных групп памятников, уточнением этнокультурной атрибуции, выяснением степени преемственности в культуре скифского и позднескифского населения, самого характера позднескифской культуры. Многие вопросы ставятся по-новому, в одних случаях уже утвердились новые взгляды, в других – идет активная полемика.

Так, А.Е. Малюкевич вернулся к проблеме сложности выделения позднескифской археологической культуры, определения генетических связей и этнокультурного единства позднескифской культуры и скифской, объясняя это «революционными преобразованиями» в скифском обществе, т.е. полной заменой хозяйственно-экономических условий при переходе от кочевнического существования к оседлому земледелию, а также доминирующим влиянием античной цивилизации и инфильтрацией сармат (Малюкевич 1992). На территории Крыма исследование позднескифской культуры привело к новому пониманию ее характера, происхождения, изменению хронологии, в настоящее время наряду с традиционной точкой зрения (Храпунов 1995, 50-55) высказывается мнение о независимом ее происхождении, фиксируется хронологический разрыв между скифскими и позднескифскими памятниками (Зайцев 2003).

Для территории Нижнего Поднепровья актуальность сохраняют вопросы времени и характера основания позднескифских городищ, определения абсолютной хронологии, выявления культурных особенностей и генетических связей, соотношение с «Малыми Скифиями» других регионов. В предлагаемой статье предпринимается попытка охарактеризовать уровень исследования позднескифских городищ Нижнего Днепра и предложить понимание проблемы, основанное на анализе и сравнительной характеристике данных, полученных в результате исследований скифских и позднескифских памятников этого региона.

I

Первоначально анализ материалов раскопок 1980-х гг. (Абикулова, Былкова, Гаврилюк

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 89-114.

1987) проводили в соответствии с концепцией, основоположником которой был Б.Н. Граков, который предложил единую линию развития степного нижнеднепровского населения в скифское и позднескифское время (Граков 1954; Елагина 1958; Погребова 1958; Мелюкова 1989, 51-53, 140-145). Пересмотр хронологии степных скифских курганных могильников внес существенные коррективы в представления о гибели Великой Скифии, но возникновение «Малой Скифии» на Нижнем Днепре рассматривалось, в основном, исходя из взглядов М.И. Вязьмитиной. Хотя более четко наметился разрыв в развитии скифской культуры от начала III до II в. до н.э., утверждалось, что некоторые поселения Нижнего Поднепровья его пережили (Полин 1992).

В рамках представлений о развитии скифской культуры в позднескифскую культуру датировка оборонительных сооружений выявляла определенный этап в развитии этих памятников. Сама позднескифская культура датировалась еще Н.Г. Елагиной от II в. до н.э. (Елагина 1953; она же 1958), но время возникновения памятников не было предметом специального исследования, поскольку позднескифская культура воспринималась как завершающий этап скифской и предполагалось, что Нижнее Поднепровье было заселено непрерывно. С.В. Полин считает, что возведение оборонительных сооружений на позднескифских городищах Нижнего Днепра произошло не ранее рубежа II-I вв. до н.э., до этого времени они были открытыми селищами (Полин 1992, 107-108).

Впоследствии изучение памятников как скифского, так и позднескифского времени, заставило усомниться в том, что Нижнее Поднепровье являлось «заповедной территорией» непрерывного существования скифского населения. Уточнение хронологии существования поселений в Нижнем Поднепровье поставило и этот регион перед проблемой кризиса III в. до н.э. (Былкова 1991; Билкова 1998; Былкова 2000), которая активно обсуждалась в последние десятилетия XX столетия (Виноградов, Марченко 1991; Виноградов 1999).

На городищах встречены отдельные находки керамики эпохи бронзы и немногочисленные материалы IV – первой трети III в. до н.э., т.е. времени существования первых скифских поселений. Культурный слой и объекты соответствующего времени на позднескифских городищах не выявлены, за исключением Знаменского. Это свидетельствует о пребывании в ранний период населения на территории будущего расположения городищ, не исключено, что в этих местах были сезонные стоянки. Важно понять, основаны ли они были сразу как городища или же укрепления возникли на существовавших ранее селищах.

Выдвинуто предположение, что после падения Великой Скифии «продолжают существовать лишь небольшие неукрепленные поселения в местах переправ и торговых контактов с греками. Именно здесь происходит археологически фиксируемое возрождение оседлости в степи в конце III – первой половине II вв. до н.э. Такие поселения были на месте Анновского, Гавриловского городищ и Золотобалковского поселения» (Гаврилюк, Крапивина 2005, 67).

Представляется, что следует проанализировать данные по каждому памятнику и определить *хронологические позиции*. Принципиально важно выяснить, существовали ли на месте позднескифских городищ поселения предшествовавшего времени и если да, то как они соотносятся между собой. Для этого имеется достаточная источниковая база. Наибольшим объемом работ и полной публикацией их результатов выделяется Золотая Балка; на таких городищах, как Козацкое, Анновское, Любимовское, Знаменское, Гавриловское раскопами открыто от 1000 до 2000 м^2; раскопками исследовались также Великолепетихское и Каирское городища, затрагивались Красномаяцкое и Львовское. На остальных закладывались шурфы и собирался подъемный материал.

Таким образом, можно использовать материалы раскопок на десяти памятниках и подъемный материал, собранный на остальных. Коллекции вещественного материала хранятся в фондах археологии Херсонского краеведческого музея (далее ХКМ), Институте археологии НАН Украины (Киев, Украина), а также Музее кафедры археологии исторического факультета МГУ (Москва, Россия). В предлагаемой статье используется как опубликованный, так и неопубликованный материал[1].

[1] За возможность использования неопубликованного материала, хранящегося в фондах ХКМ, включая авторские раскопки, я очень благодарна М.И. Абикуловой. Работа с коллекциями кафедры археологии МГУ была любезно предоставлена В.С. Житиневым.

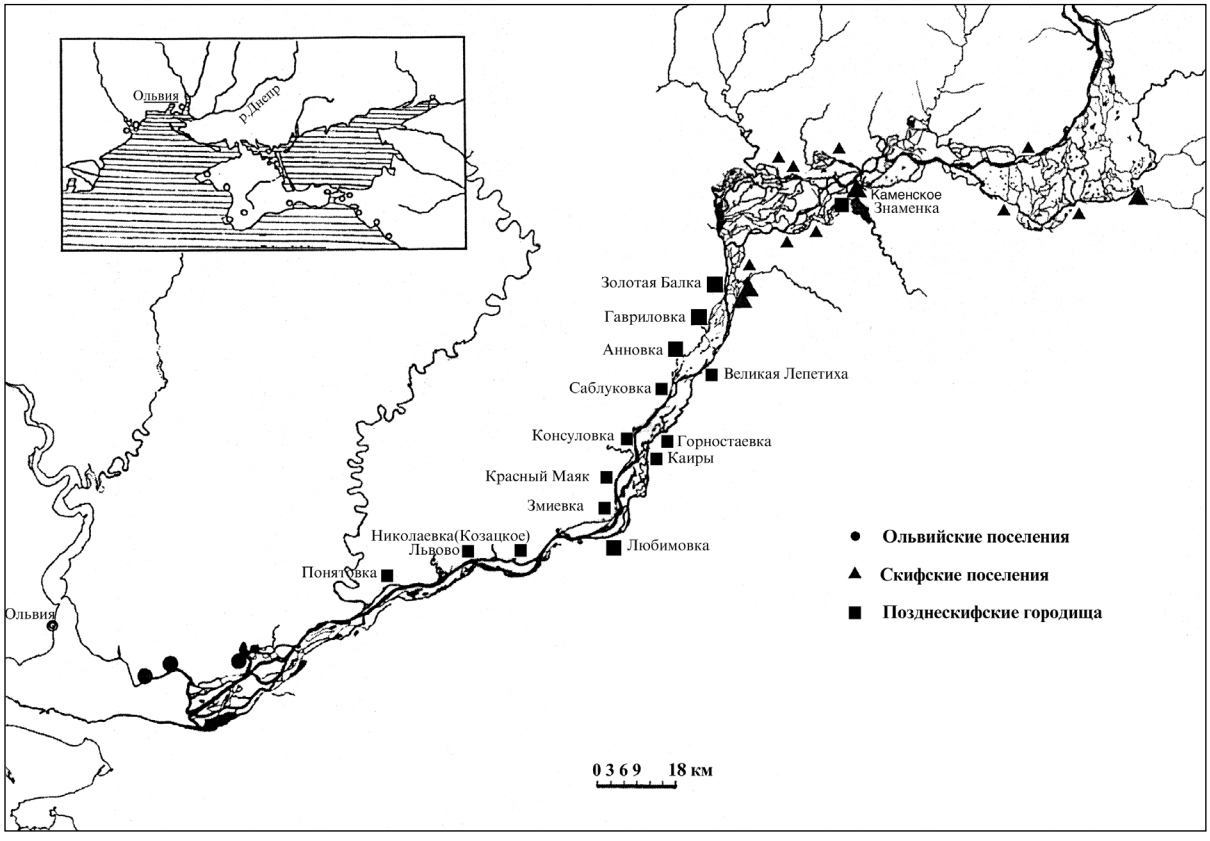

Памятники Нижнего Поднепровья.

II

Золотая Балка. По мнению М.И. Вязьмитиной, поселение возникло на рубеже III-II в. до н.э., в нижнем слое, предшествующем его основанию, представлены материалы «позднескифской эпохи»: конца IV-III вв. до н.э., существовало оно до II в. н.э. (Вязьмитина 1962, 25, 221). Дата основания определена, прежде всего, по синопскому импорту. Уже указывалось на необходимость коррекции этих дат (Bylkova 2005, 229). «Круглое клеймо III-II вв.до н.э.» (Вязьмитина 1962, 72, рис. 69/1) является клеймом Аканфа IV в. до н.э. Синопское клеймо Ζωπυριωνος/αστυνομουν/τος Κουρυλου, отнесенное к III-II вв. до н.э. (Вязьмитина 1962, 148, рис. 69/3), включается в 3 группу и самая поздняя предлагаемая для него дата – конец IV в. до н.э. Судя по описанию и изображению ножек трех синопских амфор, также отнесенных к III в. до н.э. (Вязьмитина 1962, 149-150, рис. 70/9, 13), они принадлежат типам IV в. до н.э. Таким образом, все находки амфор раннего времени вписываются в период существования скифских поселений.

Часто упоминаемые косские амфоры III-II в. до н.э. и II-I вв. до н.э. И.Б. Зеест, обрабатывая эту коллекцию, отнесла к типу 62а с датировкой I в. до н.э. – I в. н.э. (Щукин 1970, 57). Из других материалов можно указать один фрагмент мегарской чаши и фрагменты малоазийской керамики с общей датировкой II-I в. до н.э., находки с узкой датой в пределах II в. до н.э. не выделены (Вязьмитина 1962, 168, 170-177, рис. 72-74).

Оборонительные стены были построены на остатках глиноплетневых с каменным основанием построек № 51 и 52, содержащийся в них материал не демонстрирует заметных хронологических отличий, возможно, селище существовало недолго; второй ряд оборонительных сооружений здесь не обнаружен (Вязьмитина 1962, 25-30).

Самый распространенный ранний тип амфор на этом памятнике, как и на остальных позднескифских городищах Нижнего Днепра – С I (с двуствольными ручками), начало производства которых относится к I в. до н.э. (Внуков 2003, 28, 197). На Золотой Балке найде-

ны фрагменты синхронных амфор с тонкими овальными в сечении ручками (Вязьмитина 1962, рис. 51), и выделяются светлоглиняные псевдородосские амфоры, тип С II с датировкой 50-ми гг. I в. до н.э. – рубежом эр (Внуков, 2003, 96 и сл., 202). Здесь, как и на остальных памятниках, обнаружены фрагменты широкогорлых остродонных амфор с профилированными ручками, тип С III последней четверти I в. до н.э. – первой трети I в. н.э. (Внуков 2003, 102 и сл., 202), и амфор с шипообразными ручками – М.Б. Щукин предположил западное происхождение этих амфор и датировал их поступление на Нижний Днепр I в. н.э. (Щукин 1970, 57). Распространены также светлоглиняные (позднегераклейские) плоскодонные узкогорлые амфоры со сложнопрофилированным венчиком и профилированными ручками типа С IV, они существовали от второй четверти I в. н.э. до конца II в. н.э. (Внуков 2003, 117-128, 202). Фрагменты малоазийских краснолаковых и буролаковых сосудов на этом памятнике синхронны амфорам, что наблюдается и на остальных позднескифских городищах Нижнего Днепра (Гаврилюк, Абикулова 1991, II, 21-26).

Знаменское городище. Н.Н. Погребова датировала ранние материалы и, соответственно, раннее поселение IV-III в. до н.э.; первые укрепления, т.е. основание собственно Знаменского городища, относила к самому началу II в. до н.э., а немногочисленные материалы I-II в. н.э. характеризуют, по ее мнению, завершение жизни после разрушения стен на рубеже эр (Погребова 1958, 235-236).

Ранний материал был найден в верхних слоях вместе с более поздним, а также в нескольких ямах (Погребова 1958, 117-119, 142-144, рис. 8; 9; коллекции МГУ), и он аналогичен материалу с Каменского городища. Фрагменты чернолаковых сосудов относятся к типам IV в. до н.э., как и ранние амфорные фрагменты. Находки позднее первой четверти III в., а также материалы первой половины II в. до н.э. не представлены.

Н.Н. Погребова указала, что в соседних раскопах VI и XVII на поверхности нижнего слоя был обнаружен развал каменного здания, у основания которого найдены ручка фасосской амфоры с клеймом III в. до н.э. и другие обломки амфор того же времени (Погребова 1958, 121-122). Это клеймо (музей МГУ, № 19) почти стерто, по типу оно относится к ранним фасосским IV в. до н.э., так же датируются фрагменты остальных амфор. Здесь можно предположить существование раннего слоя IV-первой четверти III в. до н.э. Материалы, имевшие более позднюю дату, требуют коррекции датировок (Bylkova 2005, 228). Херсонесские клейма, отнесенные к концу III в. до н.э., передвигаются в 1 группу (Аполлонид) и начало подгруппы 2А (Котютион), т.е. в конец IV-280-е гг. до н.э. Косское клеймо ΒΑΣΙΛΕΙΔΟ встречается в Крыму в слоях II в. до н.э.; поздние синопские клейма ΓΑΥΚΟΥ и ΝΟΥΙΟΥ, по определению Н.Ф. Федосеева, датируются не ранее второй половины II в. до н.э. – в Северном Причерноморье они найдены в комплексах второй половины II в. до н.э.

По данным Н.Н. Погребовой (1958, 114, 145, рис. 20/3), у самого основания стены обнаружены фрагменты амфор III-II вв. до н.э. Всего было выделено семь фрагментов родосских амфор, включая три клейма, и фрагменты нескольких косских амфор. На одном из родосских клейм сохранилось имя магистрата, Архемброт I – оно принадлежит к 5 хронологической группе (145-108 гг. до н.э.), по уточненной хронологии магистратура датируется 134-133 гг. до н.э. (Finkielsztejn 2001, 165, 195, tabl. 16, 21). Косская ручка, найденная возле стены, имеет клеймо ΑΔΑΙΟΥ начала I в. до н.э. (Grace, Savvatianou-Petropoulakou 1970, 364, № E 236). Фрагмент фибулы, обнаруженный вместе с фрагментом «мегарской» чаши непосредственно под стеной и лессовой субструкцией, был отнесен к типу проволочных среднелатенских со скрепой I в. до н.э., отмечено сходство с фибулами из Лукашевки (Амброз 1966, 21, №3). В самой ранней системе абсолютных дат этот тип датируется второй половиной II в. до н.э.

Ольвийская монета с сокращением ΒΣΕ (Граков 1954, 146, № 6), относящаяся к 180-170 гг. до н.э. (Анохин 1989, 111), является единственной ранней нумизматической находкой, она происходит из подъемного материала. Сравнительно раннюю дату II-I вв. до н э. дают представленные только на этом памятнике цилиндрические бусы из глухого черного стекла, поверхность которых покрыта рядами фестонов, а края обрамлены гладкими полосами (Алексеева 1978, 53, тип 339).

В коллекции Знаменского городища имеются пять фрагментов маленьких лагиносов с ленточными ручками, изготовленных из глины трех видов, они предположительно отнесены к родосскому производству II в. до н.э. (Погребова 1958, 150, рис. 8,1-2), а также фрагмент большого лагиноса (1953 № 883). Более вероятно, что они относятся ко второй половине этого столетия. Аналогию двум сосудам, изготовленным из желтоватой мелкозернистой глины и покрытым светлым ангобом, составляет сосуд из некрополя Нимфея погребения А 181 второй половины II в. до н.э. (Грач 1999, 75, табл. 102/9). В античной культуре лагиносы были распространены в III-I вв. до н.э. и особенно популярны в 150-50 гг. (Rotroff 1997, 226-227). Отмечается их широкое распространение в конце II – начале I вв. до н.э. в сочетании с ионийской рельефной керамикой – «мегарскими чашами» (Hayes 1991, 18), что и наблюдается на Знаменском городище.

Отмечены также находки «веретенообразных бальзамариев эллинистического типа» (Погребова 1958, 151; коллекция МГУ). Представлены фрагменты сосудов вытянутых пропорций второй половины II – первой половины I вв. до н.э. Если же принять предлагаемое понижение верхней даты до рубежа II-I вв. до н.э. (Зайцев 1998, 58, № 32), эти находки входят в группу самых ранних.

Упомянута керамика с росписью в технике «гнация» III-II или II вв. до н.э. (Погребова 1958, 150, рис. 9/1). Имеется в виду позднеэллинистическая чернолаковая керамика с накладным орнаментом, выполненным белой краской. Кроме опубликованного фрагмента, в том же раскопе XVII найден фрагмент венчика малоазийского кубка-канфара с орнаментом в виде ленты с подвесками (коллекция МГУ, № 50). Такие кубки представлены в ольвийском некрополе в могилах II в. до н.э. и вплоть до конца столетия (Парович-Пешикан 1974, 80-82, 179, 199, рис. 77/4, 6). Эта керамика совмещается с двумя фрагментами рельефных чаш, найденными в том же раскопе.

Особенностью Знаменского городища является заметное присутствие рельефной керамики, представленной в двенадцати раскопах (в количестве нескольких фрагментов в каждом). В коллекции кафедры археологии МГУ хранятся около 50 фрагментов «мегарских чаш», почти все они относятся к ионийской группе. В раскопах XI, XII, XIII, XV, расположенных недалеко друг от друга в юго-западной части памятника за пределами внутренней линии укреплений, найдено 13 фрагментов. Аналогия мегарской чаше № 2336 из ямы-очага №2 раскопа XIII (Погребова 1958, рис. 9/7) имеется среди находок из ямы на городище Кара-Тобе, заполненной в середине-второй половине I в. до н.э. (Внуков, Коваленко 1998, 68-69, рис. 5/2). В этом же раскопе XIII обнаружен фрагмент дна чаши (№2325), оформленного в виде розетки из двенадцати ланцетовидных листиков, что характерно для второй половины II в. до н.э., аналогичные фрагменты найдены в комплексах конца II – первой половины I в. до н.э. (Внуков, Коваленко 1998, 69, рис. 2/8, 3/3). К северо-востоку от ограждений «малого акрополя» в раскопе I в зольнике найдены семь фрагментов мегарских чаш и по одному – в раскопах III и V. Представлены фрагменты рельефных чаш и в раскопах, которыми исследовались участки внутренней оборонительной стены: в яме раскопа IIIа – один фрагмент, в раскопе XVI – два фрагмента, в раскопе XIX – пять фрагментов (один из них обнаружен на дне рва, один – вместе с фибулой среднелатенского типа найден под стеной и лессовой субструкцией, размещенной непосредственно на материке). В пределах внутренней оборонительной линии раскопы также дали несколько таких находок. В раскопе IV фрагменты трех мегарских чаш найдены в одной яме, а фрагменты еще одной чаши обнаружены в культурном слое, в раскопе XVII в двух ямах найдено по одному фрагменту рельефных чаш. Из слоя раскопа XVIII происходит фрагмент венчика толстостенной сероглиняной рельефной чаши грубой работы, возможно, боспорского производства конца II – начала I вв. до н.э. (Внуков, Коваленко 1998, 67, 71, рис. 4/9).

Используя схему эволюции некоторых мотивов, выделенных на мегарских чашах ионийской группы (Коваленко 1989, 469, рис. 39), можно указать, что в коллекции нет типов второй четверти II в. до н.э. Представлены в оформлении бордюра плетенки середины II в. до н.э. (№ 1087, р. I) – и третьей четверти II в. до н.э. (№ 55 и 88, р. IV) (Коваленко 1989, 429, рис. 1, № 56, № 121). На бордюре чаш из раскопа I (№ 714) и раскопа XIX (№ 676) сочетаются полоса ов и полоса астрагалов типов

середины II в. до н.э. Совсем не представлены более ранние остроконечные овы, а типы ов середины-третьей четверти II в. до н.э. имеются на фрагментах восьми сосудов из раскопов XI-XIII, XVII, XVIII, XIX. Синхронный тип лозы представлен на фрагменте чаши № 2183 из раскопа XV. Эти находки занимают собое место, поскольку «мегарские чаши» служили основанием для датировки позднескифских городищ III-II вв. до н.э., а в большом количестве они найдены только на Знаменском городище.

Таким образом, на Знаменском городище выделяются отдельные находки эпохи бронзы, материалы IV – первой четверти III в. до н.э., относящиеся к слою скифского времени, и группа материалов второй половины II в. до н.э. Основные типы амфор аналогичны найденным на Золотой Балке и, соответственно, датируются от I в. до н.э. На основании этих данных время основания позднескифского памятника в районе Каменского городища может быть определено в пределах второй половины II в. до н.э. Время сооружения стены определяется не ранее рубежа II-I вв. до н.э. (Полин 1992, 108).

На ***Гавриловском городище*** основной слой датируется обломками амфор I в. до н.э. – I в. н.э. типов С I, С II, С III (Внуков 2003); самый ранний материал: концом I – началом I вв. до н.э.; имеются фрагменты амфор с широкой датировкой I-II вв. н.э., упомянуты фрагменты мегарской чаши и лагиноса (Погребова 1958, 179-182, 200, 220). Отдельным ранним находкам автор раскопок дает традиционную датировку IV-III вв. до н.э., но представляет типичный набор IV в.: фрагменты хиосских амфор с “колпачковыми” ножками, амфор Халкидики с «рюмкообразной» ножкой, синхронные фасосские, гераклейские, синопские амфоры и чернолаковые сосуды. Этот материал обнаружен в нижней части культурного слоя вне связи со строительными остатками и в верхнем слое как результат перекопа (Погребова 1958, 182-184, 215-216). Выделены также два фрагмента сосудов «эллинистического времени» из цветного стекла: донышко алабастра (зеленого с голубыми полосами) и фрагмент стенки сосуда синего стекла с желтыми полосами (Погребова 1958, 223). Аналогичные алабастры из египетского стекла датируются I в. до н.э. (Дашевская 1991, 33, 114, табл. 58/1; Dusenbery 1998, 1068-1071).

Возведение первой оборонительной стены на Гавриловском городище Н.Н. Погребова датировала концом II или началом I в. до н.э. на основании того, что стена синхронна глинобитному жилищу, в завале которого обнаружены три сосуда, датированные исследовательницей этим временем, никаких остатков более раннего времени не обнаружено (Погребова 1958, 179-180, рис. 31/2-3). Более точно было бы считать это terminus post quem, поскольку керамика не датируется столь узко. Скифос имеет форму, распространенную от конца II до третьей четверти I в. до н.э. и морфологически более близок сосудам первой половины I в. до н.э. (Журавлев Д. 1995, 78). Двуручный кубок с шаровидным туловом и воронковидным горлом является распространенной в римское время формой, сама автор раскопок приводит аналогию конца I-II вв. н э. (Погребова 1958, 180, 218, рис. 31/3).

Более вероятна более поздняя дата, чем рубеж II-I в. до н.э. Вторая оборонительная стена на этом городище была возведена в конце I в. до н.э. – начале I в. н.э. и защищала поселение в I в. н.э., материалов II в. н.э. на этом памятнике нет (Щукин 1970, 56). Материал из слоя и объектов Гавриловского городища датируется I в. до н.э. – I в. н.э., т.е., имеется вероятность того, что памятник являлся городищем со времени его основания.

Любимовское городище его первая исследовательница И.В. Фабрициус отнесла к римской эпохе. Авторы раскопок 1951-52 гг., осуществившие разрезы вала и рва, датировали их, как и культурный слой, последними столетиями до н.э. – первыми столетиями н.э. (Дмитров, Зуц, Копылов 1961, 99-100). Это городище выделяется тем, что прослежена только одна линия фортификации, но за пределами территории, ограниченной первым валом, был обнаружен культурный слой, и было высказано предположение о том, что существовала и вторая линия укреплений (Дмитров 1955, 68).

Судя по опубликованному материалу, оснований для широкой датировки нет. М.Б. Щукин (1970, 61-63) отнес возникновение городища на месте более раннего селища к I в. до н.э., а прекращение жизни на нем определил началом II в. н.э.

После проведения раскопок в 1978 г. основание поселения по находке ножки фасосской амфоры и нескольких обломков амфор косского производства датировали III-II вв. до н.э. и было отмечено, что массовый материал датируется I в. до н.э. – I в. н.э. (Зубар, Літвінова 1982, 110-111; Зубар, Храпунов 1989, 131). Эти материалы «III-II вв.», как указано выше, относятся к IV в. до н.э. М.И. Абикулова на основании собственных раскопок выделила два строительных периода, предложив датировку городища от II в. до н.э. до конца II в. н.э. (Абикулова, Былкова 1994, 236).

Самым ранним материалом на этом памятнике являются несколько фрагментов «мегарских» чаш, представлена также малоазийская керамики II-I в. до н.э. без выделения материалов с узкой датировкой II в. до н.э. К пяти фрагментам рельефных чаш добавились еще два маленьких фрагмента сосудов ионийской группы из раскопок 1988 г. (ХКМ-а-8536/72 и /86). № 72 – это фрагмент венчика чернолаковой сероглиняной чаши с оформлением бордюра полосой семилепестковых розеток (Коваленко 1989, 429, рис. 1, тип 126), под которой расположена полоса меандра. № 86 – фрагмент верхней части тулова краснолаковой чаши с оформлением бордюра полосой крупных ов, тип 20, ниже которых расположен геометрический орнамент, тип 24, а в верхней части средней зоны пучки листьев, тип 5 (Коваленко 1989, 429-431, рис. 1, 2, 3).

Отмечается сложность датировки мегарских чаш, производившихся со второй половины III вплоть до начала I в. до н.э., на основании типологии, поэтому предпочтение отдается контексту (Rotroff 1982). Периодом максимального распространения рельефной керамики ионийской группы является вторая половина II в. до н.э. (Guldager Bilde 1993, 206). Следует заметить, что резкое возрастание импорта продукции ионийских мастерских в города Северного Причерноморья также относится к этому времени: в Ольвии эти сосуды преобладают среди рельефной керамики (Коваленко 1989, 174; Guldager Bilde 2006, 344). На позднескифских городищах Крыма мегарские чаши и импортные лагиносы встречаются в комплексах I в. до н.э. – I в. н.э. (Попова 1991, 50-52).

Основной набор амфор Любимовского городища соответствует находкам на Золотой Балке. По-видимому, эти два памятника были основаны приблизительно в одно время, но позднее, чем Знаменское.

Анновское городище. Предложенная автором раскопок датировка самых ранних построек предместья Анновского городища концом III – началом II вв. до н.э. (Гаврилюк, Абикулова 1991, I, 5-8) может быть откорректирована (Bylkova 2005, 230). Из узких хроноиндикаторов следует выделить пару серег с проволочной обкруткой (навивкой), поскольку они использовались как датирующий материал для «наиболее раннего сооружения на Анновском городище» конца III-II вв. до н.э. (Гаврилюк, Абикулова 1991, I, 8, 22, 46, рис. 18/5). Сама могила в некрополе Золотое, в инвентаре которой находились серьги, предложенные в качестве аналогии находки с Анновского городища и послужившие основанием для датировки, отнесена к I в. н.э. (Корпусова 1983, 56, 109, рис. 15/12). Проволочные серьги с застежкой в виде крючка и петли, около которой (редко по всей серьге, как в нашем случае) наматывался конец проволоки, получают распространение у поздних скифов Крыма в I в. н.э. и позже (Дашевская 1991, 37-38, аналогия – 123 табл. 67/10). Аналогичные серьги найдены в погребении I в. н.э. позднескифского могильника Кара-Тобе (Внуков, Лагутин 2001, 110-111, рис. 15/12).

Херсонесское клеймо, отнесенное к концу III – началу II вв. до н.э. (Гаврилюк, Абикулова 1991, I, 22, рис. 19/1), прочитано неверно. Более вероятно восстановление имени астинома Бафилла, включенного в группу 1 подгруппу А с датировкой 325-315 гг. до н.э.

Фрагменты «эллинистического кубка» найдены в слое пожара вместе с материалом I в. до н.э. – I в. н.э., а сам кубок (№ 566) может быть отнесен к типам рубежа II-I вв. до н.э., как и фрагмент пергамского канфара с накладным орнаментом (№ 332).

В 1987 г. исследовались оборонительные сооружения внутренней линии укреплений на Анновском городище. Стена сохранилась на отрезке 12 м. Начало строительства башни отнесено к концу III-II вв. до н.э. на основании того, что при ее расчистке «найдены фрагменты двуствольных и ребристых ручек амфор, лепной кубок с серым лощением, керамика с

налепами» (Гаврилюк, Абикулова 1991, I, 15-17). Ничего из перечисленного материала не подтверждает предложенной даты. Амфоры с двуствольными ручками датируются I в. до н.э. – I в. н.э., амфоры с ребристыми ручками – синхронный или более поздний тип (Внуков 2003, 197, 202); лепная керамика не может служить основанием для сужения даты. Отмечено, что «на полу сооружения был найден фрагмент краснолакового тонкостенного сосуда с рельефным орнаментом, позволяющий датировать его не ранее II в. до н.э.», но такая керамика, как уже указывалось выше, характерна и для I в. до н.э.

Таким образом, материалы, которые могли бы узко датироваться в пределах II в. до н.э., на этом памятнике не выделяются. По общему набору материалов Анновское городище соответствует Золотой Балке и, по-видимому, основано одновременно с ним.

Козацкое городище *(оно же Николаевское и Отрадо-Каменка)* исследовал В.И. Гошкевич в сотрудничестве с М. Эбертом: он дал его общую датировку позднеэллинистическим-римским (преимущественно, второе) временем (Гошкевич 1912; Ebert 1913).

Коллекция, хранящаяся в ХКМ, содержит обычный массовый материал – типы II в. до н.э. не выделяются (Билкова 1998). При раскопках на городище был обнаружен фрагмент пружинной, крупной, с гладким корпусом и едва намеченной кнопкой фибулы второй половины II-III вв. (Амброз 1966, 44, № 6в). Материал из разведок Н.Н. Погребовой представлен фрагментами светлоглиняных амфор I в. до н.э. – I н.э. (Кропоткин 1970, 63).

Каирское городище было отнесено Н.Г. Елагиной ко II-I вв. до н.э. на основании находок фрагментов «косских и синопских амфор» (Елагина, 1962, 75). Об изменении дат таких амфор уже шла речь при описании материалов Золотой Балки (см. выше). Выделены также несколько обломков сосудов, покрытых бурым или плохим черным лаком, а также два фрагмента сероглиняной «мегарской» чаши (Елагина 1962, 75). Датировки по качеству лака в настоящее время не принимаются, а о мегарских чашах упоминалось выше.

В районе Каирского городища в подъемном материале найдено херсонесское клеймо ранней группы, а также несколько фрагментов гераклейских и фасосской амфор IV в. до н.э. (фонды ХКМ). Амфорный материал на Каирском городище представлен фрагментами сосудов типов С I, С II, С III (Внуков 2003). Основание этого памятника также может быть отнесено к I в. до н.э.

Великолепетихское городище. Авторы последних раскопок предложили дату II в. до н.э. – II в. н.э., обосновав ее находками нескольких фрагментов мисок, чашки и кувшина с коричневым лаком III-II в. до н.э., а также фрагментов узкогорлых амфор с двуствольными ручками, которые датировали от I в. до н.э. (Гаврилюк, Абікулова, Завгородній 1993). Работа М.И. Абикуловой с этой коллекцией, хранящейся в ХКМ (устное сообщение), показала, что самые ранние амфоры, как и на большинстве городищ – это светлоглинянные с двуствольными ручками I в. до н.э. – I в. н.э., а среди малоазийской керамики нет более ранних находок. Основной набор материала соответствует находкам на других памятниках, поэтому не имеется доказательств для датировки основания этого городища временем ранее рубежа II-I вв. до н.э.

Городище Красный Маяк по материалам В.И. Гошкевича было отнесено к I-III в. н.э. (Граков 1954, 153). Среди материалов из раскопок О.А. Гей 1987 г. (коллекция ХКМ) самыми ранними находками являются светлоглиняные амфоры типа С I, которые датируются I в. до н.э. – I в. н.э. (Внуков 2003), а самыми поздними (без учета черняховского материала) – амфоры I-II в. н.э. По-видимому, городище было основано, как и большинство памятников, в I в. до н.э.

Львовское поселение датировали I в. до н.э. – I-II в. н.э. Самыми ранними здесь являются светлоглиняные амфоры I в. до н.э. – I в. н.э., а самыми поздними – амфоры со сложнопрофилированными ручками I-II в. н.э. Основание памятника можно отнести к I в. до н.э., а прекращение жизни – к первой половине II в. н.э. (Костюк, Абикулова 1990, 43-44).

Пять городищ (***Горностаевское, Консуловское, Саблуковское, Понятовское, Старошведское***) исследовались только разведками, хронология их существования определялась предположительно по прина-

длежности к группе позднескифских городищ. Самым ранним материалом здесь являются фрагменты амфор I в. до н.э. – I в. н.э. (Кропоткин 1970, 62-63, 82-83; Билкова, 1997).

Таким образом, на позднескифских городищах массовым амфорным материалом в ранних слоях являются амфоры типов С I, С II, С III, начало производства которых датируется I в. до н.э. (Внуков 2003). Они сочетаются с синхронной краснолаковой керамикой. Некоторые фрагменты малоазийской керамики имеют дату II-I вв. до н.э. Только на Знаменском городище выразительно представлены находки второй половины II в. до н.э., что делает возможным отнести основание Знаменского городища к этому времени. Остальные позднескифские городища имеют культурный слой, датирующийся II-I вв. до н.э. – II вв. н.э., без явно выраженного II в. до н.э., самые ранние материалы относятся к рубежу II/I в. – I в. до н.э. или же к I в. до н.э. Строительство фортификационных сооружений также может быть отнесено к рубежу II/I вв. – I в. до н.э. Оказывается, что строительство самых ранних фортификационных сооружений приближено ко времени основания новых поселений, т.е. они в качестве селищ существовали, скорее всего, недолго.

Анализ материалов поселений Нижнего Поднепровья скифо-сарматской эпохи показал, что существование в этом регионе оседлого населения не было непрерывным. Даже в тех случаях, когда на позднескифских памятниках находят отдельные ранние материалы, они датируются не позднее IV-первой трети III вв. до н.э., а далее следует хронологический разрыв (Былкова 2000; Bylkova 2005). При таком длительном разрыве между распространением скифской культуры в регионе и существованием позднескифских городищ возникает ряд вопросов. Во-первых, это проблема миграции скифского населения, а во-вторых, это определение характера заселения территории в более позднее время.

III

Проблема преемственности между скифским и позднескифским населением и определение этнокультурной характеристики памятников Нижнего Поднепровья теперь приобретает особое значение в силу хронологического разрыва. Поскольку к настоящему времени в Нижнем Поднепровье раскопаны кроме Каменского городища еще несколько поселений (Гаврилюк, Былкова, Кравченко 1992), имеется возможность сравнить эти памятниками с позднескифскими городищами.

Многие исследователи обращали внимание на существенные различия между скифской и позднескифской культурами. Так, Н.А. Гаврилюк выделила следующие признаки различий между скифскими и позднескифскими памятниками Нижнего Днепра: 1) ранние поселения тяготеют к плавням левого берега, образовывают округу городищ, занимают серединную часть Нижнего Поднепровья, а поздние размещаются на высоких защищенных мысах, расположены цепью по обоим берегам Днепра, смещаются к югу; 2) для ранних характерны «аномально большая обвалованная территория» и «отсутствие сплошной заселенности» – поздние меньше по размерам, имеют выделенные «акрополь и предместье» и «сплошное заселение»; 3) в строительных остатках различие состоит в использовании на раннем этапе землянок, а на позднем – каменного домостроительства, в фортификации – в появлении на позднем этапе каменных стен и башен; 4) разница в материальной культуре обозначена преобладанием лепной керамики и большим количеством костяных орудий труда на ранних памятниках и преобладанием гончарной керамики при малом количестве лепной, а также малой доли костяных изделий на поздних; 5) отмечена также разница в структуре хозяйства (Гаврилюк, Абикулова 1991, II, 27-29).

Позднескифские городища действительно охватывают немного иную территорию, чем скифские поселения, имея большую протяженность вдоль Днепра, но вся эта территория входила в область распространения скифской степной культуры. Не наблюдается возобновление поселений всюду, где они были в IV в. до н.э., но на месте или в районе всех позднескифских городищ обнаружены находки IV в. до н.э. Следует заметить, что мысовое расположение характеризует не только позднескифские, но и скифские поселения. Аномально большая территория характерна только для Каменского городища и является одним из признаков его центрального положения,

площадь остальных памятников, в среднем 1,5-2 га, максимальная – 4 га (Гаврилюк, Былкова, Кравченко 1992).

В традициях домостроительства наблюдаются как различия, так и сходство. Культурный слой на позднескифских городищах мощнее и насыщеннее, чем на скифских, он варьирует в пределах от 0,7 м до 2 м. На двух памятниках Золотой Балке и Любимовке выделяются два строительных периода. Планировка и застройка этих памятников определена как греко-варварская. Результатом воздействия античной традиции является относительно высокая степень организации планировки, четкость и регулярность разбивки кварталов и отдельных домов (Крыжицкий 1982, 228). Разбивка домов зафиксирована и на Львовском поселении, где не было раскопов, но И.Д. Ратнером был снят план каменных наземных строений по выборке камней фундамента и оставленным камням кладки (фонды археологии ХКМ).

Сравнение домостроительства на скифских и позднескифских городищах было осуществлено на материалах старых раскопок Каменского городища и позднескифских городищ Знаменского, Гавриловского, Козацкого и Золотобалковского (Крыжицкий 1982, 228-231). Если на первом выявлены только варварские черты, то на позднескифских памятниках прослежены в строительстве как варварские, так и греческие элементы.

На позднескифских городищах представлены наземные каменные дома, глиноплетневые, глинобитные дома и единичные полуземлянки. На Гавриловском городище С.Д. Крыжицким выделены два типа наземных каменных построек: однокамерные изолированные и двухкамерные блокирующиеся структуры с общим двором. На Золотой Балке основным типом жилища являлись однокамерные с сенями блокирующиеся и отдельно стоящие дома последовательно-иерархического принципа планировки (тип мегарона с антами). Дома Козацкого городища определены как блокирующиеся однотипные помещения, перед ними могли находиться отдельные помещения или дворы. Стенки обычно трехслойные, из необработанного камня, выложены по иррегулярной постелистой системе. Отмечено устройство фундаментного ряда из полигональных камней, установленных орфостатно на торцевые стороны – подобие кладки «в елку», а также применение в углах стен и косяках дверных проемов более крупных камней, чем в остальной кладке. Конструкции кладок однотипны на всем протяжении существования поселений и представляют варварский элемент в домостроительстве, как и одно-двухкамерность домов. Влияние античной традиции определено в планировке, разбивке кварталов, в использовании на Знаменском городище черепицы (Крыжицкий 1982, 138, 143).

Более поздние раскопки подтвердили эту характеристику. На Анновском, Любимовском, Великолепетихском, Каирском, Горностаевском городищах обнаружено использование необработанных известняковых плит в кладках фундаментов стен, вымостках, очагах. На Анновском городище найдена полуземлянка неправильной прямоугольной формы с закругленными углами, углубленная в материк на 0,4 м (Гаврилюк, Абикулова 1991, 1, 30, рис. 2). Ее сохранившаяся площадь составляет приблизительно, 23 м^2. От скифских ее отличает использование необработанных известняковых плит для фундамента глиняных стен и очага. Основные типы строений на этом памятнике – наземные каменные, глинобитные и глиноплетневые.

Отличительной чертой позднескифских городищ является наличие оборонительных сооружений, неоднократно привлекавшие внимание исследователей. По мнению С.Г. Колтухова (1999, 99), «к середине-второй половине II в. до н.э. сложилось устойчивое сочетание строительных приемов, конструкций и функциональных элементов, которое можно рассматривать как возникновение греко-варварской фортификационной школы, единой для Крымской Скифии, а возможно, и для низового Днепра». Исследователь отмечает, что стены нижнеднепровских городищ по конструкции и строительным материалам относятся к той же группе, что и крымские, их характеризует использование бутового камня, применение слабых строительных растворов, грубое скалывание камня, иррегулярные кладки; общей чертой является использование башен, которые пристраивались впритык к стене; совпадают форма и размеры рвов,

использование валов как основания для стен, единичное использование берм (Колтухов 1999, 49-51, 59-63).

Характерной чертой позднескифских городищ является наличие зольников в отличие от скифских поселений Нижнего Поднепровья, где только один раз встречено накопление золы. На Золотой Балке зольник был прослежен вдоль склона балки. Его особенность состояла в том, что под золой на глубине 2,3 м были выявлены две небольшие ямы, одна из которых обложена камнями. Набор материала в зольнике обычен для поселения, но некоторые сосуды отнесены к категории жертвенных (Вязьмитина 1962, 65). На Любимовском городище были выявлены несколько зольников в виде возвышающихся насыпей (Дмитров, Зуц, Копылов 1961). В 1989-1990 гг. исследования зольника вела М.И. Абикулова в восточной части Берегового раскопа, где зольник образовался в результате засыпания золой и мусором восточной балки со стороны западного склона. Длина открытой части зольника – 8 м, ширина – 4,6 м, глубина – 3,7 м. В раскоп М.И. Абикуловой 1986 г. на Анновском городище также попал древний овражек, засыпанный золой с разнообразным материалом: по-видимому, такой способ их создания был довольно распространенным.

Материальная культура рядовых скифских поселений очень бедна, несколько выделяется только Каменское городище. На скифских поселениях найдено много костей, встречены изделия из них, многочисленны каменные изделия, доля керамики значительна – не менее 90%, – но, в основном, это мелкие фрагменты амфор и лепные горшки, другая кружальная посуда представлена минимально.

На позднескифских городищах находок встречается больше, и они намного разнообразнее. На всех городищах, где производились раскопки, состав керамического комплекса, в целом, одинаков: фрагменты амфор и лепной посуды составляют подавляющее большинство; присутствует сероглиняная, красноглиняная и краснолаковая керамика в разных соотношениях на различных памятниках; строительная, кухонная, кружальная и толстостенная керамика найдена не везде.

В группе глиняных изделий можно отметить, что на всех позднескифских городищах в жилищах и ямах найдено большое количество шаровидных, конических и биконических пряслиц, часть пряслиц изготовлена из керамических обломков, в том числе, лепных сосудов, т.е. в этом наблюдается совпадение со скифскими поселениями. Совпадает и вторичное использование амфорных обломков, хотя можно отметить появление новых видов изделий, в частности, грузил для сетей, изготовленных из амфорных стенок, хотя встречаются они крайне редко (Погребова 1958, 155, рис. 23/9). Новыми изделиями являются грузила для ткацкого станка грубой пирамидальной или «конической» формы. Н.Н. Погребова обратила внимание на то, что на Знаменском и Гавриловском городищах грузила для ткацких станков изготовлены из плохо промешанной рыхлой глины, хотя делается попытка подражать форме античных изделий (Погребова 1958, 158-159). Это наблюдается и на других памятниках. На поселениях ольвийской сельской округи римского времени использовались традиционные античные пирамидальные грузила, аккуратно изготовленные (Крыжицкий и др. 1989, 194). На позднескифских городищах Крыма использовались пирамидальные грузила, близкие между собой по размеру (Дашевская 1991, 14). Менее правильная, в том числе и коническая форма, имеет аналогии на варварских, в частности, на гетодакийских поселениях (Teodor, Nicu 2002, 114, 130-132, fig. 16, 17, 18).

Набор культовых вещей имеет совпадения с нетипичными для ранней скифской культуры находками, в единичном количестве найденными на скифских поселениях – глиняными статуэтками и лепешками (Гаврилюк, Былкова, Кравченко 1992, II, рис. 10). Антропоморфная фигурка и «хлебцы» найдены на Золотой Балке (Вязьмитина 1962, 53, 208 и сл., рис. 28/3). В подъемном материале с Каирского городища присутствует антропоморфная статуэтка, на Любимовском городище найдена грубо вылепленная «лепешка» (фонды ХКМ).

Очажные подставки с головами коней или баранов, как известно, являются совершенно новым элементом на этой территории и ярким признаком культуры рассматриваемых городищ и позднескифской культуры Крыма (Вязьмитина 1962, 211-213). Н.Н. Погребова (1958, 232) подчеркнула близость этих изде-

лий с находками на кельтских и дакийских памятниках. Можно также отметить присутствие аналогичных очажных подставок в поянешть-лукашевской культуре, которая частично синхронна позднескифским городищам Нижнего Днепра, но появляется раньше их (Пачкова 1986, 41-42). На Знаменском городище найдено необычное подлощенное изделие (музей МГУ, р. XIX, № 680), напоминающее подвески-амулеты из Поян (Teodor, Nicu 2002, 114, fig. 15/3-5, 7).

На всех позднескифских городищах, как и на скифских поселениях, найдены металлические изделия. Характерной чертой позднескифских городищ, сближающей их со скифскими поселениями, являются находки, связанные с обработкой железа, имеются остатки железоделательного производства в виде кричного железа и скоплений шлаков. На Золотой Балке обнаружена яма с большим количеством шлаков железоделательного производства (Вязьмитина 1962, 102-103). На Знаменском городище найдены многочисленные куски шлака и крицы, на Гавриловском – обломки кричной печи (Погребова 1958, 153, 227; коллекция МГУ). Единичные кусочки шлаков найдены на Любимовском городище в 1989 г. (фонды ХКМ). Железные изделия чаще представлены в виде невыразительных фрагментов, форма которых не восстанавливается. Как и в ранней группе распространены ножи, сохраняется тип с горбатой спинкой, но имеются и другие: с прямой спинкой и выгнутым лезвием, черенковые. Найдены также гвозди и их стержни, чего на скифских поселениях не наблюдалось. Появились трехлопастные черешковые наконечники стрел сарматского типа. Определимые орудия труда найдены на Знаменском городище – два шила (Погребова 1958, рис. 23/5-6), на Гавриловском – долото и топорик (Погребова 1958, 227-228). На Золотобалковском и Красномаяцком городищах найдены рыболовные крючки, которые являются новым видом находок (Вязьмитина 1962, 117).

Бронзовые изделия представлены, в основном, украшениями – это проволочные браслеты, кольца, серьги. Очень редки находки зеркал. Почти целое зеркало найдено на Гавриловском городище, аналогичные находки представлены в Золотобалковском могильнике, они отнесены к VI типу, по классификации А.М. Хазанова, с датировкой I в. до н.э. – I в. н.э. (Щукин 1970, 56). На Золотой Балке обломок зеркальца из белого сплава найден в помещении № 13 трехкамерного наземного дома на участке Е – здесь находился очаг с характерными глиняными «коньками» (Вязьмитина 1962, 90-91, 197). К ним добавилась находка 1984 г. с Анновского городища (фонды ХКМ). Найдены также несколько целых фибул и их фрагментов позднелатенской схемы, на Знаменском найдена одна среднелатенская, описанная выше.

Первые исследователи отмечали почти полное отсутствие монет на позднескифских городищах (Погребова 1958, 238), что связывало их со скифскими. Новые работы на Любимовском городище не добавили нумизматических находок к единственному серебряному денарию Траяна 112-117 гг. н.э. (Дмитров, Зуц, Копилов 1961, 99, рис. 12). Еще четыре римских серебряных монеты происходят из подъемного материала: денарий Домициана 80 г. н.э. найден на Понятовском городище (Бадер 1950, 174); Адриана, 119-138 гг., Фаустины Старшей, Коммода, 183 г. н.э. – на Знаменском городище (Граков 1954, 147, №№ 16-18). В 1984 г. добавился денарий Антонина Пия (138-161 гг.), обнаруженный при зачистке берегового слоя на Знаменском городище школьниками археологического кружка при музее г. Каменка-Днепровская[2]. В районе Золотой Балки был найден клад из девяти денариев: два – Адриана, два – Антонина Пия, два – Марка Аврелия, один – Фаустины Младшей, один – Криспины, один – Коммода около 185-186 гг. (Бодянский 1963). Предположительно на Знаменском городище найдена пантикапейская медная монета с изображением бюста царя вправо и сидящей богини влево, надпись на которой не указана (Граков 1954, 147, № 15) – эти монеты отнесены ко времени Коммода (Анохин 1986, 165, № 616). Ольвийская монета с сокращением ΒΣΕ (Граков 1954, 146, № 6) 180-170 гг. до н.э. (Анохин 1989, 111) является самой ранней нумизматической находкой, она также происходит из подъемного материала Знаменского городища. На Капуловском скифском селище IV в. до н.э. в подъемном материале представлена ольвийская монета Скилура (Бодянський 1961, 32), она датиру-

[2] Хранится в этом же музее.

ется 130-120 гг. до н.э. (Анохин 1989, 111). На Анновском городище на плитах вымостки II в. н.э. был найден борисфен: голова Борисфена влево, горит и секира влево, ΟΛΒΙΟ, монограмма М (Гаврилюк, Абикулова 1991, 22, рис. 18/11), монета относится ко времени существования скифских поселений.

На позднескифских городищах представлены изделия из стекла: бусы, пронизи, фрагменты сосудов. Самую раннюю дату дают цилиндрические бусы из глухого черного стекла (поверхность которых покрыта рядами фестонов, а края обрамлены гладкими полосами) II-I вв. до н э. (Алексеева 1978, 53, тип 339). Они представлены, как и остальные относительно ранние находки, только на Знаменском городище. Остальные относятся к типам I в. н.э. (Алексеева 1978, 67, тип 58); I-II вв. н.э. (Алексеева 1978, 63, тип 2; 65, тип 22) или же характерны для первых веков н.э. (Алексеева 1978, 71, тип 150; 63, тип 3; 64-65, тип 15). Единичной находкой является стеклянное пряслице со спиралевидным орнаментом на Анновском городище (фонды ХКМ). Редкой находкой являются фрагменты стеклянных сосудов. По два фрагмента сосудов из прозрачного стекла, форма которых не восстанавливается, найдены на Золотой Балке, Знаменском и Гавриловском городищах (Вязьмитина 1962, 197; Погребова 1958, 153, 223).

Каменные изделия составляют на позднескифских городищах самую многочисленную группу после керамического материала, что было присуще и скифским поселениям. Их набор, в основном, совпадает на всех городищах и близок к скифскому. Имеются находки ладьевидных зернотерок и жерновов прямоугольной и круглой формы, а также терочников неправильной округлой формы с одной рабочей поверхностью. Точильные бруски, прямоугольные в сечении, являются самыми распространенными находками. Найдены также удлиненные бруски, овальные в сечении. Имеются находки оселков с отверстиями для подвешивания, на одном из них процарапаны сарматские знаки (Былкова 2004). Обломки шлифованных топоров эпохи бронзы вторично использовались в качестве терочников, кремневые изделия или отщепы могли служить кресалами. Пращевые камни, к которым обычно относят шаровидные изделия без рабочей поверхности, найдены на Любимовском городище (Дмитров, Зуц, Копилов 1961, 98). Один подобный предмет был найден на Львовском поселении, один – на Козацком городище, на Знаменском и Гавриловском городищах найдены пращевые камни, диаметром 3-5 см (Погребова 1958, 161, 229; Бреде 1960, 198). Обнаруженные на Анновском городище два аналогичных изделия, диаметром 6 и 8 см, определены как ядра осадных машин (Гаврилюк, Абикулова 1991, I, 21, рис. 16/10-11), хотя для метания машиной применялись ядра весом 1-2 кг и диаметром 95-160 мм, а камни меньшего размера предназначались для метания вручную и с помощью пращи. Такие находки встречаются на всех скифских поселениях. На Золотой Балке и Любимовке выделены гладильники, использовавшиеся при обработке кож (Вязьмитина 1962, 120; Дмитров, Зуц, Копылов 1961, 98).

Принципиально новыми являются несколько находок грубо сделанных каменных грузил, округлых, с отверстием, как правило, в центре, использовавшихся для погружения сетей: они известны на Знаменском, Гавриловском, Золотой Балке, Львовском, Понятовском городищах (Погребова 1958, 156, рис. 23/7; 40/9; 48/1; Вязьмитина 1962, 117; рис. 19/8; 58/19; фонды ХКМ; фонды МГУ). На Золотой Балке отмечены также находки больших камней с отверстиями, которые использовались как якорные. Интересно, что грузила для сетей и якорные камни совершенно не похожи на изделия, выполнявшие те же функции на поселениях Ольвийской хоры, где они использовались на всех этапах существования (Крыжицкий и др. 1989, 76, 138, 200, рис. 52/29).

Изделия из кости представлены на всех скифских и позднескифских поселениях, но совпадения набора и типов не наблюдается, кроме ручек ножей. Чаще всего на позднескифских городищах отмечаются находки подработанных астрагалов, некоторые из них имеют отверстия, на одном найдено граффито в виде сарматского знака (Былкова 2004). Отмечены находки рашпилей, игл для плетения сетей, проколок, из единичных находок имеется тупик, сделанный из ребра крупного животного (Вязьмитина 1962, 120).

Неизменным аргументом в пользу преемственности в материальной культуре скифской

и позднескифской культуры всегда служила лепная керамика. Фрагменты лепных сосудов составляют в среднем в полном керамическом комплексе позднескифских городищ Нижнего Днепра около 50%. Количество и качественный состав на отдельных памятниках различаются в деталях, но в целом наблюдается несомненное сходство. Этому виду керамики уделялось внимание во всех работах, посвященных позднескифским городищам, поскольку, прежде всего, по нему определялась культурная принадлежность памятников.

Н.Г. Елагина указала на то, что основную форму лепной керамики составляют различные горшки, причем значительная их часть появилась еще в IV-III вв. до н.э., что позволило говорить о преемственности культуры, «а следовательно, и об этнической преемственности», т.е. о скифском характере культуры. Наличие в лепной керамике лощеных сосудов (12-15%) объяснялось торговыми связями с носителями зарубинецкой культуры. Весьма незначительное количество сарматских материалов явилось отражением присутствия сарматских племен в Нижнем Поднепровье (Елагина 1953, 7-9).

Н.Н. Погребова также считала, что «основной фон керамического комплекса нижнеднепровских городищ составляет все же скифский горшок», а аналогии появившимся новым, в частности, лощеным формам она обнаружила не только в зарубинецкой культуре, но также и у племен Карпато-Дунайского региона – у гето-фракийского населения, прежде всего, объясняя появление новых форм культурным влиянием (Погребова 1958, 141, 214, 244-245).

М.И. Вязьмитина разделяла взгляды на преемственность местной традиции скифского горшка, но видела в появлении новых форм заимствование из гето-дакийской, античной и сарматской культур, отрицая серьезное влияние зарубинецкой (Вязьмитина 1962, 144-145, 227-232).

Материалы последних по времени раскопок на Анновском и Любимовском городищах, а также коллекция 1951 г. с Гавриловского городища, хранящаяся в фондах Института археологии НАН Украины, рассматривались Н.А. Гаврилюк. По ее данным, горшки в комплексе лепной керамики на этих трех городищах составляют 26-55%, преобладают слабо профилированные формы, а миски на ножках исследовательница считает лепными подражаниями формам античной гончарной посуды и объясняет их появление сильной эллинизацией (Гаврилюк, Абикулова, 1991, II, 2-10).

Если использовать предложенное М.Б. Щукиным разделение культур на «горшечные» и «мисочные», то в культуре позднескифских городищ эти компоненты представлены в равном количестве, составляя две главные формы их керамического комплекса. Эти формы лепной керамики встречаются постоянно на всех городищах со времени их основания во всех слоях и объектах и могут быть отнесены к культурообразующим категориям находок.

На всех позднескифских городищах массовым материалом являются горшки нескольких типов, лощеные миски с выделенным ребром, сосуды на ножках разной конфигурации и размеров и фрагменты керамики с характерной гето-дакийской орнаментацией (Teodor 1995). Среди мисок наблюдается преобладание лощеных с выделенным ребром. Е.В. Максимов объяснил присутствие остроребeрных мисок, а также другой чернолощеной посуды постоянным проживанием на Нижнем Днепре зарубинецкого населения среднеднепровского варианта (Максимов 1978, 48-49; он же, 1982, 72-74). Часть лощеных остроребeрных мисок имеют аналогии на памятниках Карпато-Дунайского региона (Погребова 1958; Вязьмитина, 1962; Зубар, Літвінова 1982; Teodor 1992, fig. 11/4-6, 13/1-3).

Заметную группу составляют фрагменты лощеных кувшинов с петельчатыми ручками. Последние составляют массовую группу находок на гето-дакийских памятниках, среди них имеются аналогии находкам с городищ Нижнего Днепра (Teodor, Nicu, Tau 2003, 25, fig. 22-25, 99-101, 103-107).

Сосуды на ножках встречаются на позднескифских городищах систематически, они имеют широкий ареал распространения, но сходство с гето-дакийскими светильниками на ножке прослеживается – например, такая деталь, как внутренние перегородки или выделение ребер (Teodor 1999, fig. 4/9). Интересно, что в подъемном материале со Знаменского городища имеется сосуд на ножке, с перегородками

во внутренней части чашечки, обожженной изнутри, т.е. явно использовавшийся в качестве светильника или курильницы (фонды музея МГУ).

Керамика сарматских типов найдена на позднескифских городищах в очень малом количестве, отмечалось, что почти ничего специфически сарматского в быту их населения не выявляется (Погребова 1958, 243). Наиболее выразительные материалы продемонстрировала М.И. Вязьмитина на Золотой Балке, где найдены цилиндрические курильницы - целая и фрагмент, два фрагмента кувшинов с зооморфными ручками, а также лепной сосуд с «тамгообразными знаками» (Вязьмитина 1962, 135-136, 214, 216). Правда, последний, по мнению Э.И. Соломоник, должен быть исключен из этой группы, но добавилась находка на Любимовском городище курильницы, которые в сарматской культуре относятся к этноиндикаторам (Былкова 2004). Ближайшей ей аналогией является курильница, находящаяся в экспозиции Эрмитажа (№ 26), из раскопок С.И. Капошиной 1961 г. в зоне строительства Новочеркасской ГРЭС (курган 2, женское погребение 12).

Палеоботанический анализ дал следующие результаты. На скифских поселениях Нижнего Поднепровья выделены такие основные культуры: просо обыкновенное, ячмень пленчатый, пшеница двузернянка (Пашкевич 2000, 109). Определение отпечатков культурных растений на лепной керамике с Золотобалковского, Любимовского, Гавриловского и Анновского позднескифских городищ показало присутствие проса как основной культуры. Далее на трех первых памятниках следует пленчатый ячмень, не представленный на Анновском городище, затем – овес, который в Анновке тоже отсутствует. Представлена на всех памятниках рожь, особенно много ее на Любимовском городище. Пшеница двузернянка имеется на Золотой Балке, Любимовке, Анновке, мягкая пшеница – на Любимовском и Гавриловском, карликовая пшеница – в Золотой Балке и Гавриловке (Гаврилюк, Абикулова 1991, II, 31). Таким образом, просо постоянно выделяется в качестве основной культуры, как ячмень и пшеница-двузернянка, т.е. некоторое сходство между скифским и позднескифским земледелием прослеживается.

Определение археозоологического материала скифских поселений, выполненное Н.А. Сугробовым, В.И. Цалкиным, Е.П. Секерской и О.П. Журавлевым, показал явное преобладание крупного рогатого скота – до 60%. Лошадь находится на втором месте, далее – мелкий рогатый скот. Свинья разводилась в минимальном количестве. Археозоологический материал из раскопок на Анновском и Любимовском позднескифских городищах обработан О.П. Журавлевым, который сравнил эти данные с материалами скифских поселений Нижнего Поднепровья. Он отметил, что на позднескифских городищах в сравнении со скифскими уменьшается численность крупного рогатого скота и увеличивается численность свиней, а также явно повышается роль охоты (Журавлев О. 1991, 75, 78-86). Остатки рыбы в большом количестве обнаружены на всех позднескифских городищах в отличие от скифских. Н.Н. Погребова указала на то, что позднескифское население употребляло в пищу немало рыбы и речных моллюсков, ловило рыбу в Днепре, Конке и Белозерском лимане (Погребова 1958, 156, 225, 233), что подтвердилось при раскопках на всех памятниках.

Таким образом, сходство между скифскими и позднескифскими памятниками выявляется в выборе мест для поселений, характере ремесленных занятий, в варварской традиции домостроительства, использовании валов и рвов, в том, что территория городищ вблизи внешней линии укреплений не была застроена. Тип домостроительства на скифских поселениях Нижнего Поднепровья определен как чисто варварский, а на позднескифских – как греко-варварский. В обеих группах используются наземные глиноплетневые постройки и полуземлянки, имеются дворы, типично наличие узких сеней; применяются столбовые конструкции (Крыжицкий 1982). Ямы имеют вертикальные стенки или грушевидную (трапециевидную) форму, но в поздней северной группе они больших размеров. Сближает эти памятники и наличие производственных комплексов, связанных с обработкой железа.

Для обеих групп характерна большая доля лепной посуды (в среднем, 60% в полном керамическом комплексе на скифских поселениях и около 50% на позднескифских городищах), присутствие скифских форм в лепной керамике, минимальное количество монет,

преобладание изделий из камня, разнообразие и большое количество украшений.

Сравнение керамического комплекса в целом не показывает прямого сходства, но наблюдаются определенные совпадения. В обеих группах основное количество керамики составляют амфоры (в среднем, 40% на скифских поселениях, приблизительно 50% – на позднескифских городищах) и лепные сосуды, которые на позднем этапе несравненно разнообразнее. На позднескифских городищах количество найденной керамики намного превышает объем находок на скифских поселениях, но при этом неамфорная гончарная керамика найдена в количестве всего нескольких десятков фрагментов и в ограниченном наборе. Единичны фрагменты кухонной гончарной, толстостенной и строительной керамики: они найдены не на всех городищах. В среднем в раскопах (подсчеты сделаны по полевым спискам) на позднескифских городищах гончарная керамика без амфор в керамическом комплексе составляет 2-6%.

Общим для скифских и позднескифских памятников является использование одинаковых глиняных пряслиц при занятиях ткачеством, а также изделий из керамических обломков – пряслиц, лощил, орудий для растирания. Близки по составу наборы металлических и каменных изделий. Культовые изделия сохраняют варварский характер, но совпадение наблюдается только в единичных предметах, которые для скифов как раз и нетипичны. Отмечено появление совершенно новых элементов, имеющих аналогии в кельтских и дакийских памятниках, античное влияние можно видеть в находке двух терракот. Немного больше на позднескифских городищах граффити – у скифов они в нескольких экземплярах найдены только на Каменском городище. Нумизматические находки редки в обеих группах, они встречены только на двух ранних и трех поздних памятниках, в большом количестве – на Каменском и Знаменском городищах, которые выделяются как центральные.

Если среди скифских поселений относительно богатым было только Каменское городище, выделяющееся также размерами и фортификацией, то среди позднескифских городищ явной иерархии не наблюдается. Состав земледельческих культур на скифских и позднескифских поселениях сходен. Большую роль играло просо, широко представлен пленчатый ячмень, имеется пшеница-двузернянка. В составе стада наблюдается некоторое сходство, но абсолютное преобладание крупного рогатого скота в ранней группе сменилось в поздней группе приблизительно равным соотношением мелкого и крупного рогатого скота. Изменения в составе стада происходят за счет сокращения количества лошадей и увеличения доли мелкого рогатого скота, а также появления свиньи. Для позднескифского населения отмечено большее значение охоты и рыболовства.

Различия между этими группами наблюдаются, прежде всего, в усложнении культуры на позднем этапе на общем «варварском» фоне. В определенной степени эти различия объясняются тем, что скифское и позднескифское население различается хозяйственным укладом и временем существования, но по-прежнему невозможно выделить общие культурообразующие признаков, кроме лепного горшка скифского типа.

Сравнение вещественного материала скифских и позднескифских поселений Нижнего Поднепровья показывает разницу не только хозяйственно-культурных типов, но и основных характеристик культуры, хотя сохраняется варварский ее характер. Указанное сходство в фортификации, типах построек, структуре керамического комплекса, лепной керамике, использовании монет, ремесленной деятельности, скорее, демонстрирует общий варварский облик, чем принадлежность к одной культуре, поскольку различия очень выразительны, выявляется принципиальная новизна. Скифский субстрат присутствует лишь как одна из составляющих поздней культуры, но вряд ли можно назвать ее основой, на которую позже наслаивались другие влияния. Ранняя группа поселений относится к скифской степной культуре, а на городищах позднего этапа проявляются лишь отдельные ее элементы, и также выразительно проявляются черты культур западного региона, зарубинецкий компонент, заметно античное влияние, представлены элементы сарматской культуры.

IV

Для определения характера культуры населения позднескифских городищ имеет смысл

осуществить *сравнение двух синхронных и близких по своей хозяйственной основе групп населения – позднескифской и сельской округи Ольвии*, где, по мнению ее исследователей, продолжали развиваться культурные традиции греков Северного Причерноморья (Крыжицкий и др. 1989). В последнее время на новых материалах была возрождена идея В.И. Гошкевича, впоследствии развитая В.М. Отрешко (1982), о проживании на городищах Нижнего Днепра ольвийских переселенцев второй половины III – середины II вв. н.э., которые могли участвовать в создании этих городищ (Гаврилюк, Крапивина 2005). Аргументируется она, как и прежде, тем, что материальная культура, структура поселений, домостроительство, способы ведения хозяйства позднескифского населения мало отличались от греческих (Гаврилюк, Абикулова 1991, II, 27-30). Сравнение культуры населения позднескифских городищ на Нижнем Днепре и синхронных им ольвийских памятников не позволяет согласиться с этой гипотезой (Абикулова, Былкова 1994; Былкова 2000; Bylkova 2005a).

На позднем этапе в хозяйственном укладе населения ольвийской хоры и позднескифских городищ наблюдается сходство, что находит отражение в облике их материальной культуры. Население обеих групп поселений – это оседлые земледельцы-скотоводы, занимающиеся также рыболовством и торговлей. Сходство между этими группам памятников имеется в их характере – это городища, а также в размещении цепочкой по побережью лимана или по берегам Днепра в удобных для защиты местах, что объясняется сложной исторической ситуацией.

Однако можно проследить значимые различия. Они имеются в топографии и размерах городищ, использовании пространства, планировке, строительных традициях, типах оборонительных сооружений, материальной культуре. Типологическое сходство между поздними городищами Нижнего Днепра было отмечено еще первыми исследователями в XIX в.: они в плане четырехугольны, их территория ограничена крутым берегом Днепра или его притоков, две другие стороны составляют короткие обрывистые глубокие овраги, четвертую – оборонительные линии (Чирков 1867, 54). Первая оборонительная линия огораживает 1-3,65 га, а вторая линия укреплений окружает территорию, в среднем, до 10 га. Территория вблизи второй линии укреплений не везде застроена (Погребова 1958, 117, 119, 197). Хотя появление каменных стен и башен связывается с античным влиянием, каменные фортификационные сооружения выполнены в технике, отличающейся от греческой, как указывалось выше со ссылкой на характеристику С.Г. Колтухова.

Городища ольвийской группы расположены на труднодоступных мысах, имеющих естественные преграды, их напольная сторона укреплялась. Площадь городищ – 1-2 га, редко – 3-5 га, за их пределами использовалась территория для хозяйственных нужд. Этим городищам присуща плотная внутренняя застройка по регулярному плану и вымощенные улицы, характерные для греческой культуры. В фортификации прослеживаются позднеэллинистические традиции Северного Причерноморья и провинциально римские заимствования (Крыжицкий и др. 1989, 156-182). Появление более мощной фортификации и на юге, и на севере региона является характеристикой времени, когда само существование для оседлого населения стало более опасным – однако тип такой фортификации различен.

Типы строительных сооружений в этих группах памятников также неодинаковы. Общим для обеих групп поселений является наличие каменного домостроительства, но в типах построек и кладок наблюдается разница. Для позднескифских городищ характерны следующие типы строений: однокамерные и двухкамерные наземные каменные дома, глиноплетневые и глинобитные сооружения, напоминающие домостроительство на скифских поселениях, а также единичные полуземлянки небольшой глубины. Строительная керамика найдена на шести памятниках. Выделяется Знаменское городище, где она найдена в количестве 51 фрагмента плоских с бортиком соленов из нескольких видов глины и 8 фрагментов полукруглых синопских калиптеров (коллекция МГУ). В двух случаях (раскоп IV и раскоп VI) автор раскопок связывает их находки с развалом каменных зданий (Погребова 1958, 119, 121). Помимо черепицы, изготовленной из характерной синопской глины,

которая составляет большую часть находок, выделяются еще несколько видов. На Гавриловском, Любимовском и Великолепетихском городищах найдены по 5-6 фрагментов черепицы, на Анновском и Каирском – по одному фрагменту[3]. Обращает на себя внимание тот факт, что на Золотой Балке, при большой площади раскопок и множестве сооружений двух строительных периодов, черепица не упоминается. Кладки применялись иррегулярные постелистые, на орфостатных цоколях. Выявлены очаги из кусков известняка, загородки, колоколовидные и грушевидные ямы средних размеров, вымостки.

На ольвийских городищах каменные и каменно-сырцовые помещения, крытые черепицей, были многокамерными, прямоугольными в плане, с вымощенными двориками. Как и в Ольвии, применялись однорядная постелистая система кладок и слоевые основания. Хозяйственные постройки – это большие грушевидные ямы-зернохранилища с каменными крышками и обмазанными глиной и обожженными стенками, ямы-погреба с нишами, полуземлянки. Выделяются, как и в предшествующее время, специальные ямы для собирания очажных остатков (Крыжицкий и др. 1989, 162-183).

Производственная деятельность тоже имеет принципиальные несовпадения. На позднескифских городищах встречены остатки железоделательного производства, а на городищах ольвийской округи найдены в большом количестве керамические шлаки. На отдельных памятниках имеются следы свинцоволитейного и меднолитейного производства. Остатки железоделательного производства имеются только на одном городище, выделяющемся самым большим содержанием лепной керамики (Крыжицкий и др. 1989, 202; фонды археологии ХКМ).

Вещественный материал на позднескифских памятниках менее разнообразен и количество его меньше, чем на поселениях ольвийской хоры. На городищах сельской округи Ольвии 78-84% составляют фрагменты амфор, 10-15% – гончарная посуда, 6-7% – лепная керамика, 2,2% – черепица (Крыжицкий и др. 1989, 183-185). На Гавриловском городище при раскопках 1951 г. амфоры и другая кружальная посуда составили только 32% (Бреде 1960, 199). По материалам полевой документации Н.Н. Погребовой на Гавриловском городище вся кружальная керамика в общем керамическом комплексе составила 50%, из них 48% – амфоры. На Каирском городище лепная керамика составила 65%, в гончарной абсолютно преобладают амфоры, остальная керамика найдена в количестве 7 фрагментов (подсчет сделан по описям Н.Г. Елагиной, музей МГУ). Соотношение лепной и кружальной керамики приблизительно было равным в новых раскопах на Анновском и Знаменском городищах (Гаврилюк, Абикулова 1991, II, 3, табл. 1). Сравнительно много амфор – 66% найдено на Любимовском городище, но лепной керамики там найдено почти в 4 раза больше, чем гончарной без учета амфор (подсчитано по полевой документации). На позднескифских городищах кружальная керамика без тары представлена в разном количестве, но нигде ее количество не превышает лепную, а набор ограничен.

В комплексе лепной керамики в двух группах городищ прослеживаются различия. В группе ольвийских городищ лепной керамики мало, горшки встречаются в меньшем количестве, скифских форм среди них немного, найдена посуда гето-фракийского облика (Крыжицкий и др. 1989, 186-192, рис. 73). Отдельные типы лепной керамики совпадают полностью, но такого разнообразия как на позднескифских городищах, на ольвийских памятниках нет, не говоря уже о количестве таких находок.

Обращает на себя внимание различие нумизматического материала: в приольвийской группе использовались ольвийские и римские монеты с преобладанием первых, а в позднескифской группе найдено только несколько серебряных денариев, небольшой клад римских монет и одна пантикапейская монета (они подробно описаны выше).

При общем совпадении хозяйственно-культурного типа имеются различия в конкретных чертах хозяйственной деятельности и типах изделий, выполняющих одинаковые функции. Хотя позднескифское население начало применять ткацкий станок, грузики для него изготавливали более грубо. Предметы, относящиеся к рыболовству, представлены в обеих группах городищ, но также относятся к разным типам.

[3] Просчитано по полевой документации.

Принципиально важным является различие культовых предметов: на ольвийских памятниках фиксируются греческие культы и форма их отправления, на позднескифских – варварские. Терракотовые статуэтки этим населением фактически не использовались, найдены только две (предположительно боспорского производства I в. н.э.) на Золотой Балке. Интересно, что одна из них найдена в нижнем слое на уровне развала ранних глинобитных жилищ, а вторая – в помещении №22 мегаронного типа (Вязьмитина 1962, 29-30, 72-74, 200-202, рис. 84). Случайной находкой на городище Золотая Балка является мраморная голова небольшой статуи, она определена как изображение Геракла времени Августа (Вязьмитина 1962, 200). Уникальной для позднескифских памятников является также находка на Анновском городище фрагмента лощила для заглаживания поверхности сосуда, изготовленного в форме пальца. Но эти несколько предметов все же занимают особое место в вещественном материале позднескифских городищ, резко выделяясь на общем фоне.

Граффити в ольвийской группе широко распространены, а на позднескифских городищах встречаются крайне редко. На Знаменском и Гавриловском городищах они не были выделены и в коллекциях их нет. На Золотой Балке имеются граффити на фрагментах амфор, они представляют собой отдельные буквы греческого алфавита, встречены сочетания двух-трех букв (Вязьмитина 1962, 149, 157, 229, рис. 70/17-18). На Анновском городище обнаружены граффити на двух фрагментах стенок амфор – крестообразный знак и монограмма из греческих букв (Гаврилюк, Абикулова 1991, I, 22, 47, рис. 19/2-3). На Любимовском городище найдены два фрагмента стенок амфор с невыразительными царапинами (Дмитров, Зуц, Копылов 1961, 94-95, табл. II/10). Некоторые знаки можно отнести к сарматским тамгообразным. На Любимовском городище найден каменный оселок с тремя сложными двусоставными знаками на двух поверхностях и астрагал с граффито (Былкова 2004). Аналогия знаку на астрагале с одним дополнительным элементом представлена на сарматском мече из Рошавы-Драганы (Яценко 2001, 181, рис. 31, № 21).

Соотношении зерновых культур также демонстрирует различие: на городищах ольвийской группы преобладает голозерная пшеница (Пашкевич 1990), а на позднескифских городищах, как показано выше, преобладает просо, далее следуют ячмень и овес, пшеница находится на последнем месте. Состав стада и соотношение между домашними и дикими животными имеют общее сходство при различии в деталях, в частности, на позднескифских городищах разводили больше свиней. Наблюдается сходство в том, что население обеих групп активно занималось рыболовством.

Сравнение основных археологических характеристик населения ольвийской хоры и позднескифского показывает, что по основным культурообразующим признакам и по общему облику они различны. Не вызывает сомнения присутствие элементов греческой культуры и античного влияния на население городищ Нижнего Днепра, но в основе своей это памятники все же варварские. Греческие компоненты проявлялись, но чаще наблюдается появление новых черт в материальной культуре, связанных с античным влиянием, а не полное копирование или использование тех же самых приемов и типов, т.е. это могло быть, скорее, культурным влиянием, чем инфильтрацией значительных групп греческого населения. Представляется, что нет достаточных оснований говорить о греческой доминанте в позднескифской культуре Нижнего Днепра. Антропологические данные позволяют предположить возможность слияния греческой и варварской этнических групп в населении этих городищ (Назарова 1994, 90-92), хотя это может быть не обязательно греческое, а близкое к нему по антропологическим признакам население[4].

V

Если гипотезы о развитии скифской культуры в позднескифскую или же о перемещении ольвийского населения в Нижнее Поднепровье вступают в противоречие с источниками, требуется объяснить, *как сформировалась позднескифская культура Нижнего Днепра*. Можно попытаться вывести ее генетические связи, определив основные компоненты культуры. Населению Северного Причерноморья в это время присущи не только разнообразные культурные взаимовлияния, но и смешанный

[4] Консультация Т.А. Назаровой.

состав. Представляется, что близка к истине характеристика культуры позднескифского населения как культуры синкретической (Вязьмитина 1969а, 75-76). Гипотеза о непрерывном существовании оседлого населения на Нижнем Днепре в свое время потребовала объяснения сложной структуры позднескифской культуры и вызвала предположение о постепенном исчезновении основных признаков скифской культуры у этого населения (Вязьмитина 1969а, 64-66, 71-73, 75).

Исходя из уточненных датировок памятников, можно предположить, что позднескифская культура изначально сложилась на синкретической основе. По крайней мере, основные субстраты выделяются в культуре раннего этапа со времени основания этих памятников, только сарматские элементы проявились позже. По существу только на Золотой Балке и Любимовке имеются несколько находок, которые обычно рассматриваются как этнические индикаторы непосредственного присутствия сарматов. Определения по отдельным вещам нельзя принимать с уверенностью, но упомянутые выше предметы отражают культовую практику и обычай нанесения тамгообразных знаков, они представляют собой значимые компоненты культуры. В этом случае подтверждаются, хотя и на ограниченном единичном материале, контакты жителей позднескифских городищ с какими-то группами сарматов. Эти единичные сарматские материалы вписаны в общий археологический контекст, т.е. и в этом случае наблюдается смешение элементов разных культур.

Предположение о перемещении или «возвращении» скифского населения на позднем этапе из Крыма не может объяснить характера материальной культуры городищ Нижнего Днепра, с самого начала содержащей ярко выраженный гето-дакийский и зарубинецкий, а, возможно, и бастарнский, компоненты. Мнение Н.Г. Елагиной о территориальной разобщенности и отсутствии постоянного контакта между крымскими и приднепровскими поздними скифами (Елагина 1958, 55-56) представляется достаточно аргументированным и подтверждается новыми археологическими материалами, включая крымские. Фракийский компонент, изначально присутствующий в позднескифской культуре, может указывать на западный регион ее формирования или связь с миграциями гето-дакийского населения (Былкова 2004а). Возможно, что упоминание фракийцев в эпитафии скифского царя Аргота, возведение мавзолея которому датируется временем после пожара 30-х гг. II в. до н.э. (Виноградов, Зайцев 2003), и связано с появлением этого населения в Нижнем Поднепровье.

А.И. Мелюкова указала на сходство лепной керамики из скифских курганов Поднестровья с керамикой позднескифских городищ Нижнего Днепра, предположив, что скифское население Нижнего Днестра могло способствовать распространению элементов гетской культуры в Поднепровье. Но в настоящее время аргументирована точка зрения о нескифском характере культуры населения, оставившего Тираспольскую группу памятников (Четвериков 2002). В монографии, посвященной Нижнедунайской Скифии, С.И. Андрух показывает инфильтрацию скифов в Добруджу в 339 г. – первой четверти III в. до н.э. Этот процесс заканчивается запустением северопричерноморских степей и созданием «Малой Скифии», существовавшей в Добрудже от середины III до начала I в. до н.э., при этом автор придерживается традиционной точки зрения на то, что одновременно скифы локализовались в Крыму и Нижнем Поднепровье (Андрух 1995).

Период существования Малой Скифии в Добрудже совпадает со временем отсутствия археологических следов скифов в Нижнем Поднепровье, что, возможно, фиксирует вектор перемещения. В этом случае резонно проанализировать археологическую ситуацию в Добрудже. На поселениях этого региона совмещается скифская, греческая и гетская посуда, в могильниках III-II вв. до н.э. сочетается обряд кремации и ингумации, и представлена скифская керамика (Андрух 1995, 149-150). На этих землях могли осуществляться контакты и с бастарнами (Teodor 1992). Появление позднескифских городищ в Нижнем Поднепровье совпадает с концом существования Малой Скифии в Добрудже, который датируется последней четвертью II – началом I вв. до н.э. (Андрух 1995). Не претендуя на решение проблемы, полагаю, что аргументы для предположения о передвижении населения с территории

Нижнего Подунавья в восточном направлении вплоть до Днепра все-таки имеются.

Комплекс лепной керамики позднескифских городищ Нижнего Днепра показывает близость к памятникам Дунайского региона – это бросилось в глаза еще первым исследователям, особенно после личного знакомства с коллекциями на территории Румынии. Состав этого комплекса определился сразу, но не выделяются различия, характеризующие более ранние и более поздние объекты (или разные строительные периоды). Он мог сложиться в этом регионе в результате длительных контактов разнокультурного населения в процессе культурного воздействия и этнического смешения.

Находки фракийской керамики на позднескифских городищах Нижнего Днепра сразу привлекли внимание исследователей, в них видели результат культурного влияния со стороны племен Карпато-Дунайского бассейна (Погребова 1958, 244-247) или же постепенного проникновения фракийских племен на восток (Вязьмитина 1969). В противовес мнению о постепенном проникновении фракийцев на уже существовавшие нижнеднепровские городища можно отметить, что керамика фракийского облика присутствует на этих памятниках в большом количестве с самого начала их существования в сочетании с лепной посудой других типов. Новые раскопки на городищах Нижнего Днепра подтвердили, что присутствие фракийской лепной керамики является обязательным компонентом материальной культуры этого населения на всем протяжении существования памятников (Былкова 2004а, 143-148).

Позднескифская культура изначально синкретична, несколько компонентов лежит в ее основе, скифы составляют только один из субстратов. Представляется, что правы исследователи, вслед за М.И. Вязьмитиной утверждающие возможность постоянного присутствия фракийцев в составе населения позднескифских городищ (Niculiţă 2004, 141). Аргументом против проживания фракийцев на этих памятниках выступает, как известно, отсутствие кремации в погребальном обряде населения нижнеднепровских городищ, хотя это не мешает предполагать присутствие зарубинецкого населения. Зарубинецкие элементы, прослеживаемые в культуре населения позднескифских городищ Нижнего Поднепровья, объясняются проживанием собственно носителей этой культуры, перешедших к новому обряду погребения (Максимов 1982, 72-74). Следует также учесть единичные находки погребений по обряду кремации на стороне в курганах, расположенных в непосредственной близости от городища Золотая Балка (Зубарь, Кубышев 1987).

Предположительно историческую ситуацию можно попытаться представить следующим образом. Группы смешанного населения переместились в Нижнее Поднепровье из Добруджи, вероятно, это были потомки скифов, находившиеся в контактах с фракийцами и греческими колонистами, а, возможно, и бастарнами. Они вступили в контакты с носителями зарубинецкой культуры из более северных областей Поднепровья, позже это население столкнулось с сарматами. Греческое воздействие могло осуществляться как на западных территориях, так и в период существования городищ, когда связь с Ольвией не вызывает сомнений. Если скифская культура Нижнего Поднепровья была гомогенной, то позднескифская – синкретической. Скорее можно определять варварский характер этих двух культур, чем предполагать развитие одной культуры.

Библиография

Абикулова, Былкова 1994: М.И Абикулова, В.П. Былкова, К проблеме культурного соотношения позднескифских городищ Нижнего Днепра и поселений сельской округи Ольвии римского времени. Международная конференция «Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н.э.-V в. н.э.», Тирасполь 1994, 236-238.

Абикулова, Былкова, Гаврилюк 1987: М.И. Абикулова, В.П. Былкова, Н.А. Гаврилюк, Скифские поселения Нижнего Поднепровья. Всесоюзный семинар памяти А.И. Тереножкина «Киммерийцы и скифы». Ч. I. Кировоград 1987, 9-12.

Алексеева 1978: Е.М. Алексеева, Античные бусы Северного Причерноморья. САИ, вып. Г1-12. Т. 2 (Москва 1978).

Амброз 1966: А.К. Амброз, Фибулы юга европейской части СССР. II в. до н.э.-IV в. н.э. САИ, вып. Д1-30 (Москва 1966).

Андрух 1995: С.И. Андрух, Нижнедунайская Скифия в VI-начале I вв. до н.э. (этно-политический аспект) (Запорожье 1995).

Анохин 1986: В.А. Анохин, Монетное дело Боспора (Киев 1986).

Анохин 1989: В.А. Анохин, Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья (Киев 1989).

Бадер 1950: О.Н. Бадер, Очерк работ Азово-Черноморской экспедиции. КСИИМК 31, 1950, 174-180.

Бодянський 1961: О.В. Бодянський, Звіт за археологічні розвідкові досліди за 1961 рік на берегах Каховського моря та Надпоріжжя. Архив ИА НАНУ. Инв. №1961/59 (Запорожье 1962).

Бодянский 1963: А.В. Бодянский, Находка небольшого клада римских монет на Нижнем Днепре. Нумизматика и сфрагистика I, 1963, 95-97.

Бреде 1960: К.А. Бреде, Розкопки Гаврилівського городища рубежу нашої ери. Археологічні Пам'ятки УРСР IX, 1960, 191-203.

Былкова 1991: В.П. Былкова, Нижнее Поднепровье в IV-II вв. до н.э. В сб: Проблемы археологии Северного Причерноморья (Херсон 1991), 69-75.

Билкова 1998: В.П. Билкова, До проблеми зв'язків і зміни культур населення Нижнього Подніпров'я в античну епоху. Археологія 3, 1998, 113-121.

Былкова 2000: В.П. Былкова, Поселения на Нижнем Днепре в аспекте скифо-эллинских отношений (рубеж V-IV вв. до н.э. - III в. н.э.). Археологические вести 7, 2000, 125-139.

Былкова 2004a: В.П. Былкова, Гетская керамика с поселений на Нижнем Днепре. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 139-163.

Былкова 2004: В.П. Былкова, Предметы сарматского происхождения на Любимовском городище (раскопки 1988-1990 гг.). Старожитності Степового Причорномор'я і Криму XI, 2004, 50-55.

Виноградов 1999: Ю.А. Виноградов, Северное Причерноморье после падения Великой Скифии (Своеобразие стабилизации в регионе второй половины III-первой половины II вв. до н.э.). Hyperboreus 5/1, 1999, 56-82.

Виноградов, Марченко 1991: Ю.А. Виноградов, К.К. Марченко, Северное Причерноморье в скифскую эпоху. Опыт периодизации истории. СА 1, 1991, 145-155.

Виноградов, Зайцев 2003: Ю.Г. Виноградов, Ю.П. Зайцев, Новый эпиграфический памятник из Неаполя Скифского (предварительная публикация). Археологія 1, 2003, 44-53.

Внуков 2003: С.Ю. Внуков, Причерноморские амфоры I в. до н.э. - II в. н.э. (Москва 2003).

Внуков, Коваленко 1998: С.Ю Внуков, С.А. Коваленко, Мегарские чаши с городища Кара-Тобе. В сб.: Эллинистическая и римская керамика в Северном Причерноморье (Москва 1998), 61-76.

Внуков, Лагутин 2001: С.Ю Внуков, А.Б. Лагутин, Земляные склепы позднескифского могильника Кара-Тобе в Северо-Западном Крыму. В сб.: Поздние скифы Крыма. Труды ГИМ 118 (Москва 2001), 96-121.

Вязьмітіна 1962: М.І. Вязьмітіна, Золота Балка. Поселення сарматського часу на Нижньому Дніпрі (Киев 1962).

Вязьмитина 1969a: М.И. Вязьмитина, Культура населения Нижнего Днепра после распада единой Скифии. СА 4, 1969, 62-67.

Вязьмитина 1969: М.И. Вязьмитина, Фракийские элементы в культуре населения городищ Нижнего Днепра. В сб.: Древние фракийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969), 119-134.

Вязьмитина 1972: М.И. Вязьмитина, Золотобалковский могильник (Киев 1972).

Гаврилюк, Абикулова 1991: Н.А. Гаврилюк, М.И. Абикулова, Позднескифские памятники Нижнего Поднепровья (новые материалы). Препринт (Киев 1991).

Гаврилюк, Абікулова, Завгородній 1993: Н.О. Гаврилюк, М.Й. Абікулова, Ю.Ю. Завгородній, Городище пізньоскіфського часу біля смт. Велика Лепетиха. В сб.: Археологічні дослідження в Україні 1991 р. (Луцьк 1993), 19-21.

Гаврилюк, Былкова, Кравченко 1992: Н.А Гаврилюк, В.П Былкова, С.Н. Кравченко, Скифские поселения IV в. до н.э. в Степном Поднепровье. Препринт, ч. 1-2 (Киев 1992).

Гаврилюк, Крапивина 2005: Н.А. Гаврилюк, В.В. Крапивина, Нижнеднепровские городища (к проблеме возникновения и развития). VI Боспорские чтения. «Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Периоды дестабилизаций, катастроф». Керчь, 2005, 66-73.

Гошкевич 1912: В.И. Гошкевич, Летопись /Херсонского/ музея за 1909, 1910 и 1911 гг. Вып. 2 (Херсон 1912).

Граков 1954: Б.Н. Граков, Каменское городище на Днепре. МИА 36,1954.

Грач 1999: Н.Л. Грач , Некрополь Нимфея (Санкт-Петербург 1999).

Дашевская 1991: О.Д. Дашевская, Поздние скифы в Крыму. САИ, вып. Д1-7 (Москва 1991).

Дмитров 1955: Л.Д. Дмитров, Раскопки Любимовского городища. КСИА АН УССР 4, 1955, 67-69.

Дмитров, Зуц, Копилов 1961: Л.Д. Дмитров, В.Л. Зуц, Ф.Б. Копилов, Любимівське городище рубежу нашої ери. Археологічні Пам'ятки УРСР X, 1961, 78-100.

Елагина 1953: Н.Г. Елагина, Население Нижнего Поднепровья во II в. до н.э. - IV в. н.э. Автореф. дис. канд. ист. наук ИИМК АН СССР (Москва 1953).

Елагина 1958: Н.Г. Елагина, Нижнее Поднепровье в эпоху позднего Скифского царства. Вестник МГУ. Сер. ист.-филол. № 4, 1958, 45-58.

Елагина 1962: Н.Г. Елагина, Новое позднескифское городище на Нижнем Днепре. КСИА АН СССР 89, 1962, 74-76.

Журавлев Д. 1995: Д.В. Журавлев, Позднеэллинистический пергамский скифос с аппликативными рельефами из «Дома Хрисалиска». ВДИ 3, 1995, 72-79.

Журавлев О. 1991: О.П. Журавлев, Животноводство и охота у населения скифских городищ Нижнего Поднепровья. В сб.: Проблемы археологии Северного Причерноморья (к 100-летию основания Херсонского музея древностей) (Херсон 1991), 75-86.

Зайцев 1998: Ю.П. Зайцев, Керамика с лаковым покрытием из слоя пожара 1 Южного дворца Неаполя Скифского. В сб.: Эллинистическая и римская керамика в Северном Причерноморье. Труды ГИМ 102 (Москва 1998), 52-60.

Зайцев 2003: Ю.П. Зайцев, Неаполь Скифский. II в. до н.э.- III в. н.э. (Симферополь 2003).

Зубарь, Кубышев 1987: В.М. Зубарь, А.И. Кубышев, Погребальные комплексы рубежа нашей эры из Нижнего Поднепровья. СА 4, 1987, 248-253.

Зубар, Літвінова 1982: В.М. Зубар, Л.В. Літвінова, Роботи експедиції «Славутич» у 1978 р. Археологія 38, 1982, 110-112.

Зубар, Храпунов 1989: В.М. Зубарь, І.М. Храпунов, Нові дослідження Любимівського городища. Археологія 4, 1989, 131-135.

Коваленко 1989: С.А. Коваленко, Античная рельефная керамика III-I вв. до н.э. в Северном Причерноморье: Дисс. канд. ист. наук. ГМИИ им. А.С. Пушкина, б/н (Москва 1989).

Колтухов 1999: С.Г. Колтухов, Укрепления Крымской Скифии (Симферополь 1999).

Корпусова 1983: В.Н. Корпусова, Некрополь Золотое (к этнокультурной истории европейского Боспора) (Киев 1983).

Костюк, Абикулова 1990: Л.И. Костюк, М.И. Абикулова, Исследования позднескифского поселения у с. Львово. Тез. докл. юбил. конф. «Проблемы археологии Северного Причерноморья» Херсон, 1990, ч. 2, 43-44.

Кропоткин 1970: В.В. Кропоткин, Римские импортные изделия в Восточной Европе. САИ, вып. Д1-27 (Москва 1970).

Крыжицкий 1982: С.Д. Крыжицкий, Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н.э.- IV в. н.э) (Киев 1982).

Крыжицкий и др. 1989: С.Д. Крыжицкий, С.Б. Буйских, А.В. Бураков, В.М. Отрешко, Сельская округа Ольвии (Киев 1989).

Максимов 1978: Є.В. Максимов, Взаємовідносини зарубінецьких та степових племен Подніпров"я. Археологія 28, 1978, 45-55.

Максимов 1982: Е.В. Максимов, Зарубинецкая культура на территории УССР (Киев 1982).

Малюкевич 1992: А.Е. Малюкевич, Феномен позднескифской культуры. Семинар «Северо-Западное Причерноморье: Ритмы культурогенеза» (Одесса 1992), 52-56.

Мелюкова 1989: А.И. Мелюкова (отв. ред.), Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время (Москва 1989).

Назарова 1994: Т.О. Назарова, До антропологічної характеристики населення Ольвії та Березані. Археологія 3, 1994, 85-95.

Отрешко 1982: В.М. Отрешко, З історії Ольвійського поліса в IV-I ст. до н.е. Археологія 41, 1982, 34-46.

Парович-Пешикан 1974: М. Парович-Пешикан, Некрополь Ольвии эллинистического времени (Киев 1974).

Пачкова 1986: С.П. Пачкова, Поенешти-Лукашевская культура. В сб: Археология Украинской ССР т. 3 (Киев 1986), 34-44.

Пашкевич 1990: Г.А. Пашкевич, Состав культурных и сорных растений из раскопок поселений сельской округи Ольвии. В сб.: С.Д. Крыжицкий, С.Б. Буйских, В.М. Отрешко, Античные поселения Нижнего Побужья (Археологическая карта) (Киев 1990), 114-119.

Пашкевич 2000: Г.А. Пашкевич, Палеоэтноботанические исследования скифских памятников степной зоны Северного Причерноморья. В сб.: Скифы и сарматы в VII-III вв. до н.э. Палеоэкология, антропология и археология (Москва 2000), 101-109.

Погребова 1958: Н.Н. Погребова, Позднескифские городища на Нижнем Днепре (Городища Знаменское и Гавриловское). МИА 64, 1958, 103-247.

Полин 1992: С.В. Полин, От Скифии к Сарматии (Киев 1992).

Попова 1991: Е.А. Попова, Юго-Западный квартал скифского поселения у санатория «Чайка» близ Евпатории. В сб.: Памятники железного века в окрестностях Евпатории (Москва 1991), 37-75.

Храпунов 1995: И.Н. Храпунов, Очерки этнической истории Крыма в раннем железном веке. Тавры. Скифы. Сарматы (Симферополь 1995).

Четвериков 2002: И.А. Четвериков, Варварское население левобережья Нижнего Днестра во второй половине III в. до н.э. (попытка этно-политической реконструкции Тираспольской группы). В сб.: Северное Причерноморье: от энеолита к античности (Тирасполь 2002), 234-245.

Чирков 1867: А.П. Чирков, Краткий очерк городищ, находящихся по Днепру и его лиману. Записки Одесского Общества Истории и Древностей 6, 1867, 546-550.

Шульц 1971: П.Н. Шульц, Позднескифская культура и ее варианты на Днепре и в Крыму (постановка проблемы). МИА 177, 1971, 127-143.

Щукин 1970: М.Б. Щукин, К истории Нижнего Поднепровья в первые века нашей эры. АСГЭ 14, 1970, 54-67.

Яценко 2001: С.А. Яценко, Знаки-тамги ираноязычных народов древности и раннего средневековья (Москва 2001).

Bylkova 2005: V.P. Bylkova , The Chronology of Settlements in the Lower Dnieper Region (400-100 BC). In: Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC. Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies, Black Sea Studies 3 (Aarhus 2005), 217-248.

Bylkova 2005a: V.P. Bylkova, The Lower Dnieper Region as an Area of Greek/Barbarian Interection. In: (ed. D. Braund) Scythians and Greeks. Cultural interections in Scythia, Athens and the Early Roman Empire (sixth century BC-first century AD) (Exeter 2005), 131-147.

Dusenbery 1998: E.B. Dusenbery, Samothrace. The Nekropoleis. II. Catalogues of Objects by Categories (Princeton, New Jersy 1998)

Ebert 1913: M. Ebert, Ausgrabungen bei dem Gorodok Nikolajevka am Dnjepr, Gouv. Cherson. PZ V, 1913, 80-114.

Finkielsztein 2001: G. Finkielsztein, Chronologie detaileé et revisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 a 108 av. J.-C. environ. Premier bilan (BAR International Series) (Oxford 2001).

Grace, Savvatianou-Petropoulakou 1970: V.R Grace, M. Savvatianou-Petropoulakou, Les timbres amphoriques grecs. Exploration archéologique de Delos XXVIII, 1970, 277-382.

Guldager Bilde 1993: P. Guldager Bilde, Mouldmade Bowls, Centres and Peripheries. In: (ed. Bilde P. et al.) Centre and Periphery in the Hellenistic World (Aarhus 1993), 192-209.

Guldager Bilde 2006: P. Guldager Bilde, Mouldmade bowls from Olbia, sector NGS: An overview. В сб.: VII Боспорские чтения «Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья» (Керчь 2006), 343-349.

Hayes 1991: J.W. Hayes, The Hellenistic and Roman Pottery (Nicosia 1991).

Niculiţă 2004: I. Niculiţă, Spaţiul Est-Carpatic în perioada dominaţiei romane la Dunărea de Jos. In: I. Niculiţă, Thraco-Getica: Studii şi materiale (Chişinău 2004), 136-145.

Rotroff 1982: S.I. Rotroff, Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Mould-made Bowls. Athenian Agora XXII, 1982.

Rotroff 1997: S. I. Rotroff, Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. Athenian Agora XXIX, 1997.

Teodor 1992: S. Teodor, Cercetările arheologice de la Lozna-Hlibicioc, judeţul Botosani. AM XV, 1992, 45-70.

Teodor 1995: S. Teodor, Decorul pe vasele borcan geto-dacice. AM XVIII, 1995, 17-31.

Teodor 1999: S. Teodor, Corps à éclairer géto-daces. Thraco-Dacica XX, nr. 1-2, 1999, 205-216.

Teodor, Nicu 2002: S. Teodor, M. Nicu , Vase şi obiecte miniaturale descoperite în aşezarea geto-dacică de la Poiana. AM XXV, 2002, 113-138.

Teodor, Nicu, Ţau 2003: S. Teodor, M. Nicu, S. Ţau, Ceramica din aşezarea geto-dacică de la Poiana, judeţul Galaţi. AM XXIII-XXIV, 2003, 21-182.

Cetăţile scitice târzii de pe Niprul Inferior: probleme de cronologie şi atribuire

Rezumat

Zona Niprului Inferior este percepută tradiţional ca un teritoriu în care a trăit neîntrerupt o populaţie scitică în perimetrul Sciţiei Mari (Scythia Major) şi al Sciţiei Mici (Scythia Minor). Odată cu efectuarea în această regiune, în anii 1980-1990, a unor noi lucrări arheologice, s-a lărgit mult şi baza de izvoare. Apariţia unor noi informaţii a contribuit la punerea unor noi probleme, în primul rând, a celor legate de stabilirea cronologiei absolute şi a celor vizând atribuirea / delimitarea de ordin etnocultural a monumentelor.

Astfel, s-a clarificat că pentru perioada din pătrarul al doilea al sec. III până în a doua jumătate a sec. II a. Chr. în regiune lipsesc izvoarele arheologice – atât cele referitoare la populaţia sedentară, cât şi cele privind populaţia nomadă. În sec. II-I a. Chr., în regiunea Niprului Inferior situaţia se stabilizează şi atunci apar aşezările scitice târzii. În articolul de faţă se face analiza indicatorilor cronologici, prezenţi în toate aşezărilor târzii ale sciţilor, şi se propune data întemeierii acestor aşezări. Cel mai probabil ele au apărut la răscrucea sec. II-I a. Chr., o excepţie constituind aşezarea Znamenskoe, în care sunt prezente materiale specifice celei de a doua jumătăţi a sec. II a. Chr.

Se face o prezentare comparativă a aşezărilor scitice târzii şi a celor ce reprezintă cultura scitică de stepă, din aceeaşi regiune, precum şi a monumentelor din zona rurală olbiană. Ca rezultat, se scot în evidenţă diferenţele de ordin cultural, care ne permit să atribuim cultura scitică tardivă tipului de cultură barbară, or aceasta nu ne dă posibilitatea să vedem aici, obligatoriu, o continuare şi o dezvoltare a culturii scitice.

Elemente ale similitudinii între aşezările scitice şi cele scitice târzii sunt: utilizarea şanţurilor şi a valurilor, unele tipuri de construcţii, prelucrarea fierului şi producerea pieselor din fier. În ambele cazuri, în complexul de ceramică predomină amforele şi vesela ornamentată. Cota ceramicii ornamentate este aproape aceeaşi, în ambele cazuri; se întâlnesc tipuri înrudite de oale. Numărul mic de monede, predominarea obiectelor din piatră constituie şi ele nişte trăsături ale similitudinii materialelor analizate.

Diferenţele se văd în caracterul mai complex al culturii scitice tardive, în raport cu cea scitică, în apariţia unor trăsături noi ale fortificaţiilor, în construcţii, planificarea lor, crearea cenuşarelor, noua componenţă a ceramicii ornamentate şi în genere a complexului de ceramică, a obiectelor de cult şi a pieselor confecţionate de meşteşugari.

Monumentele scitice şi scitice târzii demonstrează caracterul barbar al culturii, nu însă obligatoriu şi continuitatea ei. În cultura scitică tardivă s-au fixat de la bun început trăsături specifice populaţiei din regiunea de vest, în primul rând – trăsături de sorginte geto-dacă.

Dat fiind că recent a fost reactualizată ideea despre vieţuirea, în aşezările scitice târzii, a coloniştilor olbieni, devine motivată compararea culturii acestor monumente cu aşezările rurale din Olbia. Ele diferă ca mărime, stratigrafie, prin utilizarea spaţiului, ca tradiţie a construcţiei, a fortificaţiilor, după tipul de case, planificare, prin volumul şi componenţa materialului real, prin complexul de ceramică, sortimentul de monede, plantele cultivate. Este diferită şi cronologia lor: aşezările scitice târzii au fost întemeiate mai devreme. Aspectul cultural al acestor aşezări este unul de tip barbar, deşi poate fi urmărită influenţa grecească.

Absenţa populaţiei în regiunea Niprului Inferior, din cel de al doilea pătrar al sec. III până în a doua jumătate a sec. II a. Chr. corespunde situaţiei de criză generală în regiunea de la nord de Marea Neagră. Lipsa unei legături directe între cultura scitică şi cea scitică târzie, în regiunea Niprului Inferior ridică problema formării culturii scitice târzii în această regiune. Plecarea sciţilor în Crimeea şi în Dobrogea presupune revenirea, în regiunea analizată, a unor grupuri de populaţie. Aspectul general al culturii scitice tardive în regiunea Niprului Inferior, anumite trăsături concrete ale acestei culturi presupune o legătură cu regiunea carpato-danubiană. Se observă o coincidenţă de cronologie în existenţa Sciţiei Mici în Dobrogea şi absenţa populaţiei în regiunea Niprului Inferior, apariţia culturii scitice târzii pe Nipru se sincronizează cu afirmarea vieţii pe monumentele scitice din Dobrogea. Situaţia istorică poate fi prezentată, la modul ipotetic, în felul următor. Grupuri de populaţie amestecată s-au deplasat în regiunea Niprului Inferior din Dobrogea; probabil, aceştia erau descendenţi ai sciţilor, aflaţi în contact cu coloniştii traci şi greci, se prea poate – şi cu bastarnii. Ei întreţineau contacte cu reprezentanţi ai culturii Zarubineţ, din zonele situate la extremităţile nordice ale regiunilor Niprului şi mai târziu această populaţie a venit în contact cu sarmaţii. Influenţa grecească putea să se manifeste atât în teritoriile din vest, cât şi în perioada existenţei aşezărilor, când legătură cu Olbia este indubitabilă.

Late Scythian Settlements in the Lower Dnieper Region: chronology and attribution

Abstract

The lower Dnieper region is usually regarded as a distinct territory of Scythian culture. In the 1980s and 1990s as a result of excavations in the lower Dnieper region the archaeological record has been expanded. The appearance of new information concerning archaeological monuments in the lower Dnieper Region begged attempts to offer its interpretation. Subsequently, new archaeological finds allowed addressing questions of chronology and the ethnocultural attribution of the population of the region.

For the period from the second quarter of the III c. to at least the second half of the II c. BC archaeological evidence for the population of the area, whether settled or nomadic, is lacking. In the II and I c. the situation in the lower Dnieper region stabilized and Late Scythian settlements started to appear. The chronological indicators from all the Late Scythian settlements in the region are analysed in the article, and the dating is based mainly on Greek imports. The most probable date for their foundation is the I c. BC with a single exclusion - *Znamenskoe* settlement was the earliest and was founded possibly in the second half of the II c. BC.

The comparison of data from different sites can help us to define similarities and differentiating features of the Late Scythian fortified settlements, Scythian monuments and the Olbian chora. It became possible to identify with certainty the barbarian type of the Late Scythian culture, and the syncretism of this culture has been demonstrated. The possibility of development of Scythian sites into Late Scythian fortified settlements contradicts both the chronology and the types of culture. Similar elements in Scythian and Late Scythian settlements are the ramparts and ditches in fortification, some types of buildings, and iron workshops. Both groups of settlements are known for a large proportion of handmade pottery, also of Scythian forms. Small number of coins, predominance of stone articles and the use of ornaments are common. In both groups the main bulk of the ceramic material comprises amphorae and handmade pottery, but the percentage of the wheel-made pottery is different. Handmade pottery in the Late Scythian settlements is much more varied than in the earlier ones. Difference between Scythian and Late Scythian groups are observed in the emergence in the late stage of new features in fortification, the appearance of "zolniki" (large accumulations of ash which are connected with agricultural cults), building construction and handmade pottery, as well in the volume and nature of Greek imports, ritual objects, and fishing-gear.

The comparison of the northern groups of settlements demonstrates that the barbarian tradition displays no clear continuity in its development. While the early northern group of settlements belongs to the Scythian culture, in the sites of the later stage only isolated elements are specific. Indications of cultural impact from the west, particularly from the Geto-Dacian world, are striking.

As far as the theory of predominance of Greek culture in the Late Scythian culture has been revisited, it is important to compare Late Scythian settlements of the lower Dnieper region with the Olbian chora sites. There are differences in size, stratigraphy, building traditions, fortification, dwellings, workshops, pottery, coins, and in the range of crops and domestic animals. They also differ in the time of their appearance (the Late Scythian group is earlier) and in the period of their existence. In Late Scythian settlements barbarian features are predominant. One may see a trace of Greek influence in the finds of two terra cottae, but cult objects retain a barbarian character.

The absence of settlements on the banks of the lower Dnieper from the second quarter of the III to the second half of the II c. BC suggested that there were possibly Scythian migrations. This is contemporary with the crisis on the northern coast of the Black Sea in the III c. BC. Taking into account the revised chronology and the ethno-cultural attribution of the settlements we can now offer a new account of the situation with an emphasis on the interaction of different ethno-cultural groups. The disappearance in the III c. BC of Scythian graves and settlements from the lower Dnieper region coincides with the appearance of the Scythians in the Crimea and Dobrudja. In the latter their presence is traceable from the turn of the IV – III cc. BC. The final phase of Scythia Minor in this territory is dated from the last quarter of the II to the beginning of the I c. BC. The character and chronology of the Late Scythian culture in the lower Dnieper region suggest that it could be created as a result of migration of the population embracing different cultures and ethnic types from Dobrudja.

31.01.2007

Др. Валерия Былкова, Херсонский государственный университет, пр. Текстильщиков 10/74, 73028-Херсон, Украина, e-mail: bylkova@yahoo.com

STAT ŞI BISERICĂ ÎN IMPERIUL ROMAN TÂRZIU: VALENTINIAN I, VALENS ŞI CRIZA ARIANĂ

Adrian Husar

Împăraţii secolului IV, monarhi absoluţi, cârmuiau lumea romană prin consens –*consensus omnium gentium* –, iar acesta putea fi menţinut doar cu preţul compromisului (Brown 1992, 3-34, 41-47). Prin urmare, cârmuitorii care nu respectau principiul toleranţei şi al clemenţei, nu numai că violau un cod al civilităţii – *civilitas*, dar îşi subminau temelia propriei autorităţi (Brown 1998, 644).

În general, Valentinian I şi Valens s-au conformat acestei linii de conduită. Ambii împăraţi pannonici au acceptat diversitatea religioasă a lumii romane (Fowden 2001, 82-93), au încercat să menţină *status quo*-ul care privilegia creştinismul – *status quo ante Iulianus* (Nagl 1948a, 2111-2113, 2132-2135; Nagl 1948b, 2198-2201; Stein 1968, 173-178; Soraci 1971, 123-129; Fasolino 1976, 19-25; Demandt 1998, 92-93; Lenski 2002, 211-263) –, fără însă a agresa păgânismul (Trombley 1993, 49-59; Wiebe 1995, 86-168). Există însă şi diferenţe majore între politica religioasă a lui Valentinian I şi cea a lui Valens (Leppin 1996, 91-104), diferenţe explicabile, în primul rând, prin circumstanţele diferite în care au acţionat fiecare în *pars imperii* care-i revenea. Spre deosebire de fratele său, Valentinian I nu s-a implicat în controversele teologice ale epocii, fiind preţuit de Ammianus (30, 9, 5) pentru neutralitatea sa (Humphries 1999, 24).

Cât priveşte reacţia celor doi împăraţi pannonici vizavi de criza ariană, este de menţionat, mai întâi, că ei au ajuns la putere într-unul din cele mai delicate momente din istoria Bisericii – de discordie şi violente dispute –, generate de controversele christologice (Barnes 1993, 140-151; Lim 2001, 202-206; Chadwick 2003b, 13-19; Potter 2004, 443-525; Ayres 2006, 133-166). La începutul anilor 360, Biserica era scindată în patru „partide"/facţiuni rivale (Barnes 1993, 34-120, 229-232; Chadwick 1998, 575-578; Marrou 1999, 45-55) care s-au opus violent una alteia: niceenii conduşi de Athanasius al Alexandriei (LatAnt, 320-321, s.v. Athanasius) – adepţi ai formulei statutată de conciliul de la Niceea: *homoousios tou Patri*/*consubstantialis Patri*); anomeenii conduşi de syrianul Aetius şi Eunomius din Cappadocia, care propovăduiau un neoarianism (Ayres 2006, 105-132) radical, conform căruia Christos era subordonat şi complet diferit – *anomoios*, de Tatăl Ceresc; homeusienii – de la *homoiousios* –, o facţiune a compromisului, condusă de Macedonius din Constantinopol şi Vasile din Ankyra; homeenii – de la *homoios* – conduşi de Eudoxius din Antiochia şi Acacius din Caesarea, care au fost favorizaţi de împăratul teolog Constantius II (Brennecke 1988, 5-86) care, în 359, sub influenţa episcopilor Ursacius din Singidunum şi Valens din Mursa, a încercat să impună formula homeeană – net subordinaţionistă – într-un dublu conciliu la Ariminium /Rimini, pentru occidentali, şi Seleucia Isauriei/Silifke, pentru Orient (Williams 1995, 11-37; Chadwick 2003a, 279-294). În conciliul deschis la Constantinopol, la 1 ian. 360, *credo*-ul homeean este proclamat în mod solemn ceea ce, de acum înainte trebuie considerat credinţa Imperiului. Astfel, în anul 361, la moartea lui Constantius II, homeismul devenise christologia „Bisericii imperiale", şi Imperiul de Răsărit – în pofida enclavelor homeusiene din vestul Asiei Mici, şi a virulentului partid niceean al lui Athanasius al Alexandriei – era preponderent homeean (Ieronim, Chron. s.a. 359: *omnes paene toto orbe ecclesiae sub nomine pacis et regis Arrianorum consortio polluuntur*; Brennecke 1988, 114-157).

După scurta reacţie păgână din timpul lui Iulianus, domnia lui Valentinian corespunde unei perioade de restabilire şi de stabilizare a creştinismului. În Occident, preluând retorica concordiei de la Iovianus (Socrates, Hist. Eccl. 3, 25, 1-5; Brennecke 1988, 168-173), Valentinian I – creştin niceean – nu s-a amestecat în controversele doctrinale şi nu a favorizat ortodoxia niceeană în detrimentul altor facţiuni creştine (McLynn 1994, 1-52). Pe plan religios adoptă o atitudine pacifică şi tolerantă: în provinciile occidentale unde ortodoxia niceeană este – cu excepţia Illyricumului, bastion al arianismului –, detaşat majoritară, îi menţine în funcţie pe cei câţiva episcopi homeeni impuşi de Constantius II, *e.g.*, Auxentius la Mediolanum (McLynn 1994, 40-42; Williams 1995, 69-71). Singurele curente religioase persecutate

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 115-120.

– datorită naturii lor subversive– au fost manicheismul (CTh XVI, 5, 3; LatAnt, 555-556, s.v. Manichaeism) şi donatismul (CTh XVI, 6, 1; LatAnt, 417-419, s.v. Donatism). Cel mai relevant exemplu de tolerare a diferenţelor religioase este atitudinea lui Valentinian în timpul schismei provocate de alegerea unui nou papă, după moartea lui Liberius (sept. 366), când cele două facţiuni conduse de candidaţii la tronul apostolic (LatAnt, 633-635, s.v. Papacy) – diaconii Damasus şi Ursinus – au provocat sângeroase conflicte în bisericile din Roma (Amm. Marc. 27, 3, 12-13; Piétri 1976, 408-423). Contrar temperamentului său impulsiv, împăratul gestionează criza cu moderaţie, în tradiţia aşa-numitei *frenata potestas*. Dispoziţiile imperiale – păstrate în aşa-numita *Collectio Avellana* ce cuprinde opt scrisori – denotă importanţa acordată de Valentinian I concordiei religioase ca premisă a păcii sociale (Collectio Avellana 6: *pro publica securitate metuendum est;* 7: *firma sit rursus in plebe concordia;* 8: *ut nulla in urbe Roma possit esse discordia;* 9: *faventes concordiae populi Christiani*.). În acelaşi timp, împăratul, puţin înclinat să se amestece în dezbaterile teologice, s-a arătat imparţial vizavi de controversele doctrinale din sânul Bisericii. A favorizat – fără îndoială – creştinismul, însă nu în mod excesiv.

Dimpotrivă, în Orientul divizat (Ayres 2006, 222-243), fratele său Valens joacă, asemenea lui Constantius II, rolul de împărat teolog (Piétri 1989, 113-172, Dagron 1996, 141-168), iar patronajul imperial duce la inflamarea disputelor intra-creştine. Haosul produs de criza ariană este elocvent ilustrat de schisma din Antiochia unde, la începutul domniei lui Valens, existau cinci comunităţi creştine rivale conduse de episcopii niceeni Paulinus şi Meletius, homeeanul Euzoïos, anomeeanul Teophil şi episcopul vecin Apollinarios din Laodiceea/Latakia (Barnes 1993, 156-158; Sandwell-Huskinson 2003, 35-58). Precum Constantius II, Valens asumă arianismul nuanţat al homeenilor şi, pentru a readuce –prin coerciţie, *ecclesiastica cohercitus disciplina* – concordia şi armonia în Biserică, îi persecută pe anomeenii, homeusienii şi niceenii recalcitranţi. În gestionarea crizei ariane, exegeza modernă distinge trei faze (Lenski 2002, 243).

Iniţial, în anii 364-365, Valens – consiliat de influenţii episcopi homeeni Valens din Mursa, Eudoxius din Constantinopol şi Euzoïos din Antiochia – a susţinut poziţia partidei homeene, majoritară în Orient, forţând impunerea *credo*-ului homeean din 360 printr-o campanie de intimidări, de destituiri de episcopi homeusieni şi anomeeni, de exilări. În tentativa de a apăra biserica oficială homeeană a statului (adică de a menţine *status quo*-ul), Valens, influenţat de anturajul său homeean, anulează conciliul homeusian de la Lampascus/365 (Sozomenus, Hist. Eccl. 6, 7, 9), interzice conciliul niceean de la Tarsus/366 (Socrates, Hist. Eccl., 4, 13, 3-4) şi îl exilează pe episcopul Athanasius, care se bucura de o uriaşă popularitate la Alexandria (Barnes 1993, 96-97, 167-168), ca şi pe episcopii care beneficiaseră de amnistia lui Iulianus. Frustraţi, homeusienii se reunesc în *koina/concilia* de la Smyrna, Pisisia, Isauria, Pamphylia şi Lycia la finele anului 364, decid să trimită o ambasadă la Roma – pentru negocieri cu papa Liberius – şi să-l contacteze pe Valentinian I pentru a-i solicita sprijinul (Socrates, Hist. Eccl. 4, 12, 2-40; 5, 8, 7-8; Barnes 1993, 161-162).

După reprimarea revoltei lui Procopius, asistăm la o perioadă de relaxare (Lenski 2002, 104-115), împăratul adoptând, în perioada 366-373, o poziţie mai moderată în demersul de a încuraja – nu doar prin coerciţie – unitatea religioasă a Imperiului. În acest climat, homeusienii reuniţi în conciliul de la Tarsus, în primăvara anului 366, reafirmă *credo*-ul de la Seleucia, iar episcopul homeusian din Cyzicus, Eleusius subscrie la credinţa homeeană (Socrates, Hist. Eccl. 4, 6, 1-7; Lenski 2002, 248-249). Cel mai relevant exemplu al conduitei mai conciliante a lui Valens în perioada de mijloc a domniei sale este chiar lupta lui Vasile din Caesarea Cappadociei/Kayseri) pentru ortodoxia niceeană (Socrates, Hist. Eccl. 4, 26, 16-24; Theodoret, Hist. Eccl. 4, 19, 1-16 Brennecke 1988, 226-231; Rousseau, 1994, 173-175), episcopul care l-a ofensat şi l-a sfidat pe împărat cu prilejul festivalului Epifaniei (6 ian. 372), incident glorificat de istoria ecleziastică ca exemplu de pios curaj al conducătorilor Bisericii în faţa puterii imperiale (Socrates, Hist. Eccl. 6, 16, 7; Lenski 2002, 253-254). În acest context, sunt de menţionat cei câţiva generali niceeni ai lui Valens – Saturninus, Terentius, Traianus şi Victor – care au încercat să-şi protejeze secta (Tomlin 1998, 36-39). Oricum, în această perioadă, la Caesarea, ca şi la Constantinopol, Alexandria sau Antiochia, Valens se arată mai interesat de unitatea religioasă, decât de promovarea bisericii sale favorite.

În final, în ultimii ani de domnie, Valens – confruntat cu intransigenta partidă neo-ortodoxă, compusă din niceenii cărora li se alăturaseră lideri ai dreptei homeene ca Meletius din Antiochia şi învăţaţii Pă-

rinţi cappadocieni Sf. Vasile din Caesarea (LatAnt, 336-337, s.v. Basil of Caesarea; Ayres 2006, 187-221), Sf. Grigore din Nazianzus (LatAnt, 476-477, s.v. Gregory of Nazianzus) şi Sf. Grigore din Nyssa (LatAnt, 477, s.v. Gregory of Nyssa; Turcescu 2005) – revine la conduita inflexibilă. După moartea lui Athanasius al Alexandriei în 373, Valens exercită o presiune considerabilă, forţând atingerea unui ţel iluzoriu: unificarea Bisericii în jurul *credo*-ului homeean; obstinaţia cu care şi-a urmărit scopul, i-a adus lui Valens reputaţia de feroce persecutor al ortodoxiei niceene (Lenski 1997, 150-152.).

Tulburări grave au izbucnit la Alexandria, curând după moartea lui Athanasius (3 mai 373). Prefectul Egiptului, Aelius Palladius îl arestează în palatul episcopal pe patriarhul niceean Petru, care reuşeşte să scape şi să se refugieze la Roma (Theodoret, Hist. Eccl., 4, 21, 1-22; Barnes 1993, 180-182.). Pentru a restabili ordinea, Valens trimite un contingent militar condus de Vindaonius Magnus, *comes sacrarum largitionum*, care ocupă Alexandria şi îl impune pe tronul episcopal pe homeeanul Lucius, din dispoziţia căruia sunt arestaţi 3 000 de preoţi şi călugări niceeni (Theodoret, Hist. Eccl. 4, 22, 35; Rufinus, Hist. Eccl. 11, 3.). Mulţi niceeni din Egipt sunt exilaţi în oraşul păgân Heliopolis/Baalbek, iar alţii, între care 23 de călugări, sunt trimişi în mine (Rufinus, Hist. Eccl. 11, 6; Haas 1996, 258-277).

În contextul persecuţiei iniţiate în 373 Valens ordonă ca toţi curialii care s-au restras în viaţa monastică se se reîntoarcă în serviciul civil (CTh XII, 1, 63 din 26 ian. 373: *quidam ignaviae sectatores;* Pergami 1993, 133-134). Peste doi ani, în timpul crizei cauzate de dificultăţile de recrutare a soldaţilor (CTh VII, 13, 7 din 375; Giglio 1990, 87-90), împăratul dispune în 375 înrolarea unor călugări din Egipt (Ieronim, *Chron*. s.a. 375; Lenski 2002, 316).

Violenţele comise în Egipt în 373 marchează un moment de turnură în raporturile lui Valens cu Biserica. Timpul consensului trecuse şi Valens recurge la forţă împotriva celor pe care tradiţia ortodoxă îi va numi *theomachoi*. În septembrie 373, Valens îl exilează pe Barses, episcopul niceean al Edessei, împreună cu aderenţii săi (Theodoret, Hist. Eccl. 4, 16, 1-3). Persecuţiile din Syria nu s-au limitat la Edessa/Urfa. Pelagius, episcopul meletian al Laodiceei/Latakia a fost exilat în Arabia (Theodoret, Hist. Eccl. 4, 13, 2-3). Disidenţii din oraşele Beroea /Aleppo şi Chalcis/Quinnesrin au suferit şi ei în urma persecuţiei, în contextul masivelor expulzări care au avut loc de-a lungul frontierei Syriei (Lenski 2002, 258.). În 374, Eusebius – episcopul de Samosata/Samsat – este exilat în Thracia (Theodoret, Hist. Eccl. 4, 14, 1-7.).

Dacă până în 373 Valens a uzat arareori de forţa armată şi doar pentru a menţine pacea Bisericii – în conformitate cu deciziile conciliului de la Constantinopol din 360 –, în anul morţii lui Athanasius tabloul s-a modificat substanţial. Începând din 373, Valens devine intransigent şi inflexibil în raporturile cu non-homeenii, supunându-i unui tratament violent, persecuţiile atingând momentul de apogeu în 375-376. În contextul crizei militare din 375 – provocată de deteriorarea raporturilor cu Persia şi de revolta din Isauria – împăratul nu mai dispunea de vreo soluţie, în afara forţei, pentru a menţine unitatea religioasă sub biserica homeeană. După ce eforturile sale de a instala un episcop homeean la Alexandria au degenerat într-un adevărat masacru, Valens a renunţat la orice scrupule şi a încercat să-şi impună prin forţă programul religios. Ceea ce n-a realizat Valens era faptul că loialitatea ecleziastică era o afacere locală (McLynn 1992) – determinată de reţelele locale de patronaj (De Salvo 2000) – care nu putea fi controlată de administraţia centrală (Lizzi 1987; Brown 1992, 71-117, 146-158; Brown 2001, 45-73; Sterk 2004, 13-34; LatAnt, 341-343, s.v. Bishops).

Aceeaşi criză militară, care s-a agravat în 377, l-a determinat pe Valens să pună capăt persecuţiilor şi, astfel, paradoxal, să ofere niceenilor posibilitatea de a supravieţui şi de înclina, în final, balanţa în favoarea ortodoxiei (Lenski 2002, 261). După bătălia de la *Ad Salices* din 377, Valens a permis reîntoarcerea clericilor non-homeeni care fuseseră exilaţi (Socrates, Hist. Eccl. 4, 35, 2-3; Ieronim, Chron. s.a. 378: *Valens de Antiochiae exire conpulsus sera paenitentia nostros de exiliis revocat*). Valens i-a rechemat pe niceenii exilaţi înainte de a se angaja în campania gotică, în primăvara anului 378. Niceenii exilaţi din Edessa s-au reîntors la 27 decembrie 377. Petru revine la Alexandria şi îl alungă pe Lucius înainte ca Valens să părăsească Antiochia pentru a se îndrepta spre Thracia (Socrates, Hist. Eccl. 4, 37, 1-3; Martin, 1996, 797-798). În scurt timp se reîntorc şi episcopii Meletius la Antiochia, Eusebius la Samosata, Eulogius la Edessa. Aşadar, în ultimul an al domniei sale, sub imperiul crizei militare care se agrava, Valens stopează persecuţiile, realizând faptul că continuarea intransigenţei faţă de niceeni ducea la destabilizarea Imperiului (Lenski 2002, 261).

Din nefericire pentru reputaţia lui Valens, brutalele sale atacuri asupra clerului non-homeean,

au fost urmate, la scurt timp, de dezastrul de la Hadrianopolis. Destinul tragic al împăratului şi sfârşitul său ruşinos (Amm. Marc. 31, 13, 17: *nec Valenti sepulturam, qui supremitatis honor est, contigisse*) au fost explicate printr-o binemeritată pedeapsă divină (Rufinus, Hist. Eccl. 2, 13: *impietatis suae poenas igni exustus dedit*). De altfel, încă din 376 numele lui Valens devenise sinonim cu erezia şi violenţa religioasă, iar apoi triumful ortodoxiei niceene i-a „asigurat" împăratului o întunecată notorietate postumă – reputaţia de feroce persecutor al creştinilor (Lenski 1997, 150-154).

Denunţarea manierei brutale în care Valens a gestionat – în ultimii ani ai domnie sale – criza ariană a început imediat după tragica moarte a împăratului. Moartea lui Valens – care ar fi ars de viu (Amm. Marc. 31, 1, 2 despre blestemele locuitorilor Antiochiei: *vivus ardeat Valens*) a fost privită, atât de păgâni, cât şi de creştini, drept o pedeapsă divină pentru fărădelegile şi cruzimea lui. Themistius, ajuns acum în serviciul lui Theodosius I, înfierează brutalitatea defunctului împărat (Heather-Moncur 2002, 218-229, 230-254).

Consecinţele dezastrulului de la Hadrianopolis au determinat, în mai puţin de trei ani, colapsul bisericii homeene şi triumful partidei neo-ortodoxe/niceene în îndelungata controversă christologică (Marrou 1999, 58-59). Paradoxal, prin persecuţiile sale ca şi prin haosul politico-militar provocat de dezastrul de la Hadrianopolis – care vor determina solidarizarea Bisericii, până atunci divizată, în jurul aşa-numitei *Nicaena fides* – Valens a ajutat Biserica să devină ceea ce este (Errington 1997; Demandt 1998, 101-102).

Curând după moartea lui Valens, Gratianus a promulgat un edict prin care era reiterată rechemarea tuturor celor exilaţi de unchiul său (Socrates, Hist. Eccl. 5, 2, 1). Apoi, sub influenţa persuasivului episcop Ambrosius (LatAnt, 291-292, s.v. Ambrose), Gratianus îşi va cristaliza programul religios favorabil niceenilor, pas important spre triumful politic al acestei secte (McLynn 1994, 79-157; Williams 1995, 218-225). Şi astfel, deloc surprinzător, la un an după dezastrul de la Hadrianopolis, în 379 Gratianus îi va încredinţa Imperiul de Răsărit – devastat de criza ariană – generalului niceean Flavius Theodosius, *catholicae ecclesiae propagator*, de al cărui nume este legat triumful definitiv al partidei neo-ortodoxe (Marrou 1999, 59-60; McLynn 1994, 291-296) şi accederea creştinismului la statutul de religie de stat în Imperiul Roman Târziu (King 1961; Demandt 1998, 102, 110; Millar 2006, 130-148).

Bibliografie

Ayres 2006: L. Ayres, Nicaea and Its Legacy. An Approach to 4th Century Trinitarian Theology (Oxford 2006).

Barnes 1993: T.D. Barnes, Athanasius and Constantius. Theology and Politics in the Constan-tinian Empire (Cambridge Mass. 1993).

Brennecke 1988: H.C. Brennecke, Studien zur Geschichte der Homöer der Osten bis zum Ende der homöischen Reichskirche. Beiträge zur historischen Theologie 73 (Tübingen 1988).

Brown 1992: P. Brown, Politics and Persuasion in Late Antiquity. Towards a Christian Empire (Madison Wis. 1992).

Brown 1998: P. Brown, Christianization and Religious Conflict. In: (Eds. Averil Cameron, P. Garnsey) Cambridge Ancient History², vol. XIII: The Late Empire, AD 337-425 (Cambridge 1998), 601-631.

Brown 2001: P. Brown, Poverty and Leadership in the Later Roman Empire (Brandeis University Press 2001).

Chadwick 1998: H. Chadwick, Orthodoxy and heresy from the death of Constantine to the eve of the first council of Ephesus. In: (Eds. Averil Cameron, P. Garnsey) Cambridge Ancient History², vol. XIII: The Late Empire, AD 337-425 (Cambridge 1998), 561-600.

Chadwick 2003a: H. Chadwick, The Church in Ancient Society. From Galilee to Gregory the Great (Oxford 2003).

Chadwick 2003b: H. Chadwick, East and West. The Making of a Rift in the Church from Apostolic Times until the Council of Florence (Oxford 2003).

Dagron 1996: G. Dagron, Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme byzantin" (Paris 1996).

Demandt 1998: A. Demandt, Geschichte der Spätantike. Das Römische Reich von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr. (München 1998).

De Salvo 2000: Lietta De Salvo, La voce della βουλή e la voce del trono. Libanio e il potere centrale. In (ed. Marta Sordi) L'opposizione nel mondo antico (Milano 2000), 281-298.

Errington 1997: R.M. Errington, Church and State in the First Years of Theodosius I. Chiron 27, 1997, 21-72.

Fasolino 1976: M. Fasolino, Valentiniano I. L'opera e i problemi storiografici (Napoli 1976).

Fowden 2001: G. Fowden, Varieties of Religious Community. In: (Eds. G.W. Bowersock, P. Brown, O. Grabar) Interpreting Late Antiquity. Essays on the Postclassical World (Cambridge Mass. & London 2001), 82-106.

Giglio 1990: S. Giglio, Il tardo impero d'occidente e il suo senato (Napoli 1990).

Haas 1996: C. Haas, Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict (Baltimore 1996).

Heather-Moncur 2002: P. Heather, D. Moncur, Politics, Philosophy and Empire in the 4th Century. Selected Orations of Themistius (Liverpool 2002).

Humphries 1999: M. Humphries, Nec metu nec adulandi foeditate constricta. The image of Valentinian I from Symmachus to Ammianus. In: (Eds. J.W. Drijvers, D. Hunt) The Late Roman World and its Historian. Interpreting Ammianus Marcellinus (London 1999), 117-126.

King 1961: N.Q. King, The Emperor Theodosius and the Establishment of Christianity (London 1961).

LatAnt: (Eds. G.W. Bowersock, P. Brown, O. Grabar) Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World (Cambridge Mass. & London 1999).

Lenski 1997: N. Lenski, Initium mali romani imperio. Contemporary Reactions to the Battle of Adrianople. Transactions of the American Philological Association 127, 1997, 129-168.

Lenski 2002: N. Lenski, Failure of Empire. Valens and the Roman State in the 4th Century AD (Berkeley & Los Angeles & London 2002).

Leppin 1996: H. Leppin, Von Constantin dem Großen zu Theodosius II. Das christliche Kaisertum bei den Kirchenhistorikern Socrates, Sozomenus und Theodoret (Göttingen 1996).

Lim 2001: R. Lim, Christian Triumph and Controversy. In (eds. G.W. Bowersock, P. Borwn, O. Grabar) Interpreting Late Antiquity. Essays on Postclassical World (Cambridge Mass. & London 2001), 196-218.

Lizzi 1987: Rita Lizzi, Il potere episcopale nell'Oriente Romano (Roma 1987).

Marrou 1999: H.-I. Marrou, Biserica în antichitatea târzie (Bucureşti 1999).

Martin 1996: A. Martin, Athanase d'Alexandrie et l'église d'Égypte au IVe siècle (Roma 1996).

McLynn 1992: N. McLynn, Christian Controversy and Violence in the 4th Century. Kodai 3, 1992, 15-44.

McLynn 1994: N. McLynn, Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital (Berkeley 1994).

Millar 2006: F. Millar, A Greek Roman Empire. Power and Belief under Theodosius II (Berkeley & Los Angeles & London 2006).

Nagl 1948a: Assunta Nagl, RE II 14 (1948), 2097-2137, s.v. Valens 3.

Nagl 1948b: Assunta Nagl, RE II 14 (1948), 2158-2204, s.v. Valentinianus 1.

Pergami 1993: F. Pergami, La legislazione di Valentiniano e Valente (Milano 1993).

Piétri 1976: Ch. Piétri, Roma Christiana. Recherches sur l'Église de Rome, son organisation, sa politique, son idéologie, de Miltiade à Sixte III (Roma 1976).

Piétri 1989: Ch. Piétri, La politique de Constance II. Un premier „césaropapisme" ou l'imitatio Constantini ? In L'église et l'empire au IVe siècle (Vandœuvres 1989), 113-172.

Potter 2004: D.S. Potter, The Roman Empire at Bay. AD 180-395 (London 2004).

Rousseau 1994: P. Rousseau, Basil of Caesarea (Berkeley 1994).

Sandwell-Huskinson 2003: Isabella Sandwell, Janet Huskinson, Culture and Society in Later Roman Antioch (Oxford 2003).

Soraci 1971: R. Soraci, L'imperatore Valentiniano I (Catania 1971).

Sterk 2004: Andrea Sterk, Renouncing the World yet Leading the Church. Monk-bishop in Late Antiquity (Cambridge Mass. & London).

Tomlin 1998: R. Tomlin, Christianity and the Late Roman Army. In (eds. S. Lieu, D. Montserat) Constantine. History, Historiography and Legend (London 1998), 21-51.

Trombley 1993: F.R. Trombley, Hellenic Religion and Christianization, c. 370-529 (Leiden 1993).

Turcescu 2005: L. Turcescu, Gregory of Nyssa and the Concept of Divine Persons (Oxford 2005).

Wiebe 1995: F.J. Wiebe, Kaiser Valens und die heidnische Opposition (Bonn 1995).

Williams 1995: D.H. Williams, Ambrose of Milan and the End of the Nicene-Arian Conflict (Oxford 1995).

State and Church in the Later Roman Empire: Valentinian I, Valens and the Arian crisis

Abstract

In the 4th century AD, the emperor, absolute monarch though he was, ruled by consensus, and consensus could only maintained at the price of compromise. Thus, emperors who failed to understand the principle of clemency not only violated the common code of proper conduct, they also threatened the foundations of their rule.

Valentinian I and Valens were largely indifferent to the diversity of religious belief in their worlds, and both tried primarily to maintain the status quo by privileging Christianity without attacking paganism. Valens differed from his brother, primarily because of the different circumstances in which the two operated.

The new strength of Christianity in the 4th century opened an alternative avenue to power through the bishops, who successfully challenged the authority of the emperor and his officials. The rise of powerful bishops also helped fractionalize the church and pulled emperors into ecclesiastical power struggles. Thus, the Homoians were the dominant church in the east when Valens attained the throne, and they gained their dominance at the expense of the Homoiousians. In upholding the council of Constantinople (360) by suppressing the Homoiousians, Valens was carrying on the task initiated by Constantius II of defending the official state church. Valens was also willing to entrust ecclesiastical affairs to a small though powerful group of Homoian clerics.

Jovian's rhetoric of concord was kept alive by his successor, Valentinian – who was a Nicene, but did not favor Nicenes any more than any other Christian faction. Valentinian maintained a detached indifference to the doctrinal debates of his day, a luxury he was allowed by the much calmer atmosphere in the churches of the west. Valens, by contrast, was forced to clean up the mess Julian had created by forcibly applying the doctrines of the council of Constantinople (360), which had imposed Homoian Christianity in the east and deposed some of the most important Homoiousian bishops there. Having done this, Valens was able to operate with much the same indifference as his brother during the middle years of his reign, when he aimed primarily at achieving peace and concord in the church. After the death of Athanasius in 373, Valens began to exert considerable force in order to achieve the illusory end of unifying the church around the Homoian creed. The violence Valens wreaked in Egypt constituted something of a turning point in his relationship with the church. Only at the end of his reign did Valens turn to the scorching persecutions that have left him with the reputation of a religious persecutor; by 376, Valens's name became synonymous with heresy and religious violence.

Like his brother, Valens desired harmony in the church. Unlike his brother, he had not learned that belief cannot be dictated by force. Valens failed to understand that ecclesiastical loyalties were a local matter and could not be controlled from on high. Many 4th–century emperors attacked religious dissenters, but very few suffered a catastrophic fate like Valens's to prove, in the eyes of contemporaries, that they had provoked the wrath of the divine.

Valens's disaster at Adrianople guaranteed the victory of the Nicene faction in the long-standing battle over the person of Christ. Without the destruction of the Arian emperor Valens and without the political and military chaos that it provoked, there probably would never have been this solidarity effect under emperor Theodosius I – the solidification of a formerly divided church around the Nicaena fides. Thus, Valens helped the church become what it is, however paradoxical this may sound.

Государство и церковь в поздней Римской Империи: Валентиниан I, Валент и арийский кризис

Резюме

В 4-м веке император и абсолютный монарх управлял римским народом посредством консенсуса, который возможно было сохранить только ценой компромисса. Императоры, не соблюдавшие принцип терпимости, нарушали не только кодекс поведения, но и подрывали собственный авторитет.

Валентиниан I и Валент терпимо отнеслись ко всем религиозным течениям римлян, отдавая предпочтение христианству при этом, не притесняя язычества. Отличия религиозной политики Валента и его соправителя объясняются в первую очередь различными обстоятельствами их деятельности. Когда Валент пришел к власти, арианство являлось господствующим вероисповеданием на востоке, хотя это превосходство было достигнуто сокрушением никейцев. Валент поддерживал решения Константинопольского совета (360) и продолжил политику Констанция II оказания протекции официальной арианской государственной церкви. Сменивший Иовиана император Валентиниан, хоть и был никейцем, тем не менее, не выделял их веру. Пользуясь более спокойной религиозной атмосферой на западе, Валентиниан не вмешивался в теологические споры эпохи.

На востоке же, Валент был вынужден играть роль императора теолога и осуществлять решения Константинопольского Совета (360), согласно которым, арианское христианство являлось доминирующим. В первый период своего правления, Валент проявил заинтересованность в религиозном мире и согласии при этом, не навязывая своего вероисповедания.

После смерти Афанасия (363), Валент продолжает проарианскую политику. Насилие Валента в Египте обозначило перелом в его отношениях с церковью. Только в последние годы своего правления Валент прибегнул к военной силе и жестокости, что принесло ему репутацию религиозного преследователя, а с 376 года его имя стало синонимом ереси и религиозного насилия.

28.01.2007

Prof. dr. Adrian Husar, Universitatea „Petru Maior" Tg. Mureş, str. Nicolae Iorga nr. 1, 540088 Tg. Mureş, e-mail: adrianhusar@yahoo.com

CONSIDERAŢII PRIVIND STAŢIUNEA BOBULEŞTI V DIN PALEOLITICUL INFERIOR ÎN BAZINUL RÂULUI RĂUT

Nicolae Chetraru

Staţiunea paleoliticului inferior Bobuleşti V a fost atestată pe promontoriul format de meandrul râului Răut în spaţiul dintre satele Gura Camencii şi Bobuleşti, r-nul Floreşti (Chetraru 1995a, 125-127). Tot aici este situată şi staţiunea Bobuleşti VI, de unde provin piese de silex din paleoliticul superior (Chetraru 1995b, 139-172). Ambele monumente au fost descoperite în 1954 de către Vsevolod Marchevici, care le-a atribuit acestora denumirea de punctul Gura Camencii PTF (Ferma de păsări, în rusă, fig. 1). În anii ce au urmat, Vsevolod Marchevici deseori a recoltat din aceste locuri, de la suprafaţă, piese litice de silex. În 1960, el transmite lui Nicolae Chetraru această colecţie paleolitică, precum şi altele provenite din bazinul râului Răut (Кетрару 1969, 24-88).

În 1956, Vsevolod Marchevici îi prezintă staţiunea Gura Camencii PTF, de unde au fost recuperate artefacte paleolitice de silex, lui Alexandru Cernâş, care culege de aici noi materiale. În monografia sa cu referire la paleoliticul inferior şi mijlociu din valea râului Nistru el a făcut o amplă caracteristică a 22 de piese de natură arhaică ce posedă patină alburie pronunţată, urme de erozie pe suprafaţă şi lustru, recoltate de la suprafaţa segmentului central, cel mai înalt, al peninsulei. Alexandru Cernâş consideră că cele mai expresive şi mai inedite dintre toate este o unealtă ce tinde spre un vârf ascuţit şi un fragment dintr-o unealtă manuală de tăiat din piatră de formă amigdaloidă ce prezintă strânse similitudini cu unelte de acest tip identificate în staţiunile acheulene Laşe-Balta şi Arzni. În baza acestor constatări, Alexandru Cernâş atribuie complexul Gura Camencii monumentelor acheulene (Черныш 1965, 23; Черныш 1974, 51).

În 1960 am realizat investigaţii în staţiunea paleolitică de pe peninsula situată între satele Gura Camencii şi Bobuleşti, în colaborare cu Vsevolod Marchevici, primul explorator al acesteia. Deja atunci am remarcat că piese paleolitice de silex se întâlnesc pe suprafeţe considerabile, pe diverse terase, cel puţin două, delimitând aici două tehnici de confecţionare a uneltelor: una tipică paleoliticului inferior, alta – celui superior. Această staţiune a fost supusă unor cercetări mai ample în 1968 de către Expediţia Paleolitică a Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a RSSM. Staţiunea de unde îşi au provenienţa piese paleolitice de silex a fost divizată în două monumente aparte, acestora atribuindu-li-se noi denumiri: Bobuleşti V – complex paleolitic inferior şi, respectiv, Bobuleşti VI – superior. Această clasificare a fost condiţionată, în primul rând, de faptul că în viziunea lui Vsevolod Marchevici denumirea Gura Camencii includea diferite monumente: aşezări ce aparţin culturii tripoliene, epocii de bronz şi primelor secole ale erei noastre. Vom menţiona că actualmente pe promontoriu nu exista nici o construcţie, dat fiind că acestea (PTF) cu câţiva ani în urmă au fost transferate în alt loc (Кетрару 1973, 26-29, 119-122).

Staţiunea din paleoliticul inferior Bobuleşti V se află în partea centrală, cea înaltă, a peninsulei, la o înălţime de 25-30 m deasupra talvegului râului, pe suprafaţa celei de-a treia terase din lunca râului Răut (vezi fig. 1). Terasa este intens deteriorată de apele râului, însă cu toate acestea, atât la suprafaţa acesteia, cât şi în depunerile din care e formată terasa se întâlneşte frecvent prundiş carpatic. Pe teritoriul Moldovei, partea centrală, cu precădere în apropierea râurilor Nistru şi Prut, a fost atestat „prundiş carpatic" pe suprafaţa teraselor înalte, acest fapt dovedind marea lor vechime (Черныш 1965, 23; Кетрару 1973, 26-29).

În partea cea mai de sus, terasa promontoriului Bobuleşti posedă o suprafaţă relativ uniformă, coborând treptat spre nord până la drumul de câmp ce întretaie peninsula aproximativ pe direcţia nord-sud (Иванова 1975, 99-101).

Drumul reprezintă într-un fel graniţa vestică de răspândire a pieselor din paleoliticul inferior. La sud, drept hotar serveşte extremitatea carierei de piatră, la vest – o faleză abruptă, iar la est – pan-

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 121-145.

Fig. 1. Vedere generală a peninsulei dintre satele Gura Camencii şi Bobuleşti, cu staţiunile paleolitice Bobuleşti V şi VI.

ta din dreapta luncii Răutului ce coboară brusc spre râu (fig. 2).

Piesele paleolitice de silex au fost recoltate de pe un teren cu aria relativ mică – 4500- 5000 m² – de la suprafaţa terasei forate vechi, intens surpate. Majoritatea au fost descoperite în punctul cel mai de sus al promontoriului – pe peninsula din jurul „pilonului" liniei de tensiune înaltă, pe o suprafaţă de aproximativ 500-600 m².

În scopul depistării stratului cultural, pe terenul cu cea mai mare concentraţie la suprafaţă a pieselor de silex şi de-a lungul pantei înalte din stânga a promontoriului, în 1968 Expediţia Paleolitică a instalat sondaje plasate haotic la o distanţă de 5-6 m, mai rar 10 m, una de alta. Sondajul nr. 5 avea cea mai mare adâncime – 3 m 15 cm. Stratigrafia straturilor e aproximativ identică în toate sondajele, fiind destul de simplă. Deasupra se aşterne un strat de pietriş calcaros amestecat cu cernoziom, grosimea de 15-20 cm. Mai jos se evidenţiază un strat, de asemenea de pietriş calcaros, conţinând o concentraţie mai mare de sol argilo-nisipos de nuanţă galben-închis, în diverse sondaje grosimea ajungând până la 25-65 cm. Încă mai jos se aşterne un strat gros de prundiş calcaros rulat şi pietre de calcar, mai rar se întâlneşte prundiş nisipos, inclusiv de provenienţă deluvială. Stratul de prundiş ar putea fi divizat în substraturi ce alternează, acestea conţinând fracturi relativ măşcate şi mai mărunte. În partea înaltă a promontoriului au fost instalate sondajele I-III şi V. Limita netedă inferioară a prundişului trece brusc într-un strat şistos mărunt de nisip sarmatic, nativ. În partea de jos – sondajele IV, VI, IX – stratul de prundiş se aşterne peste suprafaţa intens deteriorată a calcarului din sarmaticul mijlociu – 200-215 cm (fig. 3).

Aproape în toate sondajele, în stratul superior se întâlneau bucăţi de lemn pietrificat care după cum am observat, foarte frecvent însoţea depunerile ce conţineau artefacte de silex din paleoliticul inferior. Bucăţi de lemn petrificat au fost identificate şi în stratul IV al grotei Duruitoarea Veche (Кетрару 1965, 79) şi în complexul din paleoliticul inferior Mersâna (Кетрару, Анисюткин 1967, 7).

Unele piese de silex, similare celor descoperite la suprafaţă, se întâlneau, nefiind însoţite de faună, numai în primul strat înierbat şi în partea cea mai de sus a celui de-al II-lea strat. Astfel, în baza săpăturilor realizate, s-a stabilit că în staţiunea Bobuleşti V lipseşte stratul cultural, ca material pentru investigaţii servind doar numeroase descoperiri de la suprafaţă.

Pe parcursul anilor 1954-1968, de la suprafaţa staţiunii din paleoliticul inferior Bobuleşti V

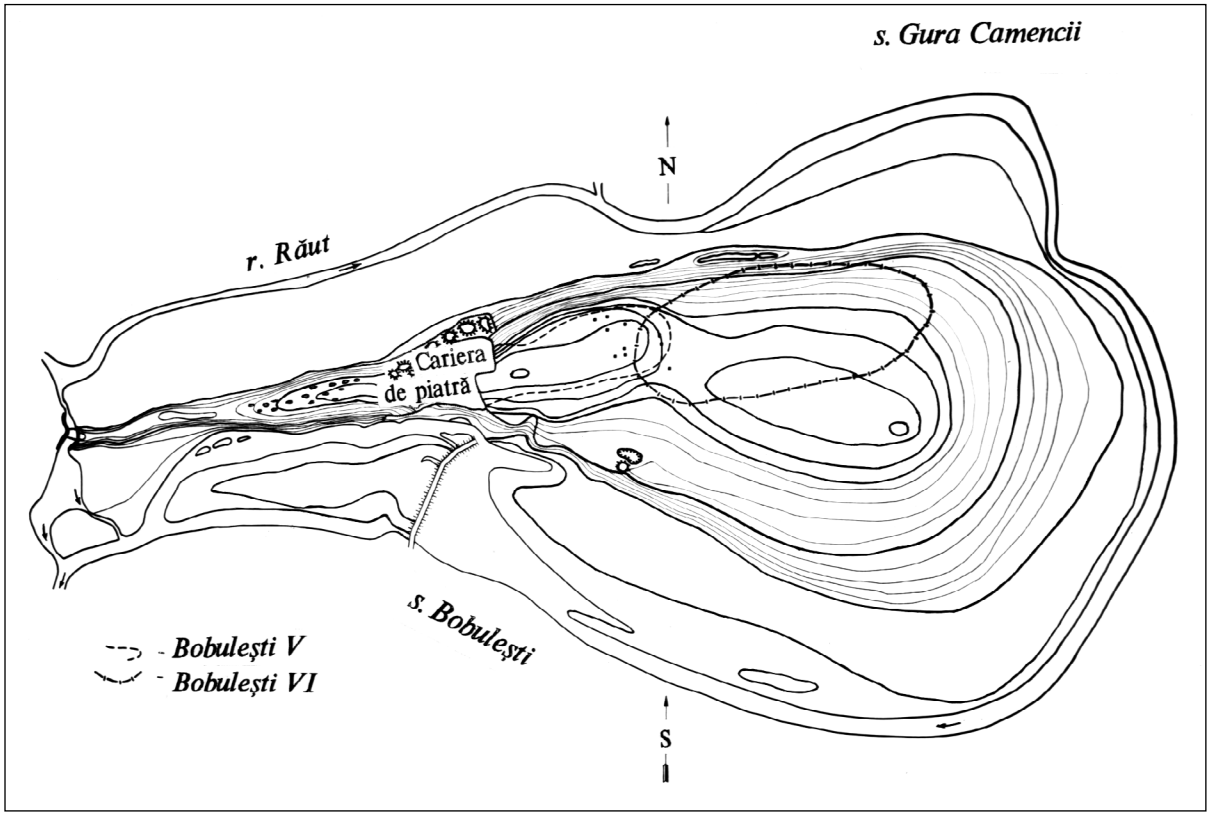

Fig. 2. Planul topografic al peninsulei dintre satele Gura Camencii şi Bobuleşti, cu staţiunea Bobuleşti V şi Bobuleşti VI.

a fost recoltată o impunătoare colecţie de piese de silex (peste 3000 ex.) constituită din nuclee, unelte, aşchii. Uneltele erau confecţionate din silex cretacic de calitate, exclusiv de nuanţă gri. Ca materie primă serveau bulgării masivi de silex de forme şi dimensiuni variabile, ce erau aduşi în staţiune de către vieţuitorii primitivi ai peninsulei, unde confecţionau uneltele necesare (Кетрару 1991, 25).

Probabil, locuitorii staţiunii Bobuleşti V dobândeau materia primă la o distanţă de 700-800 m de staţiune, acolo unde râul Răut, ocolind promontoriul, brusc coteşte spre est. Şi în prezent aici se întâlnesc bulgări masivi de silex, ce provin din depunerile cretice din apropiere, aceste aşezări fiind plasate la cea mai mică distanţă de la suprafaţă. Ce-i drept, sectorul nominalizat cu fiece an se acoperă cu mâl, bulgării de silex treptat cufundându-se în terasa inundabilă a râului. Noi presupunem că în paleoliticul inferior, în perioada existenţei pe peninsulă a locuirii umane, zăcămintele de silex apăreau direct la suprafaţă, de aceea dobândirea acestuia nu prezenta mari dificultăţi. Anume prin aceasta se şi explica faptul neglijenţei şi risipei în procesul cioplirii silexului şi confecţionării uneltelor. Printre aşchiile ce provin din staţiune deseori se întâlnesc bibelouri acoperite cu crustă concreţionară – periferice. Putem afirma cu probabilitate că oamenii primitivi prelucrau parţial bulgării de silex acolo unde îi găseau, aducând în staţiune bucăţi mai mult sau mai puţin pregătite – nuclee de pe suprafaţa cărora se desprindeau aşchiile necesare. Adesea se întâlnesc piese cu urme de crustă concreţionară, aproximativ în 50% din cazuri, însă majoritatea posedă crustă doar pe unele sectoare din suprafaţă, piesa însăşi fiind transformată în unealtă. Piesele sunt cu cortex total unitare, constituind 0,5% din colecţie.

Cele mai multe piese prezintă patina alburie consistentă şi lustru, specific pieselor din paleoliticul inferior. Cel mai frecvent suprafaţa silexului patinat posedă urme de eroziune sau aşa-zisul „bronz de pustiu". Astfel de „bronz", consideră Alexandru Cernâş, cel puţin în spaţiul dintre râul Nistru, denotă o vechime mare a piesei (Черныш 1965, 23). Majoritatea pieselor de silex din colecţia Bobuleşti V nu sunt acoperite integral cu patină

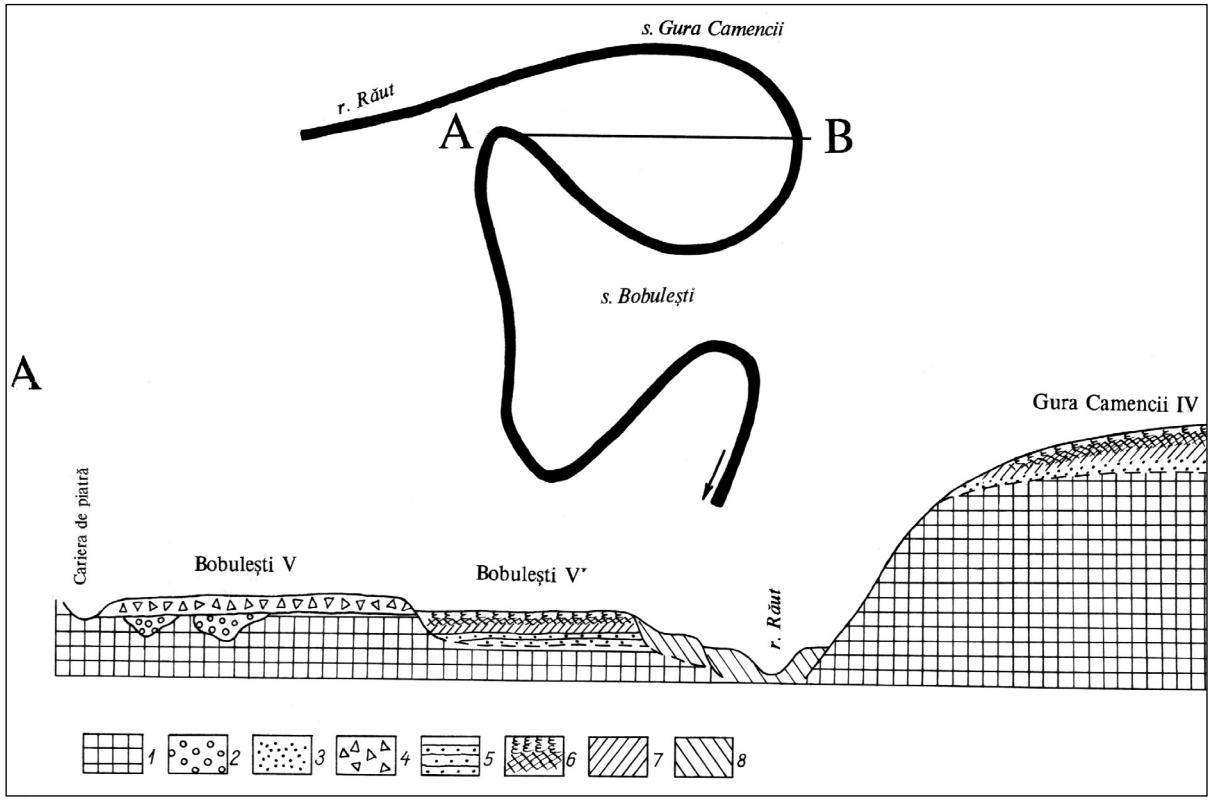

Fig. 3. Schema alcătuirii geologice a cotiturii r. Răut în regiunea staţiunilor paleolitice Bobuleşti V-VI şi Gura Camencii IV (după Irina Ivanova). Caracterul cotiturii r. Răut în regiunea staţiunilor paleolitice şi profilul pe linia AB: 1 - depunerile terţiare (Calcar); 2 - prundiş; sol loessoidal cu prundiş; 4 - pietriş de calcar amestecat cu prundiş mărunt; 5 - alevrite nisipoase; 6 - argilă loessoidală; 7 - sol din holocen; 8 - aluviuni din holocen.

alburie. Sectoarele mici de pe suprafaţa pieselor acoperite cu patină alburie consistentă alternează cu porţiuni slab acoperite cu patină de nuanţă albastru-alburie. Vom remarca o legitate destul de interesantă: comparativ cu piesele mai evoluate, cele rudimentare sunt mai puţin patinate. Desigur, pentru piesele intens patinate, slab patinate sau aproape fără patină e caracteristic lustrul, acesta servind drept unul din criteriile de delimitare a pieselor din paleoliticul inferior de cele din paleoliticul superior, culese de la intersecţia staţiunilor Bobuleşti VI şi V (ulterior s-a stabilit că Bobuleşti VI se suprapune peste Bobuleşti V – vezi fig. 2). Trebuie de menţionat că sectoarele de pe suprafaţa pieselor de silex acoperite cu depuneri calcaroase, de regulă, sunt foarte slab patinate, prezenţa lustrului fiind, oarecum, destul de evidenţiată.

Deşi colecţia de piese de silex Bobuleşti V a fost integral recoltată de la suprafaţă, lipsesc piesele intens rulate, pentru unele e specifică rularea slabă a suprafeţei, în general toate păstrându-şi intacte muchiile şi extremităţile ascuţite.

Nuclee

Unele concluzii privind tehnica de desprindere a silexului putem trage analizând caracteristicile nucleelor colecţiei Bobuleşti V, care include 25 de exemplare. Acestea sunt reprezentate de următoarele tipuri:

1. Nuclee acheuleene de tip Non-Levallois cu un singur plan – 5 ex. (fig. 4/1-3). Se deosebesc prin prezenţa unui plan neted de percuţie, format în urma detaşării unei aşchii masive fără retuşare ulterioară. Pe suprafaţa utilă s-au păstrat urmele-faţete ale desprinderii unei aşchii masive, mai rare sunt cazurile de detaşare a unei aşchii masive în îmbinare cu câteva aşchii mici. Luând în considerare urmele faţetate de pe suprafaţa nucleului, aşchiile desprinse erau late, dar scurte, suficient de groase şi cu un bulb de percuţie bine dezvoltat pe planul inferior. Dimensiunile acestui tip de nucleu sunt medii, variind între 3,5-10 cm pe axa desprinderii, adică lăţimea depăşeşte lungimea. Unele nuclee sunt în faza iniţială de cioplire, altele sunt complet uzate.

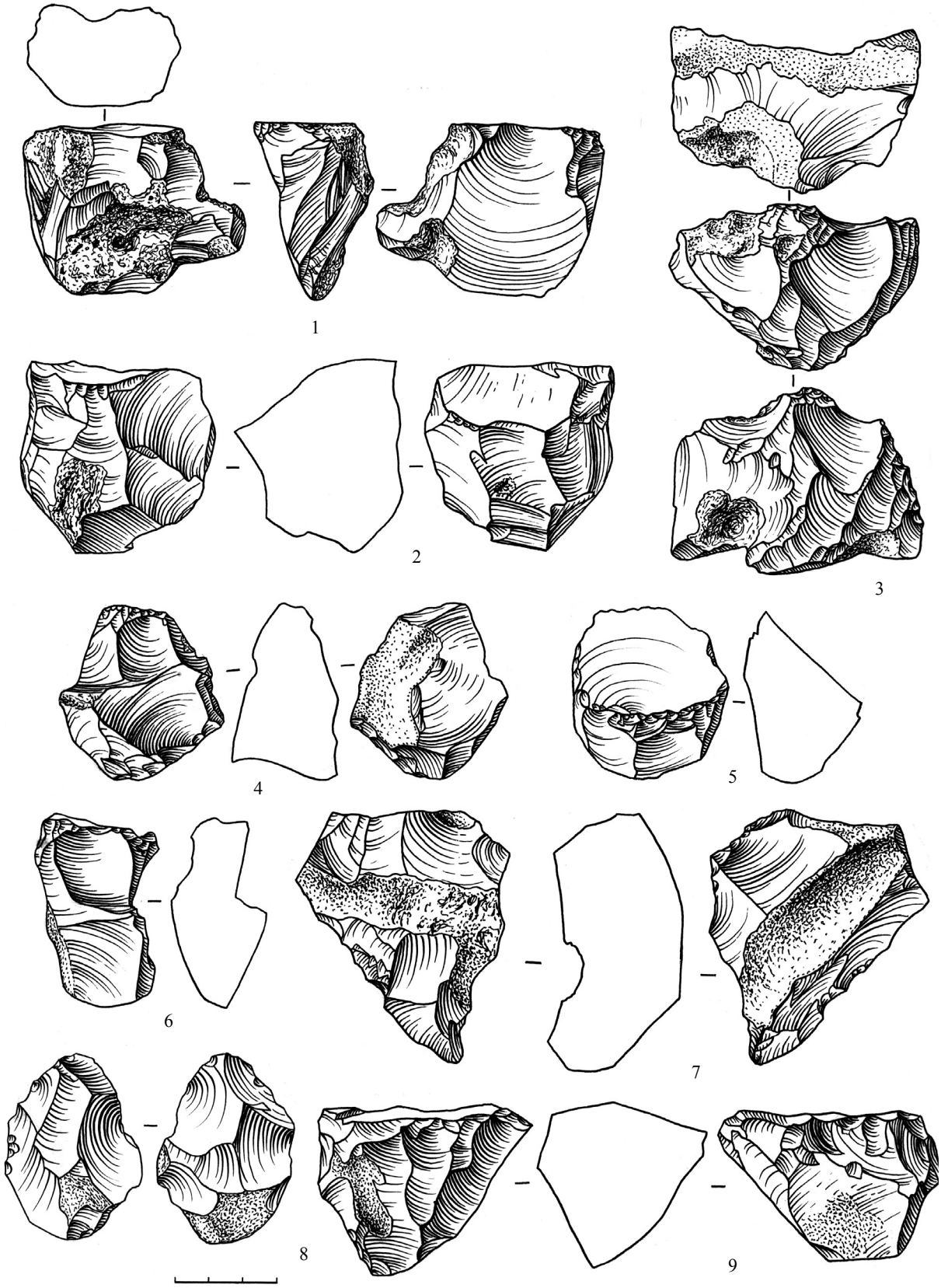

Fig. 4. Nucleele de silex: 1-3, 5 - acheleene cu plan; 4 - acheleean cu doua planuri; 6 - prismatic; 7-8 - discoidale; 9 - atipic.

2. Nucleele acheuleene cu două planuri – 2 ex. (fig. 4/4). Ambele sunt de mărimi mici, circa 5 cm lungime pe axa desprinderii, se află în faza finală de despicare. Un nucleu tinde spre cele de tip Levallois cu desprindere aplatizată, altul – cvasiprismatic. Planurile de percuţie sunt plasate oblic unul faţă de altul. Pe suprafaţa utilă s-au păstrat faţete ale unor aşchii largi.

3. Prismatice – 2 ex. (fig. 4/6). Unul dintre ele tinde spre nucleele cu un singur plan, deosebindu-se doar prin faptul că desprinderea aşchiilor scurte şi late s-a efectuat nu în direcţia plană, ci pe circumferinţă, fiind aplicată aceeaşi tehnică, ca şi în cazul unor nuclee similare provenite din stratul IV, Duruitoarea Veche. Al doilea nucleu are formă piramidală şi plan de percuţie neted format în urma detaşării unei aşchii. Suprafaţa utilă plasată aproape pe întreaga circumferinţă şi-a păstrat faţetele aşchiilor desprinse de dimensiuni reduse şi scurte. Una din laturile planului de percuţie prezintă retuşa măruntă abruptă, piesa având similitudini cu uneltele de tip rabo. Ambele nuclee sunt de mărimi mici: până la 6 cm în lungime pe axa desprinderii şi aproximativ aceeaşi lăţime.

4. Discoidale – 3 ex. (fig. 5/1-2). Nucleul 7 este în faza iniţială de despicare: de pe o parte sunt detaşate doar câteva straturi de aşchii, iar restul suprafeţei reprezintă o crustă de prundiş. Altul are forma discoidal-piramidală, fiind executat dintr-un bulgăre de silex de dimensiuni reduse. Desprinderea aşchiilor scurte şi largi s-a efectuat într-o singură direcţie. Al treilea e de mărime aproape total epuizată şi face parte din categoria celor cu două planuri. Nucleele sunt mici, atingând în diametru circa 7 cm.

5. Sferoidale – 7 ex. (fig. 5/1 - 3). Acestea nu posedă un plan de percuţie special executat, cel mai frecvent locul acestuia îl deţinea fiecare aşchie predecesoare, fapt caracteristic pentru tehnica clactoniană de cioplire a pietrei. Desprinderea aşchiilor, mai ales a celor de proporţii scurtate, se efectua de pe întreaga suprafaţă. Dimensiunile nucleelor ating în diametru 8 cm, doar unul are 5 cm. Cercetările din ultimii ani realizate în spaţiul dintre Prut şi Nistru au stabilit că nucleele tip sferoidale sunt specifice atât monumentelor timpurii, mai exact premusteriene – Duruitoarea Veche, Mersâna, Osâpka, cât şi celor mai târzii – musterian denticulat, similare celor provenite din stratul inferior al Stânca I şi probabil Buzdujeni. Nucleele sferoidale identificate ca tip în paleoliticul inferior, şi cele din Bobuleşti V, care se atribuie aceluiaşi grup, sunt dominante în raport cu alte tipuri.

6. Atipice – 4 ex. (fig. 5/4, 6). Acest grup include nuclee de dimensiuni ce variază între 5 – 6 cm în lungime pe axa desprinderii, având unele elemente specifice celor de tip discoidal, sferoidal şi celor cu un singur plan. Toate au un caracter inexpresiv, suprafaţa unora fiind deteriorată de influenţa temperaturilor foarte joase, fapt ce pune în dificultate toată descrierea lor mai detaliată.

7. Aşchii masive – nuclee ce prezintă urme de desprindere de pe suprafaţă a mai multor aşchii. Prin urmare, conchidem, că colecţia de nuclee din staţiunea Bobuleşti V include aproape toate tipurile proprii ale complexelor premusteriene din interfluviul Prut şi Nistru. Suscită atenţia şi prezenţa unor piese deteriorate din cauza temperaturilor joase, fenomen semnalat printre cultura materială a grupului de monumente încadrate în perioada glaciară Riss şi cea interglaciară Riss-Wurm.

Aşchiile

Majoritatea absolută a pieselor de silex recuperate din staţiunea Bobuleşti V o constituie aşchiile. Toate sunt sumar prelucrate, cele mai multe – masive, informe, posedă un bulb de percuţie bine dezvoltat pe planul inferior, ce ocupă 2/3 din suprafaţă. Cu toate acestea, aşchiile acoperite cu crustă concreţionară pe partea dorsală – aşchii periferice – apar într-un număr redus, faptul dovedind că nucleele erau prelucrate parţial până la desprinderea acestora de pe suprafaţă. Nu e exclus că acest proces se producea nemijlocit pe locul dobândirii bulgărilor de silex. Această supoziţie e valabilă şi pentru nucleele sus-menţionate, mai ales mostrele ce se află la faza iniţială de prelucrare. Dimensiunile aşchiilor, de asemenea, corespund cu cele ale nucleelor de pe care au fost detaşate. Dominante în colecţie sunt piesele cu lungimea de 40-60 mm. Precum se vede, acest fapt e caracteristic tuturor aşchiilor, inclusiv celor fragmentare. În primul caz au fost măsurate 220 de piese, în cel de-al doilea – 143. În aceleaşi limite variază şi lungimea aşchiilor atestate în alte complexe premusteriene situate în interfluviul râurilor Prut şi Nistru. Acest lucru poate fi uşor sesizat examinând tabelul 2, unde se află o comparaţie între colecţia Bobuleşti V şi cea din stratul IV inferior al grotei Duruitoarea Veche.

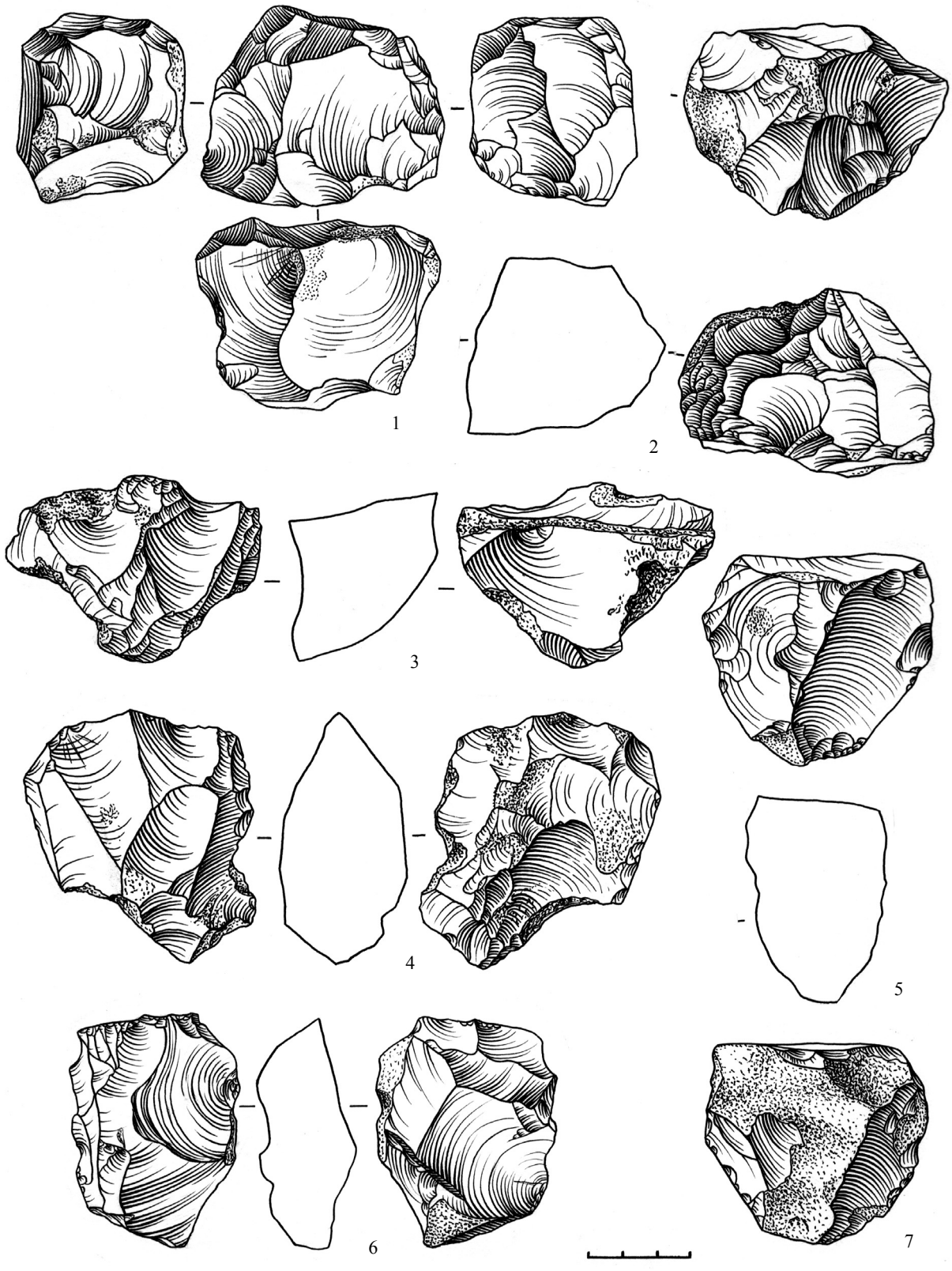

Fig. 5. Nuclee de silex: 1-3 - globulare; 4, 6 - atipice; 5 - prismatic.

Tabelul 1

Toate aşchiile inclusiv cele fragmentare		Doar piesele integrale	
Lungimea	%	Lungimea	%
Până la 30 mm	2,6	Până la 30 mm	2,1
Până la 40 mm	25,4	Până la 40 mm	25,8
Până la 50 mm	35,4	Până la 50 mm	35,1
Până la 60 mm	23,4	Până la 60 mm	21,7
Până la 70 mm	8,7	Până la 70 mm	10,5
Până la 80 mm	2,6	Până la 80 mm	3,5
Peste 80 mm	0,9	Peste la 90 mm	1,3
Total: 102		**Total:** 100	

Tabelul 2

Numărul pieselor			
Lungimea	Bobuleşti V	Grota Duruitoarea Veche stratul IV	Grota Duruitoarea Veche stratul III
Până la 30 mm	6	9	35
Până la 40 mm	58	34	82
Până la 50 mm	82	35	43
Până la 60 mm	47	22	20
Până la 70 mm	19	4	10
Peste 70 mm	8	4	1
Total:	220	108	191

Tabelul 3

Piese	Netede			Retuşate			Fragmentare, obţinute în urma prelucrării
	Oblice	Rectilinii	Oblice faţetate	Oblice	Oblice diedre	Rectilinii	
Aşchii	60	31	8	13	10	15	66
Lame	-	-	1	-	-	5	6

Lungimea (49 · 100): 45,5 = 107
Secţiunea (15,3 · 100): 45,5 = 36,7
Masivitate (34 · 100): 107 = 31,7

În procesul de studiere a pieselor din paleoliticul inferior specialiştii au acordat o atenţie sporită, în opinia noastră, destul de meritat, particularităţilor planurilor de percuţie în formă de ştirbituri. Acestea reprezintă un indice concludent al gradului de utilizare a nucleelor şi, respectiv, al tehnicii de cioplire a aşchiilor.

Aşadar, indicele masivităţii obţinut, ≈ 32, permite de a include industria staţiunii Bobuleşti V în grupul monumentelor din paleoliticul inferior. În susţinerea acestei concluzii este şi prezenţa indexului Levallois foarte redus, ce a fost calculat doar în baza pieselor atipice. IL este egal cu 1,5%. Indicele de faţetare a planurilor de percuţie (IF lat) – 28,9 %, IFs îngust – 17,9 %. Indexul lamelor (I lam) constituie numai 3,5 %.

Dacă facem o paralelă între aceşti indici, în special al masivităţii şi indexele altor staţiuni din pa-

leoliticul inferior descoperite în zonele adiacente, vom constata că cele mai strânse similitudini prezintă monumentele ce oferă o colecţie premusteriană expresivă precum sunt cele din stratul IV ale grotei Duruitoarea Veche, indicele masivităţii al cărora depăşeşte cifra de 30%.

Rezumând descrierea aşchiilor, vom menţiona că 140 de piese din această colecţie posedă retuşe pe extremităţi, dovadă că ele au fost utilizate ca unelte de răzăluit sau de tăiat.

Clasificarea tipologică a uneltelor din staţiunea Bobuleşti V a fost efectuată conform metodei lui F. Bordes (Bordes 1961). Descrierea pieselor are un caracter succesiv, luându-se în calcul numărul de înregistrare atribuit fiecărui tip de piese de pe listă. Au fost reduse din listă doar numerele acelor tipuri de unelte ce nu sunt prezente în colecţia respectivă. În schimb a fost substanţial completat nr. 62, care include un şir întreg de unelte proprii monumentelor din paleoliticul inferior atestate în interfluviul râurilor Prut şi Nistru, pentru întâia dată acestea fiind remarcate de Nicolae Anisiutkin şi Nicolae Chetraru (Кетрару, Анисюткин 1967, 24-31).

Racloarele

Din componenţa colecţiei Bobuleşti V fac parte 44 de asemenea unelte, acestea reprezentând aproape toate tipurile evidenţiate de F. Bordes. Multe racloare sunt sumar prelucrate, posedă proporţii îngroşate, fapt specific pentru piesele acestui monument în ansamblu. Ele prezintă retuşa brută tipică racloarelor din paleoliticul inferior şi mijlociu (vezi tab. 4), caracterizată foarte detaliat de către diferiţi autori.

În lucrarea privind clasificarea uneltelor F. Bordes a stabilit, de asemenea, cinci tipuri de retuşe (Bordes 1961, 8-10). Henry de Lumley a evidenţiat în procesul de descriere a colecţiei musteriene din grota Cariguela a Pinar nouă tipuri (Lumley 1969, 175). R. Suleimanov, cercetând piesele din staţiunea Obirahmat a mai identificat două tipuri – fină abruptă şi solzoasă presată (Сулейманов 1966, 228-235). El divizează retuşa solzoasă în solzoasă abruptă şi maximal abruptă, ultima trunchiind o parte din piesa abruptă. În opinia noastră, R. Suleimanov îi dublează pe F. Bordes şi H. Lumley, iar noile sale tipuri de retuşe sunt evidenţiate datorită descrierii mai detaliate şi mai ample a pieselor.

Tabelul 4

Tipul de retuşe	Numărul pieselor	%
Solzoasă		
tipică	3	6,8
brută	3	6,8
Etajată		
tipică	2	4,5
brută	2	4,5
Subparalelă	1	2,2
Plată		
denticulată	12	27,2
obişnuită	2	4,3
atipică	6	13,8
Abruptă	6	13,8
Alternă	1	2,2
Fină şi atipică	6	13,7
Total:	44	100

Racloarele din colecţia Bobuleşti V înregistrează şapte tipuri de retuşe, unele din ele fiind divizate în subtipuri şi varietăţi. Abundă piesele cu retuşe plate, denticulate şi tipice.

9. Racloarele simple drepte (Racloirs simples droits) sunt reprezentate de şapte exemplare. Toate au fost confecţionate pe aşchii masive: 2 – lamelare, 4 – dreptunghiulare şi 1 – ovală. O unealtă e realizată pe o aşchie cu plan de percuţie tip Bisserghenovka (fig. 6/4). Pentru prima dată, asemenea tip de planuri de percuţie, cu retuşare longitudinală prealabilă, a fost semnalat de către N. Praslov printre piesele din staţiunile paleoliticului inferior Bisserghenovka, Mihailovsk şi complexului nr. 2 Hreaşci din apropierea Mării Azov. De asemenea, el a identificat aşchii cu plan de percuţie tip Bisserghenovka în straturile inferioare ale staţiunilor Iabruda, Hadâjensk, Iaştuha şi Ahabiiuk (Праслов 1968, 56-58). Trei piese dintre acestea au păstrat pe faţa dorsală, iar una pe planul diametral opus celui util, sectoare acoperite cu crustă concreţionară. Extremitatea utilă a racloarelor este bine evidenţiată, la trei piese aceasta posedă retuşa denticulată, la două – măruntă atipică, celelalte – solzoasă şi abruptă. Un racloar este asociat de o unealtă în formă de gratoar (fig. 6/2), altul – de o unealtă tip burin: capătul aşchiei posedă o desprindere pe faţa ventrală, iar faţa dorsală este retuşată prin detaşarea câtorva aşchii plate (fig. 6/3).

10. Racloare simple convexe (Racloirs simples convexes) (fig. 6/1-4). Este cel mai reprezentativ grup de acest tip – 15 ex. Sunt lucrate pe aşchii în-

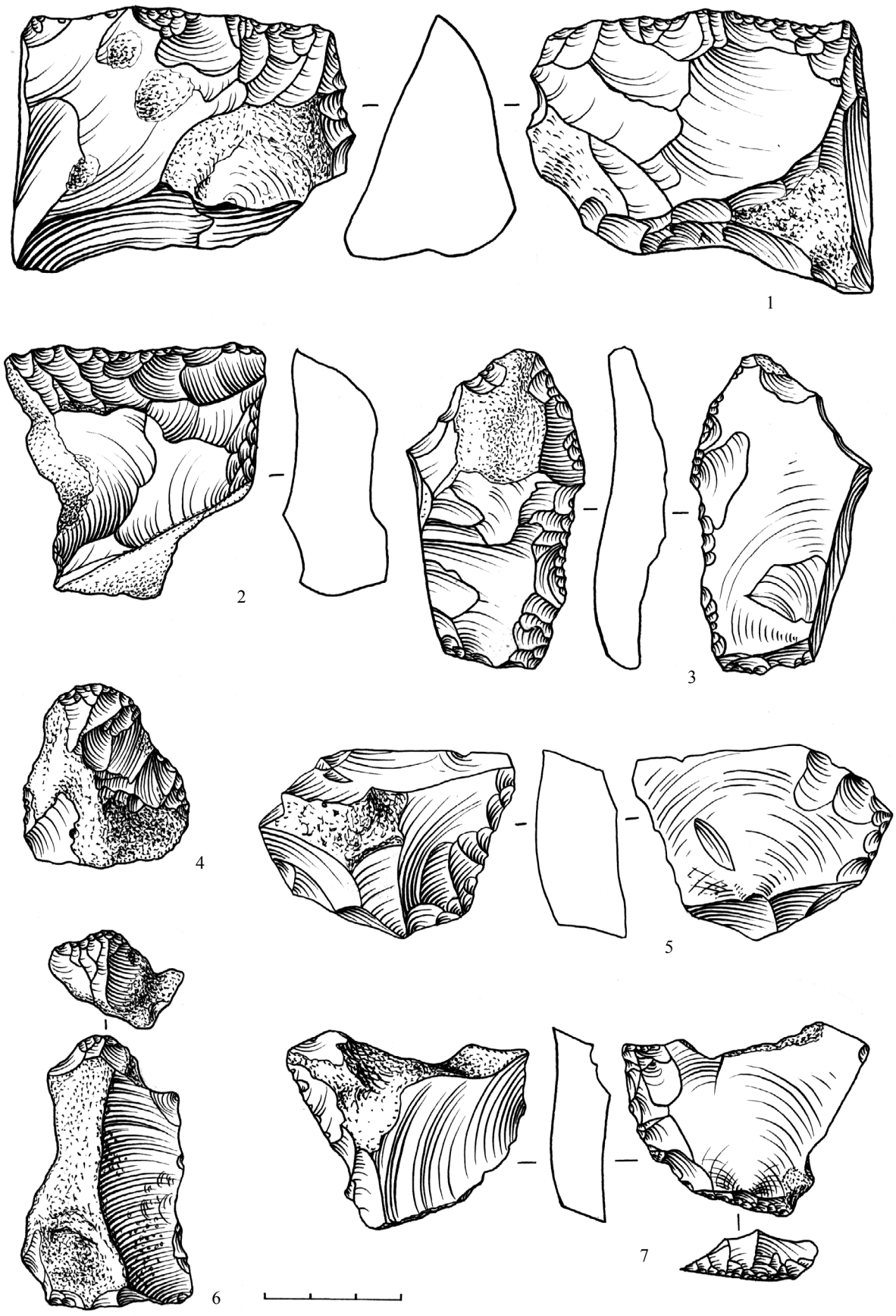

Fig. 6. Piese de silex: 1-3, 5 - racloare simple drepte; 4, 6 - gratoare atipice, racloar pe plan.

groşate de mărimi mici şi masive, multe păstrând pe faţa dorsală unele sectoare cu crustă concreţionară, patru piese au partea de sus, împreună cu bulbul de percuţie trunciată. Extremitatea utilă a uneltelor prezintă diferite retuşe, deja menţionate, la unele aceasta fiind uniformă, la altele – reprezintă encoches separate de mărimi mari sau mici. Un gratoar, lucrat pe o aşchie masivă, posedă pe extremitatea utilă retuşe tip encoche duble mare cu o proeminenţă accentuată la mijloc. Planul de percuţie este retuşat şi transformat în unealtă tip racloar. O unealtă similară e combinată cu un gratoar cu extremitatea utilă denticulată. Alt racloar de acest tip e lucrat pe aşchie scurtă şi lată, una din laturile căruia prezintă retuşe uniforme, capătul este teşit pe faţa dorsală şi cea ventrală, fiind transformat în lama unei unelte de tip burin. În continuare ne vom referi la descrierea a încă unei unelte de o structură complexă. Extremitatea utilă a racloarului este retuşată şi parţial se extinde pe planul de percuţie, formând astfel ascuţişul. Capătul diametral opus racloarului are o encoche accentuată. Deci, pe o singură aşchie avem racloar, vârf ascuţit şi o unealtă denticulată.

11. Racloare simple concave (Racloirs simples concaves) (fig. 7/1, 2; 8/5) – 5 ex. Sunt lucrate pe aşchii de proporţii îngroşate. Două piese au păstrat pe faţa dorsală sectoarele cu cortex. Un racloar cu extremitatea utilă în formă de arc regulat are executată pe partea opusă o unealtă denticulată.

13. Racloar dublu drept-convex (Racloirs doubles droits-convexes) (fig. 8/2). Apare într-un singur exemplar, lucrat pe o aşchie alungită, al cărei capăt este rupt.

15. Racloare duble biconvexe (Racloir doubles biconvexes) (fig. 7/7; 8/3) – 3 ex. Sunt lucrate pe aşchii de mărimi reduse. Extremităţile utile ale acestora prezintă retuşe plate denticulate şi uzuale fine. Latura unei piese conţine retuşe subparalele, a altei piese retuşe pe extremitatea distală, lângă planul de percuţie, ce se extinde pe planul inferior, formând o unealtă dublă – gratoar-racloar.

17. Racloare duble convexe-concave (Racloirs doubles convexes – concaves) (fig. 8/4). În colecţia Bobuleşti V a fost atestat un singur exemplar de acest tip lucrat pe o aşchie alungită, capătul căreia e rupt. Extremitatea utilă concavă posedă retuşe plate atipice, iar cea concavă – abrupte şi mărunte.

19. Racloare convergente-convexe (Racloirs convergents convexes) (fig. 7/3). Sunt reprezentate, de asemenea, de un singur exemplar. Este realizat pe o aşchie de proporţii alungite, având planul de percuţie teşit şi capătul rupt. Extremităţile utile au retuşe obişnuite plate.

21. Racloare dejete (Racloirs dejetes) (fig. 9/2) – 3 ex. Sunt lucrate pe aşchii triunghiulare de dimensiuni mici. Extremităţile utile sunt definitivate pe două laturi adiacente retuşate şi denticulat.

22. Racloare transversale drepte (Racloirs transversaux droits) (fig. 8/6). Apare într-un singur exemplar, ce brusc se subţiază spre suprafaţa utilă a uneltei. Latura posedă parţial retuşe brute aplatizate, cealaltă porţiune a acesteia reprezentând o spărtură, este neretuşată.

23. Racloare transversale-convexe (Racloirs transversaux convexes) – 3 ex. (fig. 10/9). Sunt lucrate pe aşchii brute de mărimi reduse, în partea de sus a planului – mai îngroşate. Extremitatea utilă a două gratoare s-a format în urma unei retuşări uzuale mărunte abrupte, iar la cel de-al treilea gratoar aceasta prezintă retuşe brute etajate ce se extind intens pe faţa dorsală a aşchiei. Pe latura opusă a uneltei pot fi sesizate urme de desprindere a câtorva aşchii masive. Asemenea aşchii, doar că mai plate, sunt detaşate şi de pe suprafaţa planului inferior, de aceea piesa în ansamblu sugerează o formă asemănătoare unei unelte cu prelucrare bilaterală. Totuşi, mai nuanţat se prezintă suprafaţa utilă.

25. Racloare pe faţă plană (Racloirs sur face plan) (fig. 6/7; fig. 9/1) – 5 ex. Toate sunt lucrate pe aşchii îngroşate de dimensiuni mici, patru piese prezintă retuşe pe o latură longitudinală, iar alta – pe cea transversală. Retuşa ce formează latura uneltei aproape la toate piesele este măşcată abruptă. Doar două exemplare fac excepţie. Latura de pe faţa dorsală a unei piese cu retuşe mărunte posedă un sector, de asemenea retuşat, având forme apropiate de uneltele tip racloar. Colecţia include un racloar lucrat pe o aşchie alungită, capătul căreia este transformat în racloar prin aplicarea pe partea dorsală a retuşelor măşcate şi mărunte. Suscită atenţia racloarele-retuşă care trec de pe latura aşchiei pe extremitatea planului de percuţie, formând astfel un racloar specific tip Duruitoare Veche. Merită a fi menţionată şi prezenţa unei unelte tip burin, combinată cu racloar obţinut printr-o desprindere dreptunghiulară pe

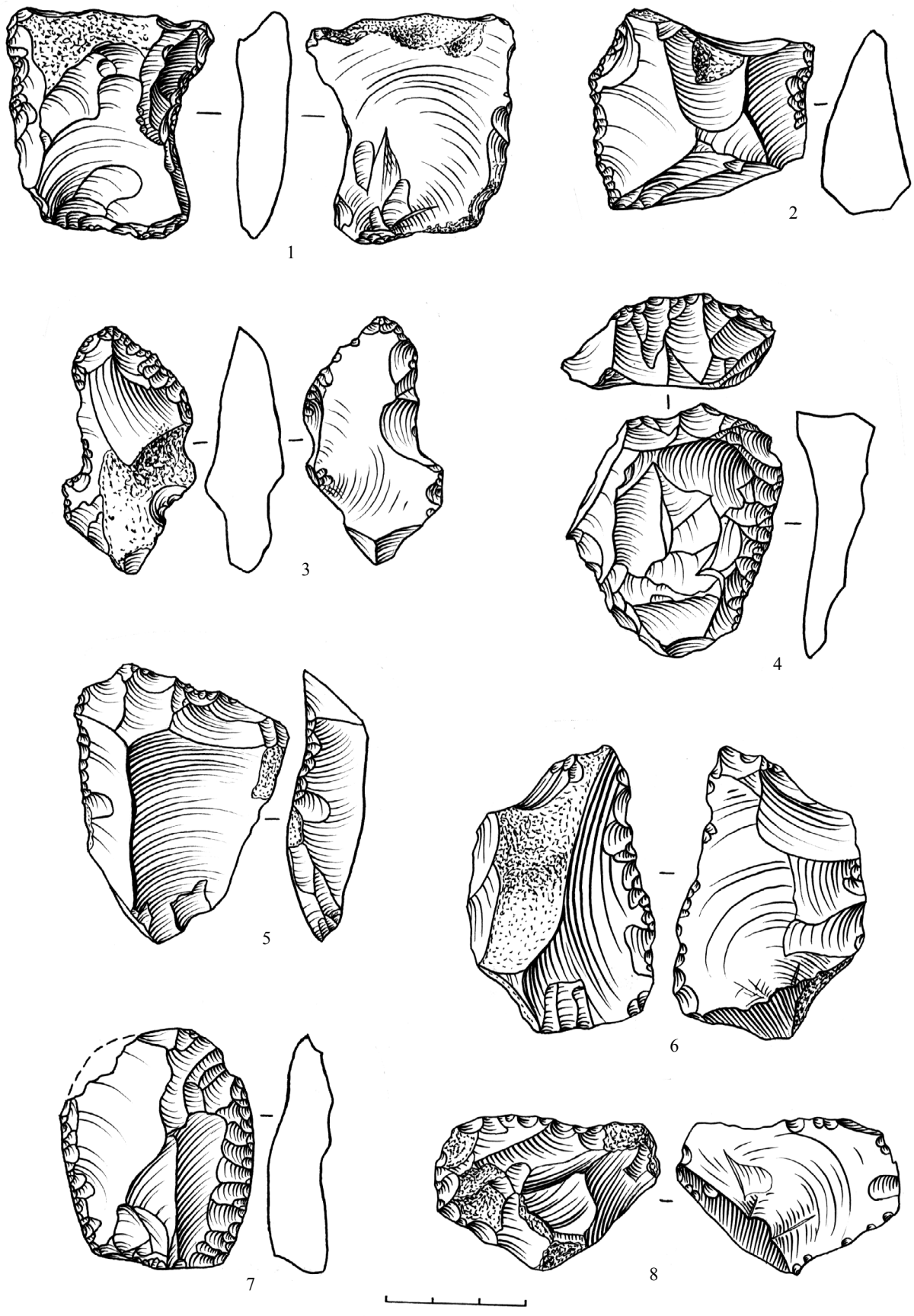

Fig. 7. Piese de silex: 1, 6 - racloare simple concave; 2, 4, 8 - racloare simple convexe; 3 - racloar convergent convex; 5 - racloar-vârf; 7 - racloar dublu biconvex.

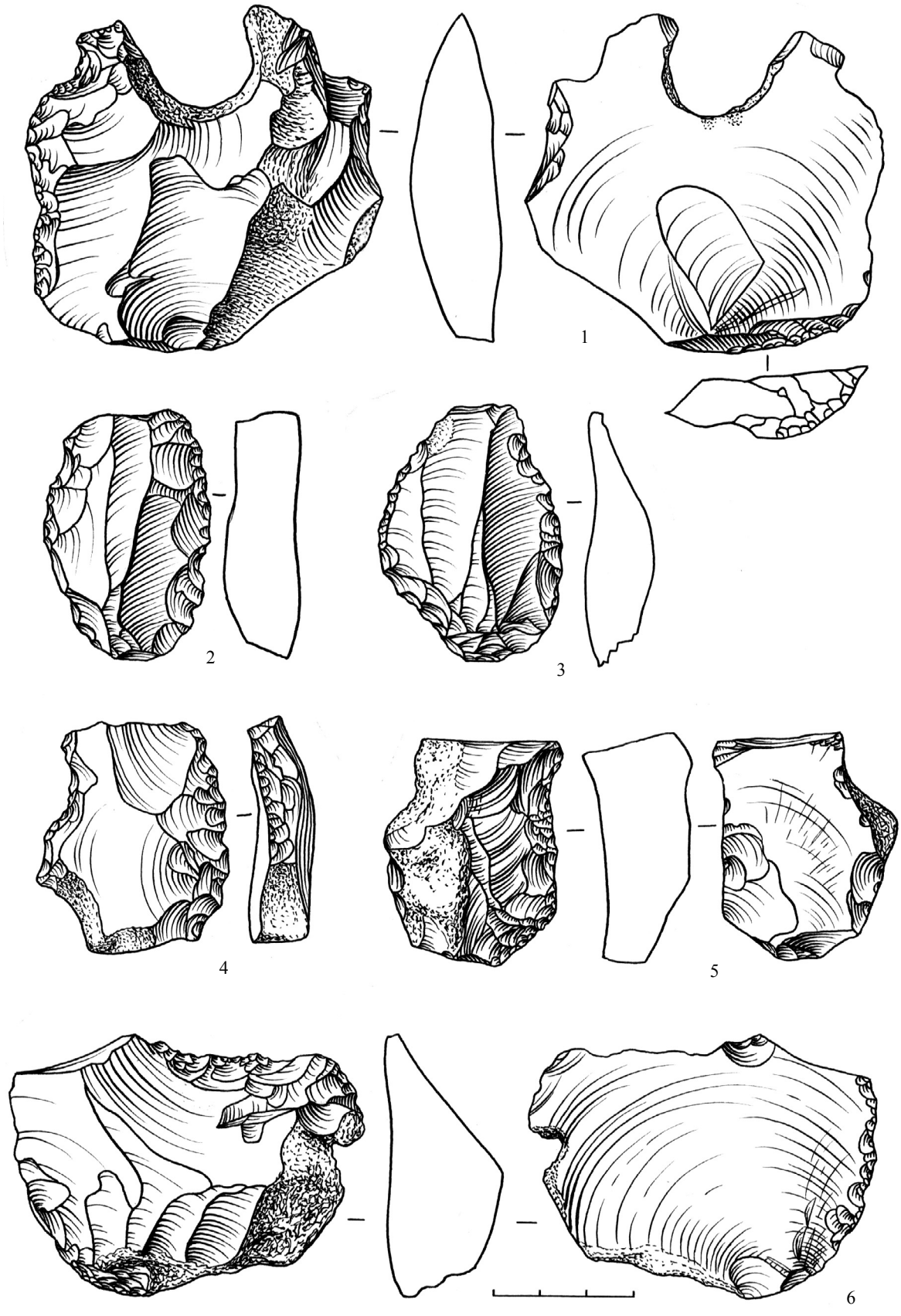

Fig. 8. Piese de silex: 1 - racloar simplu drept; racloar dublu drept-convex; 3 - racloar dublu biconvex; 5 - racloar simplu concav; 6 - racloar transversal drept.

faţa ventrală prin câteva aşchieri pe cea dorsală. Probabil, piesa a fost intens utilizată, deoarece latura aceasta are câteva ştirbituri.

28. Racloar cu retuşă bifacială (Racloir a retuche biface) (fig. 9/3) – 1 ex. Este realizat pe o aşchie mică cu à dos cu cortex, ceea ce îi oferă un aspect de cuţit cu à dos natural. Ţinând cont că una din extremităţile piesei posedă retuşă bilaterală, putem încadra această unealtă în categoria gratoarelor. Totodată, capătul uşor ascuţit al aşchiei prelucrare bilaterală prin retuşe brute, dar plate tinde spre o unealtă mică de tipul celor de tăiat.

30. Gratoare tipice şi atipice (Grattoires typigues et atypiques) (fig. 5/4, 6; 9/4) – 21 ex. Este unul din cel mai impunător grup de unelte din componenţa colecţiei Bobuleşti V. Opt gratoare executate pe aşchii informe de mărimi reduse, două piese au capătul aşchiei retuşate mărunt, iar şase piese – doar un segment din latură. Şase gratoare sunt lucrate pe aşchii alungite. Cinci dintre ele posedă retuşe abrupte mărunte şi denticulate pe extremitatea utilă plasată pe capăt, fapt ce sugerează forme apropiate de gratoarele finale obişnuite. Un gratoar, deşi aparţine celor finale, extremitatea utilă e plasată puţin pe partea laterală.

O piesă este atribuită celor de tip înalt, ce tind spre gratoar-carenă. E lucrată pe o aşchie mică cu à dos înalt acoperit cu cortex. Extremitatea utilă posedă o formă oval-prelungă.

Şase unelte au extremitatea utilă alungită, formată cu ajutorul unui enocoche dublu, de asemenea posedă à dos înalt, aparţinând gratoarelor tip à museau.

Din colecţie mai face parte şi un gratoar dublu, suprafeţele utile ale căruia sunt plasate pe capetele opuse – faţa dorsală şi cea ventrală. Prin efectuarea unei enocoche duble contrapuse, pe partea laterală a fost executat un vârf în formă de cioc.

32-33. Burine tipice şi atipice (Birins typigues et atypiques) (fig. 9/6, 7) – 6 ex. Sunt realizate pe aşchii de mărimi mici. Aşchiile de burin sunt inexpresive, dar bine evidenţiate, unele după utilizare fiind retuşate. Numai o piesă are latura renovată prin aşchieri de burin, aparţinând tipologic celor laterale.

34-35. Străpungătoare tipice şi atipice (Perçoirs typigues et atipiques) – 6 ex. Toate sunt executate pe aşchii mici (fig. 9/5, 8). Vârful e de dimensiuni mici, fiind reliefat prin aplicarea unei retuşe fine. Latura unui străpungător ce formează vârful prezintă retuşe fine zimţate.

36-37. Cuţite à dos tipice şi atipice (Couteaux à dos tipiques et atypiques) (fig. 9/10) – 2 ex. Sunt realizate pe aşchii cu nervuri, muchia cărora servea ca à dos de cuţit. Lama unui cuţit e trunchiată pe jumătate, pe acest loc fiind executată prin retuşe fine o unealtă denticulată.

38. Cuţite à dos natural cu cortex (Couteaux à dos naturel) (fig. 11/1) – 9 ex. Toate sunt lucrate pe aşchii desprinse printr-o singură aşchiere direcţionată, păstrând pe suprafaţă sectoare de cortex. Aşchiile utile ale acestora sunt uniforme, purtând urme de folosire tip retuşe sau ştirbituri, iar unul posedă pe capăt o encoche şi o aşchiere ce formează unealta tip burin.

39. Piese tip raclette (Raclettes moustériennes) – 3 ex. Sunt lucrate pe aşchii mici (fig. 9/9; 11/2). Două piese prezintă retuşe fine abrupte pe unele porţiuni ale feţei ventrale, alta – pe faţa dorsală.

40. Piese cu trunchiere retuşată (Eclats tronques) (fig. 11/3, 4). – 2 ex. Laturile acestora posedă retuşe denticulate, o piesă – pe ambele părţi, alta – numai pe partea dorsală.

42. Piese cu ancoche retuşată şi clactoniană (Outils à encoches) – 33 ex. Sunt lucrate pe aşchii. Din categoria primului tip fac parte 11 piese cu encoche obişnuită executată pe partea dorsală prin retuşe fine abrupte (fig. 11/8; 10/5). Trei piese de acest tip au encoche plasată aproape pe capătul aşchiei şi tinde spre aşchie cu encoche în vârf. Celui de-al doilea tip (12 ex.) îi aparţin piese cu encoche obişnuită pe planul inferior (fig. 11/5, 6). Alte două tipuri sunt reprezentate de unelte cu encoche clactoniană, la şase piese aceasta fiind executată pe partea dorsală a aşchiei, evident îngroşată, iar la patru – pe planul inferior.

43. Piesele denticulate (Outiles denticules) (fig. 11/7, 9; fig. 10/1-4, 6-8) constituie cel mai numeros grup – 77 ex. 15 – retuşă alternă, 25 – abruptă denticulată, 32 – fine şi 5 – microdenticulată. Unele aşchii reprezintă piese combinate – o unealtă denticulată, precum şi forme tip racloare.

O piesă are pe capătul laturii a uneltei denticules encoche dublă, pe partea dorsală şi cea ventrală, formând astfel proeminenţa burinului. Unele unelte sunt executate pe aşchii a căror suprafaţă este acoperită cu crustă concreţionară, fapt ce

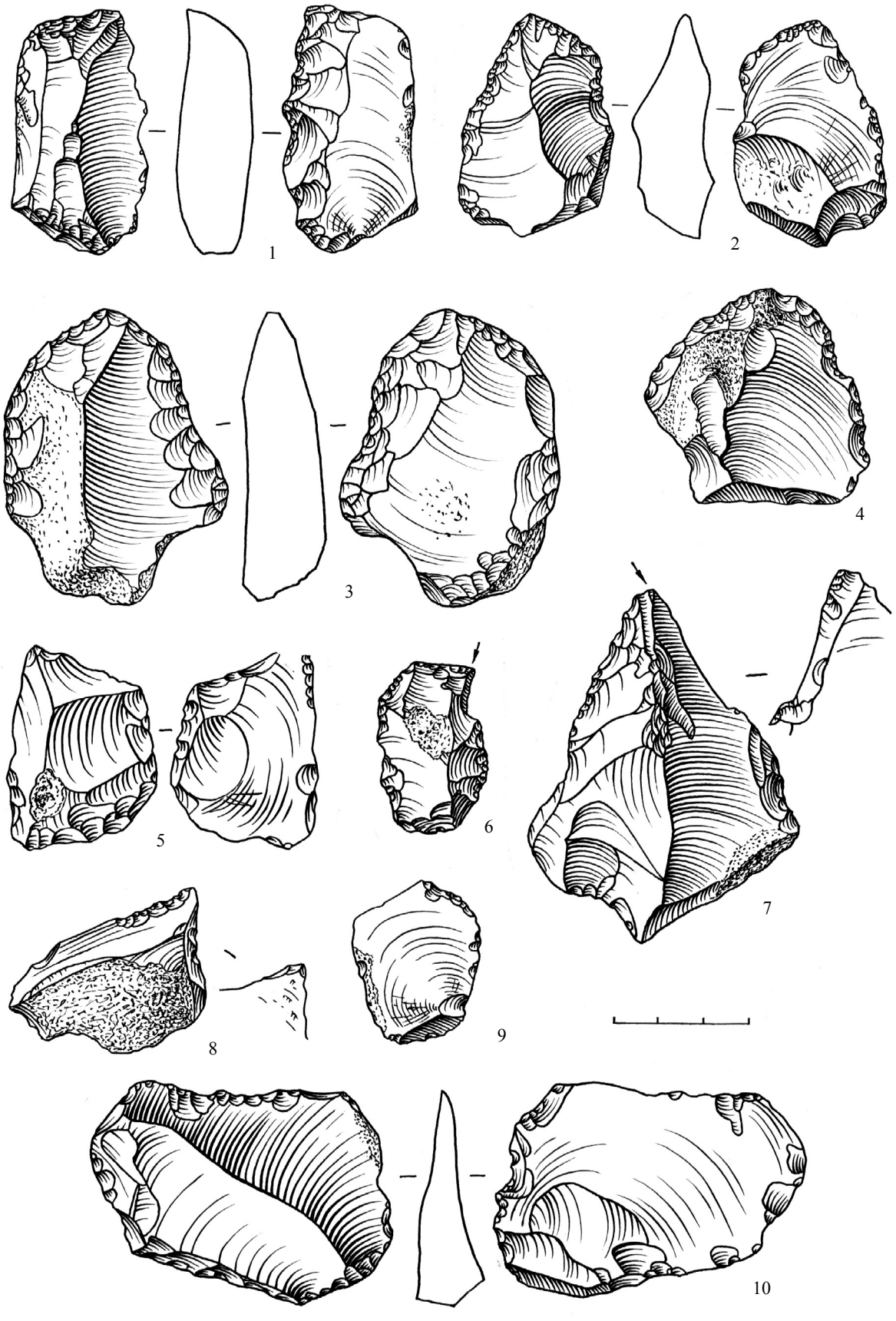

Fig. 9. Piese de silex: 1 - racloar cu fața plană; 2 - racloar dejete; 3 - racloar cu retuşă bifacială; 4 - gratoar atipic; 5, 8 - străpungătoare; 9 - racletă musteriană; 10 - cuțit.

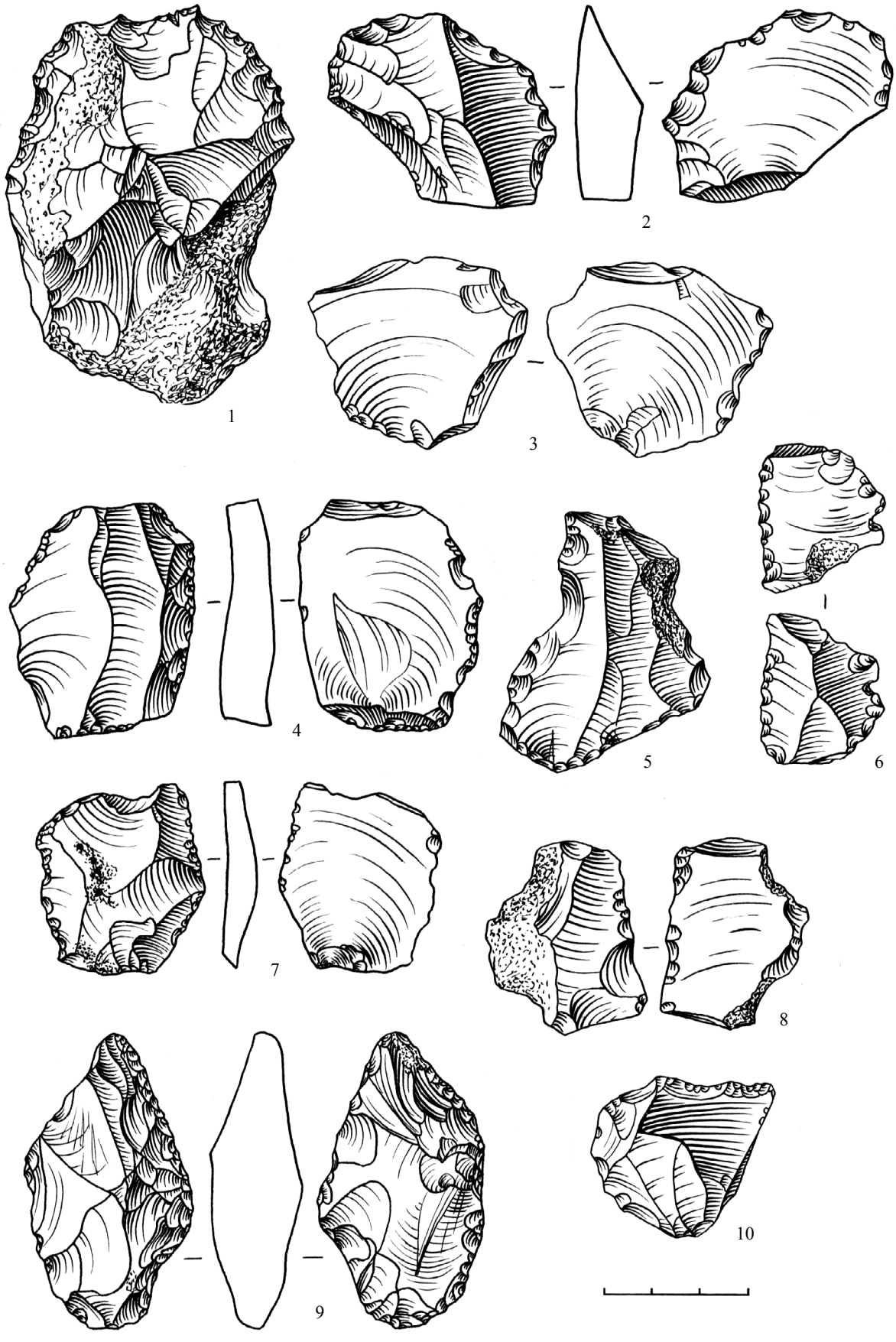

Fig. 10. Piese de silex: 1-4, 6-8 - piese denticulate; 5, 10 - piese cu o encoche; 9 - racloar dublu biconcav.

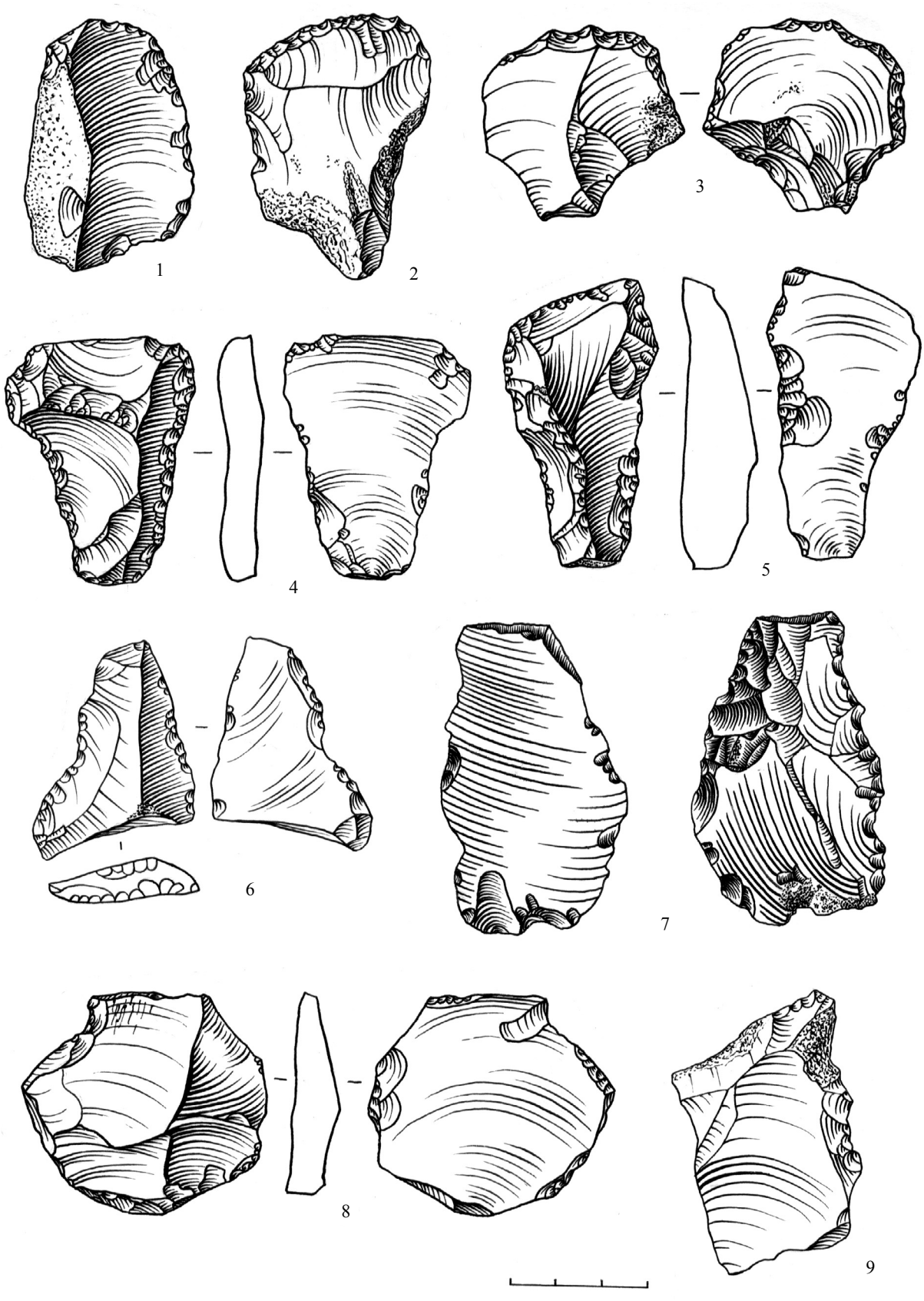

Fig. 11. Piese de silex: 1 - cuţit a dos natural cu cortex; 2 - racletă musteriană; 3 - piesă cu trunchiere retuşată; 4 - racloar dublu drept concav; 5, 6, 8 - piese cu encoche retuşate; 7, 9 - piese denticulate.

permite să presupunem că acestea erau utilizate şi ca cuţite à dos naturel. Altele prezintă proeminenţe renovate, ce puteau servi drept vârf ascuţit (fig. 11/9). Unele piese cu retuşe fine la capăt erau folosite, cu probabilitate, ca racloare (fig. 10/1, 2).

51. Vârfuri de tip Tayac (Pointes de Tayac) (fig. 12/1, 2) – 2 ex., lucrate pe aşchii triunghiulare de dimensiuni mici.

54. Piese cu ancoche retuşată în vârf (Encoches en bout) – 1 ex. Encoche din vârful aşchiei lamelare este retuşată fin abrupt. Retuşe identice posedă şi una din laturile aşchiei.

62. Diverse (Outiles divers). Acest grup de unelte conţine 67 exemplare ce sunt omise în lista lui F. Bordes, însă tipologic ele aparţin complexelor premusteriene situate în interfluviul râurilor Prut şi Nistru.

– Vârfuri regulate sau pseudovârfuri ascuţite (fig. 12/3, 4) – 4 ex. Caracteristic pentru acestea este prezenţa unui vârf bine evidenţiat prin aplicarea retuşelor atât abrupte, cât şi denticulate. Aceste vârfuri se deosebesc de cele tip Tayac prin lipsa retuşei denticulate regulate, iar de vârfurile ascuţite tipice – printr-o formă neregulată şi prezenţa retuşei abrupte fine.
– Unelte în formă de cioc – burine mici (fig. 12/5) – 10 ex. Specific pentru acestea este prezenţa unei encoche cu retuşe transversale sau a unei spărturi pe extremitatea laterală. N. Anisiutkin este primul care le-a remarcat printre piesele staţiunii Stânca I (Анисюткин 1973, 228-235). Asemenea unelte au fost semnalate într-un număr variabil în straturile culturale inferioare ale grotei Duruitoarea Veche, în Mersâna şi alte monumente din Moldova, în Iaştuh din Caucaz (Коробков 1971, 75-76) şi în stratul inferior al grotei Kiik-Koba din Crimeea (Бонч-Осмаловский 1940, 115).
– Unelte în formă de cioc, ale căror extremităţi utile sunt reliefate prin aplicarea unei retuşe alterne – 3 ex. (fig. 11/6). Acestea tind spre unelte numite de către F. Bordes vârfuri tip burine ce prezintă retuşe alterne becs burinantes alternes (Bordes 1961, 37-38). Una dintre aceste unelte mai posedă şi o extremitate utilă tip racloar. Clasificarea într-un grup aparte a uneltelor sus-menţionate se explică prin faptul că acestea, din punct de vedere tehno-tipologic, aparţin pieselor în formă de cioc.
– Vârfuri în formă de cioc – 11 ex. Şapte dintre acestea sunt simple (fig. 12/7; 13/1, 7), două duble (fig. 13/3), două triple (fig. 13/2). Se deosebesc prin masivitatea aşchiei ce posedă encoche dublă adiacente.
– Vârfuri tip Duruitoarea – 5 ex. (fig. 13/4). Patru sunt tipice, unul – atipic. Pentru prima dată au fost identificate printre materialul cultural provenit din straturile grotei Duruitoarea Veche, precum şi din staţiunea Mersâna (Кетрару, Анисюткин 1967, 28-30). Forme apropiate au fost semnalate de I. Korobkov în complexul Iaştuha, deşi ultimele prezintă doar uşoare similitudini cu vârfurile tip Duruitoarea, însă nu sunt identice (Коробков 1965, 97).
– Vârfuri combinate cu alte unelte – 3 ex. O piesă reprezintă un vârf asociat cu o unealtă tip burin (fig. 13/5), alta – vârf-cuţit (fig. 13/9), a treia – unealtă în formă de cioc combinată cu gratoar au museau şi unealtă tip burin (fig. 13/6), a căror extremitate utilă posedă encoche dublă.
– Vârfuri cuţit tip Mersâna, retuşate pe partea ventrală – 5 ex. (fig. 13/8). Primele piese de acest tip au fost descoperite în staţiunea Mersâna (Кетрару, Анисюткин 1967, 27). Din punct de vedere funcţional acestea sunt două unelte diferite – tip burin şi vârf-cuţit.
– Unelte tip burin – 4 ex. (fig. 11/8; 12/1). Extremitatea utilă îngustă a acestor piese este evidenţiată prin prezenţa unor enoches adâncite. Două piese au extremitatea utilă plasată pe planul de percuţie. O piesă identică a fost atestată în staţiunea Vărvăreuca VII, printre materialul cultural din complexul timpuriu (Кетрару, Анисюткин 1967, 43).
– Unelte tip daltă – 5 ex. (fig. 12/3). Caracteristic pentru acest grup este evidenţierea extremităţii utile prin efectuarea unor aşchieri, cu precădere pe partea ventrală.
– Gratoare pe planuri de percuţie – 7 ex. (fig. 11/7, 12/5). Pe teritoriul Moldovei pentru prima dată au fost semnalate printre materialul cultural din staţiunea Mersâna (Кетрару, Анисюткин 1967, 27), printr-un număr sporit aparţinând din stratirile inferioare ale grotei Druitoarea Veche. Uneltele din componenţa colecţiei Bobuleşti V sunt mai puţin expresive şi mai tipice în raport cu altele identificate în monumentele sus-menţionate.
– Bifaciale. (nr. 63 a lui F. Bordes). Colecţia de la Bobuleşti include cinci exemplare cu prelu-

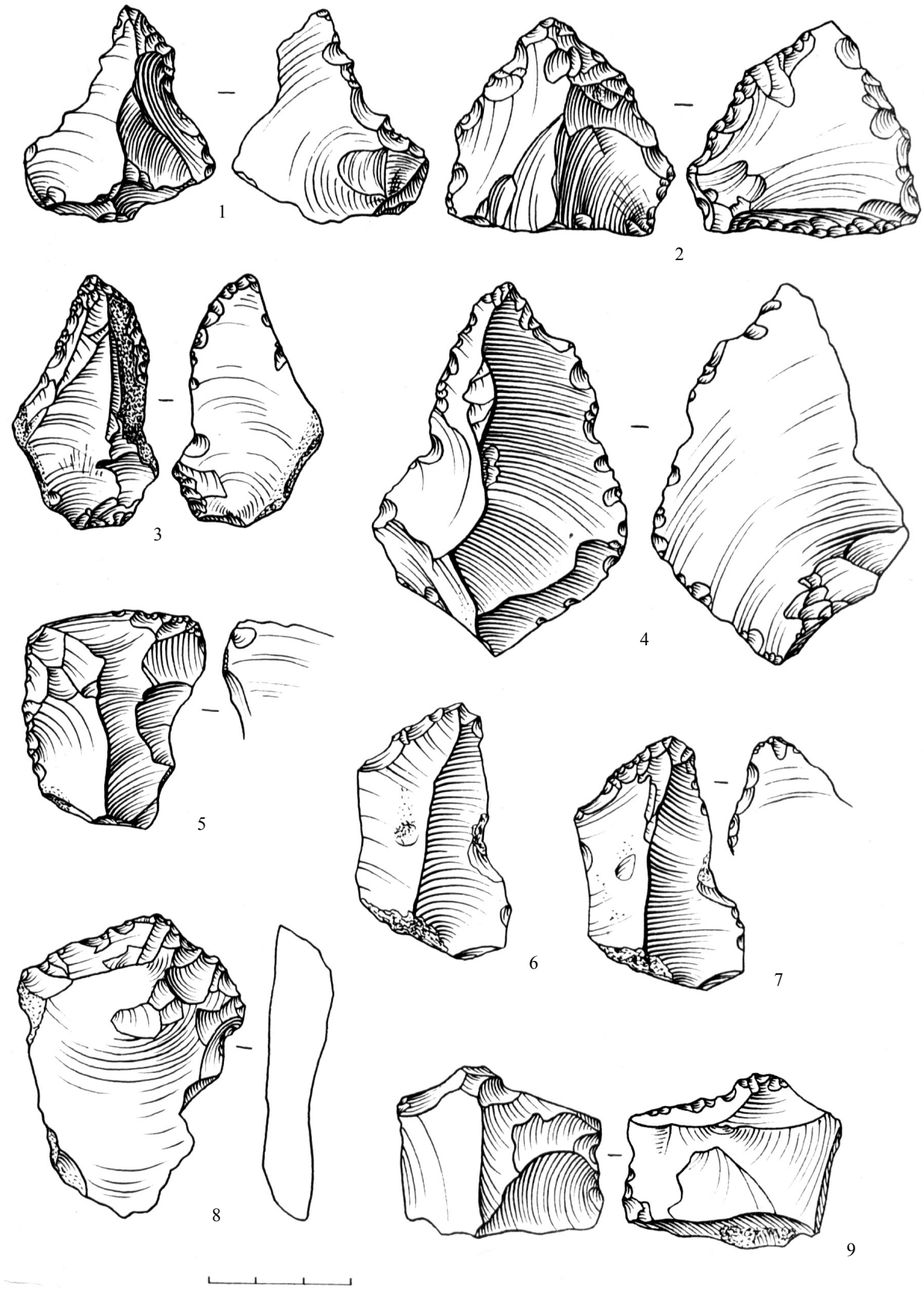

Fig. 12. Piese de silex: 1-2 - vârfuri Taycene; 3-4 - vârfuri ascuţite; 5 - piesă în formă de cioc; 6, 7 - vârfuri în formă de cioc; 9 - piesă de tip vârf-daltă.

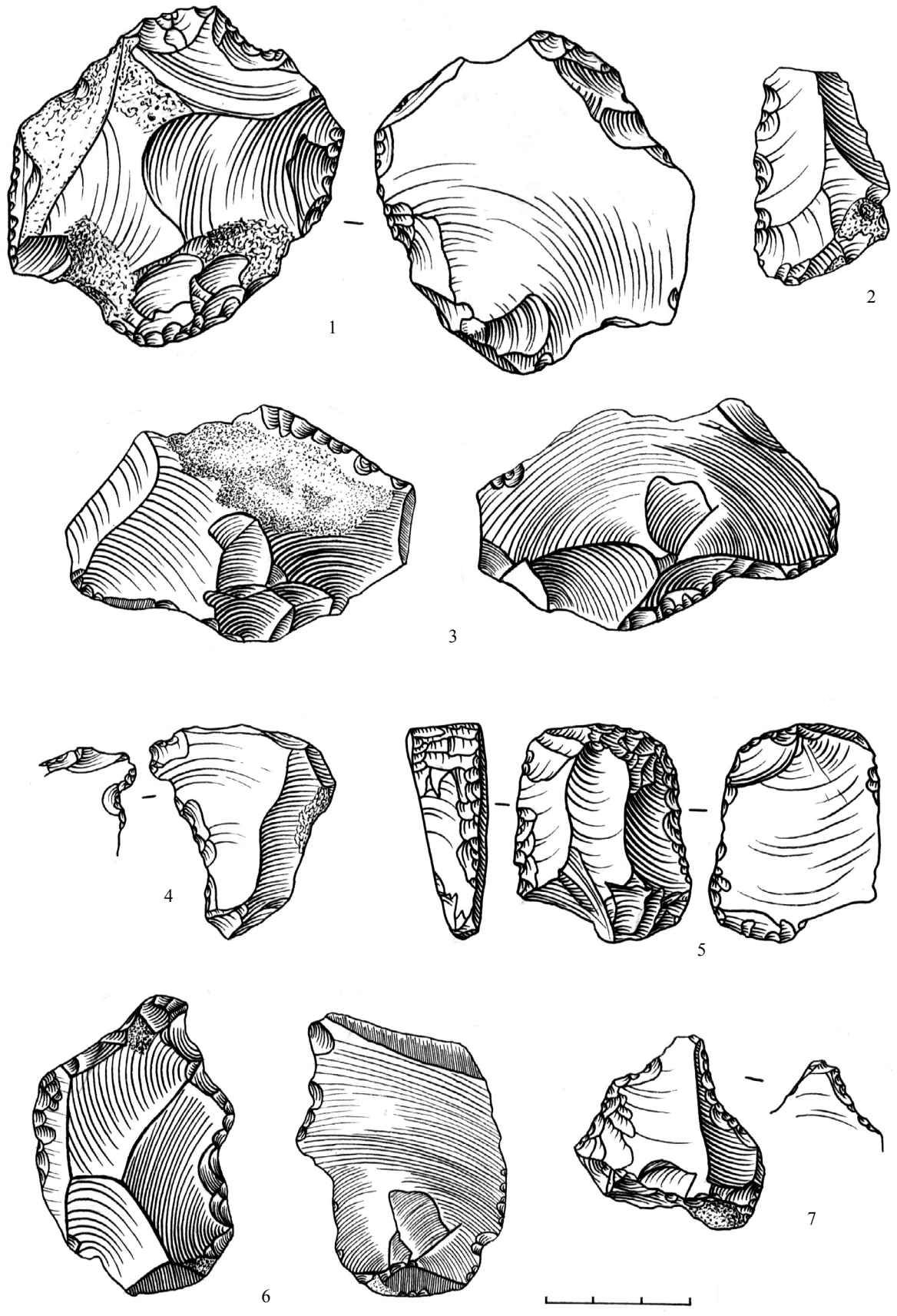

Fig. 13. Piese de silex: 1 - piesă de tip daltă; 2 - piesă denticulată; 3 - piesă de tip teslă; 4 - piesă de tip cioc; 5 - gratoar pe plan de percuție; 6, 7 - vârfuri de tip cioc.

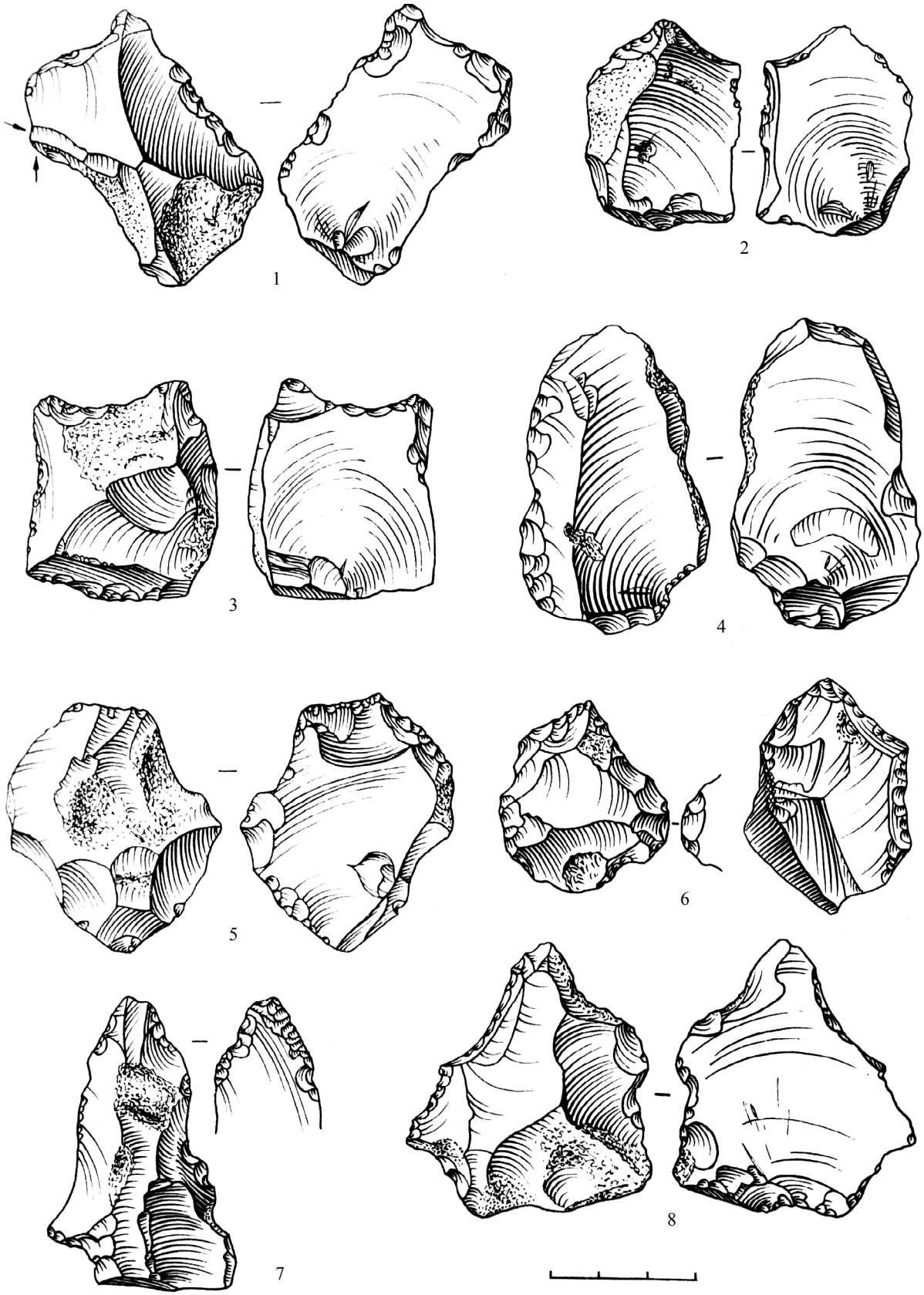

Fig. 14. Piese de silex: 1 - vârf de tip cioc simplu; 2, 7 - vârfuiri de tip cioc triple; 3 - vârf de tip cioc dublu; 4 - vârf de tip Duruitoare Veche; 5 - vârf-burin; 8 - vârf-cuţit de tip Mersâna.

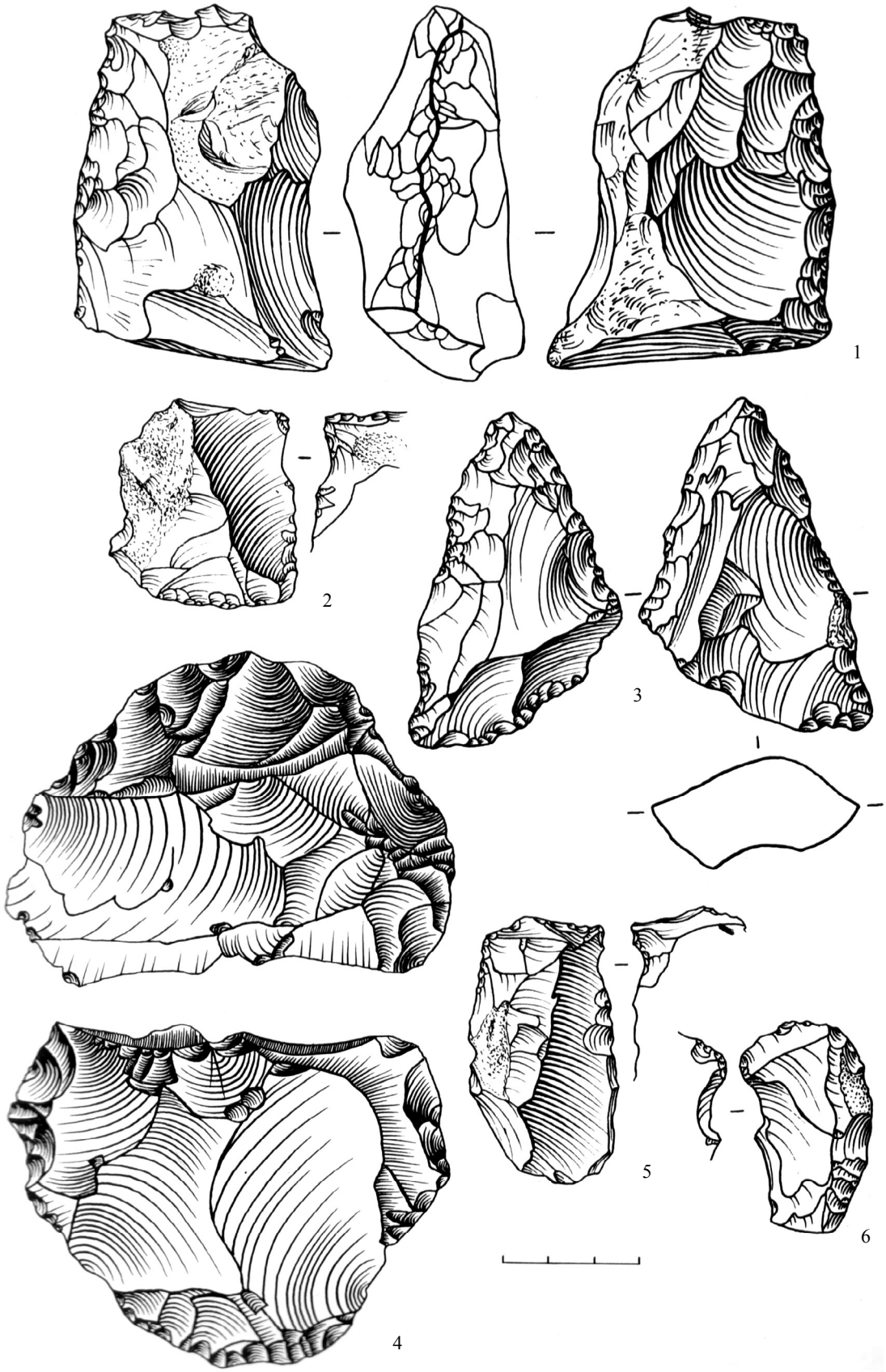

Fig. 15. Piese de silex: 1 - bifacial parţial; 2, 5, 6 - unelte de tip cioc pentru cioplire; 3 - fragment de bifacial acheulean; 4 - bifacial acheuleean cardiform.

crare bilaterală. Unul reprezintă un fragment din latura superioară a unei unelte manuale de tăiat, configuraţia căreia, practic, nu poate fi identificată (fig. 14/3). Ambele suprafeţe ale fragmentelor de bifacial ce s-au păstrat sunt retuşate prin aşchieri plate, doar brute. Două piese (fig. 14/4) sunt nucleieforme, iar altele două aparţin unor tipuri de bifaciale evidenţiate de F. Bordes (Bordes 1961, 67).

– Unelte tip chopper – 3 ex. Acest termen îl vom utiliza convenţional, dat fiind că uneltele nominalizate nu sunt, de fapt, nici tip chopper, nici tip chopping, ci reprezintă nişte piese de o formă inedită cu muchi masive. Lamele plasate diametral opus faţă de acestea reprezintă retuşe bilaterale, cel mai des având continuări neuniforme denticulate. Astfel de unelte au fost atestate în stratul inferior Duruitoarea Veche (Chetraru 1995a, 105) şi stratul inferior al grotei Ofatinţi (Анисюткин, Кетрару 1973, 405-406).
– Burine de dimensiuni mici – 4 ex. (fig. 14/2, 5, 6). Se caracterizează prin utilizarea unuia din colţurile piesei brute ca unealtă de tăiat. Asemenea unelte N. Anisiutkin le include în subgrupul burinelor în formă de cioc, atribuindu-le complexelor paleoliticului inferior (Анисюткин 1973, 32).

Aici vom încheia descrierea pieselor recuperate din staţiunea Bobuleşti V. Industria acesteia este tipică complexelor premusteriene din paleoliticul inferior, incluzând nuclee amorfe, brute, un număr considerabil de aşchii brute, informe, ce erau folosite ca unelte de tăiat, străpungătoare, răzuitoare, racloare brute sau unelte tip racloare, gratoare, vârfuri ascuţite.

Piesele de silex din staţiunea Bobuleşti V îşi găsesc analogii printre materialele provenite din staţiunile inferioare ale grotei Duruitoarea Veche, Mersâna, stratul inferior al grotei Ofatinţi (Chetraru, 1995, 93-138), stratul de prundiş al staţiunii Ripiceni-Izvor (Păunescu 1983, 187-195) şi celor culese din prundişul Nistrului la Luka-Vrubleveţkaia (Борисковский 1953, 39-57). Toate acestea formează un grup de staţiuni paleolitice care intră în timpul glaciarului Riss şi cum propune A. Păunescu, se datează cu 120-140 mii de ani (Păunescu 1993, 30), dar după părerea noastră până la 300 mii de ani.

Bibliografie

Bordes 1961: Fr. Bordes, Typologie du Paleolithique ancien et moyen. Mémoire nr. 1. Imprimeries Delmes (Bordeaux 1961).

Chetraru 1995a: N. Chetraru, Contribuţii la cunoaşterea paleoliticului inferior în Moldova. Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei II, 1995, 93-138.

Chetraru 1995b: N. Chetraru, Boluleşti VI – O staţiune de la începutul paleoliticului superior în Moldova. Anuarul Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei II, 1995, 138-172.

Lumley 1969: Henry de Lumley, Etudes de l'outillage moustérien de la grotte de Carigüela. L'Anthropologie 73, nr. 3-4, 1969.

Păunescu 1983: Al. Păunescu, Cele mai vechi dovezi de locuire de la Ripiceni-Izvor. SCIVA 34, nr. 3, 1983.

Păunescu 1993: Al. Păunescu, Ripiceni-Izvor paleolitic şi mezolitic studiu monografic (Bucureşti 1993).

Анисюткин 1973: Н.К. Анисюткин, Орудия клювовидных форм в раннем и среднем палеолите. СА 1, 1973.

Анисюткин, Кетрару 1973: Н.К. Анисюткин, Н.А. Кетрару, Исследования в гроте Выхватинцы. В сб.: АО за 1972 (Москва 1973).

Бонч-Осмоловский 1940: Г.А. Бонч-Осмоловский, Грот Киик-Коба. В сб.: Палеолит Крыма, вып. 1 (Ленинград 1940).

Борисковский 1953: П.И. Борисковский, Палеолит Украины. МИА 40, 1953.

Иванова 1975: И.К. Иванова, Геологический обзор местонахождений каменного века Молдавии. БКПЧП 43, 1975.

Кетрару 1965: Н.А. Кетрару, Палеолитическая стоянка в гроте Старые Дуруиторы. КСИА 105, 1965.

Кетрару 1969: Н.А. Кетрару, Палеолитические и мезолитические местонахождения в бассейне р. Реут. В сб.: Антропоген Молдавии (Кишинев 1969).

Кетрару 1973: Н.А. Кетрару, Памятники эпох палеолита и мезолита, АКМ, вып. 1 (Кишинев 1973).

Кетрару 1991: Н.А. Кетрару, Производственные комплексы раннего палеолита Молдовы. В сб.: Хозяйственные комплексы древних обществ Молдовы (Кишинев 1991).

Кетрару, Анисюткин 1967: Н.А. Кетрару, Н.К. Анисюткин, Мерсына новое нижнепалеологическое местонахождение в Молдавии. В сб.: РИО АН МССР (Кишинев 1967).

Коробков 1965: И.И. Коробков, Новые палеолитические находки на Яштухе. СА 3, 1965.

Коробков 1971: И.И. Коробков, К проблеме изучения нижнепалеологических поселений открытого типа с разрушенным культурным слоем. МИА 173, 1971.

Праслов 1968: Н.Д. Праслов, Ранний палеолит Северо-Восточного Приазовья и Нижнего Дона (Ленинград 1968).

Сулейманов 1966: Р.Х. Сулейманов, Характер развития одной из локальных эволюций каменной индустрии. В сб.: История материальной культуры Узбекистана, вып. 7 (Ташкент 1966).

Черныш 1965: А.П. Черныш, Ранний и средний палеолит Приднестровья (Москва 1965).

Черныш 1973: А.П. Черныш, Палеолит и мезолит Приднестровья (Москва 1973).

Early Paleolith site Bobuleşti V in the Răut river basin

Abstract

Among Early Paleolith monuments on the territory of Moldova, Bobuleşti V site prominently ranks in the Răut river basin. It was situated on the surface of the Răut river third terrace between Gura Camencii and Bobuleşti villages, Floreşti region. On the surface of the terrace, badly destroyed by yearly floods, over three thousand of flinty objects – Early Paleolith nucleus, chips and tools typical for apprentice monuments of the region have been gathered. Dwellers of the site used Klektonian technique to chip off flint. Typological classification of the Bobuleşti V tools is made by the method of F. Bordes. Each object is described in order. Hollow and toothed tools, also many rostral shapes (N62) typical for Early Paleolith monuments of this region constitute a remarkable part of the tools. Immediate analogies of the flint articles of Bobuleşti V site we find among Early Paleolith monuments Duruitoarea Veche, Mersyna, Ripiceni-Izvor, Luca-Vrubleveckaja which form a group of peoples sites of the Risskaya glaciation's epoch.

List of illustrations:

Fig. 1. General view of the peninsula between Gura-Camencii and Bobuleşti V and VI villages.

Fig. 2. Plan of the peninsula with Paleolithic location of Bobuleşti V and VI: 1 - confine of Bobuleşti V location; 2 - confine of Bobuleşti VI location; 3 - prospect-holes.

Fig. 3. Geological structure of Bobuleşti peninsula (according to I. Ivanova): 1 - tertiary measures; 2 - pebbles; 3 - clay sands with gravel streaks; 4 - detritus limestone mixed with pebble; 5 - arenaceous siltstones; 6 - Holocene soil; 7 - loamy soils; 8 - Holocene alluvium.

Fig. 4. Flint nucleus: 1-3, 5 - Acheulian single areal; 4 - Acheulian double areal; 6 - crudely prismatic; 7, 8 - disk-shaped; 9 - atypical.

Fig. 5. Flint nucleus: 1-3 - spherical; 4-6 - atypical; 5 - crudely prismatic.

Fig. 6. Flint articles: 1-3, 5 - ordinary straight strickles; 4-6 - scrapers; 7 - retouched strickle.

Fig. 7. Flint articles: 1, 6 - ordinary concave strickles; 2, 4, 8 - ordinary convex strickles; 3 - convergent convex strickle; 5 - strickle-edge; 7 - double strickle convexo-convex.

Fig. 8. Flint articles: 1 - strickle-scraper on percussive site; 2 - double straight convex strickle; 3 - double straight convex strickle; 4 - double convexo-concave strickle; 5 - ordinary concave strickle; 6 - transversal straight strickle.

Fig. 9. Flint articles: 1 - retouched strickle; 2 - angular strickle; 3 - strickle with two-sided retouching; 4 - scraper; 5, 8 - piercings; 6, 7 - cutters; 9 - foreman scraper; 10 - knife with back.

Fig. 10. Flint articles: 1-4, 6-8 - toothed tools; 5, 10 - fluting tools; 9 - transversal convex strickle.

Fig. 11. Flint articles: 1 - knife with back; 2 - Luster scraper; 3, 4 - topped chips; 5, 6, 8 - fluting tools; 7, 9 - toothed tools.

Fig. 12. Flint articles: 1, 2 - teyak pointed; 3, 4 - regular edges (pseudo-pointed); 5 - rostral chisel; 6 - rostral edge; 7 - scraper on percussive site; 8 - chisel-shaped tool.

Fig. 13. Flint articles: 1 - chisel-shaped tool; 2 - toothed tool; 3 - gouge-shaped tool; 4 - rostral chopping-knife; 5 - scraper on percussive site; 6 - rostral chisel; 7 - rostral edge.

Fig. 14. Flint articles: 1, 7 - rostral edges; 2 - triple rostral edge; 3 - double rostral edge; 4 - Duruitor type edges; 5 - chisel tools; 6 - edge with chisel-shaped tool; 8 - edge-knife (Mersyn type); 9 - edge-chopper.

Fig. 15. Flint articles: 1 - partial biface; 2, 5, 6 - rostral chisels; 3 - upper end of the hand chopper; 4 - biface nucleiforme.

Некоторые данные о раннепалеолитической стоянки Бобулешть V в бассейне реки Рэут

Резюме

Среди раннепалеолитических памятников на территории Молдовы видное место занимает стоянка Бобулешть V в бассейне реки Рэут. Она находилась на поверхности третей террасы Рэута между селами Гура-Каменчий и Бобулешть Флорештского района. На поверхности террасы, сильно разрушенной ежегодными разливами реки, были собраны более трех тысяч кремневых предметов – раннепалеолитических нуклеусов, отщепов и орудий, характерных для домустьерских памятников региона. Для расщепления кремня обитатели стоянки применяли Клектонскую технику. Типологическая классификация орудий стоянки Бобулешть V произведена по методу Ф. Борда. Описание каждого предмета дается последовательно с соблюдением номера, закрепленного за каждым типом изделий в списке. Заметное число составляют выемчатые и зубчатые орудия, а также много клювовидных форм (N62), характерных только для раннепалеолитических памятников этого региона. Ближайшие аналогии для кремневых изделий стоянки Бобулешть V мы находим среди раннепалеолитических памятников Дуруитоаря Веке, Мерсына, Рипичень-Извор, Лука-Врублевецкая, которые образуют группу стоянок людей эпохи рисского оледенения.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Общий вид на полуостров между селами Гура Каменчий и Бобулешть V и VI.

Рис. 2. План полуострова с палеолитическими местонахождениями Бобулешть V и VI: 1 - граница местонахождения Бобулешть V; 2 - граница местонахождения Бобулешть VI; 3 - шурфы.

Рис. 3. Геологическое строение бобулештского полуострова (по И.К. Ивановой): 1 - третичные отложения; 2 - галечники; 3 - супеси с гравийными прослоями; 4 - щебень известняка, перемешанного с галькой; 5 - песчанистые алевриты; 6 - голоценовая почва; 7 - суглинки; 8 - голоценовый аллювий.

Рис. 4. Кремневые нуклеусы: 1-3, 5 - одноплощадочные ашельские; 4 - двухплощадочный ашельский; 6 - грубопризматический; 7, 8 - дисковидные; 9 - атипичный.

Рис. 5. Кремневые нуклеусы: 1-3 - шаровидные; 4-6 - атипичные; 5 - грубопризматический.

Рис. 6. Кремневые предметы: 1-3, 5 - скребла простые прямые; 4, 6 - скребки; 7 - скребло, ретушированное с брюшка.

Рис. 7. Кремневые предметы: 1, 6 - скребла простые вогнутые; 2, 4, 8 - скребла простые выпуклые; 3 - скребло конвергентное выпуклое; 5 - скребло-острие; 7 - скребло двойное двояковыпуклое.

Рис. 8. Кремневые предметы: 1 - скребло-скребок на ударной площадке; 2 - скребло двойное прямовыпуклое; 3 - скребло двойное прямовыпуклое; 4 - скребло двойное выпукло-вогнутое; 5 - скребло простое вогнутое; 6 - скребло поперечное прямое.

Рис. 9. Кремневые предметы: 1 - скребло ретушированное с брюшка; 2 - скребло угловатое; 3 - скребло с двусторонней ретушью; 4 - скребок; 5, 8 - проколки; 6, 7 - резцы; 9 - скребочек мустьерский; 10 - нож со спинкой.

Рис. 10. Кремневые предметы: 1-4, 6-8 - зубчатые орудия; 5, 10 - выемчатые орудия; 9 - скребло поперечное выпуклое.

Рис. 11. Кремневые предметы: 1 - нож со спинкой; 2 - скребочек люстерский; 3, 4 - отщепы усеченные; 5, 6, 8 - выемчатые орудия; 7, 9 - зубчатые орудия.

Рис. 12. Кремневые предметы: 1, 2 - остроконечные тейякские; 3, 4 - правильные острия (псевдоостроконечники); 5 - клювовидный резчик; 6 - клювовидное острие; 7 - скребок на ударной площадке; 8 - стамескообразное орудие.

Рис. 13. Кремневые предметы: 1 - стамескообразное орудие; 2 - зубчатое орудие; 3 - долотовидное орудие; 4 - клювовидный резак; 5 - скребок на ударной площадке; 6 - клювовидный резчик; 7 - клювовидное острие.

Рис. 14. Кремневые предметы: 1, 7 - клювовидные острия; 2 - клювовидное острие тройное; 3 - клювовидное острие двойное; 4 - острия дуруиторского типа; 5 - долотовидное орудие; 6 - острие с долотовидным орудием; 8 - острие-нож (мерсынского типа); 9 - острие-резак.

Рис. 15. Кремневые предметы: 1 - частичный бифас; 2, 5, 6 - клювовидные резчики; 3 - верхний конец ручного рубила; 4 - бифас нуклевидной формы.

18.02. 2007

Dr. Nicolae Chetraru, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, 2012 Chişinău, Republica Moldova

EPISODUL SVIDERIAN ÎN EPIPALEOLITICUL CARPATO-NISTREAN

Ilie Borziac
Vitalie Burlacu

Introducere

Printre mai multe manifestări culturale din epoca de destabilizare a climei şi a procesului natural de la sfârşitul Cuaternarului şi demararea fazelor timpurii ale Holocenului, care a durat circa 12-9 mii ani BP, la prima vedere enigmatic au apărut în spaţiul carpato-nistrean vestigiile, determinate ca aparţinând culturii „mezolitice" svideriene. Pentru prima dată ele au fost atestate prin cercetările complexe şi ample, întreprinse de către colaboratorii Institutului de Arheologie al Academiei Române în anii 1954-1957, în zona premontană a Carpaţilor Orientali, în zona Bicazului (Nicolaescu-Plopşor 1958). Astfel, în 1957, colectivul de cercetători, condus de C.S. Nicolaescu-Plopşor printr-un mic sondaj de periegheză a determinat în punctul Scaune din masivul muntos Ceahlău, la altitudinea de 1327 m, un nivel de locuire preistorică, care a furnizat piese din silex, printre care şi unele vârfuri pedinculate pentru săgeţi, specifice pentru cultura mezolitică svideriană, anterior definită pentru teritoriul Poloniei de Sud (Krukowski 1939-1948). Descoperirile de la Scaune păreau atunci extrem de neaşteptate, pentru că, după cum afirma C.S. Nicolaescu, „ele (silexurile de factură svideriană) au fost depistate într-un mediu net gravetian" (Nicolaescu-Plopşor 1958). Cercetările din anii următori primelor descoperiri de la Scaune, care au avut un caracter izolat şi de periegheză, au prilejuit depistarea în acest punct a unui veritabil nivel de locuire epipaleolitic, dar, în continuare, şi a unui nou punct de astfel de materiale – Bicaz-Chei (Păunescu 1984; 1989; 1998).

Iniţial, prezenţa acestor specifice vestigii culturale epipaleolitice din zona Bicazului (fig. 1) era legată de un virtual popas temporar al unui colectiv de vânători ambulanţi care au deviat mult spre Sud de la arealul tradiţional de răspândire a culturii svideriene, cunoscut până atunci (Păunescu 1984).

Dar şi anterior, industrii litice de tip sviderian au fost depistate şi în alte zonă a Europei, situată mult mai la sud şi spre nord-est, chiar şi de cea mai periferică arie de vagabondaj din Carpaţi ai sviderienilor – în Crimeea (Крайнов 1938; Векилова 1961; 1971). Aici, iniţial, industrii cu vârfuri de săgeată pedunculate au fost depistate în staţiunea Siureni II, ulterior şi în alte puncte, inclusiv în grotele epipaleolitice şi mezolitice Şan-Koba, Fatima-Koba, Zamili-Koba, în unele staţiuni subaerale – Leninskoe, Frontovoe etc. (Бибиков, Станко, Коен 1994; Мацкевой 1977). Ca piese, determinatorii pentru acest sviderian din Crimeea se evidenţiau vârfurile pedunculate de săgeţi, care, în număr redus, se întâlneau în complexele epipaleolitice şi mezolitice locale.

Tot anterior, situri cu astfel de piese în inventare au fost depistate pe teritoriul actual al Bielorusiei de nord, zonei est-baltice şi până la interfluviul Volga-Oka (Кольцов 1977; Будько 1966; Яблонските-Римантене 1966; Левенок 1966).

La etapa iniţială de depistări ale svideriеanului din Crimeea şi, având dată lipsa existenţei unor astfel de vestigii pe imensul spaţiu geografic dintre cele mai sudice staţiuni din Carpaţi, cele din Câmpiile Rusă şi Nord-Europeneană şi cele din peninsula nominalizată, se consideră că acestea din urmă sunt o expresie a convergenţei în evoluţia industriilor litice, a apariţiei de sine stătătoare a fenomenelor în două regiuni geografice diferite, independente unele de altele. Aceasta modalitate de explicare era condiţionată de două particularităţi ale mentalităţii cercetătorilor de etapă: – dominaţia conceptelor stadialiste, conform cărora evoluţia colectivelor umane străvechi din Europa, indiferent de locul unde au apărut şi existat, au parcurs căi similare, stadiale comune de evoluţie, căi parcurse, inclusiv de evoluţia industriilor litice, şi negarea migraţiilor prin susţinerea autohtonismului în domeniul evoluţiei. Explicaţia prezenţei sviderienilor în Crimeea prin fenomenul convergenţei evoluţiei

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 147-160.

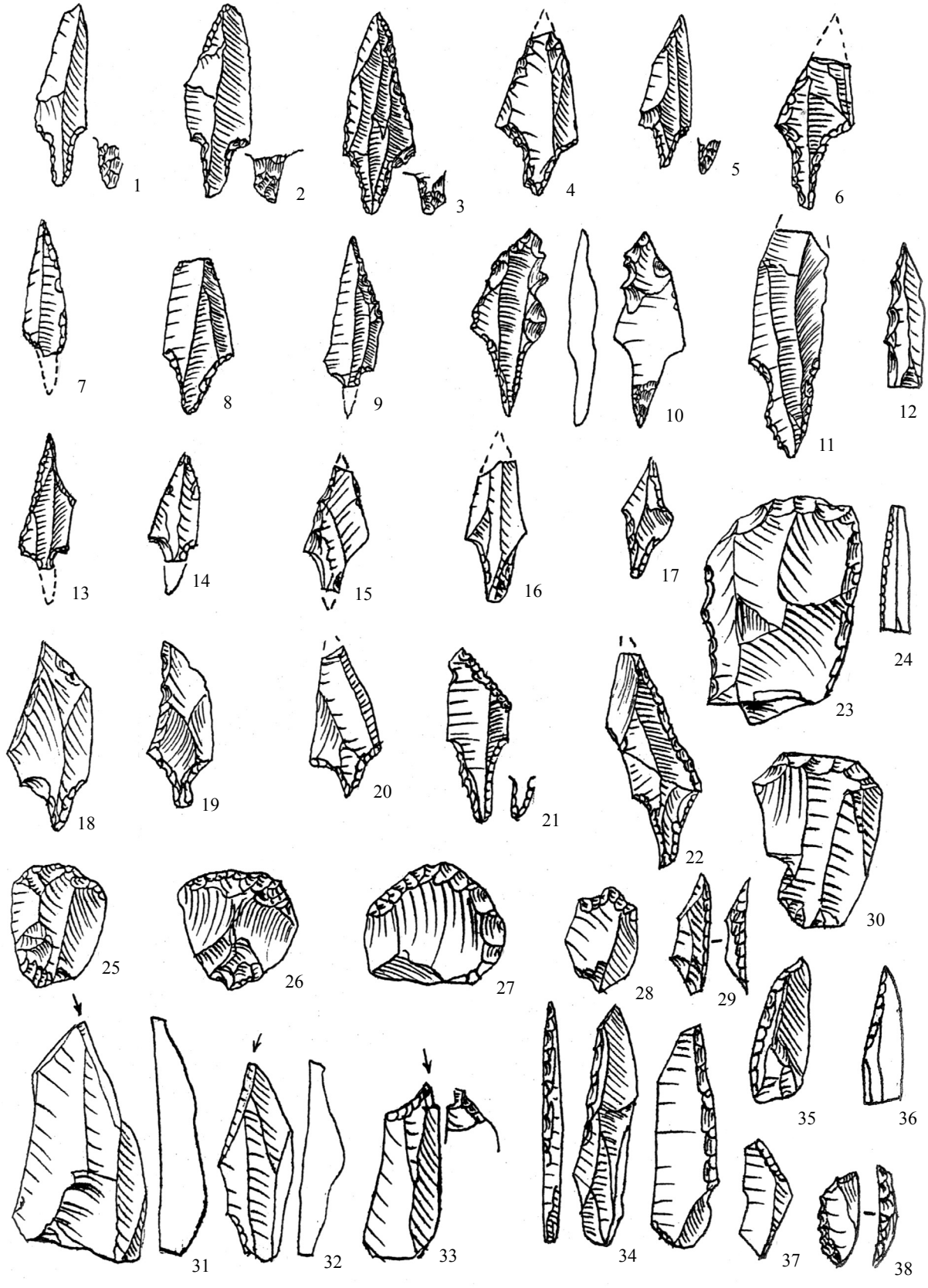

Fig. 1. Materiale litice svideriene de la Scaune (după C.S. Nicolaescu-Plopşor 1958).

culturale iniţial era susţinut şi de G. Grigor'ev (1970), care, de altfel, era foarte greu de numit adept al stadialismului. Aceste două particularităţi sunt acum depăşite, multe fenomene culturale din epoca veche a pietrei, inclusiv cea a extinderii arealului de răspândire în timp şi spaţiu al masivului sviderian, se explică prin migraţiile din epocă (Аникович 2000), prin împrumuturile culturale, schimburi şi preluări de tipuri şi procedee de confecţionare a diferitor piese. O contribuţie particulară la explicarea fenomenului apariţiei şi prezenţei sviderianului în Crimeea o pot aduce şi unele materiale arheologice, pe care noi le vom examina aici în continuare. Vom încerca să reanimăm ideea pătrunderii dinspre nord a sviderienilor în Crimeea pe calea mişcării spre sud de-a lungul Carpaţilor, numind această cale „de vest", pe care vom încerca s-o documentăm prin materialele unor staţiuni epipaleolitice din spaţiul dintre Prut şi Nistru.

Aşezarea epipaleolitică Selişte

Pe parcursul anilor 1968-1972 au fost studiate prin ample cercetări staţionare aşezarea pluristratigrafică şi necropolele de lângă satul Selişte, r-nul Orhei, care încorporează: aşezare neolitică de tip Criş; aşezare şi necropolă tracice timpurii (VII-VI a. Chr.); aşezare antică şi necropolă sarmatică; aşezare medievală timpurie (sec. VI-VII p. Chr.) şi necropolă; necropolă a nomazilor tardivi (sec. XI-XII). Aceste aşezări şi cimitire au fost localizate pe un promontoriu, format de albia râuleţului Vatici şi confluenţa lui cu valea largă a Răutului, la circa 2,5 km spre Vest de punctul ramificaţiei şoselei Chişinău-Bălţi cu cea ce duce spre Călăraşi (fig. 2). Promontoriul a fost parţial distrus dinspre est de o carieră pentru extragerea argilei; în partea centrală de un canal, prin care a fost îndreptată albia râuleţului nominalizat. Unul din cercetătorii acestei aşezări, (I. Rafalovici), consideră că acest canal a fost săpat în antichitate, pentru protejarea promontoriului, şi că el reprezenta o cetăţuie (Лапушнян 1973; Рафалович, Лапушнян 1974, 104, 110), dar argumente în favoarea acestei ipoteze nu a furnizat.

În timpul cercetărilor de pe promontoriu au fost colectate peste 340 de piese din silex, care la timpul respectiv au fost atribuite neoliticului[1] (fig. 3).

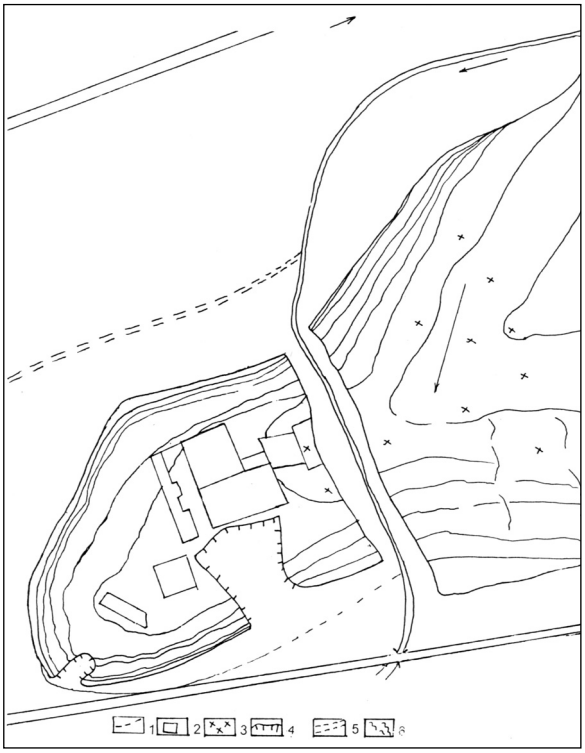

Fig. 2. Planul schematic al promontoriului de la Selişte. Legenda: 1 - marginea promontoriului dinspre paleolacul Orhei; 2 - şantierele arheologice ale lui I. Rafalovici şi V. Lapuşnean; 3 - zona unde au fost colectate silexurile epipaleolitice; 4 - zonele afectate de cariere; 5 - vechi urme de alunecări de teren.

În 1973 unul din autorii acestor rânduri (I. Borziac), în limita temei de studiu, a examinat colecţia nominalizată de silexuri şi, conform patinei, particularităţilor tehnico-tipologice a divizat-o în două compartimente, unul dintre care a fost atribuit mezoliticului. În el au fost încorporate 215 piese, inclusiv 11 nuclee, 52 lame şi 74 unelte de muncă (fig. 3). Având ca punct de plecare în cercetări raritatea staţiunilor mezolitice, gradul lor neînsemnat de studiu şi, în general, al acestei epoci în zona carpato-nistreană, am vizitat acest promontoriu în 1973 şi ulterior în 1976, 1979, 1984, 1987, 2003. Pe parcursul vizitelor au fost colectate circa 380 de noi piese din silex, care pot fi atribuite mezoliticului[2].

La etapa actuală de studiu, colecţia de silexuri colectate pe promontoriul de la Selişte numără peste 740 piese care, cu evidentă siguranţă pot fi atribuite epipaleoliticului. Totodată, am stabilit că silexurile se concentrează, cu precădere, pe sectorul de vest al promontoriului (fig. 2). Posibil la

[1] Piesele depistate de către I. Rafalovici şi V. Lapuşnean se păstrează împreună cu materialele altor situri de la Selişte, depozitate fiind de către autori în Fondurile Muzeului de Arheologie al Academiei de Ştiinţe al Republicii Moldova.

[2] Materialele anterioare, în afară de cele din 2004, se păstrează în fondurile muzeului nominalizat.

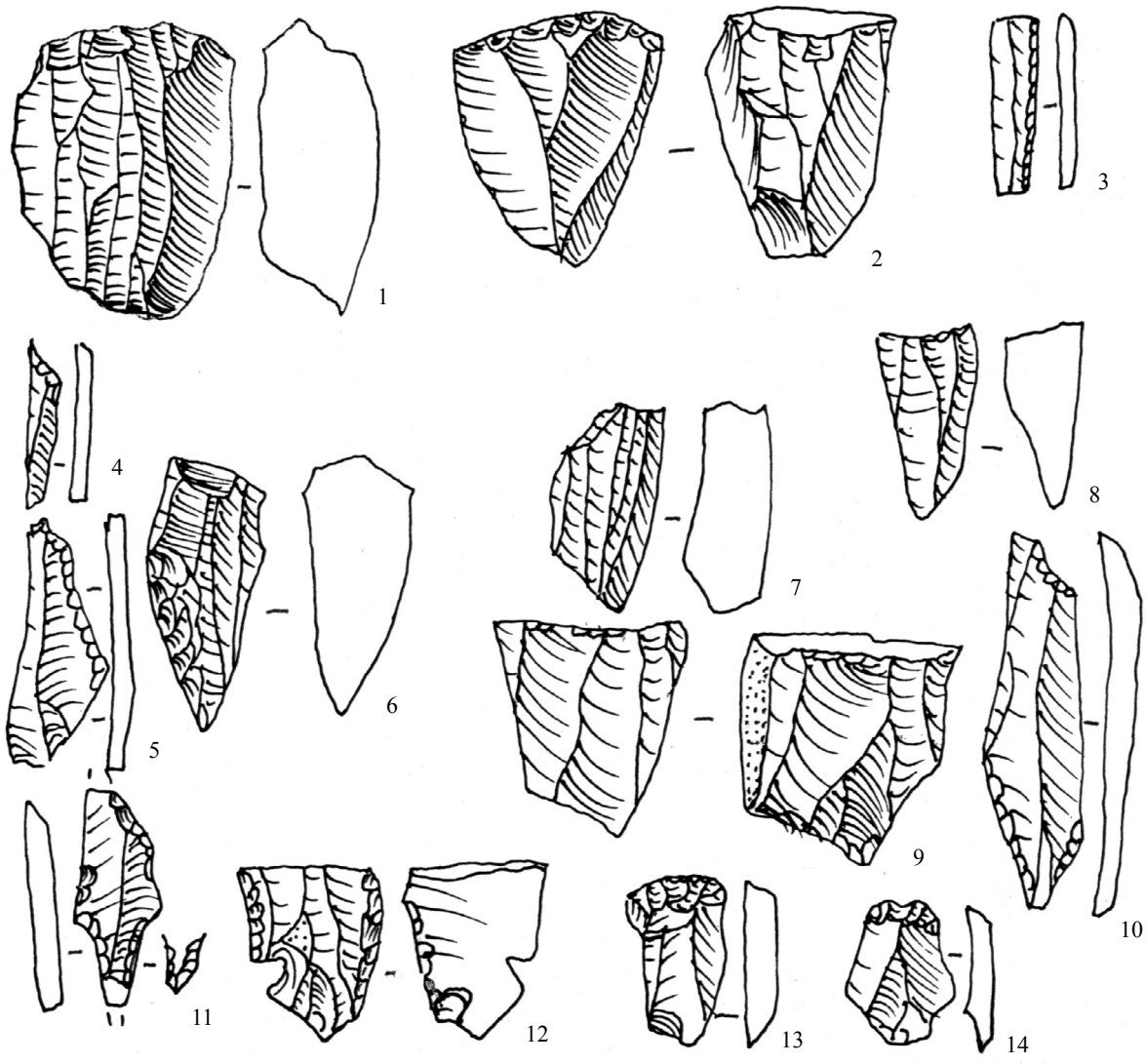

Fig. 3. Piese din silex de pe promontoriul de la Selişte, publicate de către I. Rafalovici şi V. Lapuşnean: 1, 2, 6-9 - nuclee; 3, 4 - lamele retuşate abrupt; 5, 12 - lame retuşate; 13 - vârf sviderian; 15-16 - gratoare.

etapa epipaleoliticului, capătul de est al promontoriului se prezenta ca o dună pe malul paleolacului Orhei (Верина 1957, 25-5). Astfel de dune, acoperite ulterior cu depuneri din epoca tardivă a cuaternarului şi din holocen, în relief sunt mai multe, formând de-a lungul malului drept bazal al Răutului un şir cu o lungime de 9-12 km. Pe unele dintre ele, în timpul vizitelor noastre arheologice în zonă, au fost depistate silexuri mezolitice şi zona în întregime merită o periegheză arheologică detaliată, având dată situaţia paleogeografică şi de landşaft cu un potenţial arheologic de avansată perspectivă. Piesele pe promontoriul vizat au fost depistate la suprafaţă ori în umpluturile diferitor obiective arheologice, cercetate aici, şi, posibil, pe acest loc a existat o staţiune epipaleolitică.

Industria litică a acestei staţiuni conţine următoarele grupe de piese[3]:

Grupe de piese	numărul	%
Nuclee, bucăţi, fragmente din ele	16	2,2
Lame, fragmente de lame	186	25,1
Lamele, microlamele	39	5,3
Aşchii, fragmente de aşchii	365	48,8
Piese cu prelucrare secundară	138	16,6
Total	**744**	**100**

În calitate de materie primă s-au utilizat două varietăţi de silex: de culoare neagră, zis „de Prut”

[3] Prezentăm grupele de piese la general, fără a le da o descriere amănunţită.

(circa 21%, conform posibilităţilor vizuale de determinare, căci majoritatea pieselor poartă pe suprafeţe patină albă şi albă-albăstrie) şi silex de culoare cenuşie. În zonă, silex de ambele varietăţi sub formă de bolovani şi concreţii se întâlneşte în sedimentele cretaceului, care se dezvelesc în malurile defileului calcaros al cheilor Răutului de la Orhei, unde râul părăseşte dislocaţia vechiului lac, la o distanţă de 2,7-3 km spre est de locul amplasării staţiunii.

Printre nuclee predomină cele cvasiprismatice cu două taloane de percuţie înclinate, de proporţii medii şi mici (fig. 4).

Lamele au de asemenea proporţii medii (3-5 cm) şi mici (până la 3 cm). Tehnica de percuţie este lamelară, cvasiprismatică.

Gratoarele sunt mai numeroase printre piesele tipice. Evident, printre ele nu sunt tipuri care ar predomina net. Cele pe capăt de lamă, obişnuite pentru complexele tardigravetiene din zonă sunt reprezentate în egală măsură cu cele rotunjite, cele pe capete de aşchii. Mai puţine sunt cele laterale. În general gratoarele au, ca şi majoritatea semifabricatelor din colecţie, dimensiuni medii şi mici (fig. 4).

Burinele sunt confecţionate din lame (8) şi aşchii, ca regulă, de asemenea de dimensiuni medii şi mici (fig. 4). Printre ele predomină cele de unghi, dintre care două – duble.

Printre piesele cu prelucrare secundară predomină lamele retuşate. În majoritate ele au retuşe mărunte pe o latură, ori parţial pe ambele, dar cu răspândire marginală, sunt retuşate mărunt şi aceste retuşe, în mare măsură, pot fi considerate ca apărute în urma utilizării (fig. 4). Lamelele retuşate, ca şi lamele mai mari sunt retuşate uşor; mărunt pe unul sau ambele laturi.

Piesele de tip gravette sunt atipice. Ele sunt reprezentate de trei fragmente şi două piese întregi. Toate au câte o latură retuşată abrupt, „agresiv" (fig. 4).

Piesele de tip „vârf de săgeată sviderianǎ" sunt reprezentate de o piesă întreagă şi două fragmente. Una provine din colecţia de silexuri, parţial publicată de către I. Rafalovici şi V. Lăpuşnean (fig. 2), una a fost depistată în 1974 şi a treia în 2005.

Deoarece acest tip de piese în cea mai mare măsură sunt diagnostice pentru cultura sviderianǎ, ne vom permite descrierea lor mai detaliată.

Primul dintre ele, ca şi altele două, a fost depistat în partea de vest a reliefării în landşaft a promontoriului. Este confecţionat dintr-o lamă, avea lungime de circa 4 cm. Vârful este fracturat tot aşa ca şi pedunculul, care avea o lungime de circa 1,6 cm, era format cu retuşe abrupte de pe ambele laturi şi era format pe axa lungă de simetrie a lamei. O latură capătul distal era acomodat prin retuşare măruntă pe latura oblică (fig. 2/11). A două piesă este întreagă. Are o lungime de 4,6 cm, lăţime maximală de 1,1 cm, şi este confecţionată dintr-o lamă simplă cu o nervură pe partea ventrală. Pedunculul ascuţit de pe ambele laturi cu retuşe semiabrupte are o lungime de 1,6 cm. La capătul proximal, din partea dorsală a semifabricatului segmentul peduncular al piesei este subţiat prin retuşare plată, ca şi la majoritatea pieselor de acest tip de la aşezarea Scaune (Nicolaescu-Plopşor 1958, 19-20) (fig. 4/17).

A treia piesă (fig. 4/18) este reprezentată de fragmentul cu pedunculul, care este modelat cu retuşe semiabrupte pe ambele laturi din partea ventrală şi mărunte, de aplatizare din partea dorsală. Pedunculul are o lungime de 1,4 cm.

Posibil, că pe acest loc a existat o tabără temporară a vânătorilor sviderieni şi de aici rezultă numărul mic de vârfuri depistate până în prezent. Este cunoscut, că cea mai mare parte de vârfuri de arme de utilizare distanţională se pierdeau la vânătoare ori în ciocnirile dintre oameni în afara staţiunilor şi prezenţa lor în număr redus la ele, şi, de cele mai multe ori în stare fragmentară, este un caz obişnuit. Dar prezenţa acestor piese diagnostice printre altele, care nu accidentează atribuirea acestui complex litic culturii epipaleolitice svideriene, ne acordă posibilitatea de a susţine această determinare.

Nivelul I de locuire de la staţiunea pluristratigrafică Molodova V

Printre numeroasele şi reprezentativele niveluri de locuire paleolitică de la vestita staţiune Molodova V, A.P. Cernâş a evidenţiat şi unul, care a fost la timpul respectiv încadrat în etapa timpurie de evoluţie a mezoliticului din zona Nistrului Mijlociu (Черныш 1973; 1975; 1987, etc.). Acest nivel de locuire era plasat în depunerile de argile, mai jos de nivelul de tranziţie la Holocen, deci, este de vârstă pleistocenară, despre ce menţio-

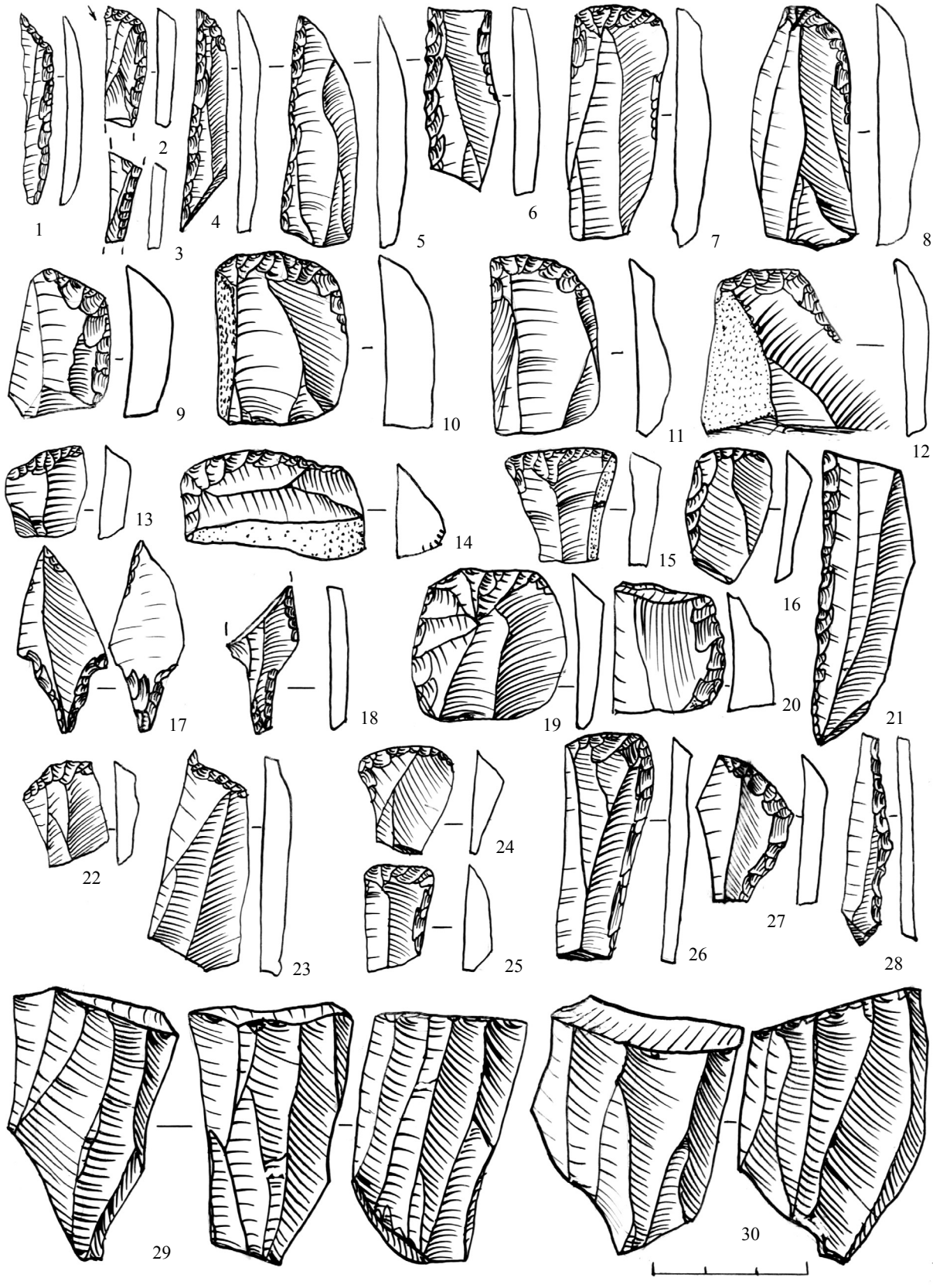

Fig. 4. Piese din silex de la staţiunea Selişte: 1, 3, 4, 28 - lame cu retuşare abruptă; 2, 23 - burine; 5, 6, 21 – vârfuri retuşate; 7-16, 19, 20, 22, 24, 27 - gratoare; 29-30 - nuclee.

neazǎ şi autorul cercetǎrilor (Черныш 1987, 82). Aceste concluzii sunt completate de fauna determinatǎ din acest nivel de locuire, care este dominatǎ de oasele fosile ale renului (74% – 39 indivizi). Data exactǎ, cǎpǎtatǎ pentru acest nivel de locuire este de circa 10.940 ani în urmǎ, ori circa 9.000 ani BP. Printre circa 5000 piese din silex la staţiune au fost determinate 304 piese cu prelucrare secundarǎ. Nucleele sunt de dimensiuni medii (5-7 cm în înǎlţime), şi în majoritatea lor sunt de aşchiere cvasiparalelǎ. Printre ele domină cele de forme cvasiprismatice. Printre unelte predomină burinele (particularitate caracteristicǎ pentru complexele tardigravetiene din zona carpato-nistreanǎ – Borziac 2004, 46-50) – 180 piese. Printre ele mai reprezentative sunt cele de unghi – 92 piese. Gratoarele sunt în număr de 48 exemplare şi printre ele o poziţie dominantǎ o ocupǎ cele din lame, cu dimensiunile de la 2 pânǎ la 7,7 cm în lungime. Practic lipsesc gratoarele rotunjite, unghiforme ori cele laterale. Piesele de tip lame a dos abattu sunt în număr de 5 piese şi includ şi 3 piese de tip rectanglu, ori patrulatere alungite. Acestea, împreunǎ cu un trapez „alungit, arhaic" dupǎ determinarea autorului sǎpǎturilor, alcǎtuiesc compartimentul „geometrizat" de la aceastǎ staţiune. Printre piesele cu prelucrare secundarǎ mai este menţionat un „triunghi arhaic" şi un vârf sviderian, care de altfel nu este dat în planşele din publicaţiile consacrate staţiunii. Dar sunt publicate alte douǎ piese (Черныш 1975, рис. 9/14, 15), care pot fi considerate ca vârfuri svideriene. Noi considerǎm, cǎ aceste vârfuri, împreunǎ cu restul inventarului nu accidentezǎ încadrarea acestui nivel de locuire în epipaleolitic, şi nu în mezolitic. Piesele „geometrizate" de tipul celor depistate în acest nivel sunt un component obişnuit al complexelor tardigravetiene (ori epigravetiene) din zona Nistrului Mijlociu. Dar aici apare un triunghi, care, prin prezenţa sa este destul de interesant, despre ce vom opina în continuare. Piesele de tip patrulater ori rectanglu se întâlnesc în nivelele 5-1a al acestei staţiuni, ca regulǎ, în număr redus – câte 3-5 piese, şi în număr mai mare – în nivelele 10-2 staţiunii Cosǎuţi (Borziac 2004, 46-50), în industria staţiunii Costeşti I de pe Prutul Mijlociu (Григорьева, Кетрару 1983; Borziac, Chetraru 2007), precum şi în unele colecţii ale paleoliticului final din spaţiul dintre Prut şi Carpaţi (Chirica 1989; Pǎunescu 1999). Noi considerǎm, cǎ acest nivel de locuire atestǎ o prezenţǎ în zonǎ a culturii svideriene. Piese, ca vârfurile svideriene de sǎgeatǎ se întâlnesc şi la alte staţiuni „mezolitice" din valea Nistrului, atribuite de cǎtre A. Černyš mezoliticului timpuriu, în unele industrii epipaleolitice din dreapta Prutului (Paunescu 1984; 1998; 1999). Astfel de piese sunt în colecţiile de unelte şi arme de la Oselivka I (Черныш 1975, рис. 22/13, 15), Molodova I, nivelul mezolitic, (Черныш 1975, рис. 27/17, 20), Otaci VI (Черныш 1975, рис. 40/33), Vrublevcy, unde au fost depistate 6 vârfuri svideriene (Кучугура 1985). Mai menţionǎm cǎ in inventarul staţiunii Otaci VI mai sunt prezente 4 triunghiuri (Черныш 1975, рис. 40/28, 30, 31), asemǎnǎtoare ori similare celui de la Molodova V, niv. 1. Numǎrul redus de vârfuri svideriene, întâlnite la aceste staţiuni, dar şi a triunghiurilor, pe care de asemenea le considerǎm ca vârfuri de sǎgeţi, reflectǎ, posibil, faptul cǎ majoritatea vârfurilor armelor de utilizare distanţionalǎ erau şi confecţionate (când se epuizau), şi utilizate în afara staţiunilor, la vânǎtoare etc. şi la staţiuni se depistează doar cele din rebut ori accidental.

Noi considerǎm, cǎ staţiunile enumerate, inclusiv Selişte şi Molodova I, niv. I, aduse aici ca exemplu, reprezintǎ ori periferiile de sud ale teritoriului de rǎspândire în zona subcarpaticǎ a culturii svideriene, ori (de ce nu ?) puncte intermediare de pǎtrundere a sviderienilor spre sud-est, spre Crimeea, unde au fost atestate astfel de vestigii. Mai menţionǎm, cǎ un vârf sviderian a fost depistat şi mai la sud de cele amintite, la staţiunea Sǎnǎtǎuca, vizavi de orǎşelul Camenca, Republica Moldova, materialele cǎreia integral n-au fost publicate, precum şi la aşezarea mezolitică Sokol II, din zona Nistrului Mijlociu (Черныш 1975, рис. 50/15. La ultima staţiune au fost depistate şi treipiese de tip „triunghi".

Discuţie, aprecieri, concluzii

Dacǎ atribuirea, de cǎtre noi, a materialelor de la Selişte de pe Rǎut şi a materialelor staţiunilor amintite de pe Nistrul Mijlociu este verosimilǎ, atunci constatǎm o prezenţǎ a sviderianului în zona dintre Carpaţi şi Nistru mult mai spre sud de zona de extindere tradiţionalǎ a acestei culturi, determinate de cercetǎtori (Мацкевой 1991).

Iniţial, în timpul primelor descoperiri de pe teritoriul Poloniei de Sud, cultura svideriană, ca şi

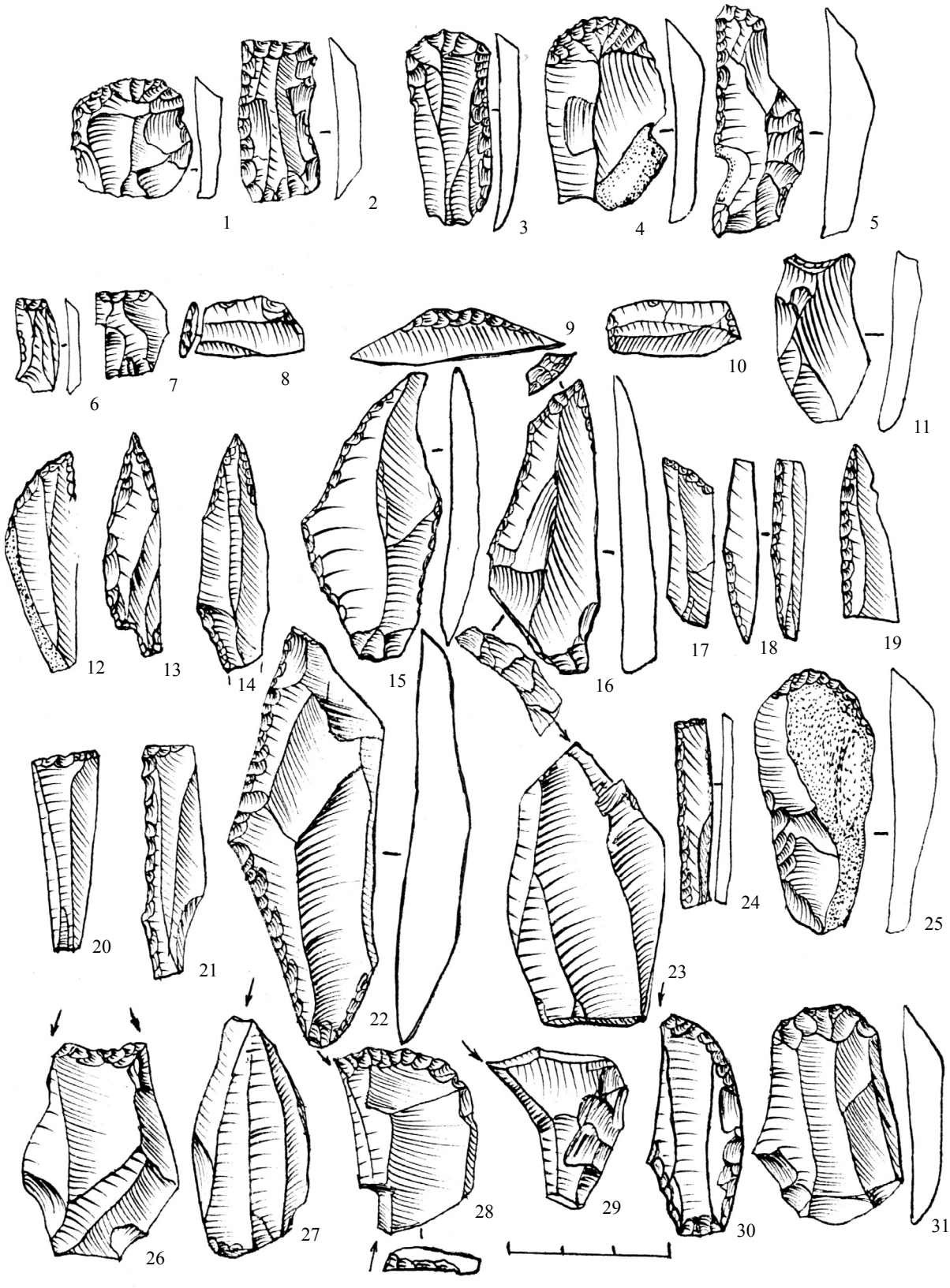

Fig. 5. Piese din silex de la staţiunea Molodova V, niv. 1: 1, 3-5, 25, 31 - gratoare; 2, 7 - piese tip esquaille; 6, 8, 10, 16, 17, 20, 21, 24 - lame cu capetele retuşate drept ori oblic; 9, 15, 22 - lame retuşate; 13, 14 – vârfuri svideriene; 18-19 - lame cu laturile retuşate abrupt; 23, 26-30 - burine de diferite tipuri.

multe alte culturi arheologice la etapa evidenţierii şi determinării cronologiei şi ariilor de răspândire a lor, a suferit un şir de interpretări consecutive, despre care acum nu vom opina. Vom menţiona doar că în prezent, cultura svideriană, în variantele mai apropiate de aşezarea de la Scaune şi de zona Nistrului Mijlociu, conform datelor unor cercetători, se divizează în trei etape:

Svider I – etapa timpurie a culturii, care are legături genetice cu unele culturi epipaleolitice din câmpia nord-europeană, printre care Arensburg şi Lingby[4]. Tipologic este reprezentată de vârfurile pedunculate, fără prelucrare dorsală, gratoare din lame, inclusiv lungi, burine, cu precădere de unghi, „bec a flaute", gratoare arondate, evident de mari. A fost evidenţiat în baza materialelor de la staţiunea Swidry Wielkie (Sawicki 1935). Este prezentă cu precădere în sudul Poloniei;

Svider II – faza medie de evoluţie a culturii. A fost evidenţiată la aceeaşi staţiune. În afară de tipurile precedente, printre tipurile uneltelor din silex apar vârfurile de săgeţi în formă de frunză de salcie, gratoarele rotunde mai mici, lame şi lamele „à dos abattu", devin mai numeroase burinele laterale cu retuşare oblică. Cultura svideriană, la această etapă, s-a răspândit spre sud şi est;

Svider III – faza tardivă a culturii. A vost evidenţiată la staţiunile Calowanie, Cichmiana, Dobiegnewo etc. (Kozlowski Ja., Kozlowski St. 1975, 261). În tipologie treptat dispar vârfurile cu pedunculare, păstrându-se cele în formă de frunză de salcie, capătă o răspândire şi mai mare piesele de tip gratoar lateral, unghiform, lamele cu scobituri laterale retuşate, vârfurile din lame cu retuşe abrupte (Sawicki 1935; Chmielewski 1961; Kozlowski Ja., Kozlowski St. 1975; 1981; Schild 1979; 1989; Бибиков, Станко, Коен 1994). La etapa actuală de studiu epipaleoliticul de tip sviderian şi derivatele lui culturale de mai târziu au o complicată divizionare culturală şi teritorială şi examinarea acestei divizări nu este în câmpul atenţiei noastre. Ne vom mărgini la problemele, legate de sviderianul de pe Nistrul Mijlociu şi cel de la Scaune. C.S. Nicolaescu-Plopşor sincronizează aşezarea de la Scaune cu faza a II-a de evoluţie a Sviderianului, aducând un lux de amănunte în favoarea acestei racordări (Nicolaescu-Plopşor 1958). A. Păunescu, în recenta sa monografie, consacrată paleoliticului dintre Carpaţi şi Siret, readucând materialele de la Scaune şi cele mai puţin numeroase de la Bicaz-Chei, confirmă, în linii generale, atribuirile, ori încadrările cultural-cronologice, efectuate de C.S. Nicolaescu-Plopşor (Păunescu 1998). A. Černyš, în mai mult de 10 publicaţii susţine încadrarea staţiunilor Molodova V, niv. 1, Oselivka I, Ataki VI, Sokol I şi altele, în fazele Molodova (Molodova V, niv. 1, Molodova VI, Oselivka I), Oselivka (Oselivka I şi II, Molodova I, niv. sup.), Otaci (Cormani VI, 1a, 1b, Otaci VI), printre care prima este considerată de cercetător ca cea mai timpurie etapă de evoluţie a mezoliticului din zona Nistrului Mijlociu, fără a explica prezenţa elementelor svideriene în cadrul tuturor acestor faze, sau în cadrul unor industrii litice singulare (Черныш 1975). Revenind la materialele de la Selişte, vom încerca să le încadrăm în epipaleoliticul din zona carpato-nistreană.

Conform tehnicii de debitaj, structurii inventarului, unde sunt prezente de acum gratoarele scurte, piesele de tip „lamelles à dos abbatu" şi vârfurile gravette, noi, considerăm posibil să atribuim materialele de la Selişte etapei II de evoluţie a sviderianului şi le considerăm, la etapa actuală de studiu, sincrone celor de la Scaune. Totodată, având în vedere similitudinea lor cu cele de pe Nistrul Mijlociu, atribuite de către A. Černyš mezoliticului timpuriu din această zonă, le sincronizăm, prealabil, şi cu acestea, conturând astfel un şir de staţiuni din spaţiul carpato-nistrean, care, în linii generale, au multe similitudini cu cele tipice din faza a doua de evoluţie a sviderianului, dar sunt mult mai sărace în aşa element tipologic cum ar fi vârful de săgeată pedunculat, nu conţine vârfuri în formă de frunză de salcie, decât unele atipice, dar în aceeaşi măsura ca şi vârfurile pedunculate conţin vârfuri triunghiulare de săgeţi. Aici, mai amintim un element tipologic, mai prezent în nivelul I al staţiunii Molodova V – piesele de tip esquaille (fig. 5/2, 7), interpretate de către A. Černyš în calitate de „trapeze" timpurii. Astfel de piese sunt şi în nivelul Ia de locuire al acestei staţiuni (Черныш 1987, 74, рис. 3). Piesele de tip „trapez" alungit, în opinia cercetătorului, şi singularele gratoare laterale, interpretate ca „segmente de cerc" timpurii (aziliene?) au ser-

[4] Vom menţiona, că „topoare" de tip Lingby din corn de ren au fost depistate în niv. 3 epigravetian de la Molodova V, precum şi în nivelele 6a şi 1 de la staţiunea Cosăuţi, fapt care tangenţial documentează posibilitatea genezei locale a sviderianului din epigravetianul de tip Molodova–Cosăuţi–Cotul Miculinţi (Borziac 2004, 51-56).

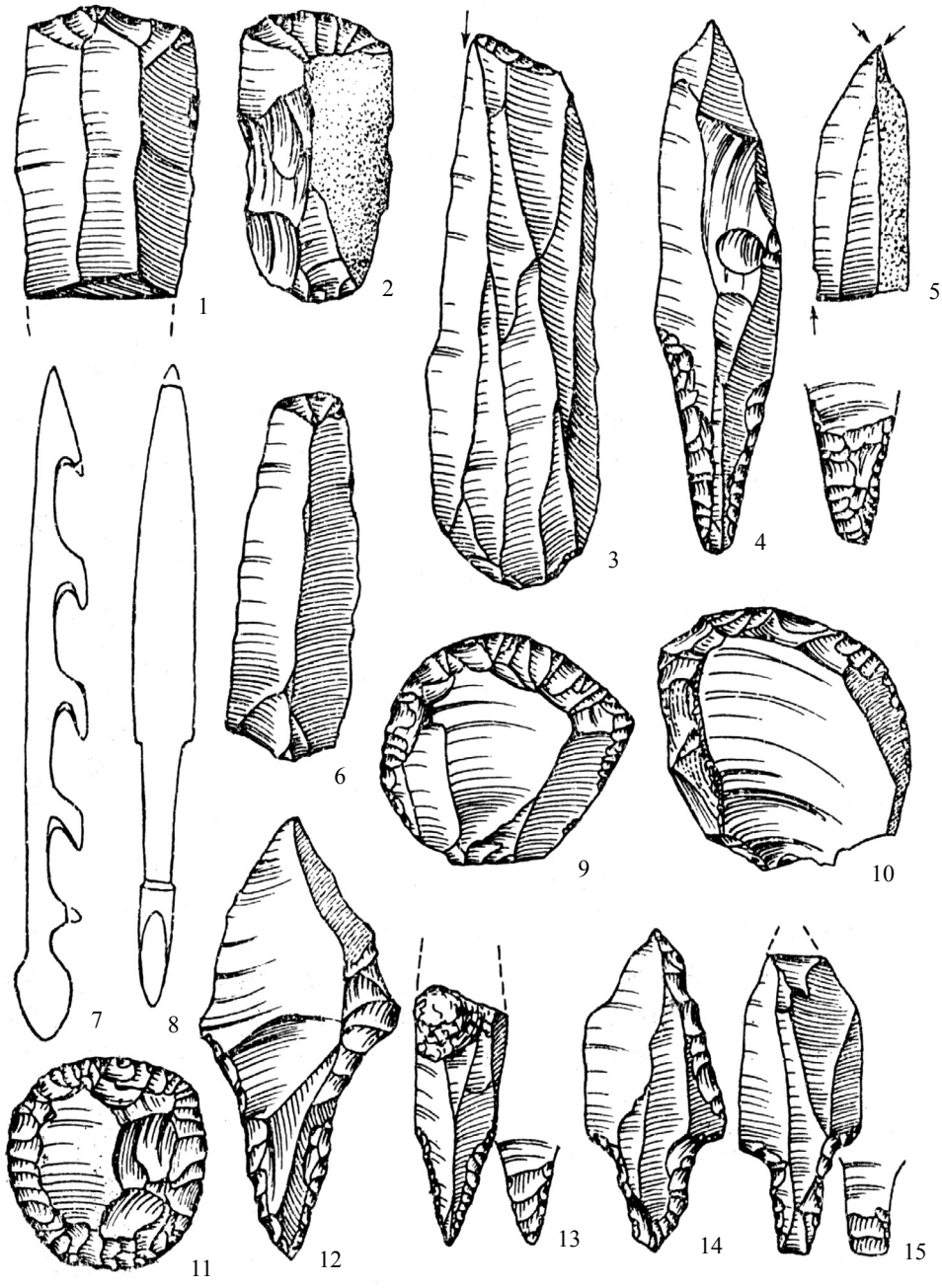

Fig. 6. Piese din silex, caracteristice pentru cultura svideriană (după I. şi S. Kozlowski 1975).

vit ca criterii pentru atribuirea acestor staţiuni „mezoliticului" timpuriu", fiind, în acelaşi timp, unicele elemente (în afară de rectangle, care rămân în afara atenţiei cercetătorului), ce confirmă „geometrizarea" şi, deci, apartenenţa siturilor în cauză la mezolitic (Poziţia 3 din determinările fazei molodoviene a mezoliticului din bazinul Nistrului Mijlociu, Черныш 1975, 133). Cele spuse ne permit să încadrăm, la această etapă de cercetare, complexele examinate mai sus în epipaleoliticul dintre Nistru şi Carpaţi şi să le racordăm cu faza medie de evoluţie a sviderianului. Vârsta exactă în baza unei mostre de cărbune de lemn, căpătată pentru nivelul I de la Molodova V (circa 10.950 ani în urmă, ori de circa 9000 ani BP) ne permite acest lucru. Deci, conform geocronologiei epipaleoliticului din Europa Centrală, aceste situri au existat în timpul oscilaţiei pozitive tardiglaciare Allered (circa 11-10 mii ani în urmă).

În Crimeea, conform opiniei cercetătorilor ucraineni, mai documentat expuse în monografia: C.H.

Бибиков, В.Н. Станко, В.А. Коен „Финальный палеолит и мезолит Горного Крыма” (1994), sviderianul apare la etapa medie de evoluţie a culturii epipaleolitice locale Şan-Koba, ori cronologic, în intervalul de timp între 9,700-9,400 ani BP, (10.700-10.400 ani BP), pe parcursul interstadiului Allered. Dacă ipoteza noastră despre apartenenţa nivelului 1 (mezolitic timpuriu, după Černyš, 1987, 77-82) culturii svideriene, atunci data necalibrată, menţionată mai sus, a acestui nivel de locuire este coerentă timpului pătrunderii în această zonă a comunităţilor svideriene, semnalate la Scaune şi Selişte. Despre faptul că aceasta pătrundere a avut loc încă în Allered ne-o demonstrează tangenţial şi prezenţa oaselor renului la Scaune şi Molodova V, niv. 1. (Nicolaescu-Plopşor 1958; Черныш 1987, 82). La ultima staţiune oasele acestui mamifer, după cum am menţionat, predomină net şi a fost determinat un număr de circa 40 indivizi[5].

Posibil, una din cauzele pătrunderii sviderienilor spre sud a fost urmărirea turmelor de reni în perioada migraţiei lor anuale. Este cunoscut, că turmele de reni pătrundeau din Marea Câmpie a Europei de Nord spre sud prin culoarul (teritoriul) îngust, limitat dinspre vest de Carpaţi, iar dinspre est de depresiunea mlăştinoasă a Polesiei cu sistemul hidrografic al râului Pripjat’ (Борзияк, Обадэ 1999; Haesaerts et al. 2003) (fig. 6).

Posibil, că din aceste zone, relativ sudice pentru sviderieni, comunităţile care tradiţional aveau la baza sinergeticii vânatul renilor, au penetrat mai adânc spre sud şi de-a lungul ţărmului Mării Negre au ajuns până în Crimeea, unde pe urmă s-au dizolvat în mediul cultural local, numit acum de către cercetători cultura Şan-Koba. Posibil, elementul tipologic al pieselor „esquailleés” a fost adus în Crimeea, ca şi vârfurile pedunculate din zona dintre Carpaţi şi Nistru. Conform ipotezei noastre, astfel poate fi trasată o altă cale de pătrundere a sviderienilor în Crimeea, calea de vest, spre deosebire de cea de est (Зализняк, Яневич 1987, 6,17; Зализняк 1998, 138-145), pe care nu o negăm, dar oarecum o completăm întregind astfel ipoteza despre provenienţa din Europa Centrală de nord a culturii svideriene, urmele tipologice ale căreia au fost depistate în cadrul culturii epipaleolitice Şan-Koba din Crimeea.

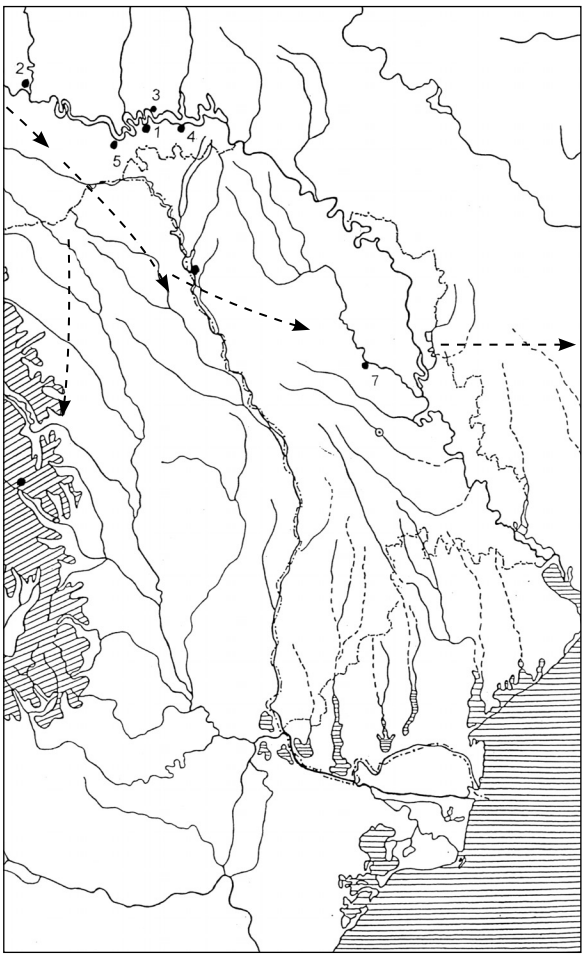

Fig. 7. Harta staţiunilor epipaleolitice din spaţiul carpato-nistrean cu elemente svideriene în industrii: 1 - Otaci VI; 2 - Vrublevţî; 3 - Sokol; 4 - Molodova V, niv. 1; 5 - Ocelivka I, III; 6 - Scaune; 7 - Selişte. Cu linie întreruptă – posibilele căi de mişcare a sviderienilor.

[5] Accentuăm această realitate, deoarece unii cercetători în baza unor oase singulare, care accidental pot fi încadrate în nivelul de locuire, determină cronologia unor situri. (Exemplu: N. Chetraru şi S. Covalenco în baza unui os de mistreţ atribuie nivelul superior din grota Brânzeni I mezoliticului, fără a lua aminte de numărul impunător de resturi osteologice ale renului, care denotă vârsta cuaternară a sitului (Chetraru, Covalenco 1998, 57-67).

Bibliografie

Borziac 2004: I. Borziac, Gravetianul tardiv în spaţiul carpato-nistrean. Cultura Molodova. Cosăuţi- Cotul Miculinţi. In: Studii de istorie veche şi medievală. Omagiu Profesorului Gheorghe Postică (Chişinău 2004), 46-50.

Chetraru, Covalenco 1998: N. Chetraru, S. Covalenco, Staţiunea mezolitică în grota Brânzeni I. Tiragetia VI-VII, 1998, 57-67.

Chirica 1989: V. Chirica, The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians (Jassi 1989).

Chmeliewski 1961: W. Chmeliewski, Civilisation épipaléolithique en Pologne Centrale. Bulletin de la Societe des Sciences et de Lettres XII, Lodz 1961.

Haesaerts et al. 2003: P. Haesaerts, I. Borziac, V. Chirica, L. Koulakovska, J. Van der Plicht, The East Carpatian Loess record: a reference for the Middle and Late Pleniglacial stratigraphy in Central Europe. Quaternaire 14 (3), 2003, 143-168.

Kozlowski I., Kozlowski S. 1975: I. Kozlowski, S. Kozlowski, Pradzieje Europy od XL do IV tysiacielecia p.n.e. (Warszawa 1975).

Kozlowski I., Kozlowski S. 1981: I. Kozlowski, S. Kozlowski, Paleohistoire de la Grande Plaine Européenne (Krakow-Warszawa 1981), 144-160.

Krukowski 1939-1948: S. Krukowski Paleolit Polski, Prehistoria Ziem Polskich (Krakow 1939-1948).

Nicolaescu-Plopşor 1958: C.S. Nicolaescu-Plopşor, Sur le presence du Swiderien en Roumanie. Dacia VII, 1958, 5-34.

Pâunescu 1984: A. Păunescu, Cronologia paleoliticului şi mezoliticului din România în contextul paleoliticului central-est şi sud-eurorean. SCIVA 35, 3, 1984, 235-265.

Pâunescu 1989: A. Păunescu, Le paleolithique et la mezolithique de la Roumanie. (Un bref apercu). L'Anthropologie 93, nr. 1, 1989, 123-158.

Păunescu 1998: A. Păunescu, Paleoliticul şi mezoliticul cuprins între Carpaţi şi Siret. (Bucureşti 1998).

Sawicki 1935: L. Sawicki, Przemysl swiderski i stanowiska Wydmowego Swidry Wielkej. Przeglad archeologiczny 5, 1, Poznan 1935.

Schild 1979: R. Schild, Chronostratigraphie et environnement du Paléolithique final en Pologne. In: La fin des temps glaciaires en Europe, Ed. de la Commission Naţionale de Recherches Scientifiques (Paris 1979), 709-717.

Аникович 1999: М.В. Аникович, О миграциях в палеолите. Stratum-Plus, Nr.1 (Кишинев 1999), 72-82.

Бибиков, Станко, Коен 1994: С.Н. Бибиков, В.Н. Станко, В.А. Коен, Финальный палеолит и мезолит Крыма (Одесса 1994).

Борзияк 2001: И.А. Борзияк, Мезолит Молдовы. Общий обзор. В сб.: Древности Северного Причерноморья и Крыма IX (Запорожье 2001), 73-86.

Борзияк, Обадэ 1999: И.А. Борзияк, Т.Ф. Обадэ, Мамонт в палеолите Карпато-Днестровского региона. Stratum-Plus 1, 1999, 287-311.

Борзияк, Кетрару 2007: И.А. Борзияк, Н.А. Кетрару, Верхнепалеолитическая стоянка Костешть 1 в долине Среднего Прута (Кишинев 2007) (sub tipar).

Будько 1966: В.Д. Будько, Памятники Свидерско-Гренской культуры на территории Белорусии. МИА 126, 1966.

Векилова 1961: Е.А. Векилова, К вопросу о свидерской культуре в Крыму. КСИА АН СССР 82, 1961, 143-149.

Векилова 1971: Е.А. Векилова, Каменный век Крыма. Некоторые итоги и проблемы. МИА 173, 1971, 117 -161.

Верина 1957: В.Н. Верина, Геоморфологический обзор бассейна реки Реут. В сб.: Ученные записки Тираспольского Государственного Пединститута, вып. 4, (Кишинев 1957), 25-55.

Григорьев 1970: Г.П. Григорьев, Верхний палеолит. В сб.: Каменный век на территории СССР. (Москва 1970), 43-63.

Григорьева, Кетрару 1983: Г.В. Григорьева, Н.А. Кетрару, Позднепалеолитическая стоянка Костешть 1. В сб.: Первобытные древности Молдавии (Кишинев 1983), 65-88.

Давид 1980: А.И. Давид, Териофауна плейстоцена Молдавии (Кишинев 1980).

Иванова 1975: И.К. Иванова, Геологический обзор местонахождений каменного века в Молдавии. БКИЧП 43, 1975, 92-93.

Кетрару 1973: Н.А. Кетрару, Памятники палеолита и мезолита, АКМ, вып. 1 (Кишинев 1973).

Кольцов 1977: Л.В. Кольцов, Финальный палеолит и мезолит Южной и Восточной Прибалтики (Москва 1977).

Крайнов 1938: Д.А. Крайнов, Пещерная стоянка Замиль-Коба. В сб.: Труды Государственного Исторического Музея VIII (Москва 1938).

Кучугура 1985: Л.И. Кучугура, Каменный век поселения Врублевцы. БКИЧП, 54, 1985, 66-90.

Лапушнян 1973: В.Л. Лапушнян, Исследование могильника у села Селиште. В сб.: АИМ в 1970-1971 (Кишинев 1973), 100-113.

Левенок 1966: В.П. Левенок, Мезолит Среднерусского Днепровско-Донского междуречья. МИА 126, 1966.

Мацкевой 1977: Л.Г. Мацкевой, Мезолит и неолит Восточного Крыма (Киев 1977).

Мацкевой 1991: Л.Г. Мацкевой, Мезолит Запада Украины (Киев 1991).

Рафалович, Лапушнян 1973: И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, Работы Реутской археологической экспедиции. В сб.: АИМ в 1972 (Кишинев 1974), 110-148.

Рафалович, Лапушнян 1974: И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, Могильники и раннеславянское городище у села Селиште. В сб.: АИМ в 1972 (Кишинев 1974), 104-138.

Черныш 1973: А.П. Черныш, Палеолит и мезолит Приднестровья. Карты и каталог местонахождений (Москва 1973).

Черніш 1975: О.П. Черніш, Стародавне населення Подністровья в добу мезоліту (Кіев 1975).

Черныш 1987: А.П. Черныш, Эталонная многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Археология. В кн.: Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда (Москва 1987).

Зализняк 1998: Л.Л. Зализняк, Предісторія Украині X-V тіс. до н.е. (Кїив 1998), 86-89, 138-140.

Зализняк, Яневич 1987: Л.Л. Зализняк, О.О. Яневич, Свидерскі міслівці Гірского Кріму. Археологія 60, 1987, 6-17.

Яблонските-Римантене 1966: Р.К. Яблонските-Римантене, Периодизация мезолитических памятников Литвы. МИА 126, 1966.

Epipaleolithic Svider in the Carpathian-Dniester area

Abstract

The article reviews problems of Epipaleolithic svider existence in the Carpathian – Dniester area.

New materials gathered at Seliste site have been presented in the article. The author tried to reinterpret materials of a number of Subdniester "early mesolithic" monuments such as Molodova V, level 1, Otaci VI, Socol etc. It's likely that the spread area of the svider epipaleolithic culture shifts southward if our elaborations are correct. There are two explanations of svider elements existence in this zone. It could be either the area where Svider culture arose from the local Epigravet or the examined sites including Ceahlău-Scaune and Bicaz are sites of the moving Svider people towards Crimea.

List of illustrations:

Fig. 1. Svider flint material from Scaune site (by C.S. Nicolaescu-Plopsor 1958).

Fig. 2. Schematic plan of the Selişte promontory.

Fig. 3. Flint articles published by I. Ravalovici and V. Lapušnean: 1, 2, 6-9 - nucleus; 3-4 - retouched plates; 5, 12 - retouched plates; 13 - svider point; 15-16 - scrapers.

Fig. 4. Flint articles from Selişte site: 1, 3, 4, 28 - roughly retouched plates; 2, 23 - cutters; 5, 6, 21 – retouched points; 7-16, 19, 20, 22, 24, 27 – scrapers; 29-30 nucleus.

Fig. 5. Flint articles from the site Moldova V, level 1: 1, 3-5, 25, 31 - scrapers; 2, 7 - esqaille type article; 6, 8, 10, 16, 17, 20, 21, 24 - plates with straight and slantwise retouched ends; 9, 15, 22 - plates with retouched back; 13, 14 - svider points; 18-19 - roughly retouched plates; 23, 26-30 - cutters.

Fig. 6. Flint articles typical for the svider culture (by I. and S. Kozlowski 1975).

Fig. 7. Map of the Paleolithic sites in the Carpathian-Dniester area with svider stone industry elements: 1 - Otaci VI; 2 - Vrublevcy; 3 - Sokol; 4 - Molodova V, level 1; 5 - Ocelivla I, III; 6 - Scaune; 7 - Selişte. Possible movement tracks of the svider people are marked with dash line.

Эпипалеолитический свидер в Карпато-Днестровском регионе

Резюме

В статье рассматриваются сложные проблемы диагностики присутствия в Днестровско-Карпатском регионе такого культурного явления как эпипалеолитический свидер. Представлены новые материалы, собранные на стоянке Селиште, делается попытка реинтерпретации материалов ряда «раннемезолитических» памятников Поднестровья, такие как Молодова V, слой 1, Атаки VI, Сокол и др. Если наши разработки

корректны, то вероятно, область распространения свидерской епипалеолитической культуры смещается намного к югу. Рассматриваются два варианта объяснения присутствия свидерских элементов в данной зоне: либо здесь находится область зарождения свидера из местного эпигравета, либо рассматриваемые стоянки, включая Чахлэу-Скауне и Биказ-Кей представляют собой точки в продвижении свидерцев в сторону Крыма.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Свидерский кремневый материал из стоянки Скауне (по К.С. Николаеску-Плопшор).

Рис. 2. Схематичный план мыса Селиште.

Рис. 3. Кремневые предметы, опубликованные И. Рафаловичем и В. Лапушняном: 1, 2, 6-9 - нуклеусы; 3-4 - пластиночки ретушированные; 5, 12 - пластины ретушированные; 13 - свидерский наконечник; 15-16 - скребки

Рис. 4. Кремневые предметы из стоянки Селиште: 1, 3, 4, 28 - пластины грубо ретушированные; 2, 23 - резцы; 5, 6, 21 - ретушированные острия; 7-16, 19, 20, 22, 24, 27 - скребки; 29-30 нуклеусы.

Рис. 5. Кремневые предметы из стоянки Молодова V, слой 1: 1, 3-5, 25, 31 - скребки; 2, 7 - предмет типа esquaille; 6, 8, 10, 16, 17, 20, 21, 24 - пластины с прямым и косо ретушированным концом; 9, 15, 22 - пластины с ретушированной спинкой; 13, 14 - свидерские наконечники; 18-19 - пластины грубо ретушированные 23, 26-30 - резцы.

Рис. 6. Кремневые предметы, характерные для свидерской культуры (по И. и С. Козловски 1975)

Рис. 7. Карта эпипалеолитических стоянок Карпато-Днестровского региона, с свидерскими элементами в каменой индустрии: 1 - Атаки VI; 2 - Врублевцы; 3 - Сокол; 4 - Молодова V, слой 1; 5 - Оселивка I, III; 6 - Скауне; 7 - Селиште. Прерывистой линией обозначены возможные пути продвижения свидерцев.

05.03.2007

Dr. Ilie Borziac, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, str. Vlaicu-Pârcălab, 52, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: paleostard@mail.ru;

Vitalie Burlacu, Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”, str. Ion Creangă 1, Chişinău, Republica Moldova

UN DEPOZIT DE PIESE LITICE CUCUTENIENE DE LA COSTEŞTI

Ilie Borziac
Nicolae Chetraru

Introducere

Zona Prutului Mijlociu, pe bună dreptate, se consideră una dintre cele mai suficient studiate din punct de vedere arheologic. Acest lucru a fost posibil graţie faptului că încă pe la mijlocul anilor '60 ai secolului trecut, în legătură cu proiectarea hidrocentralei de la Costeşti-Stânca, în zona afectată de ea şi de lacul de acumulare a apei s-au efectuat ample periegheze arheologice (Кетрару 1964; Григорьева, Кетрару 1974; Борзияк, Григорьева, Кетрару 1981). În urma lor au fost descoperite peste 100 noi situri arheologice, printre care şi unele, care urmau nemijlocit să fie ori acoperite de apele lacului de acumulare ori distruse în urma stabilizării malurilor în zona de inundaţie. Însă lucrările de construcţie au început mult mai târziu, şi până la demararea lor, dar şi pe parcursul lor, aici au fost efectuate noi cercetări arheologice, inclusiv staţionare.

Aceste lucrări s-au soldat cu remarcabile rezultate, care parţial deja au fost publicate, iar altele continuă treptat să fie incluse în diferite lucrări ştiinţifice.

În această lucrare vom descrie şi analiza una dintre descoperirile arheologice efectuate încă în 1973, care din mai multe considerente mult timp a rămas în afara intereselor specialiştilor. Este cazul să examinăm aici materialele unui sit arheologic specific - depozitul de piese litice de la aşezarea Costeşti II (Chetraru 1964), inedite până acum.

Mai în amonte de creasta calcaroasă dintre satele Proscureni (malul stâng) şi Stânca (malul drept al Prutului), care urma să servească ca loc de amplasare al barajului amintit, în 1973 au fost iniţiate ample lucrări de curăţare şi formare a albiei viitorului lac, inclusiv lucrări arheolojice de salvare. Unul din cele mai importante şantiere din zonă a fost organizat la staţiunea din paleoliticul superior, descoperită şi studiată anterior de N. Chetraru (Кетрару 1973, 48).

Staţiunea era situată[1] pe un coluviu ce cobora domol de la terasa a treia până la terasa întâia, (de luncă) a Prutului, pe malul stâng al râului Ciuhur, la 1,2 km spre sud-vest de satul Proscureni (acum Costeşti)[2] (fig. 1). Suprafaţa ocupată de staţiunea paleolitică, precum şi de unele resturi de locuire din cucutenianul tardiv şi evul mediu timpuriu, plasate în nivelul de cernoziom era de circa 5 mii m². Această suprafaţă era alocuri afectată de tranşee din timpul ultimului război mondial, iar în partea de sud-vest – de câteva râpi recente. Nivelul paleolitic de locuire era plasat în depunerile argiloase, formate în cuaternarul tardiv, sub nivelul de cernoziom, care atingea o grosime de 0,90-1,60 m şi încorpora resturi de locuire cucuteniene şi medievale (Кетрару 1964, 267-269; Хынку, Титов 1976, 112).

Nivelul de argile ce conţinea resturile paleolitice de locuire avea o grosime de 0,50-1,4 m. Mai jos era plasat un nivel de nisip fin cuarţitic, galben-deschis, care este de asemenea semnalat în secvenţele stratigrafice de la staţiunile paleolitice Mitoc-Malul Galben (judeţul Botoşani, malul drept al Prutului), Cosăuţi, Cormani IV, Molodova V, situate pe Nistrul Mijlociu. Geologul de la Institutul Regal de Ştiinţe Naturale din Bruxelles, P. Haesaerts, care a studiat depunerile de pe locul staţiunilor nominalizate, consideră ca nivelul de nisip amintit s-a format în perioada cea mai rece al ultimului pleniglacial wurmian (circa 16-14.500 ani BP). Acest lucru l-a menţionat şi geologul din Moscova I.K. Ivanova, care a studiat depunerile de pe locul staţiunii Costeşti, precum şi pe cele de pe locul staţiunilor pluristratigrafice Cormani IV şi Molodova V (Иванова 1975). Deci, nivelul paleolitic de locuire are o vârstă mai târzie decât 14.500 mii ani BP. Despre aceasta au scris şi cercetătorii N. Chetraru şi G. Grigorieva în publicaţia preliminară a materialelor de la Costeşti

[1] În prezent locul staţiunii este inundat de apele lacului de acumulare al hidrocentralei de la Costeşti-Stânca.
[2] Satul Proscureni şi noul sat adiacent, construit aici au moştenit denumirea de Costeşti.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 161-167.

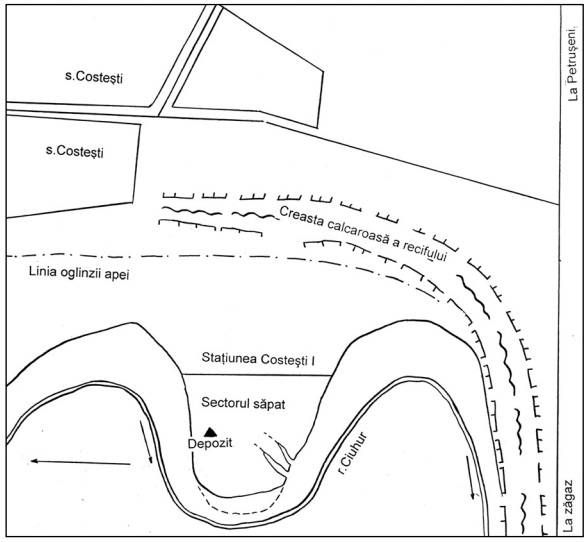

Fig. 1. Planul schematic al amplasării aşezării Costeşti II pe locul căreia a fost depistat depozitul de piese litice cucuteniene.

(Григорьева, Кетрару 1974, 12; 1983, 44-54). Staţiunea paleolitică a fost studiată pe o suprafaţă totală de peste 3000 m².

În partea de sud-vest a şantierului, la 0,30-0-35 m mai jos de nivelul general de amplasare a nivelului paleolitic, în timpul taluzării suprafeţei şantierului a fost depistat un set de materiale litice, care nici după materia primă din care erau confecţionate şi nici după tipologia peselor nu se încadrau în materialele din nivelul paleolitic de locuire.

Setul era plasat compact într-o formaţiune structurală rotundă cu diametrul de 0,30-0,40 m. În componenţa solului de pe locul depistării pieselor se aflau grăuncioare de cernoziom, fapt care ne-a acordat posibilitatea să presupunem că aceste piese au fost coborâte de mai sus şi nu-s legate de nivelul paleolitic de locuire. În cadrul setului a fost depistată o teslă din şist şilicolitic, fapt care ne-a dat posibilitatea să conchidem că piesele depistate pot fi încadrate în una din fazele de evoluţie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie. Setul de piese depistate a fost coborât din nivelul neproeminent de locuire cucuteniană, plasat în nivelul de cernoziom. Deci, avem toate temeiurile de a determina aceste piese ca depozit sau de sit arheologic specific. Astfel de formaţiuni arheologice sunt caracteristice pentru mai multe culturi arheologice şi sunt calificate drept complexe „închise". În baza cercetării lor deseori devine posibil de rezolvat multe probleme, inclusiv cele legate de cronologie.

La timpul respectiv, în timpul depistării, în câmp, a fost efectuată fixarea, descrierea şi desenarea preliminară a pieselor din depozitul amintit, după ce au fost transmise lui V. Marchevici, care în acest timp conducea şantierul de la aşezarea cucuteniană Costeşti IV, situată în apropiere. Cu părere de rău, V. Marchevici nu numai că nu a publicat aceste materiale, dar cu mulţi ani mai târziu, posibil întâmplător, le-a dispersat în alte colecţii de materiale cucuteniene. Astfel, cinci dintre cele mai impunatoare piese au fost depistate în cadrul colecţiei provenite de la aşezarea cucuteniană Brânzeni VIII[3]. Alte piese din depozitul de la Costeşti sunt readuse şi descrise aici după desenele preliminare, lucrate în câmp[4].

Descrierea pieselor din depozit

În componenţa depozitului au fost depistate 15 piese. Printre ele: o teslă din şist silicios, opt piese bifaciale, un nucleu şi cinci lame. V. Marchevici a achiziţionat doar piesele bifaciale. Vom descrie aceste piese individual, acordându-le numere de ordine respective.

1. Nucleu prismatic (fig. 2/2). Materia primă-silex de culoare cenuşie-mată. Este de o formă cvasiprismatică, cu un singur talon de percuţie, care este uşor înclinat. O latură poartă cortexul bolovanului de silex, din care a fost confecţionat. Alte trei laturi poartă urmele negativelor de desprindere lamelară de diferite lungimi şi lăţimi. Nici una din lamele din tezaur nu corespund negativelor desprinderilor de pe nucleu, cu toate că materia primă din care este nucleul, precum şi lamele sunt similare. Înalţimea piesei – 10,4 cm, grosimea – 4,5 cm.

Piesele bifaciale sunt confecţionate din aceeaşi materie primă – din silex de culoare cenuşie-mată fără ingrediente. Ele sunt abandonate la diferite etape de confecţionare. Sunt prezente piese mai perfecte şi altele mai grosolane. Însă, evident, toate erau destinate pentru elaborarea vârfurilor de suliţă. Conform observaţiilor noastre, nici una dintre piese n-a fost utilizată ca armă ori în altă calitate.

2. Piesa bifacială nr. 1 (fig. 2/1). Are o formă triunghiulară neregulată, dar simetrică. Laturile

[3] Piesele au fost depistate în cadrul altei colecţii de materiale cucuteniene de către V. Bicbaev.

[4] Desenele şi descrierile preliminare ale pieselor au fost efectuate de către I. Borziac care, fiind doctorand, activa în cadrul echipei de cercetare a sitului paleolitic Costeşti I, condusă de către N. Chetraru.

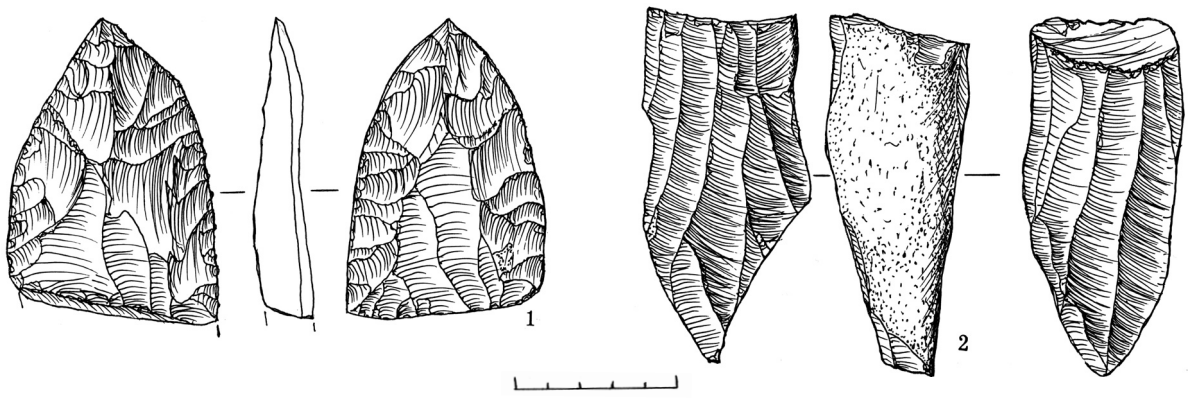

Fig. 2. Piese litice din depozit: 1 - piesă bifacială; 2 - nucleu prismatic unipolar.

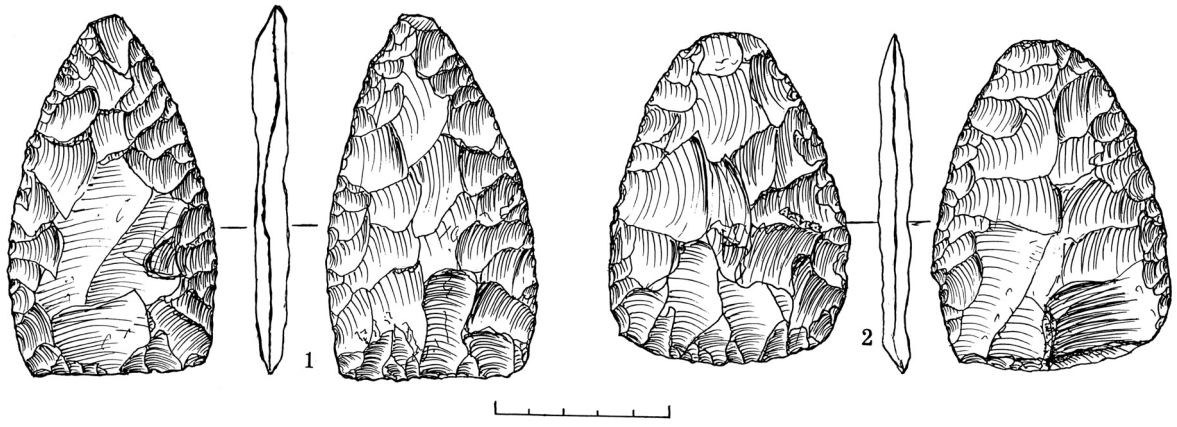

Fig. 3. Piese litice din depozit: 1-2 - piese bifaciale.

sunt uşor convexe, vârful – ascuţit. Baza este uşor înclinată, dreaptă. Se creează impresia că piesa ori n-a fost finisată, ori în procesul finisării a fost disecată printr-o lovitură transversală. Laturile sunt prelucrate cu retuşe mărunte, care pe feţele plane trec în desprinderi plate. Pe ambele feţe plane, de la bază spre partea centrală a piesei sunt desprinderi cvasiparalele. Lungimea maximală a piesei – 9,1 cm, lăţimea maximala – 6,2 cm, grosimea la bază – 1,7 cm.

3. *Piesa bifacială nr. 2* (fig. 3/1). Forma – triunghiulară, laturile convexe, baza – dreaptă. Vârful – ascuţit, dar cu o desprindere mică, înclinată. Pe tot perimetrul piesa este amenajată prin retuşare măruntă neregulată, care pe feţele plane trece în desprinderi plate. Piesa este simetrică, secţiunea de sus până jos – lentiliformă, neregulată. Lungimea – 10,5 cm, lăţimea maximală – 6,1 cm, grosimea – 1,0-1,2 cm. Este una dintre cele mai perfecte piese din acest set.

4. *Piesa bifacială nr. 3* (fig. 3/2). Are o configuraţie cordiformă. Laturile – convexe, vârful şi baza sunt rotunjite. Este simetrică, secţiunea lentiliformă. Pe tot perimetrul marginile sunt retuşate mărunt, pe una din parţile plane, la bază, retuşarea lipseşte – este reprezentată de o suprafaţă îngustă cu înclinare spre suprafaţa mai perfect amenajată. Feţele plane sunt lucrate prin desprinderi plate. Lungimea – 9,4 cm, lăţimea maximală – 7,2 cm, grosimea – 0,9-1,1 cm.

5. *Piesa bifacială nr. 4* (fig. 4/1). Este de o formă triunghiulară, cu laturile uşor convexe, baza dreaptă, vârful ascuţit. Este similară cu piesa nr. 2. Perimetrul este prelucrat cu retuşe mărunte neregulate, pe feţele plane – cu desprinderi plate. Este relativ simetrică, în secţiune - lentiliformă. Pe una din părţile plane are două mici porţiuni de cortex. Lungimea piesei este de – 10,9, lăţimea maximală – 5,9 cm, grosimea – 1,4 cm.

6. *Piesa bifacială nr. 5* (fig. 4/2). Are o formă triunghiulară cu laturile convexe, vârful ascuţit şi baza dreaptă. Este simetrică, în secţiune – lentiliformă. Pe perimetru este retuşată mărunt, neregulat, pe o latură – relativ denticulat. Feţele plane

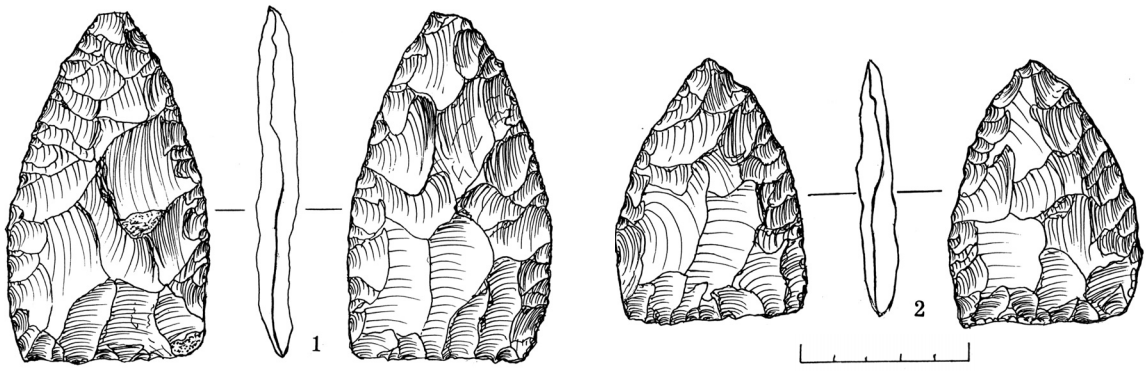

Fig. 4. Piese litice din depozit: 1-2 - piese bifaciale.

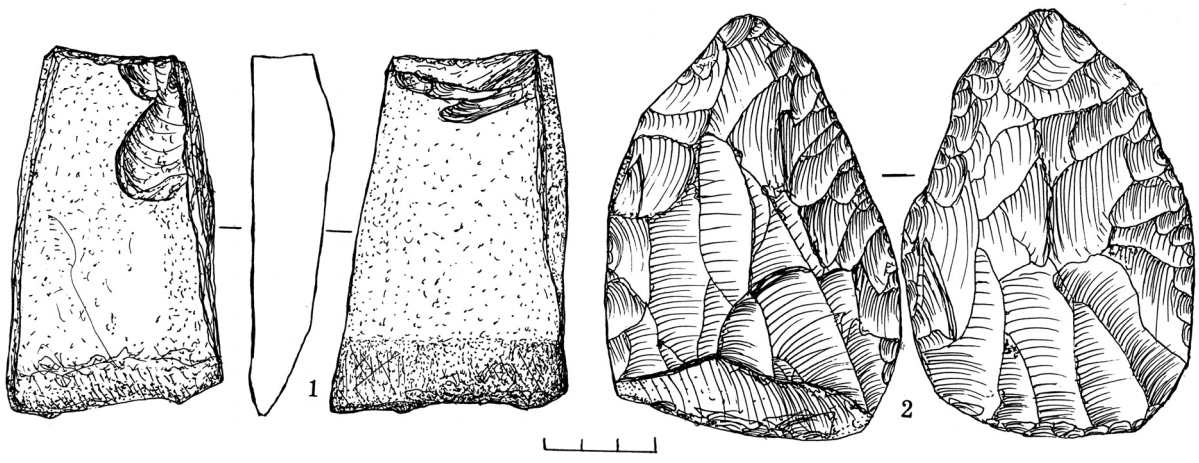

Fig. 5. Piese litice din depozit: 1 - teslă din şist silicios; 2 - piesă bifacială.

poartă negativele desprinderilor plate neregulate. Lungimea - 8 ,1 cm, lăţimea maximală – 5,3 cm, grosimea – 0,8-1,1 cm.

7. *Piesa bifacială nr.6* (fig. 5/2). Este cea mai masivă piesă din colecţie. Are o configuraţie cordiformă neregulată, vârful ascuţit, laturile asimetric convexe, baza uşor concavă. O suprafaţă plană pe perimetru este lucrată în întregime cu retuşe mărunte ori cu desprinderi plate concentrice. De la baza piesei aceste desprinderi merg spre vârf relativ cvasiparalel. Baza altei laturi are o suprafaţă înclinata şi reprezintă talonul lat şi neted de percuţie al semifabricatului din care a fost confecţionată piesa. Bulbul de percuţie este îndepărtat prin desprinderi mari ce duc spre vârful piesei. Laturile sunt lucrate cu desprinderi semiabrupte, care trec în aşchiere mai plată. Lungimea piesei – 12,4 cm, lăţimea maximală – 8,8 cm, grosimea la bază – 1,6 cm.

8. *Piesa bifacială nr. 7* (fig. 6/1). Este de o formă ovală neregulată. Laturile sunt concave, baza – reprezentată de talonul de percuţie al aşchiei masive, din care a fost confecţionată. Faţa plată cu bulbul de percuţie este lucrată pe perimetru cu retuşe scalariforme, neregulate, uneori denticulate şi cu adânci desprinderi radiale. Excepţie fac talonul lat şi neted de percuţie. Altă faţă plană parţial este prelucrată cu scurte şi adânci desprinderi radiale, parţial a păstrat desprinderile cvasiparalele de pe nucleul de la care a fost detaşat acest semifabricat. Această piesă discoidală a fost plasată în depozit la etapa iniţială de prelucrare. Lungimea piesei – 7,0 cm, lăţimea maximală la bază – 6,4 cm, grosimea pe locul bulbului de percuţie – 1,4 cm.

9. *Piesa bifacială nr. 8* (fig. 7/4). Are o formă triunghiulară, oarecum asimetrică. Vârful este ascuţit, baza uşor concavă, laturile – neregulat convexe. Pe perimetru este amenajată cu retuşe mărunte şi cu desprinderi mai mari. Baza, în centrul ei este mai subţire decât la extremităţi, procedeu tehnologic menit să facilizeze înmănuşarea în mânerul suliţei. Pe o latură, adiacentă bazei s-a păstrat o desprindere longitudinală de pe nucleu.

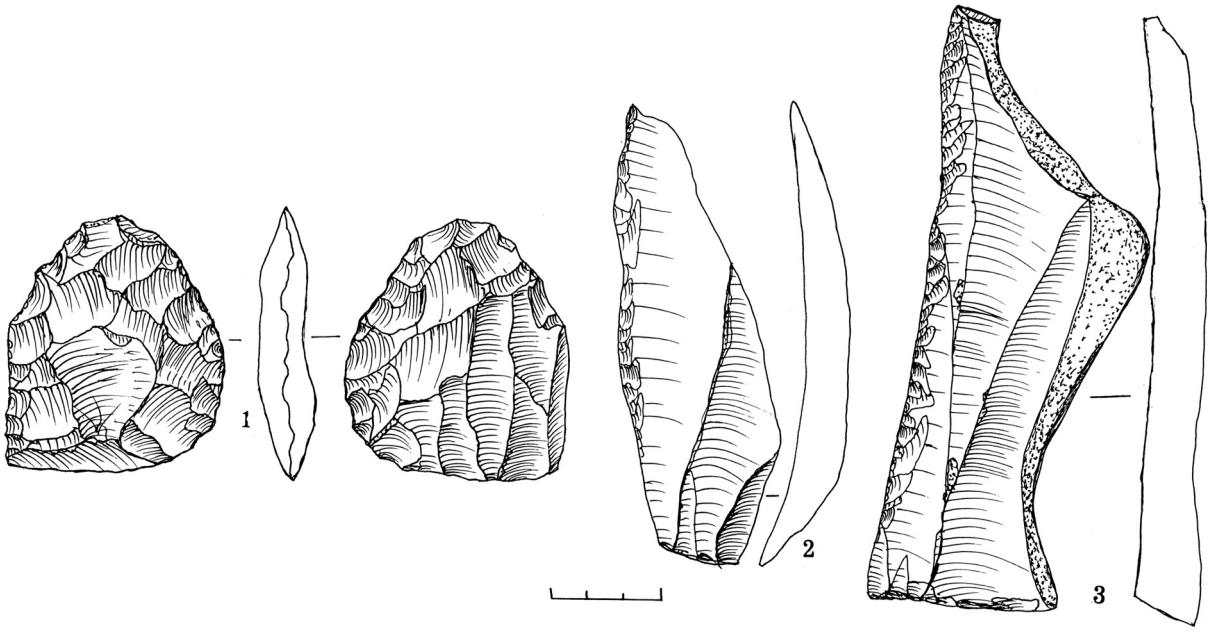

Fig. 6. Piese litice din depozit: 1 - piesă bifacială; 2-3 - lame retuşate.

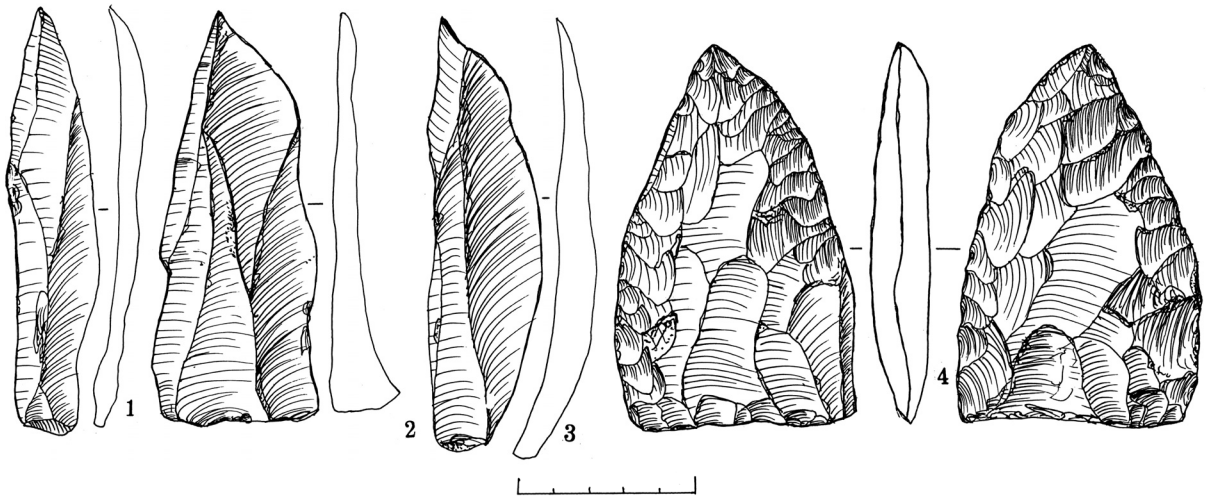

Fig. 7. Piese litice din depozit: 1-3 - lame fără prelucrare secundară; 4 - piesă bifacială.

Lungimea piesei – 10,9 cm, lăţimea maximală – 7,2 cm, grosimea la centru – 1,7 cm.

Lamele, în număr de cinci piese sunt confecţionate din aceeaşi materie primă. Printre ele sunt două cu prelucrare secundară şi trei fără retuşe.

10. *Lama nr. 1* (fig. 6/2). Are o lungime de 12,3 cm, o lăţime maximală de 4 cm şi o grosime de 0,6 cm. O latură a ei poartă retuşe marginale plate, care ocupă 2/3 din lungimea ei.

11. *Lama nr. 2* (fig. 6/3). Are o lungime de 16 cm, lăţime maximală de 5,6 cm şi grosime maximală de 1,4 cm. O latură a ei, convexă-biconcavă, este acoperită cu cortex. Altă latură, dreaptă, este în întregime retuşată. Retuşele sunt plate, pe alocuri cvasiparalele, alocuri – în formă de solz.

Aceste două lame reprezintă nişte cuţite cu retuşe plate.

12, 13, 14. *Lamele nr. 3, 4* şi *5* au lungimi de câte 11-12 cm fiecare. Două dintre ele (fig. 7/1,3) au lăţimea de 2,3-2,5 cm. Altă lamă, fără prelucrare secundară, are o lăţime de 4,5 cm.

15. *Tesla* (fig. 5/1), are o formă oarecum patrulateră. Este mai lată la lamă şi mai îngustă în partea de sus. Este confecţionată din şist silicolitic de culoare galbenă-cărămizie prin şlefuire. Lama, subţiată bilateral, este asimetrică. Lungimea pie-

sei – 10,2 cm, lăţimea la nivelul lamei – 6,6 cm, la nivelul de sus – 5 cm. Grosimea mai proeminentă – 2,4 cm. Această piesă, tipică pentru cultura Cucuteni-Tripolie, ne-a dat posibilitate de atribuire sigură a depozitului de la Costeşti.

Aprecieri, concluzii

Deşi în componenţa acestui depozit sunt doar piese litice, el prezintă un anumit interes ştiinţific. Aici sunt piese bifaciale la diferite etape de confecţionare. Acest fapt ne dă posibilitatea să observăm procesul lor de confecţionare: – de la etapa iniţială (piesa nr. 7) pâna la cea finală (piesa nr. 2). Pentru confecţionarea lor se utilizau aşchii mari, masive, care prin desprinderi plate se subţiau, se înlăturau bulbul şi talonul de percuţie. Pe urmă, tot prin desprinderi plate, dar mai mărunte, se modela forma viitorului vârf de lance. Ulterior, prin retuşare marginală solzoasă se ascuţeau vârfurile şi laturile.

Tipul preponderent de vârf din acest depozit este cel de formă triunghiulară cu laturile uşor convexe. Acest tip este caracteristic mai mult pentru tripolianul etapei C1 – Cucuteni B1 (Sorokin 1998, 34). În cadrul acestei etape de evoluţie a complexului cultural Cucuteni-Tripolie este încadrată şi ceramica depistată în nivelul de locuire neolitică din orizontul de cernoziom de pe acest loc[5].

Tezaurizarea diferitor bunuri materiale era destul de frecventă în eneoliticul târziu.Este destul să amintim splendidul depozit de piese de podoabă feminină de la Chetroşica (Сергеев 1969).

Modestul depozit de piese litice de la Costeşti vine să întregească numărul acestor tipuri specifice de monumente arheologice din spaţiul carpato-nistrean din epoca eneolitică.

Bibliografie

Borziac 1994: I. Borziac, Paleoliticul şi mezoliticul din spaţiul dintre Nistru şi Prut (Republica Moldova). Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, 19-39.

Damblon, Haesaerts, Van Der Plicht 1996: F. Damblon, P. Haesaerts, J. Van der Plicht, New dating and considerationson the chronology of Upper Palaeolithic sites in the Great Eurasiatic Plain. Prehistoire Europeenne 9, 1996, 177-233.

Haesaerts et all. 2003: P. Haesaerts, I. Borziak, V. Chirica, F. Damblon, L. Koulakovska and J. van der Plicht, The East Carpathian loess record: reference for the Middle and Late Pleniglacial stratigraphy in Central Europe, Quaternaire 14 (3), 2003, 163-188.

Борзияк, Григорьева, Кетрару 1981: И.А. Борзияк, Г.В. Григорьева, Н.А. Кетрару, Поселения древнекаменного века на Северо-Западе Молдавии (Кишинев 1981).

Григорьева, Кетрару 1974: Г.В. Григорьева, Н.А. Кетрару, Позднепалеолитическая стоянка Костешты 1. В сб.: АИМ в 1973 (Кишинев 1974), 20-30.

Григорьева, Кетрару 1981: Г.В. Григорьева, Н.А. Кетрару, Позднепалеолитическая стоянка Костешты 1. В сб.: Первобытные древности Молдавии (Кишинев 1983), 44-54.

Иванова 1975: И.К. Иванова, Геологический обзор памятников каменного века в Молдавии. БКПЧП 44, 1975, 33-40.

Кетрару 1964: Н.А. Кетрару, Археологические разведки в долине р. Чугур. В сб.: МИАЭ МССР (Кишинев 1964).

Кетрару 1973: Н.А. Кетрару, Памятники эпох палеолита и менолита. АКМ, вып. 1 (Кишинев 1973).

Сергеев 1969: Г.П. Сергеев, Позднетрипольский клад женских украшений из с. Кетрошика. Труды ГИКМ 2, 1969, 84-87.

Хынку, Титов 1974: И.Г. Хынку, В.С. Титов, Из истории села Костешты по данным раскопок 1973 г. В сб.: АИМ в 1973 (Кишинев 1974), 156-188.

Cucuteni stone articles treasure found at Costeşti village

Abstract

A small late trioplye stone articles treasure was unearthed in 1973 during research of the late paleolithic site Costesti 1 (today it's under Costeşti reservoir). The treasure pertaining to the Tripolye culture contained nucleus, two-sided finished tools, plates and adze made of shale. Among bifaces there are objects left on different stages of work which allows us track process of their manufacture. The treasure is rare and along with other treasures from Cărbuna and Chetroşica discovered earlier adds to the variety of late Tripolye monuments between Dniester and Prut rivers.

[5] În prezent locul staţiunii este inundat de apele lacului de acumulare al hidrocentralei de la Costeşti-Stânca.

List of illustrations:

Fig. 1. Schematic location plan of the articles from the Cucuteni treasure.

Fig. 2. Objects from the treasure: 1 - biface; 2 - prismatic single areal nucleus.

Fig. 3. Objects from the treasure: 1-2 - bifaces.

Fig. 4. Objects from the treasure: 1-2 - bifaces.

Fig. 5. Objects from the treasure: 1 - adze made of flint shale; 2 - biface.

Fig. 6. Objects from the treasure: 1 - biface; 2-3 - plates-knifes with retouching.

Fig. 7. Objects from the treasure: 1-3 - plates without retouching; 4 - biface.

Клад кукутенских каменных изделий у села Костешты

Резюме

В 1973 году во время исследования позднепалеолитической стоянки Костешть 1 (ныне находящейся под водами Костешстского водохранилища), в культурном слою стоянки был выявлен небольшой клад поздненетрипольских каменных изделий, среди которых нуклеусы, двусторонне обработанные орудия, пластины и тесло из глинистого сланца. Клад отнесется к трипольской культуре. Среди бифасов имеются предметы, оставленные на разные стадии работы, факт позволяющий проследить процесс их изготовления. Клад представляет собой редкий вид для Триполья и наряду с кладами из Кэрбуна из Кетрошики, открытый раньше, дополняет такую разновидность памятников позднего триполья в Днестровско-Прутском междуречье.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Схематический план местности, откуда происходит клад кукутенских предметов.

Рис. 2. Предметы из клада: 1 - бифас; 2 - призматический одноплощадочный нуклеус.

Рис. 3. Предметы из клада: 1-2 - бифасы.

Рис. 4. Предметы из клада: 1-2 - бифасы.

Рис. 5. Предметы из клада: 1 - тесло из кремнистого сланца; 2 - бифас.

Рис. 6. Предметы из клада: 1 - бифас; 2-3 - пластины-ножи с ретушью.

Рис. 7. Предметы из клада: 1-3 - пластины без ретуши; 4 - бифас.

22.01.2007

Dr. Ilie Borziac, Universitatea Liberă Internaţională din Moldova, str. Vlaicu-Pârcălab, 52, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: paleostard@mail.ru;

Dr. Nicolae Chetraru, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

МОГИЛЬНИК «ЗМЕИНАЯ БАЛКА» У СЕЛА КОШАРЫ, ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Сергей М. Агульников
Евгения Ф. Редина

Могильник эпохи позднего энеолита-ранней бронзы «Змеиная балка» был открыт в 2005 г. в результате совместных археологических исследований экспедициями Одесского Государственного Археологического музея НАН Украины и Института Археологии Ягеллонского Университета г. Краков, Польша. Раскопками 2005 г. было исследовано 7 погребений: из них три захоронения (1-3), совершенные в овальных погребальных камерах, были перекрыты каменными конструкциями, две из которых были выполнены в форме «ящиков», а одна представляла собой заклад (Агульников, Редина 2005, 267-277). Одно погребение (6) совершено в каменном «ящике», с погребением 7 связан каменный кромлех, в пространство которого были впущены погребения 4 и 5. Скелеты в захоронениях лежали скорченно на боку (погребения 1, 4, 7) (рис. 7/6) или же на спине с разворотом (погребение 5) (рис. 7/5). Погребение 3 представляло собой реингумацию и содержало 6 разрозненных скелетов, уложенных, преимущественно, не в анатомическом порядке (рис. 7/3). Из погребения 3 происходил кремневый наконечник стрелы катакомбного типа (рис. 7/1). В погребении 7 была найдена небольшая лепная амфорка позднего Гординешского типа, с ракушкой в тесте, орнаментированная оттисками шнура (рис. 7/8). В составе каменной конструкции, связанной с погребением 1, имелась примитивная антропоморфная стела (рис. 7/9) (Агульников, Редина 2005, 267-277; они же 2006, 43-47).

В культурном слое могильника и на прилегающей территории был собран керамический материал, представленный фрагментами лепной посуды, орнаментированной оттисками шнура, штампом «гусеничкой», горизонтальными прорезными линиями, налепными валиками. На некоторых фрагментах керамики имелись следы заглаживания пучком травы или частого гребня. У основания мыса, в некотором отдалении от территории, занятой могильником, на современной дневной поверхности, имелись скопления раковин-перловиц, костей животных и фрагментированной керамики эпохи бронзы.

Материалы комплекса «Змеиная балка», полученные исследованиями 2005 г., синхронны целому ряду раннебронзовых культур Северного Причерноморья и Карпато-Днестровского региона. Наиболее близкими территориально и по времени являются находки из слоя ранней бронзы Усатовского поселения (Черняков 1980, 174-180), расположенного в 25 км к северо-западу от устья Тилигульского лимана. Отмечается влияние Подольской группы шнуровой керамики (Свешников 1990, 49-58), выраженное в наличии керамики со специфическим орнаментом в виде оттиска веревочки и кремневых изделий из красно-коричневого кремня волыно-подольского происхождения.

Материалы, подобные керамическому комплексу из культурного слоя могильника, имеются в Нижнем Поднепровье, где они выделяются в группу памятников типа Перун (Шапошникова 1971, 118-122). Восточнее Тилигульского лимана аналогичная керамика присутствует на поселениях катакомбной культуры Нижнего Побужья (Никитин 1991, 34-48, рис. 2-4), где отмечаются как стационарные поселения, так и кратковременные стоянки (Никитин 1991, 35, рис. 1).

Горизонт, сопоставимый по времени существования с могильником «Змеиная Балка», открыт в Нижнем Поднестровье на периферии Маякского археологического комплекса и по берегам Кучурганского лимана (Петренко и др. 2004). На Правобережье Нижнего Прута имеется группа археологических памятников Фолтешть-Стойкань (Petrescu-Dîmboviţa 1953, 13-155; Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 71-87), материалы которой синхронны находкам эпохи ранней бронзы на Усатовском поселении (Черняков 1980, 180).

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 169-180.

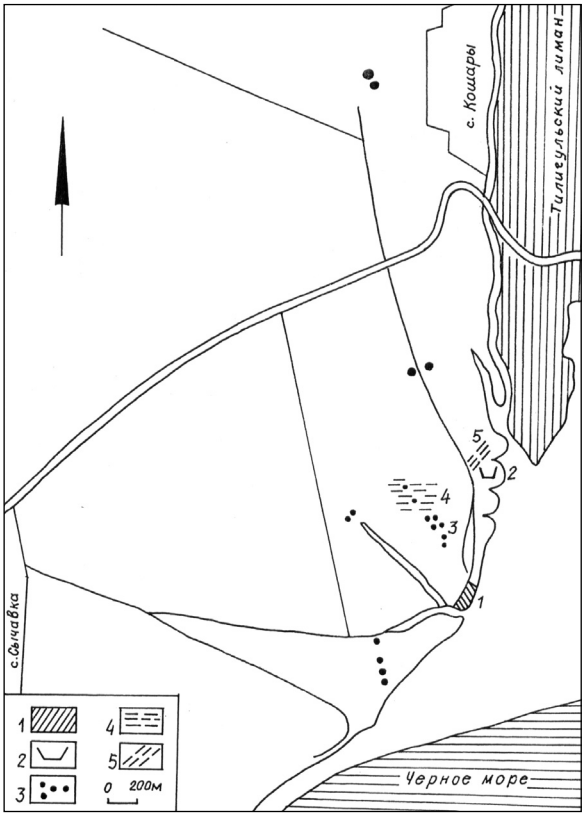

Рис. 1. Ситуационный план могильника «Змеиная Балка».

Кроме материалов периода энеолита-ранней бронзы на памятнике «Змеиная Балка» имелась лепная керамика с подлощенной поверхностью и валиковой орнаментацией, присущая сабатиновской культуре Северо-Западного Причерноморья (Агульников, Редина 2006, 45, рис. 2/6, 9-11, 16-18).

В 2006 г. археологическая экспедиция ОАМ НАН Украины продолжила исследования комплекса «Змеиная Балка», начатые ранее (Агульников, Редина 2005, 267-277; они же 2006, 46-52). Могильник расположен на мысу правого западного берега Тилигульского лимана в 2 км к югу от с. Кошары, Коминтерновского района Одесской области Украины, в 0,35 км к востоку от Кошарского эллинистического некрополя и 1,5 км к северо-востоку от античного городища Кошары (рис. 1).

Раскоп 2005 г., где выявлен могильник эпохи позднего энеолита-ранней бронзы, был продолжен траншеей длиной 10 м, шириной 4 м, ориентированной по линии север-юг (рис. 2). Общая площадь раскопа составила 40 кв.м, глубина раскопа составляла 0,7-0,8 м.

I пласт представлял собой слой гумусного чернозема интесивно-черного цвета толщиной до 0,25 м. В слое встречались отдельные камни ракушечника небольших размеров и вкрапления глины-белоглазки. II пласт, толщиной 0,2 м, представлял собой переходный слой от предматерикового суглинка в материк. В профиле раскопа, в кв. 10-14, отмечена линза плотного чернозема интенсивно черного цвета, толщиной до 0,6 м, доходящая в нижней части до материка, минуя предматериковый суглинок. В слое черноземной линзы отмечены фрагменты мелких конкреций карбонатного известняка, глины-белоглазки и ракушечника. III пласт представлял собой слой материковой глины, толщиной до 0,3 м, переходящий в скальный грунт.

С целью исследования черноземной линзы, а также погребения 9, отмеченного в профиле раскопа 2005 г., в восточном секторе раскопа была выполнена прирезка размерами 4,5×2,0 м на глубину до 1 м, общей площадью 9 кв.м. В южной части раскопа, в кв. 10-17, никаких погребений и сооружений не было обнаружено.

Погребение 8 (погребения 1-7 исследовались в 2005 г.) (рис. 3/1), край которого был выявлен в 2005 г., находилось в кв. 10 на глубине 0,8 м. Погребальная камера овальной формы была ориентирована по оси юго-запад – северо-восток и примыкала к юго-западной части кромлеха, связанного с погребением 7/2005 г. Могильная яма была перекрыта массивной плитой желтого ракушечника неправильной прямоугольной формы, размерами 1,2×1,0 м, толщиной до 0,15 м, с выделенным выступом размерами 0,25×0,14 м. Размеры погребальной камеры 1,55×0,9 м, глубина от уровня фиксации – 0,5 м. Заполнение представляло собой плотный затечный чернозем, перемешанный с материковой глиной. В заполнении встречались вкрапления глины-белоглазки и карбонатные конкреции известняка. Стены и дно ровные. Скелет погребенного отсутствовал. Находок нет.

Погребение 9 (рис. 3/2) обнаружено в результате прирезки к восточному борту раскопа в кв. 11-12, на глубине 1,25 м. Захоронение отмечено в профиле по наличию остатков каменного перекрытия в виде отдельных скоплений ракушечника и отдельных плиток подтесанных камней, размеры которых варьировали от 0,2×0,1 м до 0,1×0,08 м. Среди

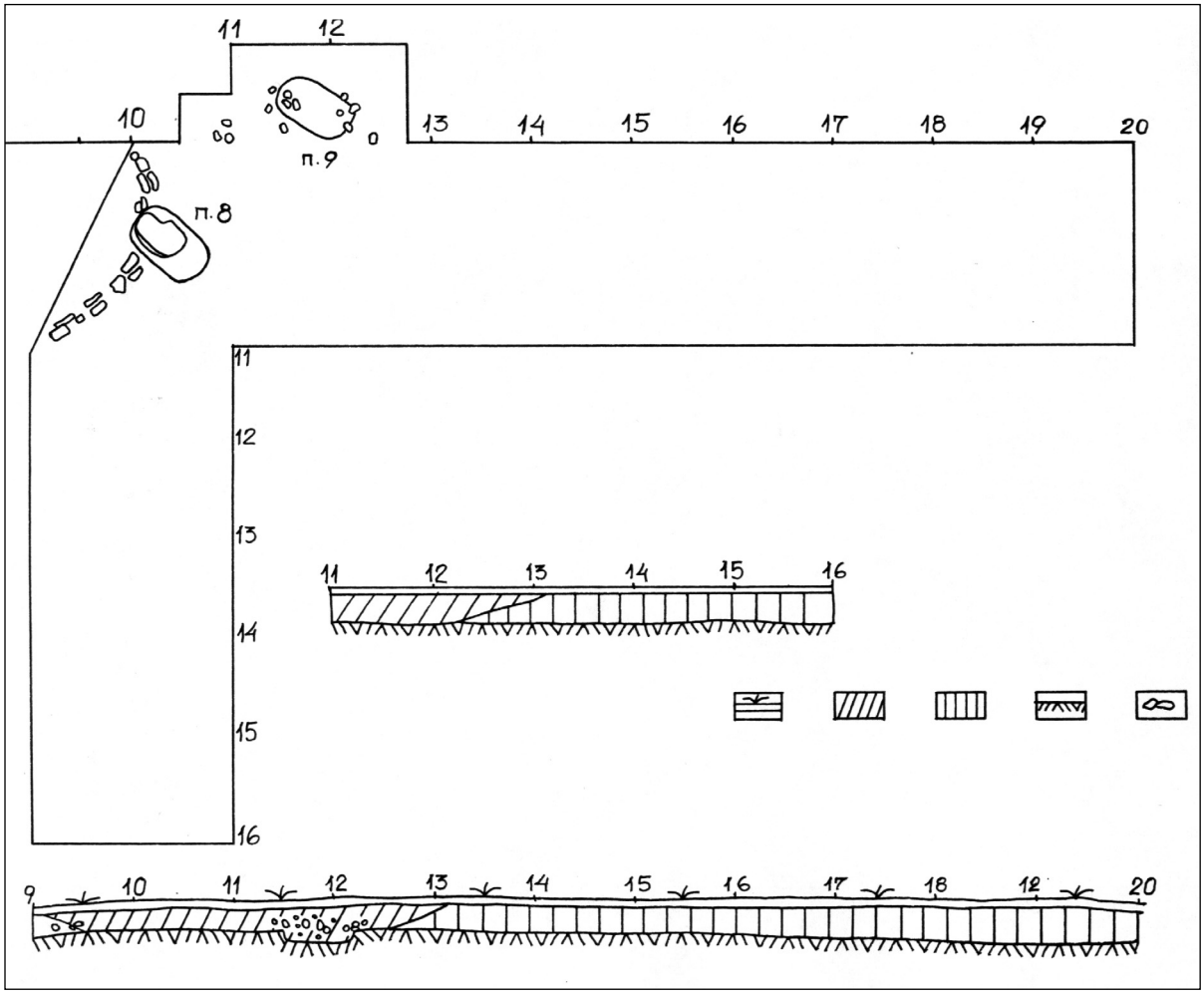

Рис. 2. Общий план и профиль раскопа I, 2006 года.

скопления камней найдено большое количество створок раковин перловиц, мелких костей животных (овцы-козы), а также птичьи кости. Между камнями в юго-восточной части погребального сооружения находилась челюсть овцы-козы. Погребальная камера овальной формы была ориентирована по оси юго-запад – северо-восток. Размеры погребальной камеры составляли 1,5×0,82 м, глубина от уровня фиксации 0,25 м. Заполнение – затечный чернозем с вкраплением конкреций карбонатной крошки и глины-белоглазки. В заполнении встречались отдельные створки раковины-перловицы. Скелет погребенного отсутствовал.

Находки: 1. Среди камней перекрытия погребальной камеры, в северо-восточном углу, найдена заготовка для амулета, выполненная из песчаника. Изделие овальной формы размерами 8,0×0,45 см, толщиной до 0,8-1 см (рис. 4/12). В верхней части амулета имелось недосверленное отверстие для подвешивания, диаметром 0,5 см. Изделие было обломано в верхней части, возможно, при его обработке. На тыльной стороне изделия имелся пропил неправильной прямоугольной формы.

2. Ниже каменного перекрытия, в юго-восточном углу погребальной камеры, на глубине 0,15 м от уровня фиксации контура погребальной камеры, найден фрагмент отогнутого венчика лепного сосуда. Внешняя поверхность черепка серого цвета, внутренняя – черного, в тесте имелось вкрапление толченой ракушки, мелкого шамота и дресвы (рис. 4/17).

3. В заполнении погребальной камеры, в юго-восточном углу, на глубине 0,2 м, найдено песчаниковое лощило подтреугольной формы, со сработанными краями. На поверхности изделия имелись следы охры красного оттенка. Размеры изделия 4,0×2,5 см, толщина 0,5 см (рис. 4/16).

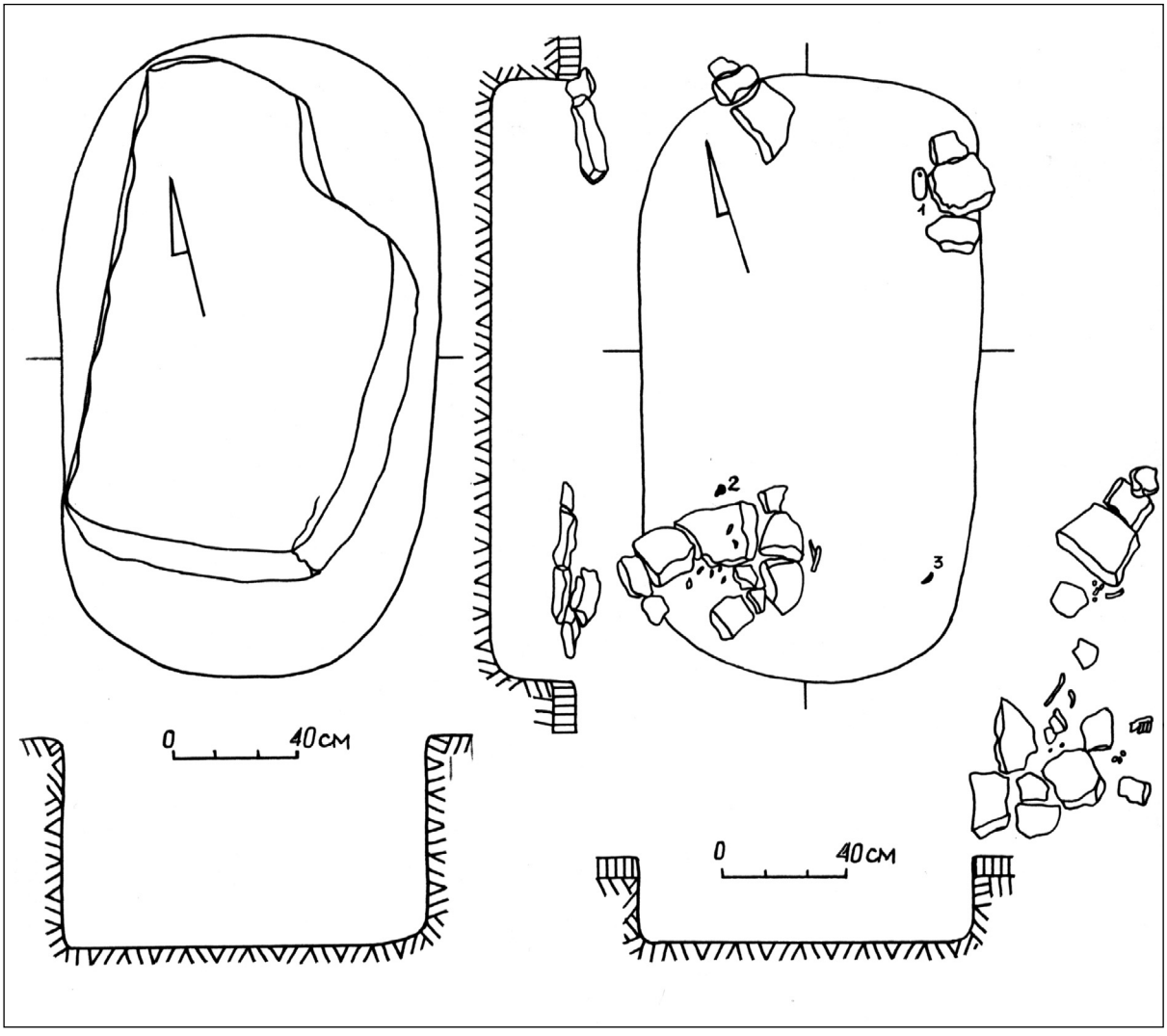

Рис. 3. 1 - Погребение 8; 2 - погребение 9.

Для продолжения поиска древних захоронений от кв. 8-10 в направлении восток-запад была разбита траншея длиной 10 м и шириной 4 м (рис. 2). Раскоп проводился до глубины 0,7-0,8 м – уровня залегания скального материкового грунта. I пласт, толщиной до 0,25 м, представлял собой гумусный слой чернозема интенсивно-черного цвета, толщиной до 0,25 м. II пласт, толщиной 0,3-0,4 м, представлен предматериковым суглинком темно-коричневого цвета. III пласт, толщиной 0,25 м, представлен предматериковым суглинком с постепенным переходом в материковую глину и скальный грунт.

Находки из слоя представлены отдельными невыразительными фрагментами лепной керамики с грубо обработанной поверхностью темно-серого цвета. Тесто в изломе черного цвета с примесью мелкого шамота. *Индивидуальные находки из слоя:* 1. скребок подтреугольной формы, выполненный из подольского кремня коричневого цвета, со следа ретуши на рабочей поверхности, размерами 3,5×2,0 см (рис. 4/14); 2. скребок (микролит) трапециевидной формы, выполненный из серого днестровского кремня с ретушированными краями, размерами 2,5×2,0 см (рис. 4/11); 3. отщеп серого днестровского кремня (заготовка-?) подтреугольной формы, размерами 2,5×1,5 см (рис. 4/12).

В результате раскопок каких-либо захоронений и сооружений в прирезке к раскопу I не обнаружено. Исследованная площадь представляла собой очень плотный и непотревоженный черноземный грунт без следов каких-либо перекопов.

Параллельно с раскопками, на поверхности мыса собран подъемный материал, представ-

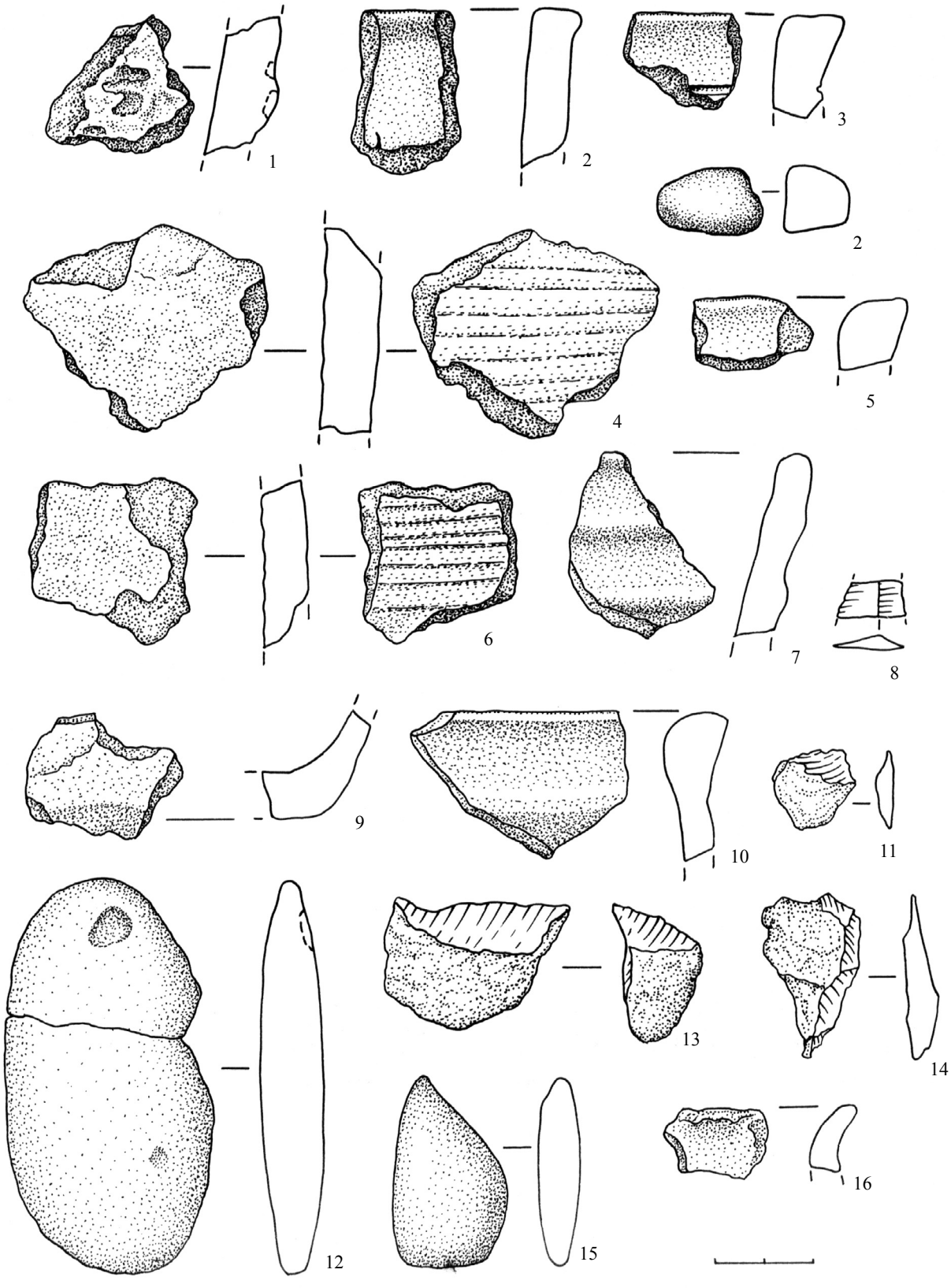

Рис. 4. Находки из погребений и слоя могильника «Змеиная Балка»: 1, 8 - керамика с валиковой орнаментацией, 2-3, 6 - лепная керамика баночных форм с ровно срезанным венчиком; 4, 7 - лепная керамика со следами обработки пучком травы; 5 - глиняный «хлебец»; 9 - фрагмент дна сосуда; 10 - фрагмент венчика античной амфоры; 11-12, 14-15 - кремень из слоя. Погребение 9: 13 - заготовка амулета (камень); 16 - каменное лощило, 17 - фрагмент венчика с ракушкой в тесте.

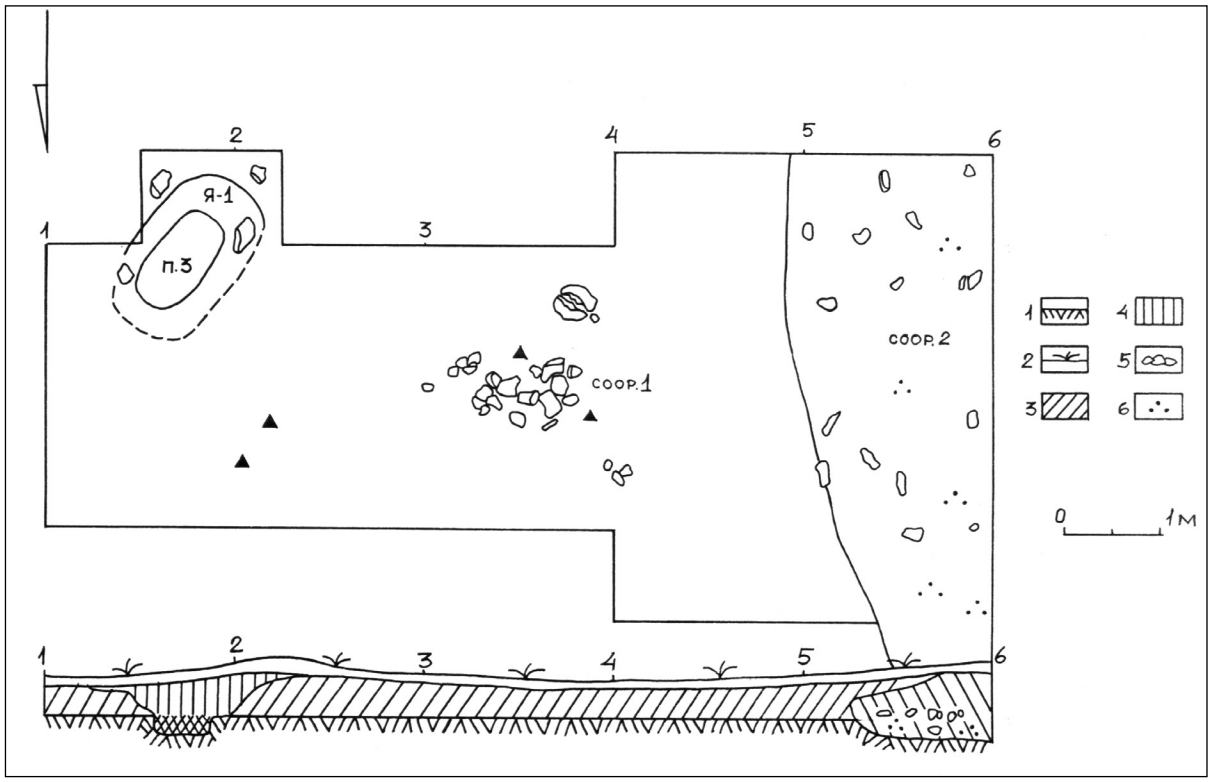

Рис. 5. Общий план и профиль раскопа II, 2006 года.

ленный лепной керамикой темно-серого цвета, на внутренней поверхности которой имелись следы обработки гребнем, либо пучком травы (рис. 4/4, 7). Выделяются фрагменты венчиков сосудов баночной формы с прямо срезанным выделенным краем (рис. 4/2-3). Имеется фрагмент венчика баночного сосуда эпохи поздней бронзы с заглаженной поверхностью серо-желтого цвета (в тесте имелась примесь мелкого шамота), орнаментированный двумя оттянутыми валиками (рис. 4/8).

Раскоп II был разбит в 5,5 м к юго-западу от раскопа I (рис. 5), на участке, где был совершен современный перекоп, связанный с захоронением костей крупного рогатого скота. Возле современной ямы на поверхности находились выброшенные из земли камни желтого ракушечника и серого известняка. На одном из камней трапециевидной формы, размерами 27×18 см и толщиной до 4 см, имелось вырезанное антропоморфное (-?) изображение (рис. 6/5). Как удалось выяснить в дальнейшем, камни происходили из разрушенного погребения 10.

Первоначально была разбита траншея 6×3 м (18 кв.м), глубина раскопа составляла 0,75 м. I пласт представлял собой гумусный чернозем, толщина которого составляла 0,25-0,3 м. II пласт представлял собой чернозем, переходящий в предматериковый суглинок, толщиной до 0,3-0,35 м. III пласт представлен переходом суглинка в предматериковый слой на глубине 0,8-0,9 м.

Находки из слоя представлены фрагментами античных амфор и лепной керамики эпохи бронзы. Выделяется фрагмент венчика красноглиняной амфоры гераклейского типа (рис. 4/10). *Индивидуальные находки:* 1. В кв. 2, на глубине 0,5 м, найден миниатюрный глиняный хлебец подпрямоугольной формы, размерами 2,0×1,5 см, изготовленный из хорошо отмученной глины светло-коричневого цвета, без посторонних примесей (рис. 4/5).

Яма 1 (современная) (рис. 5) находилась в кв. 1. Яма неправильной овальной формы, размерами 2,3×1,7 м и глубиной от современной дневной поверхности 0,65 м, была ориентирована по линии юго-запад – северо-восток. В заполнении имелись разрозненные кости крупного рогатого скота – современные.

В процессе раскопок выяснилось, что на глубине 0,7-0,8 м современная яма наложилась

на более древнее сооружение **(погребение 10 -?**), представлявшее собой яму овальной формы размерами 1,55×0,8 м, ориентированную по оси юго-запад – северо-восток. Глубина древней ямы от современной дневной поверхности составила 0,9 м и от уровня дна современной ямы – 0,2 м. В заполнении и на дне сооружения найдены отдельные камни и кости крупного рогатого скота, более древнего происхождения, чем из ямы 1. Скорее всего, яма 1 разрушила древнее захоронение, с перекрытия которого и происходят выброшенные на современную поверхность ракушечные и известняковые камни.

Находки: 1. Из заполнения погребальной (-?) камеры происходит зооморфная фигурка, выполненная из серого песчаника, представляющая собой голову черепахи с вырезанными глазницами округлой формы, диаметром 1,2 см и зрачками, выделенными округлыми несквозными отверстиями, диаметром 0,2 см. Фигурка неправильной овальной формы, размерами 4×2 см (рис. 6/1); 2. Из заполнения погребальной (-?) камеры происходят два фрагмента отогнутых венчиков лепных сосудов со слабо заглаженной поверхностью темно-серого цвета. Тесто в изломе черного цвета с примесью мелкого шамота (рис. 6/3); 3. В заполнении найден отщеп серого днестровского кремня неправильной треугольной формы, со следами ретуши на одной из граней скола, размерами 2,5×1,5 см (рис. 6/4); 4. Плитка серого известняка трапециевидной формы, размерами 27×18 см, толщиной 4 см. На одной из сторон имелось стилизованное изображение человеческой фигуры и ряд насечек на поверхности (рис. 6/5).

Сооружение 1 (рис. 5) обнаружено в кв. 3, на глубине 0,35-0,4 м. Оно представляло собой подпрямоугольное скопление камней желтого ракушечника, размерами 1,5×0,7 м. Некоторые камни были вкопаны ребром и частично находились на современной дневной поверхности. Размеры камней варьировали от 0,35×0,2 м до 0,2×0,1 м. Отдельный камень округлой формы, диаметром около 0,4 м, находился в 0,5 м к югу от сооружения 1. Среди камней выявлены фрагменты стенок лепной керамики темно-серого цвета и отдельные мелкие кости животных. В центре сооружения найдена челюсть крупного рогатого скота.

В кв. 4-6 раскопа II была выполнена прирезка: ширина раскопа достигла 5 м, его длина увеличилась на 4 м (глубина – до 0,7-0,8 м), а общая площадь раскопа составила 44 кв.м. Стратиграфия на прирезке в целом аналогична первой секции раскопа. Первоначальный слой представлен гумусным черноземом толщиной до 0,25 м, далее имелась прослойка переходного слоя от чернозема к предматериковому суглинку, толщиной 0,35-0,4 м. Далее, на глубине 0,7-0,8 м, предматериковый суглинок плавно переходил в материковую глину. В слое встречались отдельные фрагменты стенок эллинистических амфор и невыразительной лепной посуды. В кв. 5-6, на глубине 0,35-0,38 м, в слое находились отдельные камни желтого ракушечника и конкреции карбонатного известняка, а также стенки раковин-перловиц.

Сооружение 2 было выявлено в кв. 4-5 на глубине 0,75 м и уходило в северный и южный борта раскопа. В плане пятно сооружения 2 прослеживалось на площади ок. 12 кв.м. Заполнение представляло собой плотный затечный чернозем, интенсивно-черного цвета, в котором встречались плитки песчаника и ракушечника. В 2006 г. сооружение 2 было исследовано на глубину 0,9 м от современной дневной поверхности. На глубине 0,6-0,7 м грунт заполнения, плотный чернозем, был перемешан с предматериковым суглинком и, по мере углубления, становился светлее. В заполнении сооружения 2, на глубине 0,75-0,85 м, найдены фрагменты стенок эллинистических амфор, невыразительная лепная керамика (эпохи бронзы-?). В кв. 5 на глубине 0,9 м найден фрагмент стенки выпуклобокого сосуда с заглаженной поверхностью светло-серого цвета, тесто в изломе черного цвета с обильной примесью мелкого шамота и толченой ракушки. Из заполнения сооружения 2 происходят также фрагментированные кости мелкого рогатого скота (овцы-козы), обломки длинных костей крупного рогатого скота и трубчатые кости птиц.

***

Общая площадь, вскрытая раскопками 2006 г. на объекте «Змеиная Балка», составила 133 кв.м, до глубины 0,7-1,0 м. Исследовано 2 погребения (№ 8-9), возможно имелось и третье погребение № 10 (-?), нарушенное современной ямой 1. Обнаружено два сооружения, одно из которых являлось каменной вымосткой, а второе представляет собой углубленную конструкцию крупных размеров. В процессе разведок прилегающей к могильнику территории

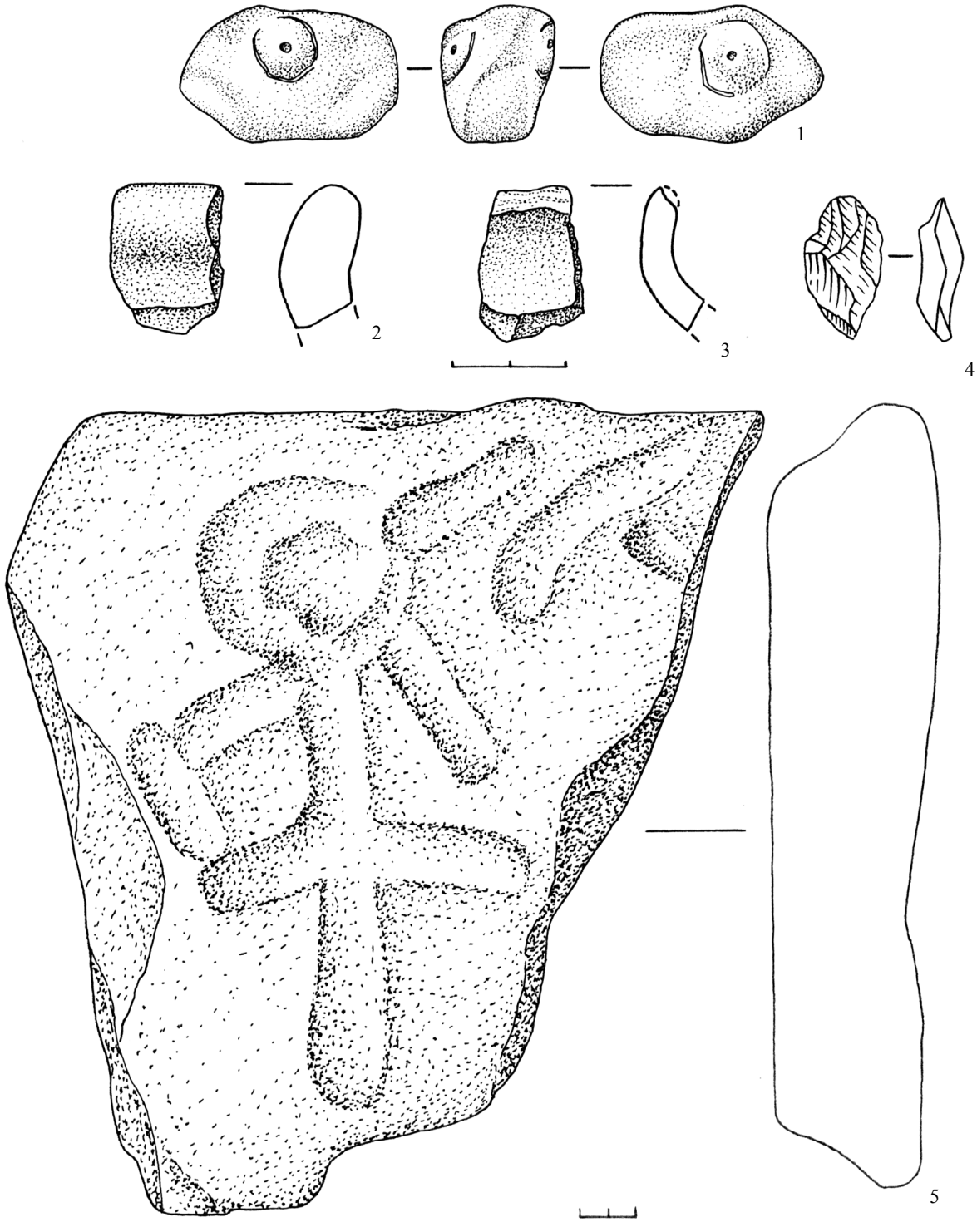

Рис. 6. Могильник «Змеиная Балка» Раскоп II: 1 - каменный амулет- «черепаха?», 2-3 - венчики лепной керамики эпохи бронзы; 4 - кремень; 5 - обломок каменной плитки с антропоморфными изображениями.

на вершине мысовой возвышенности, доминирующей над «Змеиной Балкой», обнаружены вывороченные из земли каменные плиты, что не исключает наличия еще одного грунтового могильника эпохи энеолита-ранней бронзы.

Исследованные три захоронения по немногочисленному инвентарю можно датировать периодом позднего энеолита-ранней бронзы. Таким образом, было выявлено продолжение грунтового могильника в юго-восточном на-

правлении. Не содержавшие человеческих останков захоронения № 8-10 могли быть ограблены в древности, либо являлись кенотафами. К таким погребальным комплексам, возможно, относится и погребение 6/2005 г. – каменный «ящик» без следов погребенного (Агульников, Редина 2005, 268, рис. 2/7). В свою очередь, в коллективном погребении 3/2005 г., находились останки не менее 6 человеческих скелетов (рис. 7/2-3), и оно, по всей вероятности, являлось реингумацией. При этом два детских скелета из этого захоронения были зафиксированы в позах, имитирующих скорченное на боку положение погребенного, а их ориентировка головой на северо-восток совпадала с ориентировкой, преобладающей на могильнике. Скелеты из погребений 1, 4-7/2005 г. (рис. 7/1, 5-6) были ориентированы также в северо-восточном секторе (55-65°). Не исключено, что погребения 8-10 не были кенотафами, а являлись обычными могилами, которые подверглись обряду реингумации. Спустя определенное время после совершения захоронения, останки погребенных были извлечены из своих погребальных камер и перемещены в могильную яму погребения 3, при этом какая-то часть весьма скромного погребального инвентаря могла оставаться на месте.

Находки из погребения 9, представленные заготовкой песчаниковых оселка и лощила, а также фрагмент венчика сосуда с примесью ракушки в тесте, вполне надежно могут датироваться периодом энеолита-ранней бронзы.

Вызывают интерес находки из погребения 10. Обломок известняковой плитки с антропоморфным изображением на плоскости, являлся деталью какого-то более крупного изображения. На достаточно мягком, доступном обработке камне была выгравирована острым предметом человеческая фигура высотой около 20 см, со стилизованно, в форме круга, переданной головой, согнутой в локте правой рукой и направленным вниз левым предплечьем. Элемент стилизации присутствует в изображении нижних конечностей, которых не две, а три. Две конечности направлены в стороны от вертикального желобка, передающего туловище, а третья направлена вниз (рис. 6/5). О наличии прочих, вырезанных на камне изображений свидетельствуют следы обработки в виде углубленных канавок в левом углу плитки. Техника исполнения гравировки антропоморфной фигуры в какой-то степени совпадает с зооморфными и антропоморфными изображениями на плитах кромлехов Усатовского курганного могильника (Патокова 1980; Петренко 1984, 14-22). Зооморфная фигурка – изображение головы черепахи (рис. 6/1) связана с культом данного земноводного, отмечаемого исследователями в формах некоторых подкурганных каменных конструкций эпохи энеолита-ранней бронзы, в частности на Усатовском курганном могильнике (Петренко 1983, 22-32; он же 1984, 14-22). Под курганными насыпями эпохи энеолита-ранней бронзы Буго-Днестровского междуречья имелись зооморфные каменные конструкции, интерпретируемые как изображение черепахи (Иванова 2004, 40-46; Иванова, Петренко, Ветчинникова 2004, 57-73). Находки фрагментов венчиков лепных сосудов и кремневого отщепа в заполнении могильной камеры погребения подтверждают принадлежность комплекса к раннему бронзовому веку.

В культурном слое могильника и на современной дневной поверхности памятника «Змеиная Балка», как и в 2005 г., была собрана керамика с чертами как Волыно-Подольской группы, так и местной катакомбной культуры Ингульского типа. Вместе с тем, изделия из серого днестровского кремня более свойственны культурам позднетрипольского типа. Но в погребальных комплексах, исследованных в 2006 г., и в подъемном материале имелись отщепы красно-коричневого подольского кремня.

Часть лепной керамики с лощеной поверхностью, орнаментированной валиками, относится к эпохе поздней бронзы – сабатиновской культуре. Глиняный хлебец является находкой, специфичной для комплекса Ноуа-Сабатиновка, символизирующей культ очага (Шарафутдинова 1986, 93; Sava 2003, 29). Интерес вызывают его миниатюрные размеры, несвойственные основной массе находок подобных изделий на поселениях Северо-Западного Причерноморья. Керамика с грубыми расчесами пучком травы на стенках, либо следами гребенчатого сглаживания на внутренней и внешней поверхностях, может с равным успехом относиться как к эпохе ранней бронзы, так и к раннему этапу сабатиновской культуры. Но в большинстве случаев в Буго-Днестровском междуречье,

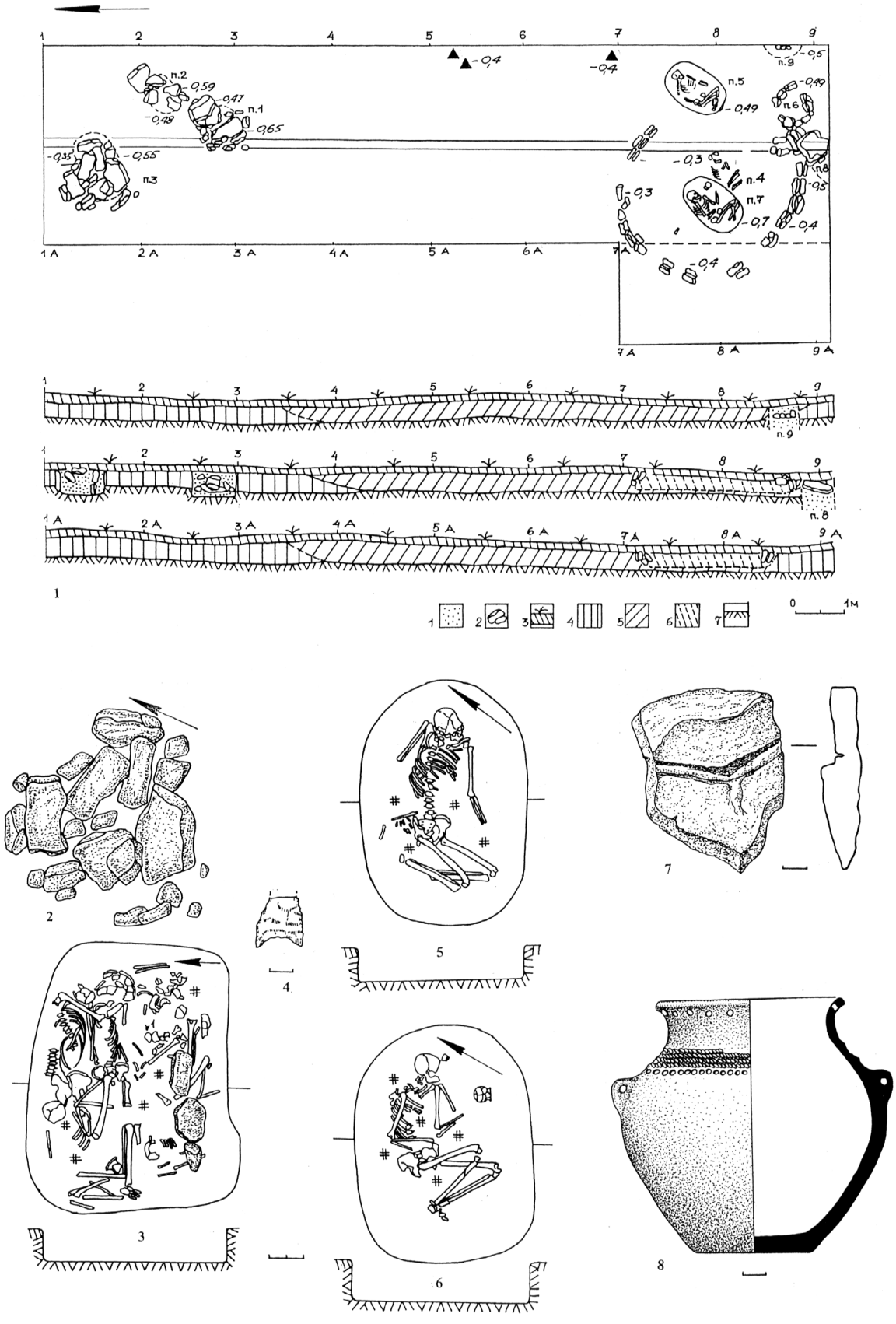

Рис. 7. 1 - Общий план и профиль раскопа могильника «Змеиная Балка» в 2005 году; 2 - каменный заклад погр. 3; 3 - погр. 3; 4 - кремневый наконечник стрелы из погр. 3; 5 - погр. 5; 6 - погр. 7; 7 - антропоморфная стела из погр. 1; 8 - сосуд-амфорка из погр. 7.

подобная керамика встречается на поселениях времени существования Ингульской катакомбной культуры (Никитин 1991, 37).

Сооружение 1 в виде каменной вымостки имеет аналогии в материалах I-II Усатовских грунтовых могильников (Патокова 1980, 111-142). В ряде случаев подобные сооружения не были связаны напрямую с конкретными захоронениями, но находились в непосредственной близости с группами древних могил. Находки костей животных среди камней свидетельствуют, возможно, о культовом предназначении данного сооружения. Для периода ранней-средней бронзы в Побужье также отмечаются разного рода каменные конструкции, иногда сопровождающие культовые комплексы катакомбного времени (Никитин 1989, 136-150).

Сооружение 2, представляющее собой углубление в материк достаточно крупных размеров, скорее всего, было выполнено в античную эпоху, о чем свидетельствуют фрагменты амфор из его заполнения. Не исключено, что эта конструкция связана с Кошарским эллинистическим городищем. Сооружение 2 с равным успехом может являться как углубленным жилищем, так и оборонительным сооружением, или иного рода (рвом, например), что покажут дальнейшие раскопки археологического комплекса «Змеиная Балка», если таковые в ближайшем будущем состоятся.

Библиография

Агульников, Редина 2005: С.М. Агульников, Е.Ф. Редина, Могильник эпохи ранней бронзы «Змеиная Балка» у с. Кошары. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 267-277.

Агульников, Редина 2006: С.М. Агульников, Е.Ф. Редина, Могильник эпохи ранней бронзы на Тилигульском лимане. В сб.: Старожитності Степового Причорномор'я і Криму XIII (Запоріжжя 2006), 43-47.

Иванова 2004: С. Иванова, Древнейший курган в Северо-Западном Причерноморье. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, I, Chişinău 2004, 40-47.

Иванова, Петренко, Ветчинникова 2004: С. Иванова, В. Петренко, Н. Ветчинникова, Курганы древнейших скотоводов междуречья Южного Буга и Днестра (Одесса 2004).

Никитин 1989: В.И. Никитин, Матвеевка-I поселение катакомбной культуры на Южном Буге. СА 2, 1989, 136-150.

Никитин 1991: В.И. Никитин, Катакомбные поселения и стойбища Побужья. В сб.: (Отв. ред. А.В. Гаврилов) Проблемы археологии Северного Причерноморья (Херсон 1991), 34-48.

Патокова 1980: Э.Ф. Патокова, Усатовское поселение и могильник (Киев 1980).

Петренко 1983: В.Г. Петренко, Архитектурные особенности некоторых курганов Усатово. В сб.: (Отв. ред. Г.И. Дзис-Райко) Материалы по археологии Северного Причерноморья (Киев 1983), 22-32.

Петренко 1984: В.Г. Петренко, Каменная плита с изображениями из Усатово. В сб.: (Отв.ред. В.Н. Станко), Северное Причерноморье (Киев 1984), 14-22.

Петренко и др. 2004: В.Г. Петренко, Л.В. Носова., В.К. Кожухарь, В.Л. Денисюк, Археологические исследования в Южном Поднестровье. В сб.: (Від. ред. Н.О. Гаврилюк), Археологчні відкриття в Украіні в 2001-2002 р.р. (Київ 2003), 224-228.

Свешников 1990: И.К. Свешников Культуры шнуровой керамики. В сб.: (Отв. ред. П.П. Толочко), Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (Киев 1990), 49-58.

Шапошникова 1971: О.Г. Шапошникова, О культурной принадлежности поселений эпохи ранней бронзы Степного Поднепровья. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский), Материалы по археологии Северного Причерноморья (Одесса 1971), 118-122.

Шарафутдинова 1986: И.Н. Шарафутдинова, Сабатиновская культура. В кол. монографии: С.С. Березанская, И.Н.Шарафутдинова, Н.Н. Чередниченко, В.В. Отрощенко, Культуры эпохи бронзы на территории Украины (Киев 1986), 83-113.

Черняков 1980: И.Т.Черняков, Материалы бронзового века из верхнего слоя Усатовского поселения. В: Э.Ф. Патокова, Усатовское поселение и могильник (Киев 1980), 177-180.

Petrescu-Dîmboviţa 1953: M. Petrescu-Dîmboviţa, Cetăţuia de la Stoicani. MCA I, 1953, 13-55.

Petrescu-Dîmboviţa, Dinu Marin 1974: M.Petrescu-Dîmboviţa şi Dinu Marin. Noi cercetării de la Stoicani (jud. Galaţi). SCIVA 25, 1, 1974, 71-99.

Sava 2003: E. Sava, Interferenţe cultural-cronologice în epoca bronzului tardiv din spaţiul Carpato-Nistrean (Complexul cultural Noua-Sabatinovka). Autoreferat al tezei de doctor habilitat în ştiinţe istorice (Chişinău 2003).

Necropola „Zmeinaja Balka” de lângă satul Košary, regiunea Odesa

Rezumat

În anul 2006, în preajma satului Košary, regiunea Odesa, Ucraina, au fost continuate săpăturile arheologice, iniţiate în anului 2005 de Expediţia Muzeului de Arheologie din Odesa, la necropola din epoca eneolitică târzie – perioada timpurie a epocii bronzului. Ca urmare a investigaţiilor de teren au fost depistate trei morminte şi două construcţii. Mormintele reprezintă cenotafe sau rezultatele unei reînhumării. Construcţiile sunt de două tipuri: 1. platformă de suprafaţă cu amenajare de piatra; 2. groapa unei construcţii adâncite cu deminsiuni mari. Obiectele descoperite prezintă: unelte din silex, fragmente ceramice, figurine zoomorfe (capul unei broaşte ţestoase) şi fragmentul unei lezpezi de piatră cu reprezentări antropomorfe. Inventarul descoperit în necropolă se încadrează în linii majore în perioadă eneolitică târzie – perioada timpurie a epocii bronzului. De asemenea au fost depistate şi unele fragmente ceramice ce aparţin culturii Sabatinovka, sec. XIII-XII a. Chr.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Amplasarea topografică a necropolei „Zmeinaja Balka”.

Fig. 2. Planul şi profilul secţiunii I, anul 2006.

Fig. 3. 1 - Mormântul 8; 2 - mormântul 9.

Fig. 4. Materialele din necropolă şi stratul cultural: 1, 8 - ceramică ornamentată cu brâu; 2, 3, 6 - vase în formă de borcan cu buzele verticale; 4, 7 - ceramică lucrată cu mâna cu urme de măturice; 5 - „pâinică” de lut; 9 - fund de vas; 10 - fragment de buză de amforă grecească; 11, 12, 14, 15 - silex din strat; 13 - amuletă din piatră din mormântul nr. 9; 16 - lustruitor de piatră din mormântul nr. 9; 17 - fragment de buză de vase cu scoică pisată în compoziţie din mormântul nr. 9.

Fig. 5. Planul şi profilul secţiunii II, anul 2006.

Fig. 6. Necropola „Zmeinaja Balka”, secţiunea II: 1 - amuletă din piatră „broască testoasă?”; 2-3 - ceramică din perioada timpurie a epocii bronzului; 4 - silex; 5 - fragment de placă de piatră cu relief antropomorf.

Fig. 7. 1 - Planul şi profilul secţiunii din anul 2005 la necropola „Zmeinaja Balka”; 2 - mantaua de piatră a mormântului 3; 3 - mormântul 3; 4 - vârf de săgeată (silex) din mormântul 3; 5 - mormântul 5; 6 - mormântul 7; 7 - stela antropomorfă din mormântul 1; 8 - vase de tip Gordineşti din mormântul 7.

The burial cemetery “Zmeinaya Balka”, near village of Košary, Odessa district

Abstract

In 2006 the archaeological expedition of Odessa Archaeological Museum continued excavations at a Late Eneolithic - Early Bronze Age cemetery near the village of Košary where three more burials and two new compounds were found. The skeletons were absent; fragments of pottery, bones and flint tools, zoomorphic and anthropomorphic stones statuettes were discovered. The objects from this cemetery are contemporary with those found at the Late Eneolithic sites Usatovo and Mayaki, and find certain analogy in the Early Catacomb culture of the region. The upper level of the cemetery preserves some material of the Late Bronze Age Sabatinovka culture and is dated to the XIII-XII c. B.C.

List of illustrations:

Fig. 1. Plan of burial cemetery „Zmeinaya Balka”.

Fig. 2. General plan and profile of section I in the year 2006.

Fig. 3. 1 - Tomb 8; 2 - tomb 9, plan and profile.

Fig. 4. Objects from the cultural level: 1, 8 - pottery with strips; 2 - fragments of vessels with vertical walls; 4, 7 - pottery with a signs of comb; 5 - earthenware „bread”; 9 - bottom of hand-made vessel; 10 - fragment of a Hellenistic amphora; 11, 12, 14, 15 - flint tools from the level. Tomb 9: 13 - stone amulet; 16 - stone polished tool; 17 - fragment of eneolithic pottery.

Fig. 5. Plan and profile of section II (2006).

Fig. 6. Objects from section II: 1 - stone amulet „turtle” (t. 10); 2-3 - pottery of Early Bronze Age; 4 - flint tool; 5 - the rest of stone sculpture (t. 10).

Fig. 7. 1. General plan of excavation (2005); 2 - stone funeral construction (tomb 3); 3 - tomb 3; 4 - flints arrow from the tomb 3; 5 - tomb 5; 6 - tomb 7; 7 - anthropomorphic sculpture from the tomb 1; 8 - vessel from the tomb 7.

01.03.2007

Сергей Агульников, Институт Культурного наследия, Академия наук Молдовы, ул. Митрополит Бэнулеску-Бодони 35, МД-2012, Кишинэу, Республика Молдова;

Евгения Редина, Одесский Археологический Музей НАН Украины, ул. Ланжероновская 4, 65026 - Одесса, Украина.

CONTRIBUŢII PRIVIND MORMINTELE JAMNAJA DIN MUNTENIA. CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA ARICEŞTII-RAHTIVANI – JUD. PRAHOVA

Alin Frînculeasa

Introducere

Datorită faptului că ocrul apare deseori depus pe sau lângă defunct în cadrul mormintelor tumulare dar şi plane, acestea au fost catalogate de foarte multe ori grosier cu sintagma „morminte cu ocru". Termenul de *cultură a mormintelor cu ocru* folosit deseori pentru acest tip de complexe arheologice a fost utilizat excesiv şi impropriu (Roman 1964, 324; Morintz, Roman 1968, 561), având în vedere că ocrul apare constant în inventarul mormintelor din epoca bronzului în diverse culturi, dar şi la final de enolititic şi perioada de tranziţie spre epoca bronzului (Comşa 1996). Depunerea de ocru în morminte are o îndelungată istorie, cele mai timpurii manifestări apărând încă din *epoca paleolitică* (Wreschner 1980). Definit ca un termen convenţional – *complexul mormintelor cu ocru* marchează pătrunderea unor populaţii răsăritene spre vest, într-un interval de timp îndelungat, ce duce la formarea unor aspecte culturale ce fac legătura între eneolitic şi epoca bronzului (Harţuche, Anastasiu 1971, 142-143). Prezenţa în inventarul unor morminte exclusiv a ocrului face dificilă încadrarea culturală a acestora şi poate de aceea a fost preferată utilizarea acestei sintagme. Mormintele tumulare apar în sud-estul Europei încă din eneoliticul târziu la un nivel cronologic ce este anterior manifestărilor Jamnaja (Roman 1982, 43).

Încadrată aceleiaşi probleme a mormintelor în care alături de defuncţi înmormântaţi în tumuli este depus ocru, este şi cultura Jamnaja. Identificată şi precizată după tipul de groapă (jamnaja) al mormintelor, cultura Jamnaja a fost definită la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX de arheologia rusă (Dergacev 1994, 123; Dumitroaia 2000, 102). Această manifestare culturală acoperă o arie întinsă de pe cursul mijlociu şi inferior al Volgăi şi până la Tisa spre vest, către sud ajungând până în bazinul Mariţei. Definită pe baza descoperirilor funerare, cultura Jamnaja a fost împărţită în două faze (variante) cu diferite aspecte regionale. Cultura Jamnaja a evoluat pe parcursul unui interval cronologic larg, corespunzător sfârşitului eneoliticului – bronzul timpuriu inclusiv (Dergacev 1994, 123-127; Dumitroaia 2000, 115; Burtănescu 2002, 214 şi urm.).

În România au fost identificate complexe arheologice atribuite culturii Jamnaja pe tot teritoriul, multe încadrate iniţial mormintelor cu ocru sau *ocromanilor*, cele mai consistente provenind din zona cuprinsă între râul Prut şi Carpaţii Orientali, dar şi Dobrogea (Burtănescu 1998; idem 2002). Toate descoperirile atribuite culturii Jamnaja provin din cercetarea unor necropole tumulare, identificate în principal datorită gropilor simple şi prezenţei ocrului depus alături de defunct.

În Muntenia au fost cercetate morminte tumulare în care alături de defunct fusese depus ocru la Ploieşti-Triaj (Nestor 1943; idem 1944; Comşa 1989), Gurbăneşti (Rosetti 1959), Smeeni (Simache, Teodorescu, 1962), Sudiţi (Oancea, Drâmboceanu 1978), Sultana (Morintz 1978, 148), Vităneşti (Leahu, Trohani, 1979; Leahu, Trohani 1986), Gorgota (Muscă 1996; idem 1998), Baldovineşti (Harţuche 1980, 305-306), Coslogeni (Cavruc, Neagu 1995), Ciulniţa, Adâncata (Simion, Renţea, Niţulescu 2003-2004), Vlădeni (Vlad, Matei 2003-2004, 205), Blejoi (Lichiardopol et al. 2005), Ariceştii-Rahtivani (Lichiardopol et al. 2006). În cadrul acestor tumuli a fost descoperit un număr relativ modest de morminte de tip Jamnaja, alături de morminte de la sfârşitul epocii eneolitice, perioada de tranziţie spre epoca bronzului, epoca bronzului mijlocie şi târzie, morminte din sec. III-IV d. Hr., morminte pecenege, morminte creştine. De asemenea în Muntenia au fost cercetate morminte plane în care alături de defunct era depus ocru la Gherăseni (Diaconu 1977, 431), Piscu Crăsani (Neagu 1992), Brăiliţa (Harţuche 2003), Chirnogi (Situri 1983-1992, 33), posibil şi la Boldeşti-Grădiştea[1].

Morminte tumulare în care fusese depus ocrul au fost cercetate şi în Dobrogea la Casimcea, Hagieni, Chilia Veche, Luncaviţa, Mihai Bravu, Sari-

[1] Inedit.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 181-193.

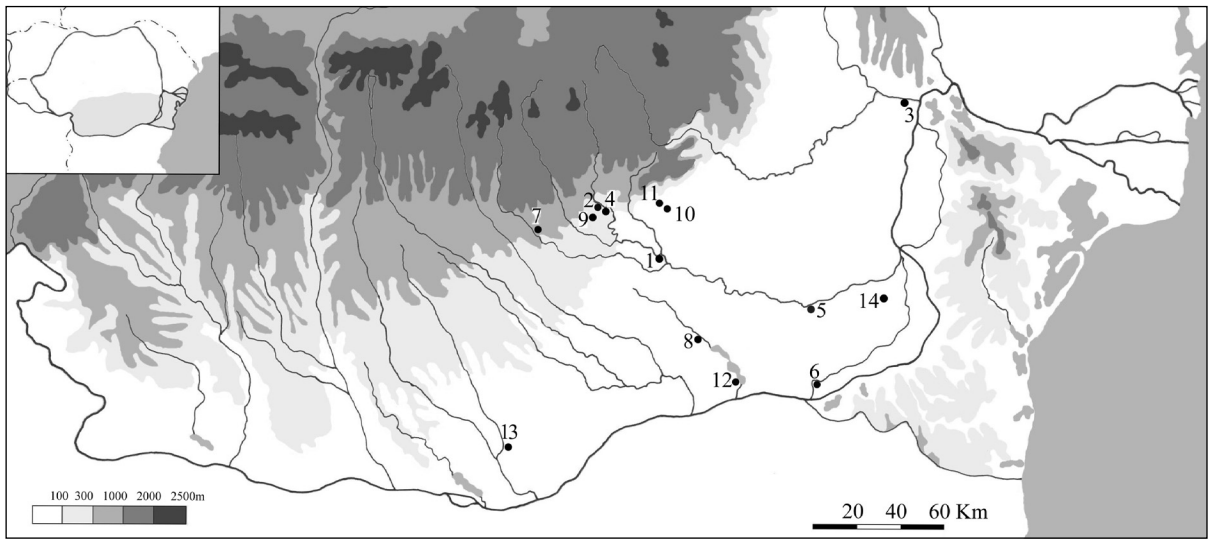

Pl. 1. Muntenia. Harta mormintelor tumulare cercetate din epoca bronzului timpuriu: 1 - Adâncata; 2 - Ariceştii-Rahtivani; 3 - Baldovineşti; 4 - Blejoi; 5 - Ciulniţa; 6 - Coslogeni; 7 - Gorgota; 8 - Gurbăneşti; 9 - Ploieşti-Triaj; 10 - Smeeni; 11 - Sudiţi; 12 - Sultana; 13 - Vităneşti; 14 - Vlădeni.

chioi, Nalbat, Tulcea, Sabangia, Baia (Harţuche, Anastasiu 1971; Comşa 1978; Vasiliu 2003-2004, 130; Simion, Renţea, Niţulescu, 2003-2004, 101). În Transilvania şi Banat numărul mormintelor tumulare cu ocru este redus, astfel de complexe fiind descoperite la Bodo (Stratan 1974), Câmpia Turzii, Cipău, Bărăbanţ (Ciugudean 1996, 130-131). Comparativ, remarcăm că la est de Carpaţi în Moldova au fost cercetate aproximativ 45 de movile în care au fost descoperite morminte Jamnaja (Burtănescu 1998, 224), iar în interfluviul Prut şi Nistru au fost cercetate aproximativ 2000 de morminte atribuite complexului cultural Jamnaja (Dergacev 1994, 124).

***

În judeţul Prahova au fost cercetaţi tumuli cu morminte cu ocru la Ploieşti-Triaj *„Movila I”* şi *„Movila II”* (Nestor 1943; idem 1944), Blejoi (Lichiardopol et al. 2005) şi Ariceştii-Rahtivani (Lichiardopol et al. 2006). Remarcăm că de la primele cercetări ale unor tumuli, respectiv *„Movila I”* şi *„Movila II”* de la Ploieşti *„Triaj”*, datate la sfârşitul perioadei interbelice (1941-1943) şi cele de la Blejoi şi Ariceştii-Rahtivani au trecut mai bine de 60 de ani. Coincidenţa face ca atât cercetările de la Ploieşti-Triaj, cât şi cele de la Blejoi şi Ariceştii-Rahtivani să aibă caracter de salvare.

În *„Movila I”* de la Ploieşti-Triaj, cercetată de I. Nestor în anii 1941-1942, au fost descoperite opt morminte *„cu ocru”,* între care unul dublu (Nestor 1944). În *„Movila II”* tot de la Ploieşti *„Triaj”,* cercetată în anul 1943, au fost descoperite 21 morminte, între care 14 din categoria celor „cu ocru”, cinci din sec. IV d. Hr., două creştine şi unul de incineraţie ce nu a putut fi încadrat cronologic (Comşa 1989, 181).

În localitatea Blejoi prin săpături arheologice de salvare în anul 2004 a fost cercetat un tumul în care a fost descoperit un mormânt cu ring din piatră, în care era depusă o singură persoană aşezată în debicut dorsal, cu picioare strânse căzute lateral. La picior avea depus un vas cu pereţii curbaţi, gura trompetiformă, decorat pe pântec cu opt pastile circulare aplicate, grupate câte două. Între femure a fost descoperită o piesă de cupru tubulară realizată dintr-o foiţă, slab conservată (Lichiardopol et al. 2005). De asemenea defunctul păstra pe metacarpianul I şi falangele aferente urme de oxizi de cupru, ceea ce sugerează existenţa unei piese de cupru. Analiza antropologică a arătat următoarele[2]:

- starea de conservare a scheletului este relativ bună; poziţia defunctului este în decubitus dorsal, dată fiind poziţionarea vertebrelor, coastelor şi bazinului; *statura* se încadrează între 1,60-1,65 m; nu s-a putut face o dimensionare cât mai precisă dată fiind starea materialului osteologic; *vârsta* – 25-30 ani (după Brothwell D. R., Digging up Bones. The excavation, tretment and study of human skeletal remains, p. 75); *sex* – feminin (sulcus preaulicular, în jurul a două naşteri).

[2] A fost realizată de Sultan Nicuşor, căruia îi mulţumim.

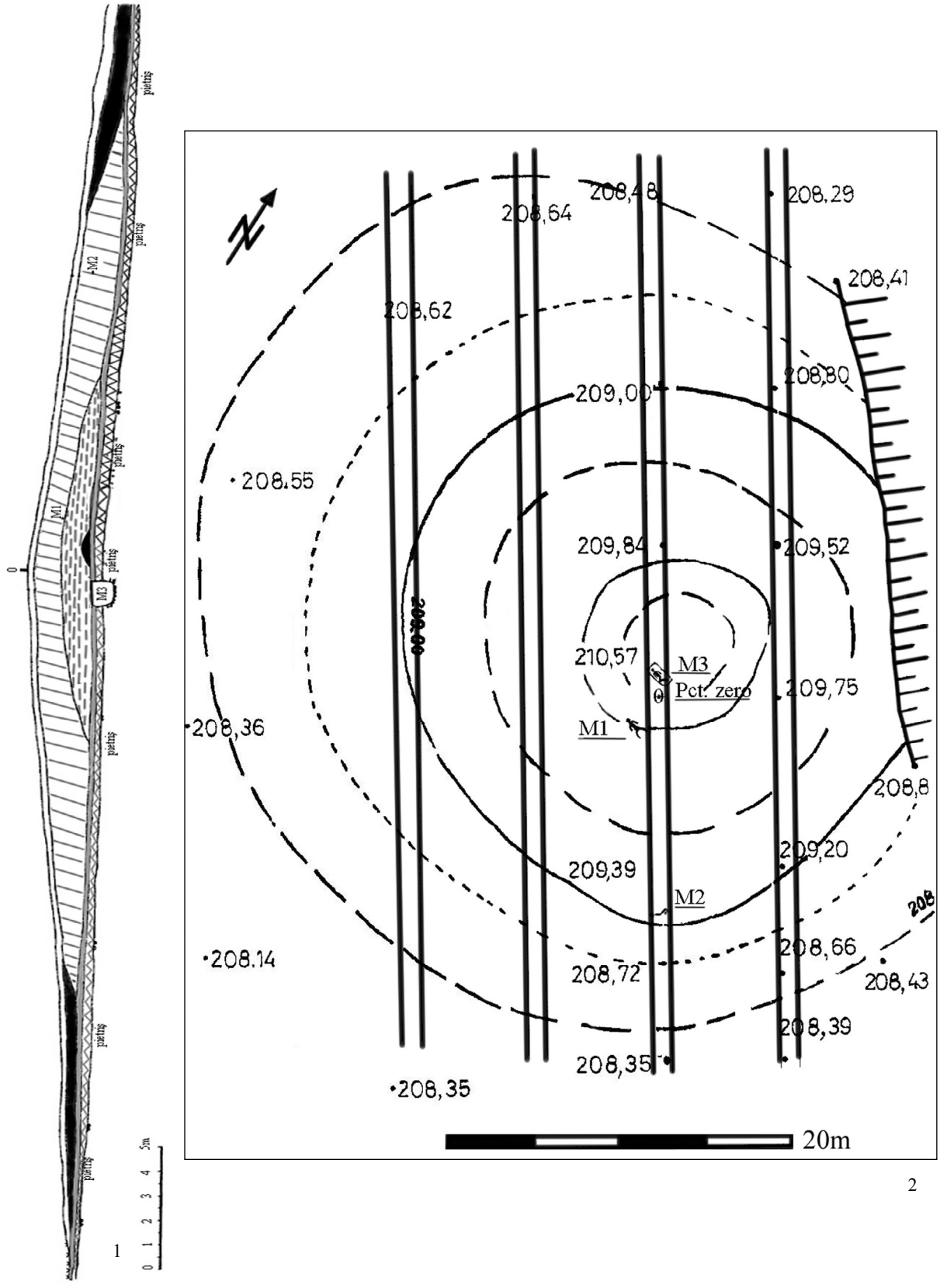

1

2

Pl. 2. Ariceştii-Rahtivani. Tumulul „Balastieră Baumeister-Crângu lui Bot": 1 - profilul de est al secţiunii I; 2 - plan general.

Mormântul nu poate fi încadrat manifestărilor Jamnaja, aparţinând unui orizont cultural probabil de la sfârşitul epocii eneolitice, cel târziu începutul epocii de tranziţie spre epoca bronzului.

***

Recent, în anul 2005, a fost cercetat un alt tumul în judeţul Prahova, în localitatea Ariceştii-Rahtivani, punctul *„Crângu lui Bot”*. Tumulul se află la 10 km vest de localitatea Ploieşti, în câmpia Ploieştilor, într-o zonă bogată în astfel de obiective arheologice. Zona este încadrată la est şi vest de râurile Teleajen şi Prahova, iar la nord, în apropiere de localitatea Băneşti de dealurile Subcarpatice. La sud zona este „închisă” de vărsarea Teleajenului în râul Prahova, în apropierea localităţii Palanca. În zona astfel conturată, au fost identificate numeroase movile, amintim descoperirile din localităţile Târgşoru Vechi, Târgşoru Nou, Ariceştii-Rahtivani, Stoeneşti, Blejoi, Măneşti, Cocorăşti Colţ, Brazi, Buda, Strejnic, Ploieşti etc.

Metodologie de cercetare

La Ariceştii-Rahtivani *„Crângu lui Bot”* a fost cercetat un monument funerar tumular. Datorită caracterului cercetării, metoda de săpătură a fost adaptată necesităţii de a descărca terenul de sarcină arheologică într-un timp relativ scurt. Deoarece trebuia excavată o cantitate foarte mare de pământ, am optat pentru utilizarea mijloacelor mecanizate. Trasarea, îndreptarea, curăţarea martorilor stratigrafici, realizarea profilelor şi „grundurilor” s-au făcut manual.

Pentru a avea un control stratigrafic cât mai bun, pentru a face observaţii arheologice asupra amenajărilor funerare şi a putea stabili dimensiunile reale ale tumulului am prevăzut de la începutul lucrărilor trasarea unor martori stratigrafici. Având în vedere dimensiunile tumulului au fost trasaţi un număr de 4 (patru) martori stratigrafici, plasaţi la distanţe egale de 6 m, dispuşi paralel unii faţă de ceilalţi pe diametul tumulului, orientaţi aproximativ N-S, având grosimea de un metru (pl. 2/2). Au fost astfel obţinute cinci „suprafeţe” care au fost degajate mecanizat prin decaparea altimetrică a pământului. Martorii stratigrafici nu au putut fi trasaţi conform metodologiei clasice – în cruce, principala cauză fiind dificultatea evacuarii pământului. Aceeaşi metodologie a fost aplicată şi tumulului cercetat în anul 2004 în localitatea Blejoi, judeţul Prahova (Lichiardopol et al. 2005).

Prin trasarea celor patru martori stratigrafici am putut să stabilim diametrul iniţial al tumulului, să facem observaţii specifice privind construirea şi evoluţia acestui monument funerar. Toate măsurătorile au fost făcute având ca reper un punct altimetric zero, plasat aproximativ central pe cota cea mai înaltă a tumulului.

Stratigrafie – amenajarea monumentului funerar

Tumulul avea înălţimea maximă de 2,10 m şi diametrul de 54 m (N-S). Tumulul a fost cercetatat integral. Au fost descoperite trei morminte. Din punctul de vedere al succesiunii stratigrafice şi evoluţiei acestui complex funerar am constatat următoarea situaţie arheologică:

- amenajarea mormântului principal (M3); a fost săpată o groapă ce a perforat nivelul antic de călcare şi primul strat de pietriş aflat la adâncimea de 0,40-0,50 m faţă de nivelul antic de călcare;
- pământul excavat din groapa lui M3 a fost depus în imediata apropiere a gropii pe latura de S, rezultând o mică movilă alungită cu dimensiunile de 3,75×1,5×0,3 m, orientată NNE-SSV;
- acoperirea mormântului principal (M3) cu pământ brun-cenuşiu;
- înălţarea primei *mantale* (nucleu) din pământ cenuşiu, având pietricele în componenţă (Φ: 2-4 cm); aceasta a avut o înălţime maximă de 0,80 m, iar diametrul maxim N-S de 14,5 m;
- amenajarea mormântului nr. 1 (M1); nu au putut fi observate în plan urmele gropii, defunctul pare să fi fost depus direct pe prima manta a tumului;
- realizarea celei de-a doua *mantale* din pământ galben roşiatic cu granulaţie siltică; aceasta suprapunea M1 şi prima manta;
- amenajarea mormântului nr. 2 (M2); acesta a fost descoperit în a doua manta pe care o perfora. Nu a fost observat nivelul de la care a fost săpată groapa acestui mormânt;
- peste această manta a putut fi observat un strat de pământ negricios lutos, amestecat cu lemn ars şi pietricele; acesta avea grosimea maximă de 0,35 m, subţiindu-se spre margini; acest strat negricios suprapunea numai poalele tumului;
- nivelul arabil, având culoare brună, gros de maximum 0,35 m.

Complexe arheologice

Au fost descoperite trei morminte notate convenţional cu siglele M1, M2, M3, aceste sigle corespunzând ordinii descoperirii acestor complexe arheologice.

Mormântul 1 (M1)

A fost descoperit la adâncimea de -1,30-1,35 m faţă de punctul zero, plasat aproximativ central în cadrul tumulului. Nu a putut fi observată groapa mormântului. Defunctul era orientat vest 270° - est 90°. Era aşezat în decubitus dorsal, cu picioarele strânse care erau căzute lateral simetric, în romb. Braţele erau întinse pe lângă corp. Capul era căzut pe partea dreaptă. Structura osoasă s-a conservat parţial, oasele erau foarte friabile. Lângă, dar şi pe corpul defunctului a fost descoperit ocru roşu, concentrarea cea mai mare fiind în zona craniului (pl. 3/1; 4/1). *Inventarul* era format din doi cercei simpli din argint, de forma unor verigi, plasaţi în zona urechii stângi (pl. 3/1) şi a unui inel de buclă (lockeringe) din argint cu o spiră şi jumătate, descoperit în zona temporalului stâng (pl. 3/1; 4/3).

Mormântul 2 (M2)

A fost descoperit în martorul magistral pe axul central al tumulului, plasat excentric la circa 12,80 m sud de punctul zero, la adâncimea de 0.60 m faţă de nivelul actual de călcare de pe tumul. Era orientat VSV 230° - ENE 50°. Din schelet s-au păstrat foarte puţine oase. Pare să fi fost aşezat în decubitus ventral pe partea stângă, în poziţie chircită, cu picioarele îndoite. Nu a avut inventar (pl. 3/2).

Mormântul 3 (M3) – mormântul principal

Se afla plasat aproximativ în centrul tumulului. Groapa a apărut la adâncimea de -2,20 m faţă de punctul zero şi coboara până la -2,80 m. Groapa avea forma dreptunghiulară, cu colţurile uşor rotunjite, avea dimensiunile de 1,60×0,85 m, era orientată V-E. Groapa a fost săpată de la nivelul antic de călcare şi perfora partea superioară a stratului de pietriş aflat la 0,60 m adâncime faţă de nivelul antic de călcare. În această groapă a fost depus un singur individ.

Scheletul s-a conservat foarte bine, oasele aflându-se în poziţie anatomică. Acesta era aşezat în decubitus dorsal şi era orientat V 275° - E 85°. Avea picioarele îndoite de la genuchi, iniţial ridicate, căzute spre marginea de sud a gropii. Braţele erau uşor îndoite din coate, iar mâinile erau aşezate pe bazin (pl. 3/3; 4/2). *Inventar:* era format din *două inele de tâmplă (lockeringe),* probabil din argint, cu o singură spiră, plasate în zona temporalelor (pl. 3/3; 4/4-5), un şirag de mărgele (perle) şi un vârf de săgeată din silex. Din *şirag* se păstrează 10 piese întregi, câteva au fost descoperite fragmentar (pl. 4/6). Mărgelele au dimensiuni de câţiva milimetri, fiind foarte friabile. Una are formă de rozetă, este bitronconică, o alta este tubulară, celelalte sunt circulare plate în secţiune. Par să fie realizate din caolin. *Vârful de silex* a fost descoperit sub femurul drept, spre zona bazinului, are dimensiunile de 2,8×1,9×0,3 cm (pl. 4/7). Vârful este bipolar cu desprinderi uşor oblice, este concav la bază şi are două aripioare. Vârful este rupt din vechime. Silexul de culoare gălbui-cenuşie este de calitate inferioară, prezintă pete albe.

Pe fundul gropii mormântului, în special în zona craniului defunctului a fost descoperit foarte mult ocru roşu, inclusiv bulgări de ocru. Defunctul fusese aşezat pe o rogojină vegetală (probabil nuiele), urme inconsistente ale acesteia putând fi observate pe fundul gropii. Capul pare să fi fost aşezat pe o piatră ce avea o lăţime ce nu depăşea craniul, bărbia atingând pieptul.

Date antropologice preliminare

Au fost realizate analize antropologice preliminare pentru scheletul descoperit în mormântul principal (M3)[3]. *Sex:* robusticitatea scheletului îl impune ca aparţinând unui individ de sex masculin, fapt confirmat şi de indicatorii morfoscopici cranieni. *Vârsta:* adult I (20-25 ani) (Lovejoy 1985, 47-56) – molarii nu au cuspizii tociţi, ci doar uşor rortunjiţi; Molarul 3 erupt. *Statura* (după Pearson 1991): lung. femur = 167,23 cm; lung. tibie = 165,51 cm; lung. humerus = 165,92 cm; lung. radius = 165,12 cm; lung. humerus + radius = 165,19 cm; Humerus + femur = 167,09 cm; femur + tibie = 167,02 cm;

Elemente de încadrare culturală

Numărul mormintelor de tip Jamnaja descoperite în tumulii cercetaţi în Muntenia variază, existând două situaţii. Prima este aceea în care în cadrul unui tumul au fost depuşi un număr redus de in-

[3] A fost realizată de Sultan Nicuşor, căruia îi mulţumim.

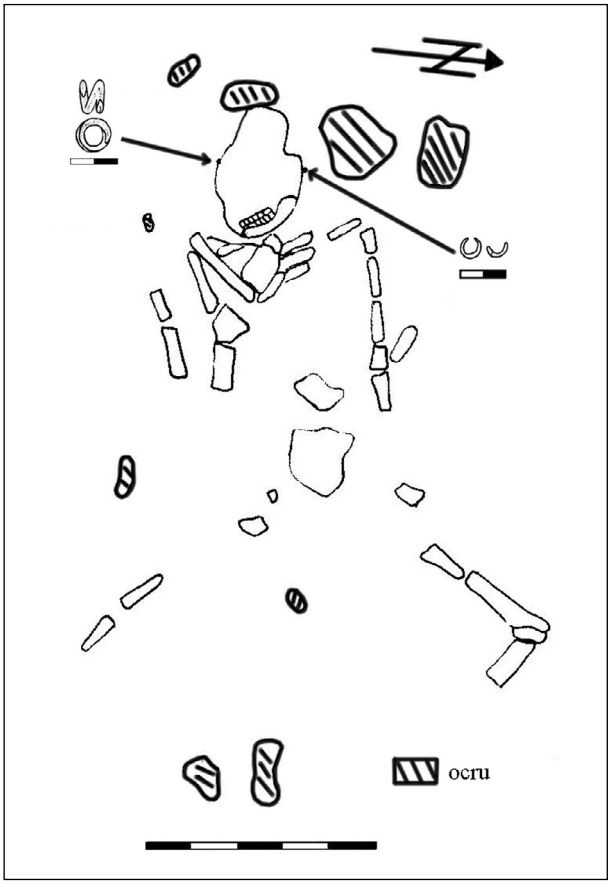

1

Inventar M1

Mormântul 1
(M1)

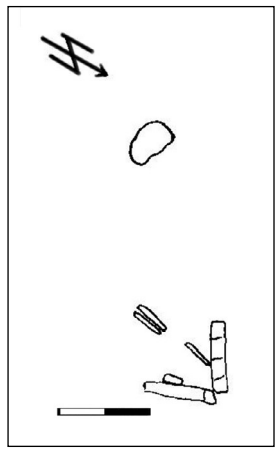

2

Mormântul 2
(M2)

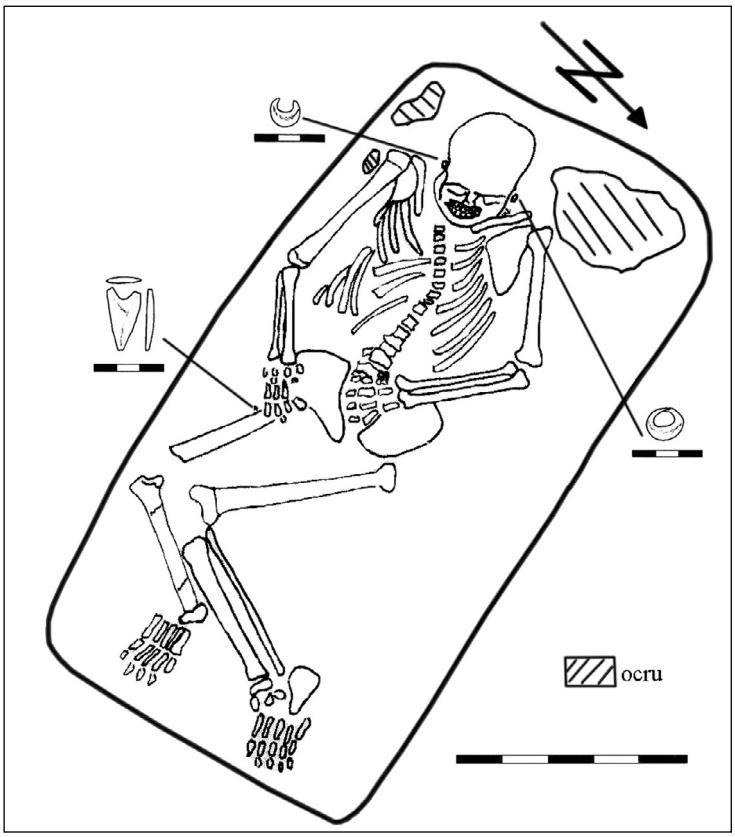

3

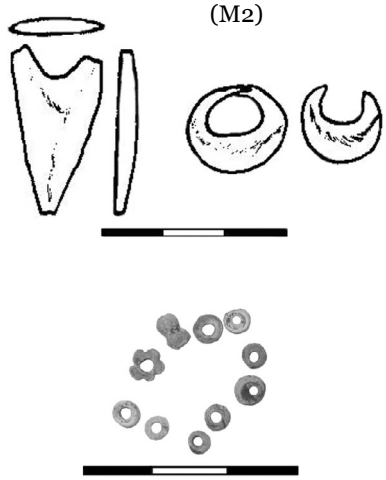

Inventar M3

Mormântul 3 (M3)

Pl. 3. Ariceştii-Rahtivani: 1 - mormântul 1 (cu inventar); 2 - mormântul 2; 3 - mormântul 3 (cu inventar).

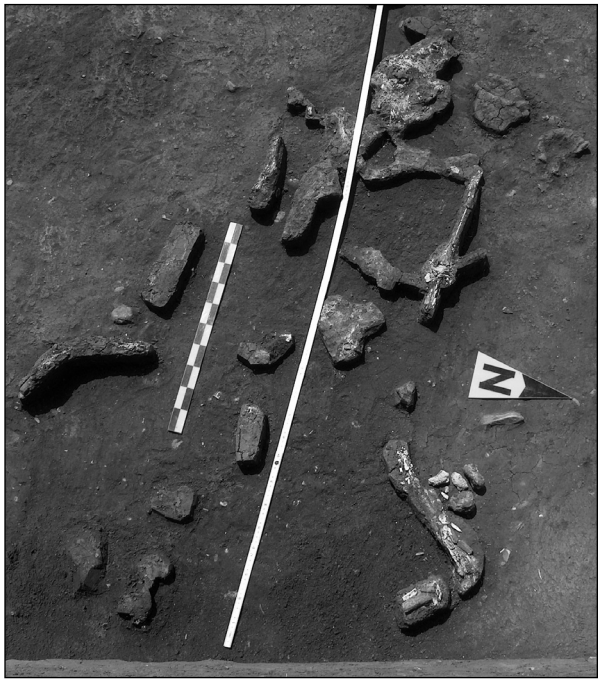

1

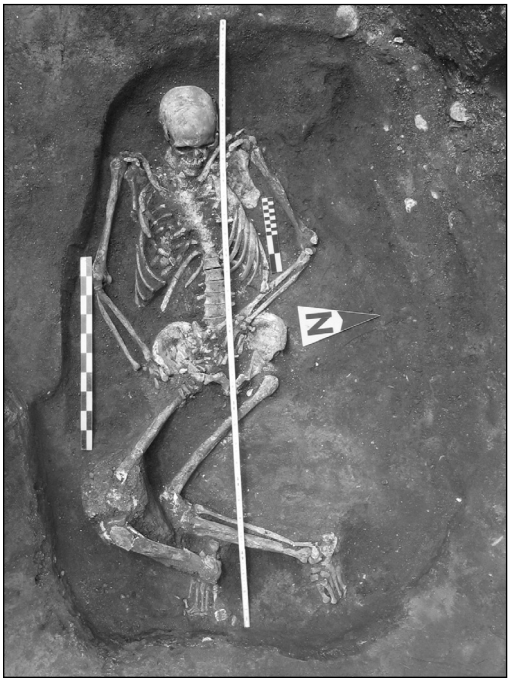

2

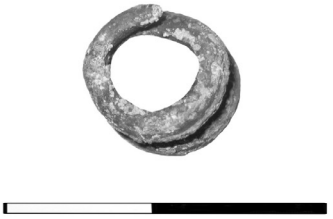

3

4

5

6

7

Pl. 4. Ariceştii-Rahtivani: 1 - mormântul 1 (M1); 2 - mormântul 3 (M3); 3 - inel de buclă (M1); 4-5 - inele de buclă (M3); 6 - şirag perle (M3); 7 - vârf din silex (M3).

divizi, acesta variind între 1-3, cum sunt în cazul tumulilor cercetaţi la Vităneşti – două morminte cu ocru, plus unul turanic (Leahu, Trohani 1979), Vităneşti *„Movila lui Voicu Pisică”* – două morminte, unul fiind dublu (Leahu, Trohani 1986), Coslogeni (două morminte) (Cavruc, Neagu 1995), Adâncata – trei morminte, plus mai multe morminte pecenege (Simion, Renţea, Niţulescu 2003-2004). Precizăm că unele morminte, deşi fac parte din acelaşi orizont cultural sunt secundare, iar altele au fost încadrate *„mormintelor cu ocru”* fără altă precizare.

Cei mai numeroşi din aceşti tumuli sunt din categoria celor cu înmormântări multiple Jamnaja (principale sau secundare), dar şi anterioare sau posterioare acestui orizont cultural. Astfel, în *„movila 2"* de la Ploieşti-Triaj unde au fost descoperite 14 morminte (unul dublu) Jamnaja (Comşa 1989), iar în *„movila 1"* au fost descoperite opt morminte (unul dublu). La Smeeni, într-un tumul cu mai multe faze de înmormântare au fost descoperite 16 morminte (unul dublu) atribuite culturii Jamnaja (Simache, Teodorescu, 1962), iar la Gurbăneşti au fost descoperite patru morminte în *„tumulul 1"*, 18 morminte în *„tumulul 2"*, şase morminte în *„tumulul 3"* (Rosetti 1959). La Sultana în *„movila I"* au fost descoperite şase morminte (Morintz 1978), iar la Vlădeni alte şase morminte (unul peceneg), trei din acestea având ocru depus în zona craniului (Vlad, Matei 2003-2004, 205).

Analogii pentru inventar

Inelele de buclă au o arie de răspândire foarte mare în epoca bronzului – faza timpurie (BT), din Balcani până în Caucaz şi Anatolia, fiind încadrate cronologic mormintelor de tip Jamnaja, mai puţin Catacombnaia (Chicideanu-Motzoi, Olteanu 2002, 28). Aceste piese apar de-a lungul epocii bronzului de la Atlantic la Urali de aceea au în sine, în lipsa altor asocieri (rit, ritual, inventar) o „valoare limitată din punct de vedere cronologic" (Chicideanu-Motzoi, Gugiu 2001-2002, 17). Conform clasificării realizată de E. Zaharia, inele de tâmplă (lockeringe) cu o spiră sau mai multe, realizate dintr-o bară, sunt încadrate în categoria inelelor de buclă de tipul A (Zaharia 1959). Inelul din M1 are o spiră şi jumătate. Cele două inele de buclă din M3 au forme diferite, unul este semilunar, având o semispiră cu capetele subţiate, celălalt având forma unei spire cu capetele subţiate suprapuse. Din punct de vedere cronologic cele mai multe inele de buclă de tip A apar în morminte tumulare cu ocru (Zaharia 1959, 112-114; Chicideanu-Motzoi, Olteanu 2002, 28).

Foarte multe din aceste piese sunt din argint, numai o mică parte sunt din cupru, aur (Chicideanu-Motzoi, Olteanu 2002, 28) sau chiar bronz învelit cu electrum, cum este piesa descoperită la Glăvăneştii Vechi (Comşa 1989, 93). Inele de buclă asemănătoare cu cel din M1 au fost descoperite la Chilia Veche (Vasiliu 1995, 54; 85, fig. 5; 87, fig. 3), Mihai Bravu (Vasiliu 1995, 142), în morminte ocromane, Zimnicea în necropola din bronzul timpuriu (Alexandrescu 1974, pl. 7), Pleniţa în mormânt tumular Jamnaja (Zaharia 1959, 113; fig. 4/2), Ploieşti-Triaj (Comşa 1989a, 185). Un inel de buclă cu o semispiră asemănător celui din M3, realizat din cupru, a fost descoperit la Năieni, într-un mormânt datat în orizont cultural Năieni-Schneckenberg (Vulpe, Drâmboceanu 1981, 176; 181, fig. 4). Inele asemănătoare din argint au fost descoperite în necropola datând din bronzul timpuriu de la Zimnicea (Alexandrescu 1974, 89, pl. 8/11, 121, 14). Inele de buclă din cupru sau bronz în general cu o spiră au fost descoperite şi la Cârlomăneşti *„La Arman"* (jud. Buzău), în morminte aparţinând culturii Monteoru, fazele Ic2-Ib (Chicideanu-Motzoi, Gugiu 2001-2002; Chicideanu-Motzoi et al. 2004, 17, 19, 20, fig. 3/3; 5/3; 10/2), Pietroasa Mică într-o etapă finală a culturii Monteoru (Oancea 1981, 154).

Şiragul de mărgele (perle) pare să fie realizat din caolin. Mărgele din caolin au fost descoperite în M.17 de la Cârlomăneşti *„La Arman"* într-o necropolă aparţinând culturii Monteoru Ic2 (Chicideanu-Motzoi, Sârbu 2005, 32-33, fig. 7/1). De asemenea mărgele din colin, dar vopsite cu culoarea verde au fost descoperite la Gorgota într-un mormânt de înhumaţie din epoca bronzului timpuriu (Muscă 1996, 52)[4].

Vârful din silex este concav la bază („scobit") şi are două aripioare. Vârful piesei este rupt din vechime. Aceste vârfuri nu sunt un bun indicator cronologic apărând ca inventar mobil atât în aşezări cât şi în morminte pe o perioadă de timp destul de lungă, pe o arie foarte largă, în paleolitic, în neolitic şi în toată epoca bronzului (Harţuche 1973, 18; Păunescu 1974). Totuşi ele au fost descoperite în Muntenia în situri arheologice aparţinând culturilor Coţofeni, Cernavoda III, Glina (Păunescu 1974, 307, 315, 321). Vârfuri de silex scobite la bază au fost descoperite şi în mormintele culturii Catacombelor (Toscev 1998, 52, fig. 4/29-30, 33-34). În mormântul cu ocru de la Casimcea încadrat culturii Strednîi Stog II, au fost descoperite mai multe vârfuri de silex (Popescu 1941, fig. 1, 2). Un vârf asemănător celui din M3 de la Ariceştii-Rahtivani a fost descoperit la Baldovineşti într-un mormânt cu ocru, încadrat manifestărilor Jamnaja (Harţuche, Anastasiu 1971, 149,

[4] Deşi au fost publicate ca din caolin, autorul cercetărilor ne-a informat că acestea sunt realizate din pastă sticloasă; mulţumim dlui T. Muscă pentru informaţii.

fig. 5/2; idem 1976, 171; Harţuche 1973, 17-18, fig. 1/7). În *„mormântul 4"* de la Gârceni, într-o necropolă aparţinând începutului epocii bronzului (BT) au fost descoperite cinci vârfuri de silex cu baza concavă aflate în zona „şalelor" înhumatului (Florescu, Florescu 1959, 225, fig. 5/3-7). Un vârf asemănător a fost descoperit la Sărăteni (Basarabia) într-un mormânt Jamnaja (Leviţki, Manzura, Demcenko, 1996, 43, fig. 27/2). Între Prut şi Nistru în categoria armelor „cele mai frecvente sunt vârfurile de săgeată" triunghiulare, multe cu baza concavă asemănătoare celui descoperit în M3 la Ariceştii-Rahtivani (Dergacev 1994, 124). De asemenea au fost descoperite în morminte ocromane de la est de Nistru până la Urali (Hausler 1974; idem 1976), „datate spre sfârşitul perioadei clasice, şi în cele mai multe cazuri, în perioada Jamnaja târzie" (Burtănescu 1998, 254). Astfel de vârfuri lipsesc din mormintele Jamnaja dintre Carpaţi şi Prut (Burtănescu 1998, 253).

Ocrul apare constant în mormintele Jamnaja atât sub formă de bulgări, cât şi praf, plasat atât pe fundul gropii, cât şi pe oasele defunctului (Laszlo 1983, 363; Dergacev 1994, 125; Manzura, Sava 1994, 173; Burtănescu 1998, 242). De altfel apariţia ocrului a determinat definirea culturală a acestor morminte cu ocru. În mormintele Jamnaja din Moldova ocrul apare în aproximativ 70% din acestea, frecvenţa cea mai mare fiind în mormintele din epoca clasică (Burtănescu 1998, 242). Ocru foarte mult depus, inclusiv în apropierea craniului, a fost descoperit în M6 din *„Movila II"* de la Ploieşti-Triaj (Comşa 1989, 182), mormânt fără inventar, dar şi la Vlădeni în cazul M3, M4, M6 (Vlad, Matei 2003-2004, 205). În mormintele Jamnaja de la Smeeni ocrul era depus în special spre partea stângă a craniului, situaţie similară cu M1 şi M3 de la Ariceştii-Rahtivani (Simache, Teodorescu 1962, 276). În ce priveşte mormintele de la Ariceştii-Rahtivani am constatat că în mormântul principal M3 prezenţa ocrului era consistentă, inclusiv sub formă de bulgări, ocrul fiind plasat în zona capului sau în imediata apropiere a umerilor. În cazul M1, deşi ocrul nu mai apare în cantităţi la fel de mari, este dispus în zone diverse, atât în zona craniului, cât şi la picioare.

Forma gropii M3 dreptunghiulară cu colţurile rotunjite are analogii cu cele atribuite complexului cultural Jamnaja. De altfel acest mod de amenajare este cel mai des uzitat în cazul mormintelor aparţinând respectivului complex cultural (Harţuche, Anastasiu 1971, 129; Comşa 1978, 23; Laszlo 1983, 363; Dergacev 1994, 124; Vasiliu 1995, 60; Burtănescu 1998, 237-238; Brudiu 2003, 56; Simion, Renţea, Niţulescu 2003-2004, 99). Amenajarea fundului gropii cu materiale vegetale, aşa cum a fost observat în cazul M3 de la Ariceştii-Rahtivani, apare frecvent în cazul mormintelor Jamnaja (Dergacev 1994; Manzura, Sava 1994, 173; Burtănescu 1998, 240).

Pe teritoriul României s-au descoperit frecvent, în mormintele cu ocru, schelete *depuse* în decubitus dorsal cu genuchii ridicaţi, ulterior îngropării aceştia căzând lateral (Harţuche, Anastasiu 1971, 129; Burtănescu 1998, 262). Schelete aşezate asemănător au fost descoperite în Muntenia la Ploieşti-Triaj (Comşa 1989, 182), Smeeni (Simache, Teodorescu 1962, 276), Gurbăneşti (Rosetti 1959, 800), Adâncata (Simion, Renţea, Niţulescu 2003-2004), Blejoi (Lichiardopol et al. 2005), în Oltenia la Pleniţa (Berciu 1952, 164, fig. 1), dar şi în Dobrogea la Baia (Berciu, Morintz 1953, 126-127), Chilia-Veche (Vasiliu 1995, 61) etc. În Moldova această poziţie reprezintă „cel mai frecvent mod de depunere a morţilor în morminte individuale Jamnaja", aproximativ 53% (Burtănescu 1998, 232). În interfluviul Prut şi Nistru, dintr-un total de aproximativ 2000 de morminte atribuite complexului cultural Jamnaja, peste 60% din defuncţii descoperiţi erau depuşi pe spate cu picioarele îndoite (Dergacev 1994, 124).

Mormintele M1 şi M3 cercetate în tumulul de la Ariceştii-Rahtivani sunt *orientate* cu capul spre vest. Orientarea mormintelor Jamanja de la Smeeni era cu capul spre VSV în cinci cazuri sau VNV într-un caz (Simache, Teodorescu 1962, 276). În ce priveşte zona cuprinsă între Prut şi Nistru, dintr-un total de aproximativ 2000 de morminte Jamnaja circa 70% din defuncţii descoperiţi erau orientaţi cu capul spre Vest (Dergacev 1994, 124). Şi în Moldova predomină, cel puţin în cazul mormintelor principale, orientarea spre vest (Burtănescu 1998, 234-235). Se observă că în faza a doua a culturii Jamnaja mormintele principale, dar şi secundare plasate în zona centrală a tumulilor sunt orientate spre vest (Manzura, Sava 1994, 174).

***

Pe baza acestui inventar şi a ritualului de înmormântare credem că monumentul tumular de la Ariceştii-Rahtivani a fost construit într-un orizont cultural Jamnaja, cel mai probabil faza clasică.

Acestui nivel cronologic îi pot fi atribuite M1 şi M3. În absenţa inventarului, inclusiv a unei conservări precare a scheletului, este dificil de încadrat cultural M2.

Câteva morminte între care M3 de la Vităneşti (Leahu, Trohani 1979) ce precede un mormânt Jamnaja timpuriu, precum şi mormântul principal de la Grădiştea Coslogeni (Cavruc, Neagu 1995) reprezintă cele mai timpurii morminte tumulare din sud-estul Munteniei (Burtănescu 1996, 92). În categoria mormintelor timpurii, anterioare pătrunderii comunităţilor Jamnaja în Muntenia de Nord-Nord-Vest pare să fie şi mormântul cu ring circular din piatră descoperit la Blejoi (Lichiardopol et al. 2005). Descoperirea unor morminte de tip Catacombnaia la Smeeni (Simache, Teodorescu 1962) şi Sudiţi (Oancea, Drâmboceanu 1977, 525) ce din punct de vedere cronologic sunt imediat posterioare celor de tip Jamnaja, par să marcheze limita superioară a evoluţiei culturii Jamnaja în zonă.

Complexul funerar de la Ariceştii-Rahivani corespunde unui fenomen cultural ce se manifestă din plin odată cu sfârşitul epocii eneolitice pe teritoriul Munteniei. Datorită unor fenomene complexe comunităţile gumelniţene sunt dislocate spre vest sau sunt asimilate de populaţii pătrunse dinspre răsărit. Odată cu aceste pătrunderi de populaţii alogene apar primele morminte tumulare marcând debutul unor profunde schimbări socio-culturale, dar şi etnice, în această zonă.

Stadiul cercetării acestor complexe are ca o consecinţă directă nivelul redus al cunoaşterii acestor fenomene culturale în Muntenia. Acesta pare să marcheze mai curând un nivel subiectiv al cunoaşterii, decât o imagine obiectivă asupra acestor manifestări culturale.

Bibliografie

Alexandrescu 1974: A.D. Alexandrescu, La nécropole du Bronze ancien de Zimnicea (dep. de Teleorman). Dacia N.S. XVIII, 1974, 79-94.

Berciu, Morintz 1952: D. Berciu, S. Morintz, Şantierul Verbicioara. SCIV 3, 1952, 141-189.

Berciu, Morintz 1953: D. Berciu, S. Morintz, Baia. SCIV 4, 1-2, 1953, 123-129.

Brudiu 2003: M. Brudiu, Lumea de sub tumulii din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii — mărturii arheologice (Bucureşti 2003).

Burtănescu 1996: Fl. Burtănescu, Consideraţii asupra unor morminte tumulare de pe teritoriul Modovei (perioada de tranziţie — bronz timpuriu). Thraco-Dacica XVII, 1-2, 1996, 87-116.

Burtănescu 1998: Fl. Burtănescu, Few taxonomical and historical Considerations on the EBA Tumular Graves in the Carpatian-Prut Area, Thracian World II, 1998, 37-56.

Burtănescu 2002: Fl. Burtănescu, Epoca timpurie a bronzului între Carpaţi şi Prut cu unele contribuţii la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova (Bucureşti 2002).

Cavruc, Neagu 1995: V. Cavruc, M. Neagu, Date noi privind stratigrafia Grădiştei Coslogeni, CCDJ XIII-XIV, 1995, 71-80.

Chicideanu-Motzoi, Olteanu 2000: I. Chicideanu-Motzoi, Gh. Olteanu, Un mormânt în cistă descoperit la Văleni-Dâmboviţa. SCIVA 51, 1-2, 2000, 3-70.

Chicideanu-Motzoi, Gugiu 2001-2002: I. Chicideanu-Motzoi, D. Gugiu, Un mormânt din epoca bronzului descoperit la Cârlomăneşti (jud. Buzău). SCIVA 52-53, 2001-2002, 5-41.

Chicideanu-Motzoi et al. 2004: I. Chicideanu-Motzoi, D. Sârbu, M. Constantinescu, N. Sultana, Cimitirul din epoca bronzului de la Cârlomăneşti-La Arman (Campania 2003). Mousaios IX, 2004, 15-38.

Chicideanu-Motzoi, Sârbu 2005: I. Chicideanu-Motzoi, V. Sârbu, Cercetările arheologice de la Cârlomăneşti-La Arman (Campania 2004). Mousaios X, 2005, 31-43.

Ciugudean 1996: H. Ciugudean, Epoca timpurie a bronzului în centrul şi sud-vestul Transilvaniei (Bucureşti 1996).

Comşa 2005: Al. Comşa, Populaţii de origine stepică din perioada de tranziţie şi epoca bronzului pe teritoriul României (Târgovişte 2005).

Comşa 1978: E. Comşa, Consideraţii cu privire la mormintele cu ocru de pe teritoriul Dobrogei. Pontica 11, 1978, 19-26.

Comşa 1989: E. Comşa, 1989, Mormintele cu ocru din movila II-1943 de la Ploieşti-Triaj. Thraco-Dacica X, 1-2, 1989, 181-188.

Comşa 1989a: E. Comşa, Movila II-1949 de la Glăvăneştii Vechi. Hierasus VII-VIII, 1989, 91-103.

Comşa 1996: E. Comşa, La tombe a ocre sur la territoire de la Roumanie, The Thracian World at the Crossroads of Civilisations, The 7th International Congress of Tracology (Constanţa-Mangalia-Tulcea, May 20-26, 1996), Bucarest 1996, 257-258.

Dergacev 1994: V. Dergacev, Epoca bronzului. Perioada timpurie. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, 121-140.

Diaconu 1977: Gh. Diaconu, Aşezarea şi necropola de la Gherăseni-Buzău (Noi dovezi despre continuitatea populaţiei autohtone de la Dunărea de Jos). SCIVA 28, 3, 1977, 431-457.

Dumitroaia 2000: Gh. Dumitroaia, Comunităţi preistorice din nord-estul Romîniei. De la Cucuteni până în bronzul mijlociu (Piatra-Neamţ 2000).

Florescu, Florescu 1959: A. Florescu, M. Florescu, Sondajul de la Gârceni (r. Negreşti, reg. Iaşi). MCA VI, 1959, 221-229.

Harţuche 1973: N. Harţuche, Contribuţii la cunoaşterea epocii bronzului în jud. Brăila. SCIV 24, 1, 1973, 15-25.

Harţuche 1980: N. Harţuche, Preliminarii la repertoriul arheologic al judeţului Brăila. Istros I, 1980, 281-354.

Harţuche 2003: N. Harţuche, Complexul arheologic Brăiliţa (Bucureşti 2003).

Harţuche, Anastasiu 1971: N. Harţuche N., Fl. Anastasiu, Contribuţii la problema înmormântărilor cu ocru de pe teritoriul Republicii Socialiste România în lumina ultimelor cercetări, Sesiunea de Comunicări Ştiinţifice a Muzeelor de Istorie, dec. 1964, vol. I, 1971, 127-150;

Harţuche, Anastasiu 1976: N. Harţuche, Fl. Anastasiu, Catalogul selectiv al colecţiei de arheologie a Muzeului Brăilei (Brăila 1976).

Hausler 1974: Al. Hausler, Die Graben der alteren Ockergrabenkultur zwischen Ural und Dnepr (Berlin 1974).

Hausler 1976: Al. Hausler, Die Graben der alteren Ockergrabenkultur zwischen Dnepr und Karpaten (Berlin 1976).

Laszlo 1983: A. Laszlo, Asupra începuturilor penetraţiei spre vest a populaţiei tumulilor cu morminte în groapă. Observaţii pe margine unei cărţi recente. AIIA Iaşi 20, 1983, 363-370.

Leahu, Trohani 1979: V. Leahu, G. Trohani, Săpăturile arheologice de la Vităneşti, jud. Teleorman. CAMNI 3, 1979, 127-141.

Leahu, Trohani 1986: V. Leahu, G. Trohani, Săpăturile arheologice efectuate în 1983 la Vităneşti, jud. Teleorman. CAMNI 8, 1986, 21-26.

Leviţki, Manzura, Demcenko 1996: O. Leviţki, I. Manzura, T. Demcenko, Necropola tumulară de la Sărăteni (Bucureşti 1996).

Lichiardopol et al. 2005: D. Lichiardopol, E. Paveleţ, A. Frînculeasa, M. Peneş, B. Ciupercă, Cl. Dumitrescu, A. Gheorghievici, Blejoi, com. Blejoi, jud. Prahova. Cronica Cercetărilor Arheologice, campania 2004, Mangalia 2005, 65-66.

Lichiardopol et al. 2006: D. Lichiardopol, A. Frînculeasa, B. Ciupercă, E. Paveleţ, M. Peneş, Cl. Dumitrescu, I. Adamescu, N. Sultan, Ariceştii Rahtivani, com. Ariceştii Rahtivani, jud. Prahova. Cronica Cercetărilor Arheologice, campania 2005, Constanţa 2006, p. 78-80;

Lovejoy 1985: C.O. Lovejoy, Dental, wear in the Libben population: its functional pattern and role in the determination of adult skelet age at death. American journal of Physical Anthropology 68, 1985, 47-56.

Manzura, Sava 1994: I. Manzura, E. Sava, Interacţiuni „est-vest" reflectate în culturile eneolitice şi ale epocii bronzului din zona de nord-vest a Mării Negre (Schiţă cultural-istorică). Memoria Antiqvitatis XIX, 1994, 143-192.

Morintz 1978: S. Morintz, Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii I, Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic (Bucureşti 1978).

Morintz, Roman 1968: S. Morintz, P. Roman, Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului de la Dunărea de Jos. SCIV 19, 4, 1968, 553-573.

Muscă 1996: T. Muscă, Gorgota, jud. Dâmboviţa. Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 1995, Brăila 2-5 mai 1996, 52-53.

Muscă 1998: T. Muscă, Gorgota, com. Răzvad, jud. Dâmboviţa. Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 1997, Călăraşi 1998, 23.

Neagu 1992: M. Neagu, Noi aspecte ale înmormântărilor cu ocru în sud-estul Munteniei în lumina descoperirilor arheologice de la Piscu Crăsani. Istros VI, 1992, 7-9.

Nestor 1943: I. Nestor, Raport asupra cercetărilor şi săpăturilor arheologice de la Ploieşti-Triaj şi de la Sărata Monteoru-Buzău. Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice (1942), 1943, 160-161.

Nestor 1944: I. Nestor, Raport asupra cercetărilor şi săpăturilor de salvare făcute la Ploieşti-Triaj şi Brazi, între 21 octombrie si 7 noiembrie 1942. Rapoartele Muzeului Naţional de Antichităţi, 1944, 29-31.

Oancea 1981: Al. Oancea, Considerations sur l`étape finale de la culture de Monteoru. Dacia N.S. XXV, 1981, 131-191.

Oancea, Drâmboceanu 1977: Al. Oancea, V. Drâmboceanu, Noi descoperiri din epoca bronzului în judeţul Buzău. Observaţii asupra cronologiei culturii Monteoru. SCIVA 28, 4, 1977, 509-529.

Oancea, Drâmboceanu 1978: Al. Oancea, V. Drâmboceanu, Contacte între cultura Monteoru şi grupurile de populaţii nord-pontice în lumina descoperirilor din judeţul Buzău. Mousaios 2, 1978, 3-9.

Păunescu 1974: Al. Păunescu, Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplite descoperite pe teritoriul României (Bucureşti 1974).

Popescu 1941: D. Popescu, La tombe à ocre de Casimcea (Dobrogea). Dacia VII-VIII, 1941, 85-91.

Roman 1964: P. Roman, Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile exteracarpatice ale R.P.R. Revista Muzeelor I, 4, 1964, 314-325.

Roman 1982: P. Roman, Constituirea noilor grupe etno-culturale de la începutul epocii bronzului. Carpica XIV, 1982, 39-49.

Rosetti 1959: D.V. Rosetti, Movilele funerare de la Gurbăneşti (r. Lehliu, reg. Bucureşti). MCA VI, 1959, 791-816.

Simache, Teodorescu 1962: N. Simache, V. Teodorescu, Săpăturile arheologice de salvare de la Smeeni (r. Buzău, reg. Ploieşti). Materiale, VIII, 1962, p. 273-282;

Simion, Renţea, Niţulescu 2003-2004: G. Simion, E. Renţea, Şt. Niţulescu, Tumulul de la Adâncata — jud. Ialomiţa. Ialomiţa IV, 2003-2004, 95-114.

Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992 (Brăila 1996).

Stratan 1974: I. Stratan, Un mormânt cu ocru la Bodo (com. Balint, jud. Timiş). Tibiscus 3, 1974, 71-74.

Toščev 1998: G.N. Toščev, Cultura Catacombelor şi contactele ei în partea de vest a arealului. Thraco-Dacica XIX, 1-2, 1998, 51-69.

Vasiliu 1995: I. Vasiliu, Cercetări arheologice în Delta Dunării. Mormintele cu ocru de la Chilia Veche. Peuce XI, 1995, 49-88.

Vasiliu 1995: I. Vasiliu, Date noi privind înmormântările cu ocru din Dobrogea. Movilele funerare de la Mihai Bravu. Peuce XI, 1995, 141-175.

Vasiliu 2003-2004: I. Vasiliu, Date noi privind epoca bronzului în nordul Dobrogei. Mormintele cu ocru de la Enisala-La Băltiţă. Ialomiţa IV, 2003-2004, 123-136.

Vlad, Matei 2003-2004: Fl. Vlad, Gh. Matei, Contribuţii la repertoriul arheologic al judeţului Ialomiţa, Ialomiţa IV, 2003-2004, 197-220.

Vulpe, Drâmbocianu 1981: Al. Vulpe, V. Drâmbocianu, Cercetări arheologice în raza comunei Năieni (Buzău). SCIVA 32, 2, 1981, 171-193.

Wreschner 1980: F.E. Wreschner, Red ochre and Human Evolution: A case for Discussion. Curent Anthropology 21, 5, 1980, 631-644.

Zaharia 1959: E. Zaharia, Die Lockeringe von Sărata-Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen, Dacia N.S. III, 1959, 103-134.

Contributions apres des tombes Jamnaja dans Muntenia. Recherches archeologiques a Ariceştii-Rahtivani, Prahova

Résumé

Les tombes tumulaires et planes ont été catalogués maintes fois par le sintagme „les tombes à ocre" parce que l'ocre apparaît depose sur ou prés de défunt dans les tombes tumulaires et planes. Le terme "culture de tombes à ocre" utilisé souvent pour ce type des complexes archéologique, a été usé execissevement et impropre, eu égard à le fait que l'ocre apparaît constantement dans l'inventaire de tombes du bronze âge dans des diverses cultures, mais aussi au final de l'enéolithique et la periode de transition vers l'époque de bronze. La presence exclusive de l'ocre dans l'inventaire de certaines tombes determine un encadrement culturel difficile de celles-ci. Au fil de temps dans le department de Prahova, ont été cherchés des tumulus à Ploieşti-Triaj, Blejoi et Ariceştii-Rahtivani. La coincidence fait que ces recherches aient un caractèrede sauvegarde bien qu'elles se déroulent à un intervalle du temps de 50 années.

L'année 2005, à Ariceştii-Rahtivani, une tombe funéraire a été examinee. Trois tombes ont été découvertes et conventionnellement notes M1, M2, M3. Conformément à l'inventaire et rite de l'enterrement on croit que le monument tumulaire a été construit dans un horizon culturel Jamnaja, plus probable la phase classique.

Le complexe funéraire de Ariceştii-Rahtivani est parte d'une phénomène culturel qui se manifeste pleinement en meme temps que le fin de l'époque enéolithique sur le territoire de Muntenia. Les populations Jamnaja sont déplacés vers l'ouest ou sont assimilés par les populations pénétrés du côté de l'est à cause des phénomènes complexes

aux communautés “gumelnitene”. En meme temps que ces penetrations des populations allogènes, les premiers tombes tumulaires font leur apparition en marquant le début des certaines changements socio-culturels, implicitement éthnique.

Le stade de la recherche de ces complexes determine le fait que le niveau de la connaissance de ces phénomènes culturels en Muntenia soit réduit. Ceci marque plus tôt un niveau subjectif de la connaissance qu’une image objective concernant ces manifestations culturelles.

Liste d’illustrations:

Pl. 1. Muntenia. La carte des tombes tumulaires du l’époque de la première âge du bronze.

Pl. 2. Ariceştii-Rahtivani: 1 - le profil de l’est de la section I; 2 - le plan general.

Pl. 3. Ariceştii-Rahtivani: 1 - la tombe 1 (à inventaire); 2 - la tombe 2; 3 - la tombe 3 (à inventaire).

Pl. 4. Ariceştii-Rahtivani: 1 - la tombe 1 (M1); 2 - la tombe 3 (M3); 3 - la bague de boucle (M1); 4-5 - des bagues de boucle (M3); 6 - collier de perles (M3); 7 - cime de silex (M3).

К вопросу о «Ямных» погребениях в Мунтении. Археологические исследования в Аричештий-Рахтивань, уезд Прахова

Резюме

В виду того, что на некоторых курганных и грунтовых могильниках, была обнаружена охра на или подле погребенного, они ошибочно были названы «погребения с охрой».

Термин «культура погребений с охрой» часто применяемый для данного типа археологических комплексов, был использован чрезмерно и неточно, принимая во внимание то, что охра постоянно появляется в числе погребального инвентаря различных культур конца эпохи энеолита и периода перехода к эпохе бронзы.

Из-за исключительного наличия охры в некоторых могилах, сложно определить их культурную принадлежность и поэтому было предпочтительнее применение термина «могилы с охрой».

В уезде Прахова в последнее десятилетие были исследованы курганы в Плоешть-Триаж, Блежой и Аричештий-Рахтивань. В обеих случаях, хотя и с промежутком в 50 лет, они носили спасительный характер.

В 2005 году в Аричештий-Рахтивань был исследован курган, в котором были обнаружены три могилы, условно обозначенные M_1, M_2, M_3. На основе предметов этих могил и погребального ритуала, мы полагаем, что курганный памятник был сооружен в классический период развития ямной культуры.

Погребальный комплекс в Аричештий-Рахтивань соответствует культурному феномену, который в полной мере проявляется в период завершения эпохи энеолита на территории Мунтении. Из-за сложных культурных явлений, Гумельницкие общности вытеснены на запад или ассимилированы населением, пришедшим с востока. Наряду с пришедшим алогенным населением, в этой области появляются первые курганные могилы, таким образом, обозначив начало глубоких социально-культурных перемен, предположительно этнических.

Степень исследования этих комплексов не позволяет адекватно судить о данных культурных феноменах в Мунтении.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Мунтения. Карта исследованных курганных погребений эпохи ранней бронзы.

Рис. 2. Аричештий-Рахтивань: 1 - восточный профиль раскопа I; 2 - общий план.

Рис. 3. Аричештий-Рахтивань: 1 - погребение 1 (с инвентарем); 2 - погребение 2; 3 - погребение 3 (с инвентарем).

Рис. 4. Аричештий-Рахтивань: 1 - погребение 1 (M1); 2 - погребение 3 (M3); 3 - височное кольцо (M1); 4-5 - височные кольца (M3); 6 - колье (M3); 7 - кремневый наконечник (M3).

12.01.2007

Alin Frînculeasa, Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, str. Toma Caragiu, nr. 10, Ploieşti, jud. Prahova, România, e-mail: alinfranculeasa@yahoo.com

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ КУРГАНОВ ЛЕВОБЕРЕЖЬЯ СРЕДНЕГО ПРУТА (раскопки 1982 и 1984 гг.)

Татьяна Демченко

Левобережье Среднего Прута считается одной из наиболее изученных территорий на археологической карте Республики Молдова. Систематическое и масштабное изучение этого региона приходится на середину 70-х – конец 80-х гг. XX в. Это период интенсивного строительства и плодотворной работы десятка крупных новостроечных экспедиций под руководством научных сотрудников Института Археологии АН РМ В.А. Дергачева, В.И. Маркевича, Е.В. Ярового и др. Были открыты и изучены более ста курганных памятников (Дергачев 1982; Кетрару 1975, 454; Глазов, Курчатов 2005; Демченко, Левицкий 2006 и др.), а также десятки поселений, в том числе культуры Кукутень-Триполье (Маркевич 1981, 9-14). Большая плотность заселения региона обуславливалась оптимальными ландшафтно-климатическими условиями и разветвленной сетью водных ресурсов. Этот регион являлся также наиболее благоприятной зоной для занятия земледелием. С конца VI тыс. до н.э. он обживается племенами, унаследовавшими традиции карпато-балканского земледелия, – носителями культуры Кукутень-Триполье. Она, развиваясь и трансформируясь на протяжении всего периода энеолита, традиционно локализировалась в Карпато-Днестровском ареале, в том числе и на берегах р. Прут (Манзура 2005, 74). С конца эпохи энеолита здесь появляются и первые курганные памятники.

За время изучения региона на территории, примыкающей к р. Прут, на протяжении почти 50 км вверх по течению, между с. Костешты (Рышканский район) и с. Перерыта (Бричанский район) курганные могильники исследовались почти сплошным массивом. Было изучено порядка 130 курганов, содержавших около 600 погребальных комплексов, – это привело к многократному увеличению фонда источников. Однако на сегодняшний день в научный оборот введено не более 50% накопленного материала, а часть информации, очевидно, следует считать утерянной. Имеется лишь предварительная публикация с неточными сведениями (Николаева, Сафронов 1976, 472).

В настоящей работе публикуются материалы, полученные в результате археологических раскопок МАЭЭ под руководством В.И. Маркевича, в 1982 г. – 2 кургана (автор раскопок О.Р. Дубовская) и в 1984 г. – 3 кургана (автор раскопок Т.И. Демченко).

Все насыпи входили в крупную курганную группу, располагавшуюся на высоком водораздельном холме, образованном слиянием рек Прут и Чугур, между с. Думяны и с. Дуруитоаря Ноуэ[1] (Рышканский район). Определить точное количество насыпей затруднительно. Известно, что в 1974 г. у с. Думяны проводил работы курганный отряд ИА АН МССР, когда было раскопано 10 курганов (Николаева, Сафронов 1976, 472). В 1975-76 гг. у хут. Ивановка (Дуруитоаря Ноуэ) работала археологическая экспедиция В.А. Дергачева (Дегачев 1982), а в 1982-1984 гг. между с. Думяны и с. Дуруитоаря Ноуэ были исследованы еще 11 насыпей (Ларина 1989, 61; Демченко 1988, 60). Очевидно, эта курганная группа состояла более чем из 25 курганов (рис. 1).

Курганы исследовались по общепринятой методике с оставлением профилей, за нулевую точку (Р – репер) принималась предполагаемая вершина кургана, и все замеры производились от нее. Антропологические определения выполнял Р.В. Орел.

КУРГАН 3 находился на расстоянии 1,3 км на юго-запад от с. Дуруитоаря Ноуэ, сильно распахан, его современная высота составляла 0,7 м, диаметр 30 м. Курган возведен в один прием в эпоху ранней бронзы над погребением ямной культуры и содержал 4 разновременных погребения (рис. 2/1).

Погребение 1 (КМК-?) обнаружено в юго-западном секторе кургана (248°), на расстоянии 6 м и глубине 1,4 м (рис. 2/1).

[1] В русской транскрипции – Новые Дуруиторы.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 195-215.

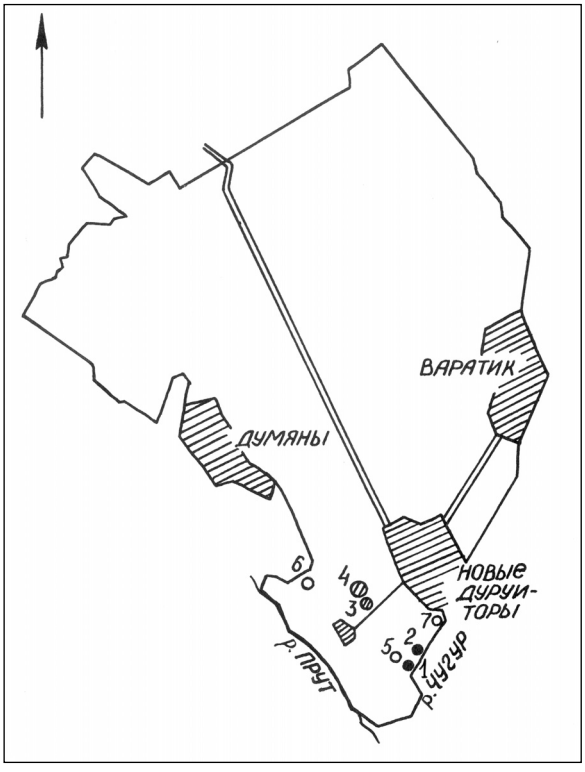

Рис. 1. Ситуационный план.

Яма прослежена частично, очевидно, подпрямоугольной формы, длинной осью ориентирована по линии северо-запад – юго-восток. Размеры: около 1,8×0,85 м, отмеченная глубина 0,1 м. Дно неровное, в кротовинах, на нем местами зафиксирован коричневый тлен от подстилки и посыпка красной охры.

Костяк разрушен, сохранились лишь фрагменты черепа и кости правой руки, согнутой в локтевом суставе. Вероятно, погребенный (молодой индивидуум) был ориентирован головой на северо-запад (рис. 3/6).

В 5 м к северу от погребения 1, в кротовине был обнаружен фрагмент костяной пряжки, изготовленной из кости животного, имеющей естественный изгиб. Пряжка, вероятно, элипсовидной в плане формы, размерами около 5,3×4,0 см, с центральным отверстием, диаметром 1,7 см (рис. 3/7).

Погребение 2 (катакомбной культуры) обнаружено в центре южной полы кургана (180°), на расстоянии 7 м и глубине 1,3-1,68 м.

Входная шахта подовальной формы, размерами 1,2×1,0 м, ориентирована по линии север-юг. Дно шахты покатое, с понижением ко входу в катакомбу, перепад составил 0,25 м. Катакомба фасолевидной формы, размерами 1,8×1,1 м, находилась в перпендикулярном сочленении с входной шахтой, длинной осью ориентирована по линии запад-восток (рис. 4/2).

На дне обнаружены разрозненные кости взрослого человека, судя по которым, погребенный лежал на левом боку, скорченно, головой на восток – северо-восток.

У северной стенки ямы, за спиной погребенного обнаружен сосуд. Это лепной короткошейный горшок со слегка отогнутым наружу краем венчика, высокими плечиками и плоским дном со слабой закраиной. Изготовлен из глины с примесью шамота. Внешняя поверхность шероховатая, неровная, светло-коричневого цвета, внутренняя – темно-серая, в расчесах. До плечиков сосуд орнаментирован тремя горизонтальными линиями отпечатков шнура. Пространство между двумя последними заполнено петлевидными отпечатками этого же шнура. Размеры: высота 13 см, диаметр венчика 11 см, диаметр тулова 14 см, диаметр дна 8 см (рис. 4/3).

Погребение 3 (основное, ямной культуры) обнаружено в центре кургана, под Р, на глубине 1,59 м (рис. 2/1).

Яма прямоугольной формы с округленными углами, длинной осью ориентирована по линии северо-восток – юго-запад, с небольшим отклонением. Размеры 1,95×1,5 м, отмеченная глубина 0,6 м. Глинистый выкид полукругом лежал на линии древнего горизонта (ДГ) с восточной и, частично, северной стороны погребения, его мощность составляла до 0,2 м. На дне ямы, по углам были зафиксированы глубокие конические ямки, диаметром 0,06 м и глубиной 0,22-0,40 м, расположенные под углом, с наклоном к центру ямы. В одной (юго-западный угол) сохранился древесный тлен.

Погребение разрушено в древности. Грабительский ход находился с северной стороны погребения, в его заполнении обнаружены разрозненные кости взрослого человека (часть черепа, берцовые кости, ребра). В северо-западном углу ямы, на 0,05 м выше дна, находилось скопление разрозненных костей. На дне в непотревоженном состоянии находились кости правой руки (часть плечевой кости

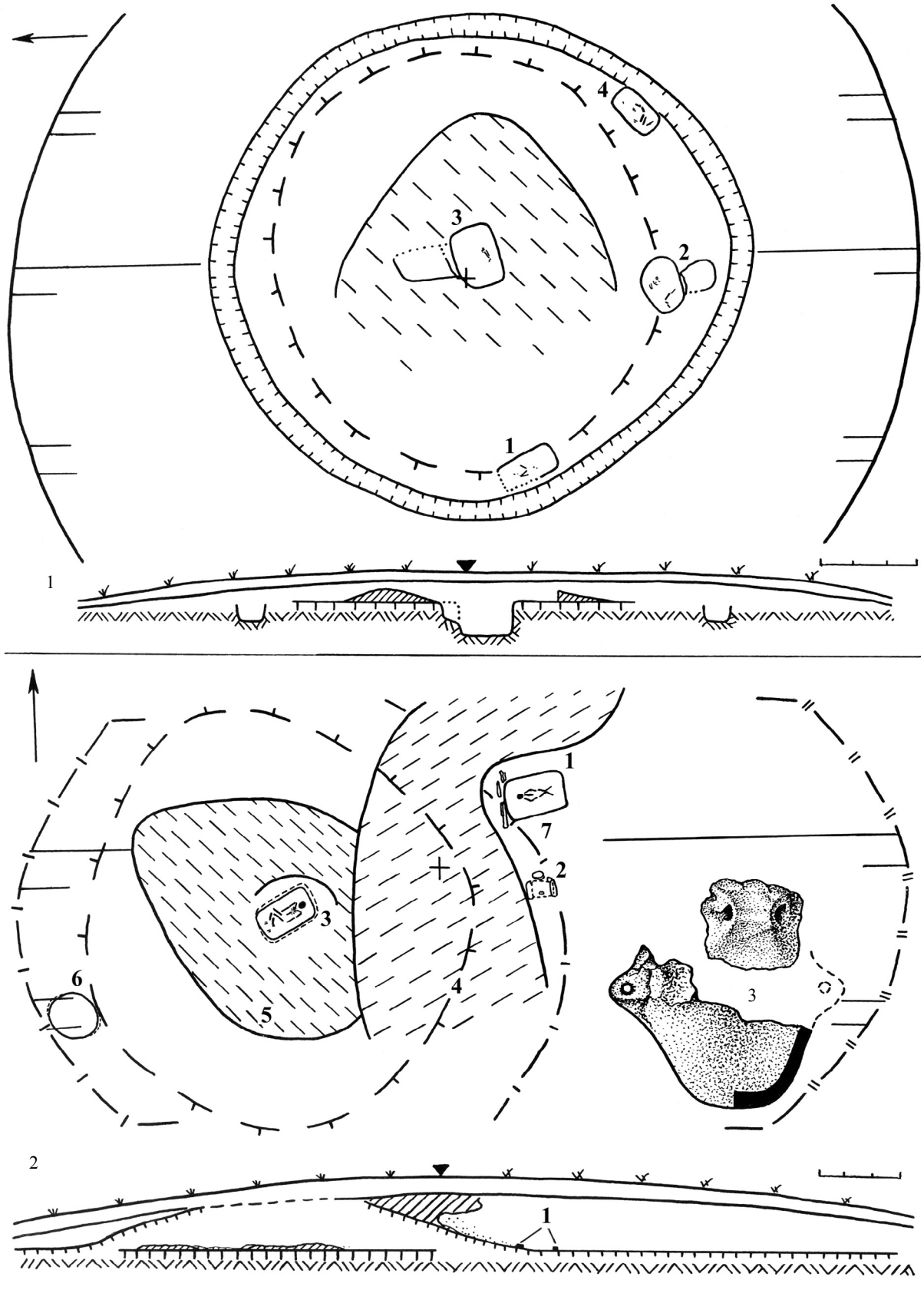

Рис. 2. 1 - Курган 3, план и разрез; 2 - курган 4, план и разрез; 3 - курган 4, сосуд из насыпи.

и предплечье с кистью в сочленении), покрытые красной охрой. Судя по положению руки, погребенный был ориентирован головой на запад. При сравнении всего костного материала выяснилось, что все кости принадлежали одному человеку. Очевидно при ограблении скелет был разрушен и частично выброшен наверх (рис. 3/1).

Погребение 4 (ямной культуры-?) обнаружено в юго-восточном секторе кургана (135°), на расстоянии 8 м и глубине 1,34 м (рис. 2/1).

Яма неправильной прямоугольной формы, длинной осью ориентирована по линии северо-восток – юго-запад. Размеры: 1,6×0,87 м, отмеченная глубина 0,1 м.

На дне обнаружены плохо сохранившиеся кости взрослого человека, лежавшие в анатомическом порядке. Судя по ним, погребенный лежал на левом боку, скорченно, головой на северо-восток. Левая рука вытянута вдоль тела, правая – слегка согнута. На костях отмечены следы красной охры (рис. 3/8).

Стратиграфия и относительная хронология кургана 3.

Насыпь однородная, гумусированная по консистенции, была возведена в один прием в эпоху ранней бронзы над основным погребением 3 (ямной культуры).

Погребальная площадка оконтурена рвом. шириной 0,75 м и диаметром 17 м. Погребальная почва (ПП) с четкой линией ДГ, длиной 11 м, отмечена с уровня 0,75 м, на ней зафиксирован выкид материкового суглинка из основного погребения.

В насыпь готового кургана были впущены погребения эпохи ранней бронзы: погребение 4 (ямной культуры) и погребение 2 (катакомбной культуры). Последним по времени захоронения является погребение 1 (КМК-?).

КУРГАН 4 находился на расстоянии 0,5 км к северо-востоку от кургана 3, ежегодно распахивался. Возможно, был полицентричен и состоял из двух насыпей, на момент раскопок объединенных в одну. Его современная высота составила 2,75 м, а диаметр – 50 м (рис. 2/2). Два основных захоронения относятся к ямной культуре. Всего обнаружено 7 разновременных погребений.

Погребение 1 (основное для П-ой насыпи, ямной культуры) обнаружено в северо-восточном секторе кургана (45°), на расстоянии 4 м и глубине 3,3 м.

Глинистый выкид дугой располагался к западу и северу от ямы, причем северная часть выкида лежала на ПП-П, а западная – на восточной поле насыпи I (рис. 2/2).

Яма прямоугольной формы, длинной осью ориентирована по линии запад-восток, с небольшим отклонением. Размеры: 2,1×1,45 м, глубина 0,8 м. На уровне 2,5 м она была перекрыта плахами, толщиной 3-7 см, расположенными поперек ямы. На плахах лежали небольшие необработанные камни (мергель), длиной 10-20 см. На дне, по периметру ямы, отмечены отпечатки черного тлена в виде тонких (до 3 см) полос, а по углам и серединам сторон обнаружены 8 конических ямок, диаметром 0,06-0,10 м и глубиной 0,12-0,17 м, имеющих наклон к центру ямы.

На дне обнаружен костяк взрослого человека удовлетворительной сохранности. Погребенный лежал на спине, головой на запад, руки слегка согнуты в локтях, кистями у таза. Ноги, первоначально стоявшие коленями вверх, завалились так, что бедренные кости остались в прежнем положении, а берцовые упали между ними (рис. 3/3).

Весь костяк покрыт красной охрой, особенно интенсивно окрашены череп, грудная клетка и таз. Под костяком прослежен коричневый тлен (с вкраплениями красной охры) от подстилки.

Погребение 2 (ямной культуры-?) обнаружено в юго-восточном секторе кургана (94°), на расстоянии 3,75 м и глубине 2,75 м (рис. 2/2).

Погребение было перекрыто крупными необработанными камнями (мергель), вероятно, составленными в ящик, длинной осью ориентированный по линии запад-восток. Северная, западная и южная стенки состояли из одного, поставленного на ребро камня, восточная – из двух. Ящик перекрывался крупной плитой, размерами 0,6×0,55×0,22 м, просевшей в яму.

Камни оконтуривали прямоугольную яму, длинной осью ориентированную по линии запад-восток, размерами 0,78×0,5 м и глубиной 0,4 м. На стенках погребальной камеры про-

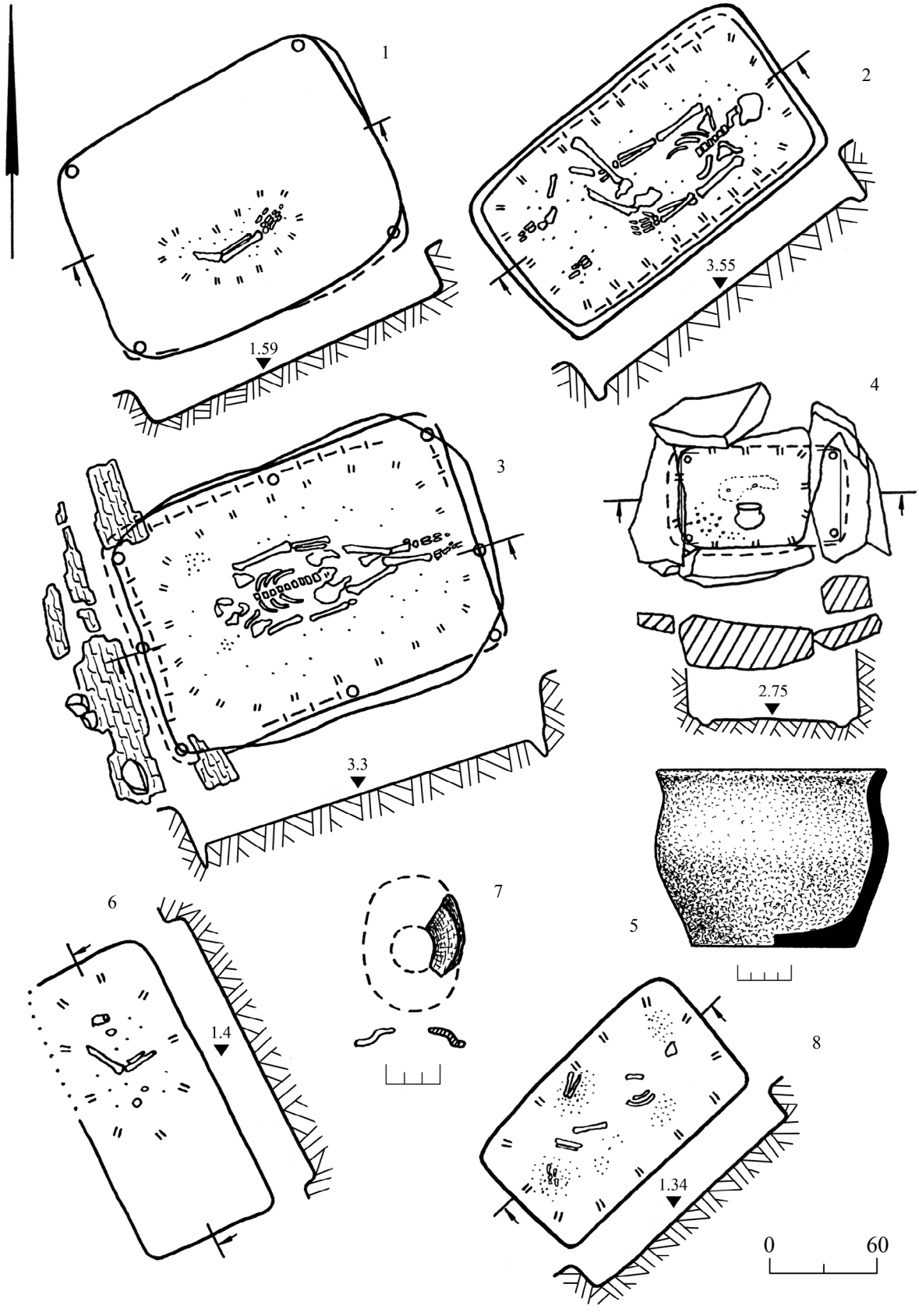

Рис. 3. 1 - Курган 3, погребение 3; 2 - курган 4, погребение 3; 3 - курган 4, погребение 1; 4 - курган 4, погребение 2; 5 - курган 4, сосуд из погребения 2; 6 - курган 3, погребение 1; 7 - курган 3, пряжка из погребения 1-?; 8 - курган 3, погребение 4.

слеживались следы кайлообразного орудия, шириной 3-4 см и длиной до 18 см. По коротким сторонам ямы прослежена узкая (до 0,02 м) канавка, заполненная древесным тленом. В углах обнаружены глубокие столбовые ямки, диаметром около 0,05 м и глубиной 0,13-0,18 м, с наклоном к центру ямы. На дне сохранился коричневый тлен от подстилки с вкраплениями красной охры (рис. 3/4).

На подстилке, ближе к западной стенке ямы, сохранились остатки костяка в виде костного тлена и фрагмента височной кости младенца. Возможно, погребенный был ориентирован головой на запад.

У южной стенки ямы на боку лежал сосуд. Сосуд лепной, горшковидной формы с резко отогнутым наружу венчиком, край которого закруглен, слабо выделенными плечиками, округлыми боками и плоским дном с едва намеченной закраиной. Изготовлен из глины с примесью шамота, обжиг неравномерный, внешняя поверхность светло-коричневого цвета с пятнами, неровная, шейка покрыта вертикальными заглаженными расчесами. Размеры: высота 10,3 см, диаметр венчика 13 см, диаметр тулова 13,5 см, диаметр дна 9 см (рис. 3/5).

Погребение 3 (основное для I-ой насыпи, ямной культуры) обнаружено в юго-западном секторе кургана (245°), на расстоянии 5,5 м и глубине 3,55 м.

Выкид мешанного материкового суглинка кольцом располагался вокруг погребения (рис. 2/2).

Яма прямоугольной формы, длинной осью ориентирована по линии северо-восток – юго-запад. Размеры: 2,2×1,35 м, отмеченная глубина 0,76 м. Стенки неровные, на них отмечены следы кайлоообразного орудия, шириной до 3 см. В заполнении обнаружены фрагменты истлевшего дерева от перекрытия. Дно ямы по периметру оконтурено канавкой, шириной и глубиной до 0,05 м, заполненной древесным тленом черного цвета. На дне зафиксирован коричневый тлен от подстилки.

На дне, по центру ямы находился костяк взрослого человека. Погребенный лежал на спине, головой на северо-восток. Ноги, первоначально согнутые в коленях и поднятые, завалились вправо. Руки вытянуты вдоль тела. Справа от черепа и у ступней прослежена обильная посыпка красной охрой (рис. 3/2).

Погребение 4 (разрушено, эпохи бронзы-?) обнаружено в центре южной полы кургана (178°), на расстоянии 5,2 м и глубине 0,87 м (рис. 2/2).

Контуры ямы не прослеживались, совершено в насыпи. Обнаружены обломок плечевой кости взрослого человека и пронизка из тонкой бронзовой пластинки, свернутой в трубочку, длиной 0,5 см и диаметром 0,2 см. Позу и ориентировку погребенного определить не удалось.

Погребение 5 (разрушено, неопределенное) обнаружено в юго-западном секторе кургана (230°), на расстоянии 8,4 м и глубине 1,39 м (рис. 2/2).

Контуры ямы не прослеживались, совершено в насыпи. Обнаружены фрагменты черепа и ребра, принадлежавшие ребенку. На костях отмечены слабые следы охры. Позу и ориентировку погребенного определить не удалось.

Погребение 6 (кенотаф, катакомбной культуры) обнаружено в юго-западном секторе кургана (245°), на расстоянии 14 м и глубине 3,95 м (рис. 2/2).

Яма округлой в плане формы, длинной осью ориентирована по линии северо-запад – юго-восток. Размеры: диаметр около 1,75 м, отмеченная глубина 0,7 м. На дне найдено несколько мелких кусочков древесного угля.

Кости погребенного не обнаружены (рис. 4/3).

Погребение 7 (разрушено, неопределенное) обнаружено в северо-восточном секторе кургана (84°), на расстоянии 4,25 м и глубине 0,4 м (рис. 2/2).

Контуры ямы не прослеживались, совершено в пахотном слое. Обнаружены фрагменты черепа и несколько обломков костей. Позу и ориентировку погребенного определить не удалось.

Стратиграфия и относительная хронология погребений кургана 4.

Курган сложной конструкции, состоял из двух строительных горизонтов. Первая насыпь комковато-слоистой структуры, высотой 1,85 м и диаметром 20 м, была возведена над основным погребением 3 (ямной культуры). ПП-I с

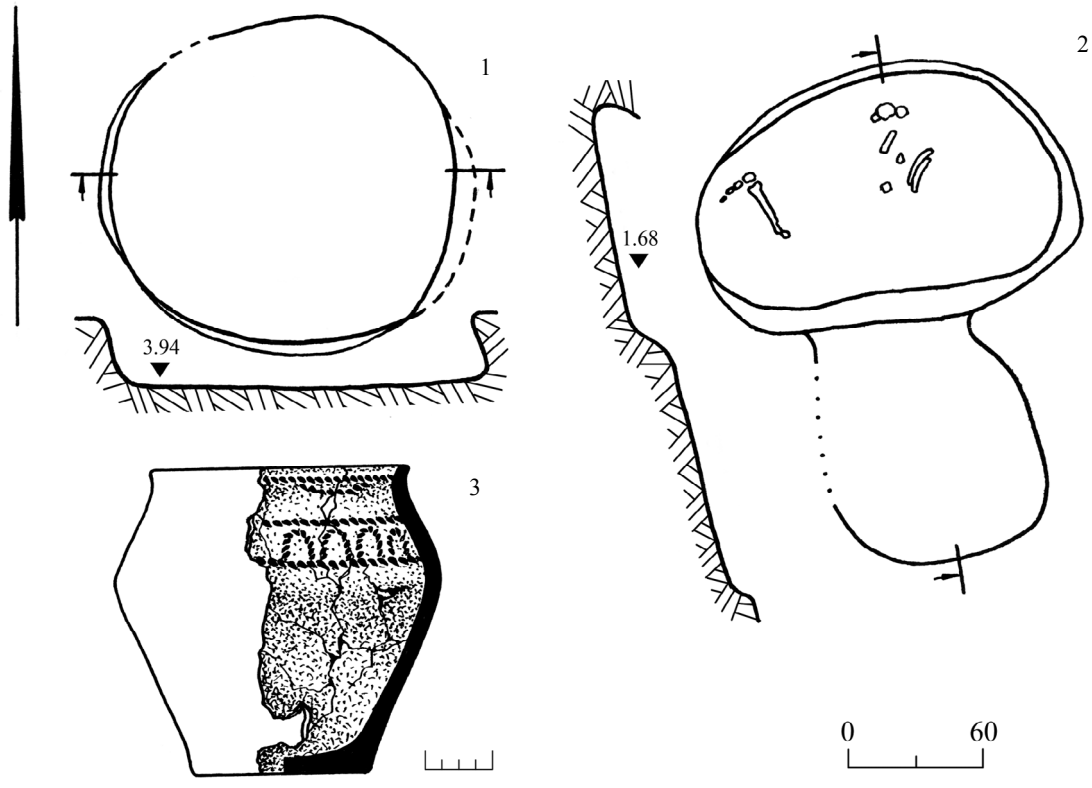

Рис. 4. 1 - Курган 4, погребение 6; 2 - курган 3, погребение 2; 3 - курган 3, сосуд из погребения 2.

четкой линией ДГ длиной 13,75 м зафиксирована с уровня 2,75 м. На ней отмечен выкид мешанного материкового суглинка, мощностью до 0,25 м из основного погребения 3.

На краю первой насыпи, с юго-восточной стороны было совершено погребение 1 (ямной культуры), над которым была возведена вторая насыпь, комковато-слоистой структуры, которая частично перекрыла первую. ПП-II с видимой линией ДГ зафиксирована с уровня 2,75 м. Вторая насыпь увеличила диаметр кургана до 50 м, а высоту его – до 2,75 м. Возможно, курган был полицентричен. Помимо двух основных погребений ямного времени, курган содержал еще 5 разновременных захоронений (всего – 7).

В юго-восточном секторе кургана (118°), на расстоянии 7,65 м и глубине 0,81 м, был обнаружен сосуд. Это нижняя часть небольшой амфорки, имеющей на округлом тулове петельчатое ушко с горизонтальным отверстием (вероятно, было парное) и маленькое, слегка уплощенное дно. Изготовлен сосуд из плохо отмученного слоистого теста, обжиг костровый, неравномерный. Поверхность заглажена, серого цвета. Размеры: сохранившаяся высота 8 см, диаметр дна 4 см, ширина ушка 2,5-3,0 см, диаметр отверстия 5 см (рис. 2/3). Вероятно, относится к ямной культуре, но связать его с конкретным погребением не представляется возможным.

В насыпь готового кургана было впущено погребение 2 (ямной культуры). Следующим по времени захоронения является погребение 6 (катакомбной культуры). Три погребения – 4, 5, 7 – были разрушены плантажной вспашкой, их культурную принадлежность определить не удалось. Погребение 4, вероятно относится к эпохе бронзы.

КУРГАН 5 находился на расстоянии 2,1 км на юго-запад от южной окраины с. Дуруитоаря Ноуэ. Ежегодно распахивался, его современная высота составляла 0,85 м, а диаметр 26 м (рис. 5/1). Курган был возведен в эпоху ранней бронзы над двумя основными погребениями ямной культуры. Кроме них содержал еще 4 разновременных погребения, всего – 6.

Погребение 1 (позднекочевническое) обнаружено в юго-западном секторе кургана (215°), на расстоянии 13 м и глубине 1,3 м.

Контуры ямы не прослеживались. На уровне материкового суглинка по линии северо-запад – юго-восток лежали кости ног и часть таза взрослого человека, судя по которым, погребенный лежал вытянуто, головой на северо-запад (рис. 5/5).

У правой бедренной кости были найдены часть железного ножа и невыразительные фрагменты сильно коррозированного железа. Нож черенковый, однолезвийный. Размеры: сохранившаяся длина 4 см, длина черенка 2,5 см, ширина лезвия 1 см (рис. 6/6).

Погребение 2 (сарматское) обнаружено в юго-восточном секторе кургана (168°), на расстоянии 13 м и глубине 1,46 м (рис. 5/1).

Контуры ямы не прослеживались. На уровне материкового суглинка находился костяк ребенка (3-5 лет). Погребенный лежал на спине, вытянуто, головой на север (рис. 6/1).

У правой большеберцовой кости стояли два сосуда. Сосуд 1 – гончарная краснолаковая коническая чашечка с профилированным венчиком, который был выделен двумя горизонтально расположенными углубленными линиями. Выполнен из хорошо отмученной глины без видимых примесей, обжиг сквозной. Поверхность гладкая, кирпичного цвета, по верхней части – темная полива. Возможно, чашечка ремонтировалась, о чем свидетельствуют три пары небольших отверстий. Размеры: высота 5,5 см, диаметр венчика 11 см, диаметр дна 5,5 см (рис. 6/4).

Сосуд 2 стоял рядом с первым. Сохранилась только нижняя часть горшка вытянутых пропорций с округлыми боками и плоским дном. Сосуд лепной, изготовлен из глины с примесью шамота. Обжиг неравномерный. Поверхность неровная, красновато-серого цвета. Размеры: сохранившаяся высота 9,5 см, диаметр дна 4 см, диаметр тулова 8,2 см (рис. 6/9).

Погребение 3 (неопределенное) обнаружено в северо-западном секторе кургана (280°), на расстоянии 6 м и глубине 0,8 м (рис. 5/1).

Костяк плохой сохранности принадлежал взрослому человеку. Очевидно, погребенный (женщина-?) лежал на левом боку, скорченно, головой на север, руки вытянуты вдоль тела (рис. 6/3).

Погребение 4 (основное, ямной культуры, парное) обнаружено в центре кургана (180°), на расстоянии 1,5 м и глубине 1,89 м (рис. 5/1).

Яма подпрямоугольной формы с округленными углами, длинной осью ориентирована по линии восток-запад, с небольшим отклонением. Размеры: 2,14×1,4-1,6 м. Стенки ровные, вертикальные, дно горизонтальное. В заполнении ямы встречались фрагменты истлевшего дерева от перекрытия. На дне, по углам располагались конические ямки от кольев, диаметром 0,04-0,05 м и глубиной около 0,20 м.

Погребение парное. Костяки сохранились не полностью, левый принадлежал мужчине (35-40 лет), правый – женщине (35-40 лет). Мужчина был уложен на спину, скорченно, головой на восток, с вытянутыми руками, левая – направлена к женщине. Ноги были согнуты в коленях, лежали слева. Женщина была положена на спине, с разворотом направо (развернута к мужчине), головой на восток. Руки отставлены и согнуты в локтях, ноги, согнутые в коленях, лежали справа. По-видимому, погребенные были повернуты друг к другу, а руки – соединены.

Кости обильно посыпаны малиновой охрой, особенно интенсивно черепа. Под костяками и по всему дну зачищен коричневый тлен от подстилки. Между костями ног, на дне, сохранился фрагмент деревянной плахи, длиной 0,20 м и шириной 0,05 м, вероятно, от перекрытия (рис. 6/10).

На одинаковом расстоянии от черепов (0,03 м) лежала речная галька яйцевидной формы, размерами 4×2 см. Галька была интенсивно посыпана красной охрой. Слой охры составлял 3-4 мм (рис. 6/7).

Погребение 5 (основное, ямной культуры) обнаружено в юго-западном секторе кургана (175°), на расстоянии 7,5 м и глубине 1,82 м (рис. 5/1).

Яма прямоугольной формы с округленными углами, длинной осью ориентирована по линии восток-запад, с незначительным отклонением. Размеры: 1,72×1-1,15 м, отмеченная глубина 1,1 м. Стенки погребальной камеры отвесные, дно горизонтальное. По дну зачищен коричневый тлен от подстилки. В северо-западной части ямы, на дне, обнаружено два небольших уголька.

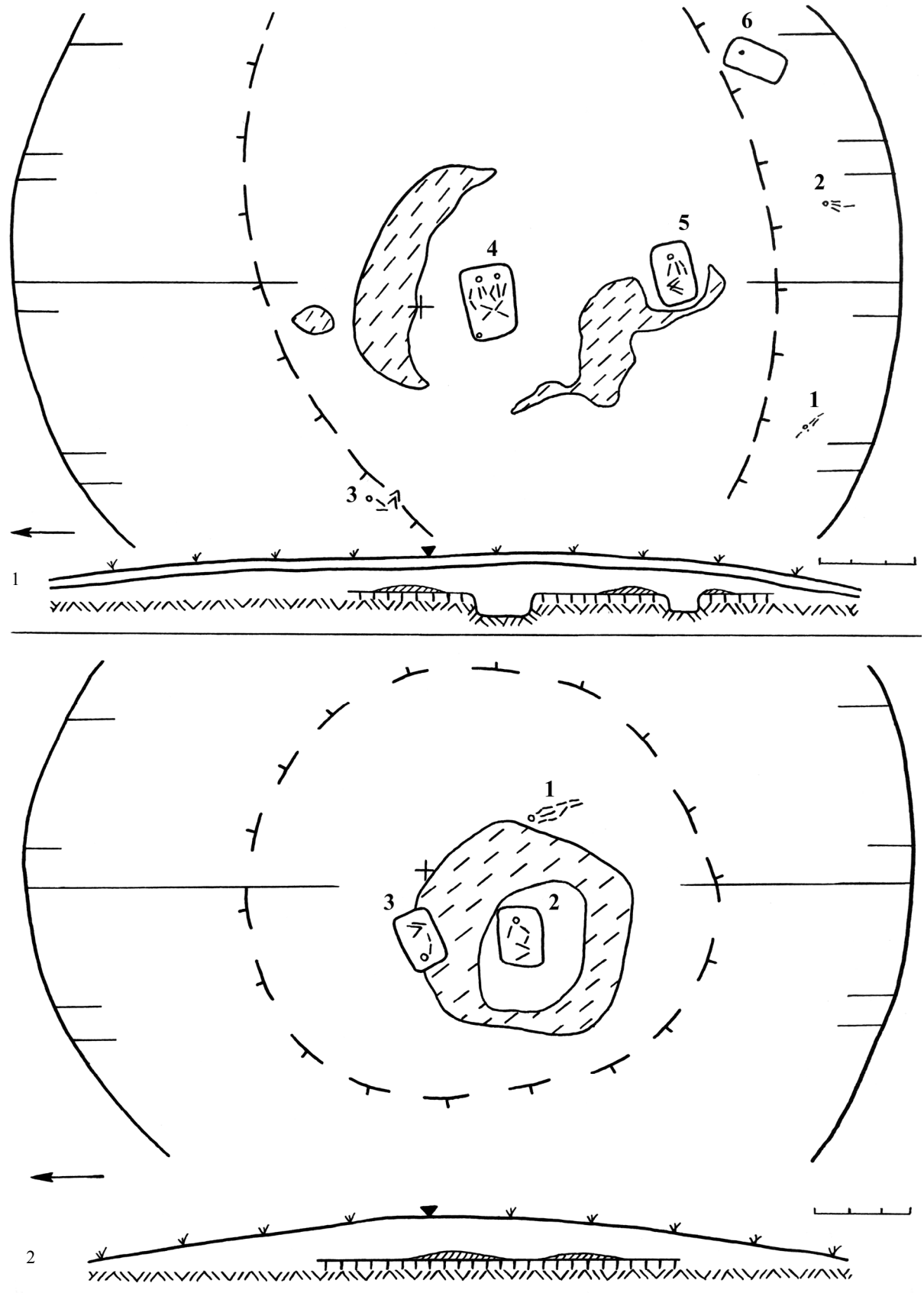

Рис. 5. 1 - Курган 5, план и разрез; 2 - курган 7, план и разрез.

На дне обнаружен костяк, принадлежавший женщине (30-35 лет). Погребенная была положена на спину, скорченно, головой на восток, руки вытянуты вдоль. Ноги, согнутые в коленях, завалились вправо. Костяк посыпан красной охрой, особенно интенсивно череп. У левой плечевой кости находился комок охры (рис. 6/5).

На левой лопатке лежало бронзовое колечко. Изготовлено из тонкой в сечении проволоки, диаметром 1,5 мм, согнутой в полтора оборота. Диаметр 7 мм (рис. 6/8).

Погребение 6 (ямной культуры) обнаружено в юго-восточном секторе кургана (145°), на расстоянии 12,5 м и глубине 1,45 м (рис. 5/1).

Яма прямоугольной формы, длинной осью ориентирована по линии северо-восток – юго-запад. Стенки ровные, дно имеет незначительные перепады. Размеры: 1,65×1,1 м, отмеченная глубина 0,2 м. На дне обнаружены 4 конические ямки от кольев, диаметром 0,03 м иглубиной 0,15-0,20 м. Две из них располагались вдоль северной стенки ямы, две – вдоль западной. На дне прослежен белесо-коричневый тлен от подстилки, на нем – бурая охра.

Костяк практически отсутствовал. Сохранились лишь фрагменты черепа, судя по которым, погребенный лежал головой на северо-восток (рис. 6/2).

Стратиграфия и относительная хронология погребений кургана 5.

Насыпь кургана гумусированная, была возведена в один прием в эпоху ранней бронзы над двумя погребениями – 4, 5 (ямной культуры). ПП с видимой линией ДГ, длиной 14 м и мощностью 0,15 м, зафиксирована с уровня 0,85 м. На ней прослежены два выкида материкового суглинка, мощностью до 0,3 м, из основных погребений, которые располагались с западной стороны от ям.

В восточную полу кургана было впущено погребение 6 (ямной культуры). Следующим в курган было совершено погребение 2 (сарматской культуры). Последним по времени захоронения является погребение 1 (позднекочевническое).

КУРГАН 6 находился на расстоянии 0,3 км на запад и 1 км на север от кургана 5. Ежегодно распахивался, несколько вытянут с западной стороны. Его современная высота составила 1,7 м, диаметр – около 31 м. Курган имел сложную конструкцию и состоял их двух насыпей. Наиболее древняя насыпь была сооружена в эпоху позднего энеолита, вторая – была возведена в эпоху ранней бронзы и соотносится с ямной культурой. Всего в кургане обнаружено 5 разновременных погребений (рис. 7).

Погребение 1 (неопределенное) обнаружено в юго-восточном секторе кургана (165°), на расстоянии 14 м и глубине 1,75 м (рис. 8/1).

Контуры ямы не прослеживались. На уровне предматерикового суглинка обнаружен плохо сохранившийся костяк взрослого человека. Очевидно, погребенный лежал на спине, вытянуто, головой на юго-запад.

Погребение 2 (основное, ямной культуры) обнаружено в центральной части кургана (215°), на расстоянии 3 м и глубине 2,5 м (рис. 7).

На уровне ДДП над погребением были зачищены остатки деревянного перекрытия в виде плах, уложенных вдоль погребальной камеры. Плахи (5 штук), толщиной до 0,2 м, лежали на заплечиках и частично просели внутрь ямы. Возможно, что на этом уровне, перед тем как были уложены плахи, яма была перекрыта, циновкой (-?). От нее на расстоянии до 1 м от краев ямы сохранился тонкий слой белесо-коричневого тлена с волокнистой структурой. Это покрытие на уровне заплечиков было закреплено небольшими колышками, расположенными без определенного порядка вокруг ямы, от которых сохранились 11 небольших ямок, диаметром 0,02-0,03 м и глубиной 0,10-0,20 м.

Яма прямоугольной формы с округленными углами, длинной осью ориентирована по линии запад-юго-запад – восток-северо-восток. Размеры: 2,12×1,08 м, глубина 1,45 м.

Стенки камеры довольно ровные, дно горизонтальное. По углам и серединам сторон были обнаружены 8 ямок от кольев, диаметром 0,04-0,06 м и глубиной 0,12-0,30 м. Нами были сделаны слепки разрезов нескольких кольев. По гипсовым слепкам видно, что колья были круглые в сечении, деревянные (видна структура дерева), заточены на конус (рис. 8/4). Дно было устлано подстилкой, имевшей

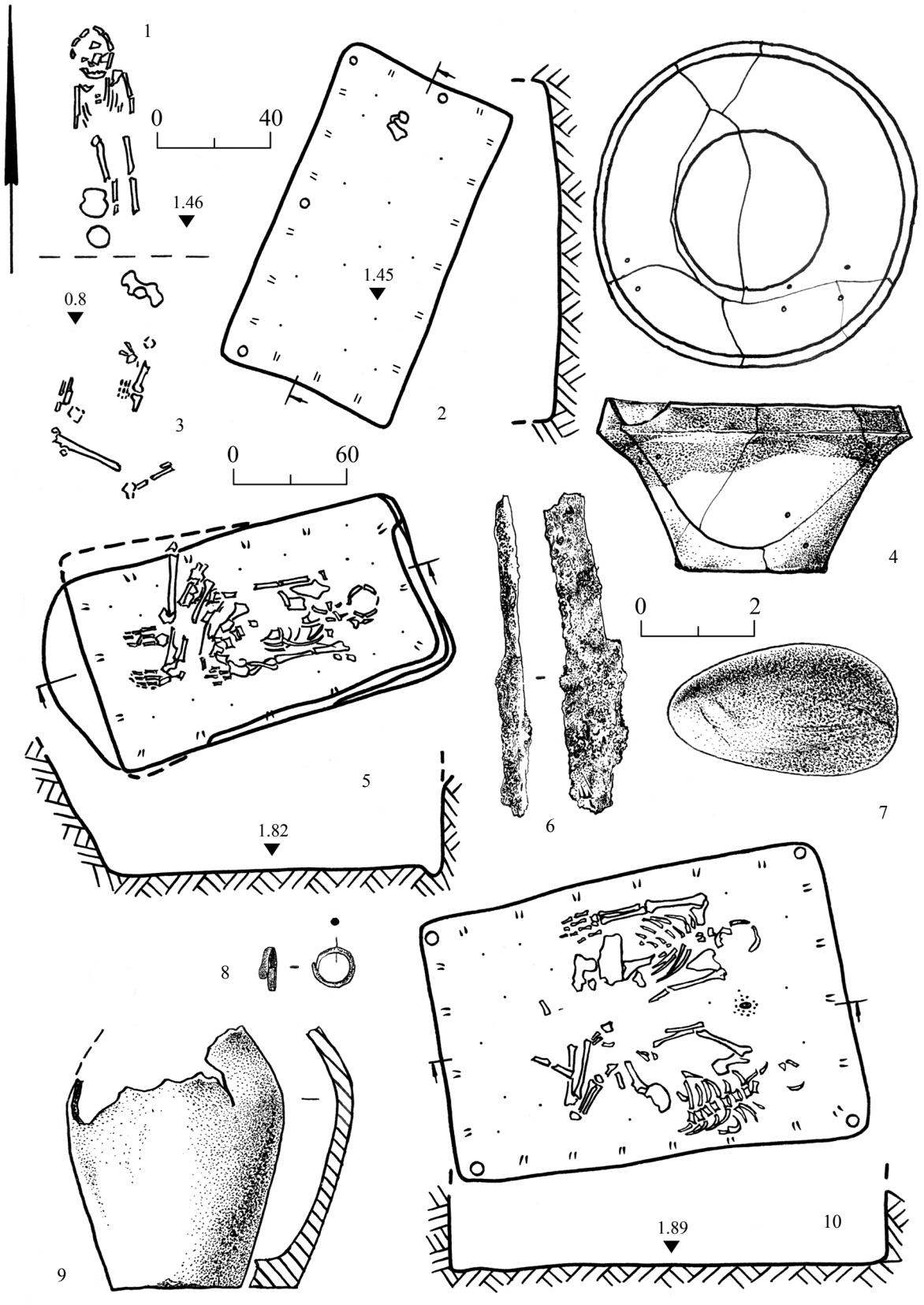

Рис. 6. 1 - Курган 5, погребение 2; 2 - курган 5, погребение 6; 3 - курган 5, погребение 3; 4 - курган 5, сосуд из погребения 2; 5 - курган 5, погребение 5; 6 - курган 5, нож из погребения 1; 7 - курган 5, галька из погребения 4; 8 - курган 5, колечко из погребения 5; 9 - курган 5, сосуд из погребения 2; 10 - курган 5, погребение 4.

волокнистую структуру (кора-?). Волокна шли поперек ямы. От подстилки сохранился коричневый тлен. Подстилка по периметру была оконтурена двумя, параллельно идущими тонкими черными отпечатками, напоминающими след от обгоревшего шнура. Расстояние между отпечатками 0,05-0,06 м, а их ширина – 0,01 м.

На дне, по центру ямы обнаружен костяк, принадлежавший мужчине (45-55 лет). Погребенный лежал на спине, скорченно, головой на запад – юго-запад. Руки, слегка согнутые в локтях, широко расставлены вдоль тела. Ноги, ранее согнутые в коленях и приподнятые, распались ромбом. Кости, особенно череп, слабо окрашены малиновой охрой. У левой плечевой кости был найден комочек красной охры, другой комочек лежал между двумя отпечатками шнура у северо-западного угла ямы (рис. 8/2).

Погребение 3 (сарматской культуры) обнаружено в юго-западном секторе кургана (208°), на расстоянии 17 м и глубине 2,65 м (рис. 7).

Яма прямоугольной формы с округленными углами, длинной осью ориентирована по линии север-юг. Размеры: 1,9×1,25 м, отмеченная глубина 0,6 м.

По длинным сторонам яма имеет ступеньку, высотой около 0,2 м, образующую углубление, где находился костяк ребенка (6-7 лет). Сохранились лишь кости ног, остальные кости в беспорядке были сосредоточены в северной части ямы. Очевидно, погребенный лежал на спине, вытянуто, головой на север (рис. 9/1).

У правого коленного сустава найден бронзовый предмет (зеркало) округлой в плане формы, диаметром 4 см и толщиной до 0,2 см (рис. 9/2).

У левого колена найдена бронзовая иголочка. Она заострена с одного конца, а на другом – имеется крючок, вероятно от застежки (рис. 9/3).

Среди костей, собранных в кучу на разных глубинах, лежали бусины. Из них: 20 из обожженного янтаря, вытянутой неправильной формы, длиной 1,2-1,8 см и шириной 0,5-1,4 см (рис. 9/6); 4 стеклянных трехчастных перламутровых бусины, длиной 2 см и диаметром 0,3 см (рис. 9/11). В области берцовых костей найден бледно-голубой бисер, около 40 штук, диаметром 0,2-0,3 см (рис. 9/5).

В северной части погребения, у ребер, найдена часть фибулы – стержень, длиной 1,5 см с навитой на него проволокой, сечением 0,1 см (рис. 9/9).

У ног (в заполнении) находились 5 фрагментов сильно коррозированного железа (рис. 9/4, 8).

Погребение 4 (поздний энеолит) обнаружено в юго-западном секторе кургана (240°), на расстоянии 11,8 м и глубине 2,82 м (рис. 7).

Погребальная камера округлой в плане формы, длинной осью ориентирована по линии восток-запад, с незначительным отклонением. Стенки ровные, плавно расширяются ко дну, достигая размеров 1,83×1,45 м, отмеченная глубина 0,75 м. На стенках хорошо сохранились вертикальные желобчатые следы от орудия с рабочим краем шириной около 4 см. Дно горизонтальное. Заполнение ямы – мешанный грунт, в котором встречались фрагменты истлевшего дерева.

В погребении прослежено несколько слоев различного тлена и посыпок. Последовательность, очевидно, такова: первоначально дно ямы было устлано растительной подстилкой, от которой сохранился белесо-коричневый тлен; далее прослежен слой желтоватого тлена, возможно, от плетенной коры (-?), и затем дно было посыпано темно-красной охрой. На таким образом подготовленное дно был уложен деревянный настил (от него сохранился мощный слой темно-коричневого цвета), на котором и находился погребенный. Этот настил был оконтурен шнуром, позднее сожженным, от которого местами сохранился черный отпечаток. Подстилка под настилом, так и за его пределами, местами обожжена.

На дне, по центру ямы обнаружен костяк удовлетворительной сохранности, принадлежавший взрослому человеку (вероятно – женщине). Погребенный лежал на правом боку, головой на восток – северо-восток. Руки, согнутые в локтях, лежали у лица, кистями под правой щекой. Ноги сильно согнуты – угол сгиба в тазобедренном суставе составлял 90°, в коленях – 45°, лежали справа. Правая стопа была обращена подошвенной стороной вверх (рис. 8/3).

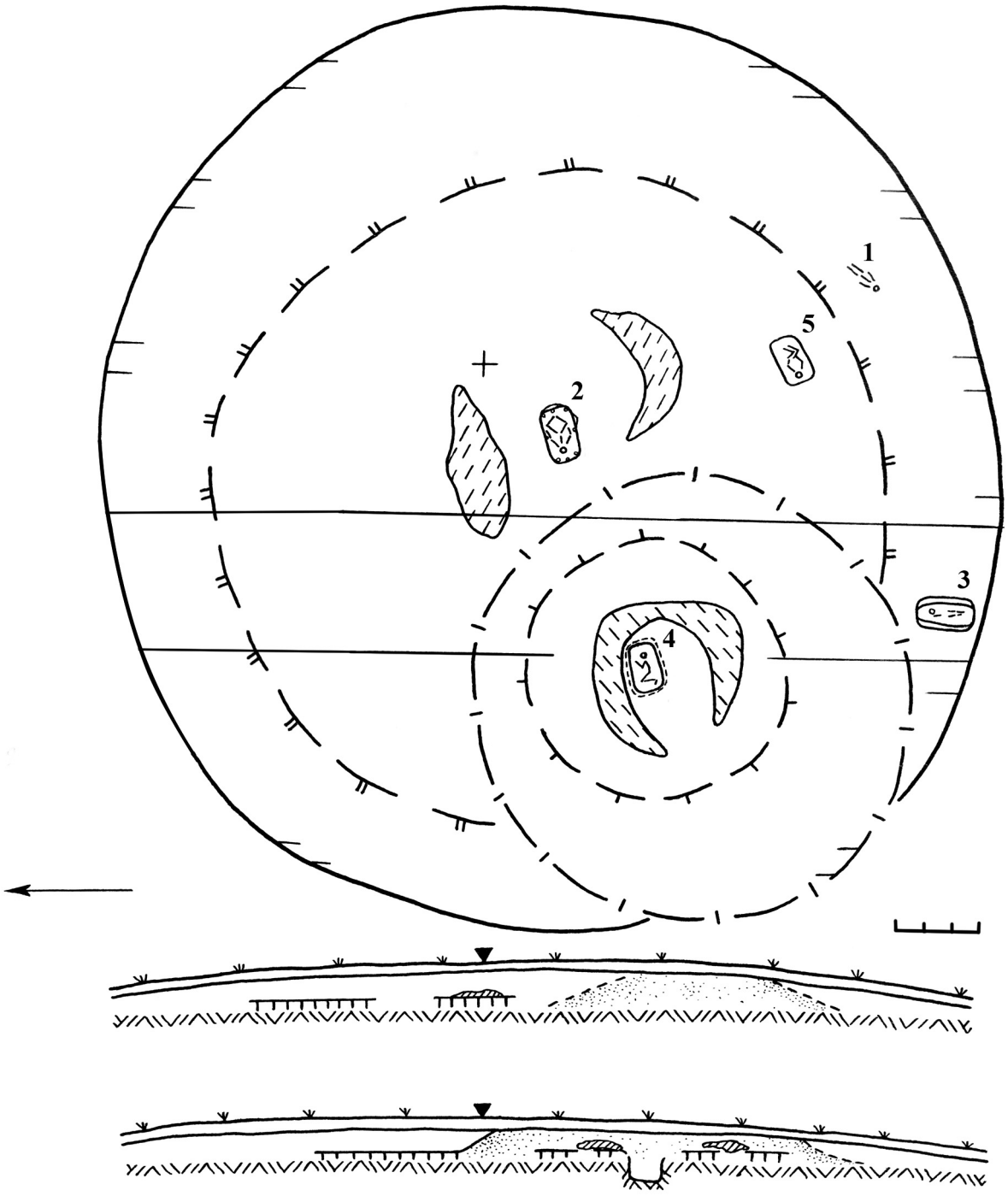

Рис. 7. Курган 6, план и разрез.

Между проксимальным концом правой плечевой кости и нижней челюстью, а также под черепом, зафиксирован порошкообразный слой угольков. Под черепом и плечевым костями рук прослежен красно-бурый тлен с пепельно-серыми волокнами, вероятно, от одежды. На расстоянии 0,2 м на юг от черепа лежал небольшой комок красной охры.

Погребение 5 (ямной культуры) обнаружено в юго-восточном секторе кургана (180°), на расстоянии 11 м и глубине 2,3 м (рис. 7).

Яма прямоугольной формы, длинной осью ориентирована по линии юго-запад – северо-восток. Размеры: 1,7×1,0 м, отмеченная глубина 0,48 м. Стенки ямы довольно ровные, дно

слегка приподнятое в западной части. По углам и серединам сторон расположены 8 ямок от кольев, диаметром около 0,04 м и глубиной до 0,2 м. Дно покрыто коричневым тленом от подстилки, посыпано красной охрой, особенно интенсивно у ног.

На дне, по центру ямы обнаружен костяк взрослого человека. Погребенный лежал на спине, головой на запад – юго-запад, скорченно. Руки, слегка согнутые, лежали вдоль тела, кисти тыльной стороной вверх. Ноги, согнутые в коленях, завалились вправо, не касаясь дна. У бедренной кости лежал комочек красной охры (рис. 8/5).

Стратиграфия и относительная хронология погребений кургана 6.

Курган имел сложную конструкцию, состоял из двух насыпей, возведенных в различные исторические эпохи.

Первая насыпь, со значительной примесью материкового суглинка, высотой 0,9 м и диаметром около 16 м, была сооружена над основным захоронением 4 в эпоху позднего энеолита. ПП-I с видимой линией ДГ, длиной около 10 м, зафиксирована с уровня 0,9 м, ее мощность – до 0,2 м. На ней, кольцом с несомкнутыми концами, лежал выкид материкового суглинка из основного погребения. Внутренний диаметр выкида около 3,2 м, внешний – 5,5 м, мощность до 0,25 м.

На расстоянии 2,5 м от полы энеолитического кургана было совершено погребение 2 (ямной культуры). Над ним была возведена вторая насыпь, гумуссированная по консистенции, которая увеличила курган до 1,7 м в высоту и около 31 м в диаметре. ПП-II с видимой линией ДГ, длиной около 22 м и мощностью до 0,2 м, зафиксирована с уровня 1,7 м. На ней прослежен выкид материкового суглинка из погребения 1, двумя пятнами располагавшийся на расстоянии 1,7-2,5 м с двух сторон погребения.

В восточную полу насыпи-II было впущено погребение 5 (ямной культуры). Следующим по времени захоронения является погребение 3 (сарматской культуры). Последним в курган было захоронено погребение 1 (позднекочевническое).

КУРГАН 7 находился на расстоянии 600 м на север и 50 м на запад от кургана 2. Не распахивался. Его современная высота составляла 1,15 м, диаметр – около 18 м (рис. 5/2). Курган был возведен в один прием в эпоху ранней бронзы и содержал 3 разновременных захоронения.

Погребение 1 (неопределенное) обнаружено в юго-восточном секторе кургана (152°), на расстоянии 3 м и глубине 1,05 м (рис. 5/2).

Контуры ямы не прослеживались. На уровне предматерикового суглинка обнаружен костяк взрослого человека (мужчина 35-40). Погребенный лежал на спине, вытянуто, головой на север. Под костями отмечен тонкий слой коричневого тлена от подстилки. На расстоянии 0,25 м на восток от левой локтевой кости лежал небольшой комочек красной охры. У левой стопы обнаружены 2 кремневых отщепа (рис. 9/10).

Погребение 2 (основное, ямной культуры) обнаружено в центральной части кургана (200°), на расстоянии 2 м и глубине 2,13 м (рис. 5/2).

Яма прямоугольной формы, длинной осью ориентирована по линии запад-восток. Размеры: 1,75×1,31 м, отмеченная глубина до 0,8 м. Стенки ровные, расширяются к горизонтальному дну. По периметру дна ямы зачищена канавка, шириной 0,05-0,07 м и глубиной 0,05-0,08 м, заполненная древесным тленом. По углам ямы обнаружены ямки от кольев, диаметром 0,05-0,10 м и глубиной 0,05 м. По дну зачищен тонкий слой коричневого тлена от подстилки.

На дне, по центру ямы находился костяк взрослого человека (18-20 лет). Погребенный, очевидно, лежал на спине с небольшим наклоном влево, скорченно, головой на восток. Левая рука была приподнята в плече, вытянута и широко отставлена, правая – согнута в локте. Ноги, сильно согнутые в коленях и приподнятые, лежали слева. Костяк (особенно интенсивно череп) был окрашен охрой (рис. 8/6).

Погребение 3 (ямной культуры) обнаружено в центре кургана (270°), на расстоянии 1 м и глубине 1,65 м (рис. 5/2).

Яма была зафиксирована, фактически, по донной части, имела прямоугольные очертания (1,64×1,1 м) и длинной осью была ориентирована по линии северо-восток – юго-запад.

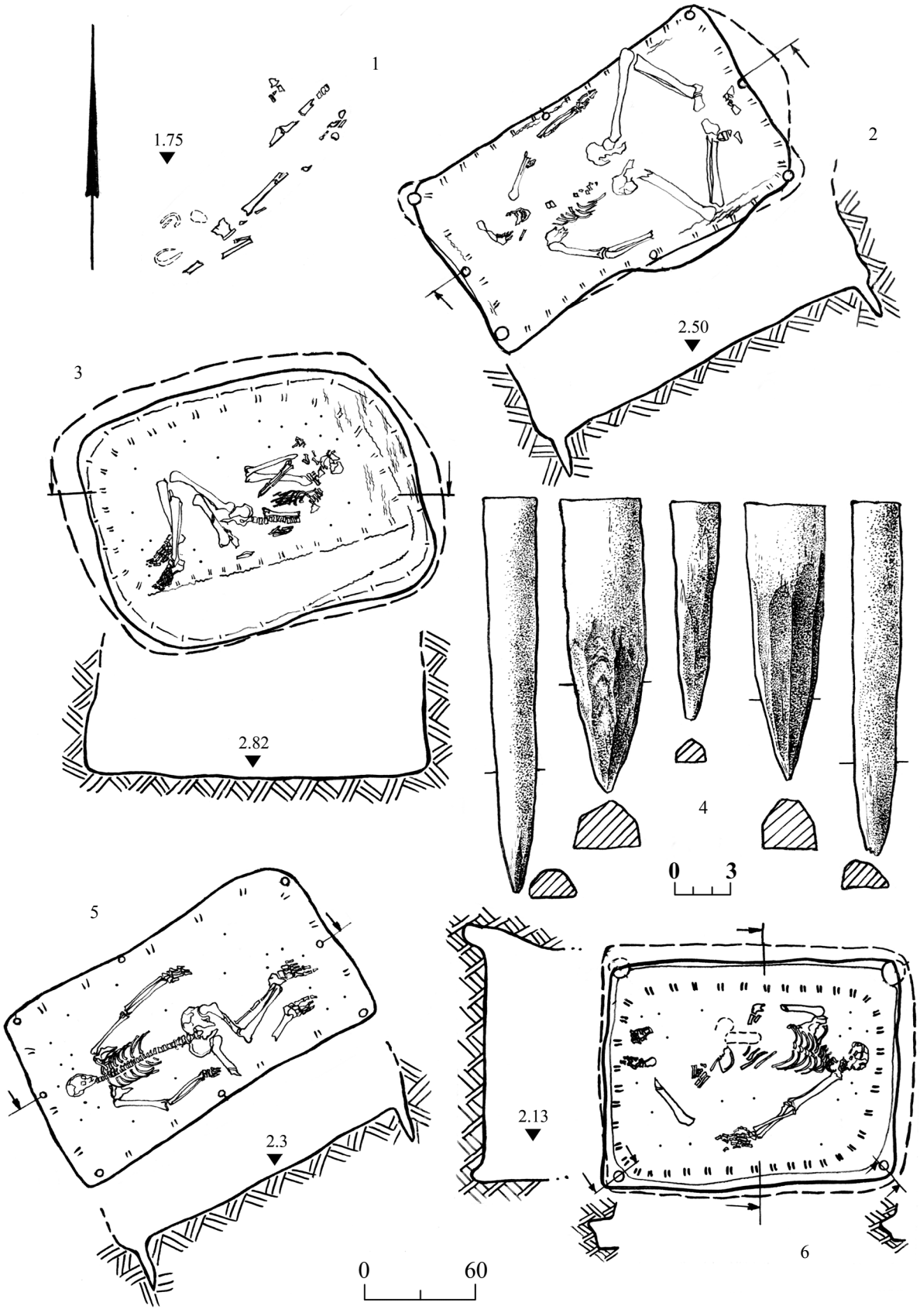

Рис. 8. 1 - Курган 6, погребение 1; 2 - курган 6, погребение 2; 3 - курган 6, погребение 4; 4 - курган 6, слепки кольев из погребения 2; 5 - курган 6, погребение 5; 6 - курган 7, погребение 2.

На дне обнаружен костяк очень плохой сохранности, принадлежавший взрослому человеку (30-40 лет). Погребенный, вероятно, лежал на правом боку, головой на запад – юго-запад, с вытянутой правой рукой.

Под костяком зачищен темно-коричневый тлен, очевидно, от деревянного настила, который был оконтурен черным отпечатком от обгоревшего шнура, шириной около 1 см. Костяк и настил под ним обильно окрашены красной охрой (рис. 9/7).

Стратиграфия и относительная хронология погребений кургана 7.

Курган был возведен в один прием над основным погребением 2 (ямной культуры). ПП с видимой линией ДГ, длиной 14 м и мощностью до 0,2 м, зафиксирована с уровня 1,15 м. На нем прослежен кольцеобразный выкид (внешний диаметр около 11 м) материкового суглинка из основного погребения.

Первым в курган было впущено погребение 3 (ямной культуры). Последним в курган было совершено погребение 1. Определить его культурную принадлежность затруднительно, возможно, оно было совершено в эпоху бронзы.

***

Результатом археологических работ 1982 и 1984 гг. на территории Левобережья Среднего Прута явилось исследование 5 курганных памятников, содержащих 25 разновременных захоронений.

Наибольший интерес представляет погребение 6/4, которое, бесспорно, относится к малочисленной серии наиболее ранних подкурганных захоронений, открытых в глубинных районах земледельческого ареала, – а именно, в районе традиционного обитания носителей культуры Кукутень-Триполье (Дергачев 2000, 196; Манзура 2000, 270). На левом берегу Среднего Прута надежно зафиксированы два аналогичных захоронения: Куконештий Векь[2] 2/2 (Дергачев 1982, 11) и Щербака[3] 1/2 (Ларина 1989, 710). Эти погребения, включая Дуруитоаря Ноуэ 6/4, характеризуются единством определенных признаков погребального обряда: а) занимают основную хронологическую нишу в курганах, б) совершены в округлых в плане ямах, в) характеризуются скорченным на боку положением погребенных (в 2-х случаях определены как женщины), с руками у лица, или в так называемой «земледельческой» позе.

Если взять территорию шире – Северо-Западное Причерноморье – то численность такой группы захоронений значительно возрастает: до 37 погребений (Яровой 2000, 14). Одна из территориально ближайших точек расположена вниз по течению р. Прут, на границе трипольского мира – у с. Сэрэтень[4]. Это курган (№ 1), представляющий собой сложную монументальную погребальную конструкцию с деревянными сооружениями и жертвенными ямами, интерпретирующийся как «храмовый» комплекс. Основным являлось погребение, совершенное по аналогичному обряду и содержащее набор богатых украшений (Leviţki et al. 1996, 23).

Такие погребения были объединены рядом исследователй в группу памятников типа Хаджидер-Животиловка и датируются второй половиной IV тыс. до н.э. (Яровой 2002, 73) или определяется как бессарабский вариант культуры Чернавода I с датировкой Кукутень AB/B–Триполье BI/CI (Leviţki et al. 1996, 61).

Период энеолита на территории лесостепи представлен целым рядом других памятников. Это подкурганные захоронения: Коржеуць[5] 8/насыпь (Leviţki et al. 1996, 225), Вэратик[6] 1/12 (Ларина 1989, 67), Бэдражий Векь[7] 32/заклад и Бэдражий Векь 31/8 (Яровой, Чирков, Бубулич 1990). В первом случае обнаружено ритуальное захоронение и сосуд периода Триполье CI. В следующих двух отмечено вытянутое на спине положение с ориентировкой в северном направлении. В последнем – костяк разрушен. О нескольких подкурганных трипольских захоронениях сообщает и В.А. Сафронов (Николаева, Сафронов 1976, 472). В относительной близости располагались энеолитические захоронения у с. Бурсучень[8], где была обнаружена трипольская керамика и сосуды, аналогичные сосудам из Бэдражий Векь 31/8 (Яровой 1978, 491).

[2] В русской транскрипции – Старые Куконешты.
[3] В русской транскрипции – Щербаки.
[4] В русской транскрипции – Саратены.
[5] В русской транскрипции – Коржеуцы.
[6] В в русской транскрипции – Варатик.
[7] В русской транскрипции – Старые Бедражи.
[8] В русской транскрипции – Бурсучены.

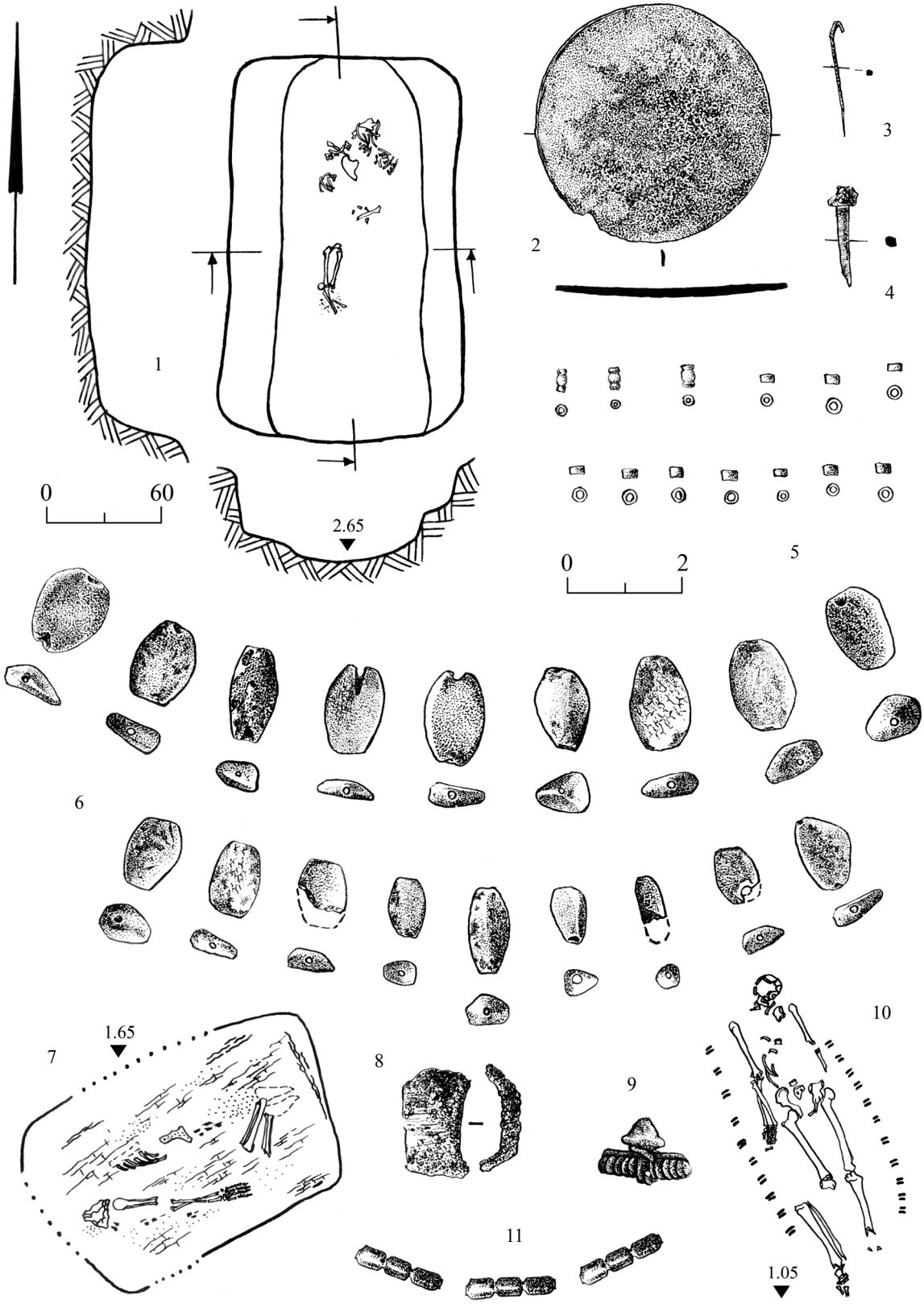

Рис. 9. 1 - Курган 6, погребение 3; 2 - курган 6, зеркало из погребения 3; 3 - курган 6, иголка из погребения 3; 4 - курган 6, фрагмент железного предмета из погребения 3; 5 - курган 6, бисер из погребения 3; 6 - курган 6, бусы из погребения 3; 7 - курган 7, погребение 3; 8 - курган 6, фрагмент железного предмета из погребения 3; 9 - курган 6, фрагмент фибулы из погребения 3; 10 - курган 7, погребение 1; 11 - курган 6, бусы из погребения 3.

Известна также целая серия трипольских поселений, локализирующихся в районе вышеперечисленных населенных пунктов: Костешть, Щербака, Бэдражий Векь (Дергачев 2000, 225), Друца I, Вэратик I и Дуруитоаря Ноуэ. На трех последних обнаружена керамика типа Кукутень С – с примесью толченой ракушки в глиняной массе сосудов (Манзура 2000, рис. 264), являющихся инородным восточным элементом. Все указанные поселения датируются периодом Кукутень А–Триполье BI. К периоду CI относится поселение у с. Коржеуць (Маркевич 1973, № 16).

Такое плотное расположение энеолитических памятников на незначительной территории лесостепи Северо-Западного Причерноморья свидетельствует о тесном взаимодействии земледельцев со степным населением.

О культурной принадлежности племен, оставивших нам «прямые свидетельства» (см. Дергачев 1999, 195) своего пребывания в Попрутье в виде монументальных памятников, и сложных этнокультурных процессах, протекавших на границе земледельческого и скотоводческого хозяйственных ареалов, до настоящего времени ведутся серьезные дискуссии и высказываются противоположные гипотезы (Дергачев 2000, 188; он же 2005, 6; Манзура 2000, 237; Яровой 2000, 42 и др.). Но несомненно одно – именно с такими контактами следует связывать появление курганной архитектуры в лесостепной зоне современной Республики Молдова.

Основную группу исследованных захоронений составляют погребения ямной культурно-исторической общности – 11 погребений. Из них: 7 – основные для I-ой или II-ой насыпей, и 4 – впускные захоронения.

Погребальный обряд, в целом, совпадает с аналогичными памятниками Северо-Западного Причерноморья, однако ряд деталей представляется интересным. В большинстве исследованных курганов прослеженная линия древнего горизонта имела насыщенный черный цвет, что может свидетельствовать о том, что перед захоронением растительность на погребальной площадке выжигалась.

На стенках погребальных камер были зафиксированы следы от кайлообразного орудия с рабочим краем 3-4 см, а на дне – ряд дополнительных конструктивных элементов. Так, в семи погребениях по углам (реже по серединам сторон, 2 сл.) обнаружены ямки от заточенных деревянных кольев-жердей, которые использовались для крепления легких перекрытий, вероятно, имитирующих жилища. Этот элемент уже довольно часто фиксируется в захоронениях ямной культуры. В двух случаях – погребения 4/3 и 7/2 – по периметру дна ямы (в 4/2 по двум сторонам) шла неглубокая канавка, заполненная древесным тленом, что было отмечено лишь в единичных случаях. Это может свидетельствовать о вероятном наличии деревянных стенок, повторяющих детали конструкции жилища.

Все ямные погребения перекрыты деревянными плахами. В этой связи наибольший интерес представляет погребение 6/2 (основное для II-ой насыпи, с западной ориентировкой погребенного). Это захоронение совершено с соблюдением сложных ритуалов, при отправлении которых использовались дерево, ткань и органические материалы (подстилки дна, легкая деревянная конструкция, перекрывающая циновка). Затем яма была накрыта пятью уложенными вдоль массивными деревянными плахами. Практически аналогичный ритуал прослежен и в погребении 4/1 (основном для II-ой насыпи, с западной ориентировкой погребенного), но на перекрытии этого захоронения отмечены необработанные камни.

Уникальной для лесостепи является конструкция впускного погребения 4/2, представляющая собой каменный ящик, сложенный из крупных необработанных камней.

Что касается положения и ориентировки погребенных в ямных захоронениях, то они представлены тремя группами (Яровой 2000, 19). Самыми ранними являются захоронения, где погребенных укладывали на спину, скорченно, с ориентировкой в восточном полукруге. Это погребения – 4/3, 5/4, 5/5, 7/2 – они определяются как древнеямные и датируются концом первой половины – серединой III тыс. до н.э. Из древнеямных следует отметить парное захоронение 5/4 с восточной ориентировкой обоих погребенных. На территории Северо-Западного Причерноморья парные погребения составляют 5%, а парные – мужчина и женщина – около 1,4%. Судя по положению костяков, мужчина занимал доминирующее

положение, что, очевидно, свидетельствует о подчиненном положении женщины в обществе (Яровой 1985, 73). Это захоронение было основным, занимало центральное положение в кургане и сопровождалось еще одним основным захоронением, совершенном по аналогичному обряду – 5/5.

Следующую группу составляют ямные захоронения, датирующиеся серединой – третьей четвертью III тыс. до н.э., со скорченным на спине положением погребенных и западной ориентировкой для основных погребений – 3/3, 4/1, но различной оринетировкой для впускных – 6/5, 4/2 (Яровой 2000, 21). Два погребения 7/3 и 3/4 являются наиболее поздними и определяются как поздне/постямные. Они датируются концом/рубежом III – началом II тыс. до н.э. и характеризуются скорченным на правом/левом боку положением с одной вытянутой рукой и согнутой в локте – другой (Яровой 2000, 22). Инвентарь представлен бронзовым колечком и двумя сосудами, один из которых редкий – амфорка, тип VII (Яровой 1985, 88).

К катакомбной культуре относятся два погребения – 3/2 и 4/6. В первом – прослежен входной колодец, находившийся в перпендикулярном сочленении с фасолевидной камерой. Здесь обнаружен сосуд ингульского типа. Погребенный лежал на левом боку, скорченно, головой на северо-восток – тип Б, по Е.В. Яровому (Яровой 2000, 30). Второе погребение – кенотаф. Символические погребения катакомбной культуры на территории Прутo-Днестровского междуречья зафиксированы в единичных случаях.

Погребение 3/1, вероятно, относится к культуре многоваликовой керамики, о чем свидетельствует костяная пряжка, характерная для инвентаря этой культуры (Савва 1992, 119).

Группа сарматских погребений немногочисленна: погребения 5/2 и 6/3. Редкой представляется форма ямы 6/3 с углублением в центральной части. Аналогичная конструкция была обнаружена у с. Перерыта, погребение 2/13 (Курчатов 2006, 283). Оба погребения, согласно инвентарю (краснолаковая чашечка, фибула) датируются II в. н.э. (Книпович 1952; Rustoiu 1997, 54).

Наиболее поздним является средневековое (позднекочевническое) погребение 5/1, которое дополнительно подтвердило факт пребывания тюрков-кочевников в Попрутье в начале II тыс. н.э. (Добролюбский 1986).

Библиография

Глазов, Курчатов 2005: В. Глазов, С. Курчатов, Тецканские курганы. Новое в погребальном обряде сармат Днестровско-Прутского региона. Revista arheologică S.N. II, 1 , 2005, 301-320.

Дергачев 1982: В.А. Дергачев, Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.) (Кишинев 1982).

Дергачев 1999: В.А. Дергачев, Особенности культурно-исторического развития Карпато- Поднестровья. К проблеме взаимодействия древних обществ Средней, Юго-Восточной и Восточной Европы. Stratum plus 2, 1999, 169-221.

Дергачев 2000: В.А. Дергачев, Два этюда в защиту миграционной концепции. Stratum plus 2, 2000, 188-236.

Дергачёв 2005: В.А. Дергачев, О скипетрах. Этюды в защиту миграционной концепции М. Гимбутас. Revista arheologică S.N. I, 2, 2005, 6-167.

Демченко 1988: Т.И. Демченко, Исследование курганов в Рышканском районе. В сб.: (Отв. ред. Г.Ф. Чеботаренко) АИМ в 1983 г. (Кишинев 1988), 60-74.

Демченко, Левицкий 2005: Т.И. Демченко, О.Г. Левицкий, Курганы у села Бурлэнешть. Revista arheologică S.N. II, 1-2, 2006, 293-327.

Доролюбский 1986: А.О. Добролюбский, Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья (Киев 1986).

Книпович 1952: Т.Н. Книпович, Краснолаковая керамика первых веков нашей эры из раскопок Боспорской экспедиции. Материалы и исследования по археологии СССР 25 (Москва-Ленинград 1952), 31-45.

Курчатов 2006: С.И. Курчатов, Исследование курганов эпохи бронзы на Среднем Пруте. Revista arheologică, SN. Vol. II, N. 1-2, 2006, 263-292.

Ларина 1989: О.В. Ларина, Новые курганные материалы энеолита-ранней бронзы на среднем Пруте. В сб.: Н.А. Кетрару (отв.ред.), АИМ в 1984 г. (Кишинев 1989), 61-76.

Манзура 2000: И.В. Манзура, Владеющие скипетрами. Stratum plus 2, 2000, 237-295.

Манзура 2005: И.В. Манзура, Северное Причерноморье в энеолите и в начале бронзового века: ступени колонизации. Stratum plus 2 (2003-2004), 2005, 63-85.

Маркевич 1973: В.И. Маркевич, Памятники эпохи неолита и энеолита, АКМ, вып. 2 (Кишинев 1973).

Маркевич 1981: В.И. Маркевич, Позднетрипольские племена Северной Молдавии (Кишинев 1981).

Николаева, Сафронов 1976: Н.А. Николаева, В.А. Сафронов, Курганы у с. Думяны Рышканского района. В сб.: (Отв. ред. Б.А. Рыбаков) АО 1975 года (Москва 1976), 472.

Савва 1992: Е.Н. Савва, Культура Многоваликовой Керамики Днестровско-Прутского междуречья (Кишинев 1992).

Яровой 1985: Е.В. Яровой, Древнейшие скотоводческие племена Юго-Запада СССР (Кишинев 1985).

Яровой 2000: Е.В. Яровой, Скотоводческое население Северо-Западного Причерноморья. Автореф. дисс. докт. ист. наук (Москва 2000).

Яровой 1978: Е.В. Яровой, Охранные раскопки кургана у с. Бурсучены. В сб.: (Отв. ред. Б.А. Рыбаков) АО 1978 года (Москва 1979), 491.

Яровой 2002: Е.В. Яровой, Относительная хронология подкурганных энеолитических захоронений Северо-Западного Причерноморья. В сб.: (Отв. ред. Е.В. Яровой) Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. - Vв. н.э.) (Тирасполь 2002), 73-76.

Яровой, Чирков, Бубулич 1990: Е.В. Яровой, А.Ю. Чирков, В.Г. Бубулич, Отчет о полевых исследованиях Прутской новостроечной археологической экспедиции в 1990 г. (Arhiva MNAIM, nr. 323).

Leviţki et al. 1996: O. Leviţki, I. Manzura, T. Demcenco, Necropola tumulară de la Sărăteni (Bucureşti 1996).

Leviţki, Demcenko 1994: O. Leviţki, T. Demcenco, Grupul tumular de la Corjeuţi, Briceni (R. Moldova). Memoria Antiquitatis 19, Neamţ 1994, 213-233.

Rustoiu 1997: A. Rustoiu, Fibulele din Dacia prepomană (sec. II î.e.n.- I e.n.) (Bucureşti 1997).

Cercetările arheologice ale tumulilor de pe malul stâng al Prutului Mijlociu (investigaţiile din anii 1982, 1984)

Rezumat

Acest articol introduce în circuitul ştiinţific materialele descoperite în procesul cercetării a cinci tumuli, din stânga cursului de mijloc al Prutului. Sunt prezentate 25 de complexe funerare, care reflectă evenimente şi procese din diferite epoci istorice. În acest context prezintă un interes deosebit mormântul 4/6 din perioada eneoliticului târziu. Acest complex aparţine unei serii de morminte tumulare timpurii, descoperite în arealul culturii Cucuteni-Tripolie. Înmormântarea s-a efectuat într-o groapă circulară în plan, defunctul era plasat pe partea dreaptă, în poziţie chircită, orientat spre Est. Restul tumulilor au fost ridicaţi în epoca Bronzului timpuriu, de către purtătorii culturii „Jamnaja". Mormintele secundare sunt atribuite culturii „katakombnaya", KMK, culturii sarmaţilor şi perioadei nomazilor târzii.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Planul general.

Fig. 2. 1 - Tumulul 3, plan şi profil; 2 - tumulul 4, plan şi profil; 3 - tumulul 4, vas din mantaua tumulului.

Fig. 3. 1 - Tumulul 3, mormântul 3; 2 - tumulul 4, mormântul 3; 3 - tumulul 4, mormântul 1; 4 - tumulul 4, mormântul 2; 5 - tumulul 4, vas din mormântul 2; 6 - tumulul 3, mormântul 1; 7 - tumulul 3, cataramă din mormântul 1-?; 8 - tumulul 3, mormântul 4.

Fig. 4. 1 - Tumulul 4, mormântul 6; 2 - tumulul 3, mormântul 2; 3 - tumulul 3, vas din mormântul 2.

Fig. 5. 1 - Tumulul 5, plan şi profil; 2 - tumulul 7, plan şi profil.

Fig. 6. 1 - Tumulul 5, mormântul 2; 2 - tumulul 5, mormântul 6; 3 - tumulul 5, mormântul 3; 4 - tumulul 5, vas din mormântul 2; 5 - tumulul 5, mormântul 5; 6 - tumulul 5, cuţit de fier din mormântul 1; 7. Tumulul 5, piatră de prund din mormântul 4; 8 - tumulul 5, inel din mormântul 5; 9 - tumulul 5, vas din mormântul 2; 10 - tumulul 5, mormântul 4.

Fig. 7 - Tumulul 6, plan şi profil.

Fig. 8. 1 - Tumulul 6, mormântul 1; 2 - tumulul 6, mormântul 2; 3 - tumulul 6, mormântul 4; 4 - tumulul 6, mulaj de bârne din mormântul 2; 5 - tumulul 6, mormântul 5; 6 - tumulul 7, mormântul 2.

Fig. 9. 1 - Tumulul 6, mormântul 3; 2 - tumulul 6, oglindă din mormântul 3; 3 - tumulul 6, ac din mormântul 3; 4 - tumulul 6, piesă de fier din mormântul 3, fragment; 5 - tumulul 6, mărgele mărunte din mormântul 3; 6 - tumulul 6, mărgele din mormântul 3; 7 - tumulul 7, mormântul 3; 8 - tumulul 6, piesă de fier din mormântul 3, fragment; 9 - tumulul 6, fragment de fibulă din mormântul 3; 10 - tumulul 7, mormântul 1; 11 - tumulul 6, mărgele din mormântul 3.

Kurgans on the left bank of the Middle Prut: excavations of 1982 and 1984

Abstract

The article discusses the data discovered as a result of excavation of five kurgans located in the Middle Prut area. There are twenty five funeral monuments which reflect events and different historical epochs; late Eneolithic burial 4/6 is of a special interest. It belongs to a relatively small number of kurgan burials found in the agricultural area associated with the Cucuteni-Tripolye culture. The burial is a circular pit, with a skeleton lying on its right side in a crouched position, with its head facing the east. Other kurgans were erected in the Early Bronze epoch by the bearers of the „Jamnaia" culture. Secondary burials are attributed to the „Catacomb", KMK, sarmatian cultures and the later nomads.

List of Illustrations:

Fig. 1. General plan.

Fig. 2. 1 - Kurgan 3, plan and profile; 2 - kurgan 4, plan and profile; 3 - kurgan 4, vessel from mound.

Fig. 3. 1 - Kurgan 3, burial 3; 2 - kurgan 4, burial 3; 3 - kurgan 4, burial 1; 4 - kurgan 4, burial 2; 5 - kurgan 4, vessel from burial 2; 6 - kurgan 3, burial 3; 7 - kurgan 3, buckle from burial 1-?; 8 - kurgan 3, burial 4.

Fig. 4. 1 - Kurgan 4, burial 6; 2 - kurgan 3, burial 2; 3 - kurgan 3, vessel from burial 2.

Fig. 5. 1 - Kurgan 5, plan and profile; 2 - kurgan 7, plan and profile.

Fig. 6. 1 - Kurgan 5, burial 2; 2 - kurgan 5, burial 6; 3 - kurgan 5, burial 3; 4 - kurgan 5, vessel from burial 2; 5 - kurgan 5, burial 5; 6 - kurgan 5, iron knife from burial 1; 7 - kurgan 5, pebble from burial 4; 8 - kurgan 5, ring from burial 5; 9 - kurgan 5, vessel from burial 2; 10 - kurgan 5, burial 4.

Fig. 7. Kurgan 6, plan and profile.

Fig. 8. 1 - Kurgan 6, burial 2; 2 - kurgan 6, burial 2; 3 - kurgan 6, burial 4; 4 - kurgan 6, stakes model from burial 2; 5 - kurgan 6, burial 5; 6 - kurgan 7, burial 2.

Fig. 9. 1 - Kurgan 6, burial 3; 2 - kurgan 6, mirror from burial 3; 3 - kurgan 6, needle from burial 3; 4 - kurgan 6, fragment of iron object from burial 3; 5 - kurgan 6, beads from burial 3; 6 - kurgan 6, beads from burial 3; 7 - kurgan 7, burial 3; 8 - kurgan 6, fragment of iron object from burial 3; 9 - kurgan 6, fragment of fibula from burial 3; 10 - kurgan 7, burial 1; 11 - kurgan 6, beads from burial 3.

08.02.2007

Татьяна Демченко, Национальный Музей Археологии и Истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД - 2012 Кишинэу, Республика Молдова

ГОРИЗОНТ БЕЛОЗЕРСКОЙ КУЛЬТУРЫ ПОСЕЛЕНИЯ КРИНИЧНОЕ

Сергей М. Агульников

В 1967-1968 гг. Прутско-Днестровская экспедиция Института археологии АН СССР, под руководством Г.Б. Федорова проводила исследования в Нижнем Подунавье – раскапывалось многослойное поселение Криничное (Болградский район, Одесская область Украины).

Поселение располагалось в 18 км к югу от г. Болград и в 2,5 км к северо-западу от с. Криничное, на левом обрывистом берегу оз. Ялпуг, на мысу, расчлененном глубоким оврагом в направлении север-юг (рис. 1/1-2). Материалы многослойного памятника были представлены 4 культурно-хронологическими горизонтами: древнейший слой относился к культуре Гумельница, следующий горизонт относился к белозерской культуре, стратиграфически выше имелся сарматский могильник и материалы поселения I-II вв. н.э. Наиболее насыщенный остатками горизонт был представлен ранним средневековьем и определялся как селище культуры Болгарского царства IX-X вв. (культура Дриду-?) (Федоров 1968, 286-287).

К горизонту белозерской культуры на поселении Криничное относились три углубленных жилища – полуземлянки. *Жилище 1* – полуземлянка прямоугольной формы размерами 7,8×7,1 м, глубиной 1,35 м, ориентированная по линии север-юг. Вход имелся в юго-западном углу и был выполнен в виде покатой аппарели размерами 2×1 м, вымощенной плоскими камнями, под которыми прослежен культурный слой (Федоров 1968, 286-287; Ванчугов 1990, 24-25). В центре жилища находился каменный очаг с предочажной ямой, в которой обнаружен сосуд с костями ягненка. В полу имелось также несколько ям от опорных столбов. Материал из жилища представлен керамикой, бронзовой иглой, костяными проколками и множеством костей мелкого рогатого скота, рыбы и раковинами речных моллюсков. *Жилище 2* – полуземлянка прямоугольной формы размерами 3×4 м, глубиной 1 м, с плоским утрамбованным полом и очагом в центре.

Жилище 3 также представляло собой полуземлянку, но было исследовано частично: раскопками была вскрыта лишь восточная его часть площадью ок. 50 кв.м. Оно имело прямоугольную форму и было ориентировано по линии северо-северо-запад – юго-юго-восток. Углубление в материк составляло 1 м, пол несколько понижался к юго-западу. В центре жилища обнаружен углубленный очаг, выполненный в яме округлой формы диаметром 0,9 м и глубиной 0,45 м. Отмечается обмазка стен глиной и глиняный под. Рядом на уровне пола имелась обмазанная глиной и обожженная площадка размерами 1,2×1 м, к которой примыкала предтопочная яма диаметром 0,6 м и глубиной 0,4 м, заполненная золой. Площадка, вероятно, представляла собой открытый обогревательный очаг, а яма рядом служила для сбора золы. В южной и северо-восточной части жилища зафиксированы 12 ям овальной и округлой формы, различных размеров: их диаметр варьировал от 0,2 до 0,8 м, а глубина от 0,25 до 0,7 м. Три ямы были вытянуты по продольной оси, а четыре, наиболее крупные, располагались вдоль южной стенки котлована. В заполнении полуземлянки найдены бронзовые шило и височное кольцо, костяная проколка, просверленное копыто лошади, керамика, кости животных (Ванчугов 1990, 25, рис. 2/2).

По мнению В.П. Ванчугова, полуземлянка 3 на поселении Криничное могла иметь односкатную крышу с уклоном к северной продольной стене, которая опиралась на ряд столбов, вкопанных вертикально. Предполагалось наличие высокой фасадной стены в южной части жилища, где были сосредоточены десять наиболее крупных столбовых ям (Ванчугов 1990, 32). К сожалению, полная реконструкция жилища невозможна, так как раскопано оно не полностью, а описание двух предыдущих жилых сооружений было составлено В.П. Ванчуговым согласно краткой опубликованной информации Г.Б. Федорова (1968, 286-287; он же 1969, 391-392).

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 217-224.

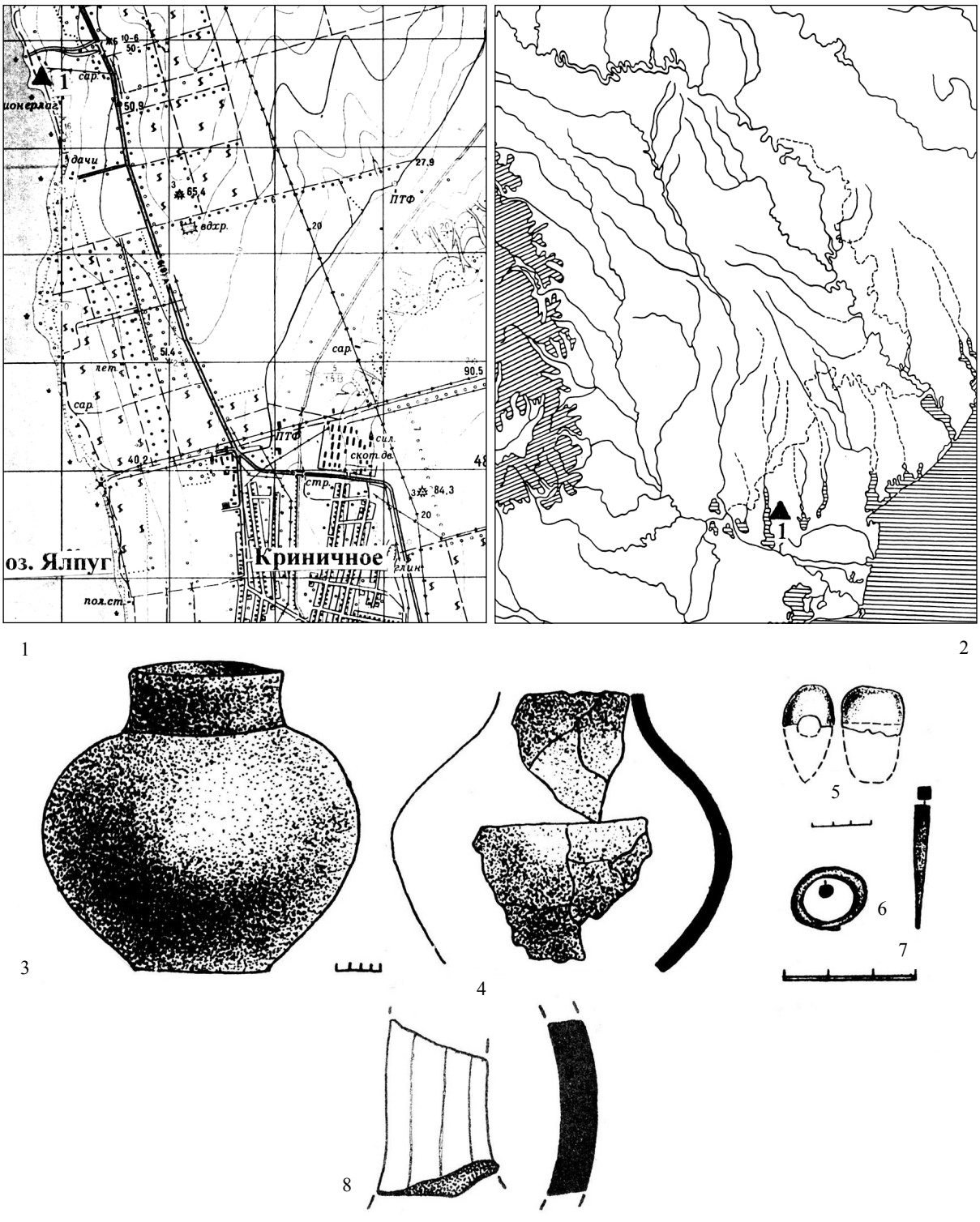

Рис. 1. Поселение у с. Криничное: 1 - ситуационный план; 2 - топографическая ситуация; 3 - корчага; 4 - фрагменты корчаги (реконструкция); 5 - каменный топор; 6 - кольцо (бронза); 7 - фрагмент бронзовой иглы; 8 - ручка от черпака. (Рисунки 2-7 по В.П. Ванчугову 1990).

В отчетах о раскопках Пруто-Днестровской экспедиции за 1967-1968 гг., хранящихся ныне в фондах Национального Музея археологии и истории Молдовы, чертежи жилищ белозерской культуры и рисунки находок эпохи поздней бронзы отсутствуют. В свою очередь, в фондах Центра археологии Института культурного наследия АНМ (в прошлом – Инсти-

тут археологии и этнографии) сохранилась небольшая коллекция керамики белозерской культуры с поселения Криничное. Хотя белозерская керамика с поселения Криничное была уже частично опубликована (Ванчугов 1990, 62, рис. 19/1-18), рисунки сосудов были выполнены весьма схематично, а материалы коллекции даны не полностью.

В настоящей работе вводятся в научный оборот некоторые находки и керамический комплекс белозерской культуры с поселения Криничное, который является весьма показательным для периода финальной бронзы Днестро-Дунайского междуречья.

Керамический комплекс поселения Криничное традиционно делится на условно столовую и условно кухонную посуду (рис. 2). К условно столовой посуде следует отнести такие керамические формы, как лощеные тонкостенные кубки, черпак, чаши и корчаги. К условно кухонной посуде относятся горшки, миски и глиняные диски.

Условно столовая посуда:

1. Черпак представлен единственным экземпляром. Это сосуд с плавно отогнутой шейкой, низким округлым туловом и плоским дном. Петлевидная ленточная ручка (отломана в древности) располагалась вертикально и была оттянута от места максимального расширения тулова и другой стороной соединялась с краем едва выделенного венчика. Поверхность сосуда темно-серого цвета с черными и оранжевыми пятнами, слабо залощенная, тесто в изломе грубое, черного цвета с примесью крупного шамота. Размеры: высота – 7,5 см, диаметр венчика – 8,2 см, диаметр тулова (макс.) – 10 см, диаметр дна – 3,8 см (рис. 2/8).

2. Ленточная ручка от черпака с серолощеной поверхностью, орнаментированная тремя вертикальными прорезными линиями. Тесто в изломе темно-серого цвета, с примесью мелкотолченого шамота и песка. Длина сохранившегося фрагмента – 4,5 см (рис. 1/8).

3. Кубок с округлым туловом с расширяющимся кверху коническим горлом с устьем воронковидной формы, со слабо выделенным венчиком. Дно не сохранилось. Поверхность кубка серого цвета, хорошо залощенная, украшенная на месте перехода тулова к горлу тремя рядами горизонтальных каннелюр. Размеры (реконструируемые): высота – 8,25 см, диаметр устья – 12,45 см, диаметр горла – 9 см, диаметр тулова – 9,75 см (рис. 2/3).

4. Кубок с округлым туловом (сохранилась лишь часть тулова), украшенным плоской нервюрой на которой в свою очередь имелся короткий налеп цилиндрической формы. Поверхность серого цвета, тщательно залощенная. Тесто в изломе черного цвета с примесью песка и мелкого шамота. Реконструируемый диаметр тулова – 9,9 см (рис. 2/4).

5. Чаша с округлым туловом, слегка округленным дном, цилиндрической, слегка расширяющейся к устью шейкой, со слегка отогнутым во внешнюю сторону венчиком. Переход тулова к горлу выделен закраиной, по центру тулова имелось два параллельных налепа цилиндрической формы. Поверхность чаши серого цвета, тщательно залощенная. Тесто в изломе черного цвета с примесью песка и мелкого шамота. Размеры: высота – 9 см, диаметр устья – 12 см, диаметр тулова – 13,5 см, диаметр дна – 3 см (рис. 2/9).

6. Корчага с округлым коническим туловом и коротким цилиндрическим горлом, украшенная на месте перехода тулова к горлу тремя рядами горизонтальных каннелюр. Нижняя часть тулова и дно не сохранились. Поверхность лощенная серого цвета, тесто в изломе темно-серого цвета с примесью мелкого шамота и песка. Размеры: сохранившаяся высота – 16 см, диаметр устья – 16 см, диаметр тулова – 28 см (рис. 2/2).

7. Фрагменты стенок крупной серолощеной корчаги, профиль которой не реконструируется. Приблизительно высота сосуда могла составлять не менее 40 см (рис. 1/4).

8. Корчага с округлым шаровидным туловом, плоским дном и цилиндрическим горлом. Поверхность сосуда серо-коричневого цвета, слабо залощенная. Тесто в изломе черного цвета с примесью песка и шамота. Размеры: высота – 40 см, диаметр венчика – 20 см, диаметр тулова – 40 см, диаметр дна – 14 см (рис. 2/3, по В.П. Ванчугову 1990, 62, рис. 19/14)[1].

Условно кухонная посуда:

9. Выпуклобокий горшок с округленным туловом, плоским дном, цилиндрическим горлом,

[1] Сосуд хранится в фондах Одесского Государственного Археологического Музея НАН Украины.

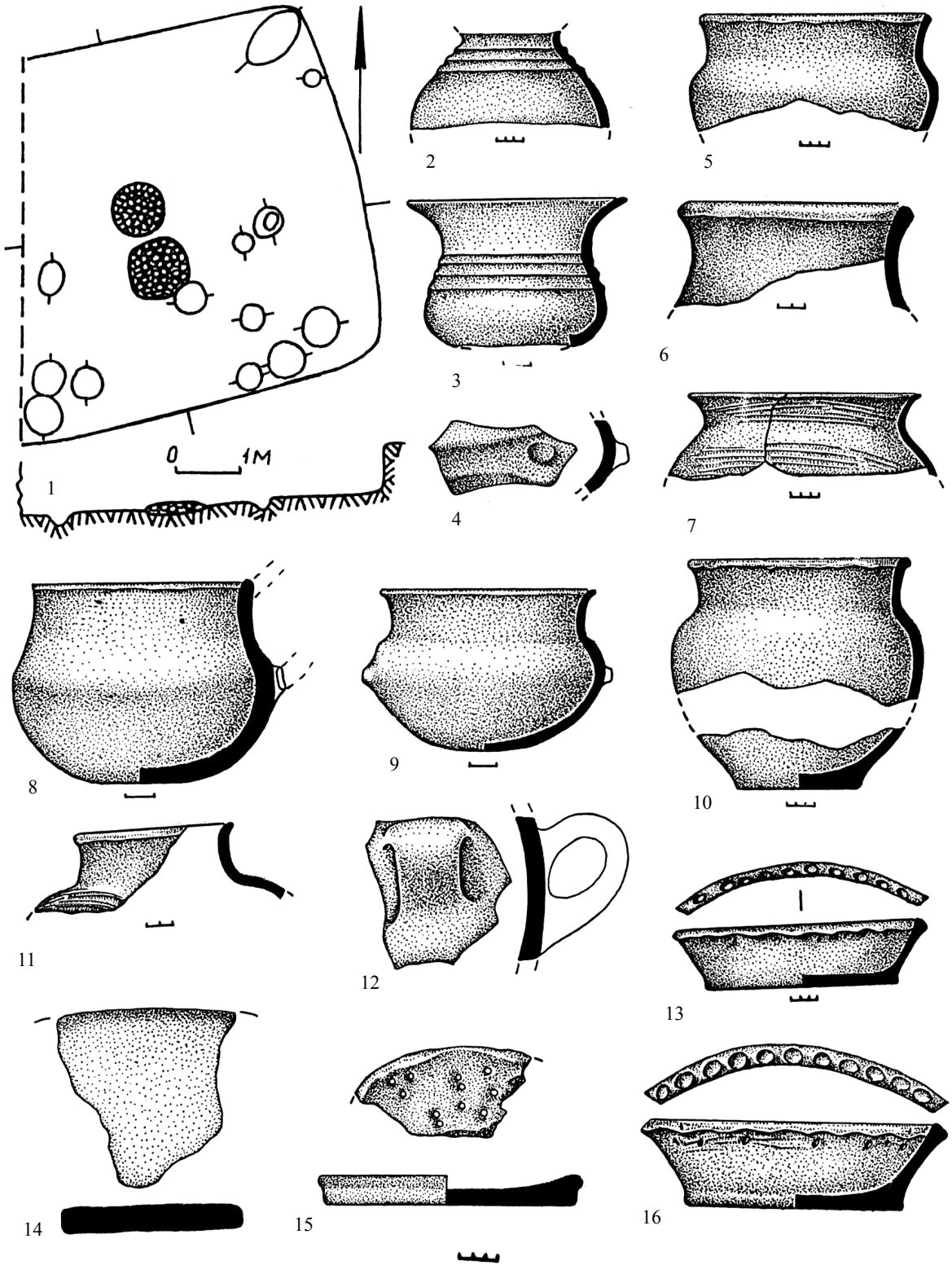

Рис. 2. Поселение у с. Криничное: 1 - жилище 3, план-профиль; 2 - корчага; 3-4 - кубки; 5 -7, 10-11 - горшки; 8 - черпак; 9 - чаша; 12 - фрагмент ручки; 13, 16 - миски; 14 - фрагмент глиняного диска; 15 - днище сосуда.

отделенным от тулова уступом, и отогнутым заглаженным венчиком. Поверхность сосуда серо-черного цвета с оранжевыми пятнами неравномерного обжига. Тесто в изломе черного цвета, с примесью песка и крупного шамота. Размеры: высота – 16 см, диаметр вен-

чика – 16 см, диаметр тулова – 18 см, диаметр дна – 7,5 см (рис. 2/10).

10. Верхняя часть горшка аналогичной формы, за исключением того, что венчик и устье несколько расширено во внешнюю сторону (высота не восстанавливается, дно отсутствует). Поверхность серо-черного цвета, заглаженная, тесто в изломе черного цвета с примесью мелкого шамота. Размеры: диаметр устья – 16,5 см, диаметр тулова – 18 см (рис. 2/5).

11. Горшок с выпуклым туловом, плавно переходящим в короткую шейку с сильно отогнутым венчиком, при этом устье приобретает воронковидную форму. Поверхность серо-коричневого цвета, заглаженная и покрытая горизонтальными расчесами, выполненными либо частым гребнем, либо пучком травы. Сохранилась только верхняя часть сосуда. Размеры: диаметр венчика – 18 см, диаметр тулова – 20 см (рис. 2/7).

12. Горшок с крутыми пологими плечиками, вертикальным цилиндрическим горлом и, вероятно, с сильно округленным туловом (дно и тулово не сохранились). Поверхность сосуда серо-коричневого цвета со следами заглаживания пучком травы. Тесто в изломе двухцветное черное и светло-коричневое, с обильной примесью дресвы, песка и крупного шамота. Размеры: диаметр венчика – 18 см, диаметр горла – 15 см, диаметр тулова – 20 см (рис. 2/11).

13. Горловина горшка цилиндрической формы, расширяющаяся к венчику, который заглажен и отогнут. Тулово и дно отсутствуют. Поверхность серо-коричневого цвета, частично заглаженная, частично подлощенная. Тесто в изломе серо-черного цвета с примесью песка, мелкого шамота и дресвы. Размеры: диаметр венчика – 18 см, диаметр горла – 15 см (рис. 2/6).

14. Лепная миска-сковорода с плоским дном, прямыми, несколько отогнутыми в сторону стенками. Край устья миски орнаментирован округлыми пальцевыми вдавлениями. Поверхность светло-коричневого цвета с оранжевыми пятнами неравномерного обжига. Тесто в изломе черного цвета с примесью крупного шамота. Размеры: высота – 7,5 см, диаметр устья – 16 см, диаметр дна – 12 см (рис. 2/16).

15. Лепная миска-сковорода с плоским дном, прямыми отогнутыми в сторону стенками, расширяющимися к устью в свою очередь орнаментированному пальцевыми вдавлениями. Поверхность серо-коричневого цвета с оранжевыми пятнами неравномерного обжига. Тесто в изломе черного цвета с примесью крупнотолченого шамота. Размеры: высота – 5 см, диаметр устья – 14 см, диаметр дна – 12 см (рис. 2/13).

16. Дно лепного горшка (-?), с выделенной закраиной, с поверхностью серо-коричневого цвета с черными пятнами. Тесто в изломе черного цвета с примесью крупнотолченого шамота. В донной части имелись сквозные отверстия (молочник-?). Размеры: диаметр дна – 13 см (рис. 2/15).

17. Петлевидная вертикальная ручка от лепного кухонного сосуда, овальная в сечении, шириной 1,5 см и высотой до 6 см (рис. 2/12).

18. Фрагмент глиняного диска-подставки, выполненный из грубой отмученной глины, со слабо обработанной поверхностью серо-коричневого цвета, в тесте примесь крупнотолченого шамота и дресвы (рис. 2/14).

Кроме керамического материала с поселения Криничное происходят следующие *индивидуальные находки*: бронзовое кольцо округлой формы с несомкнутыми заостренными окончаниями, диаметром – 2 см и сечением – 0,5 см (рис. 1/6); фрагмент бронзового шила четырехгранного в сечении, длиной – 2 см, сечение – 0,7 см (рис. 1/7); фрагмент каменного топора – часть обуха с отверстием для насадки длиной 4 см, диаметр отверстия – 1,9 см (рис. 1/5), выполненный из плотного серого песчаника.

Поселение Криничное находилось на берегу озера Ялпуг, примыкающем к Левобережью Нижнего Дуная. В непосредственной близости от него располагались такие исследованные памятники белозерской культуры, как поселения Ялпуг IV (Ванчугов 1981, 91-102), Жовтневое (Черняков 1962, 138-140), Приозерное (Черняков 1986, 326), а также курганы у с. Кальчево (Субботин 1997, 98-106), Васильевский курганный могильник (Ванчугов, Субботин 1989, 54-65), курганно-грунтовый могильник Будуржель (Тощев 1992, 19-30) и группа белозерских памятников, локализующихся вдоль Нижнего течения р. Ялпуг. На современной территории Республики Молдова –это поселения Новоселовка I, Чалык II

(Агульников 2006, 217-263), Комрат I (Рафалович, Черняков 1982, 53-66), и могильники – Тараклийский (Агульников, Хахеу 1988, 74-79), Казаклийский (Agulnikov 1996) и Балабанский (Чеботаренко, Яровой, Тельнов 1989), а также известные по разведкам последних лет белозерские памятники, расположенные у сс. Кайраклия, Копчак, Кирсово и Алуату (Agulnicov 1993, 23).

По ряду признаков, особенно доминирующему преобладанию именно белозерских типов, керамический комплекс поселения Криничное хронологически относится к позднебелозерским древностям Северо-Западного Причерноморья, выделяемым в последнее время (Агульников 2005, 77-91). Поселение Криничное синхронно таким памятникам как Тудоровское поселение в Нижнем Поднестровье, а также Ялпуг IV, Васильевский и Кочковатовский могильники (Ванчугов, Субботин, Дзыговский 1992) в Днестро-Дунайском междуречье.

Отличительной чертой керамического комплекса поселения у с. Криничное является полное отсутствие грубой кухонной посуды с валиковой орнаментацией, которая в белозерских памятниках региона является сабатиновской архаикой. Единственной относительно архаичной находкой является черпак с округлым туловом и вертикальной петлевидной ручкой (рис. 2/8), который обработкой поверхности, составом теста и морфологически отличается от преобладающей на памятнике посуды. Подобные керамические формы более свойственны выделяемому культурному массиву Ноуа-Сабатиновка-Кослоджень, где такие черпаки и чаши объединяются в тип I (Sava 2003, 25).

Основной керамический материал с поселения Криничное представляют классические формы, присущие белозерской культуре Северо-Западного Причерноморья, с преобладанием углубленного каннеллированного орнамента на столовой посуде. Так, согласно типологии, разработанной В.П. Ванчуговым для белозерской керамики региона, в материалах поселения имеются корчаги с лощеной поверхностью, соответствующие 1 и 2 типам подобной посуды. Кубки с округлым туловом и цилиндрическим горлом являются ведущей формой для всего белозерского керамического комплекса Северо-Западного Причерноморья. В свою очередь, вызывает интерес кубок с цилиндрической шейкой и воронковидным, широко открытым устьем (рис. 2/2). Подобная форма устья аналогична сосуду из раскопок памятника Тэмэоань (Petrescu-Dîmboviţa 1953, 765-778; László 1986, 65-91, fig. 10/2), а также ряду сосудов эпохи поздней бронзы с территории среднего течения Дуная –современных Баната и Олтении, и, соответственно, керамическим формам культур Инсула-Банулуй и Радовану в юго-восточной Румынии (Morintz 1978, 143-147, fig. 82-83). Типологически близкие формы кубков и чаш с широко открытым устьем и воронковидным венчиком имелись и в материалах I слоя на эпонимном памятнике Бабадаг (Morintz 1987, 49, fig. 8/1; 51, fig. 9/1-2).

Чаши с округлым туловом и цилиндрическим горлом являются типичной и наиболее распространенной керамической формой, специфичной для белозерской культуры во всем ее ареале, и они наравне с кубками являются наиболее распространенной керамической формой в погребальном инвентаре культуры. Чаша с поселения Криничное (рис. 2/9) соответствует 1 типу подобной посуды (Ванчугов 1990, 73). Наиболее крупная коллекция лощеных чаш с углубленным и пластическим орнаментом имеется в материалах Казаклийского могильника (Agulnikov 1996, 94-102, fig. 6-14), а также в погребальных комплексах Васильевского и Кочковатовского могильников (Ванчугов, Субботин 1989, 55-64, рис. 3; Ванчугов, Субботин, Дзыговский 1992, 85, рис. 15).

Горшки с поселения Криничное (рис. 2/5, 6, 10) представляют формы, преобладающие в керамических комплексах белозерской культуры региона – где, как правило, они составляют от 25 до 70 % кухонной посуды (Ванчугов 1990, 65). В коллекции из Криничного имеется горшок со слабо выделенной шейкой (рис. 2/7), а также сосуд с туловом, покрытым расчесами пучком травы (рис. 2/11).

В материалах поселения имеются фрагменты глиняных дисков-жаровень (рис. 2/14, 15), которые присутствуют в белозерских памятниках в ограниченном количестве.

Бронзовое кольцо с несомкнутыми заостренными окончаниями имеет аналогии в материалах могильника Кочковатое (Ванчугов 1990, 88, рис. 37/9). Бронзовое шило четырехгранной формы имеет широкое распространение в

позднебронзовых памятниках региона – как в сабатиновских, так и в белозерских.

Материалы эпохи поздней бронзы поселения Криничное в Нижнем Подунавье соответствуют выделяемому в последнее время III хронологическому периоду белозерской культуры Пруто-Днестровского междуречья (Агульников 2005, 90-91). Этот период характерен тем, что процесс гальштатизации позднебронзовых памятников, который наглядно демонстрирует изменение материальной культуры белозерских поселений и могильников на территории Северо-Западного Причерноморья, практически завершился. Материальных черт предшествующих позднебронзовых культур комплекса Ноуа-Сабатиновка-Кослоджень становится все меньше, зато, в свою очередь, преобладают влияния раннегальштатских образований со Среднего и Нижнего Дуная (Левицкий 2004, 196-248). Позднебелозерский период датируется концом XI – первой половиной X вв. до н.э. (Агульников 2005, 91). Именно в такой отрезок времени и могло существовать поселение белозерской культуры у с. Криничное.

Библиография

Агульников 2005: С.М. Агульников, Хронология и периодизация памятников белозерской культуры Пруто-Днестровского междуречья. Revista Arheologică S.N. I, 1, 2005, 77-91.

Агульников 2006: С.М. Агульников, Поселения эпохи поздней бронзы в Буджакской степи. Revista Arheologică S.N. II, 1, 2006, 217-262.

Агульников, Хахеу 1988: С.М. Агульников, В.П. Хахеу, Курганный могильник белозерского времени у п. Тараклия. В сб.: (Отв. ред. Н.А. Кетрару) АИМ в 1983 г. (Кишинев 1988), 74-79.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Ванчугов 1990: В.П. Ванчугов, Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье (Киев 1990).

Ванчугов, Субботин 1989: В.П. Ванчугов, Л.В. Субботин, Васильевский курганный могильник белозерской культуры в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. Т.В. Самойлова) Археологические памятники степей Поднестровья и Подунавья (Киев 1989), 54-65.

Ванчугов, Субботин, Дзыговский 1992: В.П. Ванчугов, Л.В. Субботин, А.Н. Дзыговский, Курганы Приморской зоны Днестро-Дунайского междуречья (Киев 1992).

Левицкий 2004: О.Г. Левицкий, Об основных аспектах взаимосвязей раннегальштатских общностей с населением Северного Причерноморья. IX International Congress of Thracology „Thracians and circumpontic world", Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 sept. 2004, II, Chişinău 2004, 196-248.

Рафалович, Черняков 1982: И.А. Рафалович, И.Т. Черняков, Комратское поселение эпохи поздней бронзы. В сб.: (Отв. ред. Г.И. Дзис-Райко) Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья (Киев 1982), 53-66.

Субботин 1997: Л.В. Субботин, Исследования курганной группы у с. Кальчево. Старожитності Степового Причорномор'я і Криму VI, 1997, 98-106.

Тощев 1992: Г.Н. Тощев, Белозерский могильник Будуржель в Подунавье. РА 3, 1992, 19-30.

Федоров 1968: Г.Б. Федоров, Работа Прутско-Днестровской экспедиции. В сб.: (Отв. ред. Б.А. Рыбаков), АО 1967 года (Москва 1968), 286-287.

Федоров 1969: Г.Б. Федоров, О работе Прутско-Днестровской экспедиции. В сб.: (Отв. ред. Б.А. Рыбаков), АО 1968 года (Москва 1969), 391-392.

Черняков 1962: Некоторые археологические находки из Болградского р-на Одесской области. Материалы по археологии Северного Причерноморья IV, 1962, 138-140.

Черняков 1986: И.Т. Черняков, Поселение белозерско-тудоровского типа в Подунавье. В сб.: (Отв. ред. Б.А. Рыбаков), АО 1984 года (Москва 1986), 326.

Agulnicov 1993: S. Agulnikov, Repertoriul monumentelor arheologice din r-nul Taraclia. Arhiva a Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie. Inv. № 23 (Chişinău 1993).

Agulnikov 1996: S. Agulnikov, Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia. Bibliotheca Thracologica XIV (Bucureşti 1996).

László 1986: A. László, Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului" hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei. Memoria Antiqvitatis XII-XIV, 1986, 64-90.

Morintz 1978: S. Morintz, Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpuriu. Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic (Bucureşti 1978).

Morintz 1987: S. Morintz, Noi date şi probleme privind perioadele hallstatiană timpurie şi mijlocie în zona istro-pontică (cercetările de la Babadag). Thraco-Dacica VIII, 1-2, 1987, 39-21.

Petrescu-Dîmboviţa 1953: M. Petrescu-Dîmboviţa, Cercetări arheologice în aşezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani. SCIV 4, 3-4, 1953, 765-778.

Sava 2003: E. Sava, Interferenţe cultural-cronologice în epoca bronzului târziu din spaţiul carpato-nistrean (Complexul cultural Noua-Sabatinovka). Autoreferatul tezei de doctor habilitat în ştiinţe istorice (Chişinău 2003).

Orizontul culturii Belozerka în aşezarea Kriničnoe

Rezumat

În 1967-1968, expediţia arheologică sub conducerea lui G.B. Fedorov a efectuat cercetări în aşezarea multistratigrafică Kriničnoe, raionul Bolgrad, regiunea Odessa. Orizontul cultural Belozerka conţine trei locuinţe adâncite, şi materiale reprezentate de ceramică lustruită, fină cu elemente hallstattiene, ceramică de uz comun. Au fost descoperite obiecte din bronz (inel, ac) şi piatră (ciocan). Orizontul Belozerka este datat cu faza târzie a culturii – sfârşitul sec. XI -începutul sec. X a. Chr.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. Aşezarea de lângă s. Kriničinoe: 1 - amplasarea sitului; 2 - situaţia geografică, 3-4 - chiupuri; 5 - ciocan de piatră; 6-7 - inel şi ac din bronz; 8 - mâner de ceaşcă.

Fig. 2. Aşezarea de lângă s. Kriničnoe: 1 - locuinţă de tip bordei, plan şi profil; 2 - chiup; 3-4 - ceşti; 5-7, 10-11 - vase de uz comun; 8 - cană; 9 - ceaşcă; 12 - mâner de oală; 13, 16 - străchini; 14 - disc din lut, 15 - fund de vas.

The Belozerka culture horizon from the settlement Kriničnoe

Abstract

In 1967-1968 the Prut-Dniester expedition of the Institute of Archaeology, Academy of Sciences, USSR lead by G. B. Fedorov investigated a multi-layer settlement near village Kriničnoe, Odessa district, Ukraine. The Belozerka culture horizon contains 3 dugouts dwelling with the remnants of a number of household compounds. Finds from the Belozerka horizon include hand-made glossy pottery (cups, large earthenware pots, etc.); specific kitchen pottery includes vessels pot-type form. In the dwelling some bronze and stones objects – a ring, needle, hammer - were found. The Late Bronze Age horizon of the settlement Kriničnoe is dated to XI-X c. BC.

List of illustration:

Fig. 1. Settlement Kriničnoe: 1 - plan of the settlement; 2 - geographical position of the settlement; 3-4 - big vessels from the settlement; 5-7 - bronze and stones tools; 8 - a handle of cup.

Fig. 2. Settlement Kriničnoe: 1 - the dwelling; 2 - a big vessel; 3-4 - cups; 5-7, 10-11 - specific kitchen pottery; 8 - cup; 9 - cup; 12 - a handle of a vessel; 13, 16 - bowls; 14 - a fragment of a clay disk; 15 - a bottom of a vessel.

12.02.2007

Сергей Агульников, Институт Культурного наследия, Академия Наук Молдовы, ул. Митрополита Бэнулеску-Бодони 35, МД-2012, Кишинэу, Республика Молдова

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA SITUL SAHARNA-DEALUL MĂNĂSTIRII

Ion Niculiţă
Andrei Nicic

Aşezarea Saharna-Dealul Mănăstirii este cunoscută începând cu anul 1947, când sub conducerea lui G.D. Smirnov a fost cercetată o suprafaţă de circa 450 m². În publicaţiile de specialitate ale vremii ea a fost desemnată prin toponimicul „Saharna I", locul exact al săpăturii nefiind indicat. Doar cu o aproximaţie el poate fi localizat pe o porţiune de teren cu relief în formă de povârniş, în extremitatea sudică a aşezării, la o distanţă de circa 200 m în afara valului de apărare (Смирнов 1949, 94). În aşa mod, încă la sfârşitul anilor '40 ai secolului trecut, s-a emis ipoteza că iniţial pe promontoriul dominant din sud-vestul satului Saharna, până la edificarea sistemului defensiv, prin care s-a îngrădit habitatul aşezării Saharna Mare, a existat o singură aşezare din perioada timpurie a primei epoci a fierului (Смирнов 1949, 94; Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 79; Arnăut, Bercu, Matveev 2004, 263). Actualmente aşezarea se întinde de-a lungul şanţului de apărare al cetăţii Saharna Mare, în extremitatea de sud-est a promontoriului, numit de localnici „Dealul Mănăstirii", şi probabil în mare parte este încadrată în situl fortificat Saharna Mare, în incinta căreia orizontul culturii Cozia-Saharna este foarte expresiv (Niculiţă, Nicic 2002; Niculiţă, Zanoci, Nicic, Matveev 2003; Niculiţă 2004a, 2005, 2006). În urma prospecţiunilor de teren, se poate constata că descoperirile atribuite primei epoci a fierului se concentrează în zona de sud-est din partea exterioară a bastionului de est al cetăţii Saharna Mare. În afara sistemului de fortificare aşezarea preistorică se întinde pe o suprafaţă de aproximativ 60×100 m, făcând parte actualmente dintr-un ansamblu de terenuri agricole ale mănăstirii „Sf. Treime" din satul Saharna, raionul Rezina.

Noi aspecte privind rezultatele cercetărilor din anul 1947 la aşezarea Saharna-Dealul Mănăstirii au fost reactualizate într-un şir de studii recente (Кашуба 2000, 403-412; Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 76-77; Arnăut 2000; Arnăut, Bercu, Matveev 2004), datorită cărora în circuitul ştiinţific a fost introdus un material arheologic variat, fiind cunoscute şi unele observaţii de teren inedite ale lui G.D. Smirnov.

În baza acestor materiale, unii autori au identificat situl de la Saharna-Dealul Mănăstirii cu aşezarea fortificată eponimă Saharna Mare, unde sunt cunoscute vestigii aparţinând mai multor orizonturi cultural-cronologice de tip Cozia-Saharna, Basarabi şi perioada culturii geţilor (Кашуба 2000, 404-405; Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 79; Arnăut, Bercu, Matveev 2004, 263). Această constatare nu se prezintă ca una irevocabilă, luând în consideraţie faptul că încă la sfârşitul anilor '40, însuşi G.D. Smirnov observă, că deşi ceramica ambelor situri este comună după tipologia lor, în cadrul ceramicii aşezării Saharna-Dealul Mănăstirii predomină vasele de calitate bună, de culoare neagră cu luciu metalic. Tot aici, cum constată autorul săpăturilor, mai frecvent sunt întâlnite şi recipientele ceramice cu decor incizat sau imprimat. Este semnificativă descoperirea, pe perimetrul aşezării Saharna-Dealul Mănăstirii, la suprafaţa solului, a unor fragmente ceramice cu motive de decor zoomorfe (Смирнов 1949, 95).

Cu scopul de a cerceta caracterul stratului cultural al aşezării deschise şi pentru a determina corelarea stratigrafică, în vara anului 2005 şi în 2006, în zona de sud-est şi est a aşezării Saharna-Dealul Mănăstirii, pe o fâşie de teren aferent liniei de apărare a cetăţii Saharna Mare, au fost trasate două secţiuni, însumând în total o suprafaţă de circa 100 m². Secţiunea nr.1, în formă de tranşee, cu dimensiunile de 30×2 m (fig. 1), a fost trasată în partea de sud-est a promontoriului, fiind orientată perpendicular secţiunii nr.8 prin care s-a cercetat bastionul de est al aşezării Saharna Mare. Secţiunea nr.2 în formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 4×10 m (fig. 2/2), este localizată în partea de est a aşezării Saharna-Dealul Mănăstirii, plasată la 3 m distanţă de la limita exterioară a şanţului adiacent al davei Saharna Mare şi la circa 16 m distanţă de la bastonul de est (fig. 2/1).

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 225-248.

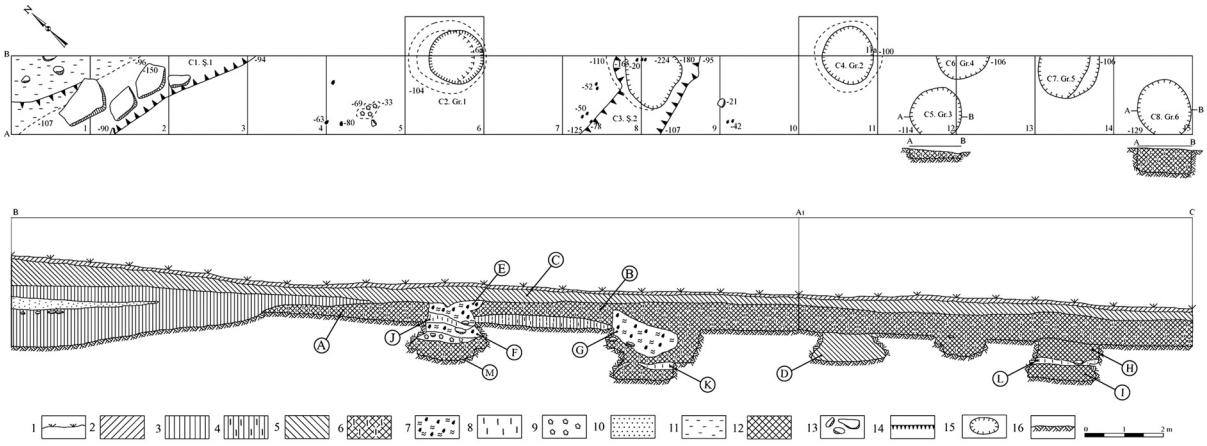

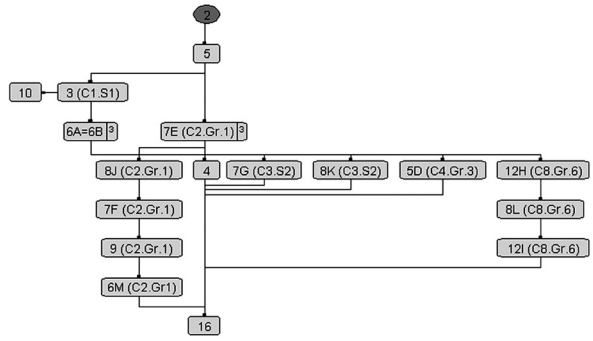

Fig. 1. Saharna-Dealul Mănăstirii. Secţiunea nr. 1: 1 - planul şi profilul;
2 - reprezentarea schematică a profilului secţiunii prin metoda Harris-Matrix.

Stratigrafia

Situaţia stratigrafică (fig. 1, 2/2) în ambele sectoare ale aşezării se caracterizează prin succesiunea a două niveluri de depuneri de sol (de sus în jos):

– nivelul superior (puternic deranjat prin lucrările agricole), prezintă sol de culoare cenuşie închisă, care nu depăşeşte 20-30 cm adâncime de la nivelul actual de călcare. De regulă el conţine rădăcini de vegetaţie şi material ceramic apărut în urma bulversării;
– nivelul inferior (probabil nivelul preistoric de călcare) are grosimea de până la 1 m, fiind depus pe loess, care reprezintă stratul steril. În partea de sud-est (secţiunea nr.1) acest nivel se caracterizează printr-un sol de culoare castanie cu pigmenţi de argilă, iar în partea de nord-est (secţiunea nr.2), – cernoziom compact slab amestecat cu loess. Anume în acest nivel se concentrează, din punct de vedere statistic, cele mai numeroase descoperiri fragmentare sau întregi ale inventarului arheologic caracteristic primei epoci a fierului (fig. 17/1-2). Sol similar, cu nuanţe nesemnificative, se atestă frecvent în umplutura unor complexe arheologice descoperite. Acest fapt ar putea demonstra o dată în plus că el prezintă nivelul de călcare din prima epocă a fierului.

Inventarul arheologic recuperat din stratul cultural în decursul celor două campanii, este prezentat de diverse descoperiri ale obiectelor din metal, piatră, lut şi un număr considerabil de fragmente şi vase ceramice cu profil întregit.

Piesele din metal. Sunt prezentate de un fragment de lamă de cuţit din fier (fig. 3/1) şi două vârfuri de săgeată cu trei aripioare din bronz (fig. 3/2-3). Pe tubul unui vârf de săgeată se observă trei nervuri simetrice dispuse de-a lungul axei şi o gaură la bază. Piesele din metal au fost atestate în nivelul superior, la o adâncime de până la 30 cm de la suprafaţa actuală de călcare.

Obiecte din piatră. Din această categorie fac parte fragmentele de pietre de gresie, şlefuite din granit ce au o formă alungită cu secţiunea rectangulară (fig. 3/9) sau triunghiulară cu capătul ascuţit (fig. 3/8). De asemenea se evidenţiază un fragment cu

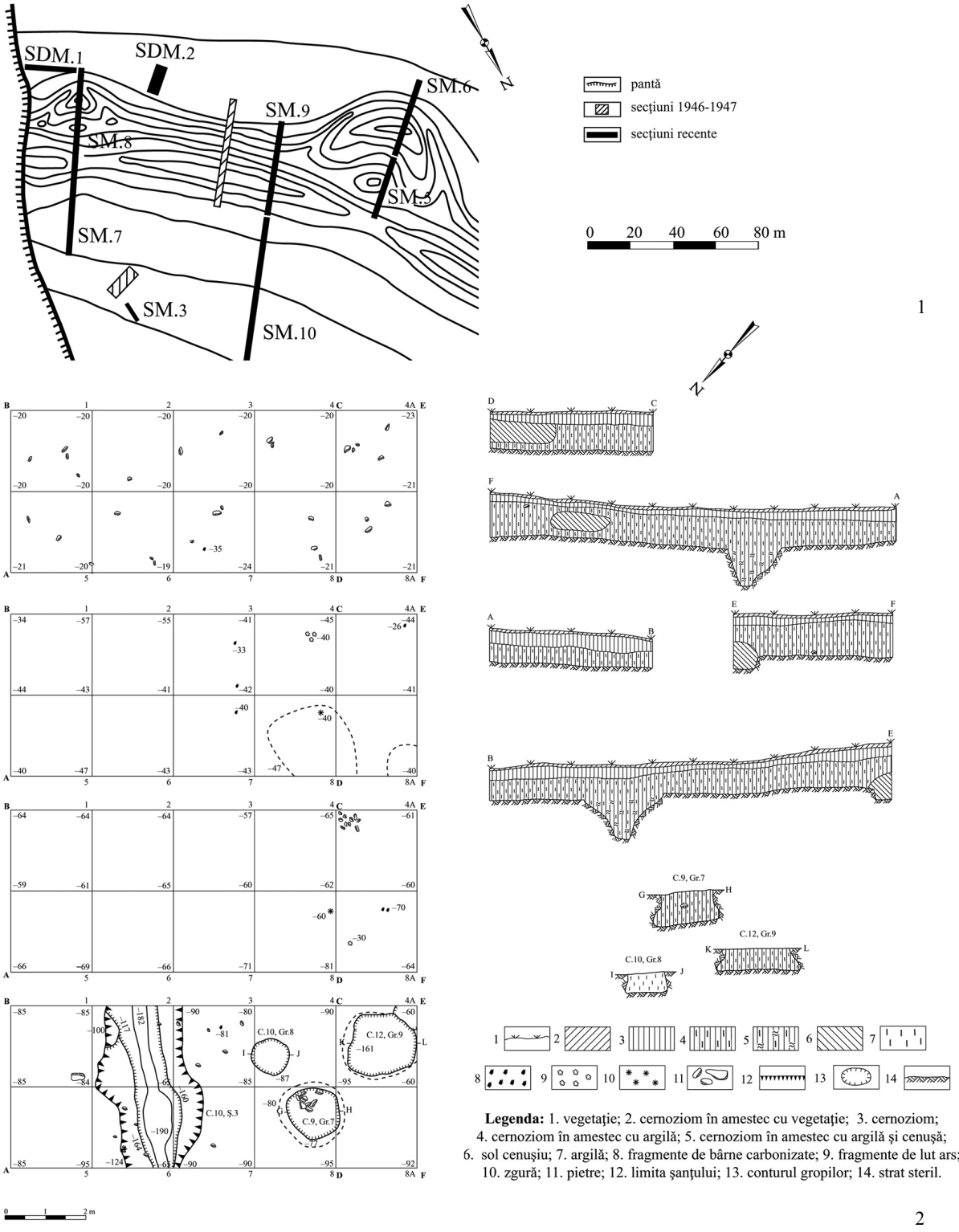

Fig. 2. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1 - amplasarea secţiunilor nr. 1 şi 2; 2 - secţiunea nr. 2. Planul şi profilele secţiunii.

orificiu şi suprafaţa bine şlefuită, amintind forma unei „torţi de vas" (fig. 3/10).

Obiecte din lut. Acestei grupe sunt atribuite mai multe piese modelate din lut, din care se evidenţiază o fusaiolă bitronconică cu baza orizontală şi alta oblică (fig. 3/4) şi mai multe piese utilizate probabil de *meşteri-olari*. O piesă aminteşte forma unei palete cu capătul în formă conică şi bază aplatizată, de la care s-a păstrat doar partea

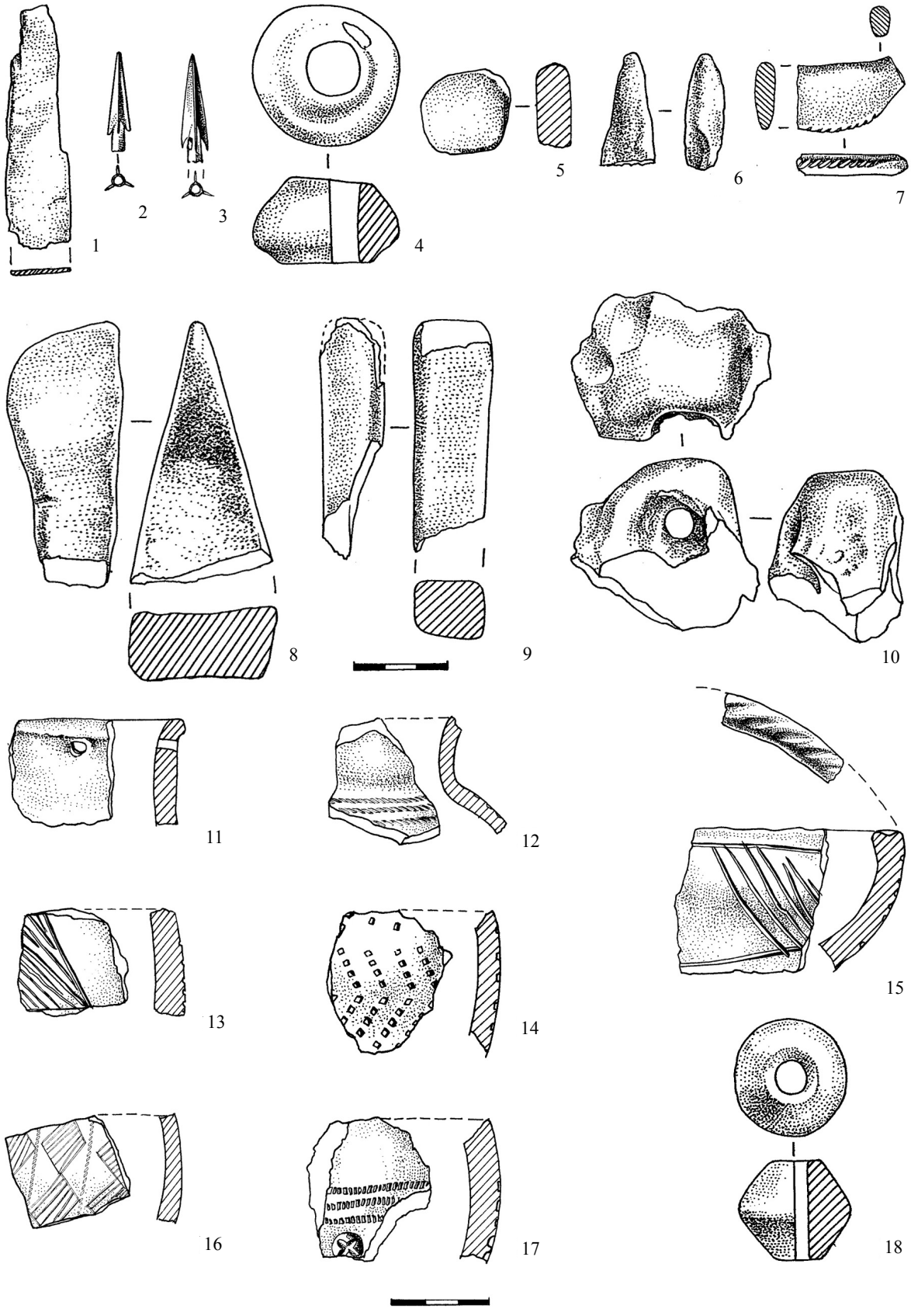

Fig. 3. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1-10 - descoperiri individuale atestate în stratul cultural; 11-18 - şanţul 1, inventarul arheologic.

superioară (fig. 3/6). A doua piesă reprezintă un fragment de la matrice în formă de semilună cu capătul rupt (fig. 3/7). Baza matricei este în formă semicirculară, subţiată în profil pe care sunt redate mici crestături oblice, fiind utilizată pentru imprimarea decorului în formă de torques. Fragmentul aparţine unei ştanţe sau matrice încadrate în tipul I, întâlnit cel mai frecvent în mediul cultural al comunităţilor cu „ceramică imprimată" din sud-estul Europei (Ailincai, Nicic, Jugănaru, Dobrinescu 2005, 114). Ultima piesă este reprezentată de un fragment de perete de vas, cu marginile şlefuite (fig. 3/5). Astfel de obiecte confecţionate din pereţii vaselor se întâlnesc la o serie de monumente aparţinând culturii Cozia-Saharna (Мелюкова 1958, рис. 28/15; Кашуба 2000, рис. LXXXV/24-25, 27-28, XCV/2, 20, 25, 27-28, CXIV/1, CXV/18-19; Гольцева, Кашуба 1995, таб. XLIII/4-5, XLV/6, 8-9, XLVII).

Ceramica

Inventarul ceramic provenit din nivelul de cultură al aşezării reprezintă cea mai numeroasă şi expresivă varietate a descoperirilor arheologice. Convenţional, după tehnica de modelare şi calitatea pastei de lut, întregul sortiment ceramic poate fi divizat în câteva grupe tehnologice.

1. Ceramica grosieră. Din prima grupă fac parte fragmentele ceramice confecţionate din pastă de lut slab preparată. În calitate de ingrediente sunt adăugate cioburi pisate sau pietricele de calcar, granulele cărora se evidenţiază atât pe suprafaţa vaselor cât şi în empectonul ciobului (fig. 4/1-9, 11-12). Arderea este oxidantă, neuniformă şi neomogenă. În cele mai frecvente cazuri vasele acestei grupe aveau o culoare cărămizie cu pete închise sau cenuşii. Suprafaţa este slab netezită sau zgrunţuroasă.

Oale. Acest tip este reprezentat de un vas cu corpul globular de dimensiuni mijlocii, cu pereţii rotunjiţi, gâtul tronconic neevidenţiat şi buza înclinată în interior şi fundul plat neprofilat (fig. 4/1). Înălţimea vasului este de 18,5 cm, diametrul gurii – 16 cm, diametrul maxim 19,5 cm, iar diametrul fundului ajunge până la 9 cm. Marginea vasului este slab profilată în exterior printr-o buză teşită, pe care sunt redate crestături oblice. La 3 cm sub margine sunt amplasate proeminenţe aplatizate cu capătul ridicat în sus, parţial deteriorate. Ele întrerup simetric un şir de linii scurte oblic incizate, care cuprind gâtul vasului. Sub proeminenţe în jos până la linia diametrului maxim, coboară trei şiruri compuse din linii scurte incizate scurte (fig. 4/1).

Din cadrul acestei grupe ceramice un interes deosebit prezintă fragmentele de la gât de vase bine profilate arcuite în exterior (fig. 4/6), altele cu marginea verticală (fig. 4/9) sau aplecată în exterior (fig. 4/3), ornamentate pe margine cu alveole (fig. 4/4). Se întâlnesc fragmente de vase cu decor în formă de brâu alveolat continuu (fig. 7-8) sau întrerupt (fig. 4/11), unele din ele sunt înzestrate cu crestături (fig. 4/5). Se remarcă fragmente de pereţi de vase de dimensiuni mari, probabil pythos-uri ornamentate cu brâie alveolate în formă de inel (fig. 4/2). O astfel de modelare a brâielor în relief cu alveole este specifică mai mult „monumentelor cu ceramică incizată" de tip Tămăoani-Balta (Niculiţă 2004, рис. 3/2; Leviţki 1994, pl. 8/2).

2. Ceramica semifină. Recipientele din această grupă sunt modelate din pastă de lut relativ bine preparată, cu ingrediente de nisip şi cioburi pisate. Se întâlnesc fragmentele ceramice care au avut o ardere oxidantă, dar mai frecvent reducătoare, neomogenă şi neuniformă, despre ce indică prezenţa unor pete deschise sau de nuanţe închise pe suprafaţa vaselor. Ca urmare, culoarea vaselor variază de la cărămiziu cu pete cenuşii la negru şi cenuşiu. Sunt cunoscute fragmente de ceramică cu culoarea cărămizie în interior şi negru la exterior (fig. 6/6). Fragmentele ceramice din această grupă se deosebesc de grupa de ceramica grosieră prin modul de prelucrare a suprafeţei, care este bine netezită sau chiar lustruită până la un luciu metalic.

După formă, fragmentele ceramice atribuite acestei grupe tehnologice sunt reprezentate de următoarele categorii de vase.

Străchini. Acest tip de vase are formă tronconică, dintre care se disting cele cu buza îngroşată, profilată în interior şi marginea retezată orizontal (fig. 4/14-17), profilate în exterior (fig. 4/13) sau cu partea de sus verticală rotunjită în interior (fig. 4/10). Decorul este redat prin tehnica imprimării, reprezentând linii oblice lăsate pe marginea buzei cu o piesă matrice (fig. 4/13-17). Pe partea exterioară sunt redate benzi de linii oblice similare, aranjate în formă de zigzag (fig. 4/13, 15-17), marcate la vârf cu puncte imprimate simple sau cu cruce în interior sau asociate unor

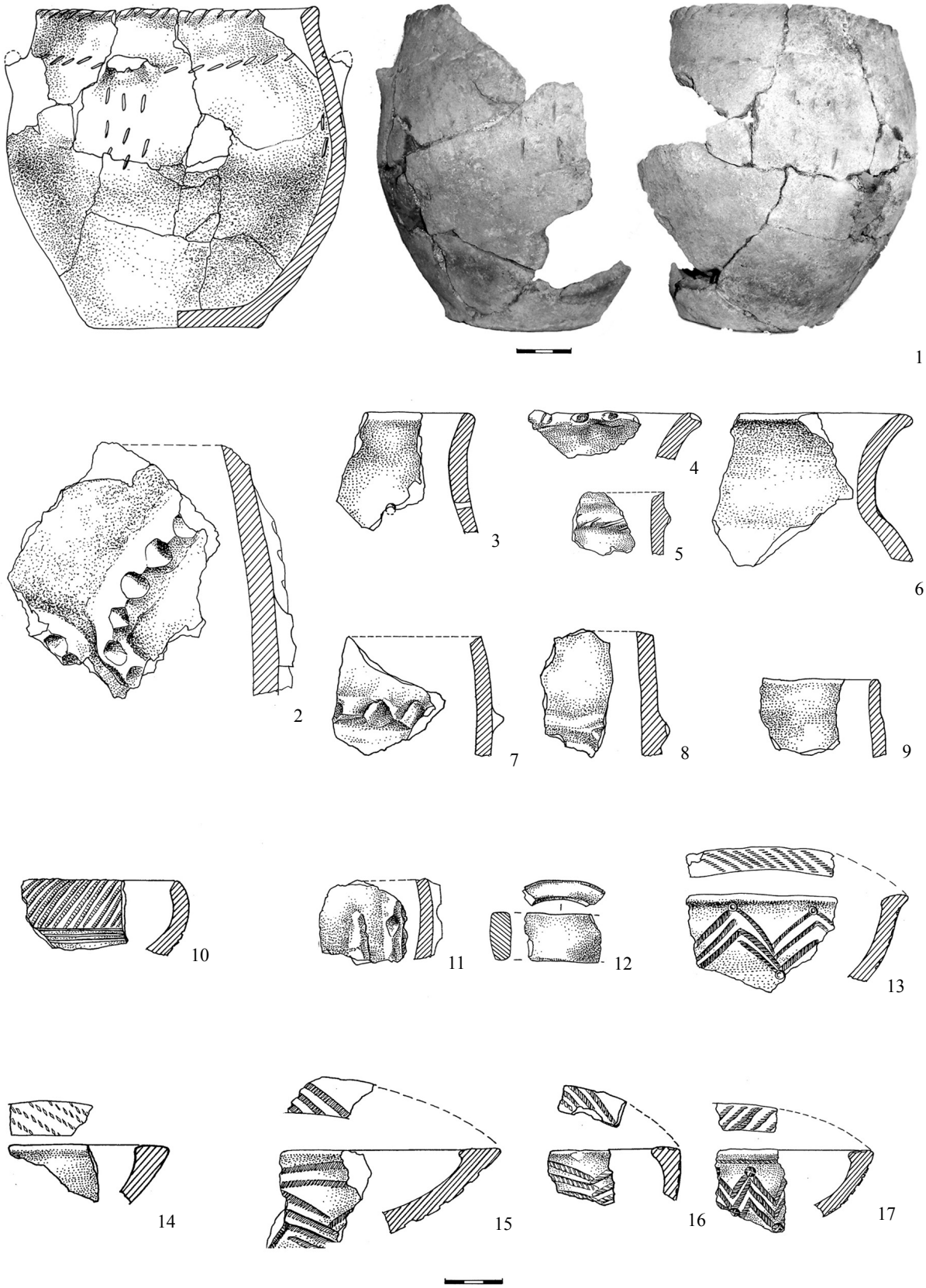

Fig. 4. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1-18 - materialul ceramic descoperit în stratul cultural.

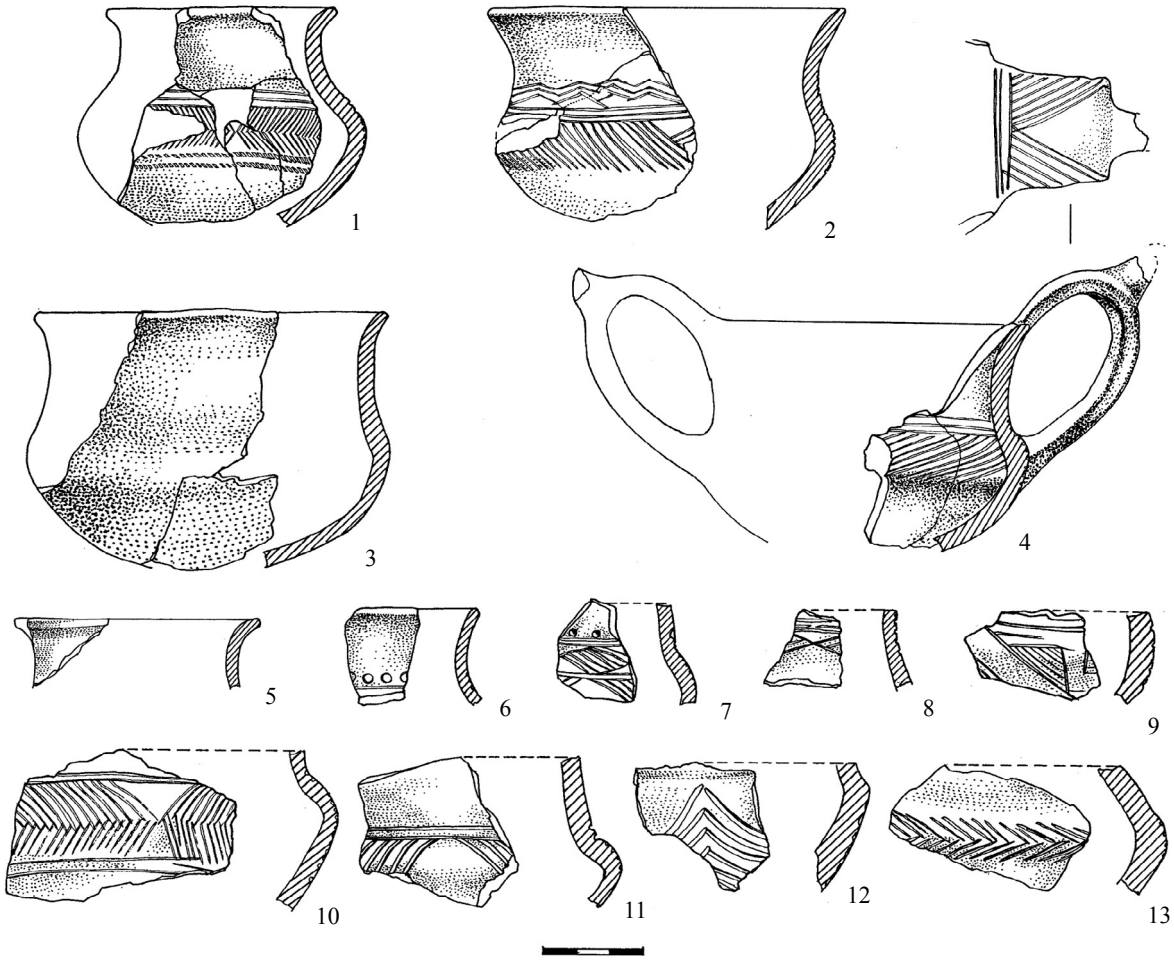

Fig. 5. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1-13 - fragmente de ceşti şi cupe descoperite în stratul cultural.

benzi de linii orizontale. Un alt motiv ornamentalistic este compus din benzi de linii imprimate oblice aplicate pe marginea exterioară a vaselor, sub care sunt marcate cu benzi de linii incizate orizontale (fig. 4/10). Vase similare după formă şi decor prezintă largi similitudini în cadrul culturii Cozia-Saharna (Кашуба 2000, рис. XLVI/16, XCIV/9, LI/18, LXIII/11; Hänsel 1976, Taf. 51/1, 52/1-3, 6-7).

Vase bitronconico-globulare. După formă, acestui tip sunt caracteristice vase cu gâtul profilat, arcuit şi buza răsfrântă în afară (fig. 6/1-2, 4). Se remarcă şi vase cu gâtul neprofilat şi buza lată răsfrântă în exterior (fig. 6/3). Decorul este redat prin relief, incizie şi imprimeuri. Pe vasele acestui tip, în zona umerilor se întâlnesc mici proeminenţe aplatizate (fig. 6/1, 19), unite cu un brâu continuu (fig. 6/6) sau ornamentat numai cu proeminenţe conice duble (fig. 6/7). Unele recipiente au ca decor brâie care delimitează gâtul de umerii vasului, acoperite cu linii oblice incizate sau imprimate (fig. 6/8-9), caracteristice vaselor din prima epocă a fierului (Гольцева, Кашуба 1995, таб. XXXIX/3). O varietate deosebită prezintă decorul incizat. Prin această tehnică sunt reprezentate benzi de linii paralele combinate cu cele unghiulare (fig. 6/10-11) ori şiruri de linii în formă de zigzag marcate cu decor de steguleţe (fig. 6/12), cunoscute la un şir de monumente ale grupului Cozia-Saharna (Кашуба 2000, рис. XXXIV/1-2, 11). Uneori benzile de linii unghiulare sunt încadrate de benzi din linii paralele (fig. 6/14), motiv specific mai mult vaselor culturii Babadag II (Topoleanu, Jugănaru 1995, fig. XI/3). Un interes deosebit prezintă un fragment de perete de vas ornamentat cu linii orizontale paralele, în spaţiul dintre care este marcat de adâncituri alungite, iar în partea de jos sunt reprezentate prin linii oblice triunghiuri înscrise (fig.6/13). Un alt motiv îl pre-

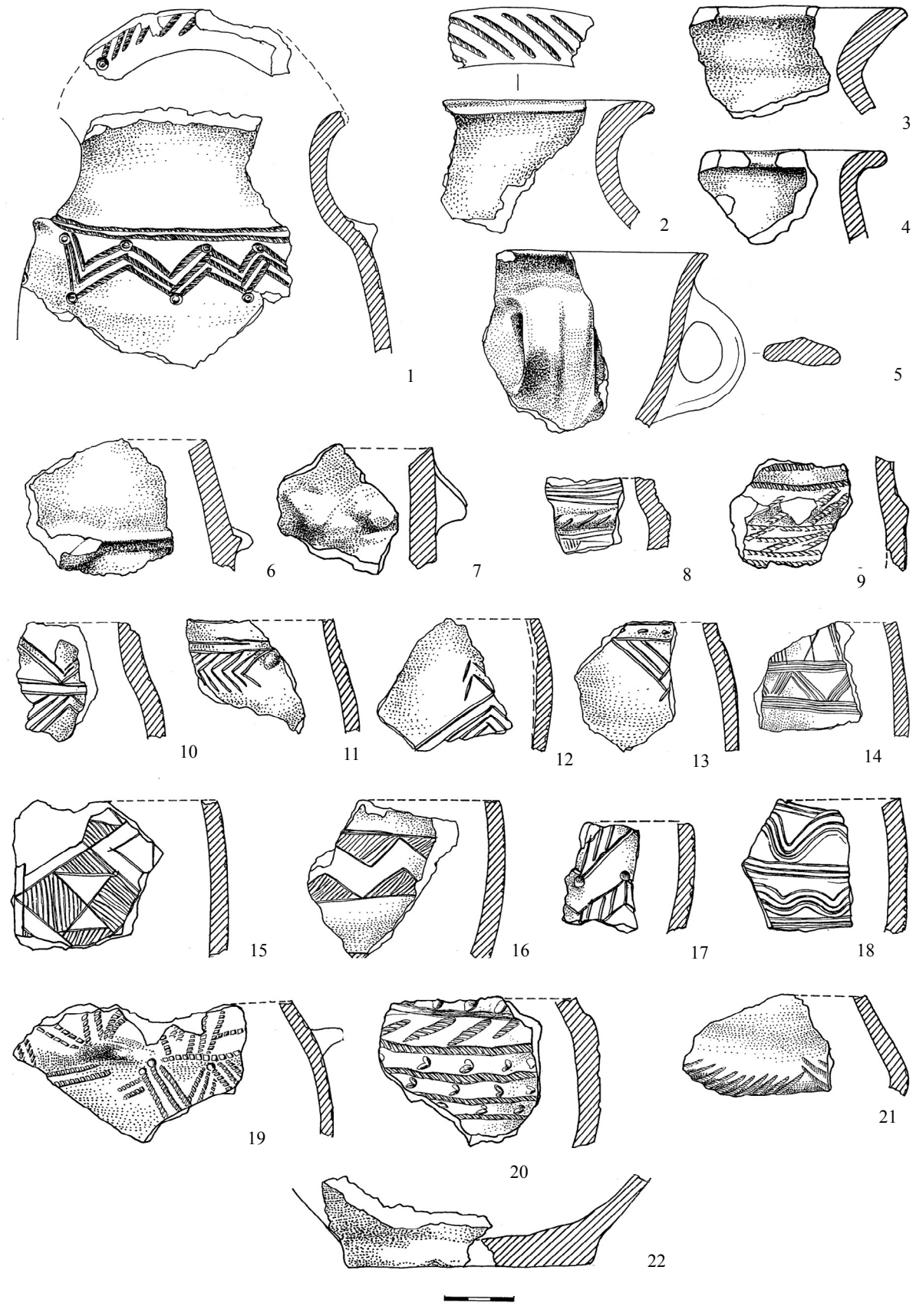

Fig. 6. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1-22 - ceramica semifină descoperită în stratul cultural.

zintă registrele constituite din linii orizontale în care sunt încadrate benzi în formă de ghirlandă (fig. 6/18). Analogiile acestui motiv pot fi întâlnite la Solonceni (Кашуба 2000, рис. LXXIX/1, LXXX/2) şi Alcedar (Кашуба 2000, рис. CX/2). De asemenea se remarcă motive incizate în formă de romb cu interiorul haşurat având înscrise în mijloc triunghiuri amplasate în ordinea literei „x" (fig. 6/15), decor caracteristic culturii Cozia-Saharna (Кашуба 2000, рис. LXXXIV/18). Acestei categorii sunt caracteristice de asemenea şi vase ornamentate cu decor incizat în formă de benzi de zigzag haşurat cu vârfurile marcate cu câte un cerculeţ adâncit (fig. 6/17) sau figuri de zigzag înscris, obţinut prin combinarea unor benzi de triunghiuri haşurate (fig. 6/16). Motivul zigzagului înscris se consideră ca o particularitate a culturii Cozia-Saharna, întâlnit îndeosebi la monumentele din zona Nistrului Mijlociu (Мелюкова 1958, рис. 24/15; Кашуба 2000, рис. LXXVII/10, LXXXIII/4, XCIV/10, CVII/9, CX/5; Гольцева, Кашуба 1995, таб. XIX/4, XXXIV-XXXV, XXXVIII). Deşi puţin evoluat, motivul zigzagului înscris se întâlneşte şi la monumentele de tip Basarabi din alte regiuni, cunoscute după săpăturile de la Sopron (Eibner, Taf. 5/8). În ceea ce priveşte ceramica cu decorul imprimat, trebuie de menţionat că este reprezentată prin diverse tipuri de vase, ornamentul cărora a fost aplicat cu ajutorul unor matrice cu amprente ce amintesc şnurul răsucit. Pe unele fragmente ornamentul este compus din benzi de zigzag cu vârfurile marcate de cerculeţe adâncite (fig. 6/1, 19), linii oblice (fig. 6/2) sau dispuse sub unghi (fig. 6/21) precum şi frize din linii paralele succesive umplute cu linii scurte oblice şi puncte imprimate (Fig.6/20). Vase similare sunt descoperite pe întregul areal al culturii Cozia-Saharna (Niculiţă 1996, 16/1; Hänsel 1976, Taf. 54/1, 5; László 1272, fig. 9/2; Iconomu 1996, fig. 9/6-7, 10/9, 11/1, 4; Гольцева, Кашуба 1995, таб. LVIII). De regulă, fundul vaselor din această grupă este plat şi slab profilat (fig. 6/22). Este de remarcat de asemenea prezenţa în cadrul acestei grupe a unor vase-oale de dimensiuni mici cu gura largă şi toartă verticală pe umeri (fig. 6/5).

*3. Ceramica fină***.** Această categorie ceramică se caracterizează printr-o pastă de lut bine măcinată, în calitate de degresant fiind utilizat nisipul cu granule fine. Arderea este reducătoare, neomogenă şi neuniformă, vasele obţinând o culoare neagră sau cenuşie cu pete deschise. Se întâlnesc fragmente de vase, la care culoarea variază de la cenuşiu la cărămiziu. Aproape în toate cazurile suprafaţa este bine lustruită. Din cadrul acestei grupe se evidenţiază cupele (fig. 5/1-3) sau fragmente de ceşti cu profil S-oidal, toartă supaînălţată cu buton (fig. 5/4). Decorul specific vaselor acestei categorii are largi similitudini în cadrul ceramicii culturii Cozia-Saharna. El reprezintă cele mai variate motive ale inciziei umplute rareori cu pastă albă (fig. 5/4) (Кашуба 2000, рис. LVI/7-8). Din această categorie de vase se evidenţiază şi cupe ornamentate cu benzi de linii unghiulare dispuse în forma literei „x" (fig. 5/13), înscrise uneori în linii paralele incizate sau imprimate (fig. 5/1, 10). Vase similare cu acelaşi motiv ornamental au fost descoperite la Niculiţel-Cornet din Dobrogea, care cultural-cronologic se încadrează în faciesul Babadag I (sec. XI-X a. Chr.) (Jugănaru 2005, 75-78, fig. 25/7). Se evidenţiază ornamentul din benzi de linii orizontale sub care sunt depuse linii oblice (fig. 5/4, 11) (Кашуба 2000, рис. XLIV/3, XLV/16LXVII/6LXXIX/4, LXXXIV/6) sau linii combinate cu romburi haşurate şi cu şiruri de cerculeţe adâncite (fig. 5/6-7) (Кашуба 2000, рис. CVIII/2) precum şi figuri de triunghiuri haşurate (fig. 5/7-9) (Гольцева, Кашуба 1995, таб. LX/5; Кашуба 2000, рис. LXXXII/1). Din această categorie fac parte şi fragmente de ceramică cu motive incizate în formă de ghirlandă (fig. 5/12).

Complexele arheologice

La diferite adâncimi cuprinse între 80-100 cm de la suprafaţa actuală de călcare, în secţiunile nr.1 şi 2 au fost sesizate mai multe complexe arheologice, care prezintă şanţuri şi gropi menajere.

Şanţul 1

În secţiunea nr.1, parţial s-a surprins şanţul adiacent al valului de apărare al cetăţii Saharna Mare. În cadrul secţiunii, şanţul a fost evidenţiat la adâncimea de 90-94 cm pe o lungime de circa 3,6 m. Solul din umplutura şanţului este de culoare cenuşie-închisă. Şanţul are adâncimea de circa 2,7 m. La nivelul de circa 1-1,2 m de la suprafaţa actuală de călcare a fost evidenţiată o lentilă de nisip compact cu o grosime de 0,1-0,7 m, care intră în peretele de nord şi vest al secţiunii. În profil extremitatea acestui nivel nisipos este paralelă marginii şanţului. Din punct de vedere stratigrafic umplutura şanţului străbate şi suprapune parţial nivelul preistoric de călcare, cum se vede în profilul B-C al secţiunii nr.1. Aceasta poate fi reprezen-

tată şi schematic prin metoda Harris-Matrix[1] (fig. 1/2), unde unităţile stratigrafice 10 şi 3 (şanţul 1) sunt mai recente, fapt ce poate confirma, o dată în plus, supoziţia că construirea şi funcţionarea lui este mai târzie decât aşezarea Saharna-Dealul Mănăstirii. Din umplutura şanţului provine o fusaiolă bitronconică cu suprafaţa lustruită (fig. 3/18) şi 40 de fragmente ceramice. După tehnica confecţionării recipientele ceramice se încadrează în două grupe. Prima grupă o prezintă ceramica rudimentară. După proprietăţile tehnologice este dificil de deosebit fragmentele de vase rudimentare din prima epocă a fierului de ceramica culturii getice, vremea cu care logic ar trebui să se dateze şanţul. Perioadei timpurii a primei epoci a fierului cu certitudine poate fi atribuit un fragment de buză de vas cu marginea perforată (fig. 3/11) şi un fragment de perete de vas cu decor în formă de benzi de linii unghiulare, lăsat de un pieptene sau de o matrice zimţată (fig. 3/14).

A doua grupă o constituie vasele modelate dintr-o pastă de lut fină. Din ele se evidenţiază fragmente de străchini cu buza canelată cu partea de sus arcuită în interior, acoperită cu decor incizat în formă de benzi de linii oblice înrămate de linii paralele (fig. 3/15), străchini cu decor similar sunt cunoscute după descoperirile de la Solonceni (Кашуба 2000, рис. LXXXIV/8). Interes prezintă un fragment de la vas de dimensiuni mici cu corpul globular, gâtul cilindric şi umerii bine profilaţi acoperiţi cu decor imprimat de linii orizontale (fig. 3/12). Pe unele fragmente decorul similar era însoţit de cerculeţe imprimate cu cruce în interior (fig. 3/17). Se mai pot remarca fragmente de vase, ornamentate cu şiruri din romburi haşurate dispuse în mai multe rânduri paralele, separate de câte o linie imprimată (fig. 3/16), motiv des întâlnit în ornamentarea vaselor din prima epocă a fierului (Кашуба 2000, рис. LVII/28, LVIII/19).

Şanţul 2

Prin intermediul ambelor secţiuni în sectorul de sud-est şi de est al aşezării, la adâncimea de 90-95 cm, a fost surprins câte un segment de la un şanţ (fig. 7/1, 8/1), care probabil poate fi identificat cu şanţul „suplimentar", evidenţiat încă în anul 1946 de către G.D. Smirnov (Arnăut 2000, 94, fig. 1; Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 78-79), este amplasat aproape paralel liniei de fortificare a aşezării Saharna Mare pe o fâşie cuprinsă dintre bastionul central şi de est. În zona de sud-est a aşezării, porţiunile şanţului în secţiune au o formă tronconică cu lăţimea gurii de 2,20 cm, iar fundul – 1,6 m. În cadrul segmentului de şanţ în secţiune, a fost sesizată o cavitate în forma unei gropi aproape ovale în plan, cu dimensiunile de 1,7×1,8 m (fig. 7/1). Adâncitura are peretele de sud vertical, iar cel de nord oblic. Diametrul gurii 1,15 m. Diametrul fundului – 1,5 m. Adâncimea cavităţii de la nivelul fundului şanţului este de 40 cm. Umplutura şanţului e compusă din sol de culoare castanie în amestec cu argilă. Totodată, în partea superioară a şanţului, la marginea de nord a fost sesizat un strat de cenuşă şi pietriş. Pe linia de demarcare a fundului şanţului şi a cavităţii, au fost evidenţiate lentile din argilă pură cu grosimea de până la 20 cm, ce le separă. În sectorul de est, porţiunea cercetată a şanţului are o formă tronconică, ce se îngustează spre fund (fig. 8/1; 9/1-3). Adâncimea şanţului ajunge până la 1 m, lăţimea gurii variază între 1,2-1,8 m, iar lăţimea fundului între 0,20-0,36 m. Umplutura şanţului era compusă din cernoziom, argilă, cenuşă şi pietre. În şanţ, în ambele sectoare, la diferite adâncimi, fără constatarea unei depuneri sistematice, a fost descoperit un bogat inventar arheologic compus din ceramică, lut ars şi oase. Din cadrul inventarului arheologic prezintă interes un creuzet din lut în formă alungită (fig. 8/11) şi un fragment de piatră de gresie (fig. 8/8) descoperite în sectorul de est (secţiunea nr.2). Creuzete identice sunt cunoscute în cadrul descoperirilor la monumentele culturii Cozia-Saharna (Кашуба 2000, рис. XXV/30-31, LXXV/23, LXXXV/18, CXV/25).

Materialul ceramic descoperit în şanţ este destul de numeros, circa 56 fragmente ceramice recuperate în sectorul de sud-est (secţiunea nr.1) şi 245 în cel de est (secţiunea nr.2), care se împart în două grupe distincte. Prima grupă o alcătuiesc fragmentele ceramice de factură rudimentară, în cele mai frecvente cazuri, culoarea vaselor prezintă diverse nuanţe ale culorii cărămizii cu pete întunecate şi suprafaţa zgrunţuroasă (fig. 8/6). După formă, recipientele ceramice se încadrează în categoria oalelor cu corpul rotunjit, slab profilat şi buza puţin aplecată în afară (fig. 7/2-3; 8/9). Se întâlnesc şi vase neprofilate cu partea de sus slab înclinată în interior (fig. 7/4-5; 8/7). Decorul prezintă brâie alveolate (fig. 7/2, 6-7; 8/7). Fundul vaselor este neprofilat (fig. 8/10), iar în unele

[1] Pentru vizualizarea structurii unităţilor stratigrafice a fost utilizat programul ArchEd, versiunea 1.4. Pentru detalii vezi http://www.ads.tuwien.ac.at/arched/index.html.

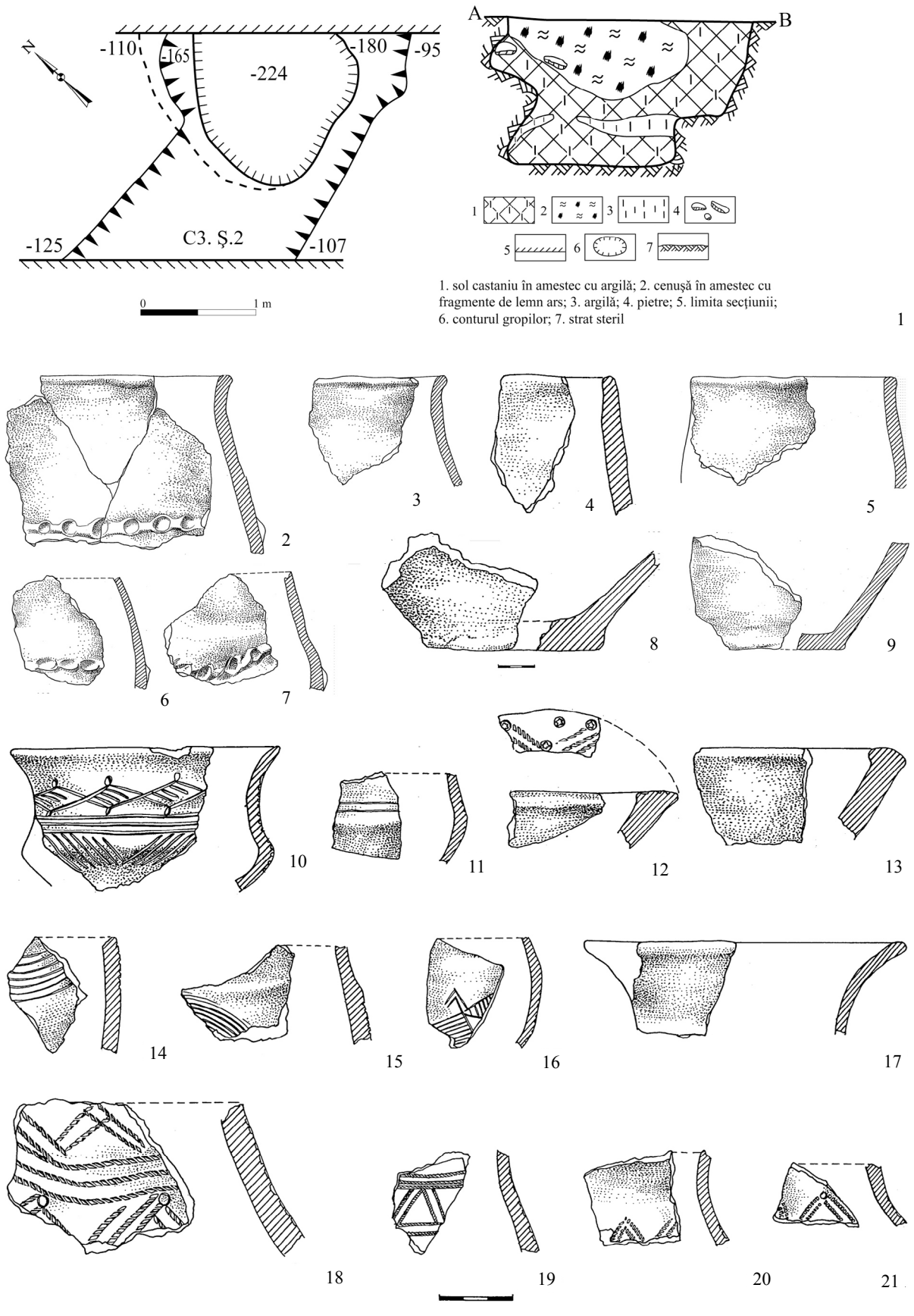

Fig. 7. Saharna-Dealul Mănăstirii. Secţiunea nr. 1. Şanţul 2: 1 - planul şi profilul; 2-21 - inventarul arheologic.

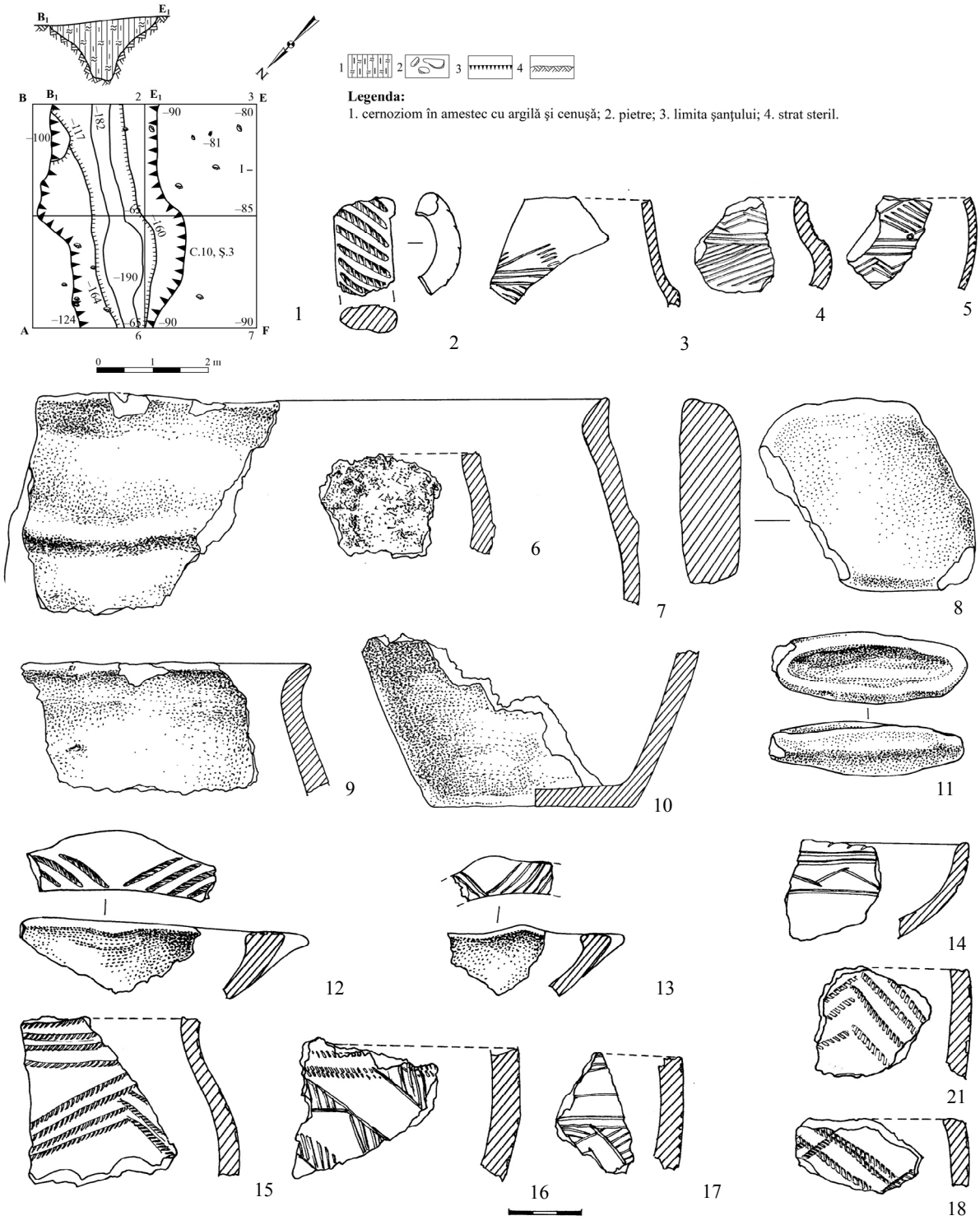

Fig. 8. Saharna-Dealul Mănăstirii. Secţiunea nr. 2. Şanţul 2: 1 - planul şi profilul; 2-19 - inventarul arheologic.

cazuri - abia evidenţiat (fig. 7/8-9). A doua grupă de ceramică reprezintă fragmentele de vase modelate din pastă de lut fină. Arderea vaselor este reducătoare şi neuniformă. Culoarea neagră cu pete cărămizii. La vasele de dimensiuni mai mari, cu grosimea peretelui ce depăşeşte 1 cm, culoarea este cenuşiu deschisă. În cele mai multe cazuri suprafaţa vaselor era acoperită cu un slip lucios. Din cadrul acestei grupe se evidenţiază categoria vaselor-chiupuri (fig. 7/17), cu gâtul cilindric şi marginea puternic răsfrântă în afară, corpul globular (fig. 7/16; 8/16), care la unele recipiente se

1 2

3

Fig. 9. Saharna-Dealul Mănăstirii. Secţiunea nr. 2. Şanţul 2: 1 - vedere dinspre est; 2 - vedere din partea de vest; 3 - aspectul general al segmentului de şanţ surprins în secţiune.

delimitează de gât printr-un prag (fig. 7/15). Vasele din această categorie sunt ornamentate prin incizie reprezentând diverse motive: benzi de ghirlande (fig. 7/14-15), triunghiuri haşurate (fig. 8/16-17), din care se evidenţiază cele în stil zoomorf (fig. 7/16). Se întâlnesc recipiente cu decor imprimat în formă de linii orizontale şi de zigzag (fig. 7/18; 8/15, 18-19), marcate cu puncte adâncite (fig. 7/18, 21; 8/15), sau linii oblice dispuse sub unghi, înrămate de linii paralele (fig. 7/19).

Categoria străchinilor este prezentată prin fragmente de la vase în formă tronconică, cu buza profilată în interior (fig. 7/13, 8/11-12) sau în formă de platformă (fig. 8/12). Pe buză se întâlnesc mici proeminenţe aplatizate, încadrate în benzi de linii oblice incizate (fig. 8/13) sau imprimate (fig. 8/12). Benzile imprimate sunt combinate şi cu amprente de cerculeţe cu „steluţe" în interior (fig. 7/12). Se evidenţiază un fragment de strachină cu marginea verticală, ornamentată pe partea exterioară cu o linie în formă de zigzag, inclusă în benzi de linii paralele (fig. 8/14). Categoria cupelor sau ceştilor este reprezentată prin fragmente de vase cu profil S-oidal (fig. 7/10). Se remarcă un fragment de toartă de ceaşcă decorat pe partea exterioară cu linii oblice imprimate (fig. 8/2). Motivele incizate sunt reprezentate prin benzi de linii orizontale (fig. 7/11), amplasate la baza gâtului, sub care se lăsa benzi scurte oblice (fig. 8/4). Astfel de motive sunt asociate cu şiruri de figuri de romb haşurat, marcate la vârfuri cu puncte adâncite (fig. 7/10, 8/5), benzi de zigzag (fig. 8/4) şi linii oblice cu capete în formă de „steguleţ" (fig. 8/3).

Materialul ceramic descoperit în şanţul 2, după forma vaselor şi decorului se încadrează completamente în sortimentul ceramic caracteristic culturii Cozia-Saharna. Pentru unele motive ale decorului incizat, executat mai ales pe fragmentele ceramice ale vaselor în formă de ceşti sau cupe (fig. 8/4), au analogii directe la materialele descoperite la aşezarea de la Mateuţi (Кашуба 2000, рис. XLIV/3). Romburile haşurate redate pe gât constituie una din caracteristicile ceştilor şi cupelor culturii Cozia-Saharna (Кашуба 2000, рис. XLVIII/10, 13, L/6, LVIII/16, LIX/11, LX/8, LII/4), iar analogiile decorului imprimat indică prezenţa mai multor similitudini din cadrul ceramicii din întregul areal al faciesului Cozia-Saharna (László 1972, fig. 8, 9/1; Кашуба 2000, рис. LI/12, 15; Iconomu 1996, fig. 10/1).

Groapa 1

Groapa a fost sesizată la o adâncime de circa 70 cm, are o formă de clopot (fig. 10/1), având la fund o cavitate cilindrică aproape egală după dimensiuni cu gura gropii. Adâncimea gropii – 1,5 m, diametrul gurii – 1,1 m, diametrul maxim 2 m, diametrul fundului – 1,3 m. Din umplutura gropii pot fi separate mai multe straturi culturale. La fund s-a sesizat un strat de circa 40-50 cm grosime, alcătuit din sol castaniu în amestec cu argilă, care este suprapus de o lentilă compusă din sol cu lut ars, grosimea căruia variază de la 8 la 20 cm; urmează apoi un strat cu grosimea de circa 20 cm din cenuşă amestecată cu pietre, după care se evidenţiază o lentilă compusă din argilă cu o grosime ce ajungea până la 20 cm. Stratul superior prezintă cenuşă în amestec de pietre. Inventarul arheologic descoperit în groapă este prezentat prin câteva obiecte individuale şi 184 de fragmente de ceramică. Printre obiectele descoperite în groapă e necesar de menţionat un „semifabricat" din os de matrice pentru ornamentarea ceramicii (fig. 10/13). Piesa are o formă de semilună cu mijlocul îngroşat, care delimitează două aripioare. Din groapă provine şi o fusaiolă bitronconică cu suprafaţa lustruită (fig. 10/16). Materialul ceramic după calitatea preparării pastei de lut, se împarte în două grupe.

Ceramica rudimentară. După ardere pot fi deosebite două subgrupe: vase cu o ardere oxidantă, la care culoarea variază în cadrul nuanţelor cărămizii închise sau deschise (uneori chiar cu pete cenuşii) cu o suprafaţă prost netezită; şi cele cu o ardere reducătoare de culoare neagră sau gri-cenuşie. La unele fragmente suprafaţa este lustruită, iar la altele, din cauza ingredientelor de nisip granulat, suprafaţa, deşi netedă, este poroasă. Vasele acestei grupe au corpul rotunjit, gâtul neprofilat şi buza înclinată în afară (fig. 10/2-5). Diametrul gurii vaselor de regulă nu depăşeşte 25 cm. Se întâlnesc vase cu buza îngroşată în afară (fig. 10/6) sau cu marginea verticală slab înclinată în interior (fig. 10/8, 10). În calitate de ornament au fost utilizate şiruri de alveole pe marginea buzei (fig. 10/4) şi brâie alveolate, amplasate în zona umerilor (fig. 10/2, 12). Din cadrul decorului în relief în formă de brâu, se evidenţiază cele în formă de semicerc cu capetele ridicate în sus, spre buză (fig. 10/8) sau cu capetele petrecute (fig. 10/15). Fundul vaselor este slab profilat (fig. 10/14).

Ceramica fină. Vasele din această grupă în cele mai multe cazuri au fost arse reducător, culoarea vaselor variind de la negru la cenuşiu cu pete deschise cu suprafaţa lustruită. Din ele se evidenţiază fragmente de cupe sau ceşti cu profil S-oidal şi umerii bine profilaţi (fig. 11/1-5), străchini tronconice cu buza neprofilată (fig. 11/6) sau arcuită în interior (fig. 11/7, 11), fragmente de la vase-chiupuri de diferite dimensiuni (fig. 11/12-17) cu

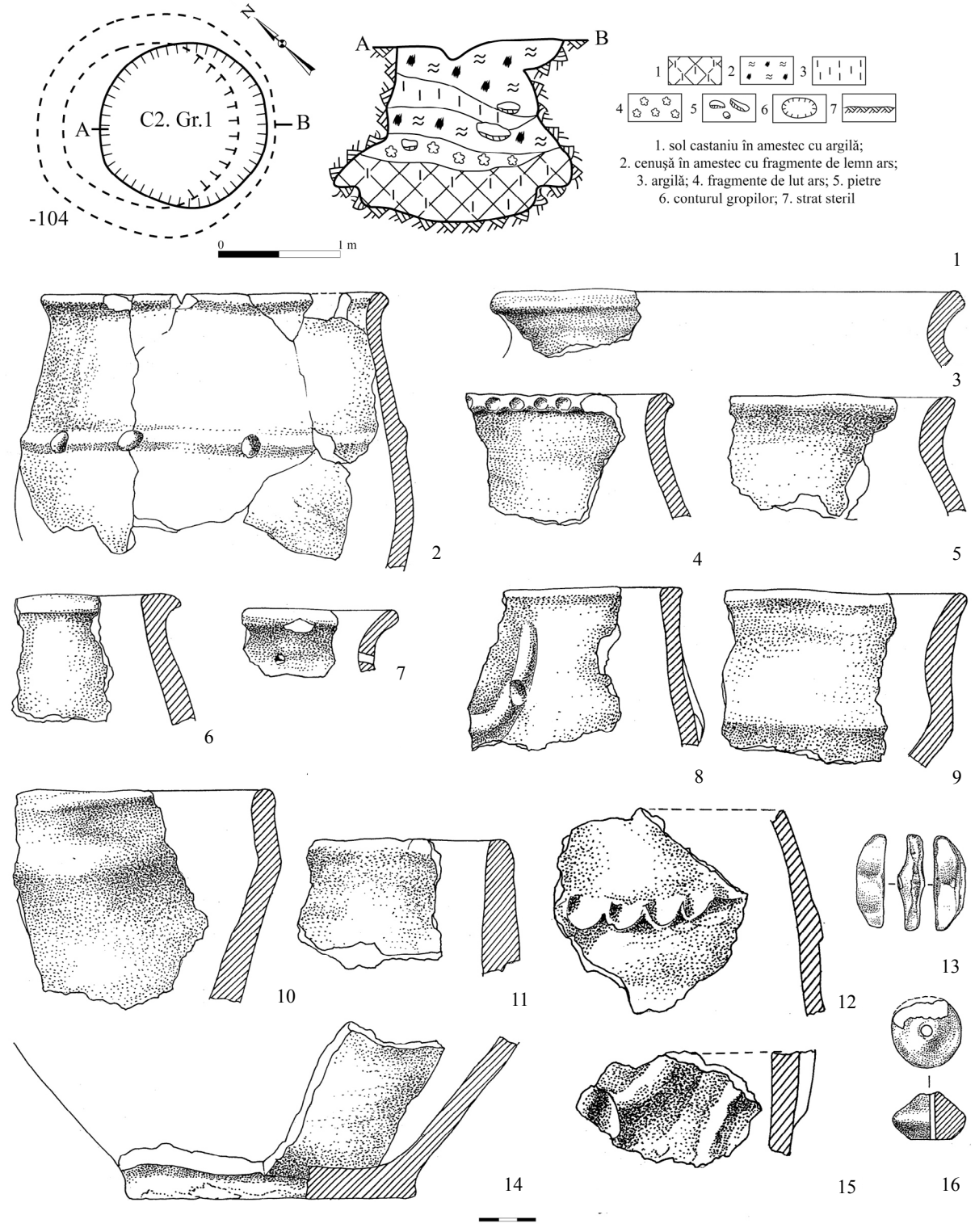

Fig. 10. Saharna-Dealul Mănăstirii. Groapa 1: 1 - planul şi profilul; 2-16 - inventarul arheologic.

fundul plat neprofilat (fig. 11/18). Decorul incizat constă din motive simple de benzi de linii dispuse sub unghi pe marginea străchinilor (fig. 11/7, 11) sau benzi de linii orizontale, care delimitează gâtul cupelor de umeri (fig. 11/10), combinate cu linii scurte oblice grupate sub unghi (fig. 11/3-5). Prin tehnica inciziei este redat motivul de zigzag (fig. 11/7) şi benzi de linii semicirculare în formă de ghirlandă (fig. 11/19). Recipientele decorate prin imprimare sunt prezentate prin fragmente

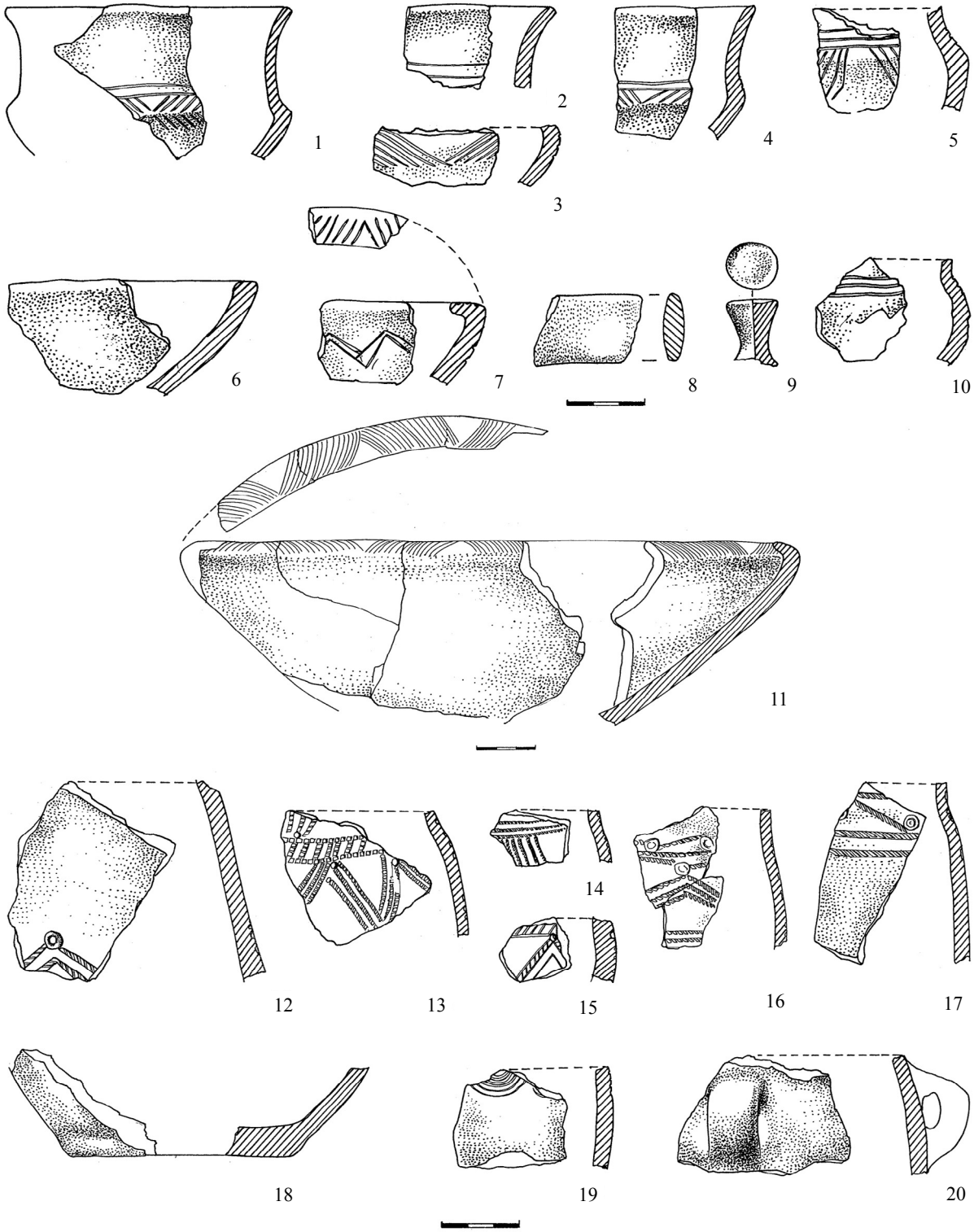

Fig. 11. Saharna-Dealul Mănăstirii. Groapa 1: 1-20 - inventarul arheologic.

caracteristice mai mult vaselor bitronconice sau globulare. Decorul prezintă benzi în formă de zigzag, marcate cu cerculeţe (fig. 11/12-13, 16), linii tangente cu cerculeţe, combinate şi cu benzi de linii paralele sau benzi haşurate (fig. 11/16-17) precum şi ornament compus din benzi paralele dispuse orizontal de la care pleacă în jos linii oblice (fig. 11/14).

În cadrul descoperirilor ceramice atestate în acest complex, poate fi menţionat şi un fragment de gardină de la vatră portativă (fig. 10/11). Pasta confecţionării se remarcă prin lutul prost măcinat, cu impurităţi vegetale şi pietricele de diferite dimensiuni. Fragmentul e de la marginea verticală a gardinii, grosimea căreia este de 1,5 cm. Partea superioară este bine rotunjită.

Materialul ceramic descoperit în groapă, îndeosebi cel din grupa ceramicii fine cu decor incizat şi imprimat, dispune de largi analogii în sortimentul ceramic al faciesului de tip Cozia-Saharna. Motivele incizate redate pe fragmentele de ceramică atestate în groapă au analogii în sortimentul ceramic descoperit la situl din imediata apropiere Saharna Mare (Кашуба 2000, рис.LXXII/8) dar şi Stohnaia I (Кашуба 2000, рис. XLV/16), Climăuţii de Jos (Кашуба 2000, рис. LXVII/6), Solonceni (Кашуба 2000, рис. LXXIX/4, LXXXIV/6). Străchini similare cu ornament incizat sunt cunoscute la Saharna Mică (Кашуба 2000, рис. LXXVI/2), Saharna-Valea Ţiglău (Кашуба 2000, рис. LXXVII/8-9), Pocreaca (Iconomu 1996, 47, fig. 14/5) şi în cultura Černyj Les (Крушельницька 1998, 112, рис. 67/1). Ornamentul imprimat redat pe fragmentele ceramice descoperite în groapă este similar celui de pe ceramica cetăţii Saharna Mare (Кашуба 2000, рис. LXXI/3), Pocreaca (Iconomu 1997, fig. 4/3), iar decorul de tangente cu cerculeţe imprimate (fig. 8/16-17) este larg cunoscut pe întreaga arie de răspândire a culturii Cozia-Saharna (Кашуба 2000, рис. XLV/3, 10, LXXI/4-5, 9, 13, XCII/3, XCIII/18, CVII/9).

Groapa 2

A fost atestată la o adâncime dintre 97-100 cm de la suprafaţa actuală de călcare, are o formă de clopot, cu pereţii oblici ce se lărgesc spre fund şi gura îngustă aproape verticală (fig. 12/1-2). Adâncimea gropii este de 68 cm. Diametrul gurii – 1,38 m, iar al fundului – 1,96 m. Umplutura gropii consta din sol de culoare cenuşie. În interiorul gropii au fost descoperite două vase aproape întregi (fig. 13),

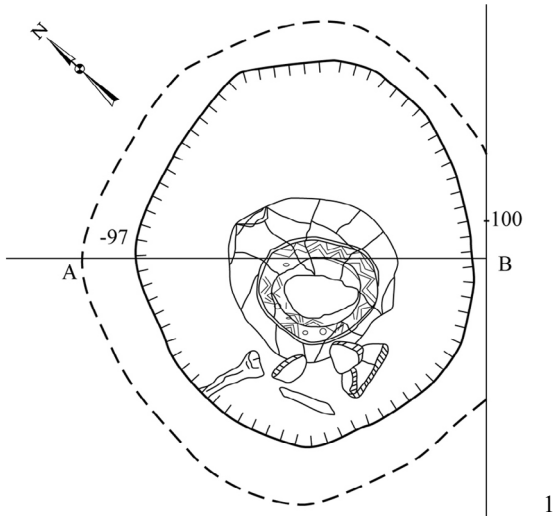

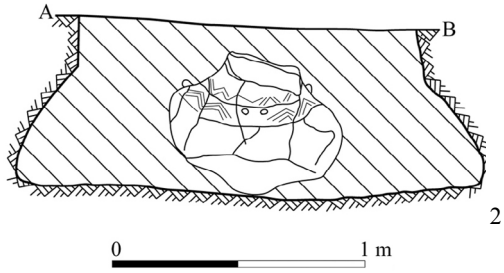

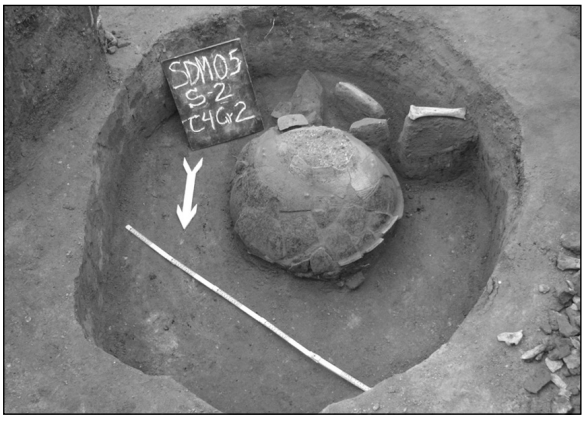

3

4

Fig. 12. Saharna-Dealul Mănăstirii. Groapa 2: 1-2 - planul şi profilul; 3-4 - vasul ceramic descoperit în groapă.

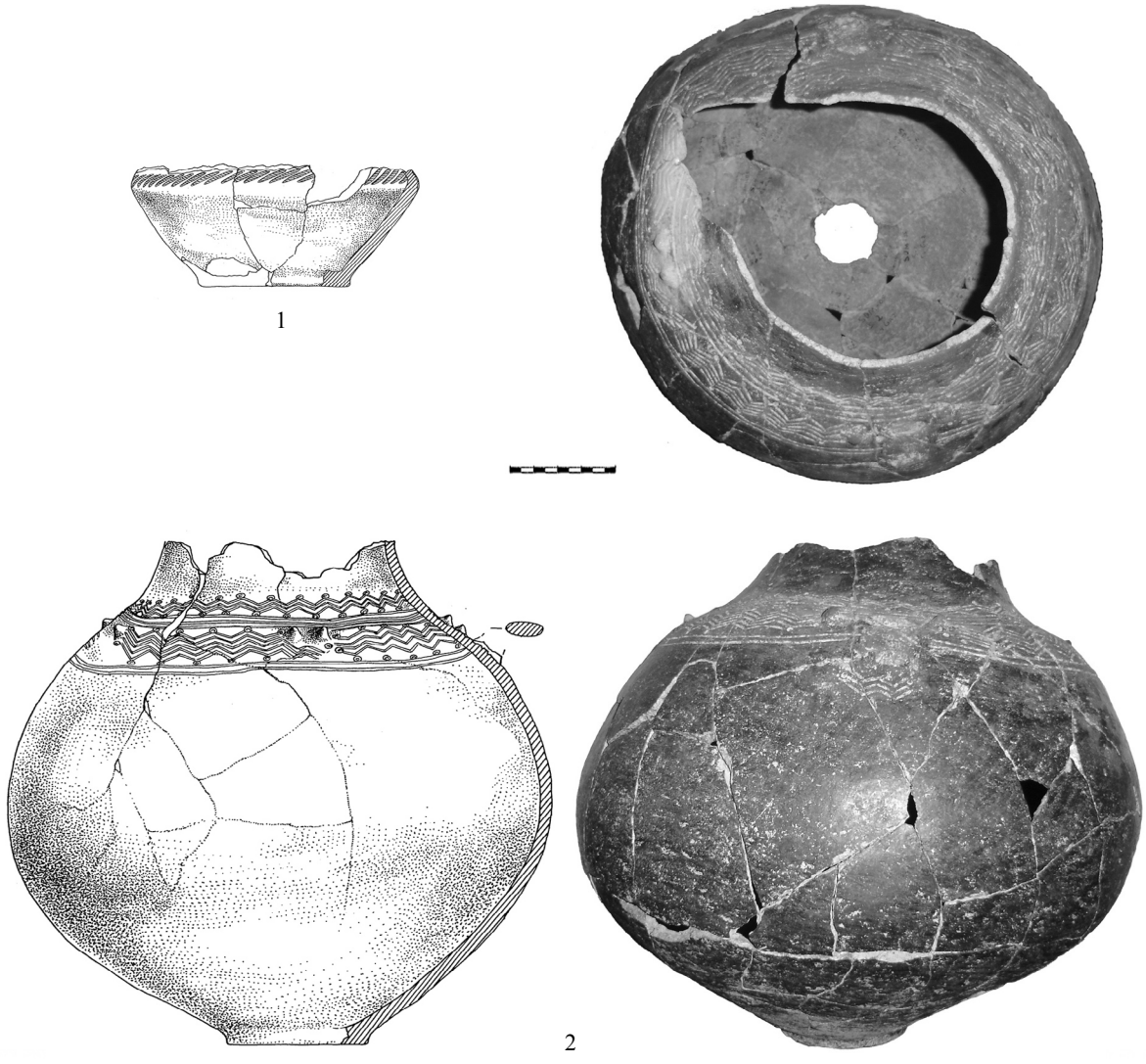

Fig. 13. Saharna-Dealul Mănăstirii. Groapa 2: 1-2 - vasele ceramice atestate în interiorul gropii.

circa 31 de fragmente de ceramică, 113 de fragmente de oase şi 75 de pietre de dimensiuni mici. Este important de menţionat că majoritatea, deşi nu covârşitoare, a materialului osteologic şi a pietrelor provine din interiorul unui vas-chiup de dimensiuni mari, depus vertical în centrul gropii cu gâtul în sus (fig. 12/3-4). Vasul e modelat din pastă de lut semifină cu ingrediente de şamotă. Arderea s-a petrecut cu reducerea oxigenului şi a fost incompletă. Are o culoare neagră-cenuşie cu pete cărămizii. Suprafaţa este bine lustruită, având un luciu metalic. Vasul are corpul globular, gâtul conic profilat şi fundul evidenţiat. S-a păstrat până la o înălţime de 45 cm, o parte din gâtul lui a fost deteriorată probabil încă până la depunerea în groapă. Tot atunci, se pare, a fost perforat şi fundul vasului (fig. 13/2). Diametrul maxim – 58,5 cm, diametrul gâtului – 21 cm, diametrul fundului – 12,5 cm. Grosimea peretelui – 0,8. Pe umerii vasului sunt simetric amplasate câte două proeminenţe duble. Două dintre acestea erau combinate în mijloc cu o toartă mică plată, de la care s-au păstrat doar bazele. În zona joncţiunii gâtului cu umerii, este redat un decor imprimat compus din benzi din linii în formă de zigzag, vârfurile căruia sunt marcate prin cerculeţe imprimate, aranjate în două niveluri delimitate din partea inferioară cu benzi din linii orizontale imprimate, întrerupte de proeminenţele conice. Mai jos de toarte, pe corpul vasului sunt imprimate alte benzi scurte în formă de zigzag cu cerculeţe amintind litera latină „W” (fig. 13/2). Este important de remarcat că, în decursul săpăturilor din anul 1947, în stratul de cultură în zona

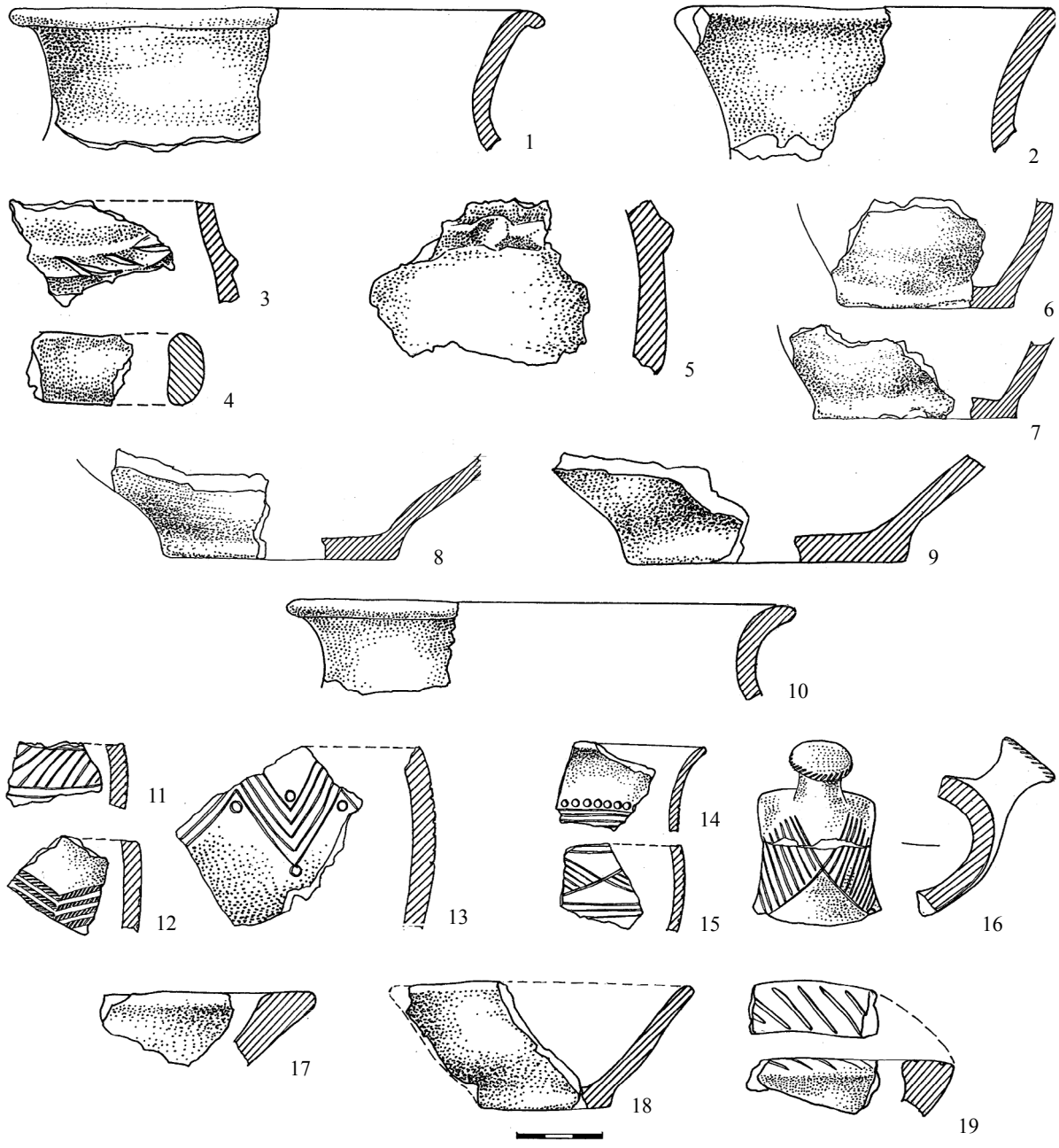

Fig. 14. Saharna-Dealul Mănăstirii. Groapa 2: 1-19 - inventarul arheologic.

din apropierea „măsuţelor pentru ornamentat ceramica", a fost descoperit un chiup etajat cu gâtul la fel deteriorat, ornamentat cu un bogat decor imprimat şi incizat (Arnăut, Bercu, Matveev 2004, fig. 2/1-4).

Al doilea vas din groapă e în stare fragmentară, şi a putut fi reconstituit doar în condiţii de laborator. El prezintă o strachină tronconică cu fundul profilat şi buza arcuită în interior (fig. 13/1). Partea de sus a vasului este ornamentată cu un şir de linii oblice imprimate.

Restul materialului ceramic descoperit în groapă este prezentat prin fragmente de la vase, din grupa ceramicii rudimentare de culoare cărămizie cu pete cenuşii şi cu suprafaţa slab netezită. Fragmentele ceramice provin de la vase de diferite forme. Prezintă interes recipientele cu gât profilat arcuit în exterior (fig. 14/1-2), fragmente de vase cu decor în relief, în formă de brâie crestate (fig. 14/3) sau alveolate (fig. 14/5). Sunt atestate o serie de fragmente ceramice modelate din pastă de lut fină, cu suprafaţa lustruită de culoare neagră

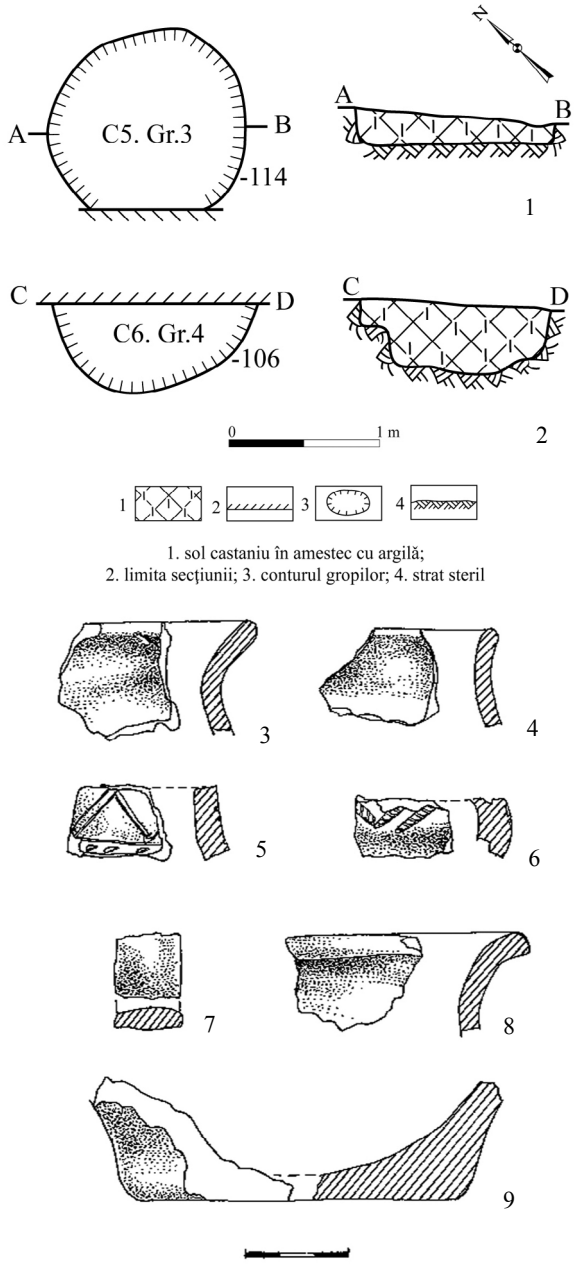

Fig. 15. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1 - groapa 3, planul şi profilul; 2 - groapa 4, planul şi profilul; 3-7 - inventarul gropii 3; 8-9 - inventarul gropii 4.

sau cenuşie în exterior şi cărămizie, mai rar neagră-cenuşie în interior. Fragmentele provin de la vase de dimensiuni mijlocii, gâtul arcuit în afară (fig. 14/10). Unele fragmente sunt ornamentate cu linii orizontale, cu spaţiul dintre ele haşurat (Fig.14/11) sau ornamentate cu benzi de linii paralele în formă de zigzag cu cerculeţe (fig. 14/13) redate prin incizie sau imprimate (fig. 14/12). Din cadrul acestei grupe fac parte fragmente de la cupe şi ceşti cu buza arcuită în exterior, decorate pe gât cu benzi de linii orizontale şi şiruri de puncte incizate (fig. 14/14) ori figuri de romb cu interiorul haşurat, încadrate în benzi orizontale (fig. 14/15). Se remarcă un fragment de toartă supraînălţată, cu secţiunea plată şi buton discoidal (fig. 14/16). Butonul este ornamentat pe margine cu mici crestături incizate, pe partea exterioară a torţii este redat un decor incizat umplut cu pastă albă, compus de două triunghiuri haşurate dispuse în forma literei „X" (fig. 14/16). În această grupă se mai întâlnesc fragmente de străchini cu buza orizontală îngroşată în interior, decorată cu linii oblice (fig. 14/19). Un interes deosebit prezintă o strachină tronconică de dimensiuni mici cu fundul plat slab profilat (fig. 14/18).

Pe baza analogiilor formelor vasului şi a decorului, inventarul ceramic descoperit în groapă se poate atribui culturii Cozia-Saharna. Vase-chiupuri similare după formă celui descoperit pe fundul gropii, sunt frecvent atestate la monumentele acestei culturi (Степи 1989, таб. 6/2-4; Кашуба 2000, рис. LXXXII/2, 5-6), iar analogiile decorului imprimat şi incizat, reprezentat pe ceramica din groapă, confirmă pe deplin această supoziţie (Hänsel 1976, Taf. 51/2, 54/5; László 1972, Fig.7/1; Iconomu 1996, fig. 11/2; 1997, fig. 4/1, 5/5; Гольцева, Кашуба 1995, таб. XX/2, XXVI/2; Кашуба 2000, рис. LXXXII/1, LX/8, CXI/4).

Groapa 3

A fost atestată la adâncimea de 114 cm de la suprafaţa actuală, fiind surprinsă doar o parte a gropii, adâncimea căreia era 30 cm. Ea avea formă cilindrică cu diametrul de 1,3 m, în profil pereţii gropii sunt aproape verticali (fig. 15/1). Umplutura gropii consta din sol de culoare castanie în amestec cu argilă. În groapă au fost descoperite 20 de fragmente de ceramică, care în întregime se încadrează în grupa ceramicii fine. Culoarea variază de la cărămiziu la cenuşiu. Unele fragmente au la exterior o culoare neagră, iar în interior sunt de culoare cărămizie. Din ele se remarcă fragmente de vase cu gâtul scurt puţin arcuit şi buza răsfrântă în afară (fig. 15/3-4); pereţi de vase cu decor incizat (fig. 15/5) şi imprimat (fig. 15/6), precum şi un fragment de la toartă de vas (fig. 15/7).

Groapa 4

Este atestată la adâncimea de 106 cm de la nivelul actual de călcare. Groapa are forma ovală cu diametrul de 1,38 m (fig. 15/2). Adâncimea este de 50 cm, prevăzută cu un prag mic. În interiorul

gropii au fost atestate 14 fragmente de ceramică, dintre care se pot evidenţia un fragment de vas cu gâtul profilat, buza puternic răsfrântă în afară (fig. 15/8) şi un fragment de fund de vas neprofilat (fig. 15/9).

Groapa 5

Groapa a fost atestată la adâncimea de 106 cm de la nivelul actual de călcare, are o formă tronconică (fig. 16/1), cu diametrul gurii de 1,5 m, iar al fundului de 1,7 cm şi adâncimea de 1 m. În partea de sud groapa este prevăzută cu un prag, lăţimea căruia atinge 30 cm. Umplutura gropii era compusă din sol castaniu în amestec cu argilă. Pe linia pragului se evidenţiază o depunere de argilă, grosimea căreia variază între 8-15 cm. În emplectonul gropii au fost atestate cinci fragmente de ceramică. Interes prezintă un fragment de gât de la vas de uz comun, cu buza îngroşată şi răsfrântă în exterior, decorată cu caneluri oblice (fig. 16/3). Ceramicii fine cu suprafaţa lustruită pot fi atribuite fragmentele de cupe cu marginea răsfrântă în afară (fig. 16/4), sau fragmente de vase ornamentate cu tangente cu cerculeţe imprimate încadrate în benzi de linii orizontale (fig. 16/6), motiv caracteristic monumentelor de tip Cozia-Saharna.

Groapa 6

Este sesizată la 129 cm de la nivelul actual de călcare, are forma cilindrică (fig. 16/2), cu pereţii verticali şi fundul orizontal. Adâncimea gropii – 60 cm, diametrul – 1,4 m. Umplutura gropii consta din sol castaniu în amestec cu argilă. În urma degajării au fost selectate 12 fragmente de ceramică, modelate din pastă de lut grosieră. Culoarea recipientelor e cărămizie-deschisă, pe unele se observă şi pete de culoare închisă. Din cadrul ceramicii descoperite se evidenţiază un fragment de vas cu gâtul înalt, buza rotunjita este arcuită în afară (fig. 16/7) şi fragmente de pereţi de vase cu decor în relief în formă de brâu cu crestaturi sau alveole (fig. 16/8-9).

***

Privit în ansamblu, inventarul arheologic şi complexele închise descoperite în cele două secţiuni cercetate în anii 2005-2006, are largi analogii în sortimentul ceramic de la monumentele de tip Cozia-Saharna din sec. X-VIII a. Chr. (Кашуба 2000), perioadă în care se încadrează şi situl eponim Saharna-Dealul Mănăstirii. Cele câteva piese, cu o datare mai recentă (vârfurile de săgeată din

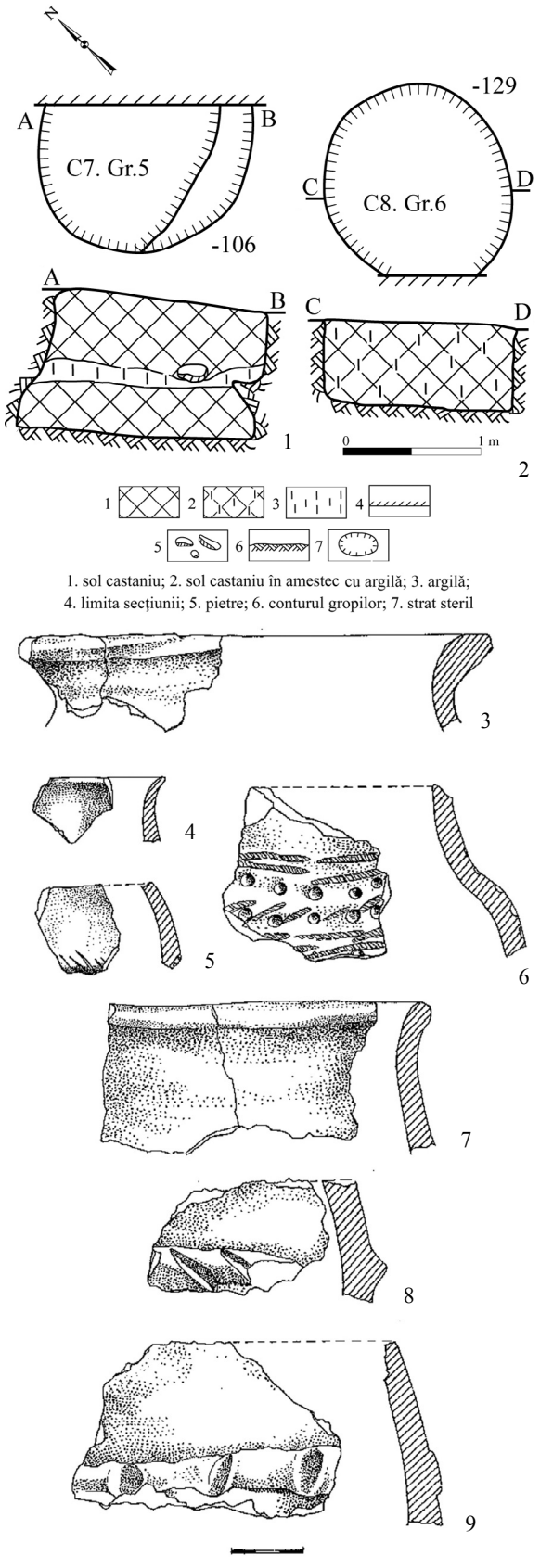

Fig. 16. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1 - groapa 5, planul şi profilul; 2 - groapa 6, planul şi profilul; 3-6 - inventarul gropii 5; 7-9 – inventarul gropii 6.

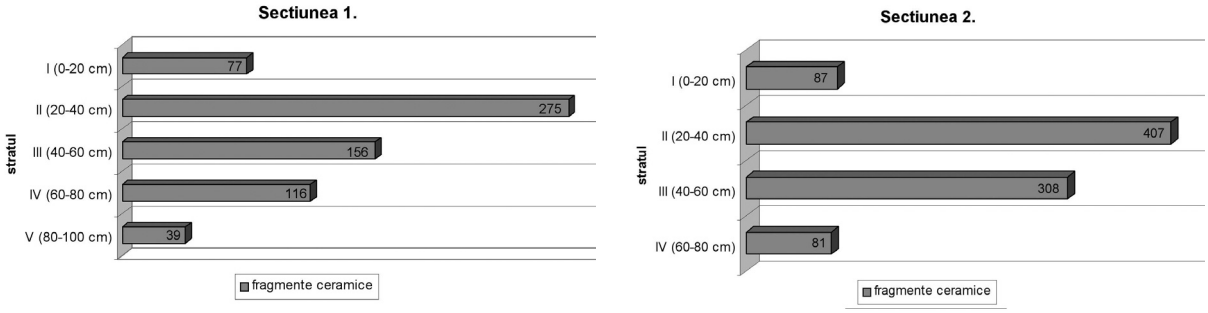

Fig. 17. Saharna-Dealul Mănăstirii. Corelarea statistică a materialului ceramic după straturile excavării.

bronz cu trei aripioare), descoperite la adâncimi mici în stratul cultural, nu pot fi legate de habitatul acestei aşezări, ele aparţin cu certitudine orizontului de locuire getic de la Saharna Mare. Materialul ceramic descoperit în stratul cultural şi în complexe, care este cel mai expresiv în ceea ce priveşte încadrarea cultural-cronologică, permite plasarea aşezării Saharna-Dealul Mănăstirii în perioada timpurie a primei epoci a fierului. Corelarea stratigrafică dintre cele două aşezări eponime (Saharna Mare şi Dealul Mănăstirii) este aproape clar documentată în profilul de est al secţiunii nr.1, unde nivelul de amenajare a şanţului adiacent suprapune nivelul de călcare a aşezării Dealul Mănăstirii (fig. 1), ceea ce demonstrează că pe linia de fortificare a aşezării Saharna Mare s-a edificat o aşezare mai veche, care în perioada respectivă nu mai funcţiona.

În ce priveşte încadrarea cronologică a Şanţului 2, denumit „şanţul suplimentar" al aşezării Saharna Mare, rămâne pe seama viitoarelor cercetări clarificarea, dacă el poate fi datat cu perioada primei epoci a fierului, după cum demonstrează materialul arheologic din secţiunile nr.1 şi 2, sau este contemporan sistemului defensiv Saharna Mare.

Bibliografie

Ailincăi, Nicic, Jugănaru, Dobrinescu 2005: S. Ailincăi, A. Nicic, G. Jugănaru, C. Dobrinescu, Consideraţii privind realizarea decorului imprimat pe ceramica din prima epocă a fierului în spaţiul nord-vest pontic. Pontica XXXVII-XXXVIII, 2005, 111-130.

Arnăut 2000: T. Arnăut, Aşezarea fortificată „Saharna Mare" – raion Rezina. In: (Red. M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu) Istro-Pontica, Muzeul Tulcean la 50-a aniversare (Tulcea 2000), 93-104.

Arnăut, Bercu, Matveev 2004: T. Arnăut, V. Bercu, S. Matveev, Aşezarea hallstattiană de la Saharna „Dealul Mănăstirii". Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, I, Chişinău 2004, 263-284.

Eibner 1996: A. Eibner, Die Bedeutung der Basarabi-Kultur in der Entwicklung des Osthallstattkreises. Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südosteuropa. Kolloqium in Drobeta-Turnu Severin, 7-9 November 1996, Bukarest 1996, 105-118.

Iconomu 1996: C. Iconomu, Cercetările arheologice din cetatea hallstattiană la Pocreaca-Iaşi. Arheologia Moldovei XIX, 1996, 21-56.

Iconomu 1997: C. Iconomu, Unele rezultate şi probleme privind evoluţia triburilor trace din prima epocă a fierului în conformitate cu cercetările arheologice din judeţul Iaşi. Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les regions autour de la Mer Noir, Actes du Colloque International, Tulcea, septembre 1993, Tulcea 1997, 125-137.

Jugănaru 2005: G. Jugănaru, Cultura Babadag, I (Constanţa 2005).

Hänsel 1976: B. Hänsel, Beiträge zur Regionalen und chronologieschen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte - Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes, 19, I-II (Bonn 1976).

Kašuba, Haheu, Leviţki 2000: M. Kašuba, V. Haheu, O. Leviţki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu. Bibliotheca Thracologica, XXXI (Chişinău, 2000).

László 1972: A. László, O aşezare hallstattiană la Cozia (jud. Iaşi). Arheologia Moldovei VII, 1972, 207-224.

Leviţki 1994: O. Leviţki, Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată. Relations Thraco-Illyro-Helléniques (Actes du XIVe Symposium National de Thracologie), Băile Herculane (14-19 septembre 1992), Bucarest 1994, 219-257.

Niculiţă 1996: I. Niculiţă, Habitatul traco-getic de la Butuceni, Thraco-Dacica XVII, 1-2, 1996, 13-167.

Niculiţă 2004: И. Никулицэ, Гальштатское поселение в Ханском микрорайоне. In: Thraco-Getica. Studii şi materiale (Chişinău 2004), 146-158

Niculiţă 2004a: I. Niculiţă, Raport despre rezultatele cercetărilor arheologice în zona Saharna în anul 2003, Arhiva Catedrei Antropologie şi Istoria Românilor (Chişinău 2004).

Niculiţă 2005: I. Niculiţă, Raport preliminar despre rezultatele investigaţiilor arheologice în zona „Saharna" în anul 2004, Arhiva Catedrei Antropologie şi Istoria Românilor (Chişinău 2005).

Niculiţă 2006: I. Niculiţă, Raport preliminar despre rezultatele cercetărilor arheologice la monumentele traco-getice din zona Saharna în anul 2005, Arhiva Catedrei Antropologie şi Istoria Românilor (Chişinău 2006).

Niculiţă, Nicic 2002: I. Niculiţă, A. Nicic, Rezultatul cercetărilor perieghetice la situl traco-getic Saharna Mare. Карпатика 15, 2002, 66-84.

Niculiţă, Zanoci, Nicic, Matveev 2003: I. Niculiţă, A. Zanoci, A. Nicic, S. Matveev, Raport preliminar despre rezultatele cercetărilor arheologice la cetatea traco-getică Saharna Mare din 2002, Arhiva Catedrei Antropologie şi Istoria Românilor (Chişinău 2003).

Topoleanu, Jugănaru 1995: F. Topoleanu, G. Jugănaru, Aşezarea de tip Babadag de la Niculiţel – „Cornet" (judeţul Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988. Peuce XI, 1995, 203-229

Гольцева, Кашуба 1995: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (материалы раскопок 1978-79 гг. и 1989-90 гг.) (Тирасполь 1995).

Кашуба 2000: М.Т. Кашуба, Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна), Stratum plus 3, 2000, 241-488.

Крушельницька 1998: Л. Крушельницька, Чорноліська культура Середнього Придністров'я (за матеріалами непоротівскоі групи пам'яток) (Львів 1998).

Мелюкова 1958: А. И. Мелюкова, Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья. МИА 64, 1958, 5-102.

Смирнов 1949: Г.Д. Смирнов, Скифское городище и селище «Большая Сахарна», КСИИМК XXVI, 1949, 93-96.

Степи 1989: Археология СССР, Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время (отв. редактор А.И. Мелюкова) (Москва 1989).

Archaeological research conducted at the settlement Saharna-Dealul Mănăstirii

Abstract

In 2005 and 2006 archaeological research was carried out at the settlement Saharna-Dealul Mănăstirii nearby Getian fortification on areas free from perennial plants. A number of inland complexes were discovered with ceramic material during the investigations.

Separate strips of ditch to the south of the front of the defence line of the Getian settlement have been discovered which had been known already from researches from the 40ies of the 20th century.

Analysis of the discovered material from the ditch, the pits and the cultural layer, morphologically and by ornamental design techniques fully corresponds to the ceramic assortment characteristic to the Early Iron Age complex Cozia-Saharna and Babadag II types.

List of illustrartions:

Fig. 1. Saharna-Dealul Mănăstirii. Excavation 1: 1 - plan and profile of the excavation; 2 - diagram of the profile (by Harris-Matrix system).

Fig. 2. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1 - location of the excavations 1 and 2; 2 - excavation 2, plan and profile.

Fig. 3. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1-10 - individual finds of the cultural level; 11-18 - ditch 1, archeological inventory.

Fig. 4. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1-18 - cultural level ceramics.

Fig. 5. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1-13 - fragments of scoops and bowls of the cultural level.

Fig. 6. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1-22 - fragments of earthenware pots of the cultural level.

Fig. 7. Saharna-Dealul Mănăstirii. Excavation 1. Ditch 2: 1 - plan and profile; 2-21 - archeological inventory.

Fig. 8. Saharna-Dealul Mănăstirii. Excavation 2. Ditch 2: 1 - plan and profile; 2-19 - archeological inventory.

Fig. 9. Saharna-Dealul Mănăstirii. Excavation 2. Ditch 2: 1 - east view; 2 - west view; 3 - general view of the ditch in profile.

Fig. 10. Saharna-Dealul Mănăstirii. Pit 1: 1 - plan and profile; 2-16 - archeological inventory.

Fig. 11. Saharna-Dealul Mănăstirii. Pit 1: 1-20 - archeological inventory.

Fig. 12. Saharna-Dealul Mănăstirii. Pit 2: 1-2 - plan and profile; 3-4 - ceramic vessel discovered in the infill.

Fig. 13. Saharna-Dealul Mănăstirii. Pit 2: 1-2 - ceramic vessels from the infill of the pit.

Fig. 14. Saharna-Dealul Mănăstirii. Pit 2: 1-19 - archeological inventory.

Fig. 15. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1 - pit 3, plan and profile; 2 - pit 4, plan and profile; 3-7 - archeological inventory of the pit 3; 8-9 - archeological inventory of the pit 4.

Fig. 16. Saharna-Dealul Mănăstirii: 1 - pit 5, plan and profile; 2 - pit 6, plan and profile; 3-6 - archeological inventory of the pit 5; 7-9 - archeological inventory of the pit 6.

Fig. 17. Saharna-Dealul Mănăstirii. Statistical correlation of the ceramic material by stratum.

Археологические изыскания на селище Сахарна-Дялул Мэнэстирий

Резюме

Археологические изыскания на селище Сахарна-Деалул Мэнэстирий в 2005 и 2006 годах проводились на свободных от посева многолетних трав площади близи фортификационных сооружений гетского городища Сахарна Маре.

В ходе исследований двумя раскопами был выявлен ряд закрытых комплексов, в которых найден достаточно выразительный керамический материал.

Были обнаружены отдельные участки рва, расположенного к югу перед линией обороны гетского городища, который был известен по раскопкам конца ’40 годов XX века.

Анализ материала, выявленного на данных участках рва, равно как в ямах и культурном слое, морфологически, а также по мотивам и техники нанесении орнамента, полностью подтверждает его соответствие ассортименту керамических изделий свойственных раннежелезному комплексу типа Козия-Сахарна и Бабадаг II.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Раскоп 1: 1 - планы и профиль раскопа; 2 - диаграмма профиля (метод Harris-Matrix).

Рис. 2. Сахарна-Деалул Мэнэстирий: 1 - местоположение раскопов 1 и 2; 2 - раскоп 2, планы и профиль.

Рис. 3. Сахарна-Деалул Мэнэстирий: 1-10 - индивидуальные находки культурного слоя; 11-18 - ров 1, археологический инвентарь.

Рис. 4. Сахарна-Деалул Мэнэстирий: 1-18 - керамика культурного слоя.

Рис. 5. Сахарна-Деалул Мэнэстирий: 1-13 - фрагменты черпаков и кубков из культурного слоя.

Рис. 6. Сахарна-Деалул Мэнэстирий: 1-22 - фрагменты корчаг из культурного слоя.

Рис. 7. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Раскоп 1. Ров 2: 1 - план и профиль; 2-21 - археологический инвентарь.

Рис. 8. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Раскоп 2. Ров 2: 1 - план и профиль; 2-19 - археологический инвентарь.

Рис. 9. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Раскоп 2. Ров 2: 1 - вид с востока; 2 - вид с западной стороны; 3 - общий вид рва в раскопе.

Рис. 10. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Яма 1: 1 - план и профиль, 2-16 - археологический инвентарь.

Рис. 11. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Яма 1: 1-20 - археологический инвентарь.

Рис. 12. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Яма 2: 1-2 - план и профиль; 3-4 - керамический сосуд обнаруженный в заполнении.

Рис. 13. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Яма 2: 1-2 - керамические сосуды из заполнения ямы.

Рис. 14. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Яма 2: 1-19 - археологический инвентарь.

Рис. 15. Сахарна-Деалул Мэнэстирий: 1 - яма 3, план и профиль; 2 - яма 4, план и профиль; 3-7 - археологический инвентарь ямы 3; 8-9 - археологический инвентарь ямы 4.

Рис. 16. Сахарна-Деалул Мэнэстирий: 1 - яма 5, план и профиль; 2 - яма 6, план и профиль; 3-6 - археологический инвентарь ямы 5; 7-9 - археологический инвентарь ямы 6.

Рис. 17. Сахарна-Деалул Мэнэстирий. Послойное статистическое соотношение керамического материала.

23.02.2007

Dr. hab. Ion Niculiţă, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova;
Dr. Andrei Nicic, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: a_nicik@yahoo.com

PIESE DE INVENTAR DE TIP BABADAG DE LA SILIŞTEA, JUD. BRĂILA

Viorel Stoian

Obiectivul studiului de faţă îl prezintă publicarea parţială şi sumară a materialelor arheologice descoperite la Siliştea, jud. Brăila în campaniile 1981-2000 şi corelarea lor cu piesele recoltate în campania 2005. Importanţa acestei categorii de piese, în reconstituirea tabloului istoric al primei epoci a fierului, constă, alături de descoperirile de floră şi faună din sit, în evidenţierea principalelor ocupaţii şi activităţi ale oamenilor din epocă şi nu numai.

Situl de la Siliştea se evidenţiază printr-un număr mare de descoperiri de materiale de inventar, în comparaţie cu alte aşezări din aceeaşi perioadă. Studiul îşi propune prezentarea descoperirilor[1] din aşezările hallstattiene de la Siliştea, punctele Conac şi Popină, jud. Brăila, totodată fiind evidenţiate şi unele analogii din siturile din nord-estul Câmpiei Române şi arealul culturii Babadag (fig. 1).

[1] Studiul se referă la piesele trecute în registrele de inventar şi păstrate în depozitele Secţiei de Arheologie a Muzeului Brăilei.

Analiza descoperirilor

Piese din os şi corn. În această categorie sunt incluse 17 piese, descoperite în campanii diferite de cercetare atât de la Popină, cât şi de la Conac. În pofida faptului că autorii săpăturilor anterioare, Nicolae Harţuche şi Octavian Silivestru, menţionau în aşezarea de la Popină 15 de piese din os, ei ilustrează doar o psalie (fig. 2/16) şi un vârf de săgeată (fig. 2/17) (Harţuche, Silivestru 1992, 19-20, pl. V/3, 8).

Pentru confecţionarea pieselor au fost folosite coarne şi fragmente de oase sau oase întregi de animale de diferite dimensiuni. Oasele au fost prelucrate în totalitate sau sumar pentru a li se da forma necesară utilizării (fig. 2). Din oase de animale mici au fost confecţionate străpungătoarele (fig. 2/1-3) şi un tub (fig. 2/4). Restul uneltelor: discul, mânerul, plantatorul, patina şi ciocanul au fost lucrate din coarne sau oase de animale mari

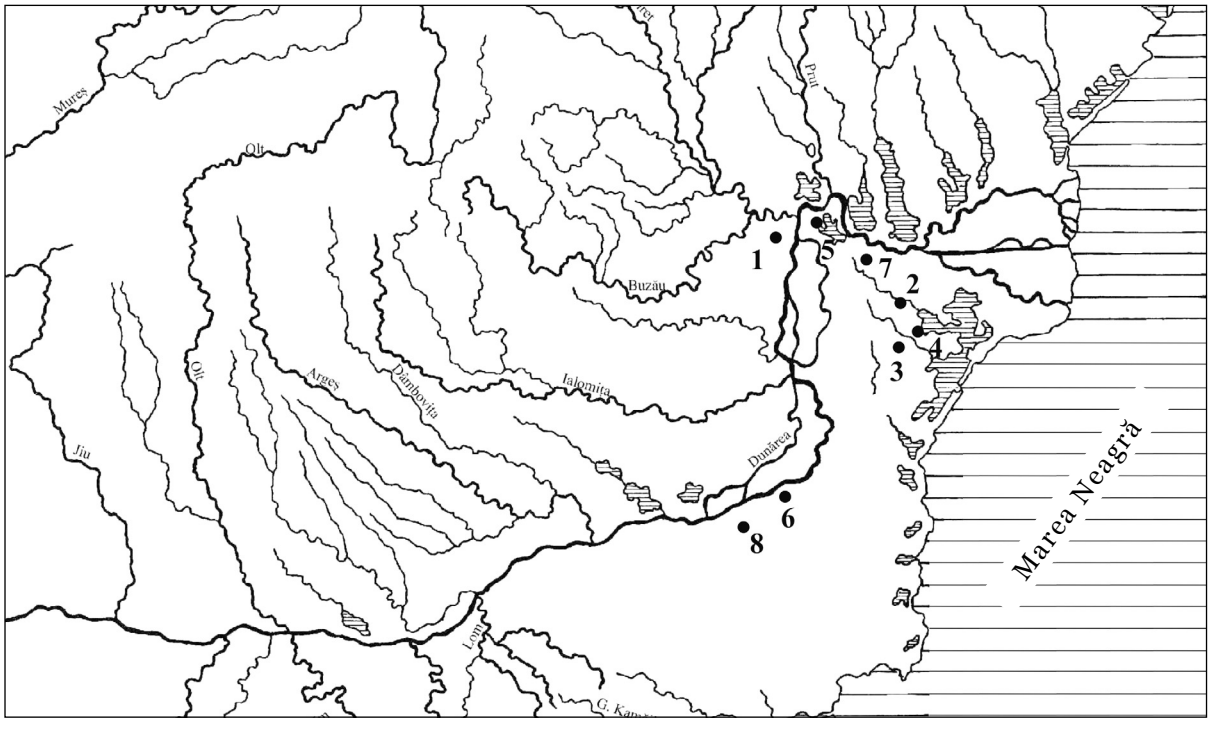

Fig. 4. Harta descoperirilor: 1 - Siliştea; 2 - Babadag; 3 - Beidaud; 4 - Enisala; 5 - Garvăn „Mlăjitul Florilor"; 6 - Rasova-Malu Roşu; 7 - Revărsarea-Tichileşti; 8 - Satu Nou.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 249-256.

(fig. 2/5-15). Unele piese au orificii circulare (fig. 2/11, 13) sau patrulatere (fig. 2/12, 15, 16) şi canale transversale (fig. 2/4, 6), care au fost făcute manual şi aveau ca scop prinderea, legarea sau înmănuşarea acestora cu/pe un alt material, de exemplu lemn.

Referitor la contextul arheologic al descoperirilor acestui tip de unelte se poate menţiona că ele provin din stratul de cultură, complexele de locuire şi anexele gospodăreşti. Nicolae Harţuche şi Octavian Silivestru aminteau două patine din os, una (fig. 2/9) descoperită în bordeiul din sectorul B, punctul Popină (S17, Caroul 1, L3, Ad= -1,30m, 1983), în partea de nor a aşezării (Harţuche, Silivestru 1992, 17-18, pl. VI/6), iar a doua (fig. 1/10) în locuinţa de suprafaţă din sectorul A, punctul Popină (1984) (Harţuche, Silivestru 1992, 18, pl. VI/6). Tot în locuinţa L3/1983 a fost descoperit şi mânerul din os (fig. 2/6) (Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. VI, 4). Celelalte unelte din punctul Popină au fost descoperite în următorul context: străpungătorul (fig. 2/3) într-o groapă menajeră (S35, Caroul 4b, GR. 2, Ad= -0,50-0,65 m) (Pandrea, Stoian 2006, 232-233), plantatorul din os (fig. 2/7) în stratul de cultură din S 18, Caroul 8 (Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. VI/3) şi ciocanul (?) (fig. 2/15) la fel în stratul de cultură din S29, Caroul 1, Ad= -0,65m (Pandrea, Stoian 2006, 232-233). În aşezarea din punctul Conac au fost evidenţiate un străpungător (fig. 2/2) descoperit într-o groapă menajeră (Caroul 8, GR. 2) şi o patină (fig. 2/11) – în stratul arheologic (Sîrbu, Pandrea 1994, 32, fig. 20/1; Vernescu 2004, 338, fig. 3).

Piese din piatră. În campaniile 1981-1984 în punctul Popină au fost sesizate 17 unelte şi ustensile din piatră dintre care: 6 râşniţe ovale şi dreptunghiulare cu colţurile rotunjite, 5 frecătoare de râşniţă, 2 lustruitoare de ceramică şi 3 gresii de ascuţit (Harţuche, Silivestru 1992, 19). În campaniile din anii 1991-1993, de la Popină, doar se aminteşte despre existenţa unor râşniţe şi frecătoare fragmentare (Sîrbu, Pandrea 1994, 33).

Piesele din această categorie au fost confecţionate prin prelucrarea rocilor native de proveniente naturală aduse din zonele limitrofe aşezărilor hallstattiene. Dintre toate uneltele din piatră, ce fac obiectul acestui studiu, doar lama din silex (fig. 3/1), lama (vârful?) (fig. 3/2) din piatră şi ciocanul (fig. 3/10) poartă urme evidente de prelucrare, menite să le confere o anumită formă. Celelalte piese au căpătat, probabil, dimensiunile şi forma actuală în urma folosirii lor intense la diverse activităţi. Ciocanul are pe una din laturi un orificiu circular incizat care reprezintă un început de perforare, iar celelalte unelte au suprafeţe plane lustruite, laturi rotunjite şi un grad mai mic sau mai mare de uzură care a rezultat în urma utilizării acestora.

Contextul descoperirii acestui tip de unelte este asemănător cu cel al uneltelor din os, cu observaţia că sunt prezente mai mult în gropi menajere şi în stratul arheologic decât în complexe de locuit. Referitor la uneltele descoperite în campaniile 1981-1984 nu este o precizare clară asupra contextului arheologic în care au fost identificate decât în cazul ciocanului (fig. 3/10) din locuinţa cercetată în 1982 (Harţuche, Silivestru 1992, 19) şi în cazul a 2 râşniţe cu frecătoarele lor din locuinţa cercetată în 1983 (Harţuche, Silivestru 1992, 18). Celelalte unelte de la Popină erau distribuite astfel: lama (fig. 3/2) în stratul de cultură din S35, Caroul 6, Ad= -0,70-0,80 m; lustruitoarele din piatră şi gresiile pentru ascuţit în gropile menajere GR. 2(3) din S35, Caroul 5 şi Caroul 3a; iar râşniţa şi zdrobitorul în stratul arheologic din S35, Caroul 6. La Conac a fost descoperită doar o lamă din silex care provine dintr-o groapă menajeră GR. 1 din S2, Caroul 6.

Piese din lut. De la Siliştea provin 12 fusaiole întregi sau fragmentare şi 3 capace din lut ars (Harţuche, Silivestru 1992, 18, 21). Fusaiolele au fost modelate din argilă, prin acelaşi procedeu folosit la modelarea vaselor ceramice. Ele au forme tronconice sau bitronconice şi un orificiu transversal. Unele din aceste piese au fost identificate în bordeiul din sectorul B (1983) şi în locuinţa din sectorul A (1984) (Harţuche, Silivestru 1992, 18).

Capacele (fig. 4/6-7), descoperite în apropierea bordeielor, erau folosite, probabil, la astuparea orificiilor pentru reglarea tirajului unor cuptoare (Harţuche, Silivestru 1992, 18).

Piese din metal. Din campaniile 1981-1984 sunt cunoscute un vârf de săgeată de formă lanceolată, cu tub de înmănuşare şi o brăţară din bronz (fig. 4/8a, 8b). Contextul descoperirii acestor piese este precizat doar în cazul brăţării care a fost recuperată din bordeiul cercetat în 1983 pe latura de nord a aşezării (Harţuche, Silivestru 1992, 18, 20, pl. VI/5; VII/5-6).

Analogii

Uneltele din os au mai mult analogii tipologice, decât asemănări de formă cu alte descoperiri din arealul menţionat. Străpungătoarele din os au similitudini funcţionale cu piesele de la Garvăn „Mlăjitul Florilor" (Jugănaru 2005, 67, fig. 49/10-12) şi Rasova-Malu Roşu (Irimia 1974, 89, fig. 14/10). Două plantatoare aproape identice cu cele de la Siliştea au fost descoperite la Babadag (Jugănaru 2005, 66, fig. 49/7) şi la Niculiţel „Cornet" (Topoleanu, Jugănaru 1995, 205, fig. 16/3). Mânere din os au fost identificate la Babadag (Jugănaru 2005, 67, fig. 48/3-6) şi Garvăn „Mlăjitul Florilor" (Jugănaru 2005, 67, fig. 48/1, 2, 4). Psalii asemănătoare cu cele de la Siliştea sunt cunoscute la Babadag şi Niculiţel-Cornet (Jugănaru 2005, 65, fig. 50/1-7, 10-11). Astfel de psalii în opinia lui Gabriel Jugănaru ar avea analogii cu piesele din mediul cultural Saharna-Solonceni (Jugănaru 2005, 65).

Din categoria uneltelor din piatră, lamele din silex au analogii cu piesele de la Babadag (Jugănaru 2005, 68, fig. 46/1-4, 6-7, 9, 10), Enisala (Dragomir 1974, 133-134, fig. 3/4-6), Garvăn „Mlăjitul Florilor" (Jugănaru 2005, 68, fig. 46/5, 8) şi Satu Nou (Irimia, Conovici 1993, fig. 14/4), cutele din piatră – cu descoperirile de la Enisala (Dragomir 1974, 133-134, fig. 3/1-3) şi Garvăn „Mlăjitul Florilor" (Jugănaru 2005, 68, fig. 46/15, 16, 20), iar lustruitoarele – cu cele de la Babadag (Jugănaru 2005, 68, fig. 46/18, 19, 21).

Fusaiole cu forme aproape identice cu cele de la Siliştea au fost descoperite la Beidaud (Simion, Lăzurcă 1980, 42, pl. IV/10), Rasova-Malu Roşu (Irimia 1974, 89, 95, fig. 14/4-7, 9), Revărsarea-Tichileşti (Simion 2003, 98-114) şi Satu Nou (Irimia, Conovici 1993, 75, 94, 103, fig. 3/3; 4/4; 8/10-12; 15/16).

Referitor la piesele din metal, şi anume la brăţara din bronz, se poate menţiona că vestigii asemănătoare au fost descoperite în necropola din primă epocă a fierului de la Stoicani, jud. Galaţi (Petrescu-Dîmboviţa 1953, 192, fig. 12/4-9; pl. IX/9b, 10a-b, 24b-d; pl. X/32, 47b-e, 55d-g).

Cronologie

Din punct de vedere cronologic materialele de inventar de la Siliştea se încadrează preponderent în fazele I-II ale faciesului hallstattian Babadag, neputând fi precizată cu certitudine datarea lor într-o fază anume.

Concluzii

Tehnologic aceste piese au fost confecţionate manual, prin tăiere, aşchiere, cioplire, perforare etc. sau au căpătat formele actuale în urma folosirii acestora la diferite activităţi.

În cazul aşezărilor de la Siliştea materialele de inventar au fost descoperite în stratul arheologic, locuinţe şi gropi menajere. Probabil că uneltele din locuinţă erau încă în uzul curent iar cele din stratul arheologic şi din gropile menajere erau abandonate din cauza gradului mare de uzură, deteriorării sau pentru că erau rebuturi.

Deoarece repararea şi refolosirea uneltelor a fost practicată de-a lungul tuturor perioadelor istorice, materialul din care au fost confecţionate, luând în considerare şi contextul descoperirii, ne oferă o mai mare precizie în datarea acestei categorii de inventar. Astfel, uneltele din os, având o duritate mai mică, probabil că au fost folosite o perioadă mai scurtă de timp decât cele din piatră, ceea ce permite datarea lor mai timpurie, poate chiar la începuturile locuirii din aşezările respective.

Datarea pieselor de la Siliştea, în general, se poate face în fazele I-II ale culturii Babadag, dar majoritatea fragmentelor ceramice şi complexele descoperite impun atribuirea acestora mai mult fazei I a acestei culturi.

Catalog

Piese din os şi corn

a. Unelte şi ustensile

1. *Sulă din os*. Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. Fragment de os de animal prelucrat prin aşchiere. L = 10,9 cm; gr. = 1,7 cm. Nr. inventar: 14234. Fig. 2/1. Harţuche, Silivestru 1992, 19.

2. *Străpungător din os*. Siliştea, pct. „Conac", 1993, Hallstatt. Caroul 8, GR. 2. Vârf obţinut prin tăiere şi şlefuire. Dimensiuni: L max = 7,3 cm. Nr. inventar: 14839. Fig. 2/2. Stoian 2006.

3. *Străpungător din os*. Siliştea, pct. „Popină", 2005, cultura Babadag I. S35, Caroul 4b, Ad= -0,50-0,65 m. Fragment de os prelucrat; vârf rupt

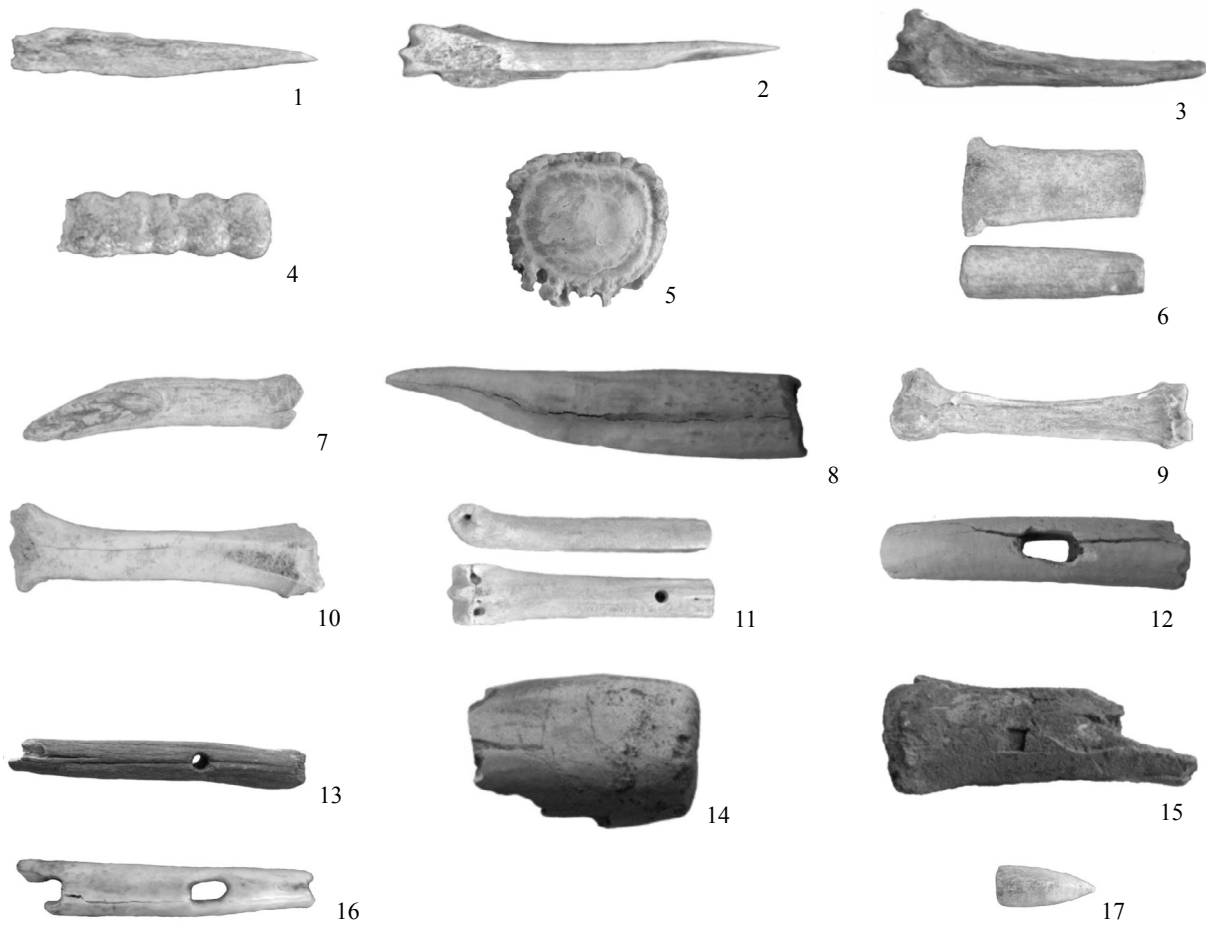

Fig. 2. Siliştea, jud. Brăila. Piese de inventar din os.

din vechime; L = 5,5 cm; l max = 1,8 cm. Nr. inventar: 15197. Fig. 2/3. Stoian 2006.

4. *Tub din os.* Siliştea, pct. „Popină", 1981, cultura Babadag. Confecţionat din os prin tăiere şi şlefuire. Prezintă 4 canale circulare. L = 4,1 cm; LA = 1,2×0,9 cm. Nr. inventar: 14235. Fig. 2/4. Harţuche 1983, p. 68, fig. 3/5; Harţuche, Silivestru 1992, 20, pl. V/9.

5. *Disc din corn de cerb.* Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. Fragment discoidal din corn de cerb. D = 6,4 cm; gr. = 1,9 cm. Nr. inventar: 14232. Fig. 2/5. Harţuche, Silivestru 1992, 20, pl. VI/2.

6. *Mâner din os.* Siliştea, pct. „Popină", 1983, cultura Babadag. S 17, Caroul 1, L3. Fragment de os de animal prelucrat. L = 8,2 cm; l max = 4,2 cm, gr. max= 2,2 cm. Nr. inventar: 14774. Fig. 2/6. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. VI/4; XII/4.

7. *Plantator din os.* Siliştea, pct. „Popină", 1983, cultura Babadag. S 18, Caroul 8. Os de animal prelucrat. L = 19 cm; l = 3 cm; gr. = 2,2 cm. Nr. inventar: 14775. Fig. 2/7. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. VI/3.

8. *Plantator din os.* Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. Os de animal prelucrat. L = 23 cm; LA = 4,3×2,8 cm. Nr. inventar: 14237. Fig. 2/8. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. V/4.

9. *Patină din os.* Siliştea, pct. „Popină", 1983, bordei, cultura Babadag. S17, Caroul 1, Ad = -1,30 m. L = 30 cm; l max = 8,2 cm; gr. max = 4 cm. Nr. inventar: 14772. Fig. 2/9. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. VI/6.

10. *Patină din os.* Siliştea, pct. „Popină", 1984, locuinţă de suprafaţă, cultura Babadag. L = 31 cm; l max = 7 cm, gr. max = 4,2 cm. Nr. inventar: 14773. Fig. 2/10. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. VI/6.

11. *Patină din os de bovideu.* Siliştea, pct. „Conac", 1991, cultura Babadag. Confecţionată din os prin şlefuire. Are 5 orificii pentru prindere. L

= 19,5 cm; l max = 4,4 cm; l min = 2,8 cm; gr = 2,5 cm. Nr. inventar: 14802. Fig. 2/11. Sîrbu, Pandrea, 1994, 32, fig. 20/1; Vernescu 2004, 338, fig. 3.

12. *Ciocan din os*. Siliştea, pct. „Popină", 1983, cultura Babadag. L = 14,7 cm; d max = 3,8 cm. Nr. inventar: 14776. Fig. 2/12. Harţuche 1983, 68, fig. 3/2; Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. V/5, 6.

13. *Ciocan din os*. Siliştea, pct. „Popină", 1983, cultura Babadag. L = 21,6 cm, d max = 3,3 cm. Nr. inventar: 14777. Fig. 2/13. Harţuche, 1983, 68, fig. 3/1; Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. V/1.

14. *Ciocan din os*. Siliştea, pct. „Popină", 1980, cultura Babadag. Fragment din os de bovideu prelucrat; L = 7,6 cm; d max = 4,7 cm, capăt teşit; rupt din vechime. Nr. inventar: 15196. Fig. 2/14. Harţuche 1983, 68, fig. 3/3; Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. V/7.

15. *Unealtă din os (ciocan?)*. Siliştea, pct. „Popină", 2005, cultura Babadag. S29, Caroul 1, Ad = -0,65m. Piesă din corn de bovină, rupt din vechime. Are un orificiu pătrat neterminat pe o latură. L = 13,5 cm; l max = 6,6 cm; gr. = 4,3 cm. Nr. inventar: 15199. Fig. 2/15. Pandrea, Stoian 2006, 233.

b. Arme şi piese de harnaşament

1. *Vârf de săgeată din os*. Siliştea, pct. „Popină", 1981, cultura Babadag. Piesă de formă triunghiulară, romboidală în secţiune şi cu suprafaţa lustruită. L = 4,4 cm; LA = 1,8 cm. Nr. inventar: 14236. Fig. 2/17. Harţuche, Silivestru 1992, 20, pl. V/3.

2. *Psalie din os***.** Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. Piesă cu corpul arcuit, suprafaţa şlefuită şi capetele rotunjite. Piesa este prevăzută cu trei orificii dreptunghiulare rotunjite. L = 11,2 cm; gr. max = 2 cm. Nr. inventar: 14233. Fig. 2/16. Harţuche, Silivestru 1992, 20, pl. V/8, pl. XII/1.

Piese din piatră

1. *Lamă din silex*. Siliştea, pct. „Conac", 1993, Hallstatt. S2, Caroul 6,GR.1. Piesă cu formă neregulată, retuş executat neglijent şi parţial; culoare cafeniu-gălbuie. Dimensiuni: L max = 5 cm; l = 1,8 cm. Nr. inventar: 14838. Fig. 3/1. Stoian 2006.

2. *Lamă (vârf?) din piatră*. Siliştea, pct. „Popină", 2005, cultura Babadag I. S35, Caroul 6, Ad = -0,70-0,80 m; Piesă de formă lanceolată cu marginile ascuţite; o latură plană şi cealaltă prelucrată prin aşchiere; rocă nativă de culoare cenuşiu-gălbuie; L = 7 cm; l = 2,5 cm; gr. = 1 cm. Nr. inventar: 15201. Fig. 3/2. Stoian 2006.

3. *Bilă din piatră (lustruitor)*. Siliştea, pct. „Popină", 1983, cultura Babadag. Piesă rocă de culoare albă cu urme de prelucrare şi uzură. D = 4 cm; i = 3,7 cm. Nr. inventar: 14786. Fig. 3/3. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. IV/3.

4. *Lustruitor din piatră*. Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. Piesă din rocă de culoare alb-gălbuie cu formă ovală. L = 5 cm; LA = 3,8 cm. Nr. inventar: 14231. Fig. 3/4. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. IV/4.

5. *Lustruitor din piatră*. Siliştea, pct. „Popină", 2005, cultura Babadag. S35, Caroul 5, Ad = -0,30 m. Piesă în formă de poliedru cu 3 suprafeţe plane şi 2 suprafeţe neregulate. Piesa are culoare vineţie şi este confecţionată din rocă nativă. 5,5×4,8 cm; i = 5,5 cm. Nr. inventar: 15184. Fig. 3/5. Pandrea, Stoian 2006, 233.

6. *Lustruitor din piatră*. Siliştea „Popină" 2005, cultura Babadag. S35, Caroul 5, Ad = -0,10-0,30 m. Piesa are culoare negru-verzuie şi 3 laturi relativ plane. D = 6,0×7,4 cm; i = 3,8 cm. Nr. inventar: 15185. Fig. 3/6. Pandrea, Stoian 2006, 233.

7. *Gresie pentru ascuţit*. Siliştea, pct. „Popină", 2005, cultura Babadag I. S35, Caroul 3a, GR2, Ad = -0,80 m. Piesă cu formă paralelipipedică cu laturile şi colţurile rotunjite; culoare maroniu-gălbuie; L = 6 cm; l = 2,3 cm; gr. = 1,5 cm. Nr. inventar: 15186. Fig. 3/7. Pandrea, Stoian 2006, 233.

8. *Gresie pentru ascuţit (cute)*. Siliştea, pct. „Popină", 2005, cultura Babadag. S35, Caroul 5, Ad = -0,10-0,30m. Piesă cu formă paralelipipedică cu laturile rotunjite; fragmentară; ruptă din vechime; rocă nativă de culoare neagră-cenuşie cu tente rozalii; 3,5×4,60 cm; gr = 1,6 cm. Nr. inventar: 15198. Fig. 3/8. Pandrea, Stoian 2006, 233.

9. *Cute din piatră*. Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. L = 11,3 cm; LA = 4 cm. Nr. inventar: 14230. Fig. 3/9. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. IV/6.

10. *Ciocan din piatră*. Siliştea, pct. „Popină", 1982, locuinţă, cultura Babadag. Piesă cu profilul uşor curbat. În partea centrală piese are o şănţuire lată de 1 cm şi pe latura cea mai îngustă are un

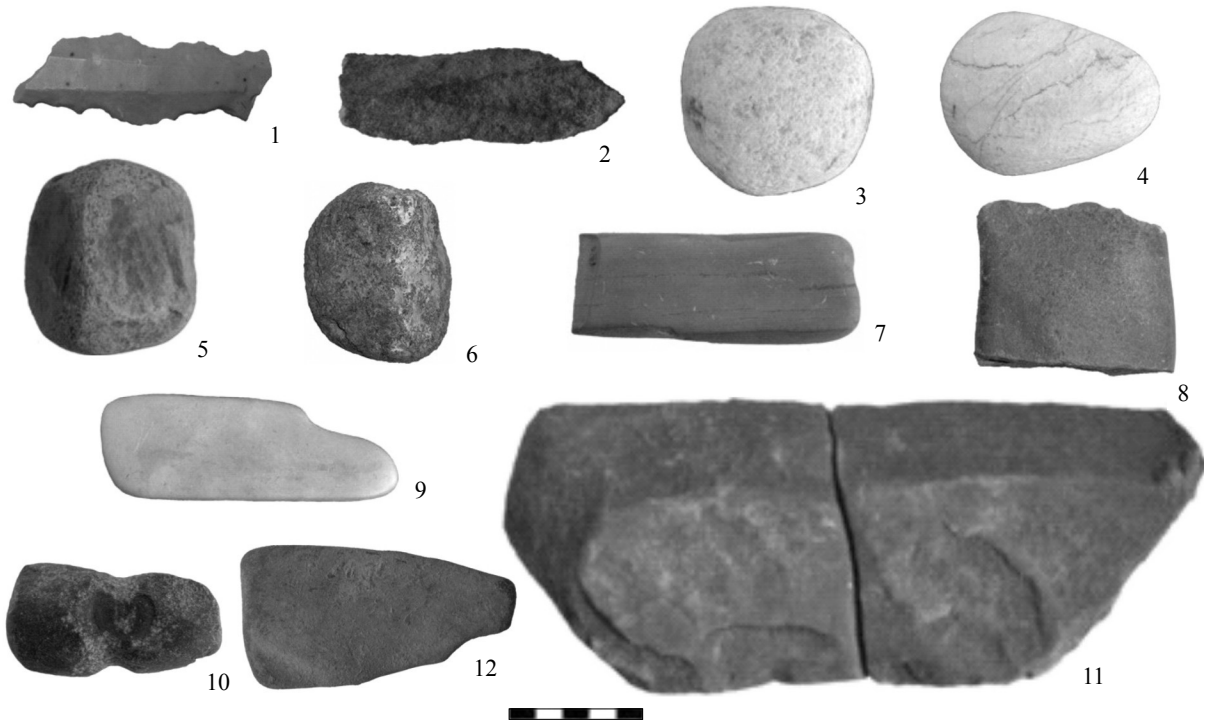

Fig. 3. Siliştea, jud. Brăila. Piese de inventar din piatră.

cerc incizat care reprezintă un început de perforare. L = 7,5 cm; d max = 4 cm. Nr. inventar: 14238. Fig. 3/10. Harţuche, Silivestru 1992, 19, pl. IV/7; XII/3.

11. *Râşniţă din piatră*. Siliştea, pct. „Popină", 2005, cultura Babadag. S35, Caroul 6, Ad = -0,30m. Piesă cu formă trapezoidală cu marginile rotunjite; o latură plană şi cealaltă neregulată; ruptă din vechime în 2 fragmente; rocă nativă de culoare maroniu-roşiatică; L = 23 cm; l = 9,5 cm; i = 3,8 cm. Nr. inventar: 15200. Fig. 3/11. Pandrea, Stoian 2006, 233.

12. *Zdrobitor (topor?) din piatră*. Siliştea, pct. „Popină", 2005, cultura Babadag I. S35, Caroul 6, Ad = -0,70-0,80 m. Piesă cu formă trapezoidală cu marginile rotunjite; rocă nativă de culoare cenuşiu-gălbuie; piesa este tocită în vârf şi la capătul cel mai îngust prezintă o alveolare ce facilitează folosirea cu mâna. L = 17,6 cm; l = 9 cm; l mâner = 3,7 cm; gr. = 1,5 cm. Nr. inventar: 15202. Fig. 3/12. Stoian 2006.

Piese din lut

1. *Fusaiolă din lut ars*. Siliştea, pct. „Popină", 1981, cultura Babadag. Confecţionată din lut ars, formă tronconică. D = 4,5 cm; gr. = 1,7 cm. Nr. inventar: 14225. Fig. 4/1. Harţuche 1983, 68, fig. 3/9; Harţuche, Silivestru 1992, 21, pl. VII/1.

2. *Fusaiolă din lut ars*. Siliştea, pct. „Popină", 1981, cultura Babadag. Confecţionată din lut ars, formă bitronconică. D = 4,5 cm; gr. = 3 cm. Nr. inventar: 14226. Fig. 4/2. Harţuche, Silivestru 1992, 21, pL. VII/1.

3. *Fusaiolă din lut ars*. Siliştea, pct. „Popină", 1981, cultura Babadag. Confecţionată din lut ars, formă bitronconică. D = 3,9 cm; gr. = 3,9 cm. Nr. inventar: 14227. Fig. 4/3. Harţuche 1983, 68, fig. 3/8; Harţuche, Silivestru, 1992, 21, pl. VII/1.

4. *Fusaiolă din lut ars*. Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. Confecţionată din lut ars, formă bitronconică. D = 4,5 cm; gr. = 3,2 cm. Nr. Inventar: 14228. Fig. 4/4. Harţuche, Silivestru 1992, 21, pl. VII/1.

5. *Fusaiolă din lut ars*. Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. Confecţionată din lut ars, formă bitronconică. D = 4,2 cm; gr. = 2,8 cm. Nr. inventar: 14229. Fig. 4/5. Harţuche 1983, 68, fig. 3/10; Harţuche, Silivestru 1992, 21, pl. VII/1, 4.

6. *Capac de cuptor din lut*. Siliştea, pct. „Popină", 1983, cultura Babadag. Piesă de culoare cărămizie modelată din lut amestecat cu foarte multă pleavă. Are forma de turta cu baza dreapta. D = 16,5

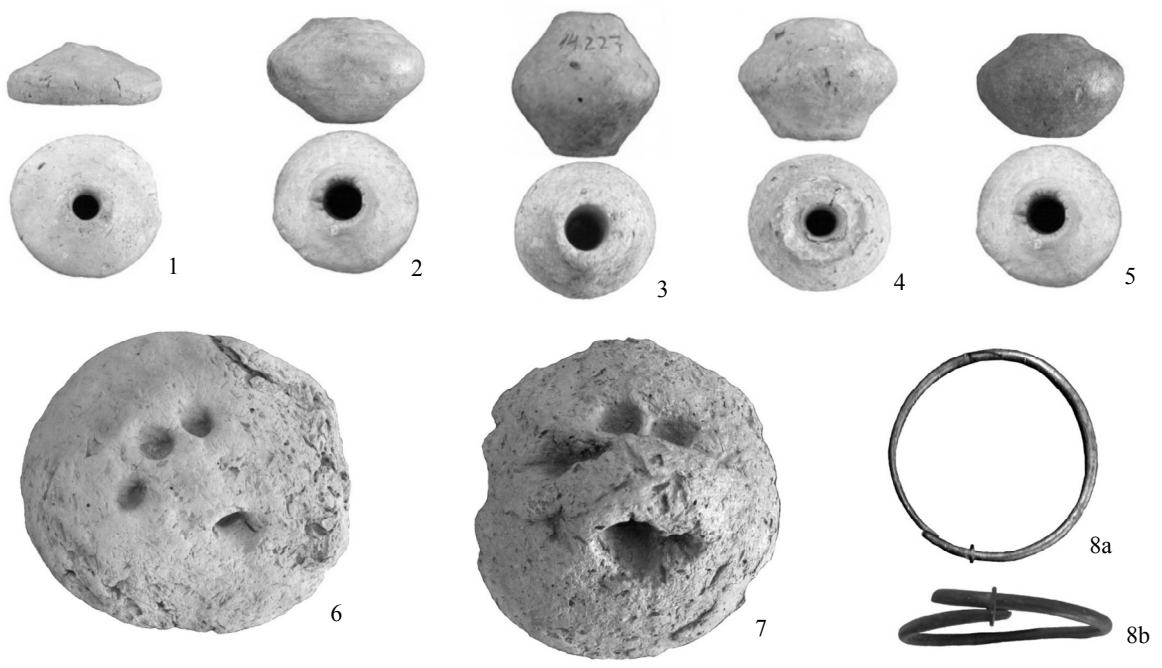

Fig. 4. Siliştea, jud. Brăila. Piese de inventar din lut şi metal.

cm; gr. = 5,5 cm. Nr. inventar: 14784. Fig. 4/6. Harţuche, Silivestru 1992, 18, pl. VIII/2.

7. *Capac de cuptor din lut*. Siliştea, pct. „Popină", 1983, cultura Babadag. Piesă de culoare cărămizie modelată din lut amestecat cu foarte multă pleavă. Are forma de turta cu baza dreapta şi o faţa convexă. D = 10,5 cm; gr. = 3,4 cm. Nr. inventar: 14785. Fig. 4/7. Harţuche, Silivestru 1992, 18, pl. VIII/2.

Piese din metal

1. *Brăţară din bronz*. Siliştea, pct. „Popină", 1982, cultura Babadag. Confecţionată dintr-o sârmă din bronz care este subţiată la cele două capete care se suprapun. Capetele sunt legate între ele cu o verigă din bronz. Formă circulară. D = 8,5 cm; gr. = 0,5 cm. Nr. inventar: 14782. Fig. 4/8a, 8b. Harţuche, Silivestru 1992, 18, 20, pl. VI/5; VII/5-6.

Bibliografie

Petrescu-Dîmboviţa 1953: Mircea Petrescu-Dâmboviţa, Cimitirul hallstattian de la Stoicani. MCA I, 1953, 157-211.

Dragomir 1974: Ion T. Dragomir, Descoperiri hallstattiene în incinta cetăţii medievale Enisala. SCIVA 25, 1, 1974, 131-136.

Harţuche 1983: Nicolae Harţuche, Raport preliminar asupra cercetărilor de la Siliştea (Nazâru), judeţul Brăila. Istros II-III, 1983, 67-80.

Harţuche, Silivestru 1992: Nicolae Harţuche, Octavian Silivestru, Consideraţii asupra cercetărilor din aşezarea de la Siliştea-Nazâru, judeţul Brăila. Istros VI, 1992, 17-24.

Irimia 1974: Mihai Irimia, Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roşu. Pontica 7, 1974, 75-138.

Irimia, Conovici 1993: Mihai Irimia, Niculae Conovici, Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanţa. Pontica XXVI, 1993, 51-114.

Jugănaru 2005: Gabriel Jugănaru, Cultura Babadag (Constanţa 2005).

Pandrea, Stoian, 2006: Stănică Pandrea, Viorel Stoian, Siliştea, com. Siliştea, pct. Popină, jud. Brăila. CCA 2005, Bucureşti 2006, 232-233.

Simion, Lăzurcă 1980: G. Simion, El. Lăzurcă, Aşezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea. Peuce VIII, 1980, 37-54.

Simion 2003: Gavrilă Simion, Situl hallstattian de la Revărsarea-Tichileşti. In. G. Simion, Culturi antice în zona gurilor Dunării (Cluj-Napoca 2003), 98-114.

Sîrbu, Pandrea 1994: Valeriu Sîrbu, Stănică Pandrea, Cercetările arheologice de la Siliştea, judeţul Brăila, campaniile 1991-1993: a) Aşezarea Boian-Giuleşti; b) Aşezările din prima epocă a fierului. Istros VII, 1994, 27-62.

Stoian 2006: Viorel Stoian, Unelte şi ustensile hallstattiene din nord-estul Câmpiei Române, Siliştea, jud. Brăila. In: Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători. Pagini de istorie gălăţeană, II, 2006, sub tipar.

Topoleanu, Jugănaru 1995: Florin Topoleanu, Gabriel Jugănaru, Aşezarea de tip Babadag de la Niculiţel-„Cornet"(judeţul Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988. Peuce XI, 1995, 203-229.

Vernescu 2004: Mirela Vernescu, Materiale de tip Coslogeni descoperite în aşezări hallstattiene timpurii din Câmpia Brăilei. Istros XI, 2004, 337-346.

Babadag inventory pieces from Siliştea, Brăila county

Abstract

This article wants to present the discoveries from The First Iron Age settlements from Siliştea, Brăila county Conac and Popina points, and to find similar artifacts in the Babadag culture area.

All these inventory pieces were made by hand or got their current shape being used in different activities.

They can be dated in Babadag culture phases I-II, but the made material of the tools and utensils it is very important to establish their more accurate age determination, because, for example, stone tools, which are harder, can be used a long time period. So the made moment of the stone tools and utensils can be in the beginning of the habitation in these settlements.

List of illustrations:

Fig. 1. Map of discoveries: 1 - Siliştea; 2 - Babadag; 3 - Beidaud; 4 - Enisala; 5 - Garvăn „Mlăjitul Florilor"; 6 - Rasova-Malu Roşu; 7 - Revărsarea-Tichileşti; 8 - Satu Nou.

Fig. 2. Siliştea, Brăila county. Bone inventory pieces.

Fig. 3. Siliştea, Brăila county. Stone inventory pieces.

Fig. 4. Siliştea, Brăila county. Clay and metal inventory pieces.

Находки типа Бадабаг из Силиштя, уезд Брэила

Резюме

В статье представлены находки с двух поселений раннего железного века – «Попинэ» и «Конак», исследованные вблизи села Силиштя. Выявленный инвентарь был изготовлен вручную либо обрел форму в результате длительного применения. С культурно-хронологической точки зрения его можно отнести к культуре Бадабаг I и Бадабаг II.

Возраст и длительность применения этих предметов на прямую зависит от сырья из которого были изготовлены данные предметы. Например, каменные инструменты и утварь, будучи намного прочнее, были использованы более длительное время. Таким образом, время изготовления этих предметов можно отнести к началу заселения поселений «Попинэ» и «Конак».

Список иллюстраций:

Рис. 1. Карта находок: 1 - Силиштя; 2 - Бабадаг; 3 - Бейдауд; 4 - Енисала; 5 - Гарвэн «Млэжитул Флорилор»; 6 - Расова-Малу-Рошу; 7 - Ревэрсаря-Тикилешть; 8 - Сату Ноу.

Рис. 2. Силиштя, уезд Брэила. Костяной инвентарь.

Рис. 3. Силиштя, уезд Брэила. Каменный инвентарь.

Рис. 4. Силиштя, уезд Брэила. Глиняный и металлический инвентарь.

01.03.2007

Viorel Stoian, Muzeul Brăilei, str. Piaţa Traian, 3, Brăila, România, e-mail: stoianviorel@gmail.com

ГАЛЬШТАТСКИЕ КУЛЬТУРНО-ХРОНОЛОГИЧЕСКИЕ ГОРИЗОНТЫ МНОГОСЛОЙНОГО ПОСЕЛЕНИЯ ИВАНЧА II

Иван Г. Власенко

В 1981 г. археологическими исследованиями на многослойном поселении Иванча II, помимо уже известных материалов, относящихся к трипольской культуре, гетам, культуре Поянешть-Лукашевка, славянам VIII-IX вв., слоя с древнерусской керамикой галицкого типа и слоя с молдавской позднесредневековой керамикой (Бырня, Чеботаренко 1964, 275, 277-278, 282, 284) были выявлены несколько новых культурно-хронологических горизонтов: раннегальштатский горизонт с каннелированной керамикой типа Кишинэу-Корлэтэнь, горизонт среднего гальштата Басарабь-Шолдэнешть, горизонт ранних славян VI-VII вв.; а также в небольшом количестве была обнаружена черняховская керамика (Власенко 1982). Находки и комплексы славянских слоев уже были нами опубликованы (Власенко 1985, 141-152).

Целью настоящей работы является введение в научный оборот гальштатских материалов этого памятника. Следует отметить, что ранне- и среднегальштатские материалы поселения Иванча II уже были кратко упомянуты в специальной литературе. Так, была подчеркнута важность таких находок на этом поселении, которое является самым юго-западным шолдэнештским памятником в Пруто-Днестровском междуречье (Демченко, Левицкий 1990, 113 и сл., рис. 1, № 10).

I. Поселение

Поселение Иванча II расположено в 500-800 м к юго-востоку от восточной окраины с. Иванча (Оргеевский район), на правом пологом берегу пруда, сооруженного в долине р. Иванча. Оно тянется вдоль пруда примерно от плотины до середины. Размеры поселения около 800×200 м. В настоящее время поселение частично занято дачными участками, частично затоплено прудом. В месте наибольшего скопления подъемного материала – на северо-восточном склоне пологого мыса, вдающегося в пруд у его середины, – было заложено два раскопа общей площадью 217 м² (рис. 1).

Стратиграфически установлено, что на данном участке культурный слой был нарушен только неглубокой вспашкой. Чернозем, содержащий основные культурные остатки, залегал до глубины 0,6 м (местами до 0,9 м)[1]. Под ним прослежена тонкая прослойка суглинка, переходящая в стерильную материковую глину. Основная часть материалов (керамика, скребок на отщепе, небольшие камни и глиняная обмазка, кости животных)[2], была выявлена на глубине 0,2-0,6 м.

Из всех исследованных на поселении сооружений 14 (развал наземного жилища и 13 ям[3]) относились к двум гальштатским горизонтам, приходящимся на эпоху поздней-финальной бронзы и ранний железный век. Основным культуроопределяющим и датирующим материалом для выявленных гальштатских горизонтов этого многослойного памятника явилась керамика. Однако состояние сохранности керамики поселения Иванча II (сильная степень фрагментированности, маловыразительность, в большинстве случаев без орнамента, а также неоднократно отмечаемая похожесть кухонной посуды различных периодов гальштата как по тесту, так и по цвету и, частично, орнаментации) не позволило весь добытый в результате раскопок массовый гальштатский материал четко разделить на более ранний (кишинэу-корлэтэнский) и поздний (басарабь-шолдэнештский). Поэтому статистика гальштатской посуды приводится целиком. Керамика по двум горизонтам была разделена только в возможных случаях.

[1] Промеры глубин производились от современной дневной поверхности.
[2] Кости животных были определены А.И. Давидом.
[3] Первоначальная нумерация сооружений сохранена для каждого раскопа.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 257-268.

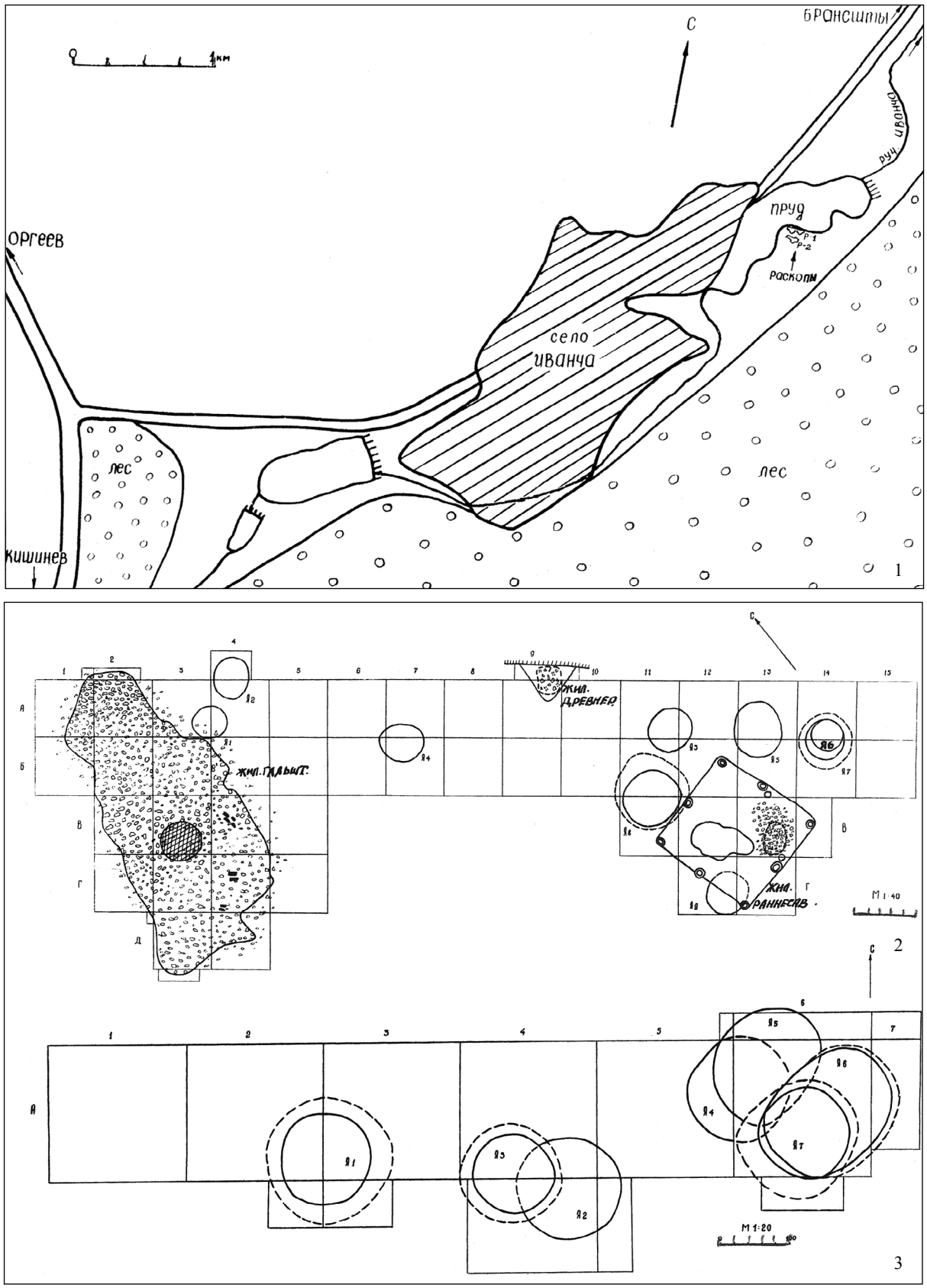

Рис. 1. 1 - Схема расположения раскопов на поселении Иванча II; 2 - план раскопа I; 3 - план раскопа II.

II. Керамика

Коллекция гальштатской керамики поселения Иванча II представлена несколькими полностью или частично реставрированными сосудами и 2503 фрагментами. Вся гальштатская керамика лепная. По консистенции теста, технологии изготовления и формам она делится на кухонную – 2059 фрагментов (82,3%) и столовую – 444 фрагмента (17,7%). В тесто кухонной и столовой посуды в качестве отощающей массы добавлялся шамот, только в столовой он больше измельчен и почти незаметен. В кухонной посуде иногда отмечается небольшая примесь мелкого песка. Она более толстостенна. Обжиг как кухонной, так и столовой керамики не всегда сквозной и равномерный. Кухонная посуда шероховата или слегка заглажена, столовая же заглажена или имеет темное или светлое лощение.

К кухонной керамике относятся горшки различной формы и размеров, среди которых преобладали фрагменты горшков средних размеров. Выделяются горшки в форме перевернутого усеченного конуса с узким или средней величины плоским дном (иногда с выступающими небольшими закраинами) со слегка выделенными плечиками и шейкой, а также отогнутым венчиком, под которым располагался налепной валик с пальцевыми вдавлениями. Полностью реставрирован подобный сосуд (рис. 5/7). Близкие по форме и орнаменту горшки найдены на гальштатском поселении у с. Ханска (Никулицэ 1981, 75, 81, рис. 2/4; 5/1) и являются характерными типами кухонной посуды кишинэу-корлэтэнских древностей (Leviţki 1994, 79 и сл., fig. 69/6-9; 72/1-3).

Встречаются также фрагменты горшков баночной, или почти баночной формы. Некоторые из них имели небольшие петлевидные ручки под венчиком (рис. 5/11), плоское, а иногда закругленное дно (рис. 5/10). Многие горшки, как раннего, так и среднего периодов гальштата, независимо от их формы, орнаментировались невысокими горизонтальными налепными валиками или налепными валиками с пальцевыми вдавлениями, которые обычно опоясывали сосуд по плечикам, или располагались ниже венчика (рис. 5/2, 7) (Мелюкова 1958, 58, рис. 12/18; 13/20, Лапушнян 1972, 93, рис. 3/3; Leviţki 1994a, fig. 14/1-7; 17/1, 3-6; 25/6, 9-11; 44/1, 2, 5-7; 45). В одном случае валик расположен вертикально (рис. 5/1). Редко встречается орнамент в виде пальцевых вдавлений без налепного валика (рис. 5/3, 5) или орнаментальных шишечек-упоров (рис. 5/6).

Кроме того найдено 2 фрагмента стенок горшков, покрытых горизонтальным мелким рифлением. Это типично для раннегальштатских древностей региона и интерпретируется как влияние горизонта с прочерченной и пролощенной керамикой типа Тэмэоань-Холеркань-Балта на кишинэу-корлэтэнские памятники памятники в пограничной стпной-лесостепной зоне. На такого типа раннегальштатские матералы с поселения Иванча II в специальной литературе уже было обращено внимание (Leviţki 1994b, 224, pl. 11/17-21).

К *столовой керамике* относятся корчаги, кувшины, миски, кубки и черпаки. Значительная часть столовой посуды принадлежит фрагментам крупных корчаг. Это в большинстве случаев толстостенные лощеные сосуды с относительно высоким горлом, украшенным горизонтальными каннелюрами (рис. 5/4, 8), они имели отогнутые воротникообразные венчики (рис. 5/4, 14, 25). Такие сосуды найдены в окрестностях Кишинева (Мелюкова 1972, 61, рис. 3/9), у с. Ханска (Никулицэ 1981, 82-83, рис. 6). Они, однако, продолжают бытовать до среднегальштатского времени, например, известны на могильнике Селиште (Лапушнян 1972, 93, рис. 3/6).

Более редки фрагменты корчаг средних размеров. Почти полностью реставрирована приземистая, почти биконическая корчага (рис. 5/13), почти две трети верхней части тулова которой покрыто горизонтальными каннелюрами, а непосредственно под горлом имеются четыре симметричные шишковидные налепы. Подобный сосуд обнаружен на могильнике типа Кишинэу-Корлэтень у с. Мындрешть (Лапушнян 1972, 102, рис. 6/2; Leviţki 1994a, fig. 26/1).

О кувшинах судить очень трудно. В основном они представлены лишь овальными в сечении ручками, которые иногда посередине имели ребро (рис. 5/23, 26). Можно лишь отметить, что у них было цилиндрическое горло со слегка отогнутым краем венчика. Они украшались резным орнаментом, иногда – каннелюрами.

Найдены фрагменты мисок, которые можно разделить на несколько типов:

I тип – миски конической формы с загнутым внутрь краем венчика. Снаружи они могли быть покрыты орнаментом в виде нешироких косых каннелюр (рис. 5/9, 28);

II тип – очень редко встречаются миски пиаловидной формы. Они небольшие, с почти прямым, горизонтально срезанным венчиком (рис. 5/15);

III тип – миски средней величины, а также крупные биконические, у которых венчик полого отогнут наружу (рис. 5/12, 21). Иногда край венчика сильно отогнут наружу (почти горизонтально) и с внутренней стороны покрыт резным геометрическим (рис. 5/20, 29) или штампованным орнаментом и вертикальными каннелюрами (рис. 5/22). Аналогичные миски хорошо известны на памятниках культуры Басарабь (Vulpe 1965, 105-132, Abb. 7/2).

Немногочислены находки кубков (рис. 5/17, 19) и черпаков (рис. 5/18). Последние в большинстве случаев представлены фрагментами петлевидных ручек. Это небольшие сосуды с полусферическим дном (иногда с умбоном), с ребром по середине высоты сосуда и прямым или слегка отогнутым округлым краем венчика. Как правило, орнамент отсутствует, но иногда узор в виде вертикальных или косых каннелюр представлен на нижней части тулова (рис. 5/16, 24).

III. Сооружения

Сооружения датировались по наличию в их заполнении целых форм сосудов или наиболее выразительных фрагментов. К раннегальштатскому кишинэу-корлэтэнскому горизонту были отнесены ямы 6-8 (раскоп I); к среднегальштатскому басарабь-шолдэнештскому – развал наземного жилища, ямы 1 и 5 (раскоп I), а также яма 7 (раскоп II). Неуточненную культурную принадлежность имеют гальштатские ямы 2, 3 и 9 (раскоп I) и ямы 2-5 (раскоп II).

III.a. Сооружения раннегальштатского горизонта типа Кишинэу-Корлэтэнь

Яма 6 (Р. I) (рис. 1; 3) цилиндрической формы, диаметром 1,05-1,10 м и глубиной 0,85 м, обнаружена в северо-восточной части раскопа, на глубине 0,65-0,7 м. Дно ровное. Заполнение – плотный чернозем с древесными угольками, мелкими песчаниковыми и известняковыми камнями (некоторые со следами обжига), 2 пережженными кремневыми отщепами и мелкой глиняной обмазкой. Часть обмазки имеет одну гладкую сторону, на некоторых образцах были отпечатки прутьев, диаметром 0,8 см, на одном – отпечаток плахи шириной около 6 см. Среди обнаруженных костей животных – 28 обл.: 15 неопределенных; крс 2/1 ос.; мрс 9/2 ос.; собака 1; бл. олень 1.

У дна найден черпак с почти полным профилем. Размеры: высота 5 см, диаметр венчика 7,5 см, диаметр горлышка 6,5 см, диаметр дна 3 см (рис. 5/18). Керамика представлена 153 фрагментами: 90 фрагментов кухонной посуды и 63 – столовой. Среди кухонной можно выделить 5 стенок горшков, орнаментированных валиком с пальцевыми защипами, и 1 венчик с вертикально расположенным валиком с пальцевыми вдавлениями (рис. 5/1). Среди столовой керамики 5 венчиков от черпаков, 8 стенок сосудов с горизонтальными каннелюрами и 4 – с вертикальными (рис. 5/16). Графически восстановлена верхняя часть миски (рис. 5/21), видимо, имевшей коническую форму с ребристыми плечиками и отогнутым наружу округлым утонченным венчиком (диаметр края 38 см).

Яма 7 (Р. I) (рис. 1; 3) выявлена под ямой 6 в материке на глубине 1,00 м. Она колоколовидной формы. Диаметр устья 1,30×1,45 м, диаметр дна 1,8×1,9 м, глубина 1,55-1,70 м. Заполнение состояло из сероватого плотного грунта, перемешанного с мелкими древесными углями, глиняной обмазкой, камешками (многие со следами обжига) и керамикой. Среди обнаруженных костей животных – 52 обл.: 14 неопределимых; мрс 36/1 ос.; свинья дом. 1; лошадь 1.

Реставрирована (за исключением края венчика) корчага средних размеров (рис. 5/13). Размеры: высота около 15-16 см; диаметр горла 18 см, наибольший диаметр тулова 24 см, диаметр дна – 8 см. Керамика представлена 31 фрагментом, из которых 16 от кухонной (1 стенка орнаментирована валиком с пальцевыми вдавлениями) и 15 от столовой (1 стенка украшена горизонтальными каннелюрами) посуды. Можно также выделить фрагмент

венчика биконической миски. Венчик широкий, отклонен наружу, поверхность черного цвета, залощена (рис. 5/12).

Судя по керамическому материалу яма 6 и 7 относятся к одному хронологическому горизонту. То, что яма 7 находилась непосредственно под ямой 6 объясняется, видимо, тем, что первоначально колоколовидная яма-хранилище была заброшена, заполнилась почвой, а потом была слегка подправлена (стала меньших размеров) и, получив цилиндрическую форму, использовалась в дальнейшем в качестве мусорной.

Яма 8 (Р. I) (рис. 1; 3) обнаружена в 4,50 м к западу от ямы 7 на глубине 90-100 см. Она колоколовидная в разрезе, диаметр устья 1,90-1,95 м, диаметр дна 2,40-2,85 м, глубина 1,52-1,68 м. Заполнение – плотный чернозем с мелкими вкраплениями древесного угля и глиняной обмазки. Отдельные куски обмазки имели плоскую поверхность, позволяющую отнести их к фрагментам пода печи. На одном фрагменте был отпечаток плахи шириной до 5 см. Найдены также мелкие камни (некоторые со следами обжига). Среди обнаруженных костей животных – 9 обл.: крс 6/1 ос.; мрс 3/1 ос.

Большинство находок сосредоточено у дна ямы. Здесь выявлен обожженный фрагмент каменного точильного бруска, а также раздавленный горшок, который был полностью реставрирован. Его размеры: высота 36,5 см, диаметр венчика 28 см, наибольший диаметр тулова 38 см, диаметр дна – 12,5 см (рис. 5/7). В яме было 50 фрагментов керамики (1 трипольской и 49 гальштатской). Среди гальштатской – 20 фрагментов кухонной (из них 2 фрагмента стенок, имеющих валик с пальцевыми вдавлениями) и 29 – столовой. Можно отметить наиболее выразительный венчик, принадлежащий крупной корчаге (рис. 5/4).

В раннегальштатских ямах, в основном, найдены кости домашних животных: крс 2 ос., мрс 4 ос., свинья дом. 1 ос., лошадь 1 ос. и собака 1 ос. В одном случае известен бл. олень 1 ос.

III.б. Сооружения среднегальштатского горизонта типа Басарабь-Шолдэнешть

Для отнесения нижеописанных сооружений к басарабь-шолдэнештскому горизонту этого поселения использовался такой критерий, как

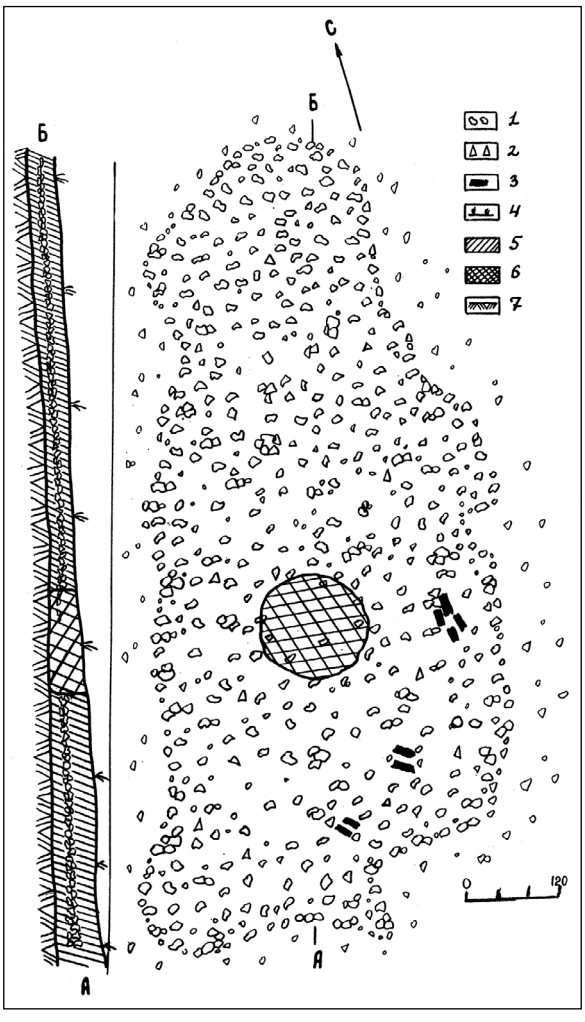

Рис. 2. Иванча II, раскоп I. Развал наземного жилища (план и разрез). Условные обозначения: 1 - глиняная обмазка; 2 - керамика; 3 - древесные угли; 4 - современная дневная поверхность, 5 - культурный слой; 6 - современный перекоп; 7 - материк.

наличие в их заполнении фрагментов столовой посуды со специфическим резным геометрическим орнаментом, хотя встречается узор в виде каннелюр, сочетания каннелюр и резного геометрического орнамента и в единичном случае – спиралевидный углубленный орнамент.

Наземное жилище. В северо-западной части раскопа I на глубине 0,20-0,25 м выявлено скопление обожженной обмазки, имевшее подпрямоугольную форму (размерами 10×3,20-4,60 м), длинной осью ориентированное с юга на север. Это скопление оказалось развалом наземного глинобитного жилища (рис. 1; 2). Развал залегал почти равномерным слоем (мощностью около 0,15 м) горизонтально современной дневной поверхности. Под

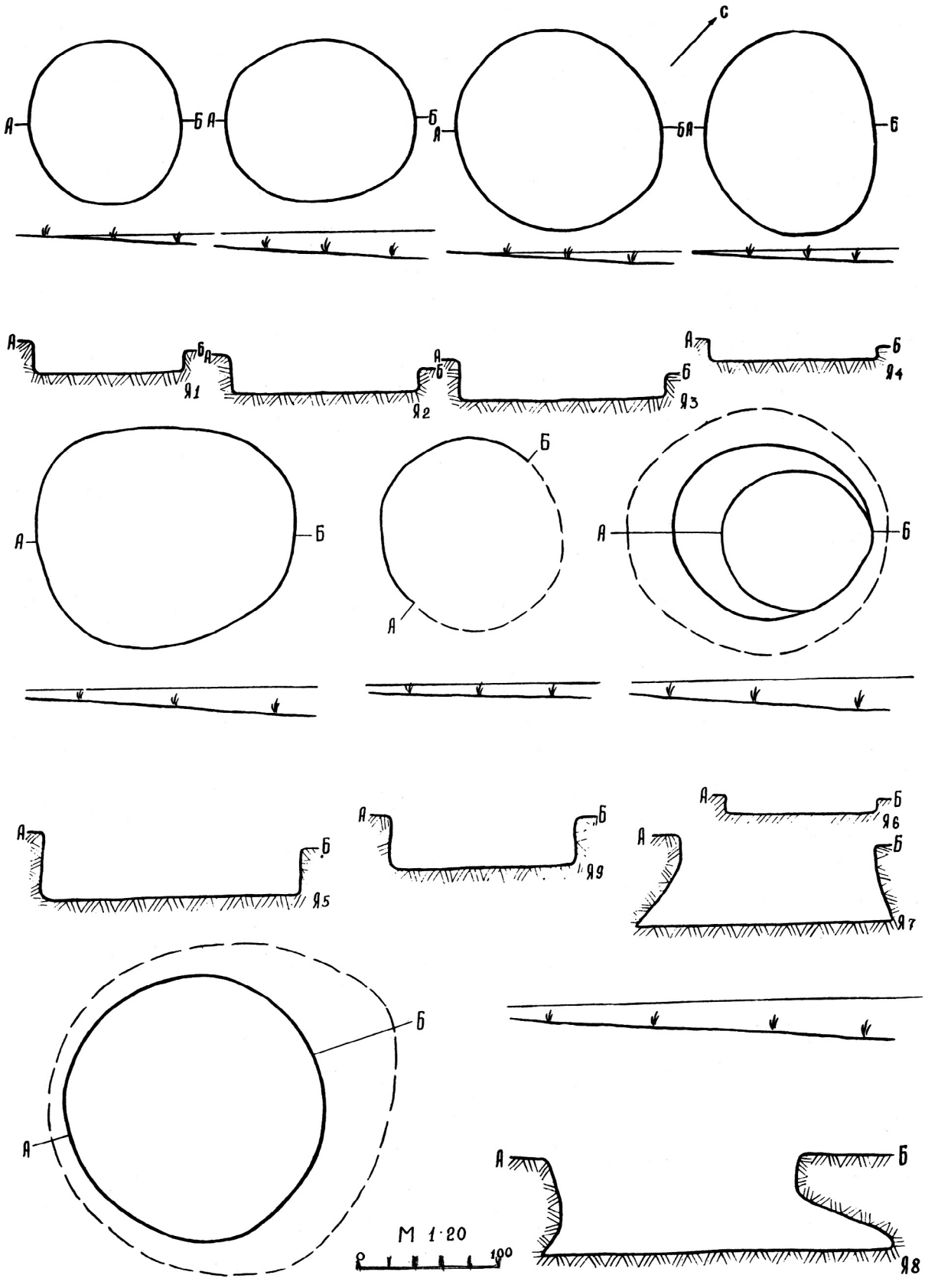

Рис. 3. Иванча II, раскоп I. План и разрез ям (яма 4 – средневековая).

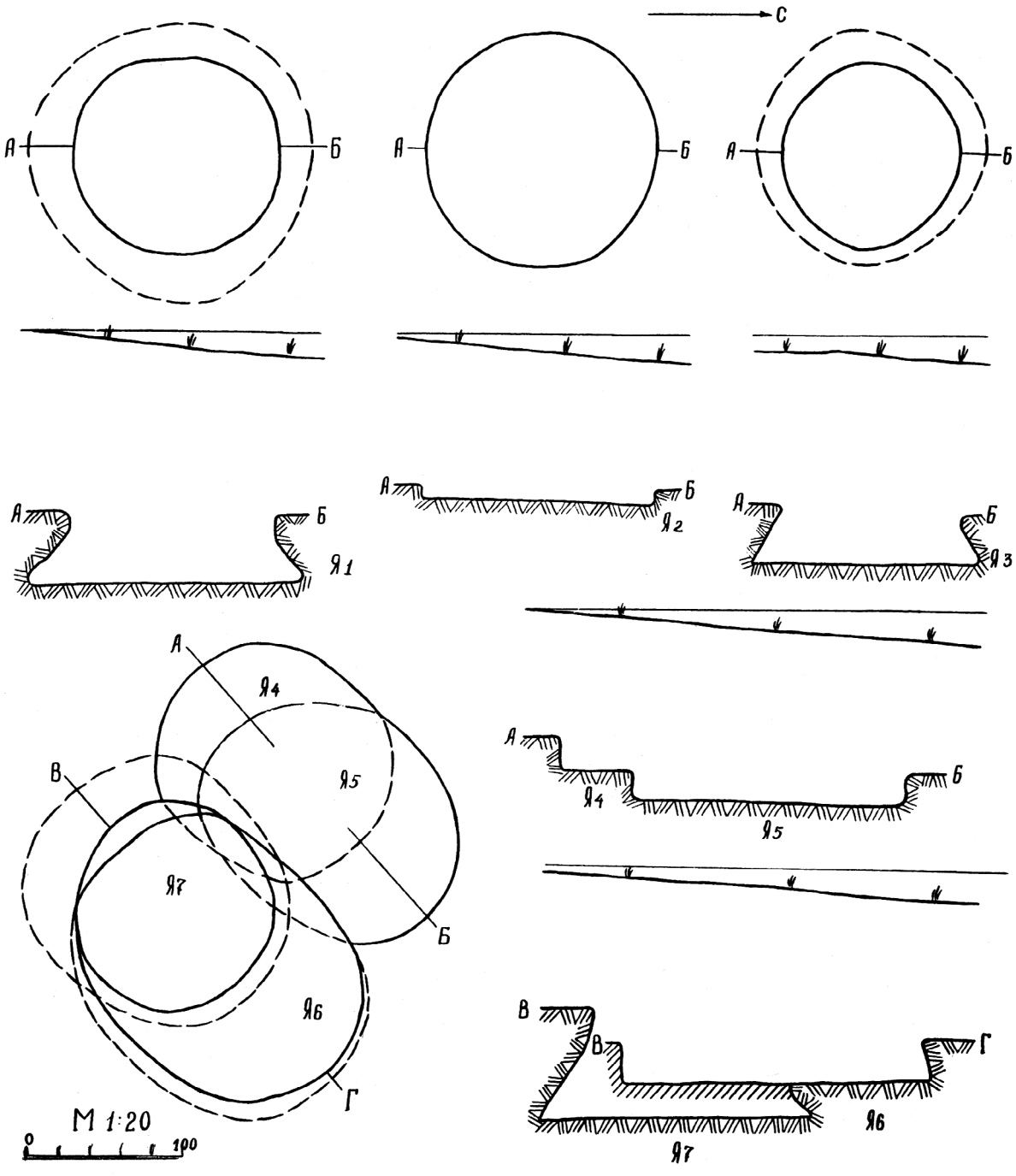

Рис. 4. Иванча II, раскоп II. План и разрезы ям (ямы 1 и 6 – средневековые).

ним находился слой плотного слежавшегося чернозема, толщиной около 0,15-0,20 м, включающий в себя культурные остатки гальштатского времени (видимо, древняя дневная поверхность, на которой возводилась наземное сооружение). Ниже этого слоя прослежен материковый коричневый суглинок. Сооружение было вытянуто вдоль пологого склона, который перед его возведением не нивелировался.

Глиняная обмазка в большинстве представлена фрагментами средней величины, размерами (14×8×5 см), реже более крупными (15×14×6 см) или более мелкими (7×7×4 см). Она хорошо обожжена, иногда до шлакообразного состояния. В качестве естественной примеси к плотному тесту обмазки входил мелкозернистый песок. Большинство фрагментов имело отпечатки прутьев, диаметром

около 3 см, а иногда, видимо, камыша, диаметром около 0,5 см, которые располагались параллельно друг другу и лишь в редких случаях перекрещивались. Фрагменты обмазки в преобладающем большинстве располагались отпечатками вниз – направление прутьев обычно шло поперек развала.

Примерно в средней части сооружения был выявлен поздний перекоп в виде округлой ямы, диаметром около 1,30 м, заполненный мелкоструктурным рыхлым черноземом с вкраплениями небольших фрагментов обмазки. Глубина перекопа достигала материка.

В юго-восточной части развала, под обмазкой, на глубине около 0,40 м было выявлено 3 небольших скопления древесных углей, видимо, остатки тонких сгоревших столбов: в двух случаях они лежали поперек сооружения в одном – почти вдоль. Видимо, сооружение имело плетневую конструкцию стен, которые с двух сторон обмазывались глиной. Следов от столбовых ям проследить не удалось.

В развале и под ним не найдено какого-либо отопительного сооружения, хотя оно могло быть разрушено поздним перекопом. По аналогиям данное сооружение можно отнести к типу наземных жилищ.

Среди обнаруженных костей животных – крс 13/1 ос.

Находки. В заполнении жилища найдено несколько индивидуальных находок: 1) гранитный полированный молот, от которого сохранилась обушковая часть. На обушке видны следы сработанности. О вторичном его использовании в качестве растирального свидетельствуют следы сработанности на плоскостях; 2) кремневый вкладыш квадратной формы. На рабочей части заметны следы ретуши и заполировки. Предмет обожжен; 3) часть глиняного миниатюрного сосудика без дна, усеченноконической формы (рис. 5/27). Тесто с примесью мелкозернистого песка, поверхность светло-розовая, в изломе цвет черный.

В заполнении жилища выявлен 191 фрагмент гальштатской керамики (кроме того, в верхней части развала было 6 фрагментов черняховской керамики и 22 – славянской).

Из гальштатской керамики 133 фрагмента относятся к кухонной. Из них можно отметить 7 фрагментов стенок с налепными валиками, расчлененными пальцевыми вдавлениями. Столовая посуда представлена 58 фрагментами, из которых 43 найдены в северо-восточной части сооружения под кусками обмазки. Все они принадлежали нескольким мискам: из них 4 венчика с косо срезанным краем, на внутренней поверхности верхней части сосудов нанесен резной геометрический орнамент (рис. 5/20, 29). Девять фрагментов стенок украшены таким же орнаментом, 7 стенок с внутренней стороны покрыты каннелюрами, а на одном фрагменте имеется сочетание каннелюр и геометрического узора.

Исходя из того, что керамика со специфическим резным геометрическим орнаментом (басарабь-шолдэнештского типа) находилась в развале жилища и под ним, то описанное жилище достоверно можно относить к среднегальштатскому культурно-хронологическому горизонту этого поселения. Наземные жилища с каркасно-столбовой конструкцией стен, обмазанных глиной, были исследованы, например, на эпонимном для Днестровского региона поселении Шолдэнешть (Мелюкова 1956, 39 и сл. рис. 1; она же 1958, 55 и сл. рис. 11).

Из хозяйственных сооружений к этому же периоду отнесится ряд ям.

Яма 1 (Р. I) (рис 1; 3). Выявлена на глубине 0,80 м. Она непосредственно примыкает с северо-востока к развалу гальштатского жилища. Форма ямы почти цилиндрическая, размеры 1,10×1,20 м, глубина 1,00-1,05 м. Заполнение – черноземом с кусками глиняной обмазки, древесными углями и 4 фрагментами гальштатской керамики (1 фрагмент от овальной в сечении ручки кувшина). На дне залегал слой золы, толщиной 5-8 см. Среди обнаруженных костей животных – крс 9/1 ос.

Исходя из того, что в яме находилась в большом количестве обмазка, аналогичная обмазке от развала среднегальштатского жилища, то, вероятнее всего, что эти сооружения синхронны.

Яма 5 (Р. I) (рис. 1; 3) обнаружена в 1,00 м к северо-западу от гальштатского жилища, на глубине 1,00 м. В плане она овальная (1,90×1,60 м), ориентирована с северо-востока на юго-запад. В сечении яма цилиндрическая, глубина 1,35-1,50 м. Заполнение – сероватый плотный грунт с древесными углями, фрагментами обмазки средних размеров (на одном из них отпечатки плахи), несколькими песчаниковыми

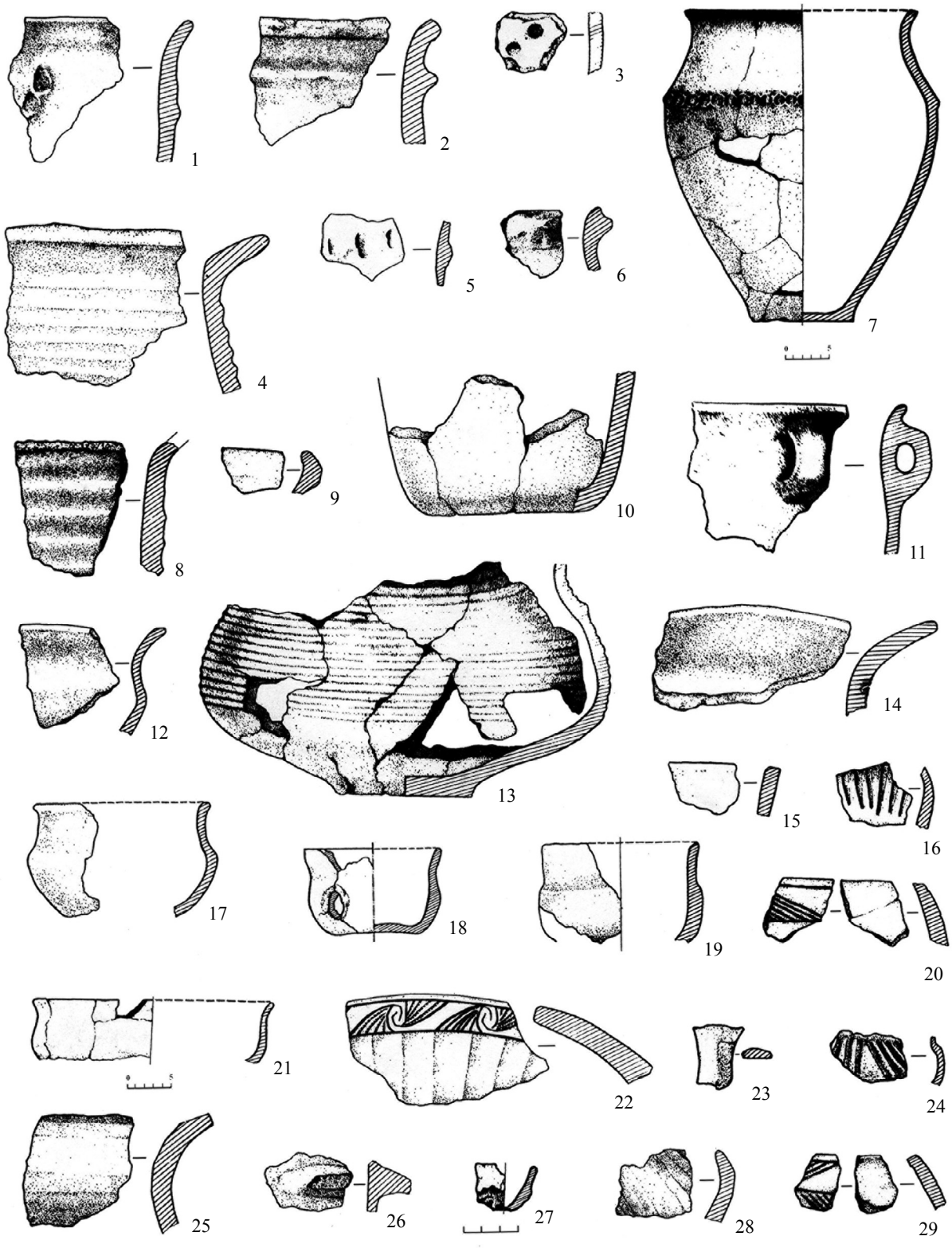

Рис. 5. Иванча II. Гальштатская керамика.

камнями, а также 25 фрагментами гальштатской керамики (21 кухонной и 4 столовой). Среди обнаруженных костей животных – 9 обл.: крс 3/1 ос.; мрс 5/1 ос.; свинья дом. 1.

Из кухонной керамики можно отметить фрагмент отогнутого венчика небольшого горшка. Под краем венчика прикреплена небольшая петлевидная ручка, овальная в сечении. Один

фрагмент стенки горшка снабжен валиком с пальцевыми вдавлениями. Столовая посуда представлена 1 фрагментом плоской, овальной в сечении ручки, 2 фрагментами мисок (с отогутым краем и прямым краем, который горизонтально срезан) и 1 фрагментом стенки, украшенной геометрическим резным орнаментом.

Яма 7 (Р. II) (рис. 1; 4) выявлена на глубине 0,85-1,25 м, в восточной части раскопа, частично прорезана славянской ямой 6. В плане она округлая, диаметром 1,30 м, в разрезе колоколовидная. Дно овальное, размерами 1,75×1,55 м. Глубина ямы до 1,60 м. Заполнение – коричневатый, чуть золистый грунт с примесью мелких углей, небольших пережженных камней, фрагментов плитчатой обмазки и 4 фрагментов гальштатской керамики (2 кухонной и 2 столовой). Среди обнаруженных костей животных – 11 обл.: крс 2/1 ос.; мрс 4/2 ос.; свинья дом. 1; лошадь 1; собака 3/1.

Среди столовой посуды одна стенка с невыразительным геометрическим резным орнаментом и 1 фрагмент венчика большой миски. Венчик (с закругленным краем) широко отогнут, внутренняя его поверхность черного цвета, с вертикальными каннелюрами, ближе к краю нанесен резной орнамент в виде сходящихся спиралей, заключенных в горизонтальный поясок (рис. 5/22).

В заполнении ям, отнесенных к среднегальштатскому периоду, были обнаружены кости только домашних животных: крс 3 ос., мрс 2 ос., свинья дом. 2 ос., лошадь 1 ос. и собака 1 ос.

III.в. Гальштатские сооружения с неуточненной культурной принадлежностью

К таковым относятся ямы 2, 3 и 9 из раскопа I и ямы 2-5 из раскопа II.

Яма 2 (Р. I) (рис. 1; 3) выявлена в 0,40 м к северо-востоку от ямы 1, на глубине 0,80 м. В плане она округлая, в разрезе – цилиндрическая. Дно ровное, горизонтальное, глубина 1,00-1,10 м. Заполнение – плотный гумусированный чернозем с небольшими фрагментами обмазки (один с отпечатком прута), мелкими песчаниковыми камнями и 4 фрагментами керамики (одна стенка орнаментирована налепным валиком с пальцевыми вдавлениями).

Яма 3 (Р. I) (рис 1; 3) обнаружена в 1,20 м к северо-западу от ямы 5, на глубине 0,80 м. Она цилиндрической формы, диаметром 1,50 м и глубиной 1,00-1,10 м. Дно ровное, горизонтальное. В верхней части яма заполнена плотным, ниже – рыхлым золистым черноземом с вкраплениями мелких и средних кусков глиняной обмазки, древесных углей. В заполнении было 13 фрагментов кухонной гальштатской керамики и 3 столовой. Из кухонной 2 стенки и 1 венчик украшены налепными валиками. Из столовой посуды 2 фрагмента венчиков (1 от миски с загнутым внутрь краем) и 1 фрагмент овальной в сечении ручки.

Яма 9 (Р. I) (рис. 1; 3) выявлена на глубине 0,90 м, прорезана пополам славянской полуземлянкой. Она цилиндрической формы, диаметром 1,35-1,40 м и глубиной 1,25-1,30 м. Заполнение – чернозем с мелкими фрагментами обмазки и 4 невыразительными стенками гальштатской посуды (1 кухонная и 3 столовых).

Яма 2 (Р. II) (рис. 1; 4) обнаружена в средней части раскопа, на глубине 0,85-0,95 м, частично прорезана ямой 3. Форма ямы цилиндрическая, диаметр 1,50 м, Дно ровное, глубина 0,95-1,00 м. Заполнение – чернозем с мелкими древесными углями, фрагментами обмазки, обожженными камешками. В заполненении было обнаружено 8 фрагментов гальштатской керамики (6 кухонных и 2 столовых). Среди обнаруженных костей животных – 9 обл.: крс 1; мрс 5/1 ос.; бл. олень 3/1 ос. (некоторые обломки обожжены).

Яма 3 (Р. II) (рис. 1; 4) выявлена на глубине 1,00 м, частично прорезала яму 2. В плане она имела округлую форму, диаметром 1,15-1,20 м и глубиной 1,35-1,40 м. В разрезе яма колоколовидная: диаметр горизонтального дна 1,45-1,50 м. Заполнение состояло из плотного сероватого грунта, в котором найдены небольшие песчаниковые камни, фрагменты обмазки. У дна ямы найден фрагмент рога благородного оленя. Оба конца его были срезаны рубящим орудием, сердцевина не сохранилась. Под подбоем расчищена частично сохранившаяся глиняная переносная жаровня. Она имела овальную форму, размерами 55×40 см. Бортик (выстой 9-13 см и толщиной у дна 2,5-3,5 см) слегка выпуклый, край его утончен и закруглен, дно не сохранилось. Жаровня вторично обожжена. Тесто плотное с незначительными примесями соломы и половы. В яме найдено 8 мелких фрагментов гальштатской керамики: 6 кухонной и 2 столовой.

Яма 4 (Р. II) (рис. 1; 4) обнаружена на глубине 0,80 м в материке. Большая ее часть срезана гальштатскими ямами 5 и 7, а также славянской ямой 6. Яма имела цилиндрическую форму, диаметром 1,50 м и глубиной 1,00 м. Дно горизонтальное. Заполнение – плотный сероватый грунт с мелкими углями и глиняной обмазкой. В заполнении было 2 фрагмента гальштатской керамики. Среди обнаруженных костей животных – 2 обл. неопределимых.

Яма 5 (Р. II) (рис. 1; 4) цилиндрической формы, выявлена на глубине 0,85-0,95 м. Она прорезает яму 4 и частично срезана ямами 6 и 7. В плане имела форму овала, вытянутого с северо-востока на юго-запад, размерами 1,7×1,4 м, глубина ямы 1,10-1,15 м. Заполнение – плотный чернозем с вкраплениями мелкой плотной обмазки, древесных углей и мелких камней. Среди обнаруженных костей животных – 30 обл.: 12 неопределимых; крс 5/1 ос.; свинья дом. 11/1 ос.; бл. олень 1; косули 1. В заполнении было найдено 5 фрагментов стенок кухонной гальштатской керамики.

В ямах с неуточненной культурной принадлежностью найдены следующие кости животных: крс 1 ос., мрс 1 ос., свинья дом. 1 ос., кроме того, известны кости диких животных: бл. олень 1 ос., заяц 1 ос. и косуля 1 ос.

IV. Результаты

В результате небольших исследований на поселении Иванча II была подтверждена его многослойность, уточнены культурно-хронологические горизонты и впервые отмечены гальштатские слои. Была получена коллекция керамики, а также изучены остатки одного жилого и тринадцати хозяйственных сооружений, относящихся к ранне- и среднегальштатским древностям региона.

Хотя на поселении Иванча II не было обнаружено хроноиндикаторов, датировки которых могли бы уточнить даты для выделенных гальштатских слоев, анализ имеющихся материалов позволяет помещать горизонт Кишинэу-Корлэтень в XII-X вв. до н.э. (см. Leviţki 1994a, 144 и сл.), а древности Басарабь-Шолдэнешть – в VIII-VII вв. до н.э. (см. Демченко, Левицкий 1990, 118; Гольцева, Кашуба 1995, 32 и сл.; Кашуба 2000, 140 и сл.).

Многослойное поселение Иванча II, как это было уже отмечено (Демченко, Левицкий 1990, 117), пока остается единственным памятником в Пруто-Днестровском междуречье, где были обнаружены раннегальштатские материалы типа Кишинэу-Корлэтень и среднегальштатский басарабь-шолдэнештский слой. Однако гипотеза о наличии генетической преемственности между ними, выдвинутая в свое время В.Л. Лапушняном (1979, 8 и сл.), не получила признания у специалистов и является уже частью историографии. Благодаря исследованиям на поселении Иванча II ареал культуры Басарабь-Шолдэнешть в Пруто-Днестровском междуречье расширился к югу, тем самым связывая памятники региона с основной территорией распространения «цивилизации Басарабь» (Gumă 1996, 23 и сл.).

Библиография

Бырня, Чеботаренко 1964: П.П. Бырня, Г.Ф. Чеботаренко, Материалы к археологической карте Молдавии (итоги разведочных работ 1959 г.). В сб.: Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР (Кишинев 1964), 273-284.

Власенко 1982: И.Г. Власенко, Отчет Древнерусской археологической экспедиции о раскопках многослойного поселения Иванча II и Бранешты III в 1981 г. Архив НМАИМ инв. № 173 (Кишинев 1982).

Власенко 1985: И.Г. Власенко, Раскопки поселений Иванча II и Бранешты III. В сб.: Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье (Кишинев 1985), 141-152.

Гольцева, Кашуба 1995: Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).

Демченко, Левицкий 1990: Т.И. Демченко, О.Г. Левицкий, К вопросу о шолданештских памятниках на территории Молдавии. В сб.: (Отв. ред. В.А. Дергачев), Археологические исследования молодых ученых Молдавии (Кишинев 1990), 111-120.

Кашуба 2000: М.Т. Кашуба, Заметки о формировании среднегальштатской культуры Басарабь-Шолдэнешть в Днестро-Прутском междуречье. Stratum plus 3, 2000, 140-156.

Лапушнян 1972: В.Л. Лапушнян, Раскопки памятников культуры фракийского гальштата в Молдавии. В сб.: АИМ в 1968-1969 гг. (Кишинев 1972), 88-104.

Лапушнян 1979: В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X – начала IV вв. до н.э. в лесостепной Молдавии (Кишинев 1979).

Мелюкова 1956: А.И. Мелюкова, Памятники VIII в. до н.э. на территории лесостепной Молдавии. Изв. Молдавского Филиала АН СССР 4 (Кишинев 1956), 39-47.

Мелюкова 1958: А.И. Мелюкова, Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья. МИА 64, 1958, 5-102.

Мелюкова 1972: А.И. Мелюкова, О датировке и соотношении памятников начала железного века в лесостепной Молдавии. СА 1, 1972, 57-72.

Никулицэ 1981: И.Т. Никулицэ, Гальштатское поселение в Ханском микрорайоне. В сб.: (Отв.ред. В.И. Маркевич), АИМ в 1974-1976 гг. (Кишинев 1981), 71-89.

Gumă 1996: M. Gumă, The Basarabi type discoveries. A brief review. In: Der Basarabi-Komplex in Mittel- und Südostteuropa. Arch. Abt. I (Bukarest 1996), 23-32.

Leviţki 1994a: O. Leviţki, Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpaţi. Biblioteca Thracologica VII (Bucureşti 1994).

Leviţki 1994b: O. Leviţki, Grupul Holercani-Hansca. Aspectul pruto-nistrean al complexului Hallstattian timpuriu cu ceramică incizată. In: (Eds. P. Roman, M. Alexianu), Relations Thraco-Illyro-Hellénques (Bucureşti 1994), 219-256.

Vulpe 1965: A. Vulpe, Zur mittleren Hallstattzeit in Romanien (Die Basarabi-Kultur). Dacia N.S. IX, 1965, 105-132.

Orizonturile cultural-cronologice hallstattiene de la aşezarea pluristratigrafică Ivancea II

Rezumat

Prin acest articol sunt introduse în circuitul ştiinţific materialele obţinute în urma săpăturilor efectuate în aşezarea pluristratigrafică Ivancea II, raionul Orhei, Republica Moldova, în anul 1981. Investigaţiile la situl menţionat au scos în evidenţă două orizonturi hallstattiene: orizontul – Chişinău-Corlăteni şi Basarabi-Şoldăneşti. Ca urmare a săpăturilor arheologice a fost obţinută o colecţie bogată de ceramică din aceste perioade, au fost cercetate resturile unei locuinţe de suprafaţă şi a unor complexe gospodăreşti. Prezenţa într-o singură aşezare a două straturi hallstattiene este un fenomen rar întâlnit în spaţiul pruto-nistrean.

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1. 1 - Schema amplasării secţiunilor la aşezarea Ivancea II; 2 - planul secţiunii I; 3 - planul secţiunii II.

Fig. 2. Ivancea II, secţiunea I. Vestigiile locuinţei de suprafaţă (plan şi profil). Semne convenţionale: 1 - lut ars; 2 – ceramică; 3 - lemn carbonizat; 4 - nivelul actual de călcare; 5 - strat cultural; 6 - săpături moderne; 7 - strat steril.

Fig. 3. Ivancea II, secţiunea I. Planul şi profilul gropilor (groapa 4 – medievală).

Fig. 4. Ivancea II, secţiunea II. Planul şi profilul gropilor (gropile 1 şi 6 – medievale).

Fig. 5. Ivancea II. Ceramică hallstattiană.

Hallstatt cultural-chronological horizons of multilevel settlement Ivancea II

Abstract

The article is dedicated to the publication of materials obtained in 1981 as a result of excavations at the multi-layer settlement Ivancea II, Orhei region, Republic of Moldova.

In the course of works two horizons of the Hallstatt: early – Chişinău and late – Şoldăneşti were discovered on the site. As a result of the excavations an important collection of ceramics was obtained of this periods of time, remains of ground-based dwelling and household installations have been researched. Presence of two Hallstatt layers within the framework of one single settlement is a fairly rare occurrence for the country between two rivers.

List of illustrations:

Fig. 1. Layout of the location of excavations at Ivancea II site; 2. Plan of the excavation I; 3. Plan of the excavation II.

Fig. 2. Ivancea II, excavation I. Remains of a ground-dwelling (plan and profile). Notation conventions: 1. clay coating, 2. ceramics, 3. charcoals, 4. modern original ground, 5. cultural level, 6. modern excavations, 7. subsoil.

Fig. 3. Ivancea II, excavation I. Plan and profile of the pits (pit 4 - medieval).

Fig. 4. Ivancea II, excavation II. Plan and profile of the pits (pits 1 and 6 - medieval).

Fig. 5. Ivancea II. Hallstatt ceramics.

23.02.2007

Иван Власенко, Национальный Музей Археологии и Истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989 121А, МД - 2012 Кишинэу, Республика Молдова

PRAŞTIA – O ARMĂ MAI PUŢIN CUNOSCUTĂ UTILIZATĂ DE GEŢI

Dragoş Mândescu

„Şi îşi vârî David mâna în traistă, luă de acolo o pietricică, o repezi cu praştia şi îl lovi pe filistean în frunte, aşa încât piatra se înfipse în fruntea lui şi el căzu cu fruntea la pământ."

(1 Regi, 17, 49)

Atunci când se vorbeşte despre armele geţilor, sunt amintite îndeosebi cele mai spectaculoase, cunoscute prin intermediul descoperirilor arheologice (spadele şi cuţitele de luptă *akinakai*, lăncile şi suliţele, coifurile etc.), unele dintre ele fiind atestate de izvoarele antice (de exemplu, arcul cu săgeţi – Thukydides, II, 96, 1) (Vulpe, Zahariade 1987, 59-70).

Câteva descoperiri arheologice reuşesc să argumenteze utilizarea de către geţi a unei arme ofensive extrem de eficientă şi pe nedrept ignorată: praştia. Realizată probabil din piele şi materiale textile, arma în sine nu a rezistat trecerii timpului, însă este atestată prin proiectilele care ne-au parvenit, uneori în număr mare, în urma cercetării arheologice în situri getice reprezentative. Piesele la care ne vom referi în cele ce urmează au fost descoperite în trei aşezări (Alcedar, Brad şi Măşcăuţi-„Dealul cel Mare") şi în două morminte (Agighiol şi Golemani).

În ansamblul inventarului arheologic din cetatea de la Alcedar-„La Cordon" figurează mai multe piese din silex, având forme neregulate, aproximativ ovoidale, cu diametrele de circa 2×3 cm, numai sumar rotunjite (fig. 1/15-16), considerate de autorul săpăturilor drept „pietre pentru praştie" (Haheu 1998, 121, fig. 3/14-15). Nu ştim cu exactitate numărul acestora, însă au fost ilustrate în literatură iniţial două, apoi patru exemplare. Cea mai mare parte dintre proiectilele pentru praştie de la Alcedar provin dintr-un complex denumit „cenuşar" şi considerat loc de cult în cadrul cetăţii (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 50, 60, pl. 36/1-4).

Atât pe acropolă, cât şi în aşezarea deschisă de la Brad, au fost descoperite nouă proiectile de praştie, realizate din piatră, având formă ovală sau sferică (fig. 1/17-25). Se precizează că două dintre aceste piese provin din bordeie, iar restul din strat (Ursachi 1995, 135, pl. 230/1-9).

De la Măşcăuţi-„Dealul cel Mare" provin nu mai puţin de 21 „ghiulele de praştie" din piatră de calcar, având o formă sferică sau elipsoidală, cu diametre variind între 2,7 şi 6 cm (fig. 1/26-46). Toate exemplarele au fost descoperite în partea de sud a cetăţii, în apropierea palisadei, atât în zona *extramuros*, cât şi în interior (Zanoci 2004, 51, fig. 15).

Două proiectile de praştie au fost descoperite şi în mormântul princiar de la Agighiol. Sunt rotunjite, în urma prelucrării căpătând o formă aproape sferică, cu diametrul de 3,5 cm, respectiv 4 cm (fig. 1/13-14). Amândouă aveau urme de ardere (Berciu 1969, 74, fig. 50/11-12).

Tumulul de la Golemani conţinea un bogat inventar funerar alcătuit din podoabe, ceramică, piese de harnaşament, precum şi de echipament militar: două spade *akinakai*, două vârfuri de lance, 191 vârfuri de săgeţi din bronz cu trei aripioare, fragmente dintr-o armură din fier, garnitura din fier a unui scut, alături de care se aflau şi 12 proiectile sferice pentru praştie (fig. 1/1-12), lucrate din piatră, cu diametrul de 4-5 cm (Църов 1994, 101, 109, каталог 26, табл. 7). La un loc cu acestea au fost descoperite şi fragmente dintr-un obiect de piele (Църов 1994, 101), care poate să fi fost o pungă, dar la fel de bine nu este exclus ca respectivele fragmente să provină chiar de la arma în sine, aşadar de la praştia care cu siguranţă că a fost depusă în mormânt alături de proiectile.

Însumând datele de care dispunem până în prezent, rezultă un număr de 48 de piese, de regulă sferice sau ovoidale, cu diametrele cuprinse între 2 cm şi 6 cm, lucrate din piatră, calcar sau silex.

Cronologic, aceste descoperiri se întind pe durata a circa o jumătate de mileniu, din sec. V a. Chr.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 269-273.

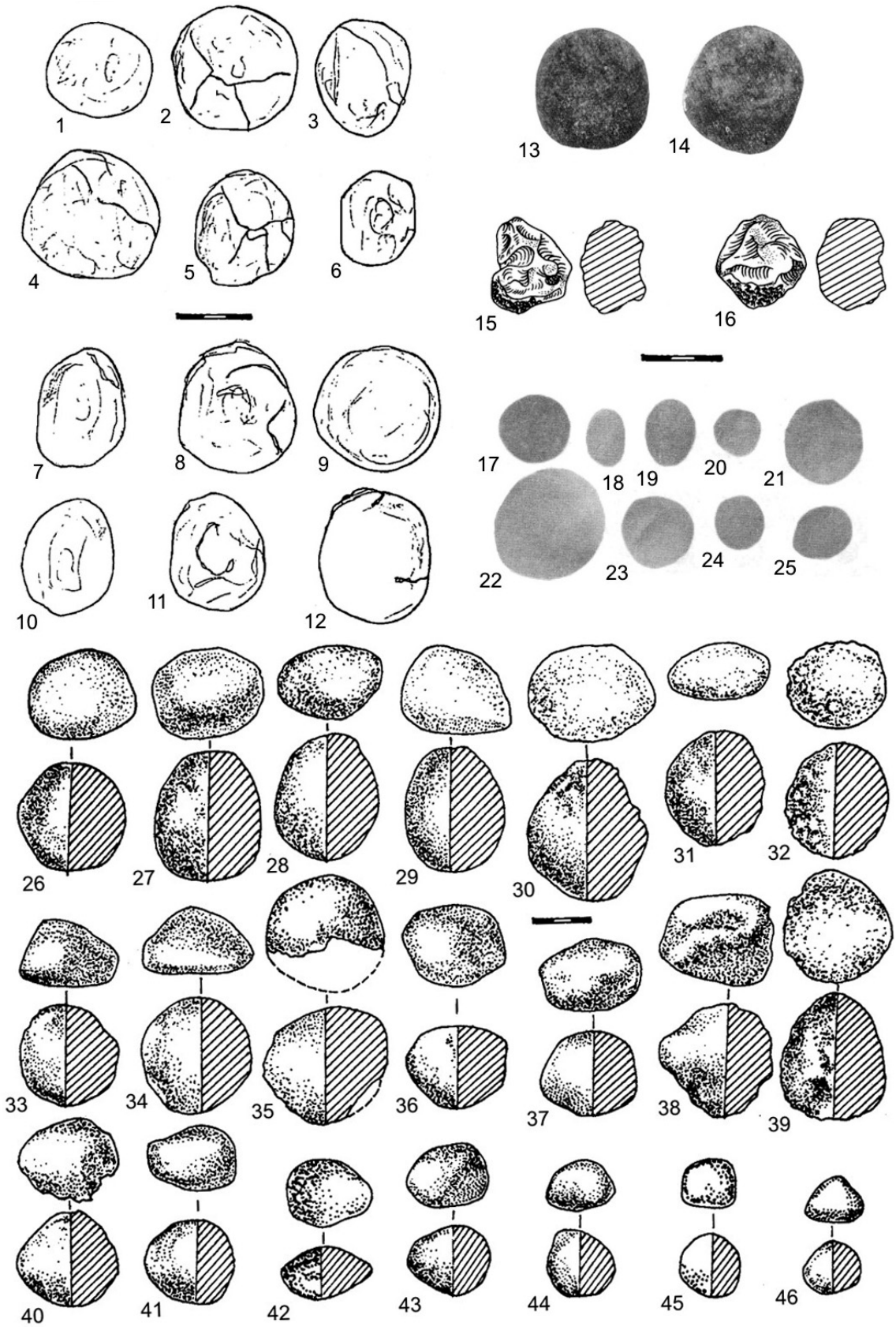

Fig. 1. Proiectile de praştie din spaţiul getic: 1-12 - Golemani (după I. Tsărov); 13-14 - Agighiol (după D. Berciu); 15-16 - Alcedar (după V. Haheu); 17-25 - Brad (după V. Ursachi); 26-46 - Măşcăuţi (după A. Zanoci). 13-14, 17-25 fără scară.

(Golemani) până către începutul erei noi, în plină epocă a culturii geto-dace clasice (Brad).

Cele mai timpurii dovezi privind utilizarea praştiei în lumea getică sunt proiectilele din mormântul tumular de la Golemani. Judecând după cele două spade *akinakai* cu antene la mâner şi după vârfurile de săgeţi din bronz cu trei aripioare, prelungi şi fără manşon din inventarul funerar (Църов 1994, 103-104, 108-109, табл. 1/1-2; 6/1-9), cea mai convenabilă datare a mormântului de la Golemani, încă inedit în detaliile sale, este secolul V a. Chr., cel mai târziu – începutul sec. IV a. Chr.

Urmează apoi o etapă bine conturată, de circa un secol (mijlocul sec. IV – mijlocul sec. III a. Chr.), documentată prin descoperirile de la Alcedar, Agighiol şi Măşcăuţi. Pentru cetatea de la Alcedar-„La Cordon" a fost propusă iniţial o datare începând cu sfârşitul sec. VI a. Chr., pe baza unor fragmente de amfore considerate a fi de Chios şi de Cos (Haheu 1998, 134-135, fig. 8/10; 10/11). Ulterior, la o nouă reevaluare a materialului amforic de la Alcedar, aceste fragmente s-au dovedit a fi aparţinut unor amfore de Sinope şi Heraclea Pontică, eventual Thasos, datate în deceniile de la mijlocul sec. IV a. Chr. (Mateevici 2000, 78).

Mormântul de la Agighiol a fost datat iniţial de către D. Berciu în prima jumătate a sec. IV a. Chr., către 350 a. Chr. (Berciu 1969, 13). Pe baza ceramicii de import din inventar, P. Alexandrescu a datat însă mormântul de la Agighiol cu circa o jumătate de secol mai târziu, după sfârşitul primei jumătăţi a sec. IV a. Chr. (Alexandrescu 1983, 48).

În cazul sitului de la Măşcăuţi-„Dealul cel Mare", cele mai importante repere pentru datare rămân cele trei piese metalice, toate din fier: secera cu extremitatea mânerului îndoită în formă de cârlig (cu analogii la Alcedar, Cotnari, Buneşti), vârful de lance cu manşon lung (cu analogii la Stânceşti, Buneşti, Răcătău şi Botoşana) şi mai ales torquesul cu terminaţii „în pecete", o apariţie rară la est de Carpaţi (Zanoci 2004, 49-51, fig. 12/1-2, 4). Inspirată din mult mai spectaculoasele torques-uri din bronz cu extremităţile „în pecete" ale Latèneului B2a din spaţiul est-celtic (Еременко, Щукин 1998, 68, рис. 3/24-25), piesei de la Măşcăuţi i se poate stabili o datare către mijlocul sec. III a. Chr., în acord cu celelalte materiale amintite.

Cele mai târzii proiectile sunt cele descoperite în cadrul davei de la Brad (sec. I a. Chr. – sec. I p. Chr.), sit reprezentativ pentru cultura geto-dacă clasică.

Chorologia descoperirilor proiectilelor de praştie în lumea getică (fig. 2) lasă să se întrevadă o răspândire preponderent estică. Toate cele trei aşezări în care au fost descoperite proiectile (Alcedar, Brad şi Măşcăuţi-„Dealul cel Mare") sunt est-carpatice. Pare a se confirma astfel ideea preluării acestei arme de către geţi de la vecinii lor estici, sciţii nord-pontici, proiectile de acest gen fiind frecvent întâlnite în complexele scitice nord-pontice (Haheu 1988, 121). Cele două morminte de la sud de Dunăre în care au fost semnalate proiectile de praştie trădează şi ele puternice influenţe scitice în ansamblul inventarului funerar.

Relativa raritate a descoperirilor pare a sugera utilizarea praştiei pe scară restrânsă în mediul getic. Pe de altă parte însă, nu trebuie uitat că proiectilele sferice din piatră sau din calcar, puţin spectaculoase şi destul de comune ca formă, pot fi trecute uşor cu vederea între descoperirile dintr-un sit şi, prin urmare, neselectate în ansamblul inventarului arheologic considerat ca reprezentativ. Este posibil, aşadar, să avem de a face cu o imagine actuală de ansamblu sensibil distorsionată în urma aşa-numitei „selecţii negative", care să nu reflecte nici pe departe realitatea antică. În orice caz, descoperirea proiectilelor în cadrul unor morminte precum cele de la Agighiol şi Golemani atestă faptul că praştia, departe de a fi considerată o armă modestă şi rudimentară, era una dintre armele preferate de către şefii geţi.

Izvoarele istorice atestă utilizarea frecventă a praştiei pe câmpul de luptă, în întreaga lume antică. De la Herodot (VIII, 158), aflăm că Gelon, tiranul Syracuzei, oferă grecilor 2000 de prăştieri împotriva lui Xerxes. În *Anabasis*, Xenophon aminteşte frecvent performanţele perşilor dar şi ale rhodienilor în mânuirea praştiei (III, 3-4; IV, 2-3; VII/8). Despre măiestria balearilor, vestiţi prăştieri ai antichităţii, vorbeşte detaliat Diodor (V, 18). Trupe de *funditores*, alcătuite din aceşti hispanici baleari sunt reprezentate pe Columna Traiană din Roma, participând activ în cadrul armatei imperiale la primul război dacic (scenele LXVI şi LXXII). Practic, această armă a fost folosită în întreaga Europă, din stepele nord-pontice până în Peninsula Iberică, de neamuri dintre cele mai diverse: sciţi, greci, italici, hispanici etc. Geţii nu puteau face excepţie de la aceasta, iar descoperirile arheologice încep să o confirme.

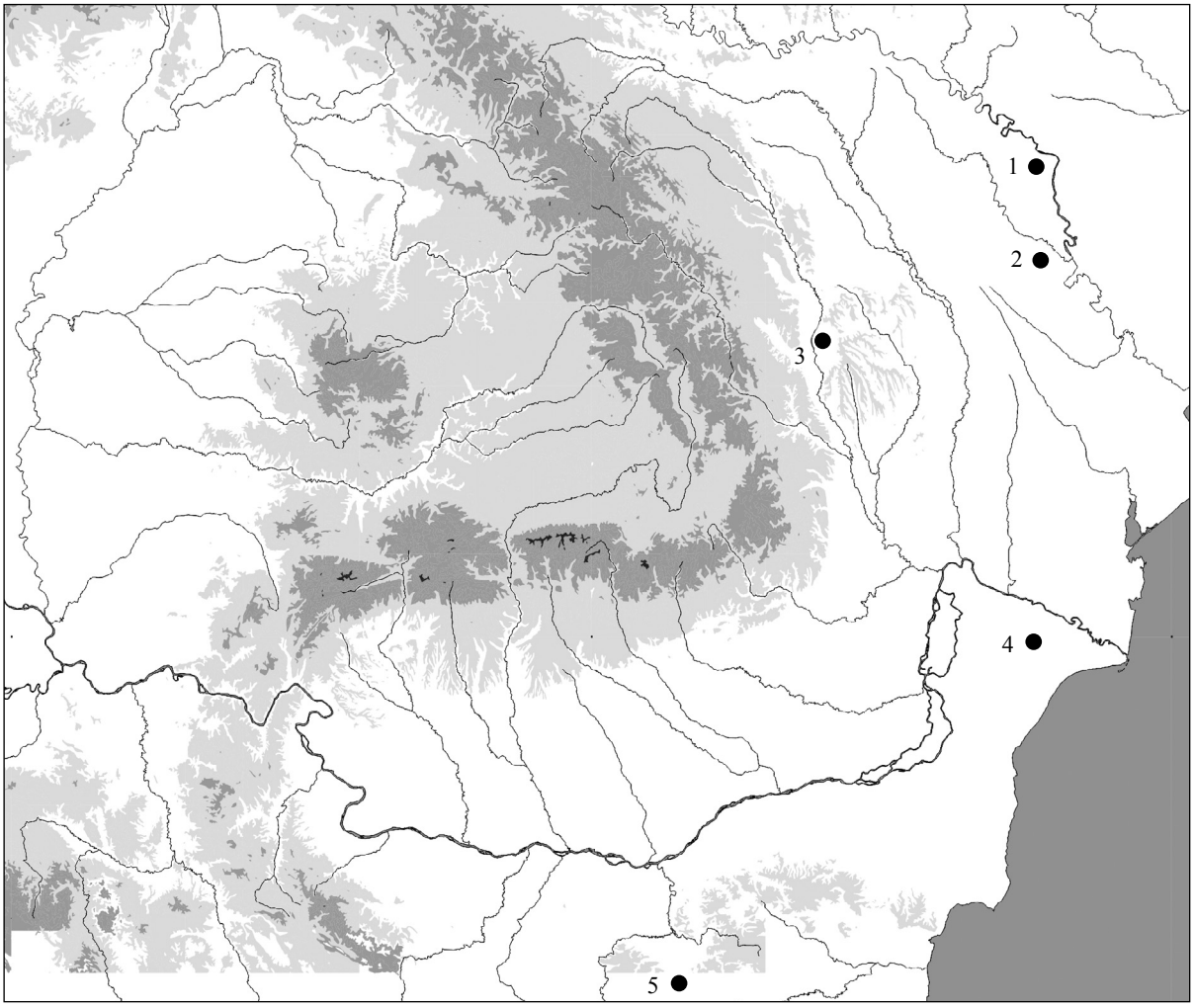

Fig. 2. Chorologia descoperirilor proiectilelor de praştie în lumea getică: 1 - Alcedar; 2 - Măşcăuţi; 3 - Brad; 4 - Agighiol; 5 - Golemani.

Bibliografie

Alexandrescu 1983: P. Alexandrescu, Le groupe de trésors thraces du Nord des Balkans (I). Dacia N. S. 27, 1983, 45-66.

Berciu 1969: D. Berciu, Arta traco-getică, Biblioteca de arheologie 14 (Bucureşti 1969).

Haheu 1998: V. Haheu, Cercetări arheologice la cetatea traco-getică Alcedar-La Cordon din raionul Şoldăneşti. Revista Arheologică 2, 1998, 111-135.

Kašuba, Haheu, Leviţki 2000: M. Kašuba, V. Haheu, O. Leviţki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu, Bibliotheca Thracologica 31 (Bucureşti 2000).

Mateevici 2000: N. Mateevici, Penetraţia amforelor greceşti în spaţiul nord-vest pontic în sec. VI - înc. sec. II a. Chr. Tyragetia 9, 2000, 75-86.

Ursachi 1995: V. Ursachi, Zargidava. Cetatea dacică de la Brad, Bibliotheca Thracologica 10 (Bucureşti 1995).

Vulpe, Zahariade 1987: A. Vulpe, M. Zahariade, Geto-dacii în istoria militară a lumii antice (Bucureşti 1987).

Zanoci 2004: A. Zanoci, Traco-geţii din bazinul Răutului Inferior. Cetatea Măşcăuţi „Dealul cel Mare". Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 45-81.

Еременко, Щукин 1998: В.Е. Еременко, М.Б. Щукин, К вопросу о хронологии восточного латена и позднего предримского времени. АСГЭ 33, 1998, 61-89.

Църов 1994: И. Църов, Въоръжение от късножелязната епоха от региона на Велико Търново. Известия на Историческия Музей Велико Търново 9, 1994, 97-123.

The sling – a less known weapon of the Getes

Abstract

The article discusses a group of little spherical or oval pieces made of stone, limestone and flint, with the diameter varying between 2 cm and 6 cm which may be analyzed as slings. 48 samples of the sling found at five locations, three settlements (Alcedar-„La Cordon", Brad, Măşcăuţi- „Dealul cel Mare") and two graves (Agighiol, Golemani) have been published. Their chronology covers almost half of a millennium, from the 5th century BC (Golemani) to the 1st century AD (Brad). The distribution of the finds in the Getic area points to the East, which seems to confirm a theory that the Getes borrowed the weapon from their eastern neighbours, the Scythians. The discovery of slings in such graves as those from Agighiol and Golemani points to the fact that the weapon was not considered as rude and of low-status, because those belong to Getic chieftains.

List of illustrations:

Fig. 1. Slings discovered in the Getic area: 1-12 - Golemani (according to I. Tsarov); 13-14 - Agighiol (according to D. Berciu); 15-16 - Alcedar (according to V. Haheu); 17-25 - Brad (according to V. Ursachi); 26-46 - Măşcăuţi (according to A. Zanoci); 13-14, 17-25 - not to scale.

Fig. 2. Distribution of sling in the Getian area: 1 - Alcedar; 2 - Măşcăuţi; 3 - Brad; 4 - Agighiol; 5 - Golemani.

Праща – малоизвестное оружие гетов

Резюме

В статье представлено описание ядер круглой либо овальной формы изготовленных из известнякового камня или кремня, имеющие от 2 до 6 см в диаметре и применяемые в качестве снарядов для пращи. Рассматриваются 48 экземпляров, происходящие с пяти памятников: с трех поселений (Алчедар – «Ла Кордон», Брад, Мэшкэуць – «Дялул чел Маре») и из двух могильников (Аджигиол, Големань).

Данные снаряды известны с V в. до н.э. и использовались вплоть до I в. н.э. Картографирование данных снарядов, известных у гетских племен, указывает на преобладающее распространение данного оружия в восточных регионах. Таким образом, подтверждая предположение, что данный вид оружия был заимствован гетами у своих восточных соседей – скифов.

Снаряды, обнаруженные в могильниках Аджигиол и Големань доказывают, что пращи, использованные гетскими вождями, далеко не являлось примитивным и неэффективным оружием.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Снаряды для пращи, обнаруженные на гетских памятниках: 1-12 - Големань (по И. Църов); 13-14 - Аджигиол (по Д. Берчиу); 15-16 – Алчедар (по В. Хахеу); 17-25 - Брад (по В. Урсаки); 26-46 - Мэшкэуць (по А. Заноч); 13-14, 17-25 - без масштаба.

Рис. 2. Распространение снарядов для пращи в гетских землях: 1 - Алчедар; 2 - Мэшкэуць; 3 - Брад; 4 - Аджигиол; 5 - Големань.

29.01.2007

Dragoş Mândescu, Muzeul Judeţean Argeş, str. Armand Călinescu, 44, RO - 110047, Piteşti, România, e-mail: dragos_mandescu@hotmail.com

DATE PRELIMINARE PRIVIND ÎNCEPUTUL DE LOCUIRE A GEŢILOR PE LOCUL AŞEZĂRII FORTIFICATE SAHARNA MARE

Alexandru Levinschi

Este normal ca orice studiu asupra unui sit arheologic, deja cunoscut, să fie precedat şi de un istoric al cercetărilor. Aşezarea getică fortificată Saharna Mare, intrată în circuitul ştiinţific graţie cercetărilor lui Gh.D. Smirnov, din 1946 (Смирнов 1949, 200-201; 1949a, 93-97), timp îndelungat a fost privată de cercetare, până când în 1993, cu intenţia de a crea la Saharna un complex muzeal în aer liber, expediţia arheologică a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei[1] a efectuat identificarea în teren şi cartografierea vestigiilor intrate în circuitul ştiinţific. Cu ocazia acestor lucrări harta zonei Saharna a fost completată cu câteva noi situri arheologice (Levinschi, Şcipachin, Dulea 1999, 51-52, fig. 1), totodată fiind efectuate şi sondaje de verificare în aşezarea Saharna – Dealul Mănăstirii şi în incintele fortificate Saharna Mare şi Saharna Mică (Usataia, Levinschi 1995, 76-77). Fără a intra în detalii asupra cercetărilor efectuate amintim că cea mai completă informaţie asupra sitului Saharna Mare este expusă în lucrarea monografică *Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu* (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 76-84), cu foarte mici modificări apărută şi în varianta rusă (Кашуба, Хахеу, Левицкий 2001-2002, 187-195). Din toamna anului 2001 cercetările complexului Saharna Mare au fost preluate de către Universitatea de Stat din Moldova, principalele rezultate pentru primii patru ani de săpături fiind rezumate în cadrul lucrărilor celui de al IX-lea Congres Internaţional de Tracologie, găzduit în anul 2004 la Chişinău (Zanoci 2004, 82-84). În formă mai deplină această informaţie a fost prezentată cu ocazia publicării materialelor acestui Congres (Niculiţă, Zanoci 2004, 105-107).

Revenind la problema nominalizată, amintim că încă Gh.D. Smirnov a consemnat caracterul pluristratigrafic al sitului Saharna Mare, delimitând şi un nivel asociat cu amfore greceşti. În baza acestora din urmă acest nivel a fost datat în sec. IV-III î.e.n. (Смирнов 1949a, 97). La trecerea în revistă a aşezărilor getice fortificate din spaţiul dintre Nistru şi Prut complexul Saharna Mare a fost inclus în şirul cetăţilor getice, cu sistemul defensiv edificat în sec. IV-III î.e.n. (Златковская, Полевой 1969, 45-46). Această din urmă opinie a persistat în literatura de specialitate până la finele mileniului trecut, când, în baza revederii şi analizei în detaliu a materialelor din săpăturile lui Gh.D. Smirnov, îndeosedi importurile greceşti, a fost trasă concluzia că orizontul getic din aşezarea fortificată de la Saharna Mare se datează în sec. IV (hotarul sec. V-IV) – III î.e.n. Odată cu aceasta a fost pus la îndoială faptul că sistemul defensiv al aşezării a fost realizat tot în această perioadă de către geţi (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 83-84; Кашуба, Хахеу, Левицкий 2001-2002, 195).

Preluarea cercetărilor arheologice în acest sit de către expediţia arheologică a Universităţii de Stat din Moldova a permis autorilor săpăturilor, în baza a două gropi parţial suprapuse, să ajungă la concluzia că în incinta fortificată pot fi evidenţiate două etape culturale cronologice: hallstattiană de tip Cozia-Saharna şi getică, aceasta din urmă fiind datată în sec. IV-II î.e.n. (Niculiţă, Nicic 2002, 67-68, 70). Ca rezultat al următoarei campanii de săpătură a fost confirmat o dată în plus că în incintă au fost recoltate materiale din diverse perioade, începând cu secolele X/IX şi până în sec. II î.e.n., iar stratul arheologic din secţiunea 5 (bastionul central), include, îndeosebi, ceramică atribuită culturii getice din sec. IV-III î.e.n. (Niculiţă et al. 2003, 243-244). În ultimă instanţă, adică, în următorul an, fortificaţia Saharna Mare a fost încadrată în şirul celor 20 de cetăţi getice şi numeroase aşezări nefortificate din zonă ce „formau o organizaţie militară, economică şi politică care a deţinut hegemonia în ţinut pe parcursul secolelor VI-III a. Chr.” (Niculiţă, Zanoci 2004, 107).

Am prezentat această trecere în revistă a informaţiei de ultimă oră pentru a arăta cum au evoluat datările propuse pentru situl arheologic Saharna Mare în funcţie de cercetările anuale de teren şi descoperirile făcute. Este vorba, îndeosebi, de nivelul getic de locuire. Spre deosebire de argumentarea ştiinţifică, efectuată în baza materialelor lui

[1] Actualmente Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 275-278.

Gh.D. Smirnov (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 76-84), acestea din urmă sunt declarative, fără a fi confirmate prin publicarea noilor materiale.

Între timp problema limitei superioare de existenţă a fortificaţiilor getice din silvostepa spaţiului dintre Nistru şi Prut şi contextul istoric, în care ele au fost distruse şi incendiate, a fost discutat (Levinschi 2003, 261-284). Aşezările geţilor din această zonă au fost pustiite de către sciţi în contextul războaielor de cucerire ale lui Alexandru III al Macedoniei, când strategul regelui în Tracia, Zopirion, a efectuat o campanie militară împotriva sciţilor din nordul Mării Negre în jurul anului 331 î.e.n. Nu vom relua discuţia, continuând să insistăm asupra acestei date ca limită superioară de existenţă a culturii geţilor în silvostepa Moldovei. Indiferent de datările ulterioare, propuse pentru fortificaţia în discuţie, continuăm să considerăm că aceeaşi soartă a avut-o şi Saharna Mare. Presupusa ei distrugere prin incendiu (Levinschi 2003, 273), ca şi a celorlalte aşezări fortificate, în care au fost efectuate cercetări (Левинский 2005, 98-109), a fost confirmată sigur prin săpăturile din vara lui 2004 (Niculiţă, Zanoci 2004, 105-106).

Acestea toate, expuse mai sus, ţin de problema finalului, de sfârşitul de locuire în aşezarea getică Saharna Mare, problemă ce a fost deja discutată. Cât priveşte începuturile, chestiunea continuă să fie destul de dificilă. Cele mai timpurii piese cu valoare de indiciu cronologic, publicate, rămân a fi şi cele mai târzii, adică fragmentele de amfore greceşti şi ceramica de lux cu firnis negru descoperite de Gh.D. Smirnov şi analizate de către colegi (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 79-80), care se încadrează în limita sec. IV î.e.n. Nici puţina ceramică de factură locală, lucrată cu mâna şi intrată în circuit ştiinţific, nu ne oferă anumite repere în acest sens.

Aşa fiind starea lucrurilor, merită a fi luată în consideraţie o oglindă de bronz descoperită fortuit, care, conform „legendei", provine din incinta fortificată Saharna Mare[2].

Oglinda, monocomponentă, a fost confecţionată prin turnare din bronz, fiind înzestrată cu un mâner lateral. Ea are discul plat, lustruit pe ambele părţi. Mânerul, parte integrală a discului, a fost frânt încă în timpul utilizării şi colţurile rotunjite prin şlefuire. Una din suprafeţe este curat oxidată, cealaltă are pete de corodare şi este acoperită de săruri cu o pată mare de grăsime (ulei tehnic?).

De la utilizare îndelungată şi şlefuire permanentă oglinda a devenit foarte subţire, grosimea atingând doar 0,05 cm. Diametrul piesei este de 18,6 cm, lungimea păstrată a mânerului este de 2,7 cm, lăţimea lui – până la 3,3 cm (fig. 1).

Oglinda în discuţie este prima şi unica piesă de acest fel, descoperirea căreia este pusă în legătură cu complexele getice din silvostepa Moldovei şi chiar din tot răsăritul Carpaţilor. În baza tipologiei elaborate pentru vestigiile de acest fel, păstrate în colecţiile Muzeului Ermitaj putem conchide că în cazul nostru este vorba de o oglindă de origine atică, producţia meşteşugărească a căreia era răspândită prin toată Grecia continentală şi insulele ei, precum şi în nordul Mării Negre (Билимович 1976, 39-41). Cronologic, producerea lor a fost încadrată în intervalul sec. VI-V î.e.n. (Билимович 1976, 42).

În cadrul unui studiu mai recent T.M. Kuzneţova a distribuit tipologic şi cronologic toate oglinzile cunoscute la acel moment şi provenite din complexele scitice din sec. VI-III î.e.n. (Кузнецова 1987, 35-47). Nu vom discuta principiul pus la baza sistemului de clasificare propus de autor, menţionând doar că din cele 36 tipuri cu 6 aspecte şi 10 variante, 32 sunt reprezentate printr-o singură piesă (Кузнецова 1987, 45, таб. 1). Ne vom opri asupra oglinzilor numite „cu mâner lateral" – sistemul de sprijin al discului fiind element important în delimitarea lor, cu atât mai mult cu cât piesa de la Saharna face parte din acest tip. Printre piesele de acest fel autoarea evidenţiază oglinzi monocomponente (discul şi mânerul sunt turnate în aceeaşi matrice şi formează un tot întreg) şi policomponente (discul şi mânerul sunt lucrate aparte şi apoi asamblate). O analiză mai atentă a

[2] Piesa a fost propusă pentru documentare de colecţionarul Mihai Ciocanu, căruia îi mulţumim şi pe această cale. Din spusele lui M. Ciocanu piesa provine din cetatea Saharna Mare şi descoperitorii au dorit ca ea să fie transmisă la un muzeu. Altă informaţie nu ne-a mai fost pusă la dispoziţie, fiind lipsă şi precizările privind locul mai exact de recuperare a obiectului. Cu totul neaşteptată a fost informaţia unuia din localnici, care într-o discuţie cu autorul, avută în timpul unei vizite la Saharna în vara anului 2006, a spus printre altele că a văzut cum „în primăvară nişte oameni, la frigărui, au găsit pe cetate un disc cu mâner. Locul este pe marginea cetăţii, lângă cruce, unde câţiva ani în urmă, toamna, a fost săpat un şanţ". Având la îndemână una din schiţele topografice a cetăţii Saharna Mare cu secţiunile arheologice fixate (Niculiţă, Zanoci 2004, 119, fig. 3), este lesne să bănuim că este vorba de secţiunea nr. 2 din extremitatea de E-NE a incintei, dezvelită de expediţia Universităţii de Stat din Moldova în toamna anului 2001. Astfel, atribuirea piesei în discuţie sitului Saharna Mare nu mai poate fi pusă la îndoială.

Fig. 1. Oglindă din bronz.

oglinzilor policomponente ilustrate (Кузнецова 1987, 40-41, рис. 4) ne demonstrează că, în majoritatea cazurilor, mânerul a fost aplicat ulterior şi neprofesionist (asimetric, grosolan). Este evident că acestea din urmă au fost utilizate timp îndelungat şi reparate în permanenţă. Un „mâner lateral" a fost aplicat chiar şi unei oglinzi arhaice, la care butonul central de fixare a mânerului de lemn a fost deteriorat. Cât priveşte datarea oglinzilor „cu mâner lateral" T.M. Kuzneţova menţionează că ele provin din complexe scitice datate începând cu sec. VI şi până la limita sec. IV-III î.e.n. (Кузнецова 1987, 43). Este interesant, însă, faptul că în necropola Olbiei oglinzile „cu mâner lateral" (diverse variante), fiind destul de numeroase în complexele din sec. VI, sunt lipsă completă în cele datate în sec. V î.e.n. (Степи 1989, 110). Această precizare, făcută de T.M. Kuzneţova, ne îndeamnă să considerăm că oglinzile „cu mâner lateral", îndeosebi cele monocomponente, sunt o producţie meşteşugărească de sec. VI î.e.n. Descoperirea lor şi în complexe datate în sec. IV vorbeşte doar de utilizarea lor timp foarte îndelungat.

Ca să revenim la oglinda descoperită în incinta fortificaţiei Saharna Mare, în contextul celor expuse, pare destul de rezonabil să considerăm că este vorba de o piesă confecţionată pe parcursul sec. VI î.e.n. în unul din atelierele meşteşugăreşti din Atica. Cât priveşte perioada când ea a nimerit pe promontoriul de la Saharna, în contextul problemei apariţiei geţilor în această zonă (Levinschi 2005, 63-70; Левинский 2005, 55-64) este logic să presupunem că este vorba de sfârşitul sec. VI î.e.n., oglinda fiind adusă de geţi. Nu este exclus că piesa a fost utilizată timp foarte îndelungat, poate chiar în toată perioada de existenţă a aşezării. Însă acest lucru nu-l putem şti, căci este prima piesă de acest fel descoperită în cadrul siturilor getice din Răsăritul Carpaţilor.

În aşa fel, în micul şir de vestigii getice timpurii, deja cunoscute (Levinschi 2005, 67) putem include şi aşezarea Saharna Mare, promontoriul pe care ea este aşezată fiind populat în acelaşi timp cu aşezarea învecinată Saharna – La Revechin. Cât priveşte edificarea sistemului defensiv al aşezării, autorii cercetărilor de ultimă oră consideră că este vorba de a doua jumătate a mileniului I î.e.n. (Niculiţă, Zanoci 2004, 107). Această datare este mult prea generală, lăsând mari rezerve pentru diverse manipulaţii. Aşa stând lucrurile, chiar şi cu cele trei noi secţionări ale sistemului defensiv, perioada edificării sistemului defensiv al aşezării getice rămâne a fi discutată.

Bibliografie

Kašuba, Haheu, Leviţki 2000: M. Kašuba, V. Haheu, O. Leviţki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu. Bibliotheca Thracologică, XXXI (Bucureşti 2000).

Levinschi 2003: Al. Levinschi, Limita cronologică superioară a fortificaţiilor getice din zona Saharna – Rezina. In: (Red. E. Sava) Interferenţe cultural-cronologice în spaţiul nord-pontic (Chişinău 2003), 261-284.

Levinschi 2005: Al. Levinschi, Consideraţii asupra începuturilor de locuire a geţilor în silvostepa Moldovei (sec. VI î.e.n.). Tyragetia XIV, 2005, 63-70.

Levinschi, Şcipachin, Dulea 1999: Al. Levinschi, O. Şcipachin, Gh. Dulea, Rezervaţia istorico-naturală „Saharna" – primele investigaţii. Tyragetia VIII, 1999, 51-68.

Niculiţă et al. 2003: I. Niculiţă, A. Zanoci, S. Matveev, A. Nicic, Les monuments thraco-gètes de la zone de Saharna. Studia Antiqua et Archaeologica 9, 2003, 241-249.

Niculiţă, Zanoci 2004: I. Niculiţă, A. Zanoci, Sistemul defensiv la traco-geţii din regiunea Nistrului Mijlociu. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 104-129.

Usataia, Levinschi 1995: E. Usataia, Al. Levinschi, Saharna. Cronica cercetărilor arheologice. A XXIX-a Sesiune Naţională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 1995. Cluj-Napoca 1995, 76-77.

Zanoci 2004: A. Zanoci, Das Verteidigungssystem der Thrako-Geter am mittleren Dnestr. Tracii şi lumea circumpontică. Congresul al IX-lea Internaţional de Tracologie, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 septembrie 2004. Rezumate. Chişinău 2004.

Билимович 1976: Греческие бронзовые зеркала Эрмитажного собрания. Труды Государственного Эрмитажа 17, 1976, 39-42.

Златковская, Полевой 1969: Т.Д. Златковская, Л.Л. Полевой, Городища Прутско-Днестровского междуречья IV-III вв. до н.э. и вопросы политической истории гетов. В сб.: Древние фракийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969), 35-53.

Кашуба, Хахеу, Левицкий 2001-2002: М.Т. Кашуба, В.П. Хахеу, О.Г. Левицкий, Фрако-гетские древности в южной лесостепи Среднего Днестра (культурно-хронологическая систематизация материалов из раскопок второй половины XX века). Stratum 3, 2001-2002, 118-223.

Кузнецова 1987: Т.М. Кузнецова, Зеркала из скифских памятников VI–III вв. до н. э. (классификация и хронологическое распределение). СА 1, 1987, 35-47.

Левинский 2005: А.Н. Левинский, Два подхода к решению вопроса о появлении гетов в Молдавской лесостепи (VI в. до н.э.). Stratum 3, 2003-2004, 55-64.

Смирнов 1949: Г.Д. Смирнов, Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г. Ученые записки Института истории, языка и литературы II, 1949, 189-202.

Смирнов 1949a: Г.Д. Смирнов, Скифское городище и селище «Большая Сахарна». КСИИМК 26, 1949, 93-96.

Степи 1989: Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. Археология СССР (Москва 1989).

Preliminary data about initial period of getian settlement in fortified Saharna Mare

Abstract

By means of putting in use the bronze plane mirror "with lateral handle" discovered in the getian site of Saharna Mare, the article debates the question about the time of the Getian settlement in this area. The cast mirror was manufactured in one of the Attic's workshops in the 6th c. BC and got to Saharna zone with the first settlers in the end of the century in the time of Darius campaign against Scythians (after 514-512). It still remains interrogative the time of erection of the defenses on the promontory inhabited by the settlers.

Предварительные данные о начальном периоде оседания гетов на месте укрепленного поселения Сахарна Маре

Резюме

Посредством ввода в научный оборот найденного на гетском городище Сахарна Маре бронзового плоского зеркала «с боковой ручкой» в статье обсуждается вопрос о времени поселения гетов на этом месте. Литое зеркало было изготовлено в одной из мастерских Аттики в VI в. до н.э. и попало в зоне Сахарна вместе с первыми поселенцами, в конце столетия, во времена похода Дария против скифов (после 514/512 года). Что касается времени возведения оборонительных сооружений на мысу, занятом поселением, вопрос остаётся открытым.

12.02.2007

Alexandru Levinschi, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

PRELIMINARII PRIVIND FORTIFICAŢIA DE LA HORODCA MICĂ

Octavian Munteanu
Vasile Iarmulschi

Încă în faza iniţială de periegheze extinse pe teritoriul Moldovei, ce au fost organizate în perioada imediat postbelică, a fost semnalată existenţa câtorva fortificaţii în microzona cursului superior al Botnei, inclusiv a celei de la Horodca Mică (vezi localizarea în fig. 1/1). Descrieri laconice privind aceste situri le putem găsi în mai multe publicaţii, fără să se fi făcut cercetări de amploare (Смирнов 1949, 198-199; Пассек 1949, 59; Златковская, Полевой 1969, 50; Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974, 49; Hâncu 1993, 70). Având în vedere slaba studiere a microzonei, precum şi a întregului spaţiu care gravitează spre Prut, dar şi conservarea relativ bună a sitului de la Horodca Mică, am decis să-i acordăm o atenţie mai mare. Pentru a înlesni pregătirea cercetărilor sistematice în această fortificaţie, pe parcursul toamnei 2005 şi primăverii 2006 au fost fixate unele observaţii vizuale. În rândurile de mai jos vom face o scurtă trecere în revistă a celor înregistrate.

Fortificaţia este amplasată pe penultima terasă din dreapta râului Botna, pe un promontoriu delimitat de două râpe (fig. 2/2). Dinspre vest râpa este foarte adâncă şi abruptă. Spre nord şi nord-est pantele devin mai domoale, dar suficient de greu accesibile. Şaua de legătură revine părţilor de sud-vest, sud şi sud-est, care au şi fost întărite de către locuitorii spaţiului.

Fortificaţia este constituită din câteva elemente defensive: val cu şanţ adiacent, escarpă şi bastion. La limita sud-vestică a promontoriului, având în vedere specificul topografic al teritoriului, a fost taluzată o porţiune de circa 50 m, ceea ce bineînţeles a facilitat efortul de a fortifica spaţiul promontoriului. Restul spaţiului ocupat de şaua de legătură a fost fortificat cu val şi şanţ (fig. 2/1). Valul a fost ridicat în partea de sud şi sud-est a promontoriului şi reprezintă două segmente întrerupte, amplasate sub un unghi de circa 160 de grade, care din exterior capătă o formă suficient de rotunjită, per ansamblu având un caracter semicircular (fig. 1/2). Lungimea segmentului fortificat în partea de sud este de 65 m din interior şi 75 m din exterior. Diferenţa se explică prin curbarea sistemului defensiv. Lungimea segmen-

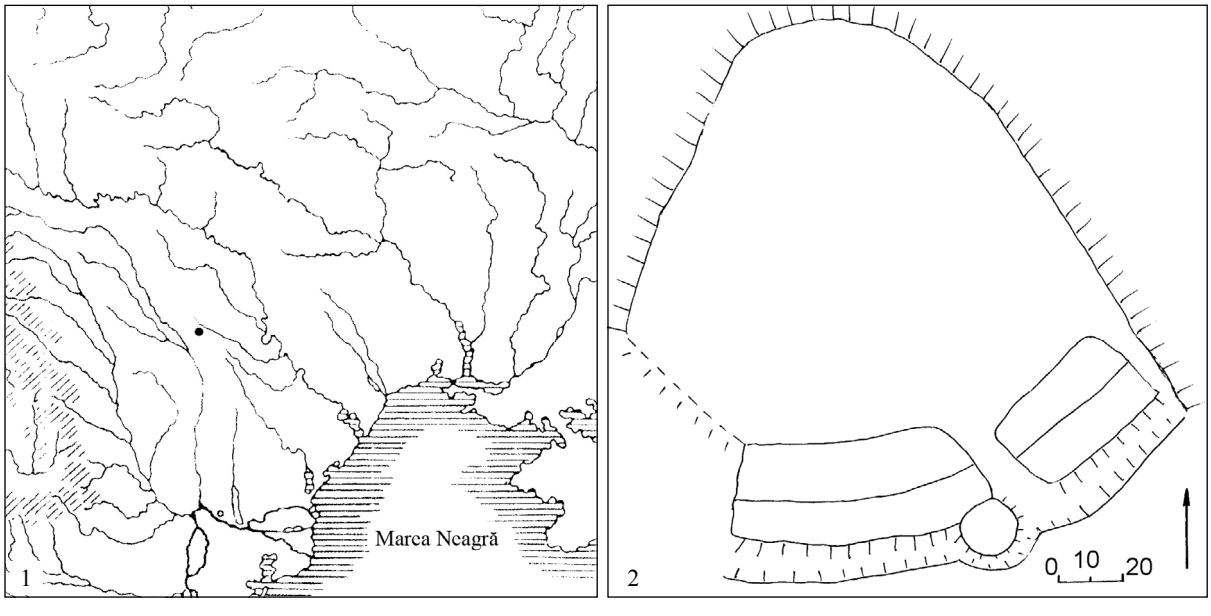

Fig. 1. Horodca Mică: 1 - poziţia geografică a fortificaţiei; 2 - planul amplasării liniilor defensive.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 279-286.

Fig. 2. Horodca Mică: 1 - sistemului defensiv (vedere din incinta fortificaţiei); 2 - incinta (vedere de pe valul sistemului defensiv). I - locul de amplasare a bastionului; II - localizarea fortificaţiei Horodca Mare.

tului sud-estic este de 45 de m atât în exterior, cât şi în interior. Proporţionalitatea lungimilor se datorează caracterului rectiliniu pe care îl are această porţiune de fortificaţie. Lăţimea valului este relativ omogenă pe segmentul de vest şi reprezintă 32-33 m, lărgindu-se uşor în partea de joncţiune cu „bastionul" – 35 m. Segmentul de sud-est este puţin mai îngust. Lăţimea lui variază între 25 m (în partea estică) şi 30 m. Şi aici, diferenţa de lungime se datorează, probabil, arcuirii segmentului defensiv. Înălţimea valului variază între 5 şi 6,5 m (din vârful valului până la nivelul de călcare din incintă). Şanţul adiacent are lăţimea preponderentă de 12-13 m. Pe anumite porţiuni ea creşte, iar pe alta – se micşorează. Astfel, în partea vestică a bastionului, în apropiere de acesta, şanţul se îngustează până la 10 m, iar în partea opusă a bastionului – din contra, se lărgeşte până la 15 m. Adâncimea şanţului la momentul actual, în raport cu nivelul de călcare din extramuros, este de circa 4 m.

Spaţiul întrerupt între cele două segmente defensive are o lăţime cuprinsă între 10 şi 13 m (fig. 1/2). După toate probabilităţile, anume aici poate fi localizată intrarea în cetăţuie, necesitând, însă, precizări suplimentare. În partea de sud-vest a întreruperii (intrării) se ridică un „bastion", care practic face joncţiune cu porţiunea vestică a valului (fig. 1/2; 3). Certitudinea acestei joncţiuni este uşor compromisă de o „cale de acces" în incintă, care vizual poate fi apreciată ca una realizată în perioada contemporană cu ajutorul tehnicii. Acest fapt, constatat vizual necesită însă precizări de teren mai detaliate. Construcţia bastionului se prezintă în momentul de faţă sub forma unei movile de formă circulară ce are înălţimea de peste 7 m de la nivelul de călcare actual. Diametrul „bastionului" este de circa 16,5 m. Din partea exterioară bastionul este precedat de şanţ, care în partea de vest face legătură directă cu şanţul adiacent al segmentului vestic de fortificaţie. Lăţimea şanţului este mai mică decât în preajma valurilor şi este de 6 m în partea de vest şi 9 m în cea de est.

Cercetarea suprafeţei solului în incintă a dat rezultate destul de semnificative. Practic, pe întreaga suprafaţă au fost recoltate vestigii arheologice. Majoritatea dintre ele reprezintă fragmente ceramice, dar s-au mai descoperit câteva obiecte de inventar şi fragmente de lipitură de lut cu amprente de nuiele. Prezentăm în rândurile de mai jos o succintă descriere a vestigiilor descoperite.

Ceramica

Ceramica reprezintă cel mai semnificativ material descoperit. Ca rezultat al perieghezei au fost recoltate doar fragmentele expresive: buze, funduri, fragmente ornamentate. Din punct de vedere tehnologic, întreaga cantitate de ceramică poate fi divizată în două grupe: vase lucrate la

Fig. 3. Bastionul fortificaţiei Horodca Mică: 1 - vedere dinspre sud-vest; 2 - vedere dinspre sud; 3 - vedere dinspre sud-est; 4 - vedere dinspre nord.

roata olarului şi vase lucrate cu mâna. Cioburile de la vasele lucrate la roată sunt de tradiţie grecească şi reprezintă fragmente de amfore. Elemente expresive precum ar fi tortiţele, picioruşele sau ştampilele nu au fost identificate, ceea ce nu permite încadrări mai exacte ale materialului amforistic. Procentual, predomină ceramica lucrată cu mâna. Practic, toate descoperirile sunt de tradiţie getică. Pasta din care a fost realizată olăria descoperită are în calitate de degresant cioburi pisate. Majoritatea fragmentelor pot fi raportate la vasele grosiere, cu suprafaţa uşor netezită (mai rar îngrijită), arderea fiind, de regulă, oxidantă ceea ce a dat vaselor culoare maronie. Calitatea arderii este diversă. O parte din vase a fost supusă unei arderi complete, având ambele părţi de culoare maronie. Altele au avut arderea incompletă, ceea ce a creat un miez de culoare cenuşie. În alte cazuri culorile din interiorul şi exteriorul vaselor erau diferite: asocieri de maroniu şi cenuşiu. Din punctul de vedere al principalilor parametri ce caracterizează ceramica, pot fi delimitate cu certitudine următoarele categorii: oale, străchini, tipsii şi discuri. Din start trebuie remarcată starea fragmentară a vaselor, ceea ce, bineînţeles, oferă un caracter aproximativ al determinării tipologiei lor.

Din rândul oalelor au fost evidenţiate câteva tipuri: oale cu profilul aproape drept (fig. 4/1, 2); oale cu corpul slab profilat, dintre care o variantă are buza evazată (fig. 5), iar o alta – buza invazată (fig. 4/3-8). Practic toate vasele respective pot fi incluse în categoria vaselor de tip sac, conform tipologiilor tradiţionale (Crişan 1969, 56; Moscalu 1983, 37). Vasele cu profil aproape drept de la Horodca Mică pot fi atribuite variantei III/a conform clasificării lui Moscalu (Moscalu 1983, 37), cu precizarea că exemplarele descoperite în codrii Moldovei nu au păstrat urme de ornamente. Analogii au fost întâlnite în mai multe situri ale epocii getice (Şadurschi, Şovan 1994, 172; Никулицэ 1981, 109; Мелюкова 1958, рис. 30/4; Bazarciuc 1983, 250). Vasele cu corpul slab profilat şi buza invazată ar putea fi atribuite variantei IV şi V conform lui E. Moscalu, deosebindu-se prin decor – fie alveole întrerupte de proeminenţe, fie doar brâu plat. Analogii multiple pot fi atestate în cele mai diverse regiuni ale spaţiului locuit de geţi (Никулицэ 1987, 44-45, Гольцева, Кашуба 1995, 42; Irimia, Conovici 1989, 132; Zirra et

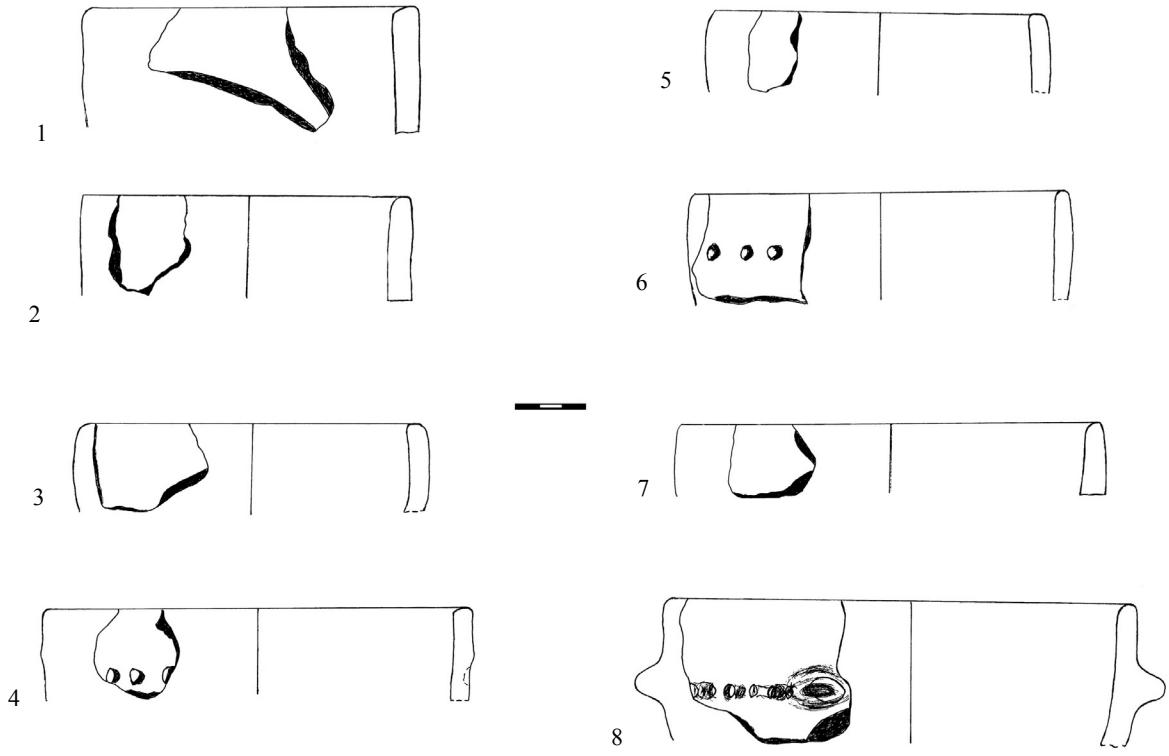

Fig. 4. Ceramică din incinta fortificaţiei Horodca Mică.

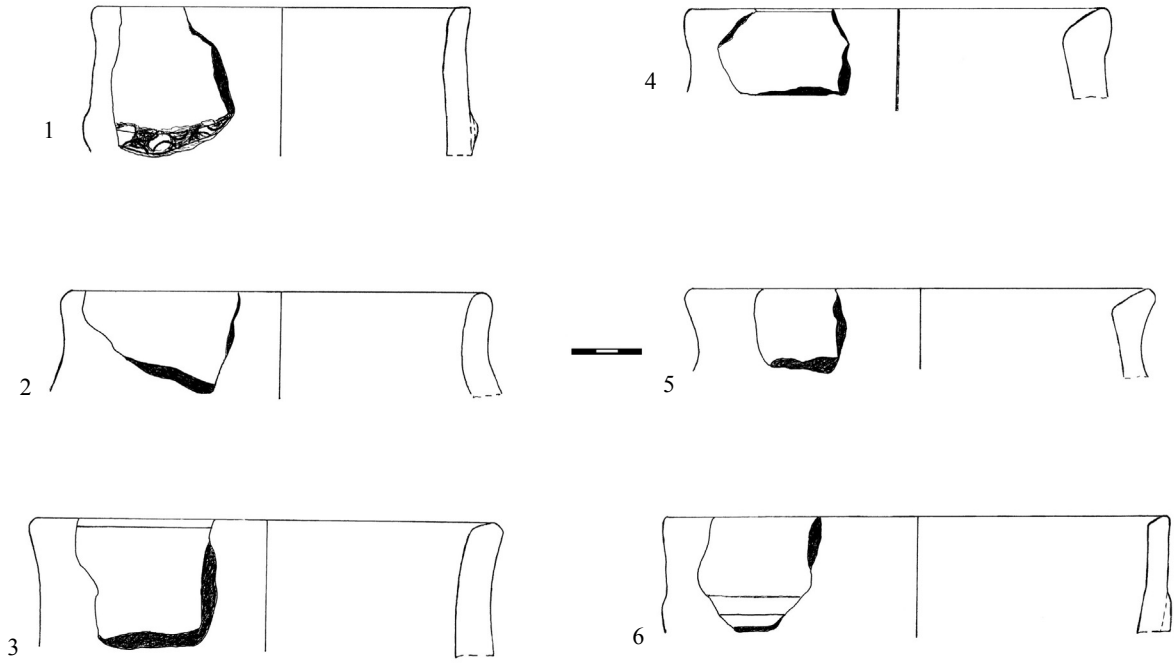

Fig. 5. Ceramică din incinta fortificaţiei Horodca Mică.

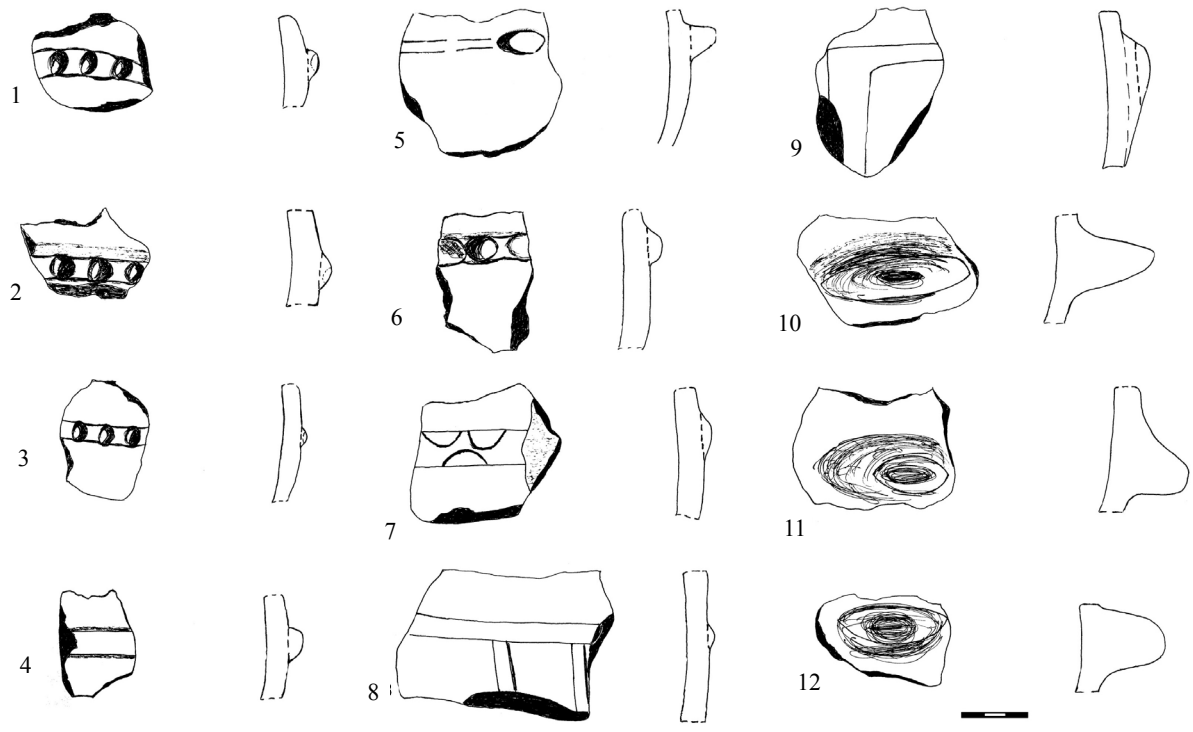

Fig. 6. Elemente decorative de pe ceramica descoperită în incinta fortificaţiei Horodca Mică.

al.1993, 116). Forma vaselor cu buza evazată pot fi încadrate în tipul VI şi VII/a al vaselor uşor arcuite conform clasificării lui E. Moscalu (Moscalu 1983, 53, 54), cu excepţia că fragmentele vaselor recuperate la Horodca Mică sunt lipsite de decor. Vase asemănătoare au fost descoperite în întreg arealul getic (Preda 1986, 105; Sîrbu 1996; Alexandrescu 1980, 74; Nemeti 1988).

Străchinile sunt de două tipuri: cu buza evazată (fig. 7/2, 5) şi buza invazată (fig. 7/1, 3, 4).

Numărul de tipsii şi discuri descoperite este redus. Au fost descoperite fragmentele a trei tipsii (fig. 7/10) şi două discuri (fig. 7/9).

Numeroase fragmente de vase erau ornamentate. Cel mai numeros element decorativ este realizat în relief şi reprezintă diverse proeminenţe, butoni şi brâie. Proeminenţele sunt masive şi se încadrează în tradiţionalele elemente decorative ale culturii getice (fig. 6/10-12). Majoritatea brâielor sunt puţin reliefate şi, de regulă, în asociere cu alveole şi crestături, predominând primele (fig. 6/1-3, 6, 7). Pe unele vase brâiele erau întrerupte de proeminenţe (fig. 6/5). Doar un singur fragment era decorat cu şir de alveole întrerupt de proeminenţe (fig. 4/8). Cazurile în care brâiele erau netede sunt rarisime (fig. 6/4). Brâul era amplasat orizontal în partea superioară a vasului, dar putea forma motive ornamentale mai complexe, din cele întâlnite remarcând o combinaţie a brâielor amplasate orizontal cu cele verticale (fig. 6/8,9). Mai rar au fost întâlnite fragmentele decorate doar cu alveole (fig. 4/4, 6).

Obiecte de inventar

Au fost descoperite trei obiecte:

Fusaiolă (fig. 7/8). Este lucrată din peretele unui vas grosier. Vasul avea degresantul destul de bine mărunţit constituit din cioburi pisate. Arderea vasului era incompletă: din interior oxidantă, oferind o culoare gălbui-maronie, iar din exterior – reductibilă, vasul căpătând culoare cenuşie. Suprafaţa piesei era bine netezită pe ambele părţi, în special din exterior. Piesa are forma circulară, destul de neregulată şi neglijent prelucrată. Diametrul fusaiolei variază între 3,5 şi 3,7 cm, iar grosimea este de 1 cm. Orificiul este amplasat cu o uşoară deplasare de la centrul piesei şi are diametrul de 0,9 cm.

Jeton (fig. 7/7). Este lucrat din peretele unui vas de factură grosieră, care avea în componenţa pastei fragmente de cioburi pisate, pasta prost fră-

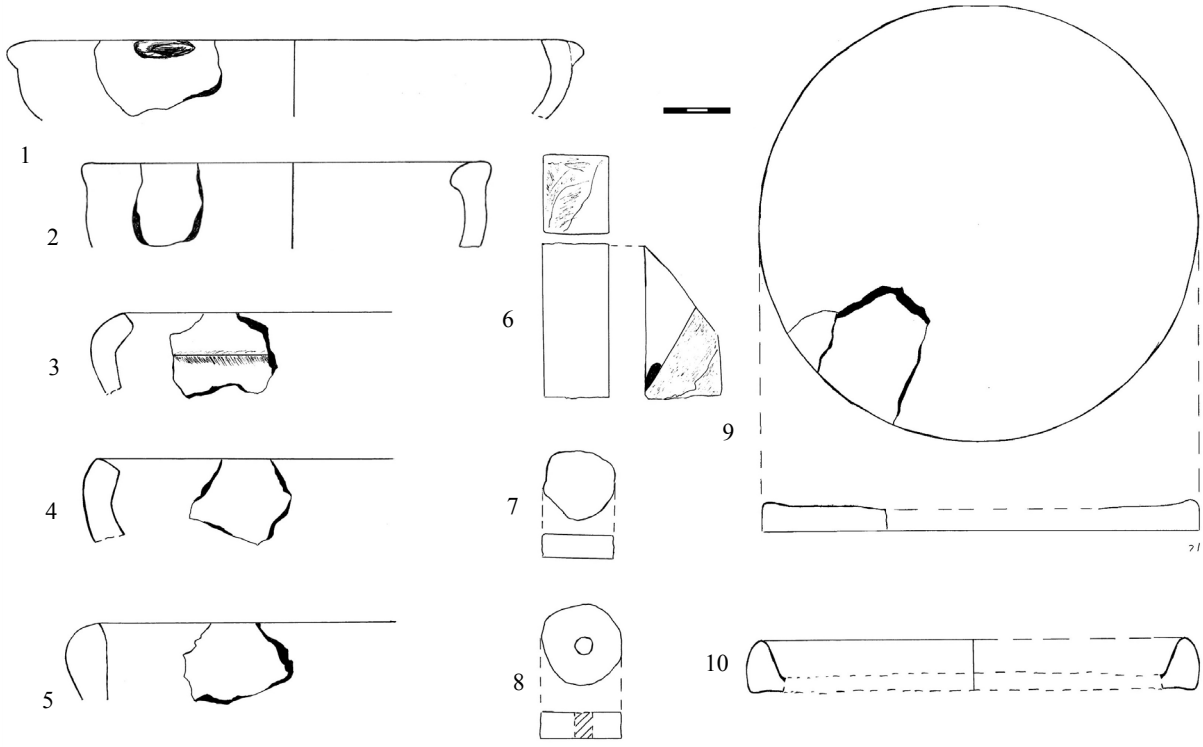

Fig. 7. Horodca Mică. Tipuri de străchini, tipsii, discuri şi piese de inventar descoperite în incintă.

mântată şi arsă incomplet. Culoarea ciobului era brun-maronie. Forma circulară a piesei era destul de superficial conturată şi lucrată neglijent. Diametrul jetonului varia de la 3,2 cm la 3,5 cm, iar grosimea era de 1 cm.

Cute (fragment fig. 7/6). A fost lucrată din rocă tare şi într-o manieră foarte îngrijită. Iniţial piesa avea forma unei bare cu secţiunea patrulateră. Dimensiunile secţiunii erau de 3,5 x 3 cm. Colţurile piesei erau delicat rotunjite, oferindu-i un aspect foarte elegant. Lungimea maximală a părţii păstrate era de 7 cm. Ea era tăiată perfect sub un unghi de 45 de grade. Partea opusă a tăieturii era spartă din antichitate.

În mai multe locuri ale incintei au fost descoperite fragmente de lipitură de lut. Bucăţile erau destul de mari şi păstrau foarte bine urmele de la nuielele peste care a fost aplicată. Faptul că unele fragmente au fost descoperite la distanţe considerabile de sistemul defensiv, poate fi pus în legătură cu existenţa unor construcţii în incinta fortificaţiei, care aveau carcasa realizată din material lemnos – bârne împletite cu nuiele. Descoperirea altor bucăţi de lipitură, în imediata apropiere de linia defensivă, ar putea avea o dublă explicaţie: fie că imediat sub val se concentrau construcţii peste care s-au aplicat lipitură de lut, fie că în sistemul defensiv propriu-zis a fost utilizat materialul lutos aplicat peste carcasă lemnoasă. Verificarea acestor ipoteze este posibilă doar în urma unor cercetări de teren, în faza iniţială rămânând valabile ambele versiuni de lucru.

Printre descoperirile de suprafaţă de remarcat două bucăţi de zgură de fier. Descoperirea zgurii vine să sugereze practicarea metalurgiei fierului nemijlocit de către locuitorii spaţiului fortificat, a căror activitate, în baza materialului recoltat, poate fi raportată la perioada tradiţională cuprinsă între secolele V-III a. Chr. În contextul celor menţionate mai sus, organizarea investigaţiilor sistematice în acest sit sunt de o perspectivă incontestabilă şi vor putea aduce contribuţii importante la cunoaşterea mai multor aspecte din trecutul populaţiei getice.

Bibliografie

Alexandrescu 1980: A.D. Alexandrescu, La nécrpopole de Zimnicea. Dacia N.S. XXIV, 1980, 19-126.

Bazarciuc 1983: V. Bazarciuc, Cetatea geto-dacică de la Buneşti (jud. Vaslui). SCIVA 32, 3, 1981, 563-570.

Crişan 1969: I.H. Crişan, Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania (Bucureşti 1969).

Hâncu 1993: I. Hâncu, Cetăţi antice şi medievale timpurii din Republica Moldova (Chişinău 1993).

Irimia, Conovici 1989: M. Irimia, N. Conovici, Aşezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu". Thraco-Dacica X, 1-2, 1989, 115-154.

Moscalu 1983: E. Moscalu, Ceramica traco-getică (Bucureşti 1983).

Nemeti 1988: I. Nemeti, Unele aspecte ale evoluţiei ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul R.S. România (Latène B-C). SCIVA 2, 1988, 87-111.

Preda 1986: C. Preda, Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata (Bucureşti 1986).

Sîrbu 1996: V. Sîrbu, Dava getică de la Grădişte, jud. Brăila, I (Brăila 1996).

Şadurschii, Şovan 1994: P. Şadurschii, O. Şovan, Aşezarea getică întărită de la Cotu-Copălău. Arheologia Moldovei XVII, 1994, 169-181.

Zirra et al. 1993: V. Zirra, N. Conovici, Gh. Trohani şi colab., La station gétique fortifiée de „Cetatea Jidovilor", Dacia N.S. XXXVII, 1993, 73-157.

Гольцева, Кашуба 1995: Н. Гольцева, М. Кашуба, Глинжены II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).

Лапушнян, Никулицэ, Романовская 1974: В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская. Памятники раннего железного века. АКМ, вып. 4 (Кишинев 1974).

Мелюкова 1958: А. Мелюкова, Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья, МИА 64, 1958, 8-110.

Никулицэ 1981: И.Т. Никулицэ, Изучение северофракийских поселений в Ханском микрорайоне. В сб.: АИМ (Кишинев 1981), 95-117.

Никулицэ 1987: И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н. э. (Кишинев 1987).

Пассек 1949: Т. Пассек, Археологические разведки в Молдавии. КСИИМК 26, 1949, 57-68.

Смирнов 1949: Г.Д. Смирнов, Скифское городище и селище Большая Сахарна, КСИИМК 26, 1949, 93-96.

Златковская, Полевой 1969: Т.Д. Златковская, Л.В. Полевой, Городища пруто-днестровского междуречья в IV-III вв. до н. э. и вопросы политической истории гетов. В сб.: Древние фракийцы в Северном Причерноморье (Москва 1969), 35-53.

Pilot excavations at Horodca Mică fortification

Abstract

In the spring of 2006 preliminary research was undertaken inside Horodca Mică fortification, Ialoveni district. The article presents briefly the defensive elements constituting the fortification (vallum with ditch, rampart and scarp), and the archaeological finds collected inside the fortification. The discovered data – ceramics, household objects, as well as the soldering with twig marks – indicate that the fortification was inhabited during the Getic period. The fragments of iron slag suggest that metallurgy was practiced by the inhabitants of this settlement.

List of illustrations:

Fig. 1. Horodca Mica: 1 - geographical position; 2 - plan of the defensive lines.

Fig. 2. Horodca Mica: 1 - a view over the defensive system; 2 - view from the defensive system vallum over the fortification.

Fig. 3. The bulwark from the defensive system of Horodca Mica: 1 - view from the south-west; 2 - view from the south; 3 - view from the south-east; 4 - view from the north.

Fig. 4. Ceramics from Horodca Mica.

Fig. 5. Ceramics from Horodca Mica.

Fig. 6. Decorative elements of the ceramics discovered at Horodca Mica.

Fig. 7. Horodca Mica. Types of dishes, plates, discs and objects discovered inside the fortification.

Предварительные данные с городища Хородка Микэ

Резюме

Весной 2006 г. были предприняты разведывательные исследования на городище Хородка Микэ Яловенского района. В статье описаны оборонительные сооружения (вал, ров, бастион, эскарп) и археологические находки, собранные с поверхности городища. Собранные материалы – керамика, бытовые предметы, а так же глиняная обмазка, указывают на жизнедеятельность населения этого городища на протяжении гетского периода (V-III вв. до н.э.). Найденные фрагменты железного шлака могут послужить, также, указателем металлургической деятельности жителей городища.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Хородка Микэ: 1 - географическое расположение городища; 2 - план фортификационных сооружений.

Рис. 2. Хородка Микэ: 1 - вид на вал с внутренней стороны; 2 - вид на внутреннюю часть городища со стороны вала.

Рис. 3. Бастион оборонительного сооружения городища Хородка Микэ: 1 - вид с юго-запада; 2 - вид с южной стороны; 3 - вид с юго-востока; 4 - вид с севера.

Рис. 4. Керамика собранная на поверхности городища Хородка Микэ.

Рис. 5. Керамика собранная на поверхности городища Хородка Микэ.

Рис. 6. Орнамент керамики собранной на поверхности городища Хородка Микэ.

Рис. 7. Хородка Микэ. Миски, сковородки, диски и предметы найденные на поверхности городища.

27.02.2007

Dr. Octavian Munteanu, Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”, str. Ion Creangă 1, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: munteanu_octavian@yahoo.fr;

Vasile Iarmulschi, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, str. Mitropolitul Bănulescu-Bodoni, 35, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE LA SITUL TRACO-GETIC SAHARNA „LA ŞANŢ” (CAMPANIA 2006)

Aurel Zanoci
Mihail Băţ

Prin cercetările de teren, efectuate în anul 2002, în apropierea satelor Saharna şi Saharna Nouă, raionul Rezina, a fost descoperită o nouă fortificaţie getică, numită Saharna „La Şanţ”. Ea este amplasată la est de cetatea Saharna Mare, pe malul abrupt şi stâncos al defileului „Valea Crac”. Incinta fortificaţiei are o formă semiovală şi ocupă o suprafaţă de 180×65 m (fig. 1/2). Din partea de nord aşezarea era apărată natural de malul abrupt al râpei, dinspre vest, est şi sud – de un sistem defensiv artificial. În anul 2003 investigaţii la acest monument au fost efectuate de către colaboratorii LCŞ „Tracologie” de la Universitatea de Stat din Moldova. Cercetările au fost concentrate la studierea sistemului defensiv, care s-a dovedit a fi reprezentat de o palisadă, precum şi la studierea straturilor culturale din incinta aşezării (Никулицэ, Заноч, Молдован 2004, 92-99; Zanoci, Moldovan 2004, 130-138). În anul 2006, acelaşi colectiv a reluat cercetările arheologice la situl Saharna „La Şanţ”. Investigaţiile au fost concentrate în partea de nord-vest a aşezării, unde a fost trasată *secţiunea 2* (fig. 1/2), care de fapt prezenta o continuare spre est a *secţiunii 1* din 2003. *Secţiunea 2* avea o formă patrulateră cu dimensiunile 30×2 m, fiind împărţită în 15 careuri cu dimensiunile de 2×2 m.

Stratigrafia

Ca urmare a investigaţiilor arheologice s-a stabilit că grosimea stratului cultural, pe această porţiune a aşezării, variază între 0,4 m şi 1,1 m (fig. 1/3). Primii 0,05 m reprezintă cernoziom de pădure în amestec cu vegetaţie. Următorul strat, compus din cernoziom în amestec cu pietriş, are grosimea cuprinsă între 0,12 şi 0,45 m. Cel de al treilea strat, cu grosimea de 0,1-0,5 m, conţinea sol de culoare cenuşie în amestec cu pietriş şi cenuşă. Sub acesta, în careurile 10-12, într-o aluviune, s-a depus un strat de sol castaniu cu grosimea de circa 0,25 m. Până la adâncimea de 0,3-0,4 m straturile sunt puternic bulversate, ca urmare a lucrărilor agricole. În pofida acestui fapt, de pe porţiunea investigată a fost recoltat un bogat şi variat material arheologic, concentrat atât în stratul cultural, cât şi în complexe închise.

Complexe

La adâncimea cuprinsă între 0,38 şi 0,95 m de la nivelul actual de călcare au fost identificate contururile a cinci gropi menajere.

Groapa 1/2/2006[1] (fig. 1/3; 2/1) a fost descoperită în careul 1 şi parţial în 2, la adâncimea de 0,38 m de la nivelul actual de călcare. În secţiune a fost surprinsă doar o parte a gropii însă, după toate probabilităţile, ea avea formă rotundă în plan cu diametrul de circa 1,6 m. Pereţii gropii erau verticali, iar fundul – albiat, adâncimea maximă fiind de 0,48 m. Umplutura gropii era omogenă, alcătuită din sol cenuşiu în amestec cu cenuşă. În emplecton au fost descoperite două fragmente de ceramică modelată cu mâna (fig. 2/4, 5) din pastă de lut cu degresanţi de şamotă. Arderea este incompletă şi neuniformă, culoarea variind de la cenuşiu la cărămiziu. Ambele fragmente sunt de la părţile superioare ale unor oale, una dintre care decorată cu brâu alveolar plasat sub buză (fig. 2/5).

Groapa 2/2/2006 (fig. 1/3; 2/2) a fost atestată la adâncimea de 0,4 m de la nivelul actual de călcare, sub peretele de nord al careului 7. Ea avea formă de clopot, cu diametrul gurii de 1,2 m şi al fundului de – 1,85 m. Adâncimea complexului era de 1,28 m. Umplutura gropii era compusă din sol de culoare cenuşie în amestec cu pietriş, fragmente de lut ars şi cenuşă. Din emplectonul ei au fost recuperate 15 fragmente de ceramică modelată cu mâna din pastă de lut cu impurităţi de şamotă. Ca urmare a unei arderi neomogene şi incomplete, vasele au căpătat o culoare cenuşie cu nuanţe cărămizii. Din inventarul gropii prezintă interes fragmentele de: străchini cu marginea verticală (fig. 2/7), ori arcuită în interior (fig. 2/8); oală cu

[1] Numărul gropii este format din numărul de ordine al gropii, numărul secţiunii şi anul descoperirii.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 287-298.

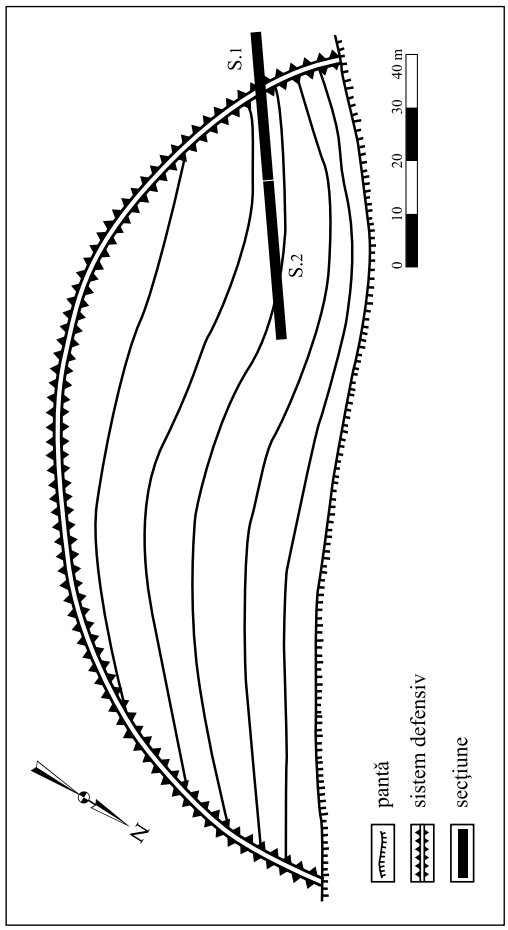

1. vegetaţie; 2. cernoziom în amestec cu vegetaţie; 3. cernoziom în amestec cu pietriş; 4. sol castaniu; 5. sol cenuşiu în amestec cu pietriş;
6. sol cenuşiu în amestec cu pietriş şi cenuşă; 7. sol cenuşiu în amestec cu cenuşă; 8. fragmente de lut ars; 9. pietre; 10. conturul gropilor; 11. strat steril

Fig. 1. Saharna „La Şanţ”: 1 - vedere a aşezării dinspre nord; 2 - planul aşezării; 3 - planul şi profilul secţiunii 2.

marginea uşor evazată (fig. 2/6); oală cu umerii profilaţi şi ornamentaţi cu alveole (fig. 2/9); oală în formă de clopot, decorată cu brâu alveolar (fig. 2/10); oale ornamentate cu brâu crestat (fig. 2/11), proeminenţe aplatizate (fig. 2/12), ori cilindrice (fig. 2/13); funduri de vase (fig. 2/14-15).

Groapa 3/2/2006 (fig. 1/3; 2/3) a fost descoperită sub peretele de nord al secţiunii la intersecţia careurilor 13 şi 14, la adâncimea de 0,55 m de la suprafaţa actuală de călcare. A fost surprinsă doar o parte a gropii, restul rămânând în afara secţiuni. Însă se poate presupune că aceasta a avut formă circulară în plan cu diametrul de 1,56 m. În partea de nord-est groapa avea pereţii verticali, iar în cea de sud-vest – oblici, adâncindu-se până la 1,52 m. Emplectonul gropii era alcătuit din sol cenuşiu în amestec cu pietriş şi cenuşă. Materialul ceramic recuperat din complex este reprezentat de un fragment de strachină cu marginea arcuită în interior (fig. 2/16), un fragment de la partea superioară a unui vas cu gâtul tronconic (fig. 2/17), un fragment de vas în formă de clopot cu marginea arcuită în interior, ornamentat în partea superioară cu brâu alveolar (fig. 2/18) şi un fragment de vas, înzestrat cu proeminenţe aplatizate (fig. 2/19). Ceramica descoperită în groapă a fost modelată cu mâna dintr-o pastă de lut în amestec cu şamotă. Ca urmare a unei arderi neomogene şi incomplete vasele au căpătat diferite nuanţe de culori, ce variază de la cărămiziu la negru.

Groapa 4/2/2006 (fig. 1/3; 3/1) a fost sesizată în partea de sud-vest a careului 15, la adâncimea de 0,57 m de la nivelul actual de călcare. Ea avea formă cilindrică cu diametrul de circa 1,0 m şi adâncimea de 0,68 m. Umplutura gropii reprezintă sol cenuşiu în amestec cu pietriş, fragmente de lut ars, bucăţele mici de lemn carbonizat şi cenuşă. Inventarul gropii era destul de modest, fiind alcătuit doar dintr-un fragment de strachină cu marginea evazată (fig. 3/3) şi un fragment de perete de oală ornamentat cu proeminenţă conică (fig. 3/4). După morfologie, ardere şi culoare erau similare celor descoperite în complexele 1-3.

Groapa 5/2/2006 (fig. 1/3; 36/2) a fost atestată în careul 5 şi parţial în 4 la adâncimea de 0,95 m de la suprafaţa actuală de călcare. În plan ea avea formă circulară cu diametrul gurii de 1,4 m. Pereţii gropii au fost săpaţi oblic, formând o nişă în partea de est. Adâncimea complexului era de 1 m. Fundul gropii a fost placat cu un strat de pietre, ce atingea grosimea de circa 0,1 m. Solul degajat din groapă reprezintă sol cenuşiu în amestec cu pietriş şi cenuşă. Din emplectonul gropii a fost recuperat un bogat inventar ceramic: fragment de strachină cu marginea arcuită în interior (fig. 3/5); fragmente de la o strachină cu marginea uşor arcuită în interior (fig. 3/6); fragmente de la un vas cu gâtul tronconic şi trunchiul bombat, cu diametrul gurii de circa 10 cm şi al trunchiului de 14,5 cm (fig. 3/8); fragmente de la vase ornamentate în relief cu brâie simple (fig. 3/15), brâie alveolare (fig. 3/11, 12), brâie în asociere cu proeminenţe (fig. 3/13) sau proeminenţe (fig. 3/14); fragmente de la fundul unui vas ce atingea în diametru circa 14 cm (fig. 3/16). Fragmentele menţionate făceau parte de la vase modelate cu mâna din pastă de lut cu degresanţi de şamotă pisată, arse neuniform. Culoarea prezintă diferite nuanţe cenuşii, cărămizii şi chiar negre. Suprafaţa unor fragmente ceramice a fost lustruită. Dintre acestea se evidenţiază fragmentele unei străchini, care în urma reconstituirii grafice, s-au stabilit a fi de la o strachină cu marginea uşor arcuită în interior şi trunchiul tronconic (fig. 3/6). Diametrul gurii vasului era de 32,5 cm, iar a trunchiului de 34 cm. Pe linia diametrului maxim strachina a fost înzestrată cu suporturi aplatizate. Străchini similare sunt cunoscute la monumentele de la Saharna-La Revechin (Levinschi, Şcipachin, Negură 2000, fig. 8/4), Slobozia-Oneşti (Buzdugan 1968, fig. 2/8) etc.

Stratul cultural

Din stratul cultural au fost recuperate patru fusaiole, un fragment de piatră de râşniţă şi un variat material ceramic.

Fusaiolele (fig. 4/1-4) au fost confecţionate din pastă de lut cu impurităţi de şamotă. Arderea lor este incompletă şi neuniformă, culoarea variază de la cenuşiu deschis la cenuşiu închis. Fusaiolele au formă bitronconică, înălţimea lor variind între 2,0 şi 3,6 cm, diametrul maxim – de la 2,7 la 4,7 cm, iar diametrul orificiului – de la 0,7 la 1,0 cm. Piesele descoperite la Saharna „La Şanţ" au multiple analogii la siturile traco-getice de la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 61), Măşcăuţi „Dealul cel Mare" (Zanoci 2004, fig. 13/1-5), Holercani (Кашуба 2006, рис. 5/1, 4), Alcedar (Haheu 1998, fig. 5/18, 19) etc.

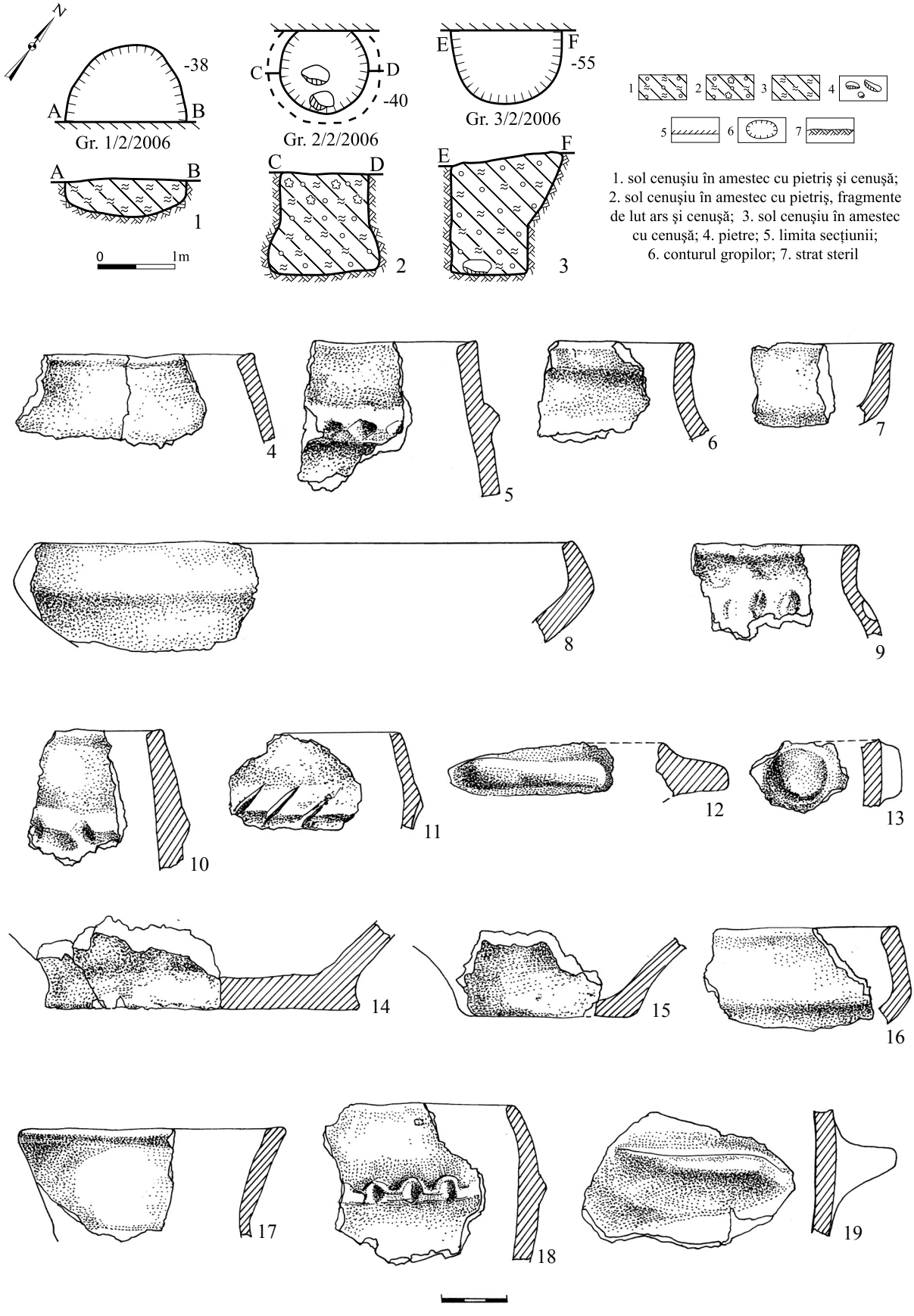

Fig. 2. Saharna „La Şanţ". Secţiunea 2: 1 - groapa 1/2/2006; 2 - groapa 2/2/2006; 3 - groapa 3/2/2006; 4-5 - inventarul gropii 1/2/2006; 6-15 - inventarul gropii 2/2/2006; 16-19 - inventarul gropii 3/2/2006.

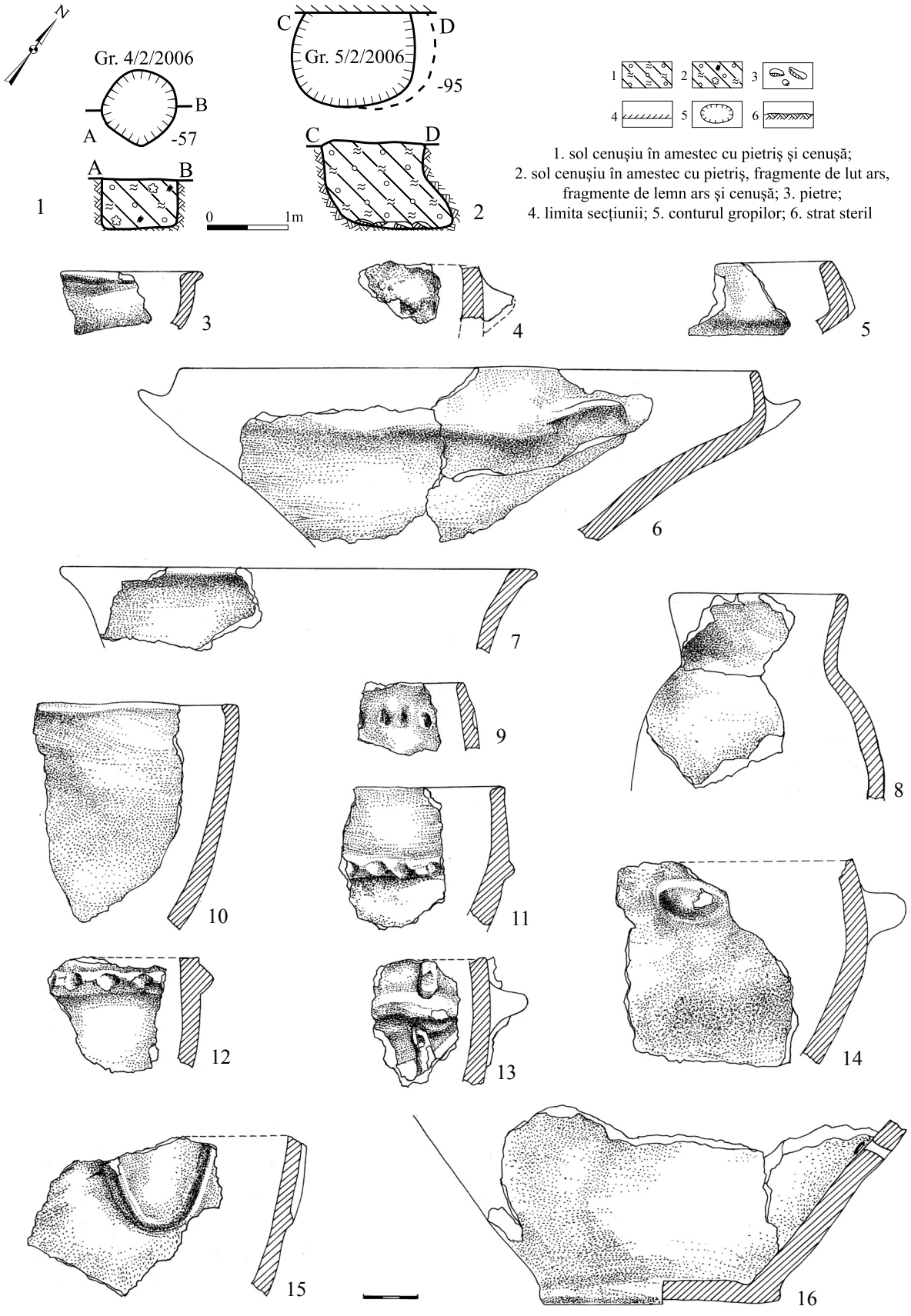

Fig. 3. Saharna „La Şanţ". Secţiunea 2. 1 - groapa 4/2/2006; 2 - groapa 5/2/2006; 3-4 - inventarul gropii 4/2/2006; 6-16 - inventarul gropii 5/2/2006.

Fragmentul de *râşniţă* (fig. 4/5) făcea parte de la o piesă confecţionată din piatră de gresie cu grosimea de 8,5 cm. Suprafaţa râşniţei poartă urme de uzură ce denotă o utilizare îndelungată. Exemplare întregi şi fragmentare de astfel de râşniţe sunt cunoscute la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 65/3), Măşcăuţi „Dealul cel Mare" (Zanoci 2004, fig. 14/1, 2) etc.

Ceramica, după tehnica de realizare, poate fi divizată în două categorii: modelată cu mâna şi lucrată la roata olarului.

Ceramica modelată cu mână a fost confecţionată din pastă de lut cu degresanţi de cioburi pisate în compoziţie, fiind arsă neuniform. Culoarea variază de la cenuşiu la negru, ori de la cafeniu deschis la brun. Suprafaţa unor fragmente ceramice a fost lustruită. Această categorie este reprezentată de străchini, oale, capace etc.

Străchinile descoperite în campania 2006 sunt reprezentate exclusiv de fragmente:

- fragment de strachină cu marginea uşor arcuită în interior şi buza rotunjită (fig. 4/6), decorată în partea superioară cu caneluri verticale. Ca urmare a reconstituirii grafice s-a stabilit că aceasta avea diametrul gurii de circa 31 cm. Străchini similare au fost identificate în aşezarea hallstattiană de la Hansca (Никулицэ 1981, рис. 1/9), necropola de la Stoicani (Петреску-Дымбовица 1960, рис. 9/4), unde sunt datate cu sec. X-IX a. Chr.;
- fragment de strachină cu marginea uşor arcuită în interior, ornamentată în partea superioară cu brâie oblice (fig. 4/7). Străchini cu astfel de decor sunt cunoscute din săpăturile de la Alcedar (Haheu 1998, 118, fig. 11/14), Glingeni „La Şanţ" (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, pl. VIII/7, IX/7) etc.;
- fragment de strachină cu marginea verticală şi buza îngroşată spre exterior (fig. 4/8), ornamentată imediat sub buză cu o linie orizontală excizată, sub care urmau spirale, la fel realizate prin excizie[2];
- fragment de strachină cu marginea arcuită în interior (fig. 4/9), prevăzută cu toarte perforate, îndoite în sus. Exemplare similare au fost descoperite la Saharna Mare (Niculiţă 2004a, fig. 51/1), Solonceni-Hlinaia (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, pl. XVIII/5), Brăhăşeşti (Brudiu, Păltănea 1972, fig. 3/3) etc.;
- fragment de strachină cu buza verticală, tăiată oblic în interior (fig. 4/10), înzestrată în partea superioară cu suporturi aplatizate perforate;
- fragment de strachină cu buza verticală şi îngroşată în interior cu diametrul gurii de aproximativ 30,5 cm (fig. 4/11). Astfel de străchini sunt cunoscute prin investigaţiile de la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 93/9), Măşcăuţi „Dealul cel Mare" (Zanoci 2004, fig. 23/4) etc.;
- fragment de strachină cu marginea arcuită în interior şi buza subţiată (fig. 2/12). Exemplare similare au fost atestate la Măşcăuţi „Dealul cel Mare" (Zanoci 2004, fig. 22/1), Butuceni (Zanoci 1998, fig. 98/2; Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 91/1).

Oalele, de asemenea sunt cunoscute numai după fragmente, astfel fiind destul de dificil de a stabili cu precizie cărui tip de vase aparţin acestea. Şi totuşi dintre fragmentele recuperate pot fi identificate unele cioburi de la vase cu trunchiul bombat şi de la vase în formă de clopot.

Oalele cu trunchiul bombat aveau gâtul scund vertical sau arcuit, cu buza profilată în exterior (fig. 4/13-21). Unele din ele sunt ornamentate cu alveole pe marginea buzei (fig. 4/13) sau cu brâie alveolare pe gât (fig. 4/20). În unele cazuri (fig. 4/13, 16, 19, 20) a fost posibilă stabilirea diametrului gurii acestor recipiente, care este cuprins între 14 şi 30,5 cm. Astfel de vase au analogii în aşezările de la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002 48-49, fig. 80, 85, 86), Buneşti (Bazarciuc 1983, 250, fig. 8/1, 2), Hansca-Lutărie (Niculiţă 2004, 213, fig. 3/6), Glinjeni „La Şanţ" (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, pl. XII/4, 5), Holercani (Кашуба 2006, рис. 4/3, 4) etc.

Oalele în formă de clopot (fig. 5/4-8, 10-13) au dimensiuni mijlocii, gura largă, pereţii arcuiţi, iar fundul îngust şi plat. Decorul îl constituie brâiele alveolare (fig. 5/5, 13) proeminenţele aplatizate (fig. 5/12), sau şirurile de alveole (fig. 5/10, 11). Ca urmare a reconstituirii grafice a unor vase de acest tip (fig. 5/4, 5, 7) s-a stabilit diametrul gurii lor, care constituia cca 15,5-27,0 cm. Astfel de vase au o răspândire largă la monumentele getice de la Ofatinţi (Мелюкова 1954, 66, fig. 31/1-3, 6, 7), Ho-

[2] Un fragment similar este ilustrat de către dr. T. Arnăut în *Tipologia decorului ceramicii lucrate cu mâna descoperită în monumentele de la est de Carpaţi (sec. VII-III a. Chr.)* (Arnăut 2003, fig. 55/III, 11E), din păcate locul de proveniență nefiind indicat.

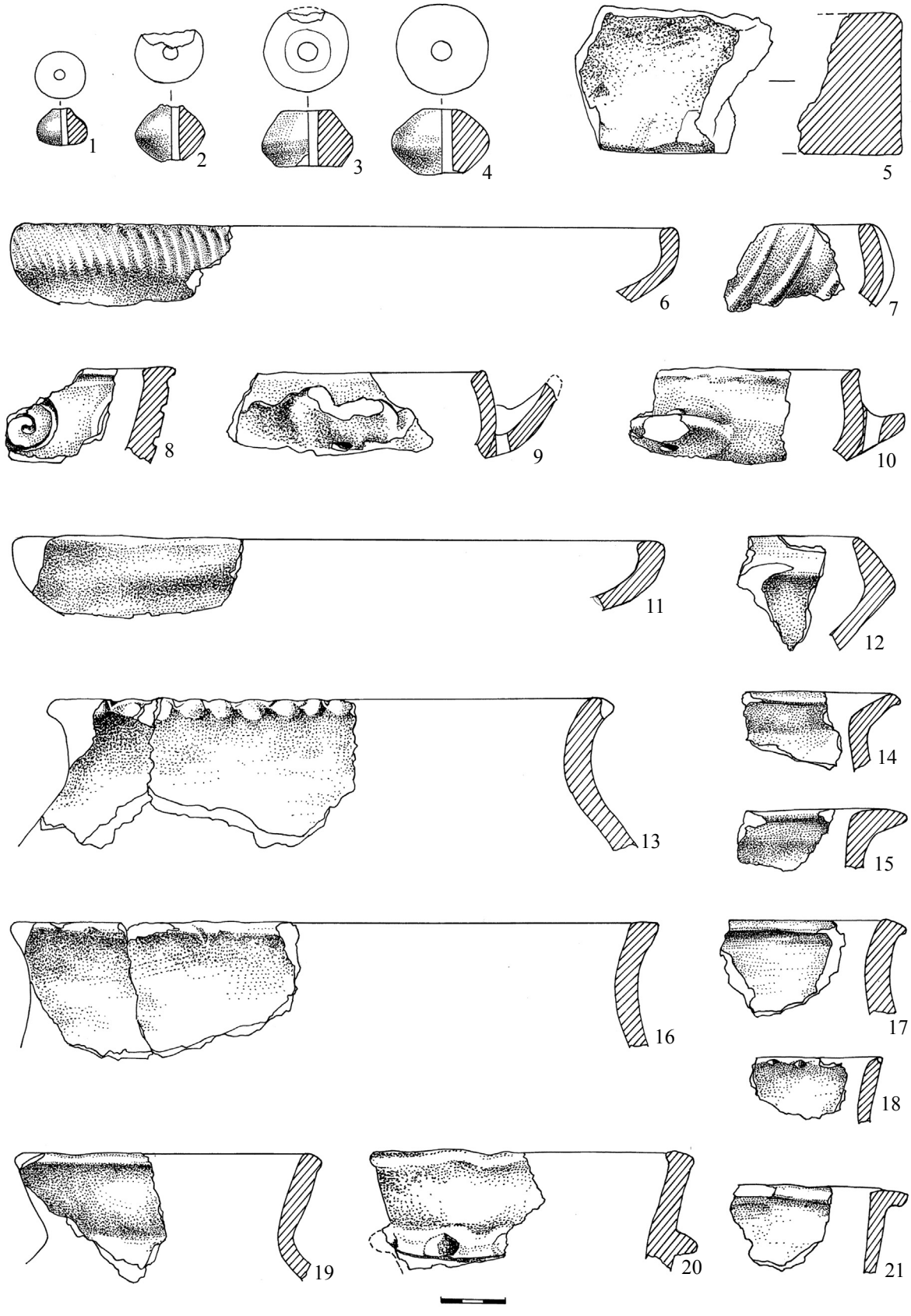

Fig. 4. Saharna „La Şanţ". Secţiunea 2.
1-4 - fusaiole; 5 - fragment de râşniţă; 6-21 - ceramică modelată cu mâna.

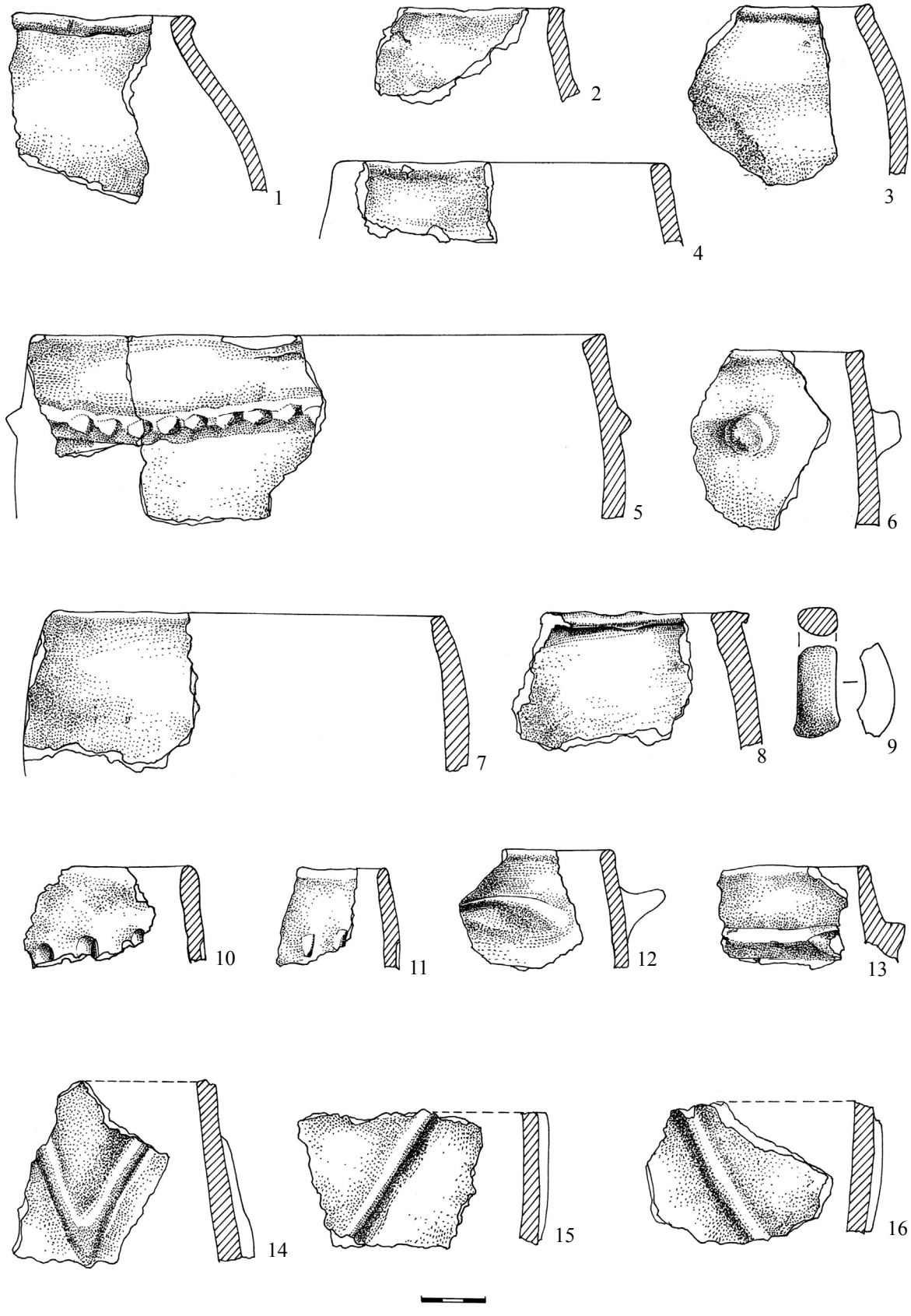

Fig. 5. Saharna „La Şanţ”. Secţiunea 2. 1-16 - ceramică modelată cu mâna.

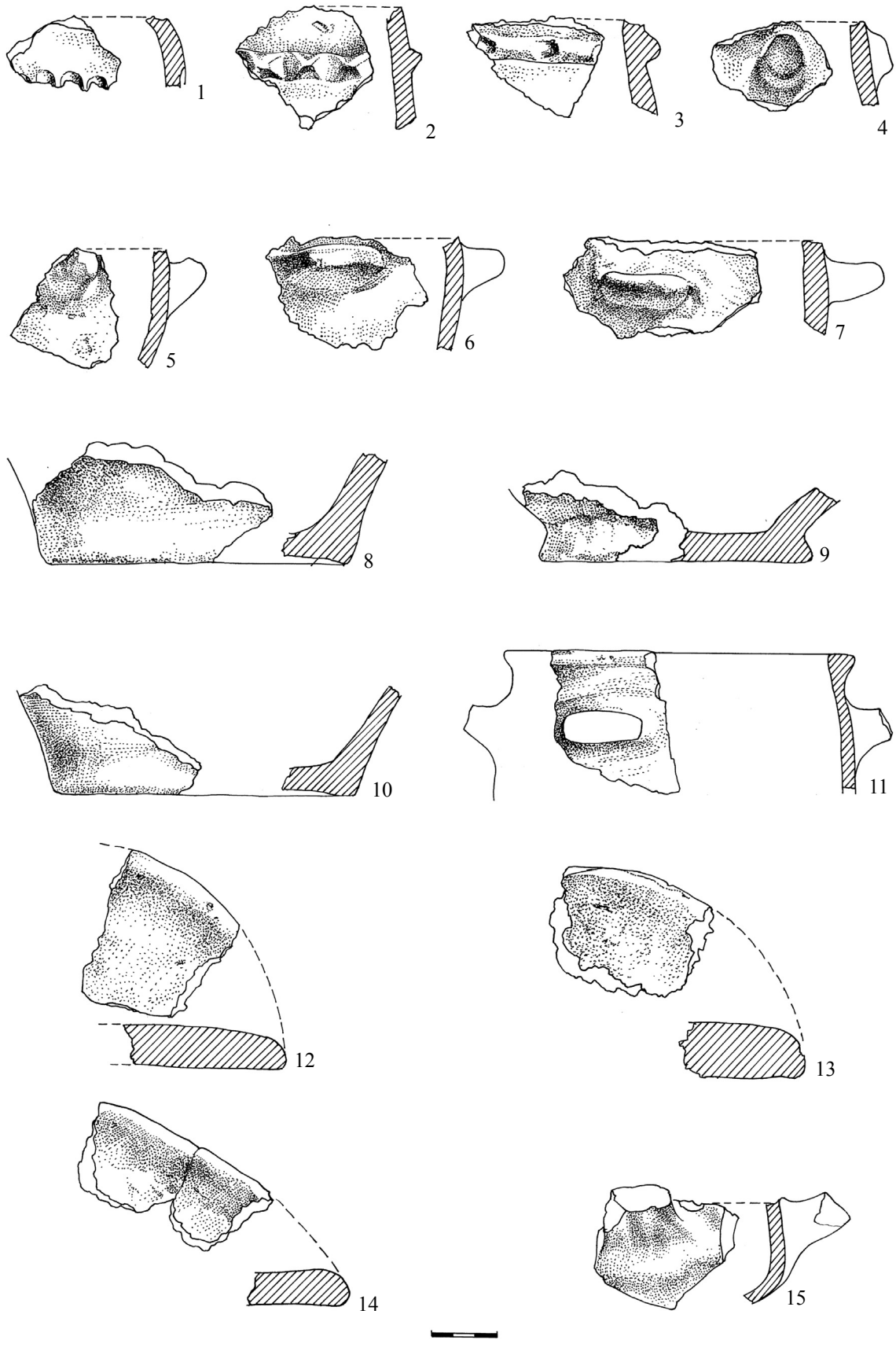

Fig. 6. Saharna „La Şanţ". Secţiunea 2.
1-14 - ceramică modelată cu mâna; 15 - ceramică confecţionată la roata olarului.

lercani (Кашуба 2006, рис. 4/1, 6, 7, рис. 5/16), Ibăneşti (Şadurschi, Moscalu 1989, 196, fig. 5/1), Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 81 /4, 5), Măşcăuţi „Dealul cel Mare" (Zanoci 2004, fig. 17) etc.

Capacele sunt reprezentate de fragmente de la trei exemplare (fig. 6/12-14). Acestea erau plate, cu marginea rotunjită, grosimea fiind de 1,5-2,6 cm, iar diametrul de circa 21-22 cm. Analogii pentru aceste piese sunt cunoscute la siturile traco-getice de la Butuceni (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, fig. 100/1-3), Solonceni-Hlinaia (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, pl. XVII/1, 4) etc.

Descoperirile de *ceramică confecţionată la roata olarului* sunt nesemnificative. Au fost atestate doar un fragment de toartă (fig. 4/15) şi 12 fragmente de pereţi de amforă. Fragmentele făceau parte de la recipiente lucrate din pastă fină de lut cu impurităţi de nisip. Arderea lor era completă şi neuniformă. Culoarea – cărămizie-roşietică. Pentru fragmentul de toartă s-a stabilit că acesta era de la o amforă de Thasos, datată în ultimul sfert al sec. IV. a. Chr.[3] .

Cronologie

Cea mai timpurie locuire pe platoul de la Saharna „La Şanţ" este indicată de fragmentul de strachină decorată cu caneluri (fig. 4/6), care conform analogiilor de la Hansca şi Stoicani, poate fi încadrată în secolele X-IX a. Chr. Cu regret, până la momentul actual, acesta este unicul indicator cultural-cronologic în favoarea existenţei pe acest loc a unei aşezări tip Cozia-Saharna. Existenţa unui sit hallstattian în punctul „La Şanţ" este posibilă, având în vedere faptul că în imediata apropiere, în această perioadă, sunt cunoscute aşezările de la Saharna „Dealul Mănăstirii" (Niculiţă et al. 2003, 243-244) şi Saharna Mică (Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2004, 196).

Fragmentul de strachină ornamentată în partea superioară cu brâie oblice (fig. 4/7), prin similitudinea cu fragmentele descoperite la Glingeni „La Şanţ", încadrate în orizontul hallstattian târziu – sfârşitul sec. VII- sec. V a. Chr. (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 23-24), poate indica data constituirii la Saharna „La Şanţ" a unei aşezări traco-getice. Existenţa unui nivel getic timpuriu este documentată şi de fragmentele de ceramică cu ornament în relief (fig. 3/13, 15; 5/14-16), asemănătoare cu cele descoperite la cetatea traco-getică de la Butuceni, unde acestea aparţin nivelului de locuire din secolele VI-V a. Chr. (Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002, 62-62, fig. 83-84).

Majoritatea fragmentelor ceramice descoperite atât în stratul de cultură, cât şi în complexele închise, prin analogiile prezentate mai sus, pot fi datate în secolele IV-III a. Chr., dată indicată, la fel, şi de fragmentul de amforă de Thasos. În această perioadă, după toate probabilităţile, au fost utilizate şi gropile menajere, descrise anterior.

Concluzii

Aşezarea de la Saharna „La Şanţ" a fost populată cel mai intens în perioada secolelor IV-III a. Chr., de când datează complexele închise, precum şi majoritatea materialului arheologic recuperat din stratul de cultură. În acest interval de timp, la o dată încă neprecizată, aşezarea a fost fortificată şi, deopotrivă cu cetăţile de la Saharna Mare[4], Saharna Mică (Kašuba, Haheu, Leviţki 2000, 84-87), Saharna-Hulboaca (Смирнов 1949, 195) şi Saharna-Revichin (Levinschi, Covalenco, Abâzov 2002, 41-48), a făcut parte din linia defensivă ce avea misiunea să protejeze comunităţile traco-getice de pe malul drept al Nistrului Mijlociu.

[3] Analiza şi datarea materialului amforistic aparţine doamnei dr. Natalia Mateevici, căreia îi aducem mulţumiri şi pe această cale.

[4] A se vedea în volumul de faţă studiul *Sistemul defensiv al cetăţii din epoca fierului – Saharna Mare*, semnat de I. Niculiţă, A. Zanoci, T. Arnăut.

Bibliografie

Arnăut 2003: T. Arnăut, Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spaţiul de la răsărit de Carpaţi (Chişinău 2003).

Bazarciuc 1983: V.V. Bazarciuc, Cetatea geto-dacică de la Buneşti, jud. Vaslui. SCIVA 34, 3, 1983, 249-273.

Brudiu, Păltănea 1972: M. Brudiu, P. Păltănea, Cetatea daco-getică de la Brăhăşeşti, jud. Galaţi. Contribuţii la istoria dacilor din sudul Moldovei. Arheologia Moldovei VII, 1972, 225-239.

Buzdugan 1968: C. Buzdugan, Necropola getică de la Slobozia. Carpica I, 1968, 77-94.

Haheu 1998: V. Haheu, Cercetări arheologice la cetatea traco-getică Alcedar-La Cordon din raionul Şoldăneşti. Revista arheologică 2, 1998, 111-135.

Kašuba, Haheu, Leviţki 2004: M. Kašuba, V. Haheu, O. Leviţki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu, Bibliotheca Thracologica, XXXI (Bucureşti 2000).

Levinschi, Şcipachin, Negură 2000: A. Levinschi, O. Şcipachin, M. Negură, Complexele locative din fortificaţia getică „Saharna-La Revechin". Tyragetia IX, 2000, 87-100.

Levinschi, Covalenco, Abâzov 2004: A. Levinschi, S. Covalenco, E. Abâzov, Fortificaţia getică „Saharna-La Revichin" – sistemul defensiv, Tyragetia XI, 2002, 41-48.

Niculiţă 2004: I. Niculiţă, Traco-getica. Studii şi materiale (Chişinău 2004).

Niculiţă 2004a: I. Niculiţă, Raport despre rezultatele cercetărilor arheologice în zona Saharna în anul 2003. Arhiva Catedrei Antropologie şi Istoria Românilor (Chişinău 2004).

Niculiţă, Teodor, Zanoci 2002: I. Niculiţă, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică, Bibliotheca Thracologica, XXXVI (Bucureşti 2002).

Niculiţă et al. 2003: I. Niculiţă, A. Zanoci, S. Matveev, A. Nicic, Les monuments thraco-gètes de la zone de Saharna. Studia Antiqua et Archaeologica IX, 2003, 241-252.

Niculiţă, Arnăut, Zanoci 2004: I. Niculiţă, T. Arnăut, A. Zanoci, Cetăţile traco-getice din zona Nistrului Mijlociu. In: Daco-Geţii, 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetăţile dacice din Munţii Orăştiei (Deva 2004), 193-218.

Şadurschi, Moscalu 1989: P. Şadurschi, Em. Moscalu, O nouă cetate getică aparţinând aspectului cultural Canlia la Ibăneşti (jud. Botoşani), Hierasus VII-VIII, 1989, 183-199.

Zanoci 1998: A. Zanoci, Fortificaţiile geto-dacice din spaţiul extracarpatic în secolele VII-III a. Chr. Biblioteca Thracologica, XXV (Bucureşti 1998).

Zanoci 2004: A. Zanoci, Traco-geţii din bazinul Răutului Inferior. Cetatea Măscăuţi „Dealul cel Mare". Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 45-81.

Zanoci, Moldovan 2004: A. Zanoci, V. Moldovan, Getic citadel Saharna – „La Şanţ". Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 130-138.

Кашуба 2006: М. Кашуба, Гетские материалы из многослойного поселения Холеркань (раскопки 1954), Revista arheologică S.N. II, 1-2, 2006, 334-347.

Мелюкова 1954: А.И. Мелюкова, Результаты раскопок на двух поселениях скифского времени в Молдавии в 1952 г. КСИИМК 56, 1954, 59-68.

Никулицэ 1981: И.Т. Никулицэ, Гальштатское поселение в Ханском микрорайоне. В сб.: Археологические исследования в Молдавии в 1974-1976 гг. (Кишинев 1981), 71-88.

Никулицэ, Заноч, Молдован 2004: И. Никулицэ, А. Заноч, В. Молдован, Фрако-гетское городище Сахарна - «Ла Шанц». Карпатика 31, 2004, 92-99.

Петреску-Дымбовица 1960: К вопросу о гальштатской культуре в Молдове. В сб.: МИА ЮЗ СССР и РНР (Кишинев 1960).

Смирнов 1949: Г.Д. Смирнов, Итоги археологических исследований в Молдавии в 1946 г. Ученые записки Института истории, языка и литературы II, 1949, 189-202.

Archeological researches conducted in 2006 at the Thracian-Getian settlement Saharna "La Şanţ"

Abstract

During the archeological researches conducted near Saharna and Saharna Noua villages a new fortified settlement was discovered – Saharna "La Şanţ". It is located eastward of the fortified settlement Saharna Mare, on the steep bank of a deep ravine (fig. 1/1). The site of ancient settlement is semi-oval shaped, 180×65 m in size (fig. 1/2).

The settlement was protected by the steep bank of the ravine on the north side and by a defence construction on the west, east and south sides. Five household pits containing various ceramic material (fig. 2; 3) were discovered following archeological researches conducted in 2006. Four spinning spindles, fragment of a stone grain grater and numerous fragments of ceramic vessels were discovered in the cultural layer of the settlement (fig. 4-6). The discovered inventory can be dated with the 6th-3rd c. BC.

List of illustrations:

Fig. 1. Saharna "La Şanţ": 1 - north view of the settlement; 2 - plan of the settlement; 3 - plan and profile of the excavation 2.

Fig. 2. Saharna "La Şanţ". Excavation 2: 1 - pit 1/2/2006; 2 - pit 2/2/2006: 3 - pit 3/2/2006: 4-5 - pit inventory 1/2/2006; 6-15 - pit inventory 2/2/2006; 16-19 - pit inventory 3/2/2006.

Fig. 3. Saharna "La Şanţ". Excavation 2: 1 - pit 4/2/2006; 2 - pit 5/2/2006; 3-4 - pit inventory 4/2/2006; 6-16 - pit inventory 5/2/2006.

Fig. 4. Saharna "La Şanţ". Excavation 2: 1-4 - spinning spindles; 5 - fragment of a stone grain grater; 6-21 - moulded ceramics.

Fig. 5. Saharna "La Şanţ". Excavation 2: 1-16 - moulded ceramics.

Fig. 6. Saharna "La Şanţ". Excavation 2: 1-14 - moulded ceramics; 15 - fragment of a Greek amphora.

Археологические исследования на фрако-гетском поселении Сахарна «Ла Шанц» (раскопки 2006 г.)

Резюме

В ходе археологических разведок проведенных вблизи сел Сахарна и Сахарна Ноуэ, было выявлено еще одно городище – Сахарна «Ла Шанц». Оно расположено к востоку от укрепленного поселения Сахарна Маре, на крутом берегу глубокого оврага (рис. 1/1). Городище имеет полуовальную форму размерами 180×65 м (рис. 1/2). С северной стороны поселение было защищено крутым берегом оврага, а с запада, востока и юга – искусственным оборонительным сооружением. В результате археологических раскопок в 2006 г., на площади 30×2 м (рис. 1/3) были выявлены пять хозяйственных ям, содержащие разнообразный керамический материал (рис. 2; 3). В культурном слое поселения, имеющий толщину 0,4-1,1 м, были также обнаружены четыре пряслица, фрагмент каменной зернотерки и многочисленные фрагменты керамических сосудов. Выявленный инвентарь позволяет датировать поселение VI-III вв. до н.э.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Сахарна «Ла Шанц»: 1 - вид поселения с севера; 2 - план поселения; 3 - план и профиль раскопа 2.

Рис. 2. Сахарна «Ла Шанц» Раскоп 2: 1 - яма 1/2/2006; 2 - яма 2/2/2006; 3 - яма 3/2/2006; 4-5 - инвентарь ямы 1/2/2006; 6-15 - инвентарь ямы 2/2/2006; 16-19 - инвентарь ямы 3/2/2006.

Рис. 3. Сахарна «Ла Шанц». Раскоп 2: 1 - яма 4/2/2006; 2 - яма 5/2/2006; 3-4 - инвентарь ямы 4/2/2006; 6-16 - инвентарь ямы 5/2/2006.

Рис. 4. Сахарна «Ла Шанц». Раскоп 2: 1-4 - пряслица; 5 - фрагмент каменой зернотерки; 6-21 - лепная керамика.

Рис. 5. Сахарна «Ла Шанц». Раскоп 2: 1-16 - лепная керамика

Рис. 6. Сахарна «Ла Шанц». Раскоп 2: 1-14 - лепная керамика; 15 - фрагмент греческой амфоры.

26.02.2007

Dr. Aurel Zanoci, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: zanoci@usm.md;

Mihail Băţ, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: mb_usm@yahoo.com.

IMPORTUL AMFORISTIC SINOPEEAN LA CETATEA ANTICĂ KOŠARY, REGIUNEA ODESA, UCRAINA

Evgeniya Redina
Natalia Mateevici

Săpăturile arheologice la cetatea antică Košary au început din 1955. Complexul arheologic Košary, amplasat la circa 50 km de oraşul Odesa şi circa 90 km de renumita cetate antică Olbia, include aşezarea întărită propriu-zisă, necropola, cenuşarul. Actualmente majoritatea cercetătorilor consideră că situl Košary este unul din cunoscutele puncte greceşti Odessos 2, menţionate de către autorii antici (primul aflându-se pe coasta de est a Bulgariei contemporane). Totodată este susţinută şi supoziţia ca Košary este şi cea mai de vest localitate a chorei olbiote.

Materialul ceramic amforistic deţine partea leului comparativ cu alte materiale descoperite la acest sit. Până în prezent au fost recuperate vase întregi şi fragmente amforistice din circa 10 centre greceşti producătoare şi exportatoare de marfă lichidă, pentru transportarea şi păstrarea căreia se utilizau amforele. Deopotrivă cu centrele producătoare greceşti Heracleea Pontică, Chios, Thasos Chersones etc. un rol important îl avea şi polisul sud-pontic Sinope, întemeiat de către originarii din Milet în sec. VI a. Chr.

Producerea amforelor la Sinope, începe de la sfârşitul primului sfert al sec. IV a. Chr., iar de la mijlocul sec. IV a. Chr. recipientele amforistice ale acestui polis sunt supuse ştampilării de către magistraţi. În sec. IV-II a. Chr. Polisul Sinope se plasează în rândurile marilor exportatori de vin şi ai uleiului de măsline, şi chiar a măslinelor sărate. În regiunea sudică a Pontului Euxin doar la Sinope şi în împrejurimile ei se cultiva măslinul (Strabo XII, 3, 12). Este cunoscut, totuşi, că principala marfă exportată de Sinope era uleiul de măsline. În sec. IV- începutul sec. II a. Chr. Sinope devine principalul realizator al acestei mărfi, ocupând locul polisului Samos, cunoscut, drept principal exportator al uleiului în perioada arhaică şi clasică.

Până în prezent la Košary nu a fost recuperată nici o amforă întreagă a Sinopei, însă fragmentele profilate şi în special ştampilele oferă o vastă informaţie privind formele acestor recipiente ce erau aduse la piaţa din această localitate pontică, precum şi despre perioada de circulaţie a mărfii sinopeene în această regiune. Pe parcursul cercetărilor arheologice de teren la complexul Košary au fost descoperite mai multe piese amforistice profilate sinopeene (buze, picioruşe, toarte) şi aproape 30 de ştampile amforistice ale acestui centru producător.

Dacă din punct de vedere cantitativ ştampilele sinopeene de la Košary ocupă locul doi, după cele ale Heracleei Pontice, atunci fragmentele profilate ale acestui centru, ocupă actualmente doar locul cinci, cedând locurile din faţă altor centre exportatoare greceşti ca Chios (care, practic, nu aplica ştampila vaselor sale), Thasos, Chersones.

Începând cu a doua jumătate a sec. XX s-au făcut mai multe încercări de elaborare a unei clasificări a amforelor sinopeene (Зеест 1960, 91; Брашинский 1980; Монахов 1992, 263-304). Actualmente cea mai plauzibilă clasificare a ambalajului amforistice sinopeean se consideră cea realizată de S.I. Monachov (Монахов 2003, 145-160).

Odată cu apariţia ştampilării în acest polis sud-pontic, în special a ştampilării de magistraţi, începe pătrunderea regulată a mărfii sinopeene în teritoriul pontic şi nord-vest pontic. Drept cea mai concludentă dovadă este descoperirea la Košary a mai multor fragmente amforistice profilate, aparţinând amforelor diverselor variante ale tipului II, printre ele şi circa 30 de ştampile, majoritatea lizibile.

Cele mai vechi recipiente amforistice ale Sinopei descoprite la Košary, sunt amforele pithoide, aşanumitul tip II, conform clasificării lui S.I. Monachov. Cele mai timpurii exemplare ale acestui tip mai păstrează picioruşul bitronconic, puţin asemănător celui heracleot, cu cavitate în talpă (fig. 1/19). Vasele cu această trăsătură sunt datate de obicei cu al doilea sfert - mijlocul sec. IV a. Chr. În baza acestei constatări se poate afirma că această datare reprezintă începutul importului sinopeean

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 299-305.

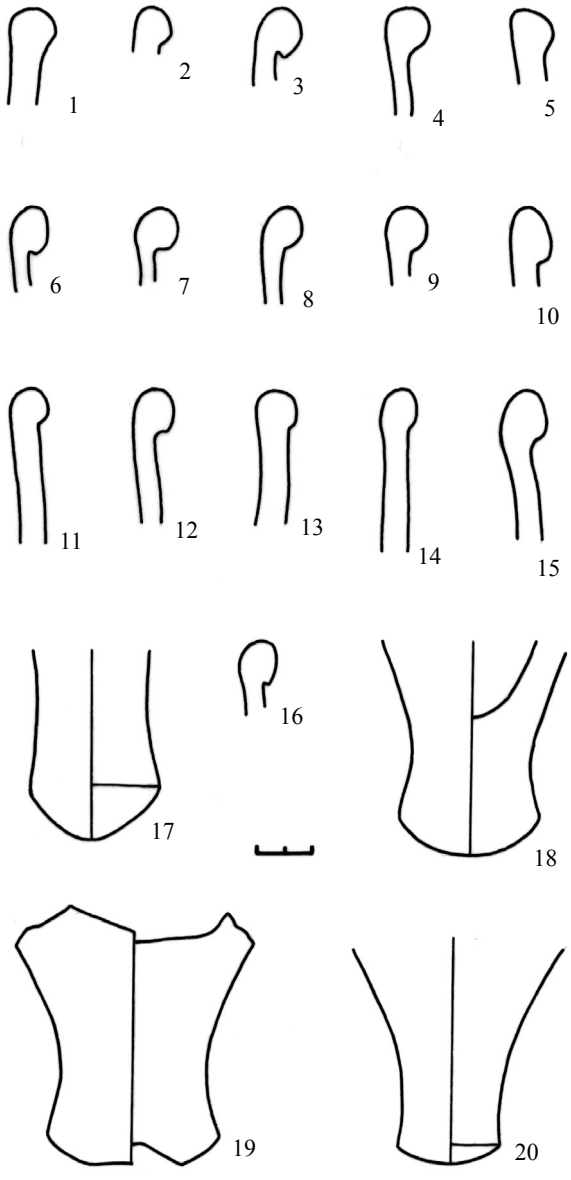

Fig. 1. Košary. Fragmente de amfore sinopeene.

la această localitate antică, de la gurile râului Asiak (Tiligul).

Analiza fragmentelor profilate permite evidenţierea câtorva variante ale tipului II de amfore sinopeene. Printre ele e şi varianta II-C (fig. 1/20), ce poate fi încadrată cronologic între sf. sec. IV - mij. sec. III a. Chr. (Монахов 2003, T. 102/3, 150). Câteva fragmente au fost atribuite variantei II-D (fig.1/3), având repere cronologice similare celor ale variantei II-C. Varianta II-E, datată între mij. sec. IV – sf. sec. IV a. Chr. (Монахов 2003, 153), este reprezentată doar prin câteva fragmente de buze (fig. 1/1, 13).

Fragmentele profilate de amfore sinopeene oferă o datare care nu diferă de cea propusă de materialul epigrafic amforistic.

Din lotul de ştampile amforistice sinopeene de la Košary remarcăm şi câteva exemplare timpurii, aparţinând grupei I (Papuci-Władyka & Kokorzhitskaia 2002), conform celei mai recente clasificări de ştampile sinopeene elaborate de N. Conovici (Conovici 1998). Dacă numele astynomului Ιστιαῖος este cunoscut bine în ştampilarea sinopeeană, atunci numele producătorului Ορτος, redat la genetiv, este întâlnit de noi pentru prima dată (catalog, nr. 1).

Un lot de 9 ştampile se încadrează în grupa II cronologică, care cuprinde perioada dintre anii 333 şi 295 a. Chr. Dintre ele două exemplare sunt executate cu aceeaşi matrice (catalog, nr. 2, 3), aparţinând magistratului Πρωτοφάνης şi producătorului Ποσειδώνιος. Două ştampile nu au păstrat numele eponimului, ci doar denumirea magistraturii şi numele producătorul Νειμήνιος (catalog. nr. 5,6). Activitatea astynomului Ἐπὶελπος 1 este reprezentată în acest lot de ştampila nr. 7. Aceluiaşi magistrat aparţine şi ştampila nr. 9. Ştampilele acestui magistrat se întâlnesc frecvent pe toartele vaselor, dar foarte rar pe ţigle (Conovici, 1998, 58). Simbolul strugure, prezent în această ştampilă, este în cazul dat cel al eponimului. De activitatea acestui magistrat este legată activitatea producătorului Πρυτάνιος (catalog, nr. 8). În cazul acestui exemplar nu putem fi siguri că ar putea fi o ştampilă a lui Ἐπὶελπος 1, întrucât numele eponimului, păstrat parţial, se termină în ος, pe când în toate ştampile cunoscute ale magistratului Ἐπὶελπος 1 numele lui este redat la genetiv.

Opt ştampile aparţin grupei III, datată între anii 295-280 a. Chr. Patru ştampile ale acestei grupe aparţin magistratului Μνησικλῆς 1, având numele diverşilor producători cu care activase: Φιλοκράτης, Πίθης, Τεύτρας (catalog, nr. 11-14).

Activitatea eponimului Βόρυς 1 este prezentată prin două ştampile, cu numele a doi producători diferiţi: Πίθης şi Ἱκέσιος (catalog, nr. 16, 17). Este interesantă ştampila nr. 17, unde alături de simbolul eponimului cap bărbătesc, apare suprapus un alt cap, care ar putea fi capul lui Helios, reprezentându-l pe producătorul Ἱκέσιος.

Reconstituirea ştampilei nr. 15 ne-a permis să citim numele astynomului Ζωπυρίων, cunoscut în grupa III, dar fără a putea reconstitui numele producătorului.

Patru ştampile cu datare certă aparţin grupei IV, datate cu anii cca 279-258 a. Chr. Două aparţin eponimului Αἰσχίνης 3, care avea drept simbol ghioaga (catalog, nr. 19, 20).

Mai puţin obişnuită pentru ştampilele sinopeene pare a fi piesa nr. 21, care este o ştampilă de producător, ce conţine două nume proprii, nici unul dintre ele nu reprezintă funcţionarul de stat – astynomul. Primul rând din legenda acestei ştampile indică meseria persoanei, în cazul dat cea de olar „κεραμεύς," numele căruia urmează în rândul doi 'Ερμων, mai jos, în cel de al treilea rând, apare numele Μητροδόρος, la genitiv, care ar putea fi, în acest caz, patronimicul lui 'Ερμων. Numele acestui producător (olar) este cunoscut în grupa IV şi chiar la începutul grupei V (Conovici 1998, 87).

Nu avem certitudine deplină în citirea corectă a ştampilei nr. 22, dar sigur este că numele Καλλισθένης, la genitiv, aparţine producătorului, activitatea căruia este atestată în grupele III-IV.

Păstrarea insuficientă a unor ştampile nu a permis reconstituirea lor integrală. De exemplu, ştampila nr. 23, în care s-a putut citi parţial numele Ποσειδώνιος, nu oferă multe şanse pentru o datare certă. Acest nume propriu este cunoscut la toate etapele ştampilări la Sinope, aparţinând atât producătorilor, cât şi eponimilor.

Cel mai târziu exemplar de epigrafie amforistică sinopeeană la Košary, este ştampila de producător (nr. 21), care datează cu anii '50 ai sec. III. Este posibil că anume acest diapazon cronologic reprezintă sfârşitul pătrunderii recipientelor amforistice ale acestui centru la această cetate.

Catalog de ştampile sinopeene[1]

1. **Ιστιαῖο(υ)**
'αστυ(νόμου).
''Ορθου vulturul pescar

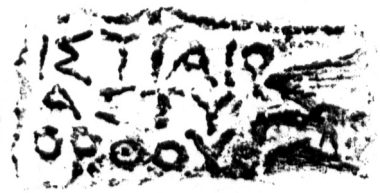

Gr. I, după Conovici. În prima publicaţie a piesei Ewdoksia Papici-Władyka, Kokorzhitskaia 2003, p. 320, fig.12/1, autorii ei susţin, în linii mari, aceeaşi datare. Întocmai la Пругло 1967, 46, № 2.

2. **[Πρωτ]οφάνους**
['αστυ]νόμου.
[Ποσειδ]ωνί(ου) floare de rodie→

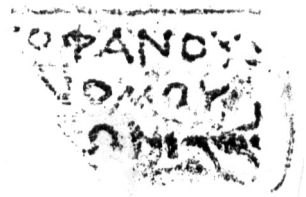

Magistrat din grupa II după Conovici, cca 329-328 a. Chr. Întocmai la Пругло 1967, 47, № 39.

3. **Πρωτοφά[νους]**
'αστυνό[μου].
Ποσει[δωνί(ου)] (floare de rodie) →

Magistrat din grupa II după Conovici, cca. 329-328 a. Chr. Întocmai la Пругло 1967, 47, № 39.

4. **Ποσείδωνιου**
'αστυνόμ(ου). tripied↑
[Διονυσίου]

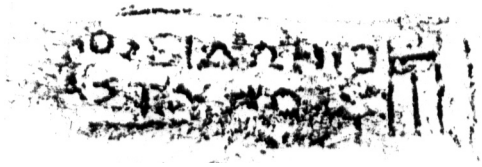

Aceeaşi ştampilă la Conovici, 1998, nr. 662, pe ţiglă. Întocmai la Придик 1917, № 711; Пругло 1967, № 39, 576. Astynom din sub grupa IIb Poseidonios 2, activitatea căruia poate fi încadrată între 323-319 a. Chr.

[1] Ştampilele marcate cu * au fost citite şi datate cu ajutorul domnului dr. Y. Garlan, căruia îi aducem sincere mulţumiri şi cu această ocazie.

5. .....
’αστυνόμ.
Νευμηνί[ο] [strugure]

Activitatea acestui producător începe în grupa a II, cca 333-296 a. Chr.

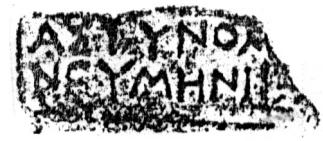

6.....
[’α]στυνό.
[Νε]υμηνί[ο] strugure

Activitatea acestui producător începe în grupa a II, cca 333-296 a. Chr.

7. **[’Επιέ]λπου**
[’ασ]τυνό(μου). strugure(?)
[Διονυσ]ίου

Gr.II (după Conovici). cca 333-296 a. Chr. Întocmai la Пругло 1967, 46, № 11; Cu un alt producător la Irimia 1980, 108, nr. 3.

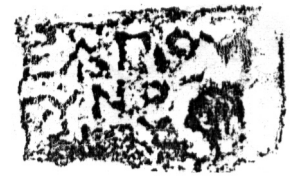

8.* **....ος**
’αστυνόμου.
Πρυτάνιος

După aranjarea legendei se poate presupune un producător care activase în grupa II, cca 333-296 a. Chr.

9.***[’Επιέλπο]υ**
[’αστ]υνό(μου]).
[Νικο]στρ[ά](το) tolbă↑

Gr.II, cca 333-296 a. Chr. Eponimul Epielpes 1.

10.* **[’Ηρωνύ]μου**
[’αστυνό](μου).
[Μανέω] spic, tripied↑

Gr. II cca 333-296 a. Chr.

11. **’αστυ[νόμου]**
Μνησικλέους. [strugure]
[Φιλοκρά]τους]

Gr. III, cca 295-280 a. Chr.

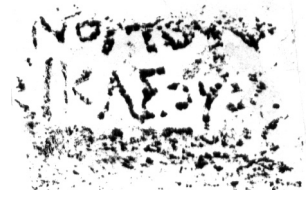

12. **[’αστυ]νόμου**
[Μνη]σικλέους. [strugure]
[Φιλο]κράτους

Gr.III, Litere mari (cca 295-280 a. Chr.). Придик 1917, 75, nr. 285-287; Conovici 1998, nr. 81. Strugurele este simbolul astynomului.

13. **’αστ[υνόμο[ῦν]**
τος Μνησικλῆς.
Τεύτρας strugure →

Gr. III, cca 295-280 a. Chr. Eponimul Mnesikles I. Întocmai la Conovici 1998, nr. 78-80.

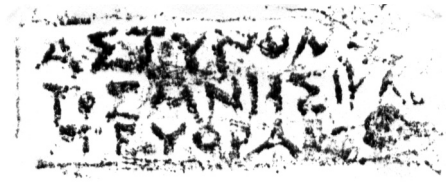

14. **ʼαστυνομοῦντος**
Μνησικλέους. strugure
Πυθέο[ν]

Gr. III, cca 295-280 a. Chr.

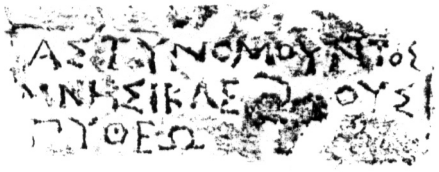

15. **ʼαστ[υνόμου]**
Ζωπ[υρίων]. (?)
Ε...

Dacă într-adevăr este Zopirion, atunci ar fi o ştampilă din grupa III cca 295-280 a. Chr., când este menţionată activitatea acestui eponim.

16.* **[Β]ό[ρ]ιος [ʼασ]τυ**
νομοῦντος.
Πυθέω[ν] cap bărbos →

Gr. III, după Conovici, cca 295-280 a. Chr. În prima publicaţie a piesei Ewdoksia Papici-Władyka, Kokorzhitskaia 2003, 320, fig. 12/2, prezintă o datare analogică.

17.* **ʼαστυνομοῦντος**
Βόρυος.
Ικεσιος capul lui Helios cu raze şi →

Acivitatea producătorului Hikesios este atestată în perioada cronologică cuprinsă între sfârşitul sec. IV şi începutul sec. III a. Chr. În această perioadă este semnalată şi activitatea astynomului Borios 1.

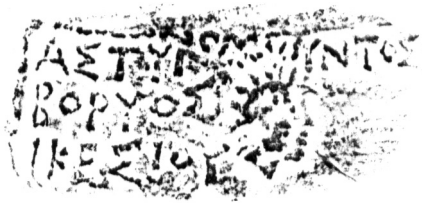

18.* **[Θεδωριδου]**
ʼαστυνόμου.
[Επιχάρ]ους cap de satir→

Gr. III, Eponimul Theudôres, producător Epichares I.

19. **ʼαστυνόμου**
Αἰσχίνου. ghioagă↓
Ἀττάλου

Gr. IV, după Conovici. Ghioaga este emblema astynomului. În unele cazuri ea este îndreptată în sus. Asemănător (cu alţi producători), la Conovici 1998, nr. 87. Producătorul Attalos îşi începe activitatea pe la mijlocul gr. III până la debutul grupei IV.

20.* **[ʼαστυνόμου]**
Αἰσχί[νου]. [strugure]
Πυθέω

Gr. IV, cca 279-258 a. Chr. Strugurele este simbolul eponimului.

21. **κεραμέυς**
Ερμων (του) emblemă lipsă
Μητροδώρ[ου]

Ştampilă de producător. Datează cu sf. gr. IV - înc. gr. V.

22.* **[’Επιδήμου]**
[’α]στυνόμ(ου).
[Κ]αλλισθένου

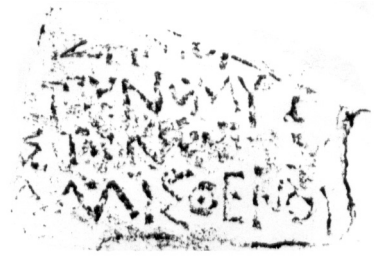

Dublă imprimare. Ar putea fi producătorul Kallisthénès din grupa III, cca 295-280 a. Chr. Asemănător la Rădulescu, Bărbulescu, Buzoianu, Cheluţă-Georgescu Pontica, 1988-1989, cu simbol cornul abundenţei, care este emblemă eponimică. Asemănător la Talcott ş.a.1956, 165, nr. 161.

23. **Ποσει/δώ[νιος]**

Legenda dispusă în jurul emblemei care nu s-a păstrat ? Posibil că est e vorba de producătorul Poseidônios (?)

24. **.....ο**
....ωνι pilos (?) kantharos↑

25. **.....**
[’**αστυνομ]οῦντος** simbol lipsă

26. **.....ος**
.....μ
.....υ..

27. [’**αστ[υνό[μ]**
.....σοτη
.....ο..

Bibliografie

Conovici 1998: N. Conovici, Les timbres amphoriques, 2 Sinope (tuiles timbrees comprises) (Bucarest-Paris 1998).

Irimia 1980: M. Irimia, Date noi privind aşezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului, Pontica XIII, 1980, 66-118.

Papuci-Władyka, Kokorzhitskaia 2002: E. Papuci-Władyka, T.N. Kokorzhitskaia, Greek Amphorae from the Polis-Ukrainian Excavations at Koshary, Odessa District (Fourth and Third Centuries B.C.) First Presentation. In: Transport and Trade in the Eastern Mediterranean, Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens September, 26-29, 2002, Athens 2003, 313-324.

Rădulescu ş.a. 1988-1989: A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluţă-Georgescu, Importuri amforice la Albeşti: Sinope. Pontica XXI-XXI, 1988-1989, 23-89.

Talcott ş.a. 1956: L. Talcott, B. Philippaki, G. Roger Edwards, V. Grace, Small objects from the Pnyx: II. Hesperia: Supplement X (Princeton, New Jersey 1956).

Брашинский 1980: И.Б. Брашинский, Греческий керамический импорт на Нижнем Дону (Ленинград 1980).

Зеест 1960: И.Б. Зеест Керамическая тара Боспоры. МИА 83, 1960.

Монахов 1992: С.Ю. Монахов, Динамика форм и стандартов синопских амфор. В сб.: Греческие амфоры (Саратов 1992), 263-304.

Монахов 2003: С.Ю. Монахов, Греческие амфоры в Причерноморье. Типология, каталог-определитель (Москва-Саратов 2003).

Придик 1917: Е.М. Придик, Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках Эрмитажного собрания (Петроград 1917).

Пругло 1967: В.И. Пругло, Синопские амфорные клейма из Мирмекия. КСИА 109, 1967, 42-47.

Sinope amphorae at Košary site, Odessa district, Ukraine

Abstract

Amphoral ceramics constitute the majority of all artefacts discovered at the Greek site Košary. The study of amphoral material made it possible to identify ten Greek centres which delivered their goods to the local market in amphorae. In the 4th-2nd c. BC Sinope becomes the main supplier of olive oil to the markets of the North-western Pontic area. Sinope amphorae are identified not only by its profile fragments but also by approximately 30 stamps which allow a reconstruction of a comparatively realistic picture of the distribution of the goods from Sinope. Amphoral fragments and stamps suggest that the 4th – first quarter of the 3d c. B.C. was a peak in the development of relations between Sinope and the inhabitants of Košary.

List of illustrations:

Fig. 1. Košary. Fragments of Synop amphorae.

Синопский амфорный импорт на городище Кошары, Одесская область, Украина

Резюме

Керамический амфорный материал составляет львиную долю всех артефактов найденных на греческом городище Кошары. Изучение амфорного материала позволил выделить 10 греческих центров производителей, которые ввозили на местный рынок свои товары в амфорах.

В IV-II вв. до Р.Х. Синопа становится главным поставщиком оливкового масла на рынки северо-западного Причерноморья.

Синопский амфорный материал представлен не только профильными фрагментами, но и около 30-ю клеймами, которые позволяют воссоздать, сравнительно реальную, картину распространения товаров Синопы на данном городище. Фрагменты амфор и амфорные клейма позволили предположить, что пик поступления амфор Синопы на Кошарское городище приходился на конец IV в.- первую четверть III в. до Р.Х.

Список иллюстраций

Рис. 1. Кошары. Фрагменты синопских амфор.

02.03.2007

Evgeniya Redina, Muzeul de Arheologie din Odesa, str. Lanjeronovskaia 4, Ucraina, e-mail: eugeniya_redina@mail.ru;

Dr. Natalia Mateevici, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, st. 31 August, 121-A, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: amforaelada@yahoo.com

UN ASPECT AL ECONOMIEI TRACE: SCLAVI PENTRU SARE

Marius Alexianu

Aportul surselor literare la reconstituirea diferitelor aspecte ale economiei trace este, după cum se ştie, foarte redus, datorită rarităţii informaţiilor de această natură. În această situaţie, chiar dacă unele texte nu aparţin unui istoric sau geograf, care, în principiu, se bucură de un grad sporit de credibilitate, am considerat oportună analizarea a trei izvoare literare aparţinând lexicografiei (Pollux), de altfel singurul inclus în *Fontes Historiae Dacoromanae* (1964, 622) şi paremiografiei (Zenobius şi Diogenianus), referitoare la modalitatea de aprovizionare cu sare a zonei de interior a Traciei.

Iată *lemma* din Pollux (VII, 14) consacrată termenului *halonetoi*:

ἁλώνητοι δ᾽ἐκαλοῦντο οἱ μηδενὸς ἄξιοι τῶν οἰκετῶν, ὅτι τῶν Θρᾳκῶν οἱ μεσόγειοι ἁλῶν ἀντικατηλλάττοντο τοὺς οἰκέτας.

cu traducerea românească respectivă:
„Sclavii care nu erau buni de nimic se numeau «vânduţi pentru sare», deoarece tracii din interior dădeau sclavi în schimbul sării" (cf. Iliescu, Popescu, Ştefan, 1964, 623).

Considerăm potrivit să prezentăm şi propria noastră traducere, mai puţin expresivă, dar mai precisă semantic:

„Cumpăraţi cu sare se numeau sclavii fără nici o valoare, deoarece tracii din interior schimbau sclavii pe sare".

La Zenobius Paremiographus (2.12.1-3) întâlnim următoarea explicaţie:

ἁλώνητον ἀνδράποδον: ἴσον τῷ, βάρβαρον καὶ εὐτελές. Εἰς τὴν μεσόγειον γὰρ ἀναβάντες οἱ ἔμποροι ἐκόμιζον ἅλας, ἀνθ᾽ ὧν τοὺς οἰκέτας ἐλάμβανον.

„Sclav vândut contra sării: egal cu un barbar şi care valorează puţin. Urcând în interiorul ţării, negustorii duceau sare în schimbul căreia primeau sclavi". (traducere de M. Alexianu)

Aceeaşi explicaţie, abreviată, apare şi la Diogenianus (1.100.1-3) cu o completare interesantă însă:

ἁλώνητον ἀνδράποδον: τὸ εὐτελές, τὸ πρὸς ἅλας ὠνηθέν. Ὅθεν καὶ Μένανδρος· Θρᾷξ εὐγενὴς εἶ πρὸς ἅλας ὠνημένος.

„Sclav vândut pentru sare: cel care valorează puţin, cel cumpărat pentru sare. De unde şi Menandru spune: «Eşti un trac de neam bun dacă cumperi sare»". (traducere de M. Alexianu)

După cum se poate observa, este vorba de trei menţiuni asemănătoare în general, dar diferite în detalii.

La prima vedere, enunţurile sunt de o claritate remarcabilă. Dar, cum vom vedea, aceste mici texte trimit la realităţi complexe (uneori contradictorii în ce priveşte interpretarea antică a acestora), putându-se desprinde următoarele idei:

1. La tracii din interiorul ţării (acestora) exista o categorie de sclavi vânduţi pentru sare şi care erau numiţi în greceşte ἁλώνητοι.
2. Aceştia sunt definiţi de autori ca fiind „fără nici o valoare" (Pollux), „barbari" şi „care valorează puţin„ (Zenobius, Diogenianus).
3. Tracul care poseda astfel de sclavi aparţinea aristocraţiei trace, elitei locale (εὐγενής).
4. Cei care practicau acest tip de comerţ se deplasau dintr-o zonă de joasă altitudine spre una mai înaltă (ἀναβάντες = 'urcând').
5. Odată ajunşi în zona mai înaltă, negustorii (ἔμποροι) respectivi, ce transportau cu ei sare, obţineau sclavi în schimbul acesteia.

Având în vedere autorii cărora le aparţin aceste menţiuni, principala problemă este cea a credibilităţii. În vederea stabilirii gradului de credibilitate, considerăm necesară o analiză mai detaliată referitoare la terminologia referitoare la sclavi, precum şi la contextul istoric, atât cât este cunoscut.

Se cuvine să remarcăm, întâi de toate, că lexemele utilizate pentru a explica ἁλώνητοι / ἁλώνητον aparţin terminologiei greceşti consacrate sclaviei Astfel, οἰκέτης prezintă sensurile de „sclav domestic", dar şi de sclav în general, fiind un echivalent pentru δοῦλος) (Liddell *et al.* 1996

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 307-310.

s.v.) De asemenea, ἀνδράποδον (τό) avea sensul vechi de „sclav –pradă de război" (Ducrey 1999, 25), cunoscând, însă, schimbări de sens atât de mari, după cum a demonstrat Placido (1997, 106), încât nu este de mirare că Zenobius, ca şi numeroşi alţi autori de altminteri, îl echivalează *in facto* cu οἰκέτης şi, deci, cu δοῦλος. Totuşi, nu excludem ipoteza că menţionarea lexemului ἀνδράποδον la Zenobius să fi avut intenţia de a se referi la sclavii proveniţi din prăzile de război.

În ce priveşte termenul ἁλώνητος, acesta este un compus grec transparent (după modelul ἀργυρώνητος = ‚cumpărat cu argint', atestat încă la Herodot, 4.72), format din subst. ἅλς, ἁλός = ‚sare' şi adj. ὠνητός, ὠνητή, ὠνητόν = ‚cumpărat').

In consecinţă, utilizarea terminologiei greceşti consacrate referitoare la sclavi constituie un prim argument în favoarea credibilităţii acestor texte.

Sub aspectul veridicităţii istorice, aceste texte care nu au beneficiat, din câte cunoaştem până în prezent, de o abordare analitică, corespund cu rezultatele cercetărilor mai recente. Astfel, este de notorietate faptul că Tracia constituia un adevărat rezervor de sclavi pentru satisfacerea necesităţilor economice ale lumii greceşti (Braund, Tsetskhladze 1989, 114) şi în acest context cităm o formulare ce ni se pare memorabilă: „Thrace specialized in the capture and resale of slaves" (Morris şi Papadopoulos 2005, 30). Faptul că sclavii nu au lăsat nici un fel de urmă identitară sub aspect strict arheologic şi că reflectarea lor epigrafică este uneori înşelătoare nu trebuie să conducă la subestimarea rolului acestora în cadrul raporturilor economice traco-greceşti, sclavii fiind consideraţi în exegeza actuală una din principalele resurse economice ale Traciei (Picard 2007).

Pe de altă parte, trebuie să subliniem ca fiind foarte plauzibil faptul că tracii din interior, situaţi într-o zonă nonsaliferă, recurgeau la acest tip de troc pentru a-şi satisface nevoile de sare, un produs indispensabil nu numai pentru sapiditatea stimulativă pentru alimentaţia umană şi animală, ci şi pentru conservarea produselor alimentare pentru perioada anotimpurilor neproductive (Moinier 1997, 17-23).

O analiză mai atentă a termenului generic de ἔμποροι în acest context sugerează existenţa unei categorii specializate de negustori (care în schimbul sării obţineau sclavi) pe care aceştia, foarte probabil, îi vindeau ulterior negustorilor propriu-zişi de sclavi, numiţi σωματέμποροι ('negustori de trupuri').

Prin urmare, este evident că şi referenţialitatea istorică constituie un argument în favoarea credibilităţii acestor izvoare literare lexicografice şi paremiografice.

Claritatea enunţurilor citate ascunde însă şi o contradicţie: pe de o parte, se afirmă că tracii din interior oferă sclavi în schimbul sării, o resursă naturală care le lipseşte şi le este indispensabilă, iar pe de altă parte aceşti οἰκέται, numiţi ἁλώνητοι, sunt consideraţi de valoare redusă sau chiar lipsiţi de valoare. Credem că nu greşim dacă vedem în această caracterizare reflexul unei mentalităţi mediteraneene, evidente şi în cazul lui Pollux. Putem presupune că în acest caz este vorba de un soi de *interpretatio graeca*, având în vedere că obţinerea sării prin evaporarea apei de mare în bazine litorale naturale sau amenajate constituia o operaţiune comună în spaţiul circummediteranean (Moinier 1997, 18). Dimpotrivă, după cum rezultă din citatul final din textul lui Diogenianus, tracul care poseda asemenea ἁλώνητοι era considerat εὐγενής, calificativ care prezintă în acest context conotaţia „bogat"; cu alte cuvinte, aceşti sclavi despre care în acelaşi text se afirmă că aveau o valoare redusă, ceea ce era valabil din punct de vedere grecesc, prezentau, în fapt, o valoare comercială apreciabilă, din punctul de vedere al tracilor.

Deci, în aceste texte, trebuie operată distincţia între două tipuri de enunţuri:

1. *verosimile*, căci în zonele de interior ale tracilor, lipsite de sare, necesităţile respective erau satisfăcute prin comerţ, în cazul de faţă oferindu-se în schimb sclavi;
2. *subiective*, întrucât pentru un autor grec ca Pollux din Naucratis (Egipt), impregnat de mentalitatea mediteraneană, sclavii vânduţi contra sării nu puteau fi decât lipsiţi de valoare economică (μηδενὸς ἄξιοι) având-se în vedere că sarea în spaţiul mediteranean era un produs banal (Moinier 1997, 18).

Din păcate, există câteva probleme care nu pot fi elucidate sau nu pot fi pe deplin elucidate.

Semnalăm, întâi de toate, absenţa oricărui detaliu de natură cronologică în textele lui Pollux şi Zenobius. Totuşi, avînd în vedere faptul că cei doi autori utilizează în mod constant verbele la

imperfect (Pollux: ἀντικατηλλάττοντο; Zenobius: ἐλάμβανον) şi ţinând seama de perioada în care au trăit aceştia (cf. Hornblower, Spawforth, 1996, *s.v.*), *terminus ante quem* este, evident, secolul I p. Chr. În schimb, un indicator cronologic deosebit de important constă in menţionarea într-un context ilustrativ pentru ἁλώνητοι de către Diogenianus a celui mai de seamă reprezentant al comediei noi, Menandru (342-290 a. Chr.). Aşadar, practicarea acestui tip de comerţ trebuie plasată cu certitudine în perioada preromană a Traciei, începând cel puţin din secolul al IV-lea a. Chr. Dar acest tip de troc a fost practicat, foarte probabil, cu mult înainte de a fi atestat de izvoarele scrise.

Din punct de vedere geografic, în afară de detaliile din care rezultă că este vorba de o zonă mai înaltă situată în interiorul ţării), nu dispunem de nici un alt indiciu care să ne îngăduie o plasare mai precisă, ipotezele de localizare plecând de la aceste prea sumare indicaţii fiind prea numeroase ca să ne oprim asupra uneia sau alteia.

Pe de altă parte, nu există nici o menţiune expresă referitoare la „naţionalitatea" acestor negustori, nefiind cu totul clar dacă aceştia sunt greci, deşi contextul sugerează această atribuire.

De asemenea, nu dispunem de nici un detaliu referitor la intensitatea şi frecvenţa acestor schimburi comerciale care par a fi considerabile dacă ar fi să ţinem seama de imperativul satisfacerii necesităţilor de bază ale tracilor din interior. Din punct de vedere lingvistic, însuşi faptul că această categorie de sclavi traci prezintă o denumire aparte constituie un argument în favoarea existenţei lor timp de secole.

În pofida acestor inconveniente, aceste texte, credibile mai ales sub aspectul comerţului sclavisare, prezintă o importanţă evidentă pentru reconstituirea structurii sociale şi a vieţii economice cotidiene la tracii μεσόγειοι. Într-un context verosimil, deşi abia sugerat, al unor parametri geografici opuşi, acelaşi ax comercial apare în direcţie ascendentă ca un drum al sării, iar în direcţie descendentă ca unul de sclavi. Pe de altă parte, mi se pare demn de semnalat că aceşti negustori, care schimbau la tracii din interiorul ţării sarea pe sclavi, par să constituie o categorie specializată, diferită de σωματέμποροι (Liddell *et alii*, *s.v.*), adică de negustorii de sclavi propriu-zişi cărora, foarte probabil, le erau vânduţi aceşti ἁλώνητοι în vederea unei valorificări ulterioare.

Sperăm ca aceste texte să fie luate în considerare pe viitor de studiile de istorie a economiei trace, întrucît, dacă ar fi să cităm doar cele două sinteze de referinţă din istoriografia bulgară ce cuprind dezvoltări ori capitole dedicate economiei (Danov 1976, *passim*; Fol, Jordanov, Porozhanov, Fol 2000, 131- 146), acest aspect important al trocului sclavi traci-sare nu este deloc reflectat.

Bibliografie

Braund, **Tsetskhladze 1989:** D.C. Braund, G.R. Tsetskhladze, The Export of Slaves from Colchis. The Classical Quarterly, New Series 39, No. 1, 1989, 114-125.

Danov 1976: H.M. Danov, Tracia antică (Bucureşti 1976).

Ducrey 1999: P. Ducrey, Le traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique des origines à la conquête romaine[2] (Paris 1999).

Fol, Jordanov, Porozhanov, Fol 2000: Al. Fol, K. Jordanov, K. Porozhanov, V. Fol (eds.), Ancient Thrace (Sofia 2000).

Hornblower, Spawforth 1996: S. Hornblower, A. Spawforth (eds.), The Oxford Classical Dictionary, 3° edition (Oxford 1996).

Iliescu, Popescu, Ştefan 1964: V. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ştefan, Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes (Bucureşti 1964).

Liddell, Scott, Stuart Jones, Mckenzie 1996: H.G. Liddell, R. Scott, H. Stuart Jones, R. Mckenzie, A Greek-English Lexicon (Oxford 1996).

Moinier 1997: B. Moinier, Sel et société (Paris 1997).

Morris, Papadopoulos 2005: S.P. Morris, J.K. Papadopoulos, Greek Towers and Slaves: An Archaeology of Exploitation, American Journal of Archaeology 109, no. 2, 2005.

Picard 2007: O. Picard, Esquisse d'une histoire des rapports économiques entre Grecs et Thraces (sub tipar), Proceedings of the Xth International Congress of Thracology, Komotini, 2007.

Placido 1997: D. Plácido, Los „oikétai", entre la dependencia personal y la producción para el mercado. Schiavi e dipendenti nell'ambito dell „oikos" y la producción para el mercado, Atti del XXII Colloquio GIREA Pontignano (Siena), 19-20 nov. 1995, 1997.

Un aspect de l'économie thrace: esclaves contre sel

Résumé

Le but de cet article est de démontrer la crédibilité (même si partielle) de quelques sources lexicographiques (Pollux) et parémiographiques (Zenobius, Diogenianus), surtout en ce qui concerne le troc esclaves-sel pratiqué par les membres de l'aristocratie thrace d'une zone intérieure du pays à partir au moins du IVème s. av. J.-C.

Аспект экономики фракийцев: рабы за соль

Резюме

Целью данной статьи является доказательство достоверности (пусть даже частичное) некоторых лексикографических (Поллукс) и паремиографических (Зенобий, Диогениан) источников. В первую очередь речь идет об обмене рабов на соль, практикуемом некоторыми представителями фракийской аристократии из глубинных регионов фракийских земель, начиная как минимум IV веком до н.э.

1.03.2007

Dr. Marius Alexianu, Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi, B-dul Carol I, nr. 11, 700506, Iaşi, România,
e-mail: alexianumarius@yahoo.com

EXPEDIȚIA AMIRALULUI HISTRIAN HEGESAGORAS ÎN VESTUL MĂRII NEGRE

Octavian Bounegru

Într-un decret onorific descoperit la Histria este descris un foarte interesant episod militar petrecut, probabil, pe la jumătatea secolului II a. Chr. Traducerea acestei prețioase inscripții este după cum urmează (Pippidi 1983, nr. 64) „Sfatul şi Adunarea poporului au hotărât, la propunerea synedrilor: deoarece s-a întâmplat ca teritoriul <şi fortăreața> de dincolo să fie ocupate în timpul războiului nedeclarat pornit împotriva noastră de mesambrieni, care au săvârşit multe şi mari nelegiuiri față de templul lui Apollon, împingând cetatea în cele mai mari primejdii; iar histrienii, rude, prieteni şi plini de râvnă față de poporul nostru – ne-au trimis într-ajutor corăbii lungi şi ostaşi, punând mai mare peste aceştia pe amiralul cu puteri depline Hegesagoras al lui Monimos, bărbat destoinic şi inimos, care venindu-ne în sprijin a păzit împreună cu noi şi ceilalți aliați orașul, teritoriul şi porturile, iar cât priveşte cetățuia de la Anchialos – ajunsă în mâini străine şi stăpânită de duşmani, din care pricină orașul şi veniturile noastre au avut de suferit amarnic – a luat-o cu asalt, împreună cu noi şi cu ceilalți aliați, distrugând-o până în temelii; iar în timpul plutitului spre Anchialos – inamicii atacând flota – şi-a pus viața în primejdie înfruntând forțe superioare, biruind pe vrăjmaşi şi capturând, împreună cu noi şi cu ceilalți aliați, o corabie cu întregu-i echipaj; iar în timpul debarcărilor, curajos în încăierări şi în orice altă împrejurare războindu-se ca un adevărat iubitor de primejdii – a ieşit mereu biruitor, însufleţindu-şi oştenii şi făcându-i folositori cât a ținut războiul; pentru ca, deci, poporul să-şi arate recunoştința față de bărbații destoinici – într-un ceas bun! – Sfatul şi Adunarea să hotărască: Să fie lăudat pentru aceste temeiuri norodul histrian – prieten, rudă şi aliat al nostru – pentru că ne-a trimis în ajutor pe amiralul Hegesagoras al lui Monimos, şi să se reînnoiască onorurile altădată votate histrienilor. De asemenea, să fie încununat Hegesagoras, fiul lui Monimos, cu cunună de aur la sărbătoarea Dionysiilor şi să i se înalțe o statuie de bronz care să-l înfățişeze armat, pe un bot de corabie. Statuia să-i fie aşezată în templul lui Apollo Tămăduitorul, iar acest decret să fie săpat pe soclu. Onorurile să fie proclamate şi la Histria, în timpul celebrării concursurilor, pomenirea lor făcându-se de fiecare dată de colegiul de...”

Prin acest decret, un cetățean al Histriei, Hegesagoras al lui Monimos, este onorat de o cetate ioniană de pe litoralul vest-pontic, al cărei nume nu este indicat în inscripție, dar care, din context, nu putea fi alta decât Apollonia (azi Sozopol – Bulgaria), pentru meritele deosebite dovedite cu ocazia unui război purtat între Apollonia şi vecina ei, Mesambria. Acțiunea se petrece, cum am arătat, în secolul II a. Chr.

Partea centrală a acestui document oficial emis de Sfatul şi Adunarea apolloniaților este reprezentată de motivația emiterii decretului, în care, enumerându-se faptele de arme prin care s-a remarcat Hegesagoras, sunt menționate, de fapt, principalele etape ale expediției conduse de acesta. Ea reprezintă singura atestare epigrafică consistentă din lumea pontică, în care este descrisă o expediție navală, combinată cu acțiuni terestre. Această descriere, pe cât de sumară, pe atât de precisă în termeni si exprimare, permite reconstituirea în detaliu a războiului dintre cele două cetăți, la care flota histriană şi-a adus o contribuție decisivă.

Declanşarea războiului; consecințe pentru apolloniați

Cadrul geografic în care s-au derulat acțiunile armate, navale şi terestre, se plasează în zona golfului Burgas, cel mai adânc golf de pe coasta vestică a Mării Negre. Pe coasta sudică a acestui golf se găsea orașul ionian Apollonia şi, ceva mai la nord, Mesambria, colonie megariană. Teritoriul Apoloniei cuprindea în această epocă practic întreaga coastă a golfului. În sistemul de apărare a acestui teritoriu un rol decisiv îl juca o mică aşezare plasată pe malul opus față de Apollonia, Anchialos (azi Pomorije), care este menționat de Strabon ca „orăşel” (*polichnion*) fondat de apolloniați (Laza-

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 311-316.

rov 1998, 86-89). Pe lângă aşezarea civilă, în care se desfăşura o activitate comercială intensă, Anchialos dispunea, aşa cum arată textul inscripţiei, de un fort militar (*phrourion*) care supraveghea întreaga coastă a golfului şi care a reprezentat de altfel şi mobilul începerii războiului dintre apolloniaţi şi mesambrieni.

Războiul este declanşat prin surprindere de către Mesambria care, fără o declaraţie prealabilă, atacă fulgerător fortăreaţa de la Anchialos şi o cucereşte, debarcând în acelaşi timp trupe chiar în apropierea oraşului Apollonia, distrugând sanctuarul lui Apollon Tămăduitorul, protectorul oraşului. De altfel, Anchialos se afla în imediata apropiere a Mesambriei, la 70 de stadii (adică aproximativ 12 km) spre sud, aşa cum o arată *Periplus Ponti Euxini,* ceea ce explică, printre altele, succesul rapid al mesambrienilor (Müller 1965, I, 85).

Expresia *polemon anepangelton* care apare în primele rânduri ale inscripţiei şi care desemnează o agresiune declanşată fără o declaraţie formală, este pentru prima oară menţionată într-un document epigrafic. Ea mai apare într-un pasaj din Polybios (IV, 14, 4), în care este menţionat atacul declanşat de etolieni împotriva vecinilor lor, fără declaraţie de război. În epoca elenistică aceasta reprezenta, potrivit surselor de care dispunem, o practică curentă, ea vizând, cum este lesne de înţeles, surprinderea adversarului (Kiechle 1958, 129; Ducrey 1968, 4; Garland 1971, 29). Dintre numeroasele exemple care vorbesc despre asemenea metode, este suficient să amintim războiul declanşat în anul 272 a. Chr. de către Pyrrhos, regele Epirului, împotriva Spartei, eveniment care a avut un larg răsunet în epocă (Bengston 1963, 102).

Acţiunea surprinzătoare a mesambrienilor a urmărit două obiective precise, anume anihilarea fortăreţei de la Anchialos şi distrugerea sanctuarului lui Apollon, acţiune care avea în vedere intimidarea adversarului prin impactul psihologic pe care îl putea avea asupra apolloniaţilor un asemenea sacrilegiu, ce constituia o gravă infracţiune asupra dreptului divin.

De la bun început, Apollonia se găsea în pragul ruinei întrucât, deşi oraşul nu fusese cucerit, întreg sistemul de apărare a teritoriului, vital pentru supravieţuirea locuitorilor, era anihilat. Astfel, oraşul nu mai putea fi aprovizionat cu cereale, nu mai putea beneficia de resursele oferite de pescăriile şi salinele din apropierea coloniei lor, Anchialos, şi nici de avantajele economice pe care le implica controlul golfului Burgas, care erau reprezentate, în principal, de veniturile obţinute din taxele portuare impuse pe circulaţia mărfurilor în zonă (Chamoux 1981, 214). La aceste venituri se referă, fără nici o îndoială, termenul *prósodoi* – „venituri", care apare la începutul inscripţiei.

Apelul la alianţă

În aceste condiţii foarte dificile pentru apolloniaţi, aceştia fac apel la o mai veche alianţă cu Histria, alianţă în virtutea căreia, cu un secol mai înainte, histrienii le trimiseseră în ajutor corpul expediţionar condus de Callicrates. În sistemul relaţiilor politice complexe din epoca elenistică încheierea unor raporturi de alianţă (*symmachia*) sau de prietenie (*philia*) consfinţite între două cetăţi, reprezentau o practică curentă. Printr-o asemenea alianţă, pe de-o parte se recunoştea în limbajul diplomatic independenţa teoretică a celor două oraşe, şi se consfinţeau pe de alta clauzele prin care se acorda ajutor militar în caz de nevoie. Alianţa politică dintre Histria şi Apollonia este sugerată în preambulul decretului în onoarea lui Hegesagoras şi explicit formulată în dispoziţiile sale finale. În virtutea acestei alianţe, histrienii pregătesc un corp expediţionar.

Organizarea corpului expediţionar condus de Hegesagoras

Textul inscripţiei arată foarte precis că Histria a trimis în ajutorul apolloniaţilor corăbii de război şi soldaţi. Deşi nu se precizează numărul acestora, o atenţie specială merită a fi acordată forţelor militare din care era compus acest ajutor. Este vorba, în primul rând, de *ploia te makra*, „corăbii lungi" adică nave de luptă. Termenul „corăbii lungi" este frecvent menţionat în sursele istorice antice şi în inscripţii. Prin acest termen erau desemnate în general vasele de război, fără a se preciza rangul acestora (monere, triere, pentere etc.), ci doar pentru a le deosebi de navele comerciale.

Diferenţa esenţială dintre navele de război şi cele comerciale, în afară de modul în care erau înarmate primele, consta în raportul dintre lungime şi lăţime: în timp ce la corăbiile comerciale şi de transport raportul dintre lungime şi lăţime nu depăşea 1:3,5, la navele de luptă acesta ajungea până la 1:7. Un alt element fundamental pentru navele de război era prora prevăzută cu cioc („eperon"),

destinat spargerii bordajului navelor adverse (Casson 1971, 145; Guillerme 1993, 79).

Datorită vitezei lor şi a capacităţii de luptă, „corăbiile lungi" erau folosite frecvent în incursiunile lor de către piraţi, aşa cum o atestă mai multe inscripţii de la Cos, Thera şi Rhodos. Astfel de „corăbii lungi" sunt menţionate şi într-o inscripţie de la Callatis.

La escadra de nave de luptă pregătită de histrieni pentru a fi trimisă în ajutorul apolloniaţilor se adăuga un contingent de soldaţi, pregătiţi pentru acţiuni terestre. Aceste pregătiri sugerează faptul că, de la bun început, corpul expediţionar organizat de histrieni era destinat atât unor acţiuni navale, cât şi terestre. Din acest punct de vedere, titulatura cu care este învestit comandantul corpului expediţionar, Hegasagoras al lui Monimos, oferă indicii preţioase privind organizarea expediţiei. În inscripţie Hegesagoras este numit *nauarchos autokrator*, adică „amiral cu puteri depline", titulatură care are o semnificaţie precisă.

Trebuie remarcat mai întâi că titlul de *nauarchos autocrator*, menţionat doar în această inscripţie, denumeşte o magistratură extraordinară, impusă de gravitatea situaţiei în care urma să se poarte războiul. Era vorba de o situaţie extrem de dificilă în care se găsea Apollonia, după atacul fulgerător al mesambrienilor. Titlul de *nauarchos autocrator* cu care este onorat Hegesagoras arată că acestuia i s-a încredinţat, de la bun început, comanda unică nu numai a escadrei histriene, ci şi a întregii forţe aliate care urma să lupte împotriva Mesambriei, adică forţele reunite ale Histriei, Apolloniei şi ale altor aliaţi, care sunt amintiţi, dar nu şi numiţi în inscripţia de faţă.

Magistratura cu care este învestit Hegasagoras este aşadar una extraordinară, impusă de necesităţi stringente, tot aşa cum este cazul unui *strategos autokrator*, menţionat în mai multe inscripţii din zona egeeană (Scheele 1932, 3-10), sau chiar la Histria, în cazul lui Agathocles al lui Antiphilos, învestit cu funcţia de „strateg cu puteri depline" pentru apărarea teritoriului de incursiunile tracului Zoltes (Pippidi 1983, nr. 15).

Potrivit surselor antice, Aristotel în special, dar şi unele inscripţii, în ierarhia militară din epoca greacă şi elenistică *nauarchoi* nu erau asimilaţi generalilor, ci se găseau pe o poziţie imediat inferioară acestora (Jourdan 1975, 119-122). Aristotel spune: „Se numesc generali (*strategoi*) şi comandanţi şefi (*polemarchoi*) ofiţerii de acest rang. Apoi, dacă erau unităţi de cavalerie, de infanterie sau de marină, se instituiau uneori pentru aceste arme ofiţeri numiţi amirali (*nauarchoi*), comandanţi ai cavaleriei (*hipparchoi*) sau comandanţi ai infanteriei (*taxiarchoi*)".

Rezultă astfel că *nauarchia* era o funcţie militară pentru marină, instituită mai mult sau mai puţin excepţional, ca şi în cazul pe care îl analizăm aici. De altfel, este ştiut astăzi că în epoca elenistică *nauarchoi* se găseau sub comanda strategilor şi erau, în cele mai multe cazuri, amirali care comandau forţe militare mixte, navale, dar şi terestre.

Pe de altă parte este interesant de subliniat faptul că, până târziu în epoca romană, amiralii (*nauarchoi*) erau angajaţi ca mercenari în nenumăratele conflicte în care erau implicate şi forţe navale. Un exemplu celebru este cel al lui Seleucos din Rhodos, care a luptat în mai multe rânduri în slujba lui Augustus şi care, pentru meritele sale, primeşte de la acesta cetăţenia romană şi este scutit complet de impozite şi taxe, atât el cât şi urmaşii lui. Magistratura cu care a fost învestit Hagesagoras confirmă structura ierarhică existentă în epoca elenistică, cu observaţia că, în cazul acestuia, era vorba de comanda unică a unei coaliţii formată din forţele navale şi terestre ale mai multor oraşe.

Desfăşurarea expediţiei

Din textul decretului în cinstea lui Hegesagoras pot fi decelate principalele etape ale expediţiei împotriva mesambrienilor şi rezultatele obţinute. Trebuie remarcat mai întâi faptul că în inscripţie este folosit termenul *epiplein* tradus de editori prin „în timpul plutitului" «spre Anchialos» şi înţeles ca „expediţie navală". Termenul respectiv, cu sensul de „expediţie navală" sau „raid maritim" apare în numeroase surse epigrafice şi confirmă astfel traducerea de mai sus.

În cazul de faţă, însă, analiza internă a textului arată că drumul pe mare parcurs de corpul expediţionar aliat nu s-a desfăşurat fără incidente. Dimpotrivă, într-un pasaj al inscripţiei se arată în mod explicit că a fost vorba de o bătălie navală, urmare a atacului pe mare al escadrei mesambrienilor. În această luptă, flota aliată comandată de

Hegesagoras a ieşit învingătoare, o corabie inamică cu întreg echipajul ei fiind capturată.

Victoria obţinută de flota aliată trebuie să fi fost semnificativă, altfel nu se explică de ce în decretul analizat aici se arată că, în semn de omagiu deosebit, statuia lui Hegesagoras să fie aşezată la Apollonia pe un soclu în formă de proră de corabie. În antichitate, celebrarea unei victorii navale era un eveniment cu totul deosebit în viaţa unei cetăţi, iar amiralii învingători se bucurau de mari onoruri, memoria lor fiind păstrată cu grijă. Monumente închinate victoriilor navale, precum şi statui ale învingătorilor amplasate pe socluri reprezentând prore de nave de război sunt frecvente în zona egeo-mediteraneană (Thasos, Epidaur, Rhodos, Cyrene), pentru a nu mai vorbi de celebrul monument care includea şi statuia „Victoriei" de la Samotrake.

Revenind la evenimentele analizate aici, din informaţiile pe care le transmite decretul lui Hegesagoras, se poate deduce că victoria sa pe mare împotriva flotei Mesambriei trebuie să fi avut un oarecare răsunet în zonă, cu atât mai mult cu cât un asemenea eveniment pare să fi avut o importanţă decisivă în desfăşurarea războiului. Deşi nu dispunem de amănunte în legătură cu desfăşurarea bătăliei pe mare, pornind de la numeroasele surse literare referitoare la tactica purtării expediţiilor şi a luptelor navale, se poate contura în linii generale un „scenariu" al evenimentelor amintite în inscripţia pentru Hegesagoras.

Începând cu secolul al V-lea a. Chr., tactica confruntărilor navale cunoaşte un progres real. Este vorba de o ingenioasă combinaţie între manevrele întregii flote şi mişcarea individuală a corăbiilor. În tactica navală, scopul principal urmărit era acela de a rupe linia navelor inamice (*diekplous*) şi apoi încercuirea escadrei adverse (*periplous*). Ruperea liniei unei escadre inamice se realiza prin distrugerea unei unităţi (adică a unei nave de luptă) prin două modalităţi. Una din ele consta în aşa-numitul „eperonaj", ceea ce însemna găurirea cu „ciocul" corăbiei a bordajului navei adverse, urmată de scufundarea acesteia. O altă manevră, mai complicată, consta în „filarea" rapidă a navei pe lângă nava inamică şi distrugerea ramelor pe una din laturile navei adverse, uneori şi a pupei acesteia, lăsând-o fără posibilitatea de a manevra, nava respectivă reprezentând, din acel moment, o victimă sigură.

În epoca elenistică tactica navală se perfecţionează (Coussin 1932, 101-104), în sensul că atacul se făcea „în linie de bătaie" (*epi mais*). În această formaţie era atacată escadra adversă, rupându-i frontul. Unităţile inamice odată dispersate puteau fi încercuite cu uşurinţă şi distruse, deoarece îşi expuneau flancurile „eperonajului". Una din aceste tactici trebuie să fi fost folosită şi de amiralul Hegesagoras în lupta împotriva flotei Mesambriei.

După această victorie navală, corpul expediţionar comandat de Hegesagoras înaintează spre golful Burgas şi, ajungând în zona de operaţii, efectuează mai multe debarcări de trupe pe coastă. În textul inscripţiei se vorbeşte de „debarcări", prin care trebuie să înţelegem operaţiuni terestre succesive, care aveau ca scop curăţarea coastei de trupele mesambriene care controlau terenul. Din acel moment, forţele aliate conduse de Hegesagoras pun în aplicare planul de luptă, care, aşa cum se precizează în decret, viza două obiective fundamentale. Este vorba, mai întâi, de asigurarea controlului şi pazei oraşului Apollonia, a teritoriului său şi a porturilor sale. Această acţiune concretiza intenţia coaliţiei de a îndepărta pericolul de oraşul atacat şi de a-i menţine siguranţa.

Pentru Apollonia atât teritoriul, care îi asigura supravieţuirea, cât şi cele două porturi, prin care oraşul era legat de lume, reprezentau obiective de cea mai mare însemnătate. În legătură cu porturile oraşului există informaţii literare şi arheologice. În *Periplus Ponti Euxini* se precizează existenţa a două porturi la Apollonia, unul la fel de important ca şi celălalt, ceea ce probează activitatea portuară intensă a oraşului. Existenţa acestor două porturi, precum şi unele date privind organizarea lor spaţială, sunt confirmate de recentele cercetări subacvatice (Porogeanov 1982, 112-125).

Cel de-al doilea obiectiv al expediţiei conduse de amiralul histrian era reocuparea fortăreţei de la Anchialos. În legătură cu această a doua acţiune a corpului expediţionar condus de Hegesagoras inscripţia pomenită vorbeşte de două etape: mai întâi cucerirea fortăreţei Anchialos, ocupată de mesambrieni, apoi distrugerea ei. Termenii în care este descrisă această acţiune sunt foarte precişi, fără urmă de echivoc. Explicaţia distrugerii fortăreţei trebuie căutată în împrejurările în care s-a desfăşurat războiul dintre Apollonia şi Mesambria.

Privitor la acest episod interesant de tactică militară, s-au emis două ipoteze. Potrivit primei, apolloniaţii şi aliaţii lor au recucerit fortăreaţa pentru a o distruge şi apoi pentru a o părăsi; în acest caz distrugerea fortăreţei ar fi făcut parte din planul tactic al aliaţilor Apolloniei, vizând înlăturarea unui pericol care ameninţa teritoriul oraşului.

Cea de-a doua ipoteză susţine că, după atacul şi cucerirea fortăreţei, aliaţii au realizat faptul că acest punct strategic nu mai putea fi menţinut şi l-au distrus, pentru a nu mai fi folosit altă dată de mesambrieni. Oricum, este limpede că în planul strategic al ambelor părţi aflate în conflict – fortăreaţa de la Anchialos reprezenta un punct de o importanţă capitală. Aşa se explică înverşunarea cu care cele două armate şi-l dispută. Conflictul se încheie cu o victorie a aliaţilor Apolloniei, dar este greu de precizat care vor fi fost urmările acestei victorii.

Decretul în cinstea lui Hegesagoras constituie aşadar un preţios document epigrafic, care permite conturarea unei imagini coerente asupra activităţii flotelor oraşelor greceşti de pe litoralul vest-pontic în epoca elenistică, precum şi a modului de organizare a escadrelor militare din regiune şi implicarea flotelor militare în evenimentele politice ale perioadei respective. În tot acest context, Hegesagoras al lui Monimos apare ca o personalitate militară, cu contribuţii notabile în arta războiului în regiune.

Pe de altă parte, acest decret evidenţiază, o dată în plus, trăsăturile esenţiale – politice, militare şi administrative – ale oraşelor vest-pontice în epoca elenistică, precum şi raporturile, de multe ori deosebit de fluctuante, stabilite între acestea.

Bibliografie

Bengston 1963: H. Bengston, Bemerkungen zu einer Ehreninschrift der Stadt Apollonia am Pontos. Historia 12, 1963, 98-110.

Casson 1971: L. Casson, Ships and Seamanship in the Ancient World (Princeton 1971).

Chamoux 1981: Fr. Chamoux, La civilisation hellénistique (Paris 1981).

Coussin 1932: P. Coussin, Les institutions militaires et navales (Paris 1932).

Ducrey 1968: P. Ducrey, Les traitement des prisoniers de guerre dans la Grèce antique des origines à la conquête romaine (Paris 1968).

Garland 1972: Y. Garland, La guerre dans l'antiquité (Paris 1972).

Guillerme 1993: A. Guillerme, La marine de guerre antique (Paris 1993).

Jourdan 1975: B. Jourdan, The Athenian Navy in the Classical Period. A Study of Athenian Naval Administration and Military Organisation in the Fifth and Fourth Centuries B. C. (Los Angeles 1975).

Kiechle 1958: F. Kiechle, Zur Humanität in der Kriegsführung der Griechen. Historia VII, 1958, 110-143.

Lazarov 1998: M. Lazarov, Notizen zur griechischer Kolonisation am westlichen Schwarzen Meer. Schriftquellen und archäologische Denkmäler. In: (ed. G.R. Tsetskhladze) The Greek Colonisation of the Black Sea Area (Historia Einzelschriften 121) (Stuttgart 1998), 72-98.

Müller 1865: C. Müller, Geographi Graeci Minores (Hildesheim 1865).

Pipidi 1983 (ed.): D.M. Pipidi, Inscripţiile din Scythia Minor greceşti şi latine, vol. I, Histria şi împrejurimile (Bucureşti 1983).

Porogeanov 1982: V. Porogeanov, Les ports anciens de la ville de Sozopol d'après les données d'archéologie sous-marine. Thracia Pontica 2, 1982, 110-130.

Scheele 1932: M. Scheele, Strategos Autokrator (Leipzig 1932).

The expedition of Histrian admiral Hegesagoras to western Black Sea

Abstract

In an honorific decree found at Histria a citizen of this town, Hegesagoras of Monimos, is honoured by the Ionian city from the western coast of the Black Sea, which name is not indicated in the inscription, but from context it could not be other than Apollonia (today Sozopol - Bulgaria), for special merits proved in a war between Apollonia and its neighbour city, Mesambria. The action takes place in the 2 century B. C.

The decree in honour of Hegesagoras represents a unique epigraphic document which gives us a coherent image of the activity of Greek cities fleets of the western Black Sea coast in Hellenistic time, as well as of the military arrangements and participation of the Navy in political events of the époque. In this context, Hegesagoras of Monimos can be viewed as a personality who contributed much to the art of war in that region.

Экспедиция истрийского адмирала Хегесагораса к западному побережью Черного моря

Резюме

В почетном декрете, найденном в Истрии, Хегесагорас сын Монимоса – гражданин этого города, был чествован ионийским городом западного побережья Черного моря, имя которого не указано в декрете, но судя по содержанию это Апполония (ныне Созополь, Болгария), за особые заслуги в войне между Апполонией и соседней Месембрией. Действие происходит во II в. до н.э.

Данный указ представляет собой уникальный эпиграфический документ, который позволил последовательно представить деятельность флотов греческих городов западного побережья Черного моря в эпоху эллинизма, а также организацию военных эскадр в регионе и их вовлечение в политических событиях данного периода. В этом же контексте, Хегесагорас выступает в качестве военной личности, которая внесла ощутимый вклад в военное искусство.

23.01.2007

Prof. dr. Octavian Bounegru, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iaşi, bulevardul Carol I, 11, 700506 Iaşi, România

POWER, LEGITIMIZATION AND PROPAGANDA IN IMPERIAL ROME*

Marek Żyromski

Undoubtedly, the question of power and its legitimization is very important – both from theoretical and practical points of view (Żyromski 2004, 179-188). Quite recently (on May 1, 2004) we have faced an enormous enlargement of the European Union – amongst ten new member states also Poland joined the structures of the EU. Fortunately, this is not the end of the process of enlargement of the European Union. In 2007 Romania and Bulgaria should joined the EU and the so-called „pink revolution" in Ukraine opened its path (perhaps very long) to the European Union. On the other hand, the question of European constitution show the problem of European sovereignty and legitimization as distinct from the sovereignty and legitimization of each of the member states.

The question of legitimacy of the political and social order was perhaps best presented and defined by David Beetham. „Where power is acquired and exercised according to justifiable rules and with evidence of consent, we call it rightful or legitimate. How far power is legitimate, what makes it so, and why it matters, these are all inherently difficult and contentious questions"(Beetham 1991, 3). Of course the ruling elite can rule without the consent of the ruled population – this situation had been described as the so-called „naked power" by B. Russel (Russel 1960). Nevertheless, the situation in which the ruling elite bases only on using force is not favorable not only for the ruled masses of the society but also for the ruling elite itself. In such the situation all the „energy" of the ruling elite is using for taking and holding power and not for solving the difficult political and social problems. This situation quite easily could lead to the revolution and overthrow the ruling elite. So, the question of legitimacy of political order is very important not only for the order and stability of the given social and political system but for the „health" of the political elite itself. „For political institutions, legitimacy means that they can assume, in their routine operations, that subjects or citizens will comply with the orders of political authorities on the basis not only of autoreflecting habit or of fear of punishment, but also of a willing disposition to obey, motivated by a sense of obligation and of moral self-respect" (Poggi 2001, 82). Moreover, there is no absolute legitimacy or absolute lack of legitimacy. We can rather observe the legitimization process, which means the process of constant gaining (or losing) of legitimacy by the political system of the given society. So, we can say that the legitimacy exists only to some extent. „Power can be said to be legitimate to the extent that: I) it conforms to established rules, II) the rules can be justified by reference to beliefs shared by both dominant and subordinate, and III) there is evidence of consent by the subordinate to the particular power relation" (Beetham 1991, 15-16). For instance, the communists in Central and Eastern Europe (in Poland for example) got the power not in concordance with the established rules but as the kind of usurpation of power – thanks to the Yalta Conference (February of 1945) and the dominant and overwhelming position of the Soviet Red Army. But afterwards (especially after the death of Stalin) the communist rule constantly received some sort of popular consent – so the communist elite became legitimate at least to some extent. Quite the opposite situation occurred in Germany where the Nazis obtained its rule almost in democratic way (by winning parliamentary elections) – not counting the SA and SS dealing with the opposition parties. However, during the second world war (and especially after the Stalingrad) the fascist elite gradually lost the social support and so it lost its legitimacy as well. So, each the ruling elite have to

* The empirical material used in this article had been gathered during the scholarship in Rome (June 2004), thanks to the Lanckoroński Foundation. The author would like also to express his warm gratitude to personnel of American Institute in Rome (via A. Massina 5) for the possibility of using its very rich library. The flight ticket to Rome was paid by Institute of Political Sciences and Journalism A. Mickiewicz University Poznań.

take care of the legitimacy of its ruling position in the given social and political system.

Certainly, the question of power and the process of its legitimization is worth of analysis and presentation not only on the examples of modern societies but also in case of societies in more or less distant past. For instance, perhaps whole the library can be filled only with books on the question of decline of the Roman Empire. But very few scholars asked the opposite question: how it was possible that the Roman Empire (and the Roman culture and civilization in general) managed to function for such the long time ? The Roman civilization was one of the longest existed in Europe (754/753 B.C.- A.D. 476). Besides, the Byzantian Empire, which lasted up to the May 29, 1453 A.D., can be treated as the transformation of the Eastern Roman Empire (after the division of 396 A.D.). So, what were the causes of such the long existence and functioning of the ancient Roman state ? Perhaps one of the causes was the efficiency of the Roman army and administration. But the Roman rule was not based on the constant use of force only – it was based also (or perhaps mostly) on the legitimation of its rule and the consent of ruled population. And that what this article is about.

„The stability of the Roman empire requires substantial and specific explanation. What induced the quietude and then the obedience of her subject ?

Roman military power might explain the lack of protests and revolts among provincials, but it cannot account for their gradual Romanization" (Ando 2000, XI). Besides, during the Principate the Roman armed forces formed just the tiny minority of all the population of the vast Roman empire. Quite recently G. Alföldy estimated that at about 400-450th soldiers ruled over 50-80 millions people – „nur eine kleine Minderheit" (Alföldy 2000, 34). On the other hand, the Roman army (and the Roman imperial navy, though its role was subordinate to that of the army), was probably best trained, equipped and organized military force in the ancient world. The Roman legions (or only parts of them – *vexillationes*) could be moved from the one corner of the Roman empire to another thanks to the excellent Roman roads and thanks to the central position of the Mediterranean Sea (called properly „*Mare Nostrum"*). So it was, especially in 1st and 2nd centuries A.D., "implicit assumption that the Roman military superiority was absolute and that they could arrange peoples and kingdoms to suit their interests and continue conquering when and where they wished" (Campbell 2002, 13) Besides, as already showed the example of Punic Wars (especially the second one), the Romans and their armed forces were prepared for prolonged wars and military operations. „A deeply ingrained belief existed that Roman forces were quite adequate to deal with any military problem that might occur: the occasioned battle might be lost but the war would inevitably be won" (Austin, Rankov 1995, 12). So, nothing strange that „a primary goal of the Roman government in governing the Empire was to maintain its fundamental basis, the army" (Erdkamp 2002, 7). Many scholars wrote a lot of books on Roman army, in which they underlined many functions fulfilled by Roman military forces. „The role of the army was to defend the empire, control its inhabitants and regulate movement across the empire's frontiers" (Breeze 2003, 147). Nevertheless, the chief role and obligation of the Roman army was to maintain the position of the emperor himself. „Ultimately the Roman army was the occupying force of an imperial power, and a primary function of the army was the control of acquired territory" (Pollard 2000, 85). During the empire all military victories were used also (or even first of all) to strengthen position of the emperor. „Success in warfare had remained essential to legitimate the candidacy of would-be emperors" (Ando 2000, 277). The question of imperial propaganda by military success became one of the main motives for both the imperial policy and art – architecture in Rome. Undoubtedly „the instances of monumental and symbolic conversion of military victory into political power constituted a huge enterprise in Roman culture and art" (Hoelscher 2003, 16).

There is a long discussion in modern historiography on the Roman army commanders. During the Principate the post of a legionary legate (*legatus Augusti legionis*) became only one stage in the senatorial official career (*cursus honorum*), taken mostly between the praetorship and consulate. The Roman senators have to learn „in action", because „Rome did not have a military academy" (Devijver 1998, 204). On the one hand

there is the notion that the Roman armies were commanded by amateurs. But what about the military success and stability of the Roman empire (especially in first two centuries of the Principate) ? „The view that the Roman senators who commanded the imperial armies were amateurs has often enough been repeated" (Birley 2000, 97). But, on the other hand is the question of specialization, which shows that in greatest provincial armies of the empire (especially on Lower Danube), we can find many commanders with detailed experience on this area of the empire (Żyromski 1991, 59-102). Certainly, this discussion is far from being solved. Moreover, „army commanders were themselves mostly cultivated men. Away from Rome, they would appreciate having congenial types to entertain them when they toured their province and at their own table at headquarters. Hence the emphasis on culture in the letters of recommendation by Pliny and Fronto" (Birley 2003, 5).

The military victories became one of the important tools of imperial propaganda – and so the title of *imperator* gradually became the monopoly of emperors. „Emperors advertised their military success in triumphal arches and other victory monuments and in spectacular triumphal ceremonies" (Mattern 1999, 196). These monuments served both in internal affairs (against possible uprising in Rome itself) and in external affairs – against the possible attack by the barbarians. For instance the Tropaeum Traiani at Adamklissi (built in 109 A.D.) „was to stand as a warning memento for barbarians who had not grasped the new state of affairs" (Hannestad 1988, 172).

The other important question in Roman imperial propaganda was that of a succession of imperial power. Unfortunately „the imperial succession at Rome was notoriously uncertain, because of the several possible methods which could be used" (Grainger 2003, XXV). So, even during the first two centuries of the Principate, the Roman empire was torn apart by two great civil wars (69, 193-197 A.D.). „Septimius Severus, who had come to power after civil war, sought to secure his position by emphasizing the return to stability brought about by his regime and the resulting restoration and renewal of the Roman state. [...] The prominence given to the imperial family, and the dynastic intent behind this, was reflected on the coinage and public monuments of the reign" (Gorrie 2004, 61). His family was presented on the triumphal arch in Leptis Magna and on the arch commissioned by the *argentarii*. Moreover, many emperors ordered or simply commissioned large and expensive funerary monuments. „For the ruling family, the future of the living was depended, in a large degree, upon the honors (or lack thereof) bestowed upon the dead. This dependency is visible in the design of imperial memorials" (Davies 2000, 1).

The emperor presented himself (in the imperial propaganda) not only as the successful chief commander of the Roman armed forces but also as the benefactor of the Romans. This was in concordance with the *patronus – cliens* relationship, in which all Roman citizens could be labeled as the imperial *clientes*. And so „giving and receiving is central to the establishment and maintenance of social relations, especially relations of unequal power. One manifestation of this linkage is the social institution of patronage" (Roller 2001, 130). Besides, there was an important „tradition whereby triumphing generals were expected to contribute to the public welfare by devoting a part of the booty from their campaign to building" (Ward 1981, 22). So, the emperors commissioned not only triumphal arches, but also aqueducts, baths, amphitheatres, libraries, temples or imperial fora. For instance „Porta Maggiore in Rome (inaugurated A.D. 52). The deliberately unfinished structure carries the conducts of the acqueducts Aqua Claudia and Aqua Nova over two roads, the Via Prenestina and the Via Labicana" (Jones 2000, 119). On all these public buildings were placed inscriptions which testified the high position of the emperor himself. „The inscribing of the full imperial titulature combined a visual and verbal language to express concepts of authority, grandeur and unsurpassed achievement" (Campbell 2002, 145). Nevertheless, the emperor embodied not only the imperial power but at the same time the position of Roman state. "The emperor walked a careful line, however, between the display of his individual power and the power and might of the Empire. Glorification of the emperor as an individual had to be counterbalanced by buildings and acts which glorified the gods and the might of Rome and which advantages the gen-

eral populace. Buildings could be interpreted as a sign of the greatness of both Rome and the emperor" (Hope 2000, 79).

The Roman emperor (and his court) had to take care to chose best measures to propagate his achievements. „Roman emperors had no information office or press secretaries to ensure favorable publicity by putting the best interpretation on imperial policy" (Campbell 2002, 146). Besides, „The Romans were not ashamed to advertise their success" (Mattern 1999, 162). In the situation when the greatest part of the Roman society (but it is impossible to be more accurate) was illiterate, the imperial propaganda was realized almost exclusively by means of art – especially in coinage. Undoubtedly, „art during the Roman period may be regarded as more or less direct manifestations of propaganda. Art served primarily to strengthen the power and reputation of the person who paid for or commissioned, since every work of art bears a message" (Hannestad 1988, 9). Nevertheless, an important function of imperial propaganda was not only to show the greatness of Rome and the imperial himself. „The Romans desired to make their public buildings and monuments throughout the Empire an impressive manifestation of the enduring supremacy of the state" (Smith 1956, 74). It was especially important for the emperor, who practically embodied the Roman state. „For the emperor, the representation of his power was as important in the maintenance of his rule as passing laws and commanding armies" (Miles 2000, 37). As the propaganda showed also (or perhaps first of all) peace, order and stability introduced by the Roman rule into the whole Mediterranean – propaganda also built a kind of bonds between the emperor (and a tiny ruling elite) and the vast ruled masses. At the same time „as the propaganda finds expression in the monuments, it serves primarily to create goodwill towards the emperor among important groups of subjects" (Hannestad 1988, 343).

Undoubtedly, the Roman social and political system (including the dominant position of the emperor) did not rely exclusively on using a „naked power" or simply on constant threat of war. "Force, authority and patronage cannot complete the reconstruction of imperial power. There are still aspects that need explaining: the working of honor and pride, the underpinnings of loyalty and gratitude for benefactions" (London 1997, 13) Besides, it is interesting that the imperial propaganda was quite well understood and perceived by perhaps an overwhelming majority of ancient Roman society (and not only by modern historians !). „Literary sources suggest that contemporaries consciously identified coins and monuments as carriers of ideological meaning and as symbols of Rome and the legitimacy of her rule" (Ando 2000, 212). Undoubtedly, such the situation strengthened the Roman domination over the conquered nations, tribes and territories. „The study of Roman interaction with provincials at the local level likewise suggests that the internal stability of the empire relied not on Roman power alone, but on a slowly realized consensus regarding Rome's right to maintain social order and to establish a normative political culture. In this essay I argue that the official discourse of the imperial government, and the principles of legitimation to which it gave voice, found a ready audience in the polyglot population of the Roman provinces" (Ando 2000, XI). And so the power, legitimization and propaganda were strictly interconnected in the political and social system of the imperial Rome – as they are in the title of this article.

Bibliography

Alföldy 2000: G. Alföldy, Das Heer in der Sozialstruktur des Römischen Kaiserreiches. In: (Hg. G. Alföldy, B. Dobson, W. Eck) Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley (Stuttgart 2000), 33-57.

Ando 2000: C. Ando, Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire (Berkeley 2000).

Austin, Rankov 1995: N.J.E. Austin and N.B. Rankov, Exploratio. Military and political intelligence in the Roman world from the second Punic war to the battle of Adrianople (London 1995).

Beetham 1991: D. Beetham, The Legitimation of Power (London 1991).

Birley 2000: A.R. Birley, Senators as Generals. In: (Hg. G. Alföldy, B. Dobson, W. Eck) Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley (Stuttgart 2000), 97-119.

Birley 2003: A.R. Birley, The commissioning of equestrian officers. In: (Ed. J.J. Wilkes) Documenting the Roman Army. Essays in honour of Margaret Roxan (London 2003), 1-18.

Breeze 2003: D.J. Breeze, Auxiliaries, legionaries and the operation of Hadrian's Wall. In: (Ed. J.J.Wilkes) Documenting the Roman Army. Essays in honour of Margaret Roxan (London 2003), 147-151.

Campbell 2002: B. Campbell, War and Society in Imperial Rome 31 B.C.- A.D.284 (London and New York 2002).

Devijver 1998: H. Devijver, Commanders and officers of legio IIII Scythica. In: (Ed. D. Kennedy), The twin towns of Zeugma on the Euphrates. Rescue works and historical studies, (Portsmouth RI 1988), 204-232.

Davies 2000: P.J.A. Davies, Death and the Emperor. Roman imperial funerary monuments from Augustus to Marcus Aurelius (Cambridge 2000).

Erdkamp 2002: (Ed. P. Erdkamp), Introduction. In: The Roman Army and the Economy (Amsterdam 2002), 5-16.

Gorrie 2004: C. Gorrie, Julia Domna's Building Patronage, Imperial Family Roles and the Severan Revival of Moral Legislation. Historia 53, 2004, 61-80.

Grainger 2003: J.D. Grainger, Nerva and the Roman succession crisis of A.D.96-99 (London 2003).

Hannestad 1988: N. Hannestad, Roman art. and imperial policy (Aarchus 1988).

Hope 2000: V. Hope, The city of Rome: capital and symbol. In: (Ed. J. Huskinson), Experiencing Rome. Culture, Identity and Power in the Roman Empire (New York 2000), 63-93.

Jones 2000: M.W. Jones, Principles of Roman architecture (New Haven and London 2000).

Lendon 1997: J.E. Lendon, Empire of Honour. The Art of Government in the Roman World (Oxford 1997).

Hannestad 1988: N. Hannestad, Roman art. and imperial policy (Aarchus 1988).

Hoelscher 2003: J. Hoelscher, Images of war in Greece and Rome, between military practice, public memory and cultural symbolism. The Journal of Roman Studies 93, 2003, 1-17

Mattern 1999: S.P. Mattern, Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate (Berkeley 1999).

Miles 2000: R. Miles, Communicating culture, identity and power. In: (Ed. J. Huskinson), Experiencing Rome. Culture, Identity and Power in the Roman Empire (New York 2000).

Poggi 2001: G. Poggi. Forms of Power (Cambridge 2001), 29-62.

Pollard 2000: N. Pollard, Soldiers, Cities and Civilians in Roman Syria (Ann Arbor 2000).

Roller 2001: M.B. Roller, Constructing autocracy. Aristocrats and emperors in Julio – Claudian Rome (Princeton and Oxford 2001).

Russel 1960: B. Russel, Power. A new social analysis (2nd ed.) (London 1960).

Smith 1956: B. Smith, Architectural Symbolism of Imperial Rome and the Middle Ages (Princeton 1956).

Ward 1981: J.B. Ward-Perkins, Roman Imperial Architecture (London 1981).

Żyromski 1991: M. Żyromski, Specialization in the Roman provinces of Moesia. Athenaeum 79, 1991, 59-102.

Żyromski 2004: M. Żyromski, Power and Legitimization. Between political sciences and sociology. In: (Ed. R. Kozłowski, K.M. Cern) Prawo – władza – suwerenność (Poznań 2004), 179-188.

Puterea, legitimarea ei şi propaganda în Imperiul Roman

Rezumat

Neîndoios, problema puterii de stat şi a legitimării ei este una extrem de importantă, atât din punct de vedere teoretic, cât şi practic. Problema puterii şi procesul legitimării ei sunt demne de o analiză şi o prezentare prin raportarea lor la exemple din societăţile contemporane, dar şi la societăţi din perioade mai mult sau mai puţin îndepărtate. În articolul de faţă se examinează chestiunea puterii şi a legitimării ei (în special, prin diverse formă de propagandă) pornindu-se de la exemplul puterii supreme de stat din Roma antică (mai exact, Imperiul Roman timpuriu, anii 27 a. Chr. - 287 p. Chr.).

Scopul principal pe care-l urmărea propaganda din acea epocă era consolidarea poziţiilor imperatorului. Aceluiaşi scop erau subordonate şi victoriile armatei, izbânzile în războaie, în campanii şi conflicte militare. În acest context, se cuvine a fi analizate monumente cum ar fi Columna lui Traian, de la Roma, Tropaeum Traiani de la Adamclisi, judeţul Constanţa, dar şi Arcul de Triumf în onoarea lui Septimiu Sever (Lucius Septimius Severus) şi a familiei sale, de la Leptis Magna, monumente înălţate tocmai în scopurile menţionate mai sus.

Propaganda la care se dedau imperatorii s-a dovedit a fi un instrument extrem de eficient al puterii, capabil să completeze cu succes activitatea armatei romane, bine instruită şi bine dotată, precum şi a aparatului birocratic, şi acesta bine pus la punct.

Власть, её легитимация и пропаганда в Римской Империи

Резюме

Несомненно, вопрос власти и её легитимации очень важный, как с теоретической, так и с практической точек зрения. Вопрос власти и процесс ее легитимации достоин анализа и представления не только на примерах современных обществ, а также обществ более или менее далекого прошлого. В данной статье рассматривается вопрос власти и ее легитимации (в особенности различными способами пропаганды) на примере высшей власти древнего Рима (ранняя Римская Империя 27 г. до н.э. – 284 г. н. э.).

Усиление позиции императора являлось основной целью пропаганды. Все военные победы также использовались для усиления позиции императора. В этой связи следует проанализировать такие памятники как Колонна Траяна в Риме и памятник в Адамклисси (современная Румыния), а также триумфальная арка, посвященная Септимиусу Северу и его семье в Лептис Магна, служившие этой цели.

Императорская пропаганда оказалась весьма успешным инструментом власти, наряду с хорошо подготовленной и вооруженной Римской армией и очень эффективной бюрократией.

01.03.2007

Dr. Marek Żyromski, Poznań University, Szamarzewskiego 89a, Poznań 60-567, Poland, e-mail: zyromski@interia.pl

NOTĂ ASUPRA ISM V 115

Florian Matei-Popescu
Alexander Falileyev

Toponimul *vicus Vergobrittiani*, menţionat într-o singură inscripţie descoperită pe teritoriul Dobrogei, la *Cius* (com. Gârliciu (în literatura mai veche Hassarlâc), jud. Constanţa, este atestat în *It. Ant.*, 224, 4, între *Carsium* (Hârşova) şi *Beroe* (Piatra Frecăţei) şi în *ND*, *Or.* 39, 14: *Cuneus equitum stablesianorum Cii*. Fortificaţia a fost refăcută în anul 369, *CIL* III 7494 = *IGLR* 233 (vezi Zahariade 1988, 81 şi 126-128, nr. 23), iar toponimul a fost multă vreme considerat de origine celtică (vezi Duridanov 1997, 137). Însă, din anumite motive, numele nu poate fi asociat cu o prezenţă celtică în această zonă înainte de epoca romană (vezi Falileyev 2005, 292). Ar putea fi totuşi vorba de un apelativ de origine gallo-romană, dacă ţinem cont de faptul că există aşezări romane cu nume celtice (Rivet 1980). Problema este însă că *Vergobrittiani* este un toponim-fantomă.

Lecturile precedente ale acestei inscripţii au permis postularea existenţei unui toponim *Vero…titiani* (Tocilescu 1891, 19, nr. 42; preluată în *CIL* III 12479: „Descripti ad ectypum mihi missum a Tocilescu, qui ed. *arch.-epigr. Mitth.* XIV p. 19.", dar sub forma: *Vero …rtitiani*) sau *Vero[b]rittiani* (Tocilescu 1900, 109-110). Această ultimă lectură a fost acceptată de mai mulţi cercetători (Condurachi 1966, 102; cf. Poulter 1980, 740, care referindu-se la lectura din *CIL* III o citează ca fiind *Vero[br?]ittiani*). Ultima dată inscripţia a fost republicată de Em. Doruţiu-Boilă cu ocazia întocmirii corpusului de inscripţii din nordul Dobrogei, din seria *Inscriptiones Scythiae Minoris* (*ISM* V 115) cu următoarea lectură:

……
vici Verg[o]-
[b]rittiani C. Iulius
Vale(n)s veter(anus) leg(ionis) V M[a]-
ced(onicae) mag(ister) vici
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Reconstituirea numelui acestui *vicus*, de către Em. Doruţiu-Boilă (în *TIR* L-35, 78, notiţă întocmită de Em. Popescu, *vicus Ver(gob)rittiani*; aceeaşi lectură este acceptată şi în *BA* I, 341), urmează ipotezele lui T. Zawadski, sursa acestei reconstituri fiind citată explicit: cf. Caes. *BG* 1.16.5 *vergobretus*, care înseamnă „magistrat" (*summus magistratus*) (ipoteza lui T. Zawadski fusese deja acceptată înainte de publicarea *ISM* V, vezi Suceveanu 1977, 65). Această supoziţie a fost acceptată de întreaga literatura de specialitate, după cum o demonstrează utilizarea ei în ultima monografie dedicată aşezărilor rurale din Moesia Inferior, datorată Mariei Bărbulescu (Bărbulescu 2001, 181). Totuşi, după cum a fost deja evidenţiat, forma sub care acest cuvânt este atestat în câteva inscripţii şi pe legendele monetare din Gallia este *vercobretos*, cu *-c-* şi nu cu *-g-*. Ideea că reconstituirea toponimului din Dobrogea este nesatisfăcătoare a fost deja sugerată (Delamarre, în pregătire; pentru atestările şi etimologiile gallice în zona occidentală a lumii celtice, vezi Delamarre 2003, 315; cf. McCone 1996, 115; Isaac 2004, *Celtic Elements*, s. v. *bret(t)o-*, *brito-* şi *uergo-*, *uorgo-*). Mai poate fi menţionat şi faptul

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 323-326.

că S. Ferjanchich în cercetările întreprinse asupra acestei probleme, deşi citează lectura din *CIL* III, menţionează totuşi şi lectura Em. Doruţiu-Boilă (Ферјанчић 2002, 304).

Recenta cercetare a acestei inscripţii, care se găseşte în curtea Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, din Bucureşti (nr. Inv. L 42), pe data de 2 noiembrie 2006, a dovedit că suspiciunile ce planau asupra lecturii sale şi asupra soluţiilor propuse până acum erau întemeiate. La verificarea pietrei, s-a observat că ultima literă a primului rând păstrat din inscripţie nu este sub nici o formă litera *G*. Forma acestei litere pe inscripţie, după cum este atestată în rândul al treilea (*LEG*), este destul de diferită, deşi în penultimul rând, în cuvântul *mag(ister)* apare ca un *C*. Totuşi, având în vedere forma ultimei litere păstrate din primul rând, ar fi mai normal să identificăm litera în cauză cu un *O* (fără paralele în această inscripţie). O altă posibilitate ar fi să considerăm că este vorba de litera *C*, dar cu altă formă decât *C* păstrat în rândul al doilea (*C(aius)*). În al doilea rând se poate citi foarte clar *[.]rittiani* sau *[.]rtitiani*, întrucât este greu de precizat dacă prima ligatură *T+I* trebuie citită neapărat *IT* şi nu *TI*. Dacă plecăm de la această premisă, atunci nici lectura *[.]rititani* nu poate fi exclusă, întrucât dacă în prima ligatură *T+I* acceptăm soluţia *IT*, de ce n-am putea accepta şi pentru a doua ligatură *T+I* aceeaşi soluţie? De asemenea, mai este destul spaţiu pentru cel puţin o literă în faţă; şi posibil destul spaţiu pentru încă o literă după litera *O* de la sfârşitul primului rând. Numele acestei aşezări ar fi astfel: *vicus Vero[.] / [.]rittiani* sau ceva foarte apropiat, în funcţie de soluţiile oferite celor două ligaturi succesive *T+I*. Alte încercări de reconstituire a toponimului sunt fără sens şi o atribuire lingvistică este destul de problematică. Sunt atestate, bineînţeles, toponime (cf. *Verodunum*, *Vernemeton*, etc.) şi antroponime celtice (*Vercingetorix*, *Vercobius*, etc.) cu forma *ver(o)-* (pentru acestea vezi Delamarre 2003, 314) şi sunt urme de antroponime celtice în inscripţiile de epocă romană descoperite în zonă (cf. *ISM* V 75 şi 298). În teorie, toponimul ar putea fi *vicus Vero/[b]rittiani* şi ar putea să aibă atunci o etimologie celtică acceptabilă. Totuşi, păstrarea numelui acestui toponim în această inscripţie, din păcate fragmentară, nu ne permite formularea unor concluzii clare, toponimul putând avea şi altă origine, pe lângă cea celtică.

Mai mult decât atât, având în vedere că majoritatea *vicilor* din Dobrogea epocii romane au nume derivate, cel mai probabil, de la numele unui ctitor (e. g. *vicus Secundini*, *vicus Celeris, vicus Quintionis* etc.; vezi Bărbulescu 2001, *passim*) ne putem aştepta şi aici la un toponim derivat de la numele întemeietorului aşezării. Toponimul nu ar avea astfel nici o legătură cu perioada preromană (cum ar putea fi cazul altor toponime de influenţă celtică, e. g. *Noviodunum* şi *Arrubium*).

C. Iulius Valens din inscripţie era *veteranus legionis V Macedonicae*, ce staţiona încă din vremea împăratului Traian (fie din perioada imediat următoare primului război dacic, fie începând cu anul 107, la sfârşitul celui de al doilea război dacic) la *Troesmis*. În acelaşi timp, el devenise şi *magister vici*, dovedind încă o dată rolul foarte important al veteranilor în cadrul comunităţilor rurale din Moesia Inferior. Inscripţia se poate data în perioada în care Legiunea V Macedonica a staţionat la Troesmis între 103-105/107 şi 162, când este dislocată în Orient pentru a lua parte la războiul parthic al lui Lucius Verus. Totuşi, numele acestui veteran indică o epocă mai timpurie, probabil chiar în timpul domniei lui Traian sau de la începutul domniei lui Hadrian. Pe lista cu membrii Legiunii V Macedonica lăsaţi la vatră în anul 134, descoperită la *Troesmis*, apar nu mai puţin de cinci soldaţi care purtau numele *Iulius Valens* (ISM V 137). Aceştia fuseseră recrutaţi cu 25 sau 26 de ani în urmă, în 108-109.

La *Cius* au mai fost descoperite inscripţii atestând prezenţa unor veterani, dar care activaseră în trupele auxiliare dislocate pe teritoriul provinciei Moesia Inferior. Astfel, aici au fost descoperite stelele funerare ale lui *G. Valerius Herculanus*, *ex statore alae II (Hispanorum et) Aravacorum* (*ISM* V 117), ce staţiona la *Carsium* (Hârşova; Matei-Popescu 2001-2002, 189-191, nr. 9); *M. Ulpius Domitius Anthius*, veteran al cohortei *(I) Lusitanorum (Cyrenaica)* (*CIL* III 12480 = *ISM* V 118), despre care s-a presupus că ar fi staţionat chiar la *Cius* şi, în ultimul rând, stela funerară a unui omonim, *Iulius Valens*, *veteranus ex ala*, *ex sing(ularibus)*, fără a cunoaşte trupa de cavalerie în care acesta servise, poate tot *ala II Hispanorum et Aravacorum* (*ISM* V 121; Bărbulescu 2001, 98-99 şi 181, nota 519, consideră că veteranul şi *magister vici*, *C. Iulius Valens*, ar putea fi un descendent al veteranului din *ala*).

În concluzie, *C. Iulius Valens*, veteran al Legiunii V Macedonica, s-a aşezat undeva în apropierea fortificaţiei de la *Cius* în vremea lui Traian sau Hadrian, devenind *magister* al unui *vicus* cu un nume ce îşi aşteaptă încă identificarea.

Biliografie

Ферјанчић 2002: С. Ферјанчић, Насељавање легијских ветерана у Балканским провинцијама (Београд 2002).

BA: Barrington Atlas of the Roman World. Map-by-map directory (ed. R.J.A. Talbert), vol. 1, (Princeton 2002).

Bărbulescu 2001: M. Bărbulescu, Viaţa rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p. Chr.) (Constanţa 2001).

CIL III: Th. Mommsen, O. Hirschfel, A. von Domaszewski, Corpus inscriptionum Latinarum III. Inscriptiones Orientis et Illyrici Latinarum (Supplementum, Berlin 1902).

Condurachi 1966: E. Condurachi, Beiträge zur Frage der ländlichen Bevölkerung in der römischen Dobrudscha. Corolla Memoriae Erich Swoboda Dedicata (Graz-Köln 1966 = Römische Forschungen in Niederösterreich, Band 5), 1966, 95-104.

Delamarre 2003: X. Delamarre, Dictionnaire de la langue Gauloise (Paris 2003).

Delamarre, în pregătire: X. Delamarre, Gallo-Brittonica (suite), în Zeitschrift für celtische Philologie.

I. Duridanov 1997: Keltische Sprachspuren in Thrakien und Mösien. Zeitschrift für celtische Philologie 49-50, 1997, 130-142.

Falileyev 2005: A. Falileyev, Celtic presence in Dobrudja: Onomastic evidence. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 291-303.

IGLR: Em. Popescu, Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România (Bucureşti 1976).

Isaac 2004: G.R. Isaac, Place-names in Ptolemy's Geography, CD-ROM. Aberystwyth.

ISM V: E. Doruţiu-Boilă, Inscripţiile din Scythia Minor, vol. V. Capidava-Troesmis-Noviodunum (Bucureşti 1980).

It. Ant.: Itinerarium Antonini Augusti. In: (Ed. O. Cuntz) Itineraria Romana. Volumen prius. Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense (Leipzig 1929).

Matei-Popescu 2001-2002: Fl. Matei-Popescu, Trupele auxiliare romane din Moesia Inferior. SCIVA 52-53, 2001-2002, 173-242.

McCone 1996: K. McCone, Der Teller von Lezoux. In: (Hrsg. W. Meid, P. Anreiter), Die grösseren altkeltischen Sprachdenkmäler (Innsbruck 1996), 107-117.

ND: Notitia dignitatum accedunt notitia urbis Constantinopolitanae et latercula provinciarum (ed. O. Seeck 1876, reimprimare Frankfurt am Main 1962).

Poulter 1980: A.G. Poulter, Rural communities (vici and komai) and their role in the organization of the limes of Moesia Inferior. In: (Ed. W.S. Hanson, L.J.F. Keppie) Roman Frontier Studies 1979, Part III (= BAR International Series 71) (London 1980), 729-744.

Rivet 1980: A.L.F. Rivet, Celtic Names and Roman Places. Britannia 11, 1980, 1-19.

Suceveanu 1977: Al. Suceveanu, Viaţa economică în Dobrogea romană (secolele I-III e.n.) (Bucureşti 1977).

Tocilescu 1891: Neue Inschriften aus der Dobrudscha. Archeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn 14, 1891, 10-37.

Tocilescu 1900: G. Toilescu, Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie (Bucureşti 1900).

TIR L-35: Tabula Imperii Romani L 35. Romula-Durostrum-Tomis (Bucureşti 1969).

Zahariade 1988: M. Zahariade, Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum (Bucureşti 1988).

A Note on ISM V, 115

Abstract

The article revisits a known inscription from Dobrudja (ISM V 115), and argues that the commonly accepted reading of the place-name as vicus Verg[ob]rittiani is a myth. The recent examination of the altar has shown that in fact it contains vicus Vero[.] / [.]rittiani which may stand for Vero/[b]rittiani. Therefore, the place-name may have an acceptable Celtic etymology, but even so its coinage is likely to date to the times of the Roman occupation. The paper also considers references to the Roman veterans in other inscriptions of the area.

Замечание по поводу ISM V, 115

Резюме

В статье анализируется известная надпись из Добруджи (ISM V 115). Авторы доказывают ошибочность общепринятого чтения содержащегося в ней топонима vicus Verg[ob]rittiani. Последнее обследование надписи показало, что его следует читать как vicus Vero[.] / [.]rittiani. Если за этим написанием стоит Vero/[b]rittiani, топоним может быть кельтского происхождения, однако его появление на карте Добруджи следует увязывать с периодом римского присутствия. В анализе учитываются и упоминания римских ветеранов в других надписях региона.

20.02.2007

Florian Matei-Popescu, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, nr. 11, sector 1, Bucureşti, RO-010667, e-mail: florianmatei@yahoo.com;

Dr. Alexander Falileyev, Department of Welsh, University of Wales, Aberystwyth Ceredigion SY23 2AX United Kingdom, e-mail: axf@aber.ac.uk

VESTIGII ALE CULTURII SÂNTANA DE MUREŞ-ČERNJACHOV DE LA SÎNGEREI

Larisa Ciobanu

Zona orăşelului Sîngerei, spre deosebire de alte localităţi ale republicii, este una destul de bine cercetată din punct de vedere arheologic. În mare măsură starea de lucruri constatată se datorează faptului că aceste meleaguri de pe cursul superior al râului Ciulucul Mare sunt de baştină pentru un entuziast al studierii plaiului natal, care a descoperit un număr important de monumente arheologice (peste 90% din cele semnalate până în prezent) şi vestigii izolate din vatra sau preajma Sîngereilor începând cu anii '60 ai secolului trecut. Este vorba despre colegul Veaceslav Bicbaev, care peste ani a devenit arheolog-profesionist, specializat în studierea civilizaţiei cucuteniene.

Pe de altă parte, timp de câteva decenii în acest centru raional a activat un club de studiere a ţinutului, membrii căreia au contribuit la acumularea mai multor materiale, devenite acum exponate ale Muzeului de Istorie şi Etnografie din Sîngerei (în continuare MIES), inaugurat în mai 2006. Clubul era condus de dl Pavel Bologan, actualmente director al muzeului amintit, un alt împătimit de studierea trecutului mai mult sau mai puţin îndepărtat al locurilor natale.

Subiectul prezentului articol ne-a fost sugerat anume de aceste două personalităţi nominalizate – dl V. Bicbaev ne-a relatat despre inaugurarea muzeului din Sîngerei, iar dl P. Bologan a manifestat un viu interes pentru publicarea unor vase din epoca romană târzie inedite din expoziţia MIES, informându-ne totodată şi despre condiţiile de descoperire a lor[1].

În vara anului trecut, pe când începusem să sistematizez materialul, am remarcat întâmplător în una din sălile de expoziţie a Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (MNEIN) din Chişinău o frumoasă cană de culoare cenuşie, lucrată la roată şi destul de bine conservată, specifică culturii Sântana de Mureş-Černjachov, provenind dintr-un punct arheologic situat tot în raza or. Sîngerei şi consider că este binevenit să fie şi ea publicată împreună cu recipientele de la MIES[2].

Conform datelor din repertoriul arheologic al raionului Sîngerei (elaborat de V. Bicbaev în anul 1993), în perimetrul şi împrejurimile orăşelului Sîngerei erau cunoscute aproape 50 situri arheologice – mai exact 49, inclusiv 13 tumuli, 2 necropole plane şi 34 aşezări – datate din paleolitic până în secolele XVIII-XIX (Bicbaev 1993). Dintre acestea, 15 obiective (ambele necropole şi 13 aşezări) conţin vestigii specifice culturii Sântana de Mureş-Černjachov.

Din informaţia furnizată recent (mai 2006) de directorul MIES P. Bologan reiese astfel că harta arheologică a Sîngereilor se completează cu două situri noi datând din epoca antică târzie, în care au fost descoperite trei vase de lut.

1. Necropolă plană de tip Sântana de Mureş-Černjachov. Se află în marginea de nord a orăşelului Sîngerei, pe teritoriul cimitirului nou (numit şi *Cimitirul din deal*) al localităţii, situat pe malul stâng al unui pârâu-afluent de stânga al râului Ciulucul Mare. Descoperită întâmplător în anul 1989 de câţiva localnici la marginea de nord-vest a cimitirului actual[3].

La faţa locului au fost colectate atunci mai multe obiecte: vase, piese din metal etc. Din ele însă s-au păstrat doar două recipiente ceramice de culoare cenuşie, lucrate la roată din pastă fină, care în prezent se află la MIES. Primul reprezintă o căniţă având corpul globular, gâtul îngust cilindric, cu o nervură orizontală la nivelul prinderii torţii, buza verticală uşor îngroşată la exterior şi fundul inelar. *Dimensiuni*: înălţimea 14,5 cm, diametrul gurii 4,6 cm, diametrul maxim al corpului 11,5 cm şi diametrul fundului 7 cm (fig. 1/1).

[1] Exprimăm şi pe această cale recunoştinţa noastră dlui director al MIES Pavel Bologan şi dlui Veaceslav Bicbaev, cercetător ştiinţific la MNAIM.

[2] Gratitudinea noastră se îndreaptă către direcţia şi cercetătorii ştiinţifici ai MNEIN, care au manifestat multă înţelegere pentru căutările noastre: dl director Mihai Ursu, dna dr. Varvara Buzilă, dna Raisa Tobuică şi dna Natalia Melnicov.

[3] Locuitorii or. Sîngerei Pavel Bologan, Ion Guzun şi Ion Grâu au depistat această înmormântare antică, săpând o groapă în anul 1989.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 327-330.

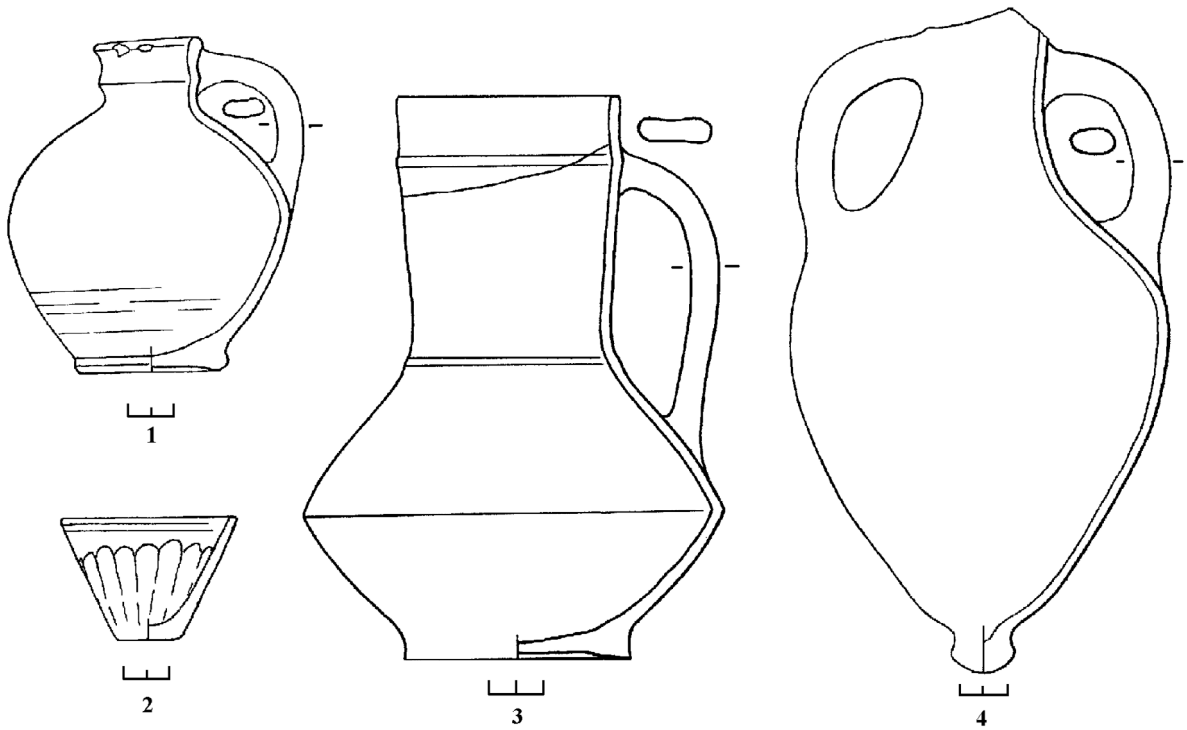

Fig. 1. Sîngerei: 1-3 - recipiente lucrate la roată din pastă fină cenuşie; 4 - amforetă romană.

Analogii exacte acestui recipient n-am reuşit să găsim deocamdată. Vase de aspect similar însă au fost descoperite în M. 7 de la Mălăieşti (Федоров 1960a, 264, рис. 31/3), M. 14 de la Bălţata (Федоров, Рошаль 1981, 99, рис. 3, 2), în cele mai mari două necropole de tip Sântana din spaţiul pruto-nistrian – Dănceni, M. 337 (Рафалович 1986, 95-96, табл. XLVIII/3) şi Budeşti, M. 114 (Vornic 2006, 97, fig. 88/1), precum şi la vest de Prut – la Spanţov, M. 22 (Mitrea, Preda 1966, 26-227, fig. 39/3; fig. 263) şi Independenţa, M. 32 (Mitrea, Preda 1966, 55-298, fig. 146/7).

Al doilea vas este un pahar mic de formă tronconică, cu gură largă, fund plat şi pereţi relativ subţiri, decoraţi cu faţete verticale neregulate. *Dimensiuni*: înălţimea 5,5 cm, diametrul gurii 7 cm, diametrul fundului 2,5 cm (fig. 1/2). Mai apropiat exemplarului de la Sîngerei pare să fie paharul de lut din M. 123 al necropolei de la Mihălăşeni, încadrat de autorul săpăturilor O.L. Şovan în tipul 2 al paharelor de lut (Şovan 2005, 48, 170, pl. 70 A/47; pl. 316/140).

2. Necropolă plană(?), cultura Sântana de Mureş-Černjachov. Localizată în extremitatea de est a oraşului, în punctul numit de localnici *La Sârbu*, unde câţiva membri ai clubului amintit anterior au descoperit în intervalul anilor 1970-1978 o amforă cu gura lipsă de dimensiuni reduse datând din primele secole ale erei noastre. Se păstrează şi ea în expoziţia MIES.

Amforeta, de culoare cărămiziu-gălbuie, este modelată la roată din pastă nisipoasă conţinând particule negre şi maronii; are corp piriform, cu caneluri orizontale neregulate pe întreaga suprafaţă; umerii sunt rotunjiţi, gâtul tronconic lărgit spre bază (partea lui superioară, însă, de la nivelul prinderii torţilor, a fost ruptă din vechime); fundul îngust, modelat în formă de buton; torţile au secţiunea aproximativ ovoidală şi se prind aproape perpendicular de gât şi oblic de umerii recipientului. *Dimensiuni*: înălţimea păstrată 26,5 cm, diametrul maxim al corpului 16 cm (fig. 1/4).

Deoarece gura amforetei lipseşte, nu putem determina exact tipul la care aparţine. Însă judecând după compoziţia pastei, culoare, forma corpului şi a picioruşului, ni se pare a fi mai apropiată de amforele roşiatice cu gura pâlniformă, având analogii la Mălăieşti (Федоров 1960a, 260, 294, рис. 20, 11), Komarov (Кропоткин 1970, 69, рис. 32/6) şi Spanţov (Mitrea, Preda 1966, 23, fig. 22/4; 265/2).

În câteva morminte aparţinând culturii Sântana de Mureş din Muntenia s-au mai semnalat amfore cu gura lipsă, asemănătoare exemplarului de la

Sîngerei: Spanţov, M. 5 (Mitrea, Preda 1966, 21, fig. 13/3; 265/4), Cetatea Veche (Mitrea, Preda 1966, 84, fig. 217/5), Coconi (Mitrea, Preda 1966, 84, fig. 218) şi Nicolae Bălcescu (Mitrea, Preda 1966, 103, fig. 246/3).

Recipientul din expoziţia MNEIN (înregistrat în anul 1956 sub numărul de inventar 3548) provine dintr-o aşezare de tip Sântana de Mureş-Černjachov descoperită în anul 1954 de A.A. Nudelman la nord-est de or. Sîngerei (Федоров 1960b, 258, nr. 70; Рикман 1975, 94, nr. 373). Autorii citaţi menţionează că în afară de ceramică în aşezare au mai fost descoperite un fragment de fibulă de fier cu picioruşul înfăşurat şi un fragment de brăzdar de plug, tot de fier care, cu regret, nu s-au păstrat.

Cana, de culoare cenuşie, este lucrată la roată din pastă fină, cu mică în compoziţie (fig. 1/3). Suprafaţa ei exterioară a fost acoperită în întregime cu angobă de nuanţă cenuşie-închisă şi lustruită. Vasul are corp bitronconic, gât cilindric înalt, buză verticală, toartă din bandă lată cu o uşoară şănţuire longitudinală, fund profilat pe suport inelar. La nivelul prinderii torţii şi la baza gâtului recipientului sunt plasate ca decor câte o nervură orizontală în relief.

Acest tip de căni este foarte răspândit în complexele culturii Sântana de Mureş-Černjachov, în special necropole, de aceea enumerăm în continuare doar câteva dintre analogiile cele mai apropiate: Mălăieşti, M. 27 (Федоров 1960a, 276, 296, рис. 23/3), Târgşor, M. 179 (Diaconu 1965, 64, pl. CX/4); Independenţa, M. 18 (Mitrea, Preda 1966, 52, 291, fig. 130/3); Dănceni, M. 337 (Рафалович 1986, 95, табл. XLVIII/2); Hăneşti, M. 30 (Zaharia, Zaharia, Şovan 1993, 156, fig. 12 B/2); Bârlad-Valea Seacă, M. 532 (Palade 2004, 657, fig. 284/3); Mihălăşeni, M. 36 (Şovan 2005, pl. 23/6), M. 138 (Şovan 2005, pl. 79/11), M. 427 (Şovan 2005, pl. 236/7), M. 510 (Şovan 2005, pl. 272/6).

Vasul analizat de la Sîngerei aparţine tipului 2C1 conform clasificării lui Ion Ioniţă a cănilor de la Târgşor (Ioniţă 1986, 300-339, Abb. 22, 3), datat în faza mijlocie (a doua) de evoluţie a cimitirului din Muntenia (Ioniţă 1986, 302-316, tab. 1). Un număr mare de astfel de căni, după cum am văzut, s-a descoperit în necropola de la Mihălăşeni, autorul investigaţiilor încadrându-le în tipurile 4a şi 7b (Şovan 2005, 168, 169, pl. 313/117, 123).

Materialul ceramic descoperit în raza orăşelului Sîngerei după factură, tehnica de lucru şi analogiile aduse indică apartenenţa sa clară la cultura Sântana de Mureş-Černjachov, datată în linii generale în secolele III-IV e.n. Completarea cu două puncte noi (ambele reprezentând necropole, după câte se pare) a repertoriului arheologic al acestui centru raional dovedeşte o dată în plus densitatea deosebit de ridicată a complexelor culturii nominalizate în interfluviul Prut-Nistru. Dacă revenim cu o statistică sumară, constatăm că din cele 51 monumente arheologice semnalate în raza Sîngereilor 17 situri, adică exact 1/3, datează din epoca antică târzie. Observăm de asemenea că cele mai apropiate analogii pentru vestigiile depistate în această localitate se găsesc în necropola de la Mălăieşti (cana cu corp globular, amfora, dar şi tipul de căni cu corp bitronconic), situată într-o microzonă învecinată dinspre nord-vest, în lunca râului Prut. Iar prezenţa printre descoperirile de la Sîngerei a amforetei confirmă şi în acest caz particular influenţa culturii romane asupra teritoriilor limitrofe Imperiului Roman. După cum dovedesc investigaţiile arheologice, toate complexele culturii Sântana de Mureş-Černjachov din arealul pruto-nistrean conţin materiale romane de import: ceramică, sticlărie, piese de podoabă, accesorii vestimentare, unelte, mai rar monede. Evident, la o completare cât mai veridică a tabloului realităţilor istorico-arheologice din primele secole ale erei noastre în microzona orăşelului Sîngerei pot contribui doar săpăturile arheologice cu caracter sistematic.

Bibliografie

Bicbaev 1993: V. Bicbaev, Repertoriul arheologic al raionului Sîngerei, Chişinău 1993 (manuscris), în arhiva MNAIM.

Ioniţă 1986: I. Ioniţă, Chronologie der Sântana de Mureş-Černjachov Kultur. Peregrinatio Gothica. Archaeologia Baltica VII, 1986, 295-351.

Mitrea, Preda 1966: B. Mitrea, C. Preda, Necropole din secolul al IV-lea e.n. din Muntenia (Bucureşti 1966).

Palade 2004: V. Palade, Aşezarea şi necropola de la Bârlad-Valea Seacă (Bucureşti 2004).

Şovan 2005: O.L. Şovan, Necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Mihălăşeni (judeţul Botoşani) (Târgovişte 2005).

Vornic 2006: Vlad Vornic, Aşezarea şi necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Budeşti (Chişinău 2006).

Zaharia, Zaharia, Şovan 1993: Emilia Zaharia, Nicolae Zaharia, Octavian-Liviu Şovan, Necropola din secolul al IV-lea d.Chr. de la Hăneşti (judeţul Botoşani). Arheologia Moldovei XVI, 1993, 151-189.

Кропоткин 1970: В.В. Кропоткин, Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н.э. – V в. н.э). САИ, вып. Д1-27 (Москва 1970).

Рафалович 1986: И.А. Рафалович, Данчены. Могильник Черняховской культуры III-IV вв. н.э. (Кишинев 1986).

Рикман 1975: Э.А. Рикман, Памятники сарматов и племен Черняховской культуры. АКМ, вып. 5 (Кишинев 1975).

Федоров 1960a: Г.Б. Федоров, Малаештский могильник (памятник Черняховской культуры в бассейне реки Прут). МИА 82, 1960, 253-302.

Федоров 1960b: Г.Б. Федоров, Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н.э. МИА 89, 1960.

Федоров, Рошаль 1981: Г.Б. Федоров, М.Г. Рошаль, Раскопки Черняховского могильника у с. Балцата. В сб.: АИМ в 1974-1976 гг., 1981, 83-106.

Les vestiges de la culture Sântana de Mureş-Černjachov de Sîngerei

Rézumé

L'article comprend la présentation de trois récipients tournées en terre fine grise et d'une amphorette à pâte rouge, de facture romaine, découvertes fortuitement en rayon du ville Sîngerei. Les vestiges sont attribués à la culture Sântana de Mureş-Černjachov (IIIe-IVe siècles de n.è.). Il faut mentionner que trois vases proviennent de deux complexes, qui ne sont pas inclus encore dans le répertoire archéologique du district Sîngerei.

Légende de la figure:

Fig. 1. Sîngerei: 1-3 - vases en pâte fine, grise, façonnées au tour. 4 - amphorette romaine.

Находки культуры Сынтана де Муреш-Черняхов из Сынжерей

Резюме

Статья содержит описание трех гончарных серолощенных сосудов и красноглиняной амфоры римского облика, случайно обнаруженных в окрестностях районного центра Сынжерей и относящихся к культуре Сынтана де Муреш-Черняхов (III-IV вв. н.э.). Примечательно, что три сосуда происходят из комплексов, не включенных еще в археологической карте Сынжерейского района.

Иллюстрация:

Рис. 1. Сынжерей: 1-3 - сосуды изготовленные на гончарном круге из серого теста; 4 - римская амфоретка.

12.02.2007

Larisa Ciobanu, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, str. Mitropolitul Bănulescu-Bodoni 35, MD-2012, Chişinău, Republica Moldova

CREŞTINISMUL LA NORD DE BALCANI ÎN LUMINA MATERIALELOR ARHEOLOGICE DIN SECOLELE IV-VI P. CHR.

Petre Mocanu

La apariţia creştinismului, Imperiul Roman se afla la apogeu ca întindere geografică, putere militară, ca nivel de organizare şi de cultură (Popovici 1926, 60-61).

Răspândirea creştinismului în spaţiul de la nord de Balcani a preocupat mereu specialiştii. Enigmele ce persistă cer a fi atent confruntate şi întregite cu datele arheologice.

Săpăturile arheologice efectuate pe parcursul ultimilor ani au îmbogăţit mult informaţiile cu privire la vechimea creştinismului în spaţiul balcano-carpato-pontic. În baza lor se poate afirma, fără teamă de a greşi, că în Scythia Minor şi teritoriile aferente existau, încă din primele veacuri ale erei noastre, un număr considerabil de convertiţi în creştinism, organizaţi în comunităţi locale şi episcopii (Niculae 1977, 28-29).

Soarta romanităţii din spaţiul carpato-danubiano-pontic, în momentul, dar mai ales după retragerea aureliană în sudul Dunării, a constituit o problemă deosebită în istoriografie, emiţându-se diferite păreri. Astfel, unii au opinat că Aurelian ar fi cedat teritoriul roman al Daciei unor popoare migratoare în calitate de „foederati" (Tudor 1978, 415), iar alţii consideră că, deşi abandonată, Dacia a menţinut neîntrerupt legăturile cu Imperiul, atât în timpul lui Aurelian, cât şi mai târziu, şi că ea nu a fost cedată migratorilor, fapt confirmat atât de izvoarele istorico-literale ale vremii (Fontes II 1970, 24-25) cât şi de cele arheologice (Toropu 1976, 34-36).

La două decenii de la părăsire, ideea că Dacia aparţine, de fapt, tot Imperiului, apare în izvoare referitoare la împăratul Constantin Chlorus (293-306), despre care un panegirist rosteşte la 1 martie 297 cuvintele: *„Căci de vreme ce parţii au fost alungaţi dincolo de Tigru, provincia Dacia restabilită..."* (Fontes II 1970, 81), din care ar reieşi că acest împărat ar fi readus sub autoritatea Imperiului teritoriul părăsit de Aurelian în 275. Însă, există şi opinii conform cărora acest text s-ar referi la provincia Dacia Ripensis din sudul Dunării. Mult mai concludente par cuvintele atribuite de împăratul Iulian Apostatul (361-363) lui Constantin cel Mare (306-337), care ar fi spus: „prin faptele săvârşite împotriva uzurpatorilor sunt mai presus decât Traian; *şi sunt fără îndoială egalul lui prin reluarea ţinuturilor pe care el le dobândise mai înainte...*" (Fontes II 1970, 30-31), text în care reiese foarte clar că, ceea ce pare nesigur în cazul lui Constantin Chlorus, este de necontestat referitor la fiul său Constantin cel Mare.

Activitatea desfăşurată de Constantin cel Mare la Dunăre, dar mai ales la nordul ei, va contribui nu numai la revenirea unor teritorii abandonate în graniţele Imperiului, ci şi la consolidarea romanităţii şi răspândirea în masă a creştinismului.

Această activitate este concretizată, într-o primă fază, cuprinsă între anii 324-328, în construirea unui pod peste Dunăre între Oescus şi Sucidava, având menirea să lege Imperiul de teritoriul carpato-danubian din cauza pericolului got care ameninţa graniţele nordice, dar, mai ales pentru a facilita legăturile dintre romanitatea orientală sud-dunăreană cu cea din nord. Podul a fost inaugurat în anul 328 şi este cunoscut atât din izvoarele istorico-literare (Fontes II 1970, 24-25), cât şi din observaţiile de pe teren (Tudor 1987, 416-422). În acelaşi an Constantin cel Mare va reface drumul roman de pe Valea Oltului, eveniment consemnat de un stâlp militar (Popescu 1976, N. 278), descoperit lângă Sucidava. Drumul va fi refăcut până la valul de pământ, cunoscut sub numele de „Brazda lui Novac", care pornea de la Hinova (judeţul Mehedinţi) şi se sfârşea la Pietroasele, în zona Buzăului.

După construirea podului şi refacerea vechiului drum roman, Constantin cel Mare va restaura vechile castre de la *Sucidava*, unde va construi o noua cetăţuie (Tudor 1978, 423-448), *Drobeta*, având la bază pe cel ridicat de împăratul Traian din *Insula Banului* (Davidescu 1980, 206-216), *Desa* şi *Bistreţ* din judeţul Dolj, *Slăveni*, judeţul Olt (Tudor 1978, 96-274). Un moment important al stăpânirii constantiniene la nord de Dunăre îl constituie răspândirea şi generalizarea creştinismului.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 331-334.

Urmaşii lui Constantin cel Mare vor continua să stăpânească teritoriul Olteniei, folosind castrele refăcute sau construite de înaintaşul lor (Toropu 1976, 29). Dovadă concludentă în acest sens este mulţimea monedelor postconstantiniene în număr de aproape 1700, care indică, pe lângă prezenţa militară a Imperiului la nord de Dunăre, şi intensele legături comerciale ale romanităţii de la nord de Dunăre cu acesta.

Între anii 364-378, se observă o slăbire a stăpânirii romane dedusă din criza monetară din această perioadă şi pusă pe seama atacurilor goţilor la sud de Dunăre, precum şi răscoala uzurpatorului Procopius împotriva împăratului Valens (364-378) (Tudor 1978, 29).

O revenire a stăpânirii romane-bizantine la Dunăre va avea loc, în adevăratul sens al cuvântului, odată cu urcarea pe tron a împăratului Justinian. Între 530-533, el va trimite în regiunile dunărene pe generalul Chilbudios, care, în urma a numeroase expediţii împotriva slavilor va recuceri unele puncte strategice din spaţiul de la nord de Dunăre (Fontes II 1970, 439-445). Împăratul va inaugura o prodigioasă activitate edilitară, concretizată în refacerea sau construirea unor noi cetăţi, pe care le va folosi spre a menţine stăpânirea bizantină în regiunile de la nord de Dunăre, uşurând astfel relaţiile comerciale şi culturale ale Imperiului cu populaţia romanizată din această zonă.

Imperiul va controla încă „de jure" teritoriul carpato-dunărean până la începutul secolului VII, deşi „de facto", din cauza atacurilor slavilor, linia dunăreană va fi prăbuşită (Toropu 1976, 35-36), legăturile vor continua în ciuda faptului că nu se mai poate vorbi de o stăpânire efectivă romano-bizantină în aceste teritorii.

Pătrunderea şi răspândirea creştinismului la nord de Balcani şi Dunăre nu s-a bucurat de o atenţie deosebită din partea istoricilor. V. Pârvan a rezervat acestei probleme mai multe pagini în *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman* (Pârvan 1992), încercând, pe lângă puţinele urme arheologice creştine cunoscute la începutul sec. XX, să explice pătrunderea noii religii pe teritoriul carpato-dunărean mai ales prin intermediul izvoarelor literare, invocând celebrele pasaje din Tertulian şi Origen; care de unii au fost supuse ulterior unei critici riguroase, încercând să se demonstreze că ele nu constituie argumente demne de luat în seamă fiind neclare şi confuze (Pippidi 1967, 243-247). Dar aceasta nu înseamnă că pot fi completamente neglijate, deoarece conţin un sâmbure de adevăr.

Un rol important în răspândirea şi organizarea creştinismului la nord de Dunăre l-au jucat numeroasele edificii paleocreştine înfiinţate în secolul IV în apropierea Dunării. Numai în zona istropontică actualmente arheologic sunt cunoscute peste 35 de construcţii bazilicale paleocreştine din secolele IV-VII p. Chr. Din ele 11 au fost construite în secolul al IV-lea, printre care bazilica mică şi bazilica mare din Tomis, bazilicile de la Istria, Tropheum Traiani, Dinogeţia, Teliţa/Amza, Niculiţel, precum şi cele de la Sobari şi Tyras, descoperite la finele secolului XX (Niculiţă 2004, 133) Axopolis, Beroe (Bauman 2004, 63). Răspândirea largă a creştinismului în această regiune a dus la apariţia unui centru episcopal – episcopia Tomisului – deja către finele secolului al III-lea p. Chr. (Niculae 1977, 28), iar cu vremea şi în alte părţi.

Rezumând, putem afirma că religia creştină, în lumina documentelor scrise, a pătruns şi s-a răspândit în teritoriile de la nord de la Balcani şi Dunăre mai ales în timpul domniei împăratului Constantin cel Mare şi a urmaşilor săi, prin intermediul misionarilor trimişi de episcopii sud-dunăreni, între care un rol important trebuie să-l fi jucat Sfântul Niceta de Remesiana şi horepiscopii trimişi de episcopia de Aquae, sufragană a episcopiei Justiniană Prima.

Materialele arheologice paleocreştine contribuie productiv la rezolvarea problemei creştinismului timpuriu al romanităţii oltene, fiind, spre deosebire de documentele literare, incontestabile. Ele s-au bucurat de mare atenţie din partea specialiştilor, începând cu Vasile Pârvan şi până în zilele noastre. Publicate dispersat, aceste documente arheologice vor alcătui un mic corpus format din trei materiale şi publicat în anii '40 ai secolului XX (Condurachi 1990, 39). În 1958 D. Tudor prezintă un repertoriu alcătuit din 42 obiective din care 3 nesigure (Tudor 1978, 316-317, 345-346, 412-425). În 1972 pr. prof. M. Păcurariu face o scurtă trecere în revistă a lor (Păcurariu 1978, 31-32).

Numărul acestor materiale diferă de la un repertoriu la altul, încât o nouă prezentare a lor, însoţită de consideraţii critice, este foarte necesară, spre a înţelege mai bine cum s-a desfăşurat viaţa creştină în secolele IV-VI şi cum a iradiat creştinismul din acest spaţiu. Întâi vor fi prezentate *inscripţiile,* apoi *edificiile de cult*, urmând *pie-*

sele arhitectonice şi, în sfârşit, *obiectele de artă minoră*.

Inscripţiile, în număr de 96, aparţin cronologic secolelor III-VI şi provin din cetăţile: *Sucidava, Romula, Slăveni şi Praetorium I–II*. Ele au fost fie scrijelate pe piatră, fie vopsite pe amfore.

În ordine cronologică, aparţinând secolului IV sunt cunoscute două inscripţii, una de la *Romula*, pe o cărămidă conţinând câteva litere şi semnul Sfintele Cruci (Tudor 1978, nr. 108) şi de la *Slăveni* o placă de calcar, ornamentată cu *Crux monogrammatica*, care ar fi servit drept placă de *cancelli* la basilica de aici (Barnea 1979, pl. 44/4). Semnul Sfintele Cruci apare frecvent pe monumentele creştine timpurii pe când „crux monogrammatica" se găseşte pe câteva exemplare descoperite la *Tomis* (Popescu 1976, nr. 356, 131-132), *Histria, Ulmetum, Niculiţel*, *Sucidava şi Noviodunum* (Barnea 1979, pl. 3, pl. 41).

Pentru perioada secolelor IV-VI sunt publicate trei inscripţii cuprinzând abreviat numele Mântuitorului Iisus Hristos, sub diferite forme caracteristice epocii postconstantiniene.

Un loc aparte îl ocupă cele 83 de inscripţii creştine trasate cu vopsea roşie pe fragmentele de amfore descoperite tot la Sucidava. Importanţa lor deosebită constă în faptul că majoritatea au putut fi scrise local, încercând astfel să reconstituim pe baza lor gradul de cultură teologică la care au ajuns creştinii din teritoriul sucidavens, în majoritate militari.

Cel mai frecvent semn care apare pe aceste fragmente ceramice este semnul Sfintei Cruci, însoţit de prescurtări de cuvinte, literele apocaliptice AΩ. Un alt gen de cruce este aşa-numita „crux monogrammatica" prescurtând numele Mântuitorului. Fragmentele ceramice purtând acest semn, frecvent în epigrafia paleocreştină începând cu secolul IV, au apărut la Tomis şi Histria.

Concluzia firească care se desprinde din analiza inscripţiilor paleocreştine este că, deşi provenite doar din cinci localităţi, acestea, exceptând materialele de natură eretică, aruncă o nouă lumină asupra ortodoxiei creştinilor aparţinând romanităţii, care şi-a păstrat credinţa mai ales prin legăturile neîntrerupte avute cu Imperiul.

Piese arhitectonice paleocreştine datând din secolele III-VI sunt: două *plăci de cancelli*; una de la *Slăveni,* datată din secolul IV şi decorată cu „crux monogrammatica", şi alta de la *Sucidava*, datată din secolul VI şi decorată cu cruce mare în relief, cuprinzând, probabil, la capetele braţelor inscripţia: X(Δ4Φϑ)¯H (;4ι□). Mai amintim şase *cărămizi şi o ţiglă*, decorate cu simboluri creştine, care au fost utilizate, probabil, la edificii cu caracter creştin provenite din castrul roman de la Praetorium II (Racoviţa – judeţul Vâlcea), două, una decorată cu o cruce mare însoţită de inscripţia XIΛIA şi alta cu un peşte, rudimentar stilizat, indicând cea mai timpurie prezenţă a creştinismului din secolul III pe teritoriul Olteniei de astăzi. Alte trei cărămizi provin de la *Sucidava* şi datează din secolele IV-VII fiind decorate cu cruce simplă sau înscrisă într-un cerc. O cărămidă provine de la *Romula*, fiind ornamentată cu cruci şi peştişori (secolul VI). O ţiglă, provenind de la Sucidava şi datând din secolul IV-VI este decorată cu „Chrismon".

Obiectele aparţinând *artelor minore* au fost turnate din metal sau făcute din lut şi sunt în număr de 27. Amintim, în primul rând, două *cruciuliţe* din bronz, una descoperită la *Romula* şi datată în secolul al IV-lea şi cealaltă la *Sucidava*, datând din secolul VI. S-au mai descoperit alte cruciuliţe, însă de forme şi provenind din metale diferite la: *Tomis*, *Histria*, *Sucidava* (Izvoarele), *Barboşi* - Galaţi, *Davideni* - Neamţ, *Băleni* - Dâmboviţa, *Budureasca* - Prahova şi *Sighişoara* - Mureş.

Tot din bronz au fost turnate *patru catarame de tip „Sucidava"*, decorate cu un trafor în formă de cruce indicând caracterul lor creştin, cu semilună şi „ochiuri". Datate în secolul VI, aceste obiecte de import au fost descoperite la: *Sucidava* – 3 exemplare şi *Drobeta* – un exemplar. Acest tip de catarame este caracterizat exclusiv secolului VI şi îşi are originea în mediul culturii bizantine.

Mai amintim alte două obiecte din bronz: *un candelabru*, descoperit în castrul roman de la *Saldae* (Răcari, judeţul Dolj), decorat cu peştişori şi datat în sec. IV-V, şi care a putut funcţiona într-un edificiu de cult; apoi *o oglindă* provenind de la *Sucidava*, decorată cu două cruci şi datată în secolul VI.

Materialele paleocreştine, coroborate cu puţinele ştiri istorico-literare, constituie dovada cea mai concludentă a continuităţii şi romanităţii populaţiei rămase pe loc după retragerea aureliană.

Penetraţia religiei creştine în lumea daco-romană, legată prin mii de fire de romanitate, demonstrează încă o dată existenţa în permanenţă a acelei comuniuni culturale care va genera fenomenul cultural şi creştinismul românesc de la începuturile evului mediu.

Creştinismul a devenit element de identitate etnică, de afirmare a apartenenţei la spiritualitatea latină. Referitor la români şi creştinism, profesorul Radu Vulpe spunea că: „Poporul român s-a născut creştin, odată cu formarea romanităţii sale. Noi suntem români fiindcă suntem creştini şi creştini fiindcă suntem români" (Vulpe 1977, 21).

Bibliografie

Barnea 1979: I. Barnea, Arta creştină în România, I (Bucureşti 1979).

Bauman 2004: V.H. Bauman, Sângele martirilor (Constanţa 2004).

Davidescu 1980: M. Davidescu, Drobeta în sec. I-VII (Craiova 1980).

Fontes 1970: Fontes Historiae Dacoromanae, II (Bucureşti 1970).

Niculae 1977: Şt. Niculae, Pătrunderea şi dezvoltarea creştinismului în Schythia Minor (Galaţi 1977).

Niculiţă 2004: I. Niculiţă, Thraco-Getica. Studii şi Materiale (Chişinău 2004).

Păcurariu 1978: M. Păcurariu, Istoria bisericii ortodoxe române (Sibiu 1978).

Pârvan 1992: V. Pârvan, Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman. In: Studii de istorie a culturii antice (Bucureşti 1992), 148-285.

Popescu 1976: E. Popescu, Inscripţiile greceşti şi latine din sec. IV-XIII descoperite în România (Bucureşti 1976).

Popovici 1925: E. Popovici, Istoria bisericească universală (Bucureşti 1925).

Toropu 1976: Oct. Toropu, Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia Traiană, sud-carpatică (Craiova 1976).

Tudor 1978: D. Tudor, Oltenia romană (Bucureşti 1978).

Vulpe 1977: R. Vulpe, Romanitate şi creştinism, coordonate ale etnogenezei român. In: De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi mărturii de artă creştină (Galaţi 1977).

Christianity North of the Balkans in light of the archeological materials (4th - 6th c. AD)

Abstract

On the basis of analysis of the archeological data collected by the author and compared with the evidence of ancient traditions, an attempt is made to determine the time of penetration of Christianity into the Balkan-Carpathian-Pontic area. Judging from the fact that more than 35 early Christian basilicas, 11 of which were built in the 6th – 7th c. AD are known in the Istrian-Pontic area and north of the Danube, one can conclude that Christianity started penetrating into the area in the 2nd c. AD. Notwithstanding numerous invasions of various tribes and tribal agglomerations, which distracted the local population from the Christian faith, and the presence of a considerable amount of the pagans, Christianity did not disappear: written sources of the 3rd c. AD mention a bishopric in Tomi.

Христианство к северу от Балкан в свете археологических материалов (IV - VI вв. н.э.)

Резюме

На основе анализа имеющиеся в настоящее время археологических данных, собранные автором воедино и сопоставления их со свидетельствами античной традиции предпринята попытка определить время проникновения и распространения христианской веры в Балкано–Карпато–Понтийском регионе.

Исходя из того, что к настоящему времени в истро-понтийской зоне и к северу от Дуная известны свыше 35 раннехристианских базилик из которых около 11 построены в VI-VII вв. н.э. можно заключить, что христианство проникло на рассматриваемых территориях начиная со II века н.э. Вопреки многочисленным вторжениям различных племенных объединений сопряженные с отходом от христианской веры местных жителей и наплывом значительного количества язычников, все же христианство не исчезло, поскольку уже в III в. н.э. письменные источники упоминают эпископат в г. Томы.

7.02.2007

Petre Mocanu, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: pr.mocanupetre@yahoo.com

DESPRE RITUL ŞI RITUALUL FUNERAR MEDIEVAL TIMPURIU DIN SPAŢIUL PRUTO-NISTRIAN (NECROPOLA DE LA MOLEŞTI-IALOVENI)

Ion Tentiuc

Cunoaşterea dimensiunilor practice ale fenomenului religios în general şi a celui din perioada evului mediu timpuriu din spaţiul est-carpatic în particular, este posibilă doar în urma efectuării unor laborioase investigaţii interdisciplinare (Baraschi 1977, 410-416; Teodor 1991; Sîrbu 1993; Spinei 1995, 82-100; Tentiuc 1996, 146-192; Idem 2001, 123-131; Idem 2004; Postică 2006). În acest sens este importantă cunoaşterea tendinţelor generale ale evoluţiei manifestărilor religioase ale comunităţilor din regiunile circummediteraneeană şi circumcarpatică, în corelare cu cele din diverse arii din sud-estul, centrul şi vestul Europei (Бессмертный 1991; Vauchez 1994; Aries 1996; Duby 1996; Zugravu 1997; Tenace 2005), dar şi a manifestărilor lui particulare în zone mai restrânse (Cankova-Petkova 1973, 21-39; Рыбаков 1988, Brown 2002; Popescu 2004, 227-248). Pe de altă parte, este imperioasă cunoaşterea etapelor şi a formelor de propagare a creştinismului dinspre Locurile Sfinte spre mediile barbare politeiste (Năsturel 1984, 250; Lenoir, Tardan-Masquelier 1997, 527-730; Popescu 2000, 194-214; Idem, 2003, 521-530). Nu pot rămâne în afara studiului nici unele particularităţi ale obiceiurilor şi tradiţiilor, perpetuate până în perioada premodernă, pe care cercetătorii le consideră a reprezenta reminiscenţe păgâne, de vechime indo-europeană şi peste care s-ar fi suprapus altele mai noi, de sorginte traco-geto-dacică (Duman 1990, 296-298; Teodor 1985-1986, 131-148; Idem 1990, 232-234; Spinei 1995, 82-100; Idem 2004, 259-301; Ghinoiu 1999; Hâncu-Tentiuc 2002, 277-293; Idem 2004, 155-156; Tentiuc 2004, 120-124; Furtună 2004, 201-205; Hanganu 2004, 215-236).

Europa în general şi sud-estul continentului în particular au fost bulversate, începând cu primele secole ale erei noastre, de mişcări masive de populaţii, diverse atât din punct de vedere al nivelului de dezvoltare social-economic şi politic cât şi cel spiritual, deţinând un palmares deosebit de mozaicat de credinţe şi obiceiuri ancestrale (Параска 1981, 5-25; Плетнева 1981; Idem 1982; Idem 1990; Мавродина 1983; Spinei 1985; Idem 1996; Postică 1985, 227-240; Idem, 1994; Tentiuc 1990, 66-78; Idem 1996). În ultimii ani au fost publicate mai multe lucrări monografice, studii şi articole care au inclus în circuitul ştiinţific materiale inedite survenite din diverse complexe funerare – aparţinând antichităţii târzii sau epocii medievale timpurii – necropole plane sau tumulare, morminte izolate etc., care au permis de a înţelege plenar universul mental al omului medieval, viziunile lui asupra lumii sau a vieţii de apoi[1].

Pe de altă parte, publicarea unor documente ale organismelor de decizie ale Bisericii creştine şi ale unor texte ale literaturii vechi ecleziastice demonstrează caracterul tolerant şi indulgenţa acesteia faţă de manifestările locale ale tradiţiilor păgâne (Brown 2002, 256), impunându-se totuşi cu tenacitate normele şi prescripţiile dogmatice. Toate acestea la un loc au condus la fundamentarea în spaţiul carpato-balcanic a unor dogme creştine cu multiple reminiscenţe ancestral-politeiste (Cankova-Petkova 1973, 21-39; Ghinoiu 1994,11-21; Idem 1999, 34-42).

Deşi mai puţin încorsetate de prescripţiile dogmatice ale Bisericii din primele secole ale erei creştine, riturile şi ritualurile de înmormântare nu au rămas în afara influenţei acesteia. Cum era şi firesc, noua religie nu a putut anula instantaneu practicile funerare păgâne de tradiţie milenară. Extinzându-se graduat dinspre Locurile Sfinte spre Europa în devenire politică, culturală şi spirituală, religia creştină a întâmpinat o rezistenţă tacită din partea comunităţilor păgâne. Procesul a fost îndelungat, lupta pentru convertire a fost anevoioasă, biserica dând dovadă de multă îngăduinţă dar şi insistenţă, iar noii prozeliţi de o anumită înţelegere şi de multă rezistenţă faţă de noua religie şi prescripţiile ei.

[1] O variantă rezumativă, în limba engleză, cu titlul *Aspects of funeral rite and ritual in the Prut-Dniester region – end of first millennium, begining of second millennium (The Moleşti-Ialoveni necropolis)* a fost publicată în volumul (ed. by Victor Cojocaru and Victor Spinei) *Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages*, Iaşi, 2004, 323-327.

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 335-342.

Materialele etnografice şi folclorice de la sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, permit de a întrevedea în diferite manifestări, inclusiv în cele funerare, perpetuarea unor reminiscenţe ale vechilor rituri indo-europene (Ghinoiu 1999, 256-258). Aşa se face că astăzi în unele zone ale regiunii carpato-balcanice se mai dezgroapă defuncţii pentru operaţii de anihilare a potenţelor lor malefice, se mai efectuează ritualuri de destrigoire (Vulcănescu 1985, 294-322; Kernbach 1995, 591; Ghinoiu 1999, 279-289; Hâncu 1999, 121), se mai purifică decedatul cu uleiuri şi mormântul cu parfumuri (tămâie).

Cercetarea arheologică suplineşte cu multă dificultate carenţele unei documentări aproximative şi nu totdeauna exacte ale surselor scrise medievale. Cu toate acestea, amploarea investigaţiilor prin săpături de teren din ultimele decenii a permis, totuşi, efectuarea unor reconstituiri istorice ale vieţii comunităţilor din spaţiul est-carpatic, temeinic fundamentate din punct de vedere ştiinţific. Au fost descoperite mai multe aşezări şi necropole sau morminte izolate prin studiul cărora s-a ajuns la concluzii pertinente, inclusiv privind diferite aspecte ale practicilor funerare medievale. S-a demonstrat că a fost necesar circa un mileniu de travaliu al Bisericii pentru a desensibiliza tradiţia păgână în a utiliza, spre exemplu, ritul incineraţiei celor decedaţi.

În spaţiul pruto-nistrean, parte integrantă a proceselor politice, etno-demografice, culturale şi spirituale ale arealului circumcarpatic din evul mediu timpuriu, au fost descoperite câteva necropole de diferită întindere, dintre care unele mai modeste, iar altele suficient de mari, cum ar fi cele de la Brăneşti (Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984); Hansca-Căprăria (Хынку 1973) şi Hansca-Limbari (Хынку 1970), care au permis reconstituirea ritului şi ritualului funerar al comunităţilor locale. Totodată au fost investigate mai multe complexe funerare medievale efectuate în tumuli, conţinând în exclusivitate morminte de incineraţie, ca cele de la Alcedar (Федоров, Чеботаренко 1974, 101-103), aparţinând, în opinia unor cercetători, unor grupuri de populaţie (tiverţilor?) alogenă[2]. Tot în tumuli, însă utilizând ritul inhumaţiei, îşi înmormântau defuncţii comunităţile de nomazi turanici (Spinei 1985, 107-125; Добролюбский 1986). Descoperirea la periferia unor necropole plane a mormintelor atribuite nomazilor a permis enunţarea ipotezei despre anumite tendinţe de sedentarizare a acestora şi despre demararea unor procese de asimilare (Хынку 1970, Idem 1973).

Necropola medievală timpurie de la Moleşti a fost descoperită în timpul săpăturilor arheologice din cadrul unui sit pluristratigrafic situat în partea centrală a spaţiului pruto-nistrean, la circa 25 km sud de Chişinău (Tentiuc 1996a, 78-79; Idem 1996b). Aici, pe locul numit Râpa Adâncă, au fost cercetate mai mult de 150 de complexe de locuire, meşteşugăreşti (cuptoare de ars ceramica), funerare şi anexe gospodăreşti atribuite diferitor perioade istorice. Au fost dezvelite şi cercetate straturi culturale datând din perioada secolelor IV-III î. e. n., VI-VII e. n. şi X-XIII (Чеботаренко 1983, 183-193; Idem 1990, 229-239; Tentiuc 1996a, 78-79; Idem 1996b). În studiul nostru ne-am propus de a include în circuitul ştiinţific materialele referitoare la complexele funerare medievale timpurii de la Moleşti, ca fiind cele mai reprezentative în cadrul sitului investigat.

Din totalul de 11 complexe funerare surprinse clar, descoperite la periferia aşezării menţionate, 1 (un) mormânt de inhumaţie, aparţinând unui copil, a fost atribuit perioadei secolelor IV-III î. e. n.; 1 (un) alt mormânt a fost datat cu primele două secole ale erei noastre, iar 1 (un) al treilea, în care a fost descoperit doar craniul, aparţine, probabil, secolelor VI-VII după Christos.

Mai multe complexe funerare, efectuate prin înhumare, au fost atribuite perioadei cuprinsă în secolele XI-XII. Au fost dezvelite 8 (opt) morminte care cuprindeau 9 (nouă) schelete. În săpătură au mai fost descoperite resturi de oase umane de la încă aproximativ şase morminte, care au fost distruse în totalitate de lucrările agricole din perioada modernă[3].

Mormântul 1 (fig. 1/2) a fost descoperit în partea centrală a sitului, la adâncimea de 25-30 cm de nivelul actual de călcare, la distanţa de 3,15 m nord de locuinţa 11. Groapa de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite şi pereţii oblici, avea

[2] Nu ne vom include în polemica academică privind apartenenţa etnică a acestora, consideraţi de unii cercetători a fi slavi (Федоров 1952, 250-259; Spinei 1994, 73-74), de alţii turanici (Баскаков 1985, 16), iar de cei mai mulţi - romanici (Рыбаков 1950, 3; Хынку 1972, 159-175; Idem 1992, 99-108; Idem 1997, 125-132; Boldur 1992, 127-128; Gonţa 1993, 57; Dron 1997, 198-202; Idem 1999, 35-43; Postică 2006, 16).

[3] Numărul mare de complexe funerare distruse, majoritatea în epoca modernă, se explică prin faptul că de pe o suprafaţă importantă a sitului a fost excavat solul fertil (cernoziomul) în vederea utilizării în gospodăria agricolă locală.

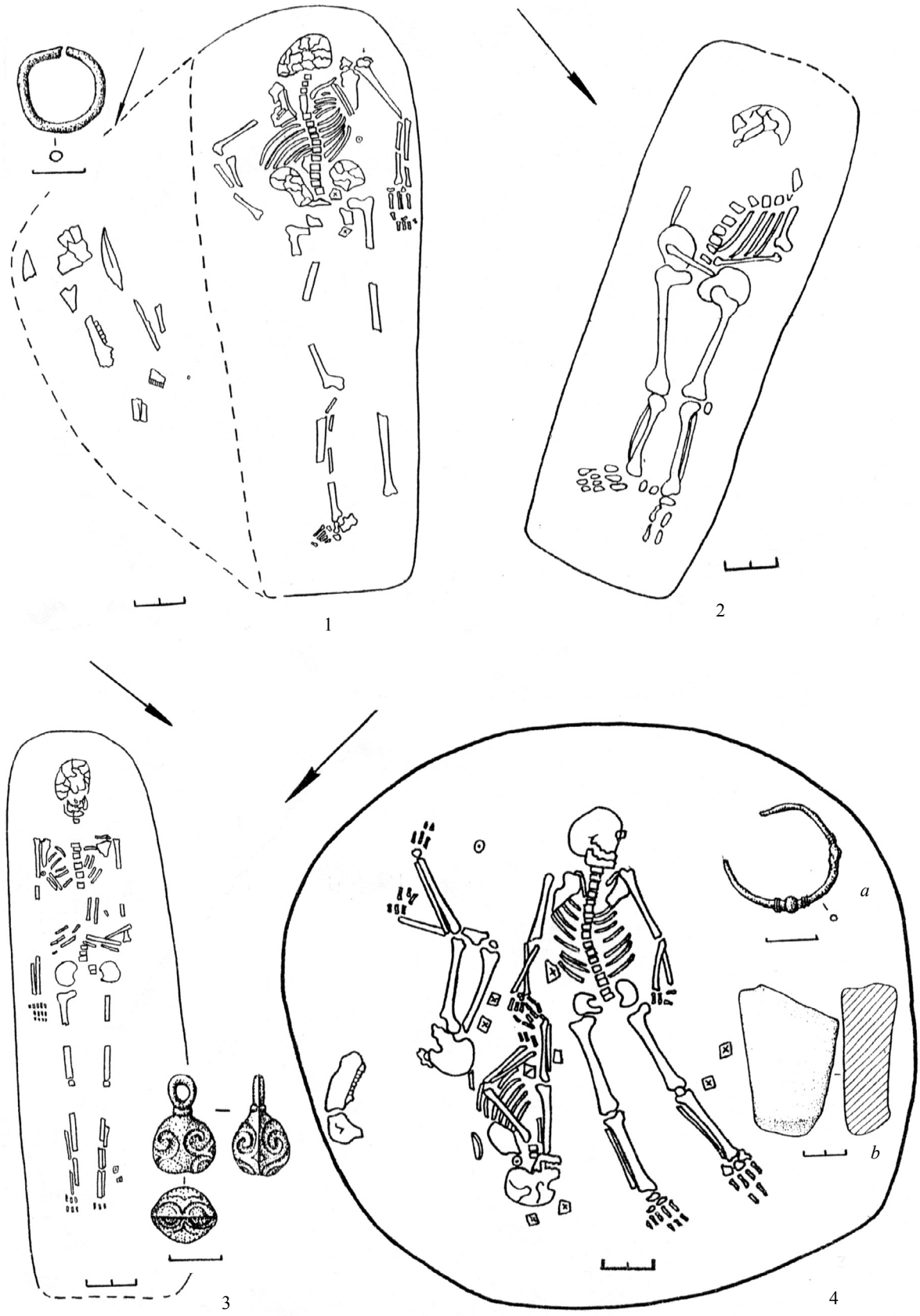

Fig. 1. Necropola Moleşti: 1 - mormântul 7; 1a - cercel din bronz din mormântul 7; 2 - mormântul 1; 3 - mormântul 6; 3a - nasture din bronz din mormântul 6; 4 - mormântul 8; 4a - cercel din bronz din mormântul 8; 4b - cute din piatră din mormântul 8.

lungimea de circa 2,10 m şi lăţimea de 0,62 cm în regiunea picioarelor şi 0,75 m în regiunea capului, fiind orientată pe axa VSV- ENE. Scheletul de adult era întins pe spate, cu capul la VSV, având braţele îndoite din cot şi depuse pe „burtă". În regiunea picioarelor au fost observate mici fragmente de cărbuni de lemn. Fără inventar.

Mormântul 2 a fost descoperit în partea de est a sitului, la adâncimea de 0,50 m de la nivelul actual de călcare. Groapa funerară adâncă de 0,20 m, cu dimensiunile de aproximativ 0,75×1,90 m, orientată pe axa est-vest, a fost distrusă de o intervenţie târzie, care nu a făcut posibilă identificarea exactă a conturului iniţial. Scheletul de adult a fost răvăşit. Fragmente de la oasele craniului au fost descoperite în partea de vest a gropii. S-au mai găsit fragmente de la oasele bazinului şi de la braţe. Pe fundul gropii, împreună cu oasele disparate ale defunctului, au fost descoperite fragmente ceramice lucrate la roată, datate în secolele XI-XII.

Mormântul 3 a fost cercetat în aceeaşi parte a sitului, la distanţa de 6,50 m spre est de mormântul doi. La adâncimea de 0,20-0,30 m de la nivelul actual de călcare, pe o suprafaţă de 0,60×2,00 m, au fost descoperite fragmente de la oasele craniului şi de la membrele inferioare. Fără inventar.

Mormântul 4. Resturile de la un mormânt au fost descoperite la adâncimea de 0,20-0,30 m, la distanţa de circa 2,00 m vest de mormântul 3. Aici, pe o suprafaţă de 1,00×2,00 m au fost descoperite fragmente de oase de la craniu, cutia toracică, bazin, membrele superioare şi inferioare, aparţinând unui individ matur. Judecând după orientarea generală a oaselor de la diferite părţi ale corpului, acesta putea să fie orientat pe axa est-vest.

Mormântul 5. Resturile unui complex funerar au fost descoperite la adâncimea de 0,25/0,27 m, la circa 1,00 m vest de mormântul 4. Groapa funerară a fost distrusă în totalitate. S-a păstrat doar partea de vest a acesteia, pe o porţiune lungă de 0,75 m, fapt ce a permis reconstituirea ei aproximativă. La nivelul descoperirii groapa era lată de 0,55-0,60 m. Judecând după perimetrul în care erau răspândite resturile scheletului, s-ar putea ca lungimea gropii funerare să nu întreacă 2,00 m. În partea de vest, păstrată intact, a gropii funerare a fost descoperit craniul, oase de la antebraţ şi de la coloana vertebrală. Tot aici au fost găsite două fragmente ceramice, modelate la roată, fără ornament, datate în secolele XI-XIII.

Mormântul 6 (fig. 1/3). A fost descoperit în partea de nord a sitului. Era suprapus, parţial, peste groapa unei locuinţe datate în secolele X-XI. Scheletul unui adult era depus întins pe spate, fiind orientat cu capul spre sud-vest. Avea braţele dispuse diferit: braţul drept era întins pe lângă corp, iar braţul stâng, îndoit din cot, era depus pe „burtă". Membrele inferioare erau întinse, dispuse paralel. Partea de nord-est a gropii mormântului era suprapusă peste cea a locuinţei amintite, în interior, lângă perete. Adâncimea gropii funerare, măsurată de la nivelul vechi de călcare, era de circa 0,35 m. Conturul gropii se distingea clar şi în regiunea picioarelor defunctului, fapt ce a permis identificarea dimensiunilor ei. Lungimea gropii era de circa 2,20 m, lăţimea, în partea de mijloc – 0,66 m.

În regiunea oaselor toracelui a fost descoperit un nasture de bronz. Piesa este sudată din două foiţe subţiri din bronz, unite pe verticală. În partea superioară nasturele este prevăzut cu urechiuşă de prindere. Pe suprafeţele semisferoidale, din care este executată piesa, a fost imprimat un ornament în formă de spirală, tip „coarne de berbec". Înălţimea nasturelui este de 1,9 cm, diametrul de 1,3 cm (fig. 1/3a).

Referitor la încadrarea cronologică a complexului funerar putem menţiona că înhumarea a fost efectuată după părăsirea locuinţei 144[4]. Materialul ceramic descoperit *in situ* în locuinţă a permis datarea ei în secolele X-XI. Pe de altă parte, nasturele de bronz, descoperit printre oasele toracelui, îşi găseşte analogii printre piesele de acelaşi tip din secolele XI-XII (Dinogetia 1967, 280). Considerăm că prezenţa lui permite datarea mormântului în perioada secolelor XI-XII.

Mormântul 7 (fig. 1/1) a fost descoperit la distanţa de 0,8 m spre vest de mormântul 6. Conturul gropii funerare a fost observat la adâncimea de 0,60 m de la nivelul actual de călcare. Groapa a fost săpată pe mijlocul unei locuinţe de formă circulară, de tip „iurtă", părăsită, şi a întretăiat stratul gros de 0,15 m de cenuşă din partea centrală a acesteia. În locuinţa distrusă de incendiu, au fost descoperite mai multe fragmente de căldări de lut. Adâncimea gropii funerare de la nivelul

[4] Aici am urmat numerotarea complexelor conform Raportului de investigaţii arheologice din aşezarea pluristratigrafică Moleşti - Valea Mare de lângă s. Moleşti, raionul Ialoveni, Republica Moldova, din anul 1991. Arhiva Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

descoperirii era de 0,25 m. Groapa funerară de formă rectangulară, cu lungimea de 2,00 m şi lăţimea de 0,85 m, avea colţurile uşor rotunjite şi era dispusă pe axa sud-nord. Defunctul, orientat cu capul spre sud, a fost depus în groapă cu partea facială în jos, având braţele îndoite din cot şi adduse în lungul corpului. Lângă mormânt a fost descoperită o îngrămădire de oase de animale reprezentând cabalinele. În regiunea oaselor toracelui defunctului a fost descoperit un cercel, în formă de inel, confecţionat dintr-o verigă de bronz groasă de 0,2 cm, având diametrul de 1,7-1,8 cm (fig. 1/1a). Considerăm că mormântul 7 poate fi datat în perioada secolelor XII-XIII.

Mormântul 8 (dublu) (fig. 1/4) a fost descoperit în partea de nord a sitului. A fost efectuat în groapă de formă circulară, cu diametrul de 2,30-2,40 m. Umplutura gropii, adâncă de 1,10-1,20 m, conţinea în abundenţă cărbuni de lemn ars şi fragmente ceramice. Primul schelet, aparţinând unui bărbat adult, era întins pe spate fiind orientat cu capul spre ESE. Sub craniu a fost descoperită o cute din piatră bine şlefuită (fig. 1/4b). Al doilea schelet, aparţinând unei femei mature, orientat cu capul spre VNV, era culcat pe partea dreaptă, cu partea facială îndreptată spre primul defunct. Acesta a fost amplasat pe o pernă de pământ care îl situa cu 20-25 cm mai sus faţă de primul schelet. Avea membrele inferioare fandate diferit. Piciorul drept – sub un unghi de circa 90 grade, cel stâng – puţin îndoit. Braţele erau plasate în partea din faţă, fiind depuse cu falangele pe braţul drept al primului schelet. Lângă oasele craniului defunctei a fost descoperit un cercel în formă de inel, din bronz, cu diametrul de 1,9-1,2 cm, având încorporată o mărgică de bronz (fig. 1/4a).

Pe fundul gropii funerare, în dreapta craniului primului schelet a fost descoperită o bucată de fier topit, iar la spatele celui de-al doilea – un maxilar de bovină (?). Mormântul dublu poate fi datat în secolele XI-XII.

În apropierea acestui complex funerar, la doar 1,35 m, a fost descoperită o groapă circulară cu diametrul de 1,3/1,5 m., adâncă de 0,85 m cu umplutura abundând în cărbuni de lemn. Pe fundul gropii au fost descoperite părţi de ovicaprină depuse în ordine anatomică şi scheletul unui cocoş cu pinteni puternici. Din fragmentele ceramice de pe fundul acestei gropi a fost întregită o căldare de lut din secolele XI-XII.

Cercetarea necropolei de la Moleşti completează cu noi materiale cunoştinţele noastre despre practicile funerare din spaţiul investigat din perioada secolelor XI-XII. Necropola aparţine unei populaţii creştine. La periferia de nord a aşezării, la o anumită distanţă de aceasta, au fost descoperite complexe de locuire şi funerare, mai puţin numeroase, ale unei populaţii necreştine, care locuia în locuinţe de formă circulară, aflate probabil în proces de sedentarizare[5]. Aici au fost descoperite complexe funerare cu utilizarea unor rituri de înmormântare deosebite de cele din necropola aşezării.

Bibliografie

Ariès 1996: Philippe Ariès, Omul în faţa morţii, I. Vremea giganţilor, II. Moartea sălbatică, trad. şi note A. Niculescu (Bucureşti 1996).

Baraschi 1977: Silvia Baraschi, Observaţii asupra necropolelor din epoca feudală timpurie din Dobrogea. SCIVA 28, 3, 1977, 403-417.

Boldur 1992: Alexandru Boldur, Istoria Basarabiei (Chişinău 1992).

Brown 2002: Peter Brown, Întemeierea creştinismului occidental. Triumf şi diversitate. 200-1000 d. Cr. (Iaşi 2002).

Cankova-Petkova 1973: G. Cankova-Petkova, Contribution au sujet de la conversion des Bulgares au christianisme. Byzantinobulgarica IV, 1973, 21-39.

Dron 1997: Ion Dron, Tiverienii – reflecţie târzie a unui exoetnonim al populaţiei autohtone tiragete romanizate (expunere propedeutică). Basarabia, nr. 11-12 (Chişinău 1997), 198-202. Republicat in: Ion Dron, Studii şi cercetări (Chişinău 2001), 39-44.

Dron 1999: Ion Dron, Cine au fost tiverienii (tiverţii)? Destin românesc 2 (Bucureşti-Chişinău 1999), 35-43. Republicat in: Ion Dron, Studii şi cercetări (Chişinău 2001), 44-54.

[5] Este necesar, în acest context, de a atrage atenţia asupra unui aspect important ce ţine de viziunea locuitorilor sitului de la Moleşti asupra lumii înconjurătoare, întâlnit şi în alte aşezări şi necropole medievale timpurii din spaţiul pruto-nistrian, cum ar fi cele de la Hansca-Căprăria şi Hansca-Limbari. Este vorba despre descoperirea în aşezarea şi necropola medievală de la Moleşti a unui anumit număr, deloc neglijabil, de gropi în care au fost înmormântate animale (în special câini, dar şi bovidee, ovicaprine etc.).

Duby 1996: Georges Duby, Anul 1000 (Iaşi 1996).

Duman 1990: Maria Duman, Contribuţii la decriptarea unor rituri funerare de substrat, Symposia Thracologica. Al XIII-lea Simpozion Naţional de Tracologie, Satu Mare-Carei, septembrie 1990, nr. 8. Satu Mare-Carei 1990, 296-298.

Filoranio 2006: Giovanni Filoranio, Il cristianesimo medievale in Occidente. In: La grande storia delle religioni, vol. I, Cristianesimo. Origini e difusione in tutte le sue forme (Milano 2006), 123-219.

Furtună 2004: A. Furtună, Unele consideraţii privind „ritualul unirii prin moarte", in: Thracians and Circumpontic World, III, Proceedings of the Ninth International congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004. Chişinău 2004, 201-205.

Ghinoiu 1994: I. Ghinoiu, Vîrstele timpului (Chişinău 1994).

Ghinoiu 1999: I. Ghinoiu, Lumea de aici, lumea de dincolo: ipostaze româneşti ale nemuririi (Bucureşti 1999).

Gonţa 1993: Alexandru I. Gonţa, Relaţiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812 (Chişinău 1993).

Hanganu 2004: L. Hanganu, Imaginea Zeiţei-Mame şi unele supravieţuiri trace în etnologia românească şi cea bulgărească, Thracians and Circumpontic World, III, Proceedings of the Ninth International congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004. Chişinău 2004, 214-236.

Hâncu 1997: Ion Hâncu, Triburile tiverţilor şi ulicilor în spaţiul carpato-nistrian. In: (V. Spinei coord.) Spaţiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, ed. Universităţii Al. I. Cuza (Iaşi 1997), 125-132.

Hâncu 1999: Ion Hâncu, Istoria unui sat din codrii Hânceştilor în lumina izvoarelor arheologice. Analele Universităţii „Dimitrie Cantemir", seria Istorie, nr. 3/1999, 110-137.

Hâncu-Tentiuc 2002: A. Hâncu-Tentiuc, Contribuţii la studiul Caloianului românesc. Thraco-dacica XXIII, 1-2, 2002, 277-293.

Hâncu-Tentiuc 2004: A. Hâncu-Tentiuc, Moşteniri tracice în obiceiurile şi sărbătorile de peste an din Basarabia. Tracii şi lumea circumpontică, Rezumatele Congresului al IX-lea de Thracologie, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 septembrie 2004, Chişinău 2004, 155-156.

Kernbach 1995: Victor Kernbach, Dicţionar de mitologie generală. Mituri, divinităţi, religii (Bucureşti 1995).

Lenoir et Tardan-Masquelier 1997: Frederic Lenoir et Yse Tardan-Masquelier, Le christianisme en Europe occidentale et sa diffusion dans le monde. In: Encyclopédie des religions, t. I, ed. Bayard, (Paris 1997), 527-730.

Năsturel 1984: P.Ş. Năsturel, Le christianisme roumaine a l'epoque des invasions barbares. Buletinul Bibliotecii Române. S.N. 11 (15), Freiburg 1984.

Popescu 2000: Emilian Popescu, Creştinismul timpuriu pe teritoriul României: 1. Originile apostolice; 2. Bizanţul sau Roma? In: Priveghind şi lucrând pentru mântuire, ed. Trinitas, (Iaşi 2000), 194-214.

Popescu 2003: Emilian Popescu, Adolf von Harnack şi începuturile creştinismului românesc. Sfârşitul unei epoci. In: Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani. vol. îngrijit de Ionel Cândea, Paul Cernovodeanu şi Gheorghe Lazăr (Brăila 2003), 521-530.

Popescu 2004: Emilian Popescu, La mission chrétienne aux premiers siècles dans le sud-est européen (aperçu historique). In: (Ed. V. Cojocar, V. Spinei) Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages (Iaşi 2004), 227-248.

Postică 1994: Gheorghe Postică, Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu (studiu arheologic pe baza ceramicii din aşezarea Hansca) (Chişinău 1994).

Postică 2006: Gheorghe Postică, Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V-XIII). Autoreferat al tezei de doctor habilitat în ştiinţe istorice (Chişinău 2006).

Sîrbu 1993: Valeriu Sîrbu, Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor (Galaţi 1993).

Spinei 1985: Victor Spinei, Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici (Iaşi 1985).

Spinei 1995: Victor Spinei, Observaţii privind ritul incinerării în regiunile carpato-dunărene în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. In: Pe drumul credinţei. Arhimandrit Roman Braga. Texte omagiale oferite de prelaţi, prieteni şi savanţi români plus colecţie de texte antologice, HDM Press, Inc., River Junction, MI, 1995, 82-100.

Spinei 1996: Victor Spinei, Ultimele valuri migratoare de la nordul Mării Negre şi al Dunării de Jos (Iaşi 1996).

Spinei 2004: Victor Spinei, Pratiques funeraires dans l'espace Carpato-Danubien dans la seconde moitie du I-er millenaire ap. J.-C. In: (Ed. V. Cojocar, V. Spinei) Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages (Iaşi 2004), 259-301.

Tenace 2005: Michelina Tenace, Creştinismul bizantin. Istorie, teologie, tradiţii monastice (Chişinău 2005).

Tentiuc 1996a: Ion Tentiuc, Moleşti, r-l Ialoveni. In: Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992 (Brăila 1996), 78-79.

Tentiuc 1996b: Ion Tentiuc, Populaţia din Moldova Centrală în secolele XI-XIII (Chişinău 1996).

Tentiuc 2001: I. Tentiuc, Particularităţi şi semnificaţii ale ritului şi ritualului funerar în spaţiul est-carpatic în secolele XI-XIII. Tyragetia X, 2001, 123-130.

Tentiuc 2004a: I. Tentiuc, Tradiţii traco-geto-dacice în ritul şi ritualul funerar medieval timpuriu de la est de Carpaţi. Thracians and Circumpontic World, III, Proceedings of the Ninth International congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 September 2004. Chişinău 2004, 120-124.

Tentiuc 2004b: I. Tentiuc, Aspects of funeral rite and ritual in the Prut-Dniester region – end of first millennium, begining of second millennium (The Moleşti-Ialoveni necropolis). In: (Ed. V. Cojocar, V. Spinei) Aspects of Spiritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages (Iaşi 2004), 323-327.

Teodor 1985-1986: D.Gh. Teodor, Tradiţii geto-dacice în cultura materială şi viaţa spirituală din secolele V-X e.n. de pe teritoriul României. Acta Moldavie Meridionalis VII-VII, 1986, 131-148.

Teodor 1988: Dan Gh. Teodor, Rituri şi ritualuri funerare la est de Carpaţi în secolele V-XI. Mitropolia Moldovei şi Sucevei, anul LXIV, (partea I) nr. 3, mai-iunie 1988, 70-82; (partea a II-a) nr. 5, septembrie-octombrie 1988, 46-58.

Teodor 1990: Dan Gh. Teodor, Tradiţii geto-dacice în ritul şi ritualurile din secolele VI-IX e.n. la est de Carpaţi. Symposia Thracologica. Al XIII-lea Simpozion Naţional de Tracologie, Satu Mare-Carei, septembrie 1990, nr. 8. Satu Mare-Carei 1990, 232-234.

Teodor 1991: Dan Gh. Teodor, Creştinismul la est de Carpaţi. De la origini pînă în secolul al XIV-lea (Iaşi 1991).

Teodor 1995-1996: Dan Gh. Teodor, Creştinism şi păgânism la est de Carpaţi în a doua jumătate a mileniului I d. Hr. Pontica XXVIII-XXIX, 1995-1996, 215-226.

Vauchez 1994: André Vauchez, Spiritualitatea evului mediu occidental. Secolele VIII-XII. Trad. de D. Marian şi D. Barbu (Bucureşti 1994).

Vulcănescu 1985: Romulus Vulcănescu, Mitologie română (Bucureşti 1985).

Zugravu 1997: Nelu Zugravu, Geneza creştinismului popular al românilor (Bucureşti 1997).

Баскаков 1985: Н.А. Баскаков, О тюркских лексических заимствованиях в русском языке. Советская тюркология 1, 1985.

Бессмертный 1991: Ю.Л. Бессмертный, Жизнь и смерть в средние века (Москва 1991).

Възжарова 1976: Живка Възжарова, Славяни и прабългари по дани на некрополите от VI-XI вв. на територията на България (София 1976).

Добролюбский 1986: А.О. Добролюбский, Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху средневековья (Киев 1986).

Мавродина 1983: Р.М. Мавродина, Киевская Русь и кочевники (печенеги, тюрки, половцы). Историографический очерк (Ленинград 1983).

Плетнева 1981: С.А. Плетнева (отв. ред.), Степи Евразии в эпоху средневековья. Археология СССР (Москва 1981).

Плетнева 1982: С.А. Плетнева, Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей (Москва 1982).

Постикэ 1985: Георге Постикэ, Глиняные котлы на территории Молдавии в средневековый период. СА 3, 1985, 227-240.

Рыбаков 1950: Б.А. Рыбаков, Уличи (историко-географические заметки). Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры, вып. 35, 1950.

Рыбаков 1988: Б.А. Рыбаков, Противоборство язычества и христианства в X в. В сб: (Отв. ред. Б.А. Рыбаков) Язычество Древней Руси (Москва 1988), 382-411.

Тентюк 1990: И. Тентюк, Некоторые аспекты исследования культуры Рэдукэнень на территории ССР Молдова. Археология, этнография и искусствоведение Молдовы: итоги и перспективы. Материалы республиканской конференции, 8-9 августа 1989 года. Кишинев 1990, 66-78.

Хынку 1970: И. Хынку, Лимбарь – средневековый могильник XII-XIV веков в Молдавии (Кишинев 1970).

Хынку 1973: И. Хынку, Кэпрэрия – памятник культуры X-XII вв. (Кишинев 1973).

Федоров 1952: Г.Б. Федоров, Тиверцы (из итогов работы Славяно-днестровской экспедиции ИИМК АН СССР в 1950 г.). ВДИ 2, 1952, 250-259.

Федоров, Чеботаренко 1974: Г.Б. Федоров, Г.Ф. Чеботаренко, Памятники древних славян (VI-XIII вв.). АКМ, вып. 6 (Кишинев 1974).

Федоров, Чеботаренко, Великанова 1984: Г.Б. Федоров, Г.Ф. Чеботаренко, М.С. Великанова, Бранештский могильник X-XI вв. (Кишинев 1984).

Чеботаренко 1983: Г.Ф. Чеботаренко, Раскопки на поселении у с. Молешты Кутузовского р-на. В сб.: АИМ в 1979-1980 гг. (Кишинев 1983), 183-193.

Чеботаренко 1990: Г.Ф. Чеботаренко, Исследования на раннесредневековом поселении Молешты I. В сб.: АИМ в 1985 г. (Кишинев 1990), 229-239.

Aspects of funeral rite and ritual in the Prut-Dniester region in the early Middle Ages (The Moleşti-Ialoveni necropolis)

Abstract

The article is dedicated to the research of the small early Middles Ages necropolis situated in the central part of Moldova. Burials performed by the corpse disposition rite date to the 1st centuries of the AD 2nd millennium. Most of the burials have been performed in accordance with the Christian custom. It's worth noting that on the outskirts of the same settlement constructions with clay cauldrons including yurt like dwellings; also funeral complexes relating to the nomadic population apparently on its settling stage have been discovered.

Fig. 1. The Moleşti necropolis: 1 - grave 7; 1a - bronze earring from grave 7; 2 - grave 1; 3 - grave 6; 3a - bronze button from grave 6; 4 - grave 8; 4a - bronze earring from grave 8; 4b - whetstone from grave 8.

К вопросу о раннесредневековом погребальном обряде в Пруто-Днестровском междуречье (могильник у с. Молешть, Яловенского р-на)

Резюме

Статья посвящена включению в научный оборот материалов небольшого раннесредневекового могильника исследуемого в центральной части Молдовы. Погребения, выполненные по обряду трупоположения, датируются первыми веками второго тысячелетия нашей эры. Большая часть погребений выполнены по христианскому обряду. Отметим, что также как и на окраине одноименного поселения, где обнаружены сооружения с глиняными котлами, в том числе и юртообразное жилище, здесь обнаружены и погребальные комплексы, относящиеся к кочевническому населению, находящемуся, по-видимому, на стадии оседания.

Рис. 1. Могильник Молешть: 1 - погребение 7; 1а - бронзовая серьга из погребения 7; 2 - погребение 1; 3 - погребение 6; 3а - бронзовая пуговица из погребения 6; 4 - погребение 8; 4а - бронзовая серьга из погребения 8; 4b - точильный камень из погребения 8.

17.02.2007

Dr. Ion Tentiuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

ARHEOLOGIA PUBLICĂ A COMPLEXULUI MUZEAL ORHEIUL VECHI

Iulia Postică

Evoluţia arheologiei în secolul XX a fost marcată de contextul intelectual mai larg în care s-au situat cele două curente care au marcat secolul: modernismul şi postmodernismul. Reacţia împotriva modernismului a condus la o serie de schimbări importante în cele mai diferite sfere social-politice şi economice. Teoria arheologică post-procesualistă, creşterea interesului pentru problemele de mediu, mişcarea feministă, democratizarea şi multiculturalismul au contribuit la integrarea de către ştiinţa arheologică a diferitor concepte noi, diversificând-o ca structură şi tematică de cercetare (Greene 2002, 26). Schimbările survenite au indicat asupra rolului arheologiei în reprezentarea şi interpretarea trecutului, conturând aspecte importante ale arheologiei precum salvgardarea patrimoniului arheologic şi dialogul ei cu publicul larg.

Arheologia publică este un domeniu ştiinţific relativ nou, apărut în anii '60-'70 ai secolului XX pe fondalul unor procese sociale mai ample. În consecinţă, diverse grupuri sociale şi comunităţi locale au căpătat largi drepturi şi libertăţi, declanşându-se o amplă mişcare pentru protejarea patrimoniului cultural la nivel mondial. Arheologia publică are în vizor conservarea şi protejarea patrimoniul arheologic prin sensibilizarea şi educarea unei atitudini responsabile a publicului şi prin implicarea acestuia în procesul de salvgardare a monumentelor arheologice – patrimoniu unic şi finit. În această ordine de idei, prin prezentul studiu, ne-am pus drept scop realizarea unei introduceri în arheologia publică din Republica Moldova (anii 1991-2006), unde de mai multă vreme atestăm elemente de arheologie publică, care este asociată de obicei managementului resurselor culturale şi este cunoscută sub termenul de ocrotire a patrimoniului arheologic. Situaţia respectivă vom încerca să o ilustrăm prin intermediul unui studiu de caz cu referire specială asupra complexului patrimonial – Orheiul Vechi – complex de monumente arheologice specific şi reprezentativ pentru Moldova. Vom începe cu o introducere în istoria şi apariţia conceptului de arheologie publică, după care ne propunem să analizăm interacţiunea dintre ştiinţa arheologică şi public pe exemplul oferit de Orheiul Vechi, să ilustrăm conceptul muzeistic, legătura acestuia cu presa (o trecere în revistă) precum şi rolul de formare şi instructiv pe care îl poate oferi domeniul arheologiei educaţionale.

Conceptul de arheologie publică

Pentru prima dată sintagma „arheologie publică" a fost introdusă în circuitul larg arheologic începând cu lucrarea lui C.R. McGimsey „Public archaeology", publicată în anul 1972 în SUA (McGimsey 1972). În scurt timp termenul a obţinut o largă răspândire în cercurile academice şi nonacademice din SUA, Marea Britanie şi alte state occidentale. Actualmente arheologia publică reprezintă un sub-domeniu al arheologiei, în toate drepturile sale, cu un ansamblu tematic specific de cercetare. Acest fapt este confirmat de şedinţele Congreselor Mondiale de Arheologie (WAC website), conferinţelor Asociaţiei Europene a Arheologilor (EEA website) etc., în cadrul cărora un compartiment aparte îl ocupă problemele legate de managementul, businessul arheologic şi arheologia publică, probleme care reflectă încercările de integrare a arheologiei în sfera socială.

Iniţial, termenul „arheologie publică" desemna interesul pentru protejarea patrimoniului cultural şi era asociat cu exigenţele practice ale managementului resurselor culturale impuse de obiectivele de dezvoltare durabilă (Merriman 2004, 3). Acest interes s-a înscris într-un proces mai larg, condus de către UNESCO la scară mondială, de protejare a patrimoniului mondial natural şi cultural. Apelul la un public avocaţional rezidă în necesitatea de a proteja patrimoniul arheologic şi siturile arheologice, de a obţine suportul autorităţilor legislative şi publice şi de a informa şi sensibiliza publicul. În această primă etapă de dezvoltare a arheologiei publice orientată spre managementul resurselor culturale, statul şi instituţiile

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 343-349.

sale, în numele publicului larg, planifică şi implementează programe şi strategii de management ale patrimoniului arheologic. Sub aspect practic, arheologia publică era orientată spre strategiile de management al resurselor culturale, de administrare a siturilor arheologice, de combatere a traficului de antichităţi şi a comerţului ilegal.

Procesul de protejare a patrimoniului arheologic, gestionat de un personal specializat şi axat mai mult pe activitatea ştiinţifică propriu-zisă sau pe publicul din viitor a fost abandonat datorită ineficienţei sale. În prezent, în statele occidentale asistăm la o reîntoarcere spre public, o deschidere a arheologiei profesioniste spre interesul publicului. N. Merriman a stabilit mai mulţi factori care au contribuit la această schimbare de atitudini şi de reevaluare a conţinutului arheologiei publice. În primul rând, menţionăm influenţa pe care a exercitat-o disciplina arheologică prin intermediul teoriei arheologice, de la marxism la post-modernism, lucru care a condus la recunoaşterea contingenţei istorice în arheologie şi multivalenţa interpretărilor. În al doilea rând, menţionăm şi influenţa din afara disciplinei, exercitată din partea campaniilor populaţiilor indigene de a-şi revendica dreptul asupra interpretării propriului trecut. Un alt factor este marcat de instituţiile muzeale şi exhibiţioniste implicate în reprezentările arheologice, şi care au fost nevoite să lupte pe piaţa turistică pentru vizitatori şi, în consecinţă, au fost supuse unor noi metode de management care implica şi responsabilitate în gestionarea fondurilor publice (Merriman 2004, 2-3).

În SUA s-a conturat ideea potrivit căreia sub termenul de arheologie publică se presupune în primul rând implicarea directă a publicului, angajamentul publicului în investigaţiile arheologice şi de cercetare, educarea arheologică şi interpretarea vestigiilor de către public.

Suferind mai multe mutaţii de sens şi uz, actualmente arheologia publică se referă la orice activitate arheologică care interacţionează sau are potenţialul de a interacţiona cu publicul (Schadla-Hall 1999, 147-158). Acest angajament cu publicul se poate manifesta sub diferite forme: vizite ocazionale, vizite de laborator, programe educaţionale, publicaţii de popularizare şi expoziţii, activităţi de voluntariat, colaborare cu grupurile indigene etc. Interesul pentru interacţiunea cu socialul rezidă în responsabilitatea etică a arheologilor faţă de public, în oportunităţile de popularizare a descoperirilor şi de investigare a siturilor arheologice (Orser 2002, 456).

În timp ce în ţările occidentale conceptul de arheologie publică este în uz din anii ’60-’70 ai secolului XX, pentru spaţiul sud-est european, inclusiv cel din Republica Moldova, acest concept este relativ nou. Conceptul dat a penetrat în sfera academică abia începând cu anii ’90, în contextul unui schimb informaţional şi academic mai intens dintre Occident şi spaţiul post-comunist. Dacă în unele state din sud-estul Europei deja există unele publicaţii în domeniul arheologiei publice – de exemplu, în Bulgaria, Polonia, România, Rusia, pentru Republica Moldova, constatăm faptul că termenul respectiv încă nu a pătruns nici în mediul academic şi nici în cel public. La nivel academic, nu s-a conturat o arheologie publică în calitate de disciplină ştiinţifică în universităţi şi institute de cercetare de profil.

Totuşi, lipsa abordărilor teoretice sau filozofice nu denotă în mod automat absenţa cu desăvârşire din spaţiul moldovenesc a activităţilor tipice pentru arheologia publică sau a tematicilor care constituie obiectul de studiu al acestei discipline. În Republica Moldova arheologia publică a primit conotaţia de preocupare în domeniul managementului resurselor culturale şi, implicit, protejarea patrimoniului arheologic, proces marcat de situaţia economică grea din perioada de tranziţie şi lipsa suficientă de fonduri statale. În aceste condiţii arheologii profesionişti s-au orientat spre societatea civilă, creând ONG-uri de profil şi obţinând granturi de la donatori internaţionali. Actualmente interacţiunea dintre arheologie şi public în Moldova se manifestă, în cele mai multe cazuri, prin intermediul programelor educaţionale, situaţie care reflectă aşa-numitul „model deficitar” al arheologiei publice care presupune promovarea înţelegerii publice a ştiinţei, informarea corectă a publicului despre activitatea arheologică şi încurajarea participării acestuia în proiectele de protejare a patrimoniului arheologic în limitele practicii profesionale arheologice (Merriman 2004, 5-6). Acţiunile întreprinse în această ordine de idei vor fi elucidate în studiul de caz care urmează, bazat pe exemplul Orheiului Vechi.

Muzeificarea complexului Orheiul Vechi

Muzeul ca fenomen cultural este de o mare vechime şi importanţă şi întotdeauna a jucat un rol cen-

tral în reprezentarea şi interpretarea trecutului, iar în lumea contemporană, unde viaţa şi-a pierdut dimensiunea statică în favoarea celei relative şi incerte, muzeul oferă un cadru de înţelegere a identităţii, asigură un sentiment de apartenenţă unui loc sau unei comunităţi şi creează o legătură de continuitate dintre trecut şi prezent.

Orheiul Vechi reprezintă un *landşaft cultural* deosebit, format din obiective naturale şi antropice. Acest complex este de fapt un muzeu natural în aer liber unde timpul parcă s-a oprit în loc, iar legătura cu trecutul este izbitoare. Cercetările arheologice sistematice începute în anul 1947 şi care continuă până în prezent, au dus la descoperirea unui număr mare de obiecte arheologice mobile şi imobile, iar cu scopul conservării vestigiilor arheologice şi al valorificării acestora pentru public, Orheiul Vechi a fost transformat în muzeu în anul 1968. Consiliul de Miniştri al RSSM a adoptat Hotărârea Nr. 77 din 15 martie 1968 cu privire la declararea Orheiului Vechi rezervaţie de stat şi organizarea pe teritoriul acesteia a unui complex turistico-muzeal (Постановление 1968). Drept rezultat, Orheiul Vechi a beneficiat de-a lungul anilor '70-'80 ai secolului XX de o serie de practici de protejare, conservare, restaurare, management şi valorificare. Lucrările de amenajare ale rezervaţiei de stat „Orheiul Vechi" şi crearea complexului turistico-muzeal urmau a fi finisate în anul 1972. Interesul pentru Orheiul Vechi nu se limita doar la salvarea acestui monument de la dispariţie ci şi la angajarea publicului larg în procesul de ocrotire şi valorificare a complexului patrimonial, prin crearea unui cadru respectiv şi educarea unei atitudini responsabile faţă de „monumentul moldovenesc unical" (Постановление 1968, 1). Punctul 5 al Hotărârii din 1968 menţionează că toate ministerele şi agenţiile care efectuează lucrări pe teritoriul rezervaţiei trebuie să acorde ajutor Societăţii moldoveneşti pentru ocrotirea monumentelor istorice şi de cultură şi Societăţii moldoveneşti pentru ocrotirea naturii făcând apel în acest sens la societate şi la instituţiile de educaţie din republică (Постановление 1968, 2).

În anul 1987 complexul muzeal „Orheiul Vechi" a fost supus unei reorganizări administrative şi conceptuale, fiind transmis Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei, iar la 10 august 1987 a fost inaugurată expoziţia permanentă „Vestigii arheologice descoperite la Orheiul Vechi" (Corneţchi 2004, 245-246). În anul 1991 Parlamentul Republicii Moldova a adoptat Programul de Stat de cercetare şi valorificare a complexului muzeal „Oraşul medieval Orhei" (Hotărâre 1991a, 55) care a dus la o nouă reorganizare prin crearea, în anul 1992, a complexului muzeal, administrativ independent, „Oraşul medieval Orhei". Guvernul aprobase de asemenea şi un program amplu de măsuri pentru realizarea Programului de Stat „Oraşul Medieval Orhei" prevăzut pentru un termen de opt ani (1991-1999) cu o bază financiară substanţială (circa 15 milioane ruble). Teoretic, aceste măsuri reprezentau un cadru solid pentru cercetări ştiinţifice, proiectare, conservare, restaurare, publicare, pregătire de cadre specializate şi punere în valoare a ansamblului cultural-turistic. În practică, planul a fost realizat într-o măsură foarte mică, în special aspectele ce ţin de cercetare.

Acest plan de stat a intrat într-o nouă fază de realizare în anul 2001, atunci când legislaţia cu privire la Orheiul Vechi a fost modificată şi completată şi, în consecinţă, a fost adoptat un nou plan de acţiuni (Hotărâre 2001a, 40; Hotărâre 2001b, 41), implementarea căreia întârzie.

Edificarea Sălii de Expoziţie a Complexului muzeal „Oraşul medieval Orhei", prevăzută în Hotărârile din 2001, a fost realizată în cadrul unui proiect venit din societatea civilă la iniţiativa Centrului de Cercetări Arheologice din Republica Moldova (CCARM) şi implementat cu ajutorul financiar al Departamentului de Stat al SUA şi Fundaţiei Soros Moldova (FSM). Ea a fost inaugurată în anul 2003 şi reuneşte vestigii arheologice reprezentând diferite epoci istorice descoperite în zona Orheiului Vechi.

Orheiul Vechi şi arheologia educaţională

Arheologia educaţională reprezintă o ramură a arheologiei publice care are drept scop educarea publicului întru recunoaşterea valorilor culturale, istorice şi arheologice naţionale şi locale, sensibilizarea publicului faţă de problemele legate de patrimoniul arheologic şi formarea unei atitudini responsabile faţă de obiectele de patrimoniu arheologic şi faţă de landşafturile cultural-arheologice. Necesitatea educării publicului pentru obţinerea obiectivelor sus-menţionate este larg recunoscută de către specialiştii din Europa şi America de Nord, deoarece implementarea programelor educaţionale arheologice s-a dovedit a fi

un instrument eficient în protejarea numeroaselor obiecte patrimoniale, precum şi un important mecanism de dezvoltare durabilă a comunităţilor locale.

În Republica Moldova strategiile educaţionale arheologice pentru publicul larg sunt slab dezvoltate, pe când în ţările occidentale arheologii fac eforturi considerabile pentru a promova beneficiile publice ale arheologiei prin diverse mijloace precum publicaţii de popularizare, programe menite de a încuraja publicul să participe la săpăturile arheologice, prezentări publice, săptămâni arheologice, destinaţii turistice arheologice. Un şir de categorii sociale şi profesionale (profesori şi elevi, liderii comunităţilor locale, grupurile culturale, ecologiştii, istoricii, arheologii ne-profesionali, cetăţenii în vârstă, scriitorii, jurnaliştii, producătorii tv, consiliile de turism, muzeele şi parcurile, planificatorii şi cetăţenii) profită de beneficiile publice ale arheologiei. Spre exemplu, liderii comunităţilor locale consideră că arheologia poate construi legături dintre comunităţile din prezent şi trecut, ecologiştii consideră că arheologia poate oferi informaţii preţioase despre stabilitatea şi modificările ecologice, iar reprezentanţii presei consideră că arheologia reprezintă un divertisment educaţional care poate fi vândut (SAA 25, 6-7).

Referindu-ne la beneficiile publice ale sitului arheologic Orheiul Vechi, am atestat unele acţiuni care au drept scop educarea arheologică a publicului, printre acestea menţionăm curriculum-ul şcolar istoric, broşuri turistice şi şcoli de vară.

Arheologia, fiind o disciplină social-umanistică cu un cadru metodologic şi teoretic specific, niciodată nu a constituit obiect direct al curriculei şcolare, nici în Republica Moldova, nici peste hotarele ei. Totuşi, manualele şcolare de istorie, tratând perioadele antică şi medievală, recurg la un şir de informaţii, imagini, probleme şi întrebări arheologice, inclusiv referiri la situl Orheiului Vechi (Postică 2001, 18, 19, 71; Niculiţă 1997, 30, 31, 34, 40). Acest tip de educaţie arheologică reprezintă o politică de stat, deoarece atât concepţia curriculum-ului cât şi manualele sunt aprobate în cadrul diverselor programe şi reforme educaţionale guvernamentale. Aspectul arheologic ale acestei politici educaţionale are un impact social foarte mare implicând întreaga generaţie tânără a Moldovei, deşi ea valorifică doar aspectul instructiv-istoric al complexului patrimonial Orheiul Vechi.

Valoarea Orheiul Vechi constă nu doar în complexitatea patrimoniului care cuprinde laolaltă obiective arheologice, etnografice, religioase şi naturale, ci şi în potenţialul său de dezvoltare durabilă prin turism. În condiţiile în care la nivel guvernamental nu dispunem încă de o strategie turistică durabilă pentru Orheiul Vechi, rolul de actori care se ocupă cu promovarea acestui complex istorico-arheologic îl joacă diverse organisme non-guvernamentale. Este de menţionat rolul pe care l-au jucat ONG-urile profesionale CCARM şi Asociaţia Naţională a Tinerilor Istorici din Moldova (ANTIM), precum şi o serie de donatori internaţionali precum Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD), Fundaţia Soros Moldova (FSM), REC Moldova, Departamentul de Stat al SUA, ANTREC, prin lansarea unui şir de programe de sponsorizare care au servit drept bază pentru o serie de proiecte de valorificare a patrimoniului arheologic şi educare a publicului. Este de menţionat în acest sens programul PNUD pentru dezvoltarea durabilă a turismului şi de amenajare a teritoriului, în cadrul căruia CCARM şi ANTIM au implementat proiecte care prevedeau elaborarea standurilor informaţionale şi publicarea ghidului turistic al Orheiului Vechi în limbile română şi engleză (Orheiul Vechi 2004).

Acelaşi mecanism de interacţiune şi dialog dintre arheologie şi public – venit din partea societăţii civile şi adresat publicului – îl atestăm în cadrul proiectelor şcolilor de vară organizate anual, începând cu 1997, la Orheiul Vechi, de către CCARM şi ANTIM. Grupul ţintă al acestor activităţi îl constituie elevii şi studenţii, iar obiectivele de bază urmărite în realizarea acestor şcoli de vară constituie un spectru mai larg decât cele din cadrul educaţiei istorice instituţionalizate. Pe lângă aspectele instructiv-istorice, şcolile de vară au avantajul de a aborda şi alte aspecte ale arheologiei educaţionale cum ar fi spre exemplu: ridicarea gradului de responsabilitate faţă de ecologia siturilor istorice şi arheologice, respectarea valorilor culturale naţionale şi ale altor popoare, participarea tinerilor la proiectele de protejare a patrimoniului istorico-arheologic etc. Importanţa acestor proiecte de arheologie publică rezidă în impactul lor la nivel comunitar local, prin educarea şi sensibilizarea tinerilor din microzona Orheiului Vechi faţă de patrimoniul arheologic care le aparţine şi care constituie o sursă importantă a identităţii lor şi o posibilă sursă de afirmare şi dezvoltare locală.

Arheologia Orheiului Vechi reflectată în presă

In epoca contemporană, presa capătă o nouă dimensiune fiind impulsionată de dezvoltarea resurselor informaţionale. Ca şi arheologia educaţională, presa reprezintă un instrument puternic în propagarea valorilor culturale, promovarea patrimoniului naţional, educarea şi sensibilizarea publicului în problemele legate de patrimoniul arheologic. Reflectarea patrimoniului arheologic în presă nu este atât de amplu pe cât ar fi de dorit, totuşi, dintre toate obiectivele arheologice, Orheiul Vechi este unul din cele mai mediatizate datorită esteticii sale naturale, programului complex de săpături arheologice şi diverselor proiecte educaţionale şi de valorificare venite din partea diverşilor agenţi.

Orheiului Vechi apare în presă în diverse contexte reprezentând mai multe tematici: cultural-istorică, turistică şi tematica protejării în faţa pericolului distrugerii şi dispariţiei, astfel acoperind o gamă largă de probleme cu care se confruntă acest important complex patrimonial.

În cele mai dese cazuri Orheiul Vechi este menţionat în contextul dezvoltării durabile a turismului din Moldova, ca factor de stimulare a economiei naţionale şi de progres social. Ziarul *Dezvoltarea* şi revista *Natura* au câte o rubrică permanentă despre turism, iar alte publicaţii periodice (*Flux*, *Jurnal de Chişinău*, *Timpul*) au reflectat periodic diverse probleme de ordin turistic legate de Orheiul Vechi. Strategia de dezvoltare durabilă a turismului în Republica Moldova pentru anii 2003-2015, care a fost elaborată de o echipă de experţi naţionali în colaborare cu Agenţia Naţională de Turism a RM şi Organizaţia Mondială a Turismului şi aprobată de Guvern în 30 iulie 2003, a evaluat şi stabilit recomandări pentru 20 componente ale ramurii turismului (Natura 2003a). Referindu-ne la Orheiul Vechi, dintre aceste 20 de aspecte, în presă au fost reflectate următoarele probleme: transport (Natura 2003b; Natura 2003d), patrimoniu construit, muzee, turism rural (Natura 2004b; Calcea 2006), conferinţe şi expoziţii, instruire şi training (Natura 2004a), cadrul normativ (Natura 2004c; Natura 2005a; Timpul 2005a; Flux 2005).

Un alt aspect importat de reprezentare a Orheiului Vechi în presa periodică este acela al locului pe care îl ocupă acest sit în istoria şi cultura Moldovei. În repetate rânduri s-a menţionat că cunoaşterea valorii istorice şi culturale a Orheiului Vechi pe plan intern este una nesatisfăcătoare, în timp ce pe plan extern s-a insistat mai mult în propagarea informaţiei şi promovarea Orheiului Vechi ca o componentă a imaginii externe a Republicii Moldova (Timpul 2006a). Ultimii ani s-au dovedit a fi mai benefici pentru promovarea imaginii Orheiului Vechi în presa naţională, probabil datorită implicării mai active în domeniul public a diverşilor specialişti (arheologi, arhitecţi, istorici precum Gheorghe Postică, Tamara Nesterov, Eugen Bâzgu, Sergiu Musteaţă, Sergius Ciocanu etc.), datorită unor proiecte de sensibilizare şi educaţie responsabilă faţă de acest monument istorico-arheologic şi datorită reactivizării Hotărârilor guvernamentale din 1991. Au fost publicate un şir de articole care acoperă diverse subiecte: istoria şi dezvoltarea Orheiului Vechi (Moldova şi Lumea 2004, 14; Natura 1998), descoperiri arheologice (Timpul 2005b), evenimente culturale.

Articolele din presă, datorită însăşi naturii jurnalismului, nu sunt specializate doar pe o anumită problemă legată de Orheiul Vechi. De cele mai multe ori, aceste articole reprezintă informaţii care au sarcina de a-l introduce pe cititor în lumea ansamblului de probleme cu care se confruntă la momentul actual complexul muzeal. Acest mod de expunere îşi are logica sa, multe din probleme fiind complexe şi interconectate. Problema distrugerii Orheiului Vechi a fost abordată atât în publicaţiile *Natura* (Natura 2003b) şi *Dezvoltarea*, cât şi în ziarele cu un tiraj mai mare precum *Timpul* (Timpul 2004, Timpul 2006b, Timpul 2006c), *Flux* (Flux 2006), *Moldova Suverană* (H. Молдова 2000) etc. Printre problemele cele mai importante care contribuie la distrugerea acestui monument, atenţionate de presă, se numără: lipsa finanţării din partea statului, activitatea ilegală de extragere a pietrei, începută încă în anii 2000-2001, ocuparea mănăstirii rupestre de către un grup de călugări din anul 1996 şi efectuarea unor lucrări neautorizate care duc la distrugerea ei, atitudinea tacită a autorităţilor locale etc.

În campania de publicizare a pericolelor care ameninţă Orheiul Vechi cu dispariţia o are şi Mişcarea Ecologistă din Moldova, prin intermediul publicaţiei sale lunare *Natura*, deja menţionată mai sus, precum şi printr-un şir de scrisori de atenţionare adresate conduceri RM pentru luare de atitudine vizavi de problemele ecologice cu care se confruntă Orheiul Vechi.

Frecvenţa cu care Orheiul Vechi apare în presa periodică ne vorbeşte despre locul pe care îl ocupă trecutul în prezent şi ce ar putea semnifica pentru viitor în termeni simbolici, ideologici, economici şi interculturali.

Concluzii

Orheiul Vechi reprezintă un complex istorico-arheologic de primă importanţă pentru Republica Moldova datorită polivalenţei patrimoniale exprimate prin: monumente arheologice, naturale, etnografice, locuri de cult. Interacţiunea dintre arheologic şi public are la bază protejarea şi valorificarea acestui complex, întrucât beneficiile publice ale Orheiului Vechi transced bariere sociale, educaţionale, geografice şi spirituale. Actualmente, asistăm la o serie de acţiuni care au drept scop implicarea publicului larg în procesul de salvgardare a acestui complex patrimonial ca parte a „modelului deficitar" al arheologiei publice. Orheiul Vechi a pătruns în spaţiul public moldovenesc prin intermediul proiectelor de cercetare, proiectelor de dezvoltare durabilă a turismului, programelor educaţionale instituţionale şi extra-curriculare, proiectelor ecologiste şi publicaţiilor periodice. Toate aceste acţiuni venite din partea agenţilor statali, non-guvernamentali, cu suportul celor internaţionali, au exercitat un impact larg, atingându-şi obiectivul. Demersul arheologiei publice în cadrul Orheiului Vechi a contribuit la iniţierea procesului de elaborare a dosarului de nominalizare a acestui complex pentru Lista Mondială a Patrimoniului (UNESCO) care, respectiv, va beneficia de un proces de monitorizare a patrimoniului la nivel mondial.

Bibliografie

Calcea 2006: Andrei Calcea, Casa „Hanul de sub stâncă" în aşteptarea turiştilor. Dezvoltarea 23, 16 iunie 2006.

Cornețchi 2004: A. Cornețchi, Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei la 20 de ani de activitate. Istorie şi evoluţie. In: (Red. N. Chetraru) Studii de muzeologie şi muzeografie. Omagiu lui Nicolae Răileanu la 60 de ani, vol. I (Chişinău 2004), 241-299.

Flux 2005: UNESCO propune Guvernului să inventarieze patrimoniul cultural naţional. Flux 70, 24 mai 2005.

Flux 2006: Vandalizarea complexului „Orheiul Vechi". Flux 123, 05 septembrie 2006.

Greene 2002: Kevin Greene, Archaeology. An introduction (London & New York 2002).

Hotărâre 1991: Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM cu privire la programele de stat ale Guvernului RSS Moldova „Oraşul medieval Orhei" şi Mănăstirea Căpriana. Nr. 470-XII din 31.01.1991. Monitorul Oficial al Republicii Moldova 3-4-5-6, 55.

Hotărâre 2001a: Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1377 din 10.12.2001 cu privire la aprobarea proiectului de lege pentru modificarea şi completarea unor acte legislative. Nr. 10, 10.12.2001. Monitorul Oficial al Republicii Moldova 155-157, 41.

Hotărâre 2001b: Anexă la Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1378 din 10 decembrie 2001. Programul de acţiuni prioritare privind salvgardarea monumentelor istorico-culturale din Complexul Muzeal „Oraşul medieval Orhei". Monitorul Oficial al Republicii Moldova 155-157, 41.

McGimsey 1972: C. R. McGimsey, Public Archaeology (New York 1972).

Merriman 2004: Public Archaeology. Ed. Nick Merriman. Routledge (New York 2004).

Moldova şi Lumea 2004: Gheorghe Postică, Orheiul Vechi: vatră de istorie şi civilizaţie. Moldova şi Lumea 1, 2004, 14.

Natura 1998: Nesterov Tamara, Orheiul Vechi: complex muzeistic în aer liber, rezervaţie istorico-arheologică. Natura 2, 1998.

Natura 2003a: PNUD Moldova a prezentat strategia de dezvoltare durabilă a turismului în Republica Moldova. Natura 1, 2003.

Natura 2003b: Vetre de veşnicie: Tebujeni. Natura 1, 2003.

Natura 2003c: Valeriu Rusu, Ţinuturile Orheiului, o destinaţie turistică de succes. Natura 2, 2003.

Natura 2003d: Andrei Conişescu, Vom susţine turismul ca pe un domeniu prioritar al economiei naţionale. Natura 5, 2003.

Natura 2004a: Orheiul Turistic. Natura nr. 3, 2004.

Natura 2004b: O nouă pensiune agroturistică la Trebujeni. Natura, nr. 6, 2004.

Natura 2004c: Lilia Curchi, Orheiul Vechi în catalogul UNESCO. Natura 9, 2004.

Natura 2005: Orheiul Vechi ar putea deveni patrimoniu mondial. Natura 6, 2005.

Niculiţă 1997: Istoria Românilor. Epoca veche. Manual experimental pentru clasa a V-a (Chişinău, 1997).

Orheiul Vechi 2004: Orheiul Vechi. Ghid Turistic (Chişinău 2004).

Orser 2002: Encyclopedia of Historical Archaeology. Edited by Charles E. Orser Jr (London 2002).

Postică 2001: D. Dragnev, G.Postică, Istoria Românilor. Epoca Antică şi Medievală. Manual pentru clasa a X-a (Chişinău 2001).

Schadla-Hall 1999: T. Schadla-Hall, Editorial: Public Archaeology. European Journal of Archaeology 2, 1999, 147-158.

Timpul 2004: Ion Cernei, „Orheiul Vechi" revine la normalitate. Timpul 129, 28 mai 2004.

Timpul 2005a: „Orheiul Vechi" va fi inclus în patrimoniul mondial. Timpul 255, 20 mai 2005.

Timpul 2005b: În Moldova, nici o comoară nu te scapă de sărăcie. Timpul 246, 8 iulie 2005.

Timpul 2006a: La Trebujeni, turiştii occidentali declară război civilizaţiei urbane. Timpul 493, 29 septembrie 2006.

Timpul 2006b: Complexul-muzeu Orheiul Vechi este în pericol. Timpul 487, 21 septembrie 2006.

Н. Молдова 2000: Старый Орхей: сохранить для потомков. Независимая Молдова, 16 iulie 2000.

Постановление 1968: Постановление № 77. 15 марта 1968 года. Об объявлении Старого Орхея Государственным заповедником и организации на его территории туристическо-музейного комплекса. Direcţia arhivelor pe lângă Sovietul Miniştrilor al RSSM.

EAA website: European Association of Archaeologists website. http://www.e-a-a.org/europe2.htm.

SAA 25: 25 Simple things you can do to promote the public benefits of archaeology. www.saa.org.

WAC website: World Archaeological Congress website. http://www.worldarchaeologicalcongress.org/site/confer_past.php.

Public archaeology of museum complex Orheiul Vechi

Abstract

Public archaeology is a relatively young scientific discipline which appeared and developed in the western countries starting with the 60-ies and 70-ies of the 20th century in the context of an increased concern in the protection of archaeological heritage and in the context of empowered social groups and local communities. This study represents an introduction in the public archaeology of the Republic of Moldova, whose main concern is the protection of the archeological heritage. It has in its focus the heritage complex Orheiul Vechi, which is an illustrative case of how public archaeology functions in Republic of Moldova, and it analyzes a few issues like the representation of the heritage complex in the museum, press and in educational programs.

Публичная археология музейного комплекса Орхеюл Векь

Резюме

Публичная археология – относительно молодая научная дисциплина, которая появилась и развивалась в западных странах, начиная с 60-70 гг. XX столетия в контексте роста интереса к защите археологического наследия и в контексте утверждения социальных групп и местных сообществ. Данное исследование является введением в публичную археологию Республики Молдова, главное беспокойство которой – защита археологического наследия. В центре исследования находится музейный комплекс Орхеюл Векь, который является иллюстративным случаем того, как общественная археология функционирует в Республике Молдовы. Статья анализирует несколько проблем: изображение музейного комплекса в музее, в прессе и в образовательных программах.

28.02.2007

Iulia Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: iupostica@yahoo.com

CRONICA DESCOPERIRILOR MONETARE (I)

Ana Boldureanu

Descoperirile monetare, atât izolate, cât şi în tezaure reprezintă izvoare esenţiale pentru studierea nu numai a istoriei economice a unei regiuni, dar şi a celei politice şi militare. Anual pe teritoriul Republicii Moldova sunt găsite monede, fie întâmplător, fie în cadrul săpăturilor arheologice. Acestora li se adaugă şi piesele scoase la suprafaţă de căutătorii de comori cu ajutorul detectoarelor de metale. O parte a acestor descoperiri, în urma achiziţiilor, completează colecţiile publice din Moldova, altele ajung în colecţii particulare, iar o parte considerabilă sunt scoase din ţară.

În condiţiile în care muzeele Republicii Moldova, din cauza finanţării insuficiente, n-au posibilitatea să achiziţioneze prea multe dintre aceste descoperiri, datoria cercetătorilor este de a le înregistra cel puţin pe acelea de care iau cunoştinţă. Ne referim aici la piesele aduse la muzeu de către diferite persoane particulare pentru identificare şi evaluare, emisiunile monetare determinate la solicitarea arheologilor, sau cele văzute în colecţii particulare. Pentru a evita pierderea acestor preţioase informaţii şi urmând exemplul unor reviste ştiinţifice[1], am hotărât să inaugurăm şi în seria nouă a *Tyragetiei* o rubrică intitulată *Cronica Numismatică*. Cu această ocazie facem apel la instituţiile de cercetare şi la muzeele din republică să ne sprijine în ce priveşte furnizarea datelor referitoare la descoperirile monetare. Scopul nostru este de a oferi informaţii scurte dar utile, cuprinzând datele esenţiale referitoare la descoperiri, care să poată fi folosite în cercetare până la publicarea pieselor respective în studii de ansamblu.

În cele ce urmează vom prezenta piesele înregistrate pe parcursul anilor 2005-2006, o parte dintre care, descoperite mai înainte, au ajuns abia acum la cunoştinţa noastră. De asemenea am introdus în cronică şi informaţii referitoare la valorificări recente ale unor descoperiri mai vechi, fiind vorba despre detalierea cunoştinţelor. Preconizăm ca în rubrica de faţă să cuprindem toate descoperirile din teritoriul de care ne ocupăm, inclusiv monede greceşti, macedonene, dacice, romane, medievale şi moderne. Acestea vor fi catalogate cronologic în cadrul secvenţelor de timp, iar localităţile unde au fost descoperite vor fi prezentate în ordine alfabetică. Pe harta care însoţeşte această publicaţie vom evidenţia piesele antice de cele medievale prin sigle diferite (fig. 1).

Atunci când a fost posibil, piesele au fost determinate de specialişti, unele au fost scanate sau fotografiate, pentru unele fiind făcute şi trimiteri la cataloagele de specialitate. Oferim de asemenea, pe cât este posibil, alte indicaţii referitoare la condiţiile de descoperire, numele descoperitorilor, date de ordin tehnic cum ar fi greutatea pieselor, diametru, ax etc. Aducem mulţumiri tuturor acelora care ne-au oferit informaţii.

Cronica începe cu patru descoperiri de monede emise de diferite autorităţi elenistice. Dintre acestea tot mai insistent încep să apară în descoperiri drahmele de Histria. Menţionăm o drahmă histriană găsită la Horodişte, raionul Călăraşi. Este vorba despre o piesă, care după criteriul greutăţii face parte din grupa a treia a monedelor oraşului pontic, datată aproximativ între ± 380 şi până la sfârşitul sec. IV î. Hr. Şi în tezaurul descoperit la Durleşti au fost atestate piese de Histria, de data aceasta asociate şi cu o piesă de Tyras. Această asociere demonstrează existenţa unor relaţii între oraşele greceşti de pe coasta dobrogeană cu cele din nordul Pontului Euxin. Drahma de la Alexan-

[1] O astfel de rubrică a fost inaugurată de Bucur Mitrea în anul 1958 pe paginile revistelor *SCIV* şi *Dacia*, pe care a ţinut-o până la sfârşitul activităţii, fiind apreciată în mod deosebit de către specialiştii din ţară şi din străinătate datorită bogăţiei informaţiei şi utilităţii ei (Mitrea 1958, 50-156). Rubrica a fost continuată de Gh. Poenaru Bordea în revista *Dacia* (Poenaru Bordea 1996-1998, 425-466). Această practică a fost urmată de încercări asemănătoare în alte instituţii sau muzee din România, apărând în diverse publicaţii. Descoperirile monetare din Dobrogea au fost publicate sistematic, începând cu R. Ocheşanu şi Gh. Papuc (Ocheşanu, Papuc 1972, 467-483) şi continuând cu A. Vertan şi G. Custurea, pe paginile Anuarului Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie din Constanţa; cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei a fost urmărită de E. Oberländer Târnoveanu în anuarul muzeului „Deltei Dunării" - *Peuce*; începând cu anul 1988 apare şi o cronică a descoperirilor din Moldova dintre Carpaţi şi Prut (Mihăilescu-Bârliba, Butnaru 1988, 311-320).

Tyragetia, s.n., vol. I [XVI], nr. 1, 2007, 351-360.

▲ Descoperiri de monede antice
◐ Descoperiri de monede medievale si moderne

Fig. 1. Harta recentelor descoperiri monetare de pe teritoriul Republicii Moldova.

dru cel Mare, descoperită la Trebisăuţi, raionul Briceni, vine să se adauge deja la cele cunoscute anterior, nu foarte numeroase pentru zona noastră. Dintre emisiunile greceşti târzii menţionăm o tetradrahmă de Thasos, descoperită la Stolniceni, raionul Hânceşti, localitate de unde provine şi un tezaur găsit în urmă cu câţiva ani, alcătuit din emisiuni de Histria şi piese de tip Huşi-Vovrieşti.

Descoperirilor de imitaţii după tetradrahmele lui Filip II de tip Huşi-Vovrieşti li se adaugă tezaurul alcătuit din 32 de monede, descoperit la Tabani, raionul Briceni. Din această zonă provin majoritatea pieselor geto-dacice descoperite între Nistru şi Prut. Contrar datării tradiţionale, care plasează acest tip monetar în ultimele decenii ale secolului al III-lea şi primele decade ale secolului al II-lea î.Hr. sau aproximativ în jurul anului 275 î.Hr., autorii datează tezaurul în al treilea sfert al secolului IV, mai precis înainte de 331, invocând contextul arheologic şi istoric, asocierea pieselor de acest tip cu monedele Histriei şi în baza izvoarelor scrise.

Pentru epoca romană imperială semnalăm îmbogăţirea cunoştinţelor noastre cu şase descoperiri. Prima dintre ele este un denar de la Traian, găsit la Cosăuţi, raionul Soroca, împreună cu un vârf de lance de fier şi o mărgică din pastă sticloasă. O piesă de la acelaşi împărat, dar de data aceasta de bronz a fost găsită în necropola de la Budeşti, municipiul Chişinău. Menţionăm un denar de la Antoninus Pius, găsit în localitatea Vatra, municipiul Chişinău şi care reprezintă emisiunile romane cele mai răspândite în zona noastră. Celelalte trei piese au fost găsite în împrejurimile localităţii Giurgiuleşti; două dintre ele, semnalate anterior, sunt publicate acum fiind analizate în cadrul întregului material arheologic descoperit, iar una este o *siliqua* de la Constantius II, bătută la Sirmium.

În cronică sunt incluse un şir de descoperiri din perioada medievală şi modernă foarte variate în ceea ce priveşte valoarea nominală, dar şi emitenţii. Din punct de vedere cronologic, monedele de la Costeşt şi Hansca sunt cele mai timpurii. Prin publicarea acestora se înregistrează un progres important în studierea şi datarea monedelor de tip Costeşti-Gârla. S-a ajuns la concluzia că acestea nu sunt imitaţii propriu-zise, dar reprezintă nişte emisiuni destinate pieţei locale şi pot fi considerate cele mai vechi monede medievale din Moldova.

De la Orheiul Vechi, provin mai multe descoperiri menţionate în cronică. Menţionăm tezaurul, din componenţa căruia au fost recuperate 34 de monede, dintre care 12 de la Uzbek şi 22 de la Canibek, precum şi un lot de 30 de monede provenite din săpătură, alcătuit din 7 piese tătărăşti, dintre care 2 de producţie locală (Şehr al-cedid), un aspru de Caffa, 19 monede moldoveneşti de la Alexandru cel Bun, Ştefan al II-lea şi Ştefan cel Mare şi un aspru fals după Murad al II-lea, şi el probabil de producţie locală. Cea de-a treia descoperire din zona Orheiului Vechi este tezaurul alcătuit în întregime din *boratinki*. Descoperirea este importantă şi prin faptul că este unicul de acest fel provenit din Republica Moldova, în timp ce *boratinki*, în cantităţi diferite au fost semnalaţi pe acest teritoriu atât în tezaure, cât şi în descoperiri izolate.

Monedele provenite dintr-o aşezare medievală de lângă satul Tarasova, raionul Rezina, vin să aducă cercetătorilor precizări importante referitoare la datarea şi existenţa aşezării respective.

Pieselor din tezaurul descoperit la Săseni în anul 1973 li se alătură alte două loturi. Unul dintre ele se află într-o colecţie particulară şi conţine o monedă poloneză de la Alexandru I, un denar unguresc de la Vladislav al II-lea şi trei groşi moldoveneşti de la Bogdan al III-lea. Din al doilea lot care cuprinde 80 de monede de la Bogdan al III, adunate de la localnici ca făcând parte din tezaurul menţionat, sunt publicate patru piese. Astfel numărul pieselor recuperate din tezaurul respectiv se ridică la 343 de exemplare.

Progresele înregistrate de numismatica otomană în ultimul deceniu a permis prezentarea pe grupe de emisiuni a asprilor din tezaurul descoperit la Oneşti, raionul Hânceşti, fiind analizate şi piesele rare, dar şi o imitaţie după aceştia, probabil de producţie locală.

Am introdus în cronică şi două descoperiri provenite din Basarabia, dar aflate în colecţia Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti. Din componenţa acestora au fost recent publicate detaliat şi ilustrate piesele de aur.

Nu putem să nu menţionăm şi tezaurul descoperit în vara anului 2006 în localitatea Slobozia-Duşca, raionul Criuleni, din componenţa căruia au fost achiziţionate de către MNAIM 1012 piese. Majoritatea acestora reprezintă şilingi şi imitaţii ale acestora din secolul al XVII-lea. Cea mai timpurie piesă este un denar unguresc din anul 1553, iar cele mai recente sunt doi şilingi, unul de Prusia din anul 1658 şi altul emis pentru domnul Ţării Româneşti, Mihnea al III-lea.

Emisiunilor Imperiului Romano-German descoperite Moldova li se adaugă două noi descoperiri. Este vorba despre o piesă de *28 stüber* emisă de Ferdinand III la Emden şi un un *leeuvendaalder* de Campen, bătut în anul 1648, alături de un inel sigilar şi el probabil din secolul al XVII-lea.

Urmează două serii de monede provenite de această dată din necropole. Una dintre ele reprezintă monedele descoperite la biserica Adormirii Maicii Domnului de la Căuşeni, iar a doua serie provine din complexele funerare ale bisericii cu acelaşi nume de la mănăstirea Căpriana. Fără îndoială că descoperirile de monede din morminte îşi aduc contribuţia în precizarea cronologică a necropolelor respective.

Menţionăm în continuare un tezaur descoperit la Basarabeasca, făcându-se remarcabil prin asocierea pieselor otomane de 40 de parale cu monede giraide de argint.

Pe parcursul acestor doi ani, au fost semnalate mai multe descoperiri de monede otomane. Remarcăm prezenţa unui *mangâr* de la Süleyman al II-lea (1687-1691) găsit la Bălăneşti, Nisporeni, precum şi a câtorva emisiuni din secolul al XVIII-lea: o *para* de la Ahmed III de la Ţâpova, raionul Rezina, un *yüzlük* provenit de la Teia, Grigoriopol, o emisiune de aur (*zeri mahbub*) găsită în sudul Basarabiei, în raionul Chilia, azi Ucraina. Prezenţa lor alături de altele găsite în Republica Moldova demonstrează frecvenţa destul de ridicată a acestora în zonă pe parcursul secolului al XVIII-lea.

I. Monede greceşti

1. *Durleşti*, mun. Chişinău. În vara anului 2006 în pădurea din preajma localităţii a fost găsit întâmplător un tezaur alcătuit din monede şi obiecte de podoabă. Monedele, în număr de 8 exemplare, reprezintă drahme emise de Histria (7 piese) şi Tyras (1 piesă). Din componenţa acestuia au fost recuperate câteva perechi de cercei şi o piesă de Histria.

Ciocanu 2006, 6.

2. *Horodişte*, r-nul Călăraşi. O drahmă histriană având pe avers două capete, cel din dreapta inversat, iar pe revers vultur pe delfin spre stânga, iar sub delfin litera A, a fost găsită în anul 2006 în această localitate de către Vladimir Ptaşinciuc.

AR ↑ 4,0 g; 16,2×17, 8 mm.

Informaţie: Andrei Bolocan.

3. *Stolniceni,* r-nul Hânceşti. Ca descoperită în localitate sau în împrejurimile ei imediate a ajuns în colecţia personală a lui M. Ciocanu o tetradrahmă de Thasos.

Ciocanu 2005, 7.

4. *Trebisăuţi*, raionul Briceni. În toamna anului 2006, cu prilejul lucrărilor agricole a fost descoperită o drahmă de argint de la Alexandru cel Mare (336-323). Piesa a fost adusă spre identificare la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei de către o persoană din localitatea menţionată.

Informaţie: A. Boldureanu.

II. Monede geto-dacice

1. *Tabani,* raionul Briceni. Un tezaur de circa 32 de monede de argint geto-dacice s-a descoperit pe malul râului Lopatnic, probabil în anul 2005, în timpul săpării fundaţiei pentru o casă, la adâncimea de 0,6 m. Monedele au fost depozitate într-un vas de ceramică, recuperat incomplet. Piesele reprezintă imitaţii după tetradrahmele lui Filip II (359-336), care corespund tipului caracteristic regiunilor est-carpatice, numit Huşi-Vovrieşti.

Левинский, Чокану 2005.

III. Monede romane imperiale

1. Budeşti, mun. Chişinău. O monedă de bronz de la Traian (98-117) a fost găsită într-un mormânt în cursul săpăturilor arheologice întreprinse în localitate.

Vornic 2006, 210.

2. *Cosăuţi*, raionul Soroca. În cantonul Iorjniţa în timpul perieghezei făcute de către arheologul Octavian Munteanu a fost găsit un denar din epoca lui Traian (98-117). Piesa are legenda: Av: IMP. CAES. NERVA. TRA – IAN AVG. GERM; Rv: P M TR P COS III P R.

AR ↓ 2,9 g, 18,5 mm.

Informaţie: Octavian Munteanu, Ana Boldureanu.

3. *Giurgiuleşti*, raionul Vulcăneşti. Cele două monede romane de bronz din secolul al IV-lea, care reprezintă o piesă postumă de la Constantin cel Mare şi alta de la Valens, ambele emise la Nicomedia, recuperate din situl de lângă comuna menţionată, semnalate anterior (Ciobanu 2000, 93-94) sunt republicate.

Leviţki, Haheu, Vornic, Ciobanu 2005, 312-350.

4. *Giurgiuleşti*, raionul Vulcăneşti. O *siliqua* de la Constantius II (337-361), bătută la Sirmium, datată aproximativ în perioada 351-155 a fost găsită în localitate sau în împrejurimi.

↑ 3,1 g, 21×21,7 mm (fig. 2/2).

Informaţie: Andrei Bolocan.

5. *Vatra*, mun. Chişinău. Un denar din timpul lui Antoninus Pius (138-161) a fost găsit de către cetăţeanul Alexandru Râjcov, lângă vila sa din preajma localităţii, în urma ploilor torenţiale din iulie-august 2005. Piesa are următoarea legendă: Av. ANTONINVS – AVG PIVS III; Rv. LIBERAL AVG – V COS III.

AR ↑ 3,1 g, 18,2×20, 8 mm (fig. 2/1).

Informaţie: Andrei Bolocan.

IV. Monede medievale şi moderne

1. *Basarabeasca*, raionul Basarabeasca. Ca provenind din această localitate sau din împrejurimile ei, ajunge în posesiune privată un tezaur monetar pentru care nu se cunosc date referitoare la condiţiile de descoperire şi numărul total de piese găsite. Din componenţa acestuia au fost recuperate 15 piese, dintre care şase emisiuni otomane şi nouă monede emise de Hanatul Crimeei. Monedele otomane sunt piese de 40 de parale din timpul sultanului Mustafa II (1695-1703), 6 ex. (Kostantiniye 5, Erzurum, 1); Hanatul Crimeei, Devlet II Giray, a doua domnie (1709-1713), 2 ex., Kaplan (1713-1716), 1 ex., Saadet III Giray (1717-1724), 6 ex. Toate piesele crimeene au fost bătute în atelierul monetar de la Bahçesaray.

Boldureanu 2006, 12-13.

2. *Bălăneşti,* raionul Nisporeni. Un mangâr otoman de la Süleyman II 1099-1102 H (1687-1691) s-a descoperit în localitate în anul 2005.

AE 1,3 g; 19 mm; anul 1099; Kostantiniye (Pere 1968, nr. 471).

Informaţie: A. Boldureanu.

3. *Bravicea,* raionul Călăraşi. În primăvara anului 2004, în preajma localităţii a fost găsit întâmplător un taler emis de Imperiul Romano-German, Ferdinand III (1637-1657), 28 stüber, Emden, 41,1 mm; 18,6 g (fig. 2/4).

Informaţie A. Boldureanu şi A. Bolocan.

4. *Budeşti*, mun. Chişinău. Au fost comunicaţi doi denari ungureşti, descoperiţi în cadrul săpăturilor de salvare a cinci morminte medievale din apropierea localităţii (2004).

Agulnicov 2005, 12.

5. *Căpriana*, raionul Străşeni. În urma cercetărilor arheologice din anii 2001-2002, de la mănăstirea Căpriana, în complexele funerare din interiorul şi din preajma bisericii Adormirii Maicii Domnului, a fost găsită o serie de monede care reprezintă emisiuni ale Imperiului Romano-German, Poloniei şi Imperiului Otoman din perioada secolelor XVI-XIX. Semnalăm cu această ocazie două loturi de monede otomane:

a) Primul dintre ele, găsit în mormântul nr. 56, este constituit din 24 de parale: Mahmud I (1730-1754), 8 piese (Kostantiniye); Osman III (1754-1757), 15 (Kostantiniye 14, Mısır 1); Abdülhamid I ? (1774-1789) 1 ex. (Kostantiniye).

b) Al doilea lot a fost găsit într-un mormânt aflat lângă contrafortul nr. 1, într-o lădiţă de metal, acoperită cu un capac de sticlă. A fost posibilă recuperarea a 83 de piese din lot, acestea fiind găsite strâns lipite între ele. Monedele reprezintă 82 emisiuni otomane şi una austriacă: Imperiul Otoman, ikilik, Selim III (1789-1807), 2 ex. (Islâmbol); para, Ahmed III (1703-1730), 5 ex. (Mısır 3, Islâmbol 1, at. neprec. 1); Mahmud I (1730-1754), 3 ex. (Mısır); Mustafa III (1757-1774), 9 ex. (Mısır 3, Islâmbol 6); Selim III (1789-1807), 16 ex. (Mısır 8,, Islâmbol 7, at. neprec. 1); Abdulhamid I (1774-1789), 16 ex. (Kostantiniye 3, Mısır 11, at. neprec. 2); emitent neprecizat, 25 ex. (Mısır 6, Islâmbol 1).

Болдуряну 2006, 14-15.

6. *Căuşeni,* raionul Căuşeni,. Au fost publicate 14 monede descoperite în cadrul sondajelor arheologice de la Biserica *Adormirea Maicii Domnului* din Căuşeni, din curtea locaşului, în vara anilor 2002 şi 2004. Acestea reprezintă emisiuni ale Imperiului Otoman, ale Imperiului Romano-German şi ale Rusiei din perioada secolelor XVI-XIX.

Bubulici, Kurciatov 2005, 402-416.

7. *Chetruş,* raionul Făleşti, În pădure, la 70 km de sat, în timpul lucrărilor agricole a fost găsită o monedă (*kuruş*), emisă de Imperiul Otoman, pe timpul sultanului Abdülhamid I (1774-1784) 1187-1203 H, bătută la Kostantiniye, 37 mm, 18 g (Pere 1968, nr. 676).

Informaţie: Ludmila Umaniuc, şefa grădiniţei de copii din localitate, şi A. Boldureanu.

8. *Costeşti*, raionul Ialoveni. Au fost publicate cu detalii şi ilustrate 40 de monede de tip Costeşti-Gârla, din colecţii particulare, descoperite la Costeşti.

Nicolae 2005, 89-104.

9. *Dezghingea*, UTA Găgăuzia. Din tezaurul descoperit în valea râului Ialpug, în preajma localităţii, în 1928, din care au fost recuperate 12 monede

de aur, 89 de argint şi cinci obiecte de podoabă (Нудельман 1985; Niculiţă, Nicolae 1996, nota 8, 175; Ioniţă 2002), au fost recent publicate, cu toate detaliile, monedele de aur din colecţia Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", care se prezintă astfel:

Imperiul Otoman, altâni: Süleyman I (1520-1566), grupa a II-a, 2 ex. (Mısır 1, Haleb, 1); grupa a III-a, 1 ex. (Mısır); Selim II (1566-1574), 1 ex. (Mısır); Murad III (1574-1595), 1 ex. (Mısır); Mehmed III (1595-1603), 1 ex. (Amid).

Imperiul Romano-German: Austria. Rudolf II (1576-1612), ducat, Praga, 1583 (1 ex.), 1584 (1 ex.).

Veneţia: Gerolamo Priuli (1559-1567), ţechin (1 ex.); Pietro Loredan (1567-1570), ţechin (1 ex.); Nicolo da Ponte (1578-1585), ţechin (1 ex.).

Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, nr. 798-800, 802-804, 855-856, 877-878, 880.

10. *Hansca*, com. Costeşti, raionul Ialoveni. O piesă de tip Costeşti-Gârla a fost găsită în anul 2003 dintr-un loc de unde localnicii extrag lut.

Nicolae 2005, 89-104.

11. *Ialoveni*, raionul Ialoveni. În timpul săpăturilor arheologice din anul 2006 din punctul Hârtop, fost descoperită o monedă tătărească de aramă, bătută la Saray al–cedid, tip "cu rozetă", sec. XIV. Din acelaşi loc provine o piesă de aramă de formă octogonală, care are gravată pe întreaga suprafaţă o cruce cu braţele egale.

Informaţie: Vlad Vornic şi Sergiu Tabunşcic.

12. *Mereni*, raionul Anenii Noi. Ca făcând parte din tezaurul descoperit în anul 1975 în preajma localităţii menţionate, alcătuit din 188 de monede, intrat în colecţia Muzeului de Arheologie (Нудельман 1990, 242), sunt comunicate alte 10 piese. Monedele care îl completează reprezintă emisiuni otomane de argint: *altmîşlîci* şi *kuruşi* bătuţi pe timpul sultanilor Mahmud I (1730-1754), 3 *kuruşi,* şi Mustafa III (1757-1774), 3 *kuruşi* şi 4 *altmîşlîci*.

Postică 2005, 14-15.

13. *Mireşti,* raionul Hânceşti. Ca descoperit pe teritoriul localităţii, alături de un inel sigilar, datat din secolul al XVII şi o cataramă, un *leeuvendaalder* de Campen, emis de Imperiul Romano-German în anul 1648 (fig. 2/5) intră la sfârşitul anului 2006 în colecţia Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Informaţie: A. Boldureanu.

14. *Oneşti,* raionul Hânceşti. Tezaurul descoperit în anul 1954, aflat în colecţia Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală (Nudelman 1976, 99; Tezaure Chişinău 1994, 21-24), este republicat, oferindu-se date care permit desprinderea unor noi observaţii. Tezaurul cuprinde 288 monede, dintre care doi taleri emişi de Imperiul Romano-German, 121 de denari ungureşti bătuţi între 1468 şi 1502 la Kremnica şi Baia Mare, 10 copeici ruseşti de la Ivan al IV-lea (1533-1584) şi o imitaţie după ele şi în sfârşit cele otomane, care includ şi o imitaţie.

Boldureanu, Tabuică 2005, 157-162.

15. *Priozernoe,* raionul Chilia, Ucraina. În anul 2006 ne-a fost adusă la MNAIM spre determinare o monedă găsită în perioada 1992-1993. Moneda a fost găsită de către un localnic, săpând în grădina situată lângă podul peste lacul Kitay, la adâncimea de 10-15 cm. Piesa reprezintă o emisiune otomană de aur (*zeri mahbub*), emisă de sultanul Mahmud I 1730-1754 (1143-1168 H) la Islâmbol; 18 mm, 2,6 g; (Pere 1968, nr. 556).

Informaţie: A. Boldureanu.

16. *Purcari*, raionul Ştefan Vodă. Unica piesă de aur din componenţa tezaurului, descoperit în anul 1936, care a avut în componenţa sa 170 monede de argint şi 4 obiecte de podoabă, aflate în colecţia Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti (Нудельман 1988, 148-149; Ioniţă 2002, 214-215), a fost recent publicată detaliat.

Imperiul Romano-German, Austria, Rudolf II (1576-1612), ducat, bătut la Praga în anul 1586.

Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006, nr. 857.

17. *Săseni*, raionul Călăraşi. Din tezaurul descoperit în 1973, din care A. Nudelman a publicat preliminar 257 de monede (Нудельман 1976, 96-97), iar ulterior au fost editate detaliat numai emisiunile otomane din acest lot intrate în colecţiile Muzeului de Arheologie (Niculiţă, Boldureanu, Nicolae 1997, 201-209), au fost semnalate piese noi:

a) Cinci monede, aflate într-o colecţie particulară din raionul Râşcani: un polgroş polonez de la Alexandru I, anii 1501-1506, un denar unguresc de la Vladislav al II-lea, anii 1490-1513 şi trei groşi moldoveneşti de la Bogdan al III-lea (1504-1517).

Postică 2005, 14-15.

b) Patru piese moldoveneşti de la Bogdan III, dintr-un total de 80 de monede adunate de la localnici. Reiese astfel că numărul pieselor tezaurului se ridică până la 357. Дергачева 2005, 364-367.

18. *Slobozia-Duşca*, raionul Criuleni. Graţie descoperitorilor Ogor Gheorghe şi Andrei (tatăl şi fiul), şi străduinţelor colaboratorilor Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, au fost recuperate 1012 de monede, dintre care 991 şilingi, 2 groşi, 17 ternari, 1 denar unguresc, 3 piese de 2 farthing, 6 oboli, 2 şilingi prusaci, 16 imitaţii de şilingi şi 6 monede nedeterminate din tezaurul monetar descoperit în vara anului 2006 în împrejurimile satului Slobozia-Duşca. Piesele din tezaur reprezintă următorii emitenţi: Gustav II Adolf (1611-1632), Christina (1632-1654), Carol X Gustav (1654-1660), Georg Wilhelm (1619-1640), Friederich Wilhelm (1640-1688), Elisabeta Lucreţia (1625-1655), Carol I (1625-1649), Sigismund III (1587-1632), Ioan II Cazimir (1648-1668), Mihnea III (1658-1659) şi Ferdinand I (1527-1564).

Cea mai timpurie monedă datează cu anul 1553 şi reprezintă un denar unguresc bătut la Kremnitz de Ferdinand I (1527-1564). Cele mai recente sunt 2 monede emise în anul 1658: un şiling prusac, emis pentru Friederich Wilhelm (1640-1688) şi un şiling emis pentru Mihnea III, domn al Ţării Româneşti (1658-1659).

Chiroşca, Bolocan 2006, 11.

19. *Ştefan Vodă,* raionul Ştefan Vodă. La 26 aprilie 2005 ne-au fost aduse spre identificare trei piese de aur, găsite cu vreo patru-cinci ani în urmă (deci prin 2000). Monedele reprezintă un ducat de Holland, bătut la 1784, ↑ 22,2 mm; 3,5 g şi doi ţechini veneţieni, ← 21, 2 mm, 3,5 g; ↓ 21,6 mm, 3,4g. (fig. 2/3).

Informaţie: N. Telnov şi Ana Boldureanu.

20. *Tarasova*, raionul Rezina. Cu prilejul săpăturilor arheologice întreprinse într-o aşezare medievală din preajma localităţii menţionate mai sus, conduse de Roman Rabinovici (Şcoala Antropologică Superioară) au fost descoperite un şir de emisiuni monetare. Dintre acestea ne-au fost oferite cu amabilitate de către conducătorul expediţiei pentru cronică 17 monede, a căror listă provizorie se prezintă astfel: o monedă tătărească, sec. XIV; Ungaria, denari, Mathias I Corvinus (1458-1490) – 1 ex., Wladislaw II (1490-1516) – 2 ex.; Regatul Polon, Lituania, Sigismund August (1544-48-1572), polgros, 1548, 1562; Ştefan Batory, solidus Riga, an. neprec. Sigismund III (1587-1632), Coroana, solidus, 1596, 1623; Ioan Casimir (1648-1668), solidus, Coroana (7 ex.), o monedă poloneză neprecizată; Imperiul Otoman, aspru, Süleyman I (1520-1566), 1 ex., Novar, ↑ 0,5 g, 10×11 mm.

Informaţie: R. Rabinovici, L. Dergaciova şi A. Boldureanu.

21. *Teia,* raionul Grigoriopol. În primăvara anului 2006 în împrejurimile satului Teia a fost descoperită o monedă otomană, adusă la muzeu pentru determinare de către arheologul Serghei Fidelski. Piesa reprezintă o emisiune de argint (*yüzlük*), din vremea sultanului Selim III (1789-1807), bătută la Islâmbol (Pere 1968, nr. 706).

Informaţie: A. Boldureanu şi S. Fidelski.

22. *Trebujeni,* raionul Orhei (*Orheiul Vechi).* Au fost semnalate 34 de monede de argint dintr-o colecţie particulară, pentru care nu se cunosc detalii cu privire la condiţiile de descoperire. Compoziţia lotului a permis autorului să conchidă că este vorba despre un tezaur structurat în felul următor: 12 monede de la Uzbek (1312-1341), bătute la Saray (Saray al-mahrusa) şi 22 de piese de la Canibek (1341-1357), bătute la Saray al-cedid. Piesa cea mai recentă din tezaur se datează în 1350-1351.

Nicolae 2005, 10.

23. *Trebujeni,* raionul Orhei (*Orheiul Vechi).* Sunt publicare 30 de monede descoperite în timpul investigaţiilor arheologice întreprinse la citadela medievală de la Orheiul Vechi în umplutura complexului nr. 51/52, patru dintre care fiind publicate anterior (Nicolae, Postică 2002, 135-140). Hoarda de Aur, dirhemi, Uzbek (1313-1341 1 ex., Toktamâş (1378-1395), 1 ex.; tip rozetă, aramă, anii 1351-1380, 1 ex.; tip rozetă, Saray al-cedid, după 1351 şi 1352-1353, 2 ex.; Şehr al-cedid, aramă, 2 ex.; Caffa, aspru genovezo-tătărăsc, anul 1419-1433; Moldova, Alexandru cel Bun (1400.1432), 11 ex., Iliaş I (1432-1433, 1435-1442), 2 ex., Ştefan al II-lea (1433-1435, 1436-1448), 5 ex., Ştefan cel Mare (1457-1504), 1 ex., aspru, fals după Murad al II-lea (1421-1444); neprecizate, 2 ex.

Postică 2005, 371-385.

24. *Trebujeni,* raionul Orhei (*Orheiul Vechi).* Un tezaur ce s-ar fi descoperit la Orheiul Vechi în anul 2001, într-un vas de ceramică nerecuperat a fost achiziţionat de colecţionarul Mihai Ciocanu, care a oferit piesele spre cercetare şi publicare. Din cele 160 de piese reţinute, 4 exemplare au fost donate Muzeului de istorie din Cahul, iar celelalte 144 au fost publicate. Lotul cuprinde şilingi de cupru-*boratinki*, dintre care patru falşi, din anii 1660-1667, de la Ioan Cazimir (1648-1668).

Niculiţă 2005, 173-179.

25. *Ţâpova*, raionul Rezina. În mai 2005 un locuitor al satului menţionat mai sus a descoperit pe o cărăruşă din împrejurimi, după ploaie, o monedă otomană de la Ahmed III (1703-1735), para, bătută la Misir.

Informaţie: A. Boldureanu.

Fig. 2. Descoperiri monetare.

Bibliografie

Agulnicov 2005: S. Agulnicov, Monede găsite în necropola medievală de lângă satul Budeşti, municipiul Chişinău. Simpozion de numismatică organizat cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la ridicarea scaunului arhiepiscopal şi mitropolitan al Ungrovlahiei la rangul de scaun patriarhal. Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 20-22 octombrie 2005, 12.

Boldureanu, Tabuică 2005: A. Boldureanu, R. Tabuică, Date noi privind tezaurul de la Oneşti, raionul Hâncești. Simpozion Chişinău 2005, 157-162.

Boldureanu 2006: A. Boldureanu, Un tezaur cu monede otomane şi ghiraide descoperit la Basarabeasca (sec. XVII - începutul sec. XVIII). Simpozion de numismatică organizat cu ocazia jubileului Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" (1956-2006). Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 30 noiembrie-2 decembrie 2006, 12-13.

Bubulici, Kurciatov 2005: V. Bubulici, S. Kurciatov, Cercetările arheologice de salvare în curtea Bisericii Adormirea Maicii Domnului din Căuşeni în vara anului 2004. Revista Arheologică S.N. I, 2; 2005, 402-416.

Chiroşca, Bolocan 2006: A. Chiroşca, A. Bolocan, Tezaurul monetar din secolul al XVII-lea de la Slobozia-Duşca, raionul Criuleni. Simpozion de Numismatică organizat cu ocazia jubileului Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" (1956-2006). Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 30 noiembrie-2 decembrie 2006, 11.

Ciobanu 2000: L. Ciobanu, Descoperiri monetare romane de la Giurgiuleşti, jud. Cahul. Simpozion Chişinău, 2000, 93-94.

Ciocanu 2005: M. Ciocanu, O tetradrahmă thasiană găsită la Stolniceni, raionul Hâncești. Simpozion de numismatică organizat cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la ridicarea scaunului arhiepiscopal şi mitropolitan al Ungrovlahiei la rangul de scaun patriarhal. Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 20-22 octombrie 2005, 7.

Ciocanu 2006: M. Ciocanu, Un tezaur de monede şi podoabe antice descoperit în împrejurimile Durleştilor. Simpozion de numismatică organizat cu ocazia jubileului Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" (1956-2006). Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 30 noiembrie-2 decembrie 2006, 6.

Ioniţă 2002: A. Ioniţă, Podoabe asociate cu monede în tezaure medievale aflate în colecţiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan". Simpozion de Numismatică organizat în memoria martirilor căzuţi la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001). Chişinău, 13-15 mai 2001. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2002), 209-220.

Leviţki, Haheu, Vornic, Ciobanu 2005: O. Leviţki, V. Haheu, V. Vornic, L. Ciobanu, Aşezarea de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Giurgiuleşti-Stâna lui Mocanu. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005.

Mihăilescu-Bârliba, Butnariu 1988: V. Mihăilescu-Bârliba, V. Butnariu, Descoperiri monetare din Moldova, I. Arheologia Moldovei XII, 1988.

Mitrea 1958: B. Mitrea, Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul Republicii Populare Române. SCIV 9, 1, 1958, 150-156.

Nicolae 2005a: E. Nicolae, Un tezaur de monede tătăreşti descoperit la Orheiul Vechi. Simpozion de numismatică organizat cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la ridicarea scaunului arhiepiscopal şi mitropolitan al Ungrovlahiei la rangul de scaun patriarhal. Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 20-22 octombrie 2005, 10.

Nicolae 2005b: E. Nicolae, Monedele de tip Costeşti-Gârla. Simpozion de numismatică, 2005, 89-104.

Nicolae, Postică 2002: E. Nicolae, Gh. Postică, Câteva monede descoperite la Orheiul Vechi. Simpozion de Numismatică organizat în memoria martirilor căzuţi la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001). Chişinău, 13-15 mai 2001. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2002), 135-140.

Niculiţă 2005: A. Niculiţă, Un depozit de monede din cupru poloneze şi lituaniene din vremea lui Ioan Casimir Wasa, descoperit la Orheiul Vechi. Simpozion de Numismatică dedicat centenarului Societăţii Numismatice Române (1903-2003). Chişinău, 26-28 noiembrie 2003. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2005).

Niculiţă, Boldureanu, Nicolae 1997: A. Niculiţă, A. Boldureanu, E. Nicolae, Les aspres ottomans du trésor de Săseni, dép. de Călăraşi (Rép. de Moldavie). SCN 11 (1995), 1997, 201-209.

Niculiţă, Nicolae 1996: A. Niculiţă, E. Nicolae, Monedele de aur otomane din tezaurul de la Bălţata, raionul Criuleni, Rep. Moldova. BSNR 86-87 (1992-1993), 1996, 167-177.

Pere 1968: N. Pere, Osmanlılarda madenî paralar (Coins of the Ottoman Empire) (Istanbul, 1968).

Poenaru Bordea 1996-1998: Gh. Poenaru Bordea, Découvertes monétaires en Roumanie 1994-1996 (XXXVIII-XL). Dacia N.S. XL-XLII, 425-466.

Postică 2005: Gh. Postică, Noi informaţii despre tezaurele monetare descoperite la Săseni şi Mereni. Simpozion de numismatică organizat cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la ridicarea scaunului arhiepiscopal şi mitropolitan al Ungrovlahiei la rangul de scaun patriarhal. Programul şi rezumatele comunicărilor. Chişinău, 20-22 octombrie 2005, 14-15.

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din sec. XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 371-385.

Preda 1998: Constantin Preda, Istoria monedei în Dacia preromană (Bucureşti, 1998).

Renţea, Poenaru 2003: E. Renţea, Gh. Poenaru Bordea, Un important tezaur de monede de argint istriene şi tetradrahme postume Filip II, originale şi imitaţii fidele. Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenţei României. Chişinău, 24-26 septembrie 2002. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2003), 9-31.

Tezaure Chişinău: Tezaure din muzeele oraşului Chişinău, secolele XVI-XVIII (coord. V.M. Butnariu) (Chişinău 1994).

Vîlcu, Isvoranu, Nicolae 2006: A. Vîlcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest (Wetteren 2006).

Vornic 2006: V. Vornic, Aşezarea şi necropola de tip Sântana de Mureş-Černjachov de la Budeşti (Chişinău 2006).

Болдуряну 2006: А. Болдуряну, Османские монеты из погребальных комплехов Кэприянского монастыря. VIII Международная Крымская конференция по религиоведению. Севастополь 15-20 мая 2006 г. Тезисы докладов и сообщений. Севастополь.

Дергачева 2005: Л. Дергачева, Неизвестные монеты Богдана III из Сесенского клада. Revista Arheologică S.N. I, 1, 2005, 364-367.

Левинский, Чокану 2005: А. Н. Левинский, М. М. Чокану, Новый клад тетрадрахм типа Хушь-Вовриешть и вопрос о начале варварского чекана монет Филиппа II. Стратум + 6 (2003-2004), 2005, 374-392.

Нудельман 1976: А.А. Нудельман, Топография кладов и находок единичных монет (Кишинев 1976).

Нудельман 1985: А.А. Нудельман, Клад золотых и серебряных монет XVI-начала XVII в из Буджака. В сб.: (Отв. ред. П.П. Бырня) Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье (Кишинев 1985), 160-175.

Нудельман 1988: А.А. Нудельман, Неизданные монетные клады XVI-XVII вв. Из Днестровско-Прутского региона. В сб.: (Отв. ред. П. П. Бырня) Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья (Кишинев 1988), 148-149.

Нудельман 1990: А.А. Нудельман, Монетные клады XVIII-начала XIX в. В Днестровско-Прутском регионе. В сб.: (Отв. ред. В.Л. Янин) Нумизматические исследования по истории Юго-Восточной Европы (Кишинев 1990).

Monetary finds chronicle (I)

Abstract

The summary contains information about hoards and isolated finds of ancient coins found in Moldova in 2005-2006. With the help of modern metal-detectors a number of numismatic finds has been excavated recently. Only a small part of these finds are preserved in museums; some of them are kept in private collections and the majority is exported abroad illegally. This explains the necessity of publishing the chronicle of numismatic finds in the new series of the "Tyragetia". It will allow to accumulate valuable information and also to provide scholars with important new data relevant for their research. We would be grateful to the colleagues from other museums, archaeologists and collectors for any information about new numismatic finds. The authors of this chronicle publish 8 ancient and 19 medieval finds, including 9 hoards.

List of illustrations:

Fig. 1. Map of the latest monetary finds on the territory of the Republic of Moldova.

Fig. 2. Monetary finds.

Хроника монетных находок (I)

Резюме

Публикуемая сводка содержит сообщения о кладах и единичных находках монет с античных времен до XVIII-го века, найденных на территории Республики Молдова на протяжении 2005-2006 гг. Использование современных металлодетекторов позволило в последние годы извлечь на свет огромное количество нумизматического материала. Только малая часть этих находок попадают в музейные коллекции, некоторые идут в частные собрания, а большая часть уходят за рубежом. Вот почему мы поставили перед собой цель печатать на страницах новой серии «Tyragetia» хронику нумизматических находок. Это позволит сохранить часть ценейшей информации, а также предоставить исследователям в короткие сроки важные сведения о материалах, которые смогли бы использовать в своих разработках. Будем благодарны коллегам из других музеях, археологам и коллекционерам за сведения о находках новых кладов и различных монет. В настоящей хронике авторы публикуют 8 античных находок и 19 средневековых, в том числе и 9 кладов.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Карта последних монетных находок на территории Республики Молдова.

Рис. 2. Монетные находки.

30.01.2007

Dr. Ana Boldureanu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: anaboldureanu@yahoo.com

Дергачев В.А. О СКИПЕТРАХ. ЭТЮДЫ В ЗАЩИТУ МИГРАЦИОННОЙ КОНЦЕПЦИИ М. ГИМБУТАС.

Revista arheologică. vol. I. Nr. 2. Chişinău, 2005, 166 стр. ISSN 1857-016X.

Трактирщик. ...Охотник-то? Нет, не охотится. Книжку пытается написать по теории охоты. Когда выйдет книжка? Неизвестно. Он отрывки пока печатает, а потом перестреливается с товарищами по профессии из-за каждой запятой.

Е. Шварц. *Обыкновенное чудо.*

Если на клетке слона прочтешь надпись «буйвол», не верь глазам своим.

Козьма Прутков. *Мысли и афоризмы.*

В жизни любого мало-мальски толкового ученого хоть однажды приходит озарение. Посетило оно в очередной раз и В.А. Дергачева, и результатом этого посещения явилась монография под интригующим названием «О скипетрах. Этюды в защиту миграционной концепции М. Гимбутас», опубликованная в журнале „Revista arheologică" за 2005 год. Поставленная в книге исследовательская проблема имеет уже долгую историю изучения и, как справедливо отмечает автор, вбирает в себя самые различные аспекты культурно-исторического развития на территории Юго-Восточной и Восточной Европы в эпоху энеолита. Эта глубокая сопряженность анализируемых в работе объектов с самым широким спектром различных исследовательских вопросов придают монографии особую актуальность. Выход книги тем более своевременен в связи с тем, что ситуацию совсем запутали всякие ренегаты, опрометчиво отступившиеся от концепции М. Гимбутас, лукавые «балгаре»[1], никак не желающие делиться информацией, и особенно полуграмотные «археологи-практиканты», так и не осознавшие всей прелести строго выверенной исследовательской процедуры. Именно против них, «археологов-практикантов», в первую очередь направлен обличительный пафос книги, именно на них возлагается главная ответственность за приведение проблемы к тупиковому состоянию. Насколько следует из текста, к «практикантам» себя автор, конечно же, не относит, впрочем, как и к чистым теоретикам (с. 42), занимая некую промежуточную позицию, что-то наподобие практикующего теоретика или теоретизирующего практика. Позиция, безусловно, очень удобная: всегда можно теоретически обосновать результаты собственных аналитических разработок и, напротив, воплотить на практике соответствующие теоретические идеи. В общем-то, именно по такому принципу выстраивается структура монографии, в которой можно найти и теоретическое осмысление основ археологии, и рассуждения на тему знаковой символики, и сугубо археологический анализ материалов, и экскурсы в мир животных. В какой мере разные элементы этой структуры связаны между собой, мы увидим позднее.

Книгу можно рассматривать с самых различных сторон. Не хотелось бы надолго останавливаться на бравурно-менторском, порой откровенно хамоватом, стиле данного произведения. В сущности, каждый пишет, как умеет. Просто такой стиль удается В.А. Дергачеву, вероятно, лучше всего. Стоит ли по этому поводу сетовать? Также не имеет смысла обращать внимание на фантастическое число орфографических ошибок и поистине виртуозные стилистические несуразности[2] – это вопрос редакторской правки. Гораздо важнее реально оценить тот научный вклад, который внес автор в исследование поставленной проблемы. И здесь есть о чем поразмыслить.

[1] Трудно комментировать довольно сомнительную шутку по поводу болгарских коллег на с. 36. Можно лишь отметить, что у автора весьма своеобразное понимание чувства юмора.

[2] Ну как, например, можно отнестись к фразе на с. 121 «Подобное обозначение, возможно, не самое удачное, но, с точки зрения автора, оно призвано отразить двууровневость власти державшего в своих руках скипетроносца» (здесь и далее соблюдена орфография оригинала).

Разбор монографии, пожалуй, можно начать с реплики «...по нашей специальности даже в лучших университетах – ее, эту логику, и не преподавали, и не преподают...» (с. 46). Данное обстоятельство, по-видимому, настолько угнетает автора, что он даже повторяется: «... логику по нашей профессии в университетах нам не читали» (с. 141). Спорное утверждение. Насколько мне известно, курс формальной логики являлся обязательным в рамках учебной программы исторических факультетов многих советских университетов. По-видимому, В.А. Дергачеву просто не повезло. Если бы везения было больше, то, может быть, автор не совершил бы одну из самых элементарных, но очень частых логических ошибок *peticio principii*. Действительно, прежде чем раскрыть культурную функцию исследуемых изделий как скипетров, необходимо доказать, что они таковыми являются. Не то, чтобы В.А. Дергачев не осознает необходимости такого рода доказательства. Отнюдь. В ссылке 1 на с. 40 автор специально отмечает, что «поскольку термин "скипетр" носит интерпретационный характер, вплоть до специального обращения к вопросу о культурной функции этих изделий мы будем избегать его использования...». Тем самым признается важность обоснования самого понятия. И понятие обосновывается, но как? В числе идентифицирующих признаков упоминаются неутилитарный характер изделий, существенные затраты труда на их изготовление, ценность использованных материалов, высоко развитые технические и художественные навыки, наличие особых устройств для крепления рукояти, что в рассматриваемом случае вовсе не обязательно, и т.д. (с. 97-101). В целом, если в попытке опознать вещь при отсутствии ее изображения, мы будем основываться только на таких признаках, то вряд ли сможем уверенно сказать, например, в какой лапе двуглавый российский орел держит скипетр, а в какой – державу. В действительности, указанные В.А. Дергачевым признаки в равной степени можно отнести к самому широкому спектру инсигний власти, в них отсутствуют какие-то специфические элементы, которые позволяли бы опознать предмет как скипетр.

Неоднократно обращаясь в своей работе к культурному контексту, В.А. Дергачев почему-то забывает о контексте археологическом и ограничивается лишь упоминанием находок на поселениях, в погребениях или случайного происхождения. Но, прежде всего, археологический контекст в состоянии наиболее адекватно и полно раскрыть функциональное предназначение вещи, ее архему. Показательно, что именно соотнесение каменных наверший с вмещающим их контекстом позволило Л.С. Клейну (1990) предложить свою, прямо скажем, смелую интерпретацию их функции.

Строго говоря, рассматриваемые предметы сами по себе скипетрами являться не могут. Достаточно заглянуть в любой энциклопедический или толковый словарь, чтобы убедиться, что скипетр – это всегда, или почти всегда, жезл, чаще со специально оформленным навершием. Иногда этим термином может обозначаться посох. В любом случае, при наличии рукояти, каменные изображения могут считаться только частью скипетра. Разумеется, особенности данного символа власти диктуют его определенное положение по отношению к телу и особые манипуляции этим предметом. Например, на рис. 69 книги (с. 156) скипетр показан в поднятой правой руке, так сказать, для всеобщего обозрения. Как мы узнаем из текста, «поднятие скипетра означает всеобщее внимание и соблюдение тишины» (с. 123). Можно предположить, где находится скипетр в некоторых других ситуациях: наверняка зажатым в руке, с главою у правого или левого плеча владельца. Как считает автор, скипетры «носились в приподнятом положении» (с. 51). А теперь представим торжественную сцену собрания ахейцев, как она живописуется В.А. Дергачевым (с. 123): шумная, красочная толпа, сверкающие доспехи и оружие, неумолкаемый гомон множества людей. Появляется Агамемнон во «всем новом, прекрасном, блестящем», со скипетром..., который болтается где-то между ног. Даже как-то неловко. Конечно же, в реальности вообразить себе нечто подобное довольно сложно. Наверняка, скипетр у Агамемнона находился на приличествующем ситуации месте, в «приподнятом положении».

Точно так же можно догадаться, что и в поздней преистории ношение скипетра, если таковой существовал, должно быть аналогичным.

Об этом как будто свидетельствуют антропоморфные статуэтки с поселения Сегвар-Тюзкёвеш культуры Тиса, изображающие мужчин со скипетрами или оружием у правого плеча (Korek 1999, Abb. 68, 84). Можно также вспомнить хорошо известное погребение 43 Варненского некрополя (Ivanov 1988, 55, Abb. 25), где в правой руке усопшего находился каменный топор-молот на рукояти, скорее всего, символ высокого социального статуса, или мужское погребение Джурджулештского могильника, в котором парадный жезл с золотыми накладками на рукояти был положен у правого плеча (Haheu, Kurciatov 1993, 103, pl. 3). По всей вероятности, следует ожидать, что в эпоху энеолита в южнорусских степях размещение сходных по характеру символов было таким же. Причем, поскольку речь идет о символах ритуальных, как считает автор, надо полагать, что в ходе исполнения ритуала, в том числе погребального, скипетры должны были занимать преопределенное им место. Иначе и быть не может, принимая во внимание строгую регламентацию любой обрядовой церемонии, предопределяющую жесткую взаимосвязь жестов, действий, звуков, вещей и т.д. Что мы наблюдаем в реальности?

Количество находок каменных наверший в достоверно зарегистрированных археологических контекстах относительно невелико. Часть их была открыта на поселениях различных энеолитических культур от Кавказа и Поволжья до Пелагонии. Довольно незначительное число предметов происходит из погребений, хотя далеко не во всех случаях четко определены условия их залегания или представлена соответствующая информация. Между тем, эти условия, как думается, весьма важны для выявления функции рассматриваемых изделий.

Так, в захоронении молодого мужчины № 108 1-го Хвалынского могильника навершие лежало между грудной клеткой и правой плечевой костью, параллельно телу погребенного (Агапов и др. 1990, 44, рис. 21/2). Если предположить наличие рукояти и ее крепление к навершию так, как это иллюстрирует В.А. Дергачев (рис. 68), то она должна была залегать поперек тела. Такое расположение скипетра по отношению к телу, в общем-то, можно признать не совсем обычным, хотя и допустимым. Однако в погребение изделие попало уже в поврежденном состоянии, с отбитой тыльной частью, и, следовательно, вряд ли могло быть снабжено рукоятью. В погребении № 3 в кургане у хутора Шляховский каменное навершие лежало у левой ноги погребенного, поблизости от коленного сгиба, тогда как у правого плеча, то есть, там, где оно должно было находиться, располагались кремневый топор и каменное тесло (Клепиков 1994, 97, рис. 1/4). В погребении № 7 кургана 1 II-го Суворовского могильника зооморфное навершие лежало на тазовых костях одного из погребенных, или опять явно не на том месте, где бы ему надлежало быть (Даниленко, Шмаглій 1972, 5). В погребении № 21 энеолитического могильника на Хлопковом городище схематическое навершие находилось у локтя левой руки погребенного (Govedarica, Kaiser 1996, 75). И только в погребении № 1 кургана 27 в Архаре навершие лежало выше правого плеча погребенного, что вполне соответствует предполагаемому размещению скипетра (Синицын, Эрдниев 1966). К сожалению, мне не известно каково было местоположение навершия в одном из погребений второго Хвалынского могильника, но приведенных сведений, в принципе, вполне достаточно. При сопоставлении всех этих данных возникает естественный вопрос: если мы предполагаем одинаковое предназначение рассматриваемых изделий, к тому же функционировавших в рамках единой культурной традиции, то почему так различно их размещение в могиле – что ни погребение, то особый случай. Мы не найдем ответа на этот вопрос на страницах книги В.А. Дергачева, так тщательно проработавшего все источники (с. 33-40), такие мелочи, похоже, его не интересуют.

Можно привести и другие аргументы в пользу того, что каменные изображения, по крайней мере, их часть, не относятся к категории скипетров. Как следует из наблюдений Б. Говедарицы, на тыльной части наверший из Суворово, Драмы, Архары заметны следы охры (Govedarica 2004, 103, 110, 149). Разумеется, можно допустить, что вследствие разрушения деревянной рукояти на место крепления попала охра, которой были посыпаны тело усопшего и погребальный инвентарь. Однако это не

объясняет, почему на лицевой части изделий отсутствуют остатки краски. Остается предположить, что перед закреплением навершия в рукояти с какой-то неведомой целью заднюю часть специально покрывали охрой, хотя такое предположение, в сущности своей, является просто фантазией.

Далее. Согласно выполненной автором реконструкции, в рукояти все навершия крепились совершенно одинаково (рис. 68), для чего соответствующим образом оформлялась тыльная часть. Однако это не объясняет, почему эта часть различна по размерам. Можно предположить, что с увеличением веса навершия должна увеличиваться длина тыльной части для более надежного закрепления изделия. Однако здесь не наблюдается какой-то взаимосвязи: например, длина задней части Суворовского навершия 6,8 см при весе 320 г, тогда как длина такой же части навершия из Терекли-Мектеб – 5 см при весе 438 г. Можно привести и другие примеры, которые только подтверждают изложенное наблюдение. Совершенно очевидно, что, с утилитарной точки зрения, данные признаки не соотносятся; здесь действовали какие-то иные принципы, которые предопределяли именно такое оформление предмета.

В некоторых случаях само устройство тыльной части не предполагает крепление изделия к рукояти в том виде, в каком оно предполагается автором. К примеру, на задней части навершия из Кайраклии вырезаны три усеченно-конических зубца, которые, по мнению автора публикации, передают гриву (Руссев 2003, 54, рис. 1). Для чего древнему мастеру понадобилась эта деталь изображения, если она все равно будет скрыта в рукояти? На обломке схематического или зооморфного навершия с поселения Ак-Жунас (рис. 42/2 рецензируемой работы) цапфа расположена фактически на оконечности тыльной части, что вряд ли позволяло бы закрепить изделие в рукояти способом, предложенным В.А. Дергачевым. К тому же, именно эта часть украшена резным орнаментом, что лишено всякого смысла при условии, что ее не будет видно. Следовательно, подобный предмет мог не крепиться в рукояти вообще или крепился каким-то иным способом.

В итоге, что мы можем констатировать? По сути, недоказанной осталась основа всего исследования. Приведенные данные не позволяют однозначно утверждать, что указанные изделия могут трактоваться только как скипетры. Но тогда во многом теряют смысл все дальнейшие разработки автора, и на этом можно было бы поставить точку. Но это, пожалуй, преждевременный вывод. В работе достаточно оригинальных и интересных наблюдений, чтобы обойти их вниманием. Итак, продолжим.

В значительной степени решение проблемы возникновения, распространения и функции каменных наверший базируется в книге на нескольких постулатах. К таковым можно отнести: (1) данный тип изделий мог возникнуть только в каком-то одном центре, откуда он распространился на другие территории (с. 45), (2) если изделия составляют один и тот же тип, то они функционально и изобразительно должны отражать одно и то же явление, включая строго определенный вид животных (с. 51), (3) в силу своей специфики подобные предметы предназначены только для демонстрации, они должны обращаться исключительно в сакрально-ритуальной сфере и не могут использоваться в качестве оружия или орудий труда (с. 97-101), (4) как инсигнии власти такие изделия не могли передаваться посредством обмена, дарения или продажи (с. 91), (5) наличие подобных символов власти является показателем сложной иерархичной социальной структуры типа вождеств (с. 91). Разумеется, каждое из этих положений требует своих комментариев, но это лучше сделать по мере рассмотрения соответствующих разделов монографии.

Много места в книге уделяется истории изучения рассматриваемых изделий (с. 7-31). Причем это не простое повествование о времени и условиях их открытия или перечисление высказанных предположений по поводу их интерпретации. Автор проводит достаточно подробный критический разбор основных работ, сопряженных с данной проблематикой, пытается разобраться в причинах, обуславливающих возникновение той или иной точки зрения, прослеживает и объясняет эволюцию во взглядах различных исследователей, занимавшихся изучением каменных наверший,

дает свою оценку общей ситуации на том или ином временном отрезке. При этом В.А. Дергачев постоянно старается увязать состояние изученности вопросов, касающихся наверший, с общим уровнем исследованности энеолитических культур Юго-Восточной и южной части Восточной Европы.

Всего в истории изучения автором выделяются три периода. Начальный период относится к первой половине прошлого столетия, второй охватывает 60-80-е годы, тогда как заключительный выпадает на 90-е годы. На протяжении первых двух периодов мы становимся свидетелями, как постепенно накапливается фонд источников, как формируется и изменяется видение ключевых вопросов, касающихся наверший, как вызревают и трансформируются разнообразные гипотезы и концепции, характеризующие особенности исторического развития в степной зоне и в Карпато-Балканском регионе в эпоху энеолита. Но одна тенденция оставалась неизменной: все больше и больше накапливалось данных, свидетельствующих о массовой миграции степных скотоводческих племен в Карпато-Балканские земли и о катастрофических последствиях этого вторжения для раннеземледельческих обществ. Эти данные были настолько убедительны и неопровержимы, что поневоле способствовали оформлению целого исследовательского направления, в рамках которого изучались и характеризовались различные аспекты взаимоотношений между скотоводческими и земледельческими объединениями.

Однако наступает третий период и начинает происходить что-то непонятное. Во-первых, реанимируются некоторые прежние точки зрения касательно культурной атрибуции и изобразительной интерпретации наверший, связывающие их происхождение с кругом земледельческих культур и допускающие различную трактовку образов изображенных животных. Во-вторых, и автор находит это особенно печальным, наблюдается довольно резкая перемена во взглядах по вопросам взаимоотношений между раннеземледельческими и степными общностями, отрицающих катастрофический характер прежних трактовок. И все это происходит, как считает В.А. Дергачев, на фоне широкомасштабной антигимбутасовской кампании, «концептуально дезориентировавшей многих молодых и вполне сложившихся специалистов, постепенно изменивших свои прежние убеждения» (с. 31).

Причины таких радикальных изменений автор видит в двух основных обстоятельствах. Первое из них связано с тем, что данная тема опять «стала “модной” и каждому хочется утвердиться в ней» (с. 31), причем пресловутое «утверждение» предполагает некое оригинальничание, которое, оказывается, невозможно без пересмотра прежних гипотез. Второе обстоятельство, более существенное, по мнению В.А. Дергачева, связано с резким падением методического уровня в археологических исследованиях по данной тематике, вызванное различными факторами: социально-политическими потрясениями, подключением к разработке проблемы «иноземных варягов», недостаточным образованием и т.п. (с. 31-32). Принимая во внимание, что скептическое отношение к концепции М. Гимбутас прослеживается от тайги до британских морей, можно заключить, что методическая безграмотность стала носить поистине паневропейский характер.

Определенное тлетворное влияние оказало приобщение молодых специалистов с их неокрепшими умами к зарубежным грантам, что не позволило им не только освоить достижения западной науки, но и привело к полному пренебрежению «собственным методико-теоретическим наследием». При этом В.А. Дергачев охотно делится с читателями своими маленькими радостями, скромно признаваясь, что и ему «приходилось “всасывать” того – западного, грантовского...» (с. 32). Трудно сказать, что и как автору посчастливилось «всасывать», но если «всосанное» как-то связано с рецензируемой работой, это явно что-то не то.

Представляется, что В.А. Дергачев излишне драматизирует ситуацию с «антигимбутасовской кампанией». Можно предположить, что подробных критических разборов концепции М. Гимбутас во всей ее целостности должно быть не так уж много, если таковые вообще существуют. Как правило, рассматриваются какие-то отдельные составляющие этой концепции, поскольку диапазон научных интересов американской исследовательницы был чрезвычайно широким территориально, хроно-

логически и с точки зрения разных научных дисциплин: археологии, истории, мифологии, лингвистики. Но если уж какая-то кампания и имеет место, то В.А. Дергачев в какой-то степени может по праву считаться одним из ее инициаторов. Иначе как понимать его утверждение середины 80-х годов: «Именно поэтому мнение М. Гимбутас и других американских исследователей о якобы массовом, катастрофическом вторжении степных скотоводческих племен, приведших к гибели древнеземледельческих обществ Карпато-Подунавья и Балкан, лишено оснований» (Дергачев, Сорокин 1986, 64)[3]. Но это было двадцать лет назад. Стоит ли вспоминать о былых заблуждениях, тем более, что «основания» все-таки нашлись? Ныне же В.А. Дергачев даже несколько нервно относится к любым критическим замечаниям в адрес концепции М. Гимбутас, порой сбиваясь на заурядную брань или прямые оскорбления в адрес неугодных коллег. Показательно, что даже эпитеты «авторитетный», «авторитетнейший» в книге употребляются по отношению только к тем ученым, чье видение проблемы, по мнению автора, соответствует взглядам М. Гимбутас или его собственным выводам. С другой стороны, максимальное, на что могут рассчитывать оппоненты, согласно авторскому «табелю о рангах», – это определение «вполне сложившийся специалист».

У автора вообще наблюдается какой-то странный подход к историографическим вопросам, несмотря на внешнюю полноту и обстоятельность рассматриваемого раздела монографии. Нетрудно заметить, что эта полнота и обстоятельность связана только с характеристикой взглядов, которые вполне устраивают В.А. Дергачева. Что касается оппонентов, то нас лишь информируют о том, что они предавались «жесткой критике в особенности в адрес М. Гимбутас, критики, идущей порой вплоть до обвинения в простом фантазировании и предвзятости, чтобы не сказать – фальсификации» (с. 29)[4]. И это все? Конечно же, нет. Оппоненты, кроме всего прочего, еще грешат и беспочвенными интерпретациями (с. 45-46). Но неужели нет ни одного заслуживающего внимания аргумента в альтернативном видении проблемы, чтобы не упомянуть о нем на страницах книги? Неужели это альтернативное видение само по себе является всего лишь результатом научной неполноценности и по этой причине не нуждается хоть в каких-то развернутых комментариях? В конце концов, может быть, В.А. Дергачеву самому необходимо более внимательно ознакомиться с работами М. Гимбутас? Возможно, тогда ему, во-первых, станет более понятным, что ее исследования также носят сугубо интерпретационный характер и, во-вторых, откроются причины, по которым различные положения этих исследований вызывают критическое отношение у многих специалистов. В любом случае, тот историографический обзор, который содержится в монографии, вряд ли можно назвать дискуссией. По своему характеру это порой напоминает какую-то странную смесь панегирика с обвинительным актом.

Впрочем, все это не помешало автору вывести свое квалифицированное суждение по поводу современного состояния проблемы, которое выражено им предельно кратко и емко: «полный, тотальный разнобой...» (с. 33). С целью преодоления этого неутешительного состояния В.А. Дергачев предпринимает разноуровневый типологический анализ каменных наверший, чему посвящена вся третья глава монографии. Сам анализ предваряют пространные рассуждения о пользе корректного применения типологических разработок в археологических исследованиях (с. 40-52), по-видимому, предназначенные для повышения образовательного уровня «археологов-практикантов». Затем автор, «оставляя возможных оппонентов в размышлении», переходит к собственным типологическим построениям. И здесь начинается самое интересное.

Анализ материалов реализуется в рамках трех различных подходов: (1) на основе соотношения визуально выделенных морфологических

[3] В нынешней редакции это трансформировалось в «колкости», по выражению автора, «в адрес несколько преувеличенных трактовок скипетров в работах М. Гимбутас» (с. 25). Не зная, о чем идет речь, ни за что не догадаешься.

[4] Кстати, о фальсификациях. Интересно, как может классифицироваться ситуация, когда моя фраза о том, что культурный слой поселения методически должен исследоваться по принципу закрытого комплекса (Манзура 2000, 255) в интерпретации В.А. Дергачева прозвучала как утверждение о равном информационном потенциале закрытых и открытых комплексов (с. 86-87, сноска 1). Чего не сделаешь, чтобы лягнуть оппонента, особенно когда занимаешься лошадиной тематикой?

признаков, (2) при помощи формально-статистических методов, в сущности, с привлечением тех же самых визуально наблюдаемых признаков (3) и на основе корреляции некоторых мерных признаков. В пределах первого подхода в качестве главной теоретической посылки является следующее утверждение: «Чтобы определить направленность развития выделенных групп, достаточно сослаться на общую закономерность направленности всякого развития – от простого, обобщенного, к усложненному, детализированному» (с. 55). В зависимости от провозглашенной парадигмы выстраивается и линия типологического развития наверший, точнее, их лицевой части. Прежде всего, В.А. Дергачев приходит к выводу, что все изделия, независимо от их формы, образуют один единственный тип с несколькими подгруппами или вариантами. В качестве начального звена помещаются предельно схематизированные изображения наподобие навершия из первого Хвалынского могильника. Дальнейшая эволюция форм происходит в двух различных, но параллельных направлениях: схематическом и реалистическом. При этом сохраняется общая тенденция развития, выраженная в постепенном усложнении изображений за счет их наделения дополнительными деталями. Завершение эволюции схематических наверший связано с появлением самых сложных по исполнению образцов (Архаринский вариант), тогда как в пределах второй линии конечными считаются предельно реалистические формы наподобие Суворовского экземпляра. Вот так в общих чертах выглядит визуальная типология схематических и зооморфных наверший в авторской трактовке, которая, по его мнению, все же не лишена определенного субъективизма (с. 60).

При рассмотрении указанного сценария возникает естественный вопрос, где В.А. Дергачев почерпнул свои познания о закономерностях развития? Если, конечно, немного отвлечься от «точки зрения общефилософского соотношения» и ритуальных ссылок на Гёте, Шпенглера и Ленина. Ведь в книге исследуется не «всякое развитие», а эволюция вполне определенного художественного стиля, который связан, по мнению автора, с образом одного лишь вида животных. Что по этому поводу могут думать специалисты-искусствоведы? «Закономерности диахронической стилистической эволюции... *имеют универсальный характер* (подчеркнуто мною – И.М.) и выражаются в постепенной своеобразной эрозии формы, обнажения пластической структуры, нарастании условности» (История... 1986, 524)[5]. Разумеется, В.Б. Мириманов, известный искусствовед, историк культуры, антрополог, автор многочисленных работ по первобытному искусству – не Гёте, но почему бы не прислушаться к его мнению? Однако, если принять эту точку зрения, то стилистическое развитие зооморфных наверший должно было протекать в прямо противоположном направлении, чем указывает В.А. Дергачев: от предельно реалистических и сложных к более простым, стилизованным, схематизированным формам. Это означает, во-первых, возможную диахронную и генетическую связь зооморфных и схематических наверший, если они действительно отображают один и тот же образ, и, во-вторых, помещает изделия наподобие навершия из 1-го Хвалынского могильника в конец эволюционной линии. Не берусь однозначно утверждать, что в данном случае это именно так, но, по крайней мере, процесс развития изображений мог быть намного сложнее, чем это представляется автору монографии. Во многом это обусловлено распространением наверший в различных культурных ареалах: трипольском, хвалынском, новоданиловском, северокавказском, на территории Трансильвании, Восточных и Центральных Балкан. В.А. Дергачев присоединяет к ним также культуры Гумельница и Болград-Алдень «...которые, если не на уровне памятников, то на уровне своих ареалов включают в себя то или иное число разновариантных наверший» (с. 86). Однако это равносильно тому, чтобы утверждать, что в ареале культуры Гумельница находится Бухарест, а Киев является столицей трипольских племен. До сих пор нет никаких достоверных свидетельств, позволяющих синхронизировать навершия из Восточной Фракии, Добруджи и Северо-Западного Причерноморья с указанными культурными объединениями, хотя,

[5] Кстати, именно по этой линии эволюционировало изображение лошадиных голов в палеолитическом искусстве, которое В.А. Дергачев так внимательно изучал (Столяр 1985, рис. 66).

конечно, такое исключить нельзя. Насколько мне известно, на гумельницких поселениях, в отличие от трипольских, не обнаружено ни одного навершия, а в погребениях с навершиями нет никаких сугубо специфических предметов, которые можно отнести к культуре Гумельница.

В основе последующего формально-статистического анализа (с. 61-69), по-своему призванного подтвердить уже сделанные выводы, лежат те же визуально выделенные качественные свойства объектов с учетом их количественного проявления. Матрица, в которую заносились признаки, была разбита на три раздела. В первом разделе размещены признаки, характеризующие схематические навершия, второй раздел включает признаки, связанные с реалистическими изображениями, и в третьем разделе объединены признаки, в равной мере присущие, по мнению автора, обеим разновидностям изделий (табл. 4). Дальнейшая процедура, предусматривающая попарное сопоставление наверший по выделенным признакам, а также признаков между собой, расчет коэффициента связи с последующей перегруппировкой признаков на корреляционном поле, согласно высчитанному коэффициенту, вполне традиционна. В результате итоговая таблица 10, подтверждающая предварительные выводы исследователя, нельзя не признать, выглядит внушительно, убедительно и даже изящно. Детализированные схематические и предельно реалистические навершия расположились в диаметрально противоположных углах таблицы, тогда как в центре оказались самые упрощенные схематические и зооморфные изделия. Следовательно, предварительно намеченные автором две эволюционные линии, передающие генетические связи и хронологическую последовательность изображений должны подтвердиться.

Однако, как и в первом случае, В.А. Дергачев, безусловно, прав, когда говорит о значительной степени субъективности такого подхода (с. 69), но в его исполнении эта субъективность порой принимает даже несколько курьезный оттенок. К примеру, в разделе «схематические навершия» выделяется такой признак, как «схематизм» (табл. 4). Это что, какой-то схематизм в квадрате или особый схематический схематизм? Но в итоге (и надо же) с этим признаком соотносятся все схематические скипетры, и реалистического нет между ними. В равной мере это касается признака «реализм», выделенного для раздела «реалистические навершия». «Читатель, вглядись!», как любит восклицать автор, и здесь стопроцентное попадание, и ни одной осечки! Все реалистические навершия вбирают признак «реализм». Кто бы мог подумать? Единственным исключением является зооморфное навершие из Хлопковского могильника, которые В.А. Дергачев оделил обоими признаками. Хотя интересно, чем, например, навершие из Фитионешть реалистичнее хлопковского? Да, на первом изображен рот, но отсутствуют уши, которые есть на втором. Можно, конечно, порассуждать, что важнее для реализма, рот или уши, но, боюсь, это может занять много места. Вместе с тем, позиция автора достаточно понятна: если хоть одно навершие не будет содержать два указанных признака, выделенные группы не пересекутся на корреляционном поле, и тогда нарушится генетическая связь между предполагаемыми исходными схематическими хвалынскими и зооморфными изделиями, что В.А. Дергачев, конечно же, не мог допустить.

Вместе с тем, такие признаки, как «схематизм» и «реализм», могут действительно иметь какое-то значение. Как отмечает автор, навершие из Суворово – самое реалистическое (с. 35). Следовательно, в серии зооморфных наверший существуют менее реалистические, то есть более схематические изделия, недаром по их атрибуции не утихают споры. Впрочем, это не отрицается и на страницах книги. Но тогда признак «схематизм» в его различных проявлениях (но не «детализация»), по-видимому, необходимо учитывать в обоих разделах матрицы, как для схематических, так и для зооморфных изображений. Однако автор не может себе этого позволить, поскольку в этом случае на корреляционном поле образуется более плотная связь между пространственно разнесенными зооморфными и схематическими навершиями, что противоречит его построениям, предполагающим независимое развитие этих двух типов.

Не меньшее удивление вызывает такой признак, как «орнамент» в разделе как схемати-

ческих, так и реалистических наверший (табл. 4). Дело в том, что за ним следуют признаки, которые детально характеризуют все возможные виды орнаментации, встречающиеся на различных изделиях. Совершенно очевидно, что, например, навершие из 1-го Хвалынского могильника не будет обладать ни одним признаком, связанным с орнаментацией, как и собственно признаком «орнамент». Последний признак просто лишен всякого смысла и, по-видимому, предназначен только лишь для того, чтобы придать надлежащую представительность набору признаков, надо же что-то коррелировать.

То же самое можно сказать и о реалистических навершиях, где признак «орнамент», разумеется, коррелирует со всеми разновидностями орнаментации, а его удаление практически ничего не изменит на корреляционном поле. Однако здесь ситуация выглядит несколько сложнее. Орнамент сам по себе является декоративным элементом и служит для украшения какого-либо предмета. Почему автор решил, что на зооморфных навершиях нанесен именно орнамент? Скорее всего, потому что некоторые детали изображенного экстерьера просто недоступны его пониманию, и это вполне естественно, поскольку мы – носители других культурных традиций, и наше восприятие образа в большей или меньшей степени должно отличаться от представлений той культурной среды, где этот образ создавался. Вполне вероятно, что, к примеру, на навершии из Касимчи древний художник пытался передать какое-то особенное состояние животного, например, изобразить удивленную лошадь.

Все-таки прав В.А. Дергачев: в таком подходе слишком много места для субъективных оценок. Но не стоит отчаиваться. Еще осталась классификация на основе соотношения мерных признаков, которая, по мнению автора, способна наиболее объективно отразить типологическую однородность рассматриваемых изделий.

Сущность данного метода заключается в графической корреляции нескольких метрических показателей схематических и зооморфных наверший, соотношение которых, по мнению автора, «предполагает отображение имманентно присущих этим разновидностям и общей – временной направленности, и тенденции их морфологического развития и, соответственно, их функционально-типологическое соотношение» (с. 69). В анализе были задействованы три основных показателя: максимальная длина навершия, длина лицевой части, а также высота головной и носовой частей. Результаты выполненной корреляции иллюстрируются на рисунках 22-25.

Что изначально бросается в глаза? Прежде всего, автор, с присущей ему тщательностью, перепутал обозначения наверший на графиках 22, 23, 24 и 25, а, в довершение ко всему, указал неверные обозначения осей координат на рисунке 25. Признаться, в первый момент даже трудно сообразить, в чем дело. Но в остальном все выглядит, как всегда, очень убедительно. Уже первый график, отображающий соотношение показателей общей длины и размера лицевой части изделий весьма красноречив (рис. 22). Он показывает сосредоточение точек в определенном пространственно ограниченном корреляционном поле[6], наклонно вытянутом относительно осей координат и направленном от точки их пересечения, что, безусловно, являет собой пример положительной корреляции. Так же наглядно и непротиворечиво выглядят остальные графики, иллюстрирующие различные комбинации соотношения лицевых, головных и носовых измерений (рис. 23-35). Все они обнаруживают одну и ту же тенденцию в распределении признаков, диагонально выстроившихся относительно осей координат, с той лишь разницей, что векторы схематических и зооморфных наверший несколько расходятся, предполагая их параллельное самостоятельное развитие от какого-то единого образца.

Собственно говоря, при таком подборе мерных признаков предсказать результат относительно несложно, особенно если принять во внимание близость метрических показателей схематических наверший, заметную даже на первый взгляд. Вместе с тем, не совсем понятно, почему анализ ограничился измерениями,

[6] Кстати, автор обладает просто несносной привычкой собственноручно обводить точки на координатном поле, придавая их расположению необходимые очертания. Судя по всему, это продиктовано заботой о читателе: не дай Бог, ничего не увидит или, еще хуже, разглядит что-нибудь не то.

характеризующими только лицевую часть изделий. Прежде чем приступить к корреляции, В.А. Дергачев долго и вдумчиво растолковывает насколько важно учитывать при классификации различных объектов те части, которые связаны со способом их крепления в рукояти. В силу этого они нередко лежат в основе многих археологических классификаций. В качестве аргументов приводятся примеры с топорами, кельтами, серпами, где такие детали выступают главными типообразующими признаками (с. 51-52). И именно эту деталь, то есть заднюю часть, В.А. Дергачев исключает из анализа каменных наверший, решив, что она абсолютно идентична на всех изделиях. Это якобы свидетельствует о том, что изделия составляют один тип и изображают один вид животных. Логика, конечно, неотразимая. Если ее придерживаться, то все навершия с отверстиями для рукояти также относятся к единому типу и, следовательно, тоже должны передавать образ какого-то одного животного. Но почему-то в последнем случае автору удалось рассмотреть изображения медведей, зайцев, лосей, оленей и каких-то еще непонятных зверей. Вот и вся логика.

Даже при самом беглом осмотре можно убедиться, что тыльные части наверший отличаются по размерам, форме и отдельным деталям. На некоторых предметах эта часть имеет удлиненные или укороченные очертания правильного полуэллипса или конуса. На других верхняя плоскость диагонально скошена к окончанию. Встречаются навершия с загнутой вниз задней частью. Цапфа чаще всего расположена рядом с основанием лицевой части, но может также находиться на окончании тыльной части, как, например, на навершиях из Ак-Жунаса и Кокберека[7]. Совершенно не похоже на остальные изделия навершие из Кайраклии, где на тыльной части вместо одной цапфы вырезаны три зубца. Все это допускает включение в анализ размерных показателей тыльной части, поскольку именно они, действительно, имеют прямое отношение к функции изделий, тогда как характер лицевой части в большей степени связан с семантикой образа.

[7] Я искренне признателен Ю.Ю. Пиотровскому за возможность ознакомиться с навершием из Кокберека, хранящимся в фондах Государственного Эрмитажа.

На рисунке 1/1 настоящей рецензии скоррелированы длина лицевой и тыльной части, соотношение которых способно наиболее адекватно отразить функциональную атрибуцию наверший. Из выборки намеренно были исключены реконструированные объекты, поскольку далеко не всегда можно точно определить их реальные размеры. На графике хорошо заметно, что разброс точек на координатном поле весьма значителен. Он будет особенно очевиден, если отдельно рассмотреть распределение показателей схематических и зооморфных наверший. В силу этого вряд ли можно говорить о какой-то ярко выраженной функциональной связи между признаками, которая в первую очередь должна отражать типологическую однородность изделий. Такая же нечеткая картина получится, если, например, скоррелировать длину лицевой части зооморфных наверший с показателем разницы между носовым и головным измерениями (рис. 1/2). Если уж говорить об одном типе или варианте в пределах этого типа, тогда надо полагать, что любое соотношение признаков, какое бы мы не взяли, будет демонстрировать устойчивую картину положительной корреляции. Ничего подобного не наблюдается в приведенных примерах.

Вместе с тем, окончательные выводы автора звучат однозначно и уверенно (с. 89). Рассматриваемые изделия появляются в средневолжской группе хвалынской культуры, продолжая там развиваться на протяжении какого-то времени. Параллельно они «внедряются» в среду носителей новоданиловской культуры, с которыми в результате «неизвестных причин», вызвавших военную экспансию, начинают распространяться на Северный Кавказ и в Карпато-Дунайский регион. Странно, по части причин В.А. Дергачев прежде был более изобретателен. Оценка этих выводов кажется уместной после характеристики взглядов автора в отношении культурной функции скипетров как специфических символов власти.

Этому вопросу посвящена довольно значительная часть книги (глава IV), основанная на анализе данных, главным образом, «Илиады» Гомера с привлечением других античных источников. В отличие от предыдущих разделов работы, здесь авторский замысел улавливается

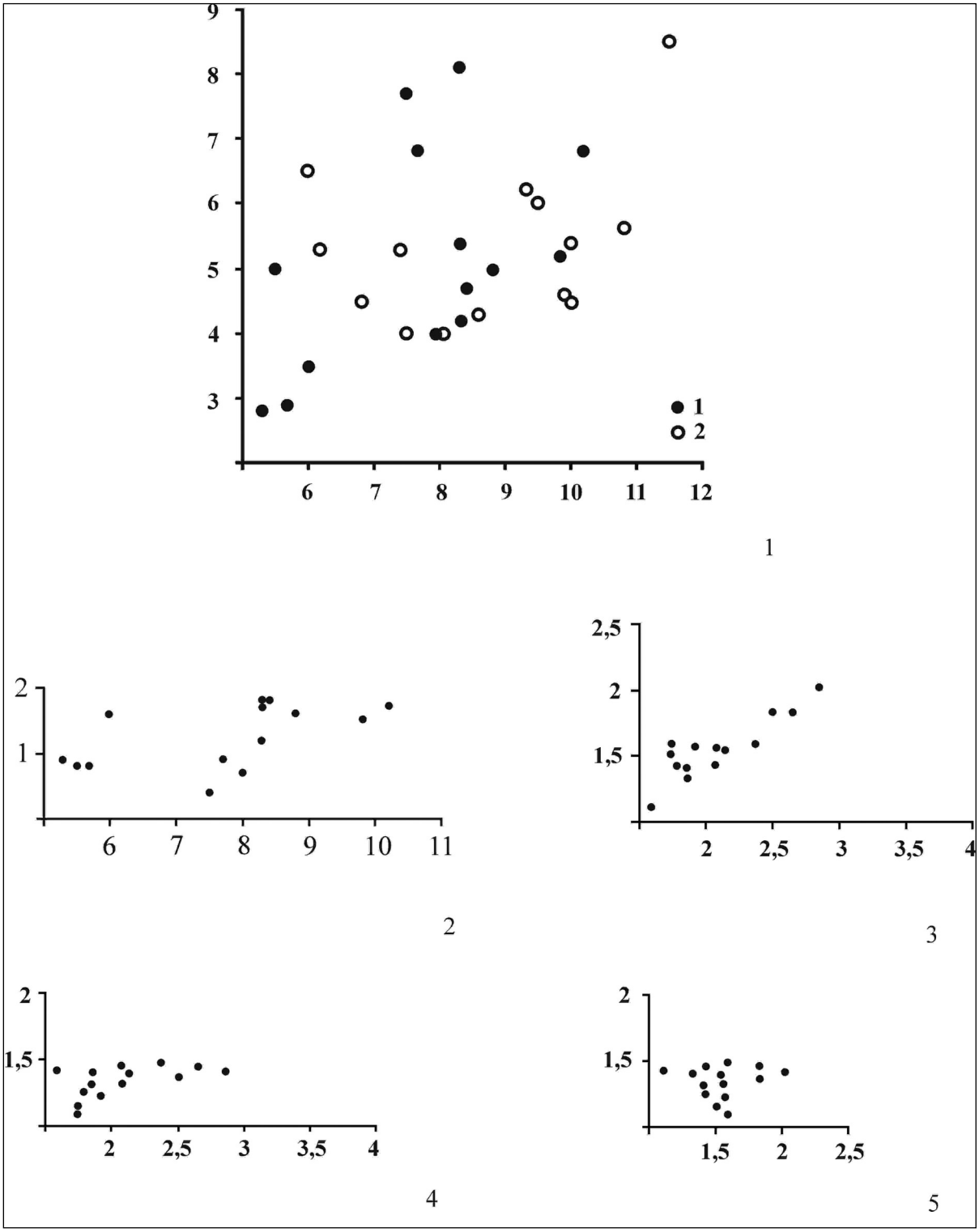

Рис. 1. Соотношение различных метрических показателей каменных наверший: 1 - соотношение длины лицевой (горизонталь) и тыльной (вертикаль) части (условные обозначения: 1 - зооморфные навершия, 2 - схематические навершия); 2 - соотношение длины лицевой части зооморфных наверший (горизонталь) и разницы между головным и носовым измерениями (вертикаль); 3 - соотношение носового (горизонталь) и головного (вертикаль) индексов зооморфных наверший; 4 - соотношение носового (горизонталь) и носо-головного (вертикаль) индексов зооморфных наверший; 5 - соотношение головного (горизонталь) и носо-головного (вертикаль) индексов зооморфных наверший.

не так ясно. В сущности, можно было ожидать, что В.А. Дергачев попробует экстраполировать свои наблюдения из периода Троянской войны на материалы эпохи энеолита. Однако этого не случилось за исключением выводов относительно характера распределения скипетров, и то в данном случае автор воздержался от собственных объяснений, предложив заняться интерпретацией «господам археологам» (с. 132). Между тем, прослеженные В.А. Дергачевым особенности обращения со скипетрами в ахейской Греции могут оказаться довольно ценными, если все-таки попытаться рассмотреть возможные параллели с энеолитической эпохой.

Как мы узнаем из текста, функции данного символа власти в конце бронзового века в Греции и Троаде были весьма разнообразны: от всевозможных манипуляций скипетром в ходе отправления так называемого «ритуала власти» до вполне приземленного желания перетянуть им поперек хребта не в меру ретивого оппонента, что иногда и происходило к всеобщему конфузу. Однако из всей этой богатой информации нас, прежде всего, интересует несколько моментов.

Согласно наблюдениям В.А. Дергачева, символы власти в поэме четко делятся на две категории: жезлы богов и скипетры, которыми обладают простые смертные (с. 109). При помощи своих жезлов боги могут влиять на природные стихии или судьбы людей, тогда как скипетры смертных такими свойствами не обладают и используются, главным образом, для обозначения статуса или определенных социальных полномочий их владельцев. Возможно, такое деление излишне категорично. Скипетры властителей, как и другие вещи с крайне высоким семиотическим статусом, скорее всего, также могли наделяться особыми трансцендентальными качествами и, следовательно, в той или иной степени были способны оказывать воздействие на человека. Речь в данном случае не идет о прямом физическом воздействии, от которого – «…по хребту полоса».

Второй уровень деления проходит между царскими и «гражданскими» скипетрами, с одной стороны, и именными/военными скипетрами – с другой (с. 113). При этом инсигнии первой разновидности, прежде всего царские, должны были «отличаться какими-то особенностями, отражающими и идентифицирующими индивидуальные, неповторимые качества своего владельца, то ли связанные с его происхождением, то ли с его профессиональными, психическими и иными свойствами….» (с. 116). В отличие от них для именных военных скипетров автор предполагает наличие значительного сходства, поскольку они якобы предназначались для общей военной кампании. До такого, конечно, надо додуматься.

Во-первых, по логике вещей, именно персональные скипетры в наибольшей степени должны были отличаться друг от друга, отображая индивидуальные качества своих владельцев, на то они и личные инсигнии. Во-вторых, просто поражает всеобщее единодушие в избрании одинакового облика скипетров от Крита до Фессалии. И как договориться успели? В-третьих, похоже, до Троянской войны жизнь на территории Греции была спокойной и безмятежной, и никакой нужды в именных/военных скипетрах не было. Или, возможно, в преддверии крупной военной кампании позаботились о каких-то особых «Троянских» дубликатах? А может быть, новый скипетр вообще изготавливали перед каждым аналогичным мероприятием, в зависимости от духа самого мероприятия? Например, для похода на Трою – в виде лошадиной головы, для похода в тундру – в виде северного оленя и т.д. Если следовать логике автора, такое развитие событий вовсе не исключается.

Гражданские и военные скипетры также отличаются своей биографией. Ее начало для символов обоего рода связанно с территорией государства, где они были изготовлены. Впоследствии царские скипетры навсегда остаются в пределах этого государства. Обычно они передаются по наследству или могут быть незаконно присвоены вследствие узурпации власти. Скипетры военные, напротив, путешествуют со своими владельцами и всегда разделяют их участь, в том числе сопровождая в иной мир. Другими словами, биографии у скипетров разные, однако их объединяет общее место появления на свет.

Следующий момент относится к способам обращения с рассматриваемыми объектами со-

циальной символики. По мнению автора, скипетры выступали исключительно «в качестве коммуникационно-трансляционных средств», задействованных в разнообразных социально-престижных актах (с. 121). Их циркуляция в ритуальной сфере исключала какое-либо утилитарное использование, предопределяя сугубо демонстрационный характер изделий. Правда, случалось, что скипетры швыряли в гневе оземь или увещевали ими несогласных, но это были исключительные эпизоды, никак не отвечающие основной функции объектов.

И последнее интересующее нас обстоятельство – это картина пространственного распределения военных скипетров, сложившаяся в результате перипетий Троянской войны и последующих за ней событий. Данная ситуация иллюстрируется В.А. Дергачевым на примере двух карт, показывающих изначальное местоположение объектов перед войной (карта 3) и их послевоенное распространение (карта 4). На первой карте все скипетры, как и положено, концентрируются в материковой Греции и на Крите. Вторая карта демонстрирует их более обширный территориальный разброс от восточных берегов Эгеиды до Сицилии. Сопряжено это с тем, что некоторые скипетроносцы вместе со своими скипетрами были погребены у стен Трои, другие вернулись на родину, где оставались до конца дней своих, а третьи, в силу различных причин, отправились в изгнание, причем исключительно на юг Апеннинского п-ва и в Сицилию, места явно не самые худшие с точки зрения условий проживания. Основной же вывод из этих наблюдений «заключается в том, что в качестве социальной символики, свойственной структуре военной власти в случае военной экспансии, эта символика, подобно оружию, независимо от места их изготовления, археологизируется преимущественно в зонах военных действий, в зонах реализации военных интересов; зоны, которые зачастую могут не совпасть с ареалом обитания самих носителей этих символов или их вооружения» (с. 132). В качестве дополнительных аргументов приводятся примеры распространения киммерийского и скифского оружия и даже символики Третьего рейха. Но главное видится в том, что именно такая модель депонирования ахейских скипетров обладает, по В.А. Дергачеву, особой убедительной силой при интерпретации широкого территориального разброса энеолитических наверший, который также отражает результат крупномасштабной военной экспансии.

Не стану скрывать, смелость некоторых авторских трактовок или параллелей иногда просто обескураживает. С одной стороны, описываются события из жизни обществ, когда государство как некая социальная структура просуществовало около двух тысяч лет, с другой стороны, с этими обществами сравниваются социо-культурные организмы, которые развивались, по крайней мере, за тысячу лет до возникновения первых государств. При этом от Троады до Сицилии около тысячи километров, от Волги до Пелагонии – более двух тысяч километров. Такому размаху военных операций мог бы позавидовать сам Александр Македонский.

Какими же хозяйственными, демографическими, военными ресурсами надо было обладать, чтобы позволить себе вторгнуться в густонаселенные земледельческие области, где все эти показатели находились на очень высоком для того времени уровне? Однако В.А. Дергачев настаивает, что это была именно военная экспансия, мощная и стремительная, настолько стремительная, что, начавшись на Нижнем Дону и в Северо-Западном Прикаспии, даже не оставила следов в Северном Приазовье и Нижнем Поднепровье. Именно этими обстоятельствами объясняется отсутствие наверший в указанных регионах (с. 45).

В несколько сумбурном заключении, приведенном выше, весьма примечательна одна оговорка – «независимо от места их (скипетров – И.М.) изготовления». Исходя из этого, следует полагать, что степные скотоводы отнеслись к предстоящему походу по всем правилам организации военной кампании. Они отправились в долгий путь, основательно подготовившись, с обозами и маркитантками, а также, разумеется, с мастеровыми, которые могли бы оперативно вырезать новый скипетр, если прежний будет поврежден в результате слишком энергичной «демонстрации». Если обратиться к событиям Троянской войны, то такая возможность, в общем-то, была исключена: изготовление социальной символики в райо-

не боевых действий как-то не предполагалось. По крайней мере, Гомер об этом умалчивает. Но автору данная оговорка крайне необходима, поскольку он отдает себе отчет в том, что каменные навершия в Карпато-Балканском регионе и трипольском ареале, скорее всего, были выполнены из местного сырья[8]. Кто-то же должен был их изготовить. Развивая авторские аналогии в том же направлении, можно даже договориться до того, что штандарты германской армии в период Второй Мировой войны вполне могли производиться в каком-нибудь местечке под Жмеринкой. Все-таки с параллелями следует обходиться как-то аккуратнее.

Вряд ли нам удастся различить в глубокой первобытности скипетры богов и смертных, как это было прослежено В.А. Дергачевым на материалах «Илиады»; можно лишь предположить, что божественные символы, если таковые уже существовали в сознании, были задуманы по земным образцам. Однако разделение скипетров лидеров на «гражданские» и воинские, по-видимому, как-то установить можно. Несомненно, все рассматриваемые каменные навершия должны относиться к воинским символам. Именно они, встречаясь в различных европейских регионах, отражают, по В.А. Дергачеву, процесс военной экспансии. Интересно, какими были тогда «гражданские» скипетры? Поскольку, по авторской трактовке, они всегда должны были оставаться в культуре живых, передаваясь по наследству от поколения к поколению, их обнаружить, вероятно, просто невозможно. И это касается не только степных обществ, но и всех остальных синхронных социальных объединений в любом уголке Европы. Но тогда все известные нам инсигнии власти в виде топоров-скипетров из многочисленных погребений медного века Юго-Восточной и Центральной Европы также должны относиться к разряду сугубо воинской символики и, следовательно, отражать какой-то невероятный пик военной активности от Рейна до низовий Дуная. Кто-нибудь готов поверить в подобную интерпретацию ситуации?

С этим вопросом тесно связана тема оригинальности в оформлении скипетров. Если перед Троянской войны, эдаким общегреческим мероприятием, по мнению В.А. Дергачева, для вождей были изготовлены одинаковые скипетры, то параллели с эпохой энеолита должны напрашиваться как бы сами собой. Следуя авторской логике, надо полагать, что и для лидеров степных объединений накануне вторжения в земледельческий ареал были заготовлены сходные образцы наверший для скипетров, которые, разнясь в деталях, изображали конскую голову. Но как быть, если навершия с разных территорий не просто однообразны, а буквально идентичны, что особенно заметно на примере изделий типа Архары? Как тогда быть с индивидуальностью? Возможны различные версии. Вполне вероятно, что вопросы персональной идентификации в те отдаленные времена еще не стояли так остро, как во времена Троянской войны. Также не исключено, что одно и то же изображение постоянно воспроизводилось для одного индивида по мере утери каждого предыдущего экземпляра, и так – три-четыре раза. Но можно постараться найти и более внятное объяснение.

Вполне возможно, что в эпоху энеолита при создании атрибутов власти приоритетным было не стремление подчеркнуть индивидуальность будущего владельца, а желание отобразить какие-то идеи более общего порядка, сопряженные с пониманием специфики соответствующего социального статуса и всех присущих ему качеств. В этом случае распространение таких атрибутов, в том числе из одного центра, было не обязательно связано с дарением, обменом или миграцией. В силу вступал механизм заимствования наиболее престижных в глазах реципиентов вещей и символов, относящихся к культуре более развитых обществ. Преистория Европы знает немало таких примеров, когда сходные предметы символики распространялись в условиях различной культурной среды по самым обширным территориям без каких-либо очевидных миграционных процессов.

Ссылаясь на высоко развитую социальную организацию степных обществ, вплоть до структур типа вождеств, способную обеспечить активные военные действия на чужих территориях, В.А. Дергачев не приводит ни одного аргумента, который подтверждал бы существование такой организации. Этот тезис

[8] По крайней мере, такая информация имеется для навершия из Березовки (Videiko 1994, 14).

как бы вообще зависает в воздухе особенно на фоне примеров из периода Троянской войны. Как эта «военная власть» обнаруживает себя в эпоху энеолита по археологическим данным? С другой стороны, разнообразные проявления развитой социальной организации мы можем в изобилии найти, прежде всего, в Карпато-Балканском регионе. Именно отсюда на восток, начиная с неолита, транслировались технология, хозяйственные навыки, символика и, скорее всего, связанные с ними идеологические установки в социальной и духовной сфере.

Не менее существенным является контекст депонирования рассматриваемых изделий. В.А. Дергачев предполагает, что именно этот показатель в наибольшей степени отражает «культурно-функциональную имплицированность» изделий в соответствующую культурную среду (с. 86-88). Здесь все выглядит до банальности просто. Размещение наверший в погребениях хвалынской и новоданиловской культур свидетельствует о такой «имплицированности», а их обнаружение на поселениях земледельческих культур Карпато-Балканского региона и Северного Кавказа, к тому же повсеместно в разбитом состоянии, доказывает их чужеродный характер для этих культур. В зависимости от контекстуальных условий можно даже построить некий сценарий отношений между степными и земледельческими социумами. Например, на Восточных Балканах и в Северо-Западном Причерноморье носители новоданиловской культуры преуспели в своей военной экспансии и здесь навершия обнаруживаются только в погребениях или в виде случайных находок. С другой стороны, в трипольском ареале их походы завершились неудачей. Здесь нет соответствующих погребений, а скипетры с поселений могут расцениваться как трофеи, оставленные себе трипольским населением в память о славных победах. Однако поврежденные или целые навершия различного рода можно встретить и на поселениях хвалынской культуры. Как они могут трактоваться в данном случае? В качестве свидетельств междоусобиц? Автору почему-то невдомек, что семиотический статус любой вещи может изменяться весьма значительно в пределах одной и той же культуры. То, что сегодня является высоким сакральным символом, завтра может перейти в разряд профанных предметов и наоборот. Условия археологизации наверший на поселениях трипольской, хвалынской или любой другой культур во многом не ясны, но это никак не доказывает отсутствия связи этих изделий с соответствующими культурными подразделениями.

Много места в книге уделяется вопросам символики в ее самых различных проявлениях. Автор рассматривает взгляды А.Ф. Лосева, Ч. Пирса, Е.Я. Шейниной и других исследователей, а также пытается самостоятельно раскрыть содержание символа как некоего явления культуры (с. 133-138). Я долго пытался следовать извилистыми лабиринтами разгулявшейся творческой мысли, но, к стыду своему, вынужден был признать, что без каких-то сопутствующих средств не в состоянии постигнуть глубокий смысл этих затейливо выстроенных фраз. Но что можно ожидать от «археолога-практиканта»? Впрочем, создалось впечатление, что автор немного заблудился в реальностях. Такое иногда случается, когда слишком вживаешься в тему. Но самое главное, что на страницах книги мне так и не удалось найти ответа, в чем же заключается символика наверший. Правда, автор вскользь упоминает, что ему открылся некий Смысл (с. 153), но все же не решается поделиться своим эзотерическим знанием, сославшись на то, что необходимы дальнейшие исследования.

Как бы продолжением авторских размышлений на тему символики является завершающая глава книги, посвященная проблеме идентификации животного, которое изображено на навершиях. Хотя автор нисколько не сомневается в том, что в данных изделиях воплощен «образ обыкновенной милой лошади», он все же пытается привести определенную систему аргументации в пользу своей точки зрения (с. 141). Справедливо полагая, что лошадь обладает специфическими признаками, в том числе особыми пропорциями головы, выделяющими ее из всего многообразия других представителей животного мира, В.А. Дергачев предлагает некий методический прием, который, по его мнению, позволит однозначно опознать лошадь на рассматриваемых предметах. В основе метода лежит попарная графическая корреляция трех основных от-

носительных параметров или индексов, которые в состоянии передать пропорции конской головы. На соответствующих графиках были представлены соотношение длины лицевой и высоты носовой части (носовой индекс), длины лицевой и высоты головной части (головной индекс) и соотношение между носовым и головным индексом (так называемый носоголовной индекс).

В качестве сопутствующего измерительного материала по отношению к навершиям были привлечены изображения лошадей из книги В.Б. Ковалевской (так называемые «раннеисторические лошади») и различные лошадиные образы, запечатленные в палеолитическом искусстве и позаимствованные из каталога Леруа-Гурана. Такой подход, безусловно, отличается оригинальностью и известной научной смелостью: далеко не всякий решится «алгеброй гармонию измерить». Особенно радует тот факт, что автору все-таки удалось вывести «золотое сечение» лошади, или, точнее, «числовое выражение пропорций лошадиной головы», которое варьирует в известных пределах (с. 149). Даже стало как-то легче жить. Интересно, в природе тоже возможна такая вариабельность в пропорциях головы лошади? Разумеется, можно ожидать, что все изображения на навершиях, или, по крайней мере, большая их часть, вписываются в эти пропорции. Однако почему-то обнаружилось, что из 14 наверший первому индексу соответствуют всего 4, второму – 11, третьему – 6, тогда как со всеми тремя индексами одновременно соотносятся только два изделия, с двумя – лишь три экземпляра (табл. 17). Вот такие у нас, понимаете, лошади, сами на себя не похожие.

Вместе с тем, корреляция указанных индексов по «раннеисторическим» и палеолитическим лошадям действительно показала, что они образуют достаточно компактные эллипсовидные группы, которые накладываются одна на другую и сходно ориентированы относительно осей координат, что хорошо заметно на рисунках 57-59 книги. Последующая корреляция показателей каменных наверший на графиках 60-62 в соотношении с ранее проанализированными индексами, по мнению В.А. Дергачева, продемонстрировала аналогичные овальные конфигурации, которые, за исключением единичных разбросов, почти наполовину совпадают с двумя предшествующими сериями и имеют такую же ориентировку относительно осей координат. В итоге же все это подтверждает вывод о том, что на каменных навершиях изображены, конечно же, лошади. «Читатель, всмотрись!» – восторженно восклицает автор, чьи ожидания были многократно превышены полученными результатами. Читатель всмотрелся, и что же он увидел?

А увидел читатель, что на графиках 60 и 61 иллюстрируется одно и тоже соотношение «носового» и «головного» индексов профиля головы лошади. Может быть, автор исследовал какую-то фантастическую породу двухголовых лошадей, причем с разными головами, поскольку данные на графиках не совпадают, или просто опять что-то перепутал? Также хотелось бы выяснить, почему на графиках с 57 по 65 даются то одинаковые, то разные масштабы шкалы осей координат. Очень трудно постигнуть этот тайный замысел. Поневоле закрадывается подозрение, что все это вообще какой-то хитроумный авторский прием, призванный ввести в заблуждение предполагаемых оппонентов. Если так, то нельзя не признать, что В.А. Дергачев владеет им просто мастерски. Действительно, надо потратить массу времени, чтобы разобраться во всей этой путанице.

При сопоставлении особенностей группировки индексов всех трех серий: палеолитической, «раннеисторической» и энеолитической, возникает один существенный вопрос. По какой причине показатели двух первых разновидностей изображений, разнесенные во времени на несколько десятков тысячелетий, совпадают практически полностью, тогда как индексы изображений энеолитического периода, хронологически расположенные между ними, образуют отдельную группу на координатном поле? При этом в первых двух случаях мы имеем дело с бесспорным обликом лошадиной головы, а в последнем – с изображениями, чья идентичность только доказывается. Правда, автор ссылается на то, что наблюдаемые различия в пропорциях между энеолитическими и иными образами объясняются наличием дополнительных элементов (ушей и гривы) на муфте деревянной рукояти (с. 148-149). Честно говоря, можно было попы-

таться найти какое-то более правдоподобное объяснение.

На приведенных В.А. Дергачевым графиках, показывающих соотношение разновременных изображений, из-за различных обозначений и обведенных контуров разобрать что-то довольно сложно. На рисунках 1/3-5 рецензии воссозданы авторские графики 60-62, очищенные от точек, которые относятся к «раннеисторическим» и палеолитическим лошадям. Не знаю, как такое распределение признаков каменных наверший на координатном поле может свидетельствовать о сходстве изображений. В некоторых случаях можно разглядеть какие-то концентрации точек различной конфигурации, но тогда в «единичные разбросы» уходит более одной трети выборки, что вряд ли возможно, если изображалось одно животное.

Увлекшись поисками «правильных» пропорций, В.А. Дергачев дополнительно перемерил головы быков, косуль, лосей, благородных и северных оленей, запечатленных в палеолитическом искусстве (рис. 64, 65). Как видно из приведенных автором графиков пропорции голов этих животных, в самом деле, отличаются как от изображений на каменных навершиях, так и от лошадиных голов. Этот же вывод автор распространяет и на образы овцы-козы, кабана-свиньи и медведя (с. 150). При этом В.А. Дергачев настолько уверен в своей правоте, что даже предлагает: «Кто не верит, возьмите и проверьте». Я не поверил.

Прежде всего, к сведению автора, нет такого единого вида *Equus*. В семействе лошадиных (*Equidae*) есть род Лошади (*Equus*), который включает свыше тридцати различных видов. Среди них в числе прочих выделяются *Equus caballus* (домашняя лошадь), *Equus gmelini* (тарпан), *Equus przewalski* (лошадь Пржевальского) и т.д., но также на правах вида туда входят *Equus asinus* (дикий осел), *Equus hydruntinus* (европейский плейстоценовый осел) и *Equus hemionus* (кулан), а также многие, многие другие. Почему на некоторых зооморфных навершиях не мог быть изображен, например, плейстоценовый осел? По пропорциям голова этого представителя эквидов ничем не отличается от головы лошади. Его роль в обрядовой практике, по крайней мере, носителей культуры Хаманджия была весьма велика: в погребения укладывались целые черепа и отдельные кости этих животных. В энеолитических могилах этого же некрополя, кстати, встречаются и кости дикой лошади (Spassov, Iliev 2002, 314-317).

Однако на каменных навершиях могли изображаться не только животные из семейства эквидов. На рисунке 2/1 рецензии приведена хорошо известная всем специалистам статуэтка с позднеэнеолитического поселения Дереивка. До сих пор ни у кого не вызывало сомнения, что она изображает кабана. Теперь же, благодаря измерениям В.А. Дергачева, мы твердо уверены, что это, безусловно, лошадь, правда, с какими-то кабаноидными чертами. То же самое можно сказать относительно изображения кабана на одном из сосудов из Майкопского кургана (рис. 2/2). Вероятно, не столь важно, что в этом случае фигура действительно похожа на кабана. Главное, что голова этой фигуры идеально вписывается в пропорции головы лошади, поэтому следует удостовериться, не обманывает ли нас зрение и на этот раз. Показательно, что очень похоже голова кабана воспроизводилась и в гораздо более поздние времена, как это видно из средневекового нашлемного украшения из Торслунды в Швеции (рис. 2/4). Учитывая такое сходство, можно посоветовать автору измерить различные изображения кабанов, и, как знать, не исключено, что однажды пережитое упоительное чувство всепоглощающего восторга ему удастся испытать еще раз.

Способность древних художников к передаче в одинаковой манере разных животных можно обнаружить и на других примерах. На том же сосуде из Майкопа представлены фигуры лошади или осла/кулана, козла и быка (рис. 2/5-8). Головы этих животных, с точки зрения соблюденных пропорций, предельно одинаковы. К примеру, на рисунке 2/7 изображена не лошадь, а козел с рисунка 2/5 с обрезанными рогами и подрисованными гривой и хвостом. И пусть кто-то скажет, что это не лошадь. И если уж говорить о предельной схематизации изображения головы животного, что В.А. Дергачев удачно иллюстрирует на рис. 67, то, взирая на рисунок 2/3 рецензии, мы просто обязаны распознать в этом образе лошадь, только рогатую. Чем природа не шутит. Мне трудно

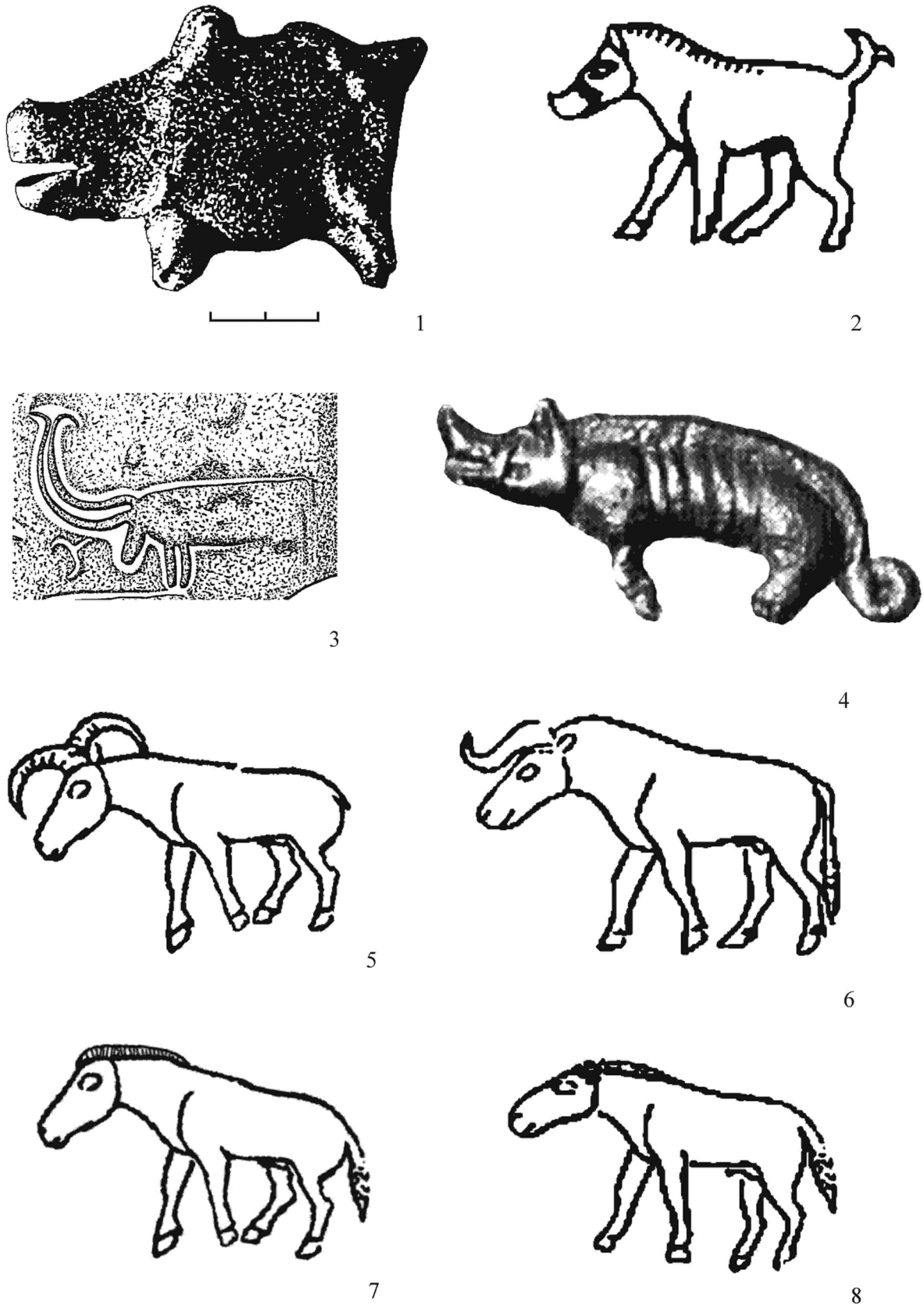

Рис. 2. Изображение различных животных в неолите-раннем бронзовом веке Европы: 1 - Дереивка; 2, 5-8 - Майкопский курган; 3 - Гаврини; 4 - Торслунда (1, 4 - по Дж. Мэллори, 2, 5-8 - по Р.М. Мунчаеву, 3 - по М. Гимбутас).

судить, насколько все в этой жизни поддается измерениям. Однако, глядя на разнообразные измерительные операции в рецензируемой работе, поневоле начинаешь сомневаться в том, что такой способ идентификации образа всегда является действенным. Некоторые каменные навершия, действительно, напоминают изображение лошадиной головы, но другие в большей степени соответствуют, например, голове кабана при сохранении одних и тех же пропорций.

Что можно сказать в заключение? Гора родила, и та мышь, которая появилась на свет, вызывает какое-то чувство досады и легкого недоумения. Так, наверное, бывает всегда, когда ожидаешь чего-то одного, а получаешь совсем другое. Казалось бы, и процедура соблюдена, и аналитический аппарат отлажен, и измерения выполнены вполне корректно, но остается впечатление, что наблюдаешь работу какого-то механизма, который проворачивается вхолостую, как нескончаемый поток машин в «Побеге» братьев Стругацких, который появляется ниоткуда и исчезает в никуда. Фактически ни одно из выдвинутых в книге положений не было доказано без того, чтобы не усомниться в его правомерности. Создается впечатление, что В.А. Дергачев был больше озабочен поисками доказательств своей правоты, чем решением поставленной проблемы. В этом отношении авторское обращение к творчеству Гомера весьма символично, поскольку история мифической Троянской войны прекрасно соответствует мифическим сказаниям о набегах воинственных кочевников-скотоводов на процветающие раннеземледельческие общества обширного Карпато-Балканского региона. В целом работа производит довольно тягостное впечатление и какой-то вопиющей небрежностью оформления с одновременной претензией на строгую научность, и просто феноменальным угрюм-бурчеевским тоном, сдобренным фальшиво-интимными обращениями к всепонимающему читателю.

Библиография

Агапов и др. 1990: С.А. Агапов, И.Б. Васильев, В.И. Пестрикова, Хвалынский энеолитический могильник (Куйбышев 1990).

Даниленко, Шмаглій 1972: В.Н. Даниленко, Н.М. Шмаглій, Про один поворотний момент в історії енеолітичного населення Південноі Європи. Археологія 6, 1972, 3-20.

История... 1986: История первобытного общества. Эпоха первобытной родовой общины (Москва 1986).

Дергачев, Сорокин 1986: В.А. Дергачев, В.Я. Сорокин, О зооморфном скипетре из Молдавии и проникновении степных энеолитических племен в Карпато-Дунайские земли. Известия АН МССР (серия общественных наук) 1, 1986, 54-65.

Клейн 1990: Л.С. Клейн, О так называемых зооморфных скипетрах энеолита. Проблемы древней истории Северного Причерноморья и Средней Азии (эпоха бронзы и раннего железа). Краткие тезисы докладов научной конференции, посвященной 90-летию со дня рождения Б.А. Латынина. Ленинград, 1990, 17-18.

Клепиков 1994: В.М. Клепиков, Погребения позднеэнеолитического времени у хутора Шляховский в Нижнем Поволжье. РА 3, 1994, 97-102.

Манзура 2000: И.В. Манзура, Владеющие скипетрами. Stratum plus 2, 2000, 237-295.

Руссев 2003: Н.Д. Русев, Новый реалистический скипетр эпохи энеолита из Молдавии. В сб.: (Отв. ред. Е. Савва) Взаимодействие культур и хронология Северо-Понтийского региона (Кишинев 2003), 53-56.

Синицын, Эрдниев 1966: И.В. Синицын, У.Э. Эрдниев, Новые археологические памятники на территории Калмыцкой АССР (Элиста 1966).

Столяр 1985: А.Д. Столяр, Происхождение изобразительного искусства (Москва 1985).

Govedarica 2004: B. Govedarica, Zepterträger – Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Äneolithikums im karpatenbalkanischen Gebiet und im Steppenraum Südost- und Osteuropas (Mainz am Rhein 2004).

Govedarica, Kaiser 1996: B. Govedarica, E. Kaiser, Die äneolithischen abstrakten und zoomorphen Steinzepter Südost- und Osteuropas. Eurasia Antiqua 2, 1996, 59-103.

Haheu, Kurciatov 1993: V. Haheu, S. Kurciatov, Cimitirul plan eneolitic de lîngă satul Giurgiuleşti. Revista arheologică 1, 1993, 101-114.

Ivanov 1988: I. Ivanov, Die Ausgrabungen des Gräberfeldes von Varna (1972-1986). In: (Hrsg. A. Fol, J. Lichardus). Macht, Herrschaft un Gold (Saarbrücken 1988), 49-66.

Korek 1990: J. Korek (mit einem Beitrag von O. Trogmayer), Szegvár-Tűzköves. Eine Siedlung der Theiß-Kultur. In: (Hrsg. W. Meier-Arendt). Alltag und Religion. Jungsteinzeit in Ost-Ungarn (Frankfurt am Main 1990), 53-69.

Popescu 1940: D. Popescu, La tombe à ocre de Casimcea (Dobrogea). Dacia VII-VIII (1937-1940), 1940, 85-91.

Spassov, Iliev 2002: N. Spassov, N. Iliev, The animal bones from the prehistoric necropolis near Durankulak (NE Bulgaria) and the latest record of Equus hydruntinus Regalia. In: (Hrsg. H. Todorova). Durankulak. Die prähistorischen Gräberfelder. Bd. II, Teil 1 (Sofia 2002), 313-324.

Videiko 1994: M.Y. Videiko, Tripolye-"pastoral" contacts. Facts and character of the interactions: 4800-3200 BC. Baltic-Pontic Studies 2, 1994, 5-28.

10.01.2007

Др. Игорь Манзура, Высшая Антропологическая Школа, ул. Зимбрулуй, 10-А, МД-2024 Кишинэу, Республика Молдова, e-mail: igormanzura@mail.ru

Heinz Heinen, ANTIKE AM RANDE DER STEPPE. DER NÖRDLICHE SCHWARZMEERRAUM ALS FORSCHUNGSAUFGABE

(Antichitatea la marginea stepei. Spaţiul nord-pontic ca temă de cercetare), Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2006, 91 p., 23 fig.

Volumul recent publicat de eminentul istoric şi epigrafist german Heinz Heinen – unul dintre cei mai autorizaţi cunoscători ai antichităţilor de la nordul Mării Negre[1] – reprezintă forma amplificată a unei comunicări prezentată pe 16 iunie 2000 la Academia de Ştiinţe şi Literatură din Mainz. În pofida numărului redus de pagini, bogăţia ideilor originale şi claritatea viziunii de ansamblu (pe fondul unui amplu tablou bibliografic al celor mai noi publicaţii în domeniu) ne determină să considerăm acest *ópus* drept o carte de căpătâi pentru toţi specialiştii preocupaţi de teritoriile dintre Dunărea de Jos şi poalele Caucazului, de la colonizarea greacă şi până către începutul Marilor Migraţii. Demersul propus este structurat în funcţie de patru probleme de cercetare de o importanţă aparte, ultimele trei fiind teme ale unor proiecte conduse chiar de către Heinz Heinen: 1) Herodot, ca primul autor care înfăţişează întâlnirea grecilor cu nomazii stepelor scitice; 2) prietenii bosporani ai împăratului şi ai poporului roman; 3) cultul lui Ahile la nord-vestul Pontului Euxin; 4) sclavagismul în regiunile de la nordul Mării Negre. Ca bază documentară sunt folosite rezultate ale cercetărilor arheologice, date numismatice şi informaţii oferite de iconografie, dar cercetarea întreprinsă se întemeiază, în primul rând, pe sursele scrise, mai cu seamă pe analiza unor inscripţii lapidare. Lucrarea urmăreşte să atragă atenţia istoricilor occidentali (îndeosebi a specialiştilor germani) asupra unui spaţiu care a constituit o parte integrantă a lumii antice, litoralul nord-pontic fiind „nu mai puţin elen decât ţărmurile Asiei Mici, ale Siciliei sau ale Italiei de Sud şi el rămâne elen până la sfârşitul antichităţii, în cazul Chersonesului chiar până în perioada bizantină târzie" (p. 8).

Totodată, dintre numeroasele întrebări care pot constitui subiecte de cercetare de interes major pentru cei preocupaţi de această zonă, autorul reliefează, cu titlu de exemplu, doar trei aspecte. În primul rând, cum se înfăţişează raporturile grecilor cu populaţiile autohtone din *Hinterland*, îndeosebi cu sciţii şi, ulterior, cu succesorii acestora, sarmaţii? Este vorba nu atât de contactul între diverse etnii, cât între lumi şi culturi diferite. O altă întrebare importantă s-ar lega de aşa-numitele culturi periferice de la nordul Pontului, privite din perspectiva lumii antice mediteraneene. Ce legături au întreţinut coloniştii greci cu vechile lor oraşe de baştină, cu centrele clasice ale Greciei şi Asiei Mici? Au participat ei la viaţa spirituală, politică, socială a centrelor respective? Ce au avut de împrumutat şi cu ce au contribuit ei înşişi? În fine, o a treia problemă majoră s-ar lega de expansiunea Romei în estul grecesc şi în regiunile pontice, în urma căreia Tyrasul şi Olbia ajung să facă parte din teritoriul provinciei Moesia Inferior, trupe romane staţionează în sudul Crimeii, iar regii bosporani se intitulează pe parcursul întregii perioade imperiale „prieteni ai împăratului şi ai poporului roman" (*philokaisares kai philoromaioi*).

Lumea scitică a lui Herodot: mărturii arheologice şi epigrafice (p. 11-28). Ca o observaţie de ansamblu asupra cărţii a IV-a din „Istoriile" lui Herodot, autorul constată – pe bună dreptate, după părerea noastră – lipsa unui comentariu adecvat, corespunzător stadiului actual al cercetării, care să ţină cont de bogatul material arheologic (nu doar pentru ilustrarea textului, ci şi în sensul unei confruntări sistematice a diferitelor modele de interpretare şi a diverselor categorii de izvoare)[2]. Foarte instructive, în sen-

[1] Heinz Heinen a tradus în germană şi a editat – pe baza materialelor de arhivă descoperite la St. Petersburg şi publicate în rusă de V.Ju. Zuev – cartea lui M.I. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosporus*, vol. II: *Wiederentdeckte Kapitel und Verwandtes*, Stuttgart, 1993. Ulterior, a editat volumul de studii al lui Ju.G. Vinogradov, *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes,* Mainz, 1997, iar anterior a editat volumul colectiv *Die Geschichte des Altertums im Spiegel der sowjetischen Forschung*, Darmstadt, 1980. Totodată, este autor a numeroase studii şi articole privind diferite aspecte ale istoriei regiunilor nord-pontice, publicate în multe reviste occidentale prestigioase şi în volume colective, dar şi în periodice nu mai puţin cunoscute din estul Europei precum *VDI* (Moscova), *Hyperboreus* (St. Petersburg), *Archeologija* (Kiev).

[2] Amplul şi importantul comentariu datorat lui A.I. Dovatur, D.P. Kallistov, L.A. Šišova (Доватур и др. 1982), face abstracţie, în totalitate, de materialul ilustrativ. Bogat ilustrat este, în schimb, comentariul mai laconic, dar foarte erudit al lui Aldo Corcella: *Erodoto, Le Storie, Volume IV. Libro IV: La Scizia e la Libia*, introduzione e commento di A. Corcella, testo critico di S.M. Medaglia, traduzione di A. Fraschetti, Milano, 1993.

sul relevării importanţei unei confruntări dintre materialul imagologic şi unele informaţii cuprinse în „Logosul scitic", sunt cele patru obiecte celebre ale artei greco-scitice reproduse (fig. 2-9) şi discutate, pe cât de succint, pe atât de competent şi convingător: amfora de argint aurit şi învelitoarea de aur a tolbei pentru arc (*gorytos*) din curganul Čertomlyk, pectorala de aur din curganul Tolstaja Mogila şi pieptenele de aur din curganul Solocha. În legătură cu ultima piesă, este propusă o discuţie mai amplă privitor la interpretarea scenei de luptă şi a iconografiei personajelor implicate. Dacă figurile laterale înfăţişează, fără dubii, doi „barbari", personajul central pare să fie un rege/respectiv conducător scit care, prin unele detalii ale armurii (cum ar fi coiful corintic) sau prin ţinuta îngrijită, calmă şi maiestuoasă (am putea spune, oarecum olimpiană), trădează preluarea unor influenţe greceşti – evident, într-o etapă ulterioară celei prezentate de „Părintele istoriei", când Anacharsis şi Skyles îşi pierdeau viaţa din cauza apetenţei lor faţă de cultura elenă. În această ordine de idei, H. Heinen este pe deplin îndreptăţit să atragă atenţia asupra non-sensului interpretării propuse de A.Ju. Alekseev (Алексеев 2003, 229-235, cf. 279 sq. şi 285)[3] care identifică personajul central (chiar dacă şi numai ipotetic) cu Oktamasades, iar pe adversarul său – cu Skyles. Aşa cum relatează Herodot (IV 76-80), primul – ca apărător al tradiţiilor şi culturii scitice – era refractar la influenţele greceşti, iar cel de-al doilea moare în cu totul alte condiţii decât într-o luptă corp la corp.

Datele literare pot fi confirmate şi chiar completate prin descoperirea unor noi documente epigrafice. Ca atare, autorul propune o discuţie foarte erudită (p. 19 şi urm.) în legătură cu o inscripţie onorifică descoperită în 1985 în aşezarea Semibratnee, în partea estică a Bosporului Cimmerian, pe malul râului Kuban[4]. Acest document important conţine informaţii interesante referitoare la istoria politică a Regatului Bosporan şi, în acelaşi timp, permite o nouă interpretare a unui pasaj din Polyainos (*Strategemata* VIII 55). Nu mai puţin importantă este şi atestarea numelui dinastic Oktamasades, menţionat şi la Herodot (IV 80) ca nume al unui rege scitic[5].

Un proiect de cercetare: raporturile faţă de Roma ale regilor bosporani, *philokaisares* şi *philoromaioi* (p. 28-58). Cel mai amplu capitol al cărţii este consacrat cercetării legăturilor de *amicitia* întreţinute de regii bosporani cu Roma între anii '60 ai secolului I a. Chr şi secolul IV p. Chr. Specialiştii ruşi, începând cu marele M.I. Rostovtseff, continuaţi de cei sovietici/ respectiv postsovietici au încercat să minimalizeze importanţa acestor raporturi şi să scoată cât mai mult în relief manifestările de independenţă faţă de Roma ale dinaştilor respectivi. Tendinţe naţionaliste, dublate de factori ideologici, au contribuit decisiv la conturarea unei asemenea viziuni subiective, ca o reacţie adversă faţă de expansiunea spre est a puterilor occidentale – începând cu Statul Roman şi până la Germania hitleristă. Printr-o analiză complexă a informaţiilor epigrafice, numismatice şi iconografice, lucidă şi detaşată de criteriile paraştiinţifice, H. Heinen reuşeşte să demonstreze că stăpânitorii Regatului Bosporan erau vital interesaţi de menţinerea unor legături de prietenie cu împăraţii şi cu poporul roman şi recunoşteau suzeranitatea acestora pentru a putea, între altele, să-şi asigure continuitatea dinastică. Pe de altă parte, Roma a acceptat existenţa autonomă atât de îndelungată a acestui regat clientelar pentru a avea un aliat cât mai sigur care să apere fruntariile Imperiului de eventualele incursiuni ale nomazilor nord-pontici şi, mai cu seamă, de atacurile sarmaţilor. Cele câteva inscripţii[6], monede[7] şi două statui[8], discutate în contextul acestui capitol, reprezintă doar unele mărturii mai importante dintr-un material mult mai bogat, pe baza căruia autorul a elaborat o lucrare monografică

[3] Dintr-o eroare regretabilă, în notele 21-25 ale cărţii lui H. Heinen lucrarea lui Alekseev apare citată ca şi cum ar fi vorba de două publicaţii: Alekseev (2003) şi Alekseev (2006). În plus, aceste abrevieri nu se regăsesc în lista prescurtărilor bibliografice de la sfârşitul cărţii. La semnalarea mea, autorul a avut bunăvoinţa să-mi explice abrevierea Alekseev (2003) şi m-a rugat, în scrisoarea sa amicală din 21.01.2007, să atrag atenţia în recenzie asupra confuziei survenite şi să o corectez.

[4] Documentul a fost editat în mai multe rânduri şi a provocat o discuţie îndelungată şi controversată. Amintim aici doar prima şi ultima publicare a inscripţiei (Блаватская 1993, 34-47; Тохтасьев 2004, 114-156).

[5] O a treia atestare a acestui nume, sub forma Oktamasiades, pe un fragment de ceramică atică datat către 480 a. Chr., este discutată de Ju.G. Vinogradov (Виноградов 2002, 15). Pentru etimologia numelui vezi Тохтасьев 2005, 98-99, nr. 54.

6 *CIRB* 40; 53; 64; 67; 1119 A, şi o foarte interesantă inscripţie descoperită la Pantikapaion şi publicată de curând, vezi Виноградов, Шестаков 2005, 42-44; Сапрыкин 2005, 45-81; cf. Bowersock, Jones 2006, 117-128.

[7] Una de bronz şi două de aur ale lui Sauromates I (93/4-123/4), două de bronz ale lui Kotys II (123/4-132/3), una de aur a lui Sauromates II (173/4-210/11) şi una de aur a lui Rheskuporis II (210/11-228/9).

[8] Statuia de marmoră a lui Neokles, din Anapa, secolul II p. Chr. (păstrată la Muzeul „Puşkin" din Moscova) şi statuia de marmoră a unui bărbat, din Kertsch, secolul II p. Chr. (păstrată la Ermitaj, St. Petersburg).

(în curs de apariţie) dedicată regilor bosporani ca prieteni externi ai Romei în perioada Republicii târzii şi a Principatului. Acest subiect este studiat şi ca parte integrantă a proiectului „Roms auswärtige Freunde" (Prietenii externi ai Romei), derulat la Universitatea din Trier/Germania în cadrul domeniului de cercetare: „Fremdheit und Armut. Wandel von Inklusions- und Exklusionsformen von der Antike bis zur Gegenwart"[9].

Alte teme şi perspective: cultul lui Ahile la nordul Mării Negre (p. 59-66). Aspecte ale istoriei antice a spaţiului nord-pontic pot fi extrem de incitante raportate la interesul crescând arătat, în ultimele decenii, de către ştiinţele sociale din Europa de Vest faţă de teme precum identitatea şi alteritatea, multiculturalitatea şi integrarea, includerea şi excluderea etc. În această ordine de idei, s-ar înscrie proiectul „Der Kult des Achilleus im nördlichen Schwarzmeeraum – Aspekt und Modellfall des nordpontischen Akkulturationsphänomens", ca parte componentă a programului „Formen und Wege der Akkulturation im östlichen Mittelmeerraum und Schwarzmeergebiet in der Antike" (Forme şi căi ale aculturaţiei în spaţiul est-mediteraneean şi în arealul pontic în antichitate), lansat de Deutsche Forschungsgemeinschaft în 1998[10]. Într-o formă laconică, dar suficient de elocventă şi convingătoare, autorul schiţează un tablou al răspândirii cultului lui Ahile în regiunile de la nordul Pontului Euxin, acordând o atenţie aparte insulei Leuke/Şerpilor, Olbiei şi insulei Berezan[11]. Dintre cele 37 de inscripţii votive care mărturisesc despre cinstirea lui Achilleus Pontarches de către olbieni[12], autorul discută, cu titlu de exemplu, doar două[13], pentru a ilustra unele trăsături ale cultului respectiv şi, mai cu seamă, componenta sa de aculturaţie istorică. Aceasta este sugerată de numele greceşti şi „barbare"/iraniene ale magistraţilor care apar ca dedicanţi. Reţinem şi omologarea atestării cultului lui Ahile la Tyras, asupra căruia am avut prilejul să insistăm în repetate rânduri[14].

Alte teme şi perspective: sclavagismul în spaţiul nord-pontic (p. 66-76). Cum atrage atenţia autorul, deşi istoricii sovietici au publicat numeroase cărţi şi studii legate de problema sclavagismului la greci şi romani, în regatele elenistice şi în provinciile romane, o cercetare monografică – sistematică şi exhaustivă – referitoare la sclavagism în ţinuturile de la nordul Pontului Euxin lipseşte deocamdată. Printre cauzele care ar putea explica acest paradox este amintită căderea în dizgraţie şi emigrarea în Occident a lui Benjamin Nadel – cel mai bun cunoscător al sclavagismului din ţinuturile nord-pontice; puternica fragmentare a materialului documentar, pe fondul unei repartiţii inegale a acestuia ca timp, spaţiu şi domenii de cercetare; interesul scăzut manifestat de istoriografia occidentală, nu în ultimul rând datorită faptului că majoritatea publicaţiilor de referinţă au apărut în limba rusă. Dar nu numai lipsa unei lucrări de anvergură ar stimula necesitatea studierii sclavagismului la nordul Mării Negre, ci şi faptul că regiunile respective s-au aflat la graniţa dintre lumea antică – „consumatoare de sclavi" – şi cea „barbară" care furniza o asemenea „marfă". În consecinţă, problema sclavagismului în teritoriile nord-pontice a fost considerată suficient de relevantă ca temă de cercetare pentru a fi inclusă în programul „Forschungen zur antiken Sklaverei" (Cercetări asupra sclavagismului antic), finanţat de Academia de Ştiinţe şi Literatură din Mainz[15].

În economia acestui capitol, H. Heinen face o succintă, dar foarte importantă şi sugestivă, trecere în revistă a categoriilor de izvoare pe baza cărora ar putea fi studiată tema invocată mai sus. Mai

[9] Printre rezultatele notabile ale cercetărilor desfăşurate în cadrul proiectului amintit, menţionăm apariţia valorosului volum colectiv *Roms auswärtige Freunde in der späten Republik und im frühen Prinzipat*, editat de Altay Coşkun, în colaborare cu Heinz Heinen şi Manuel Tröster, Göttingen, 2005. O prezentare amplă a acestei lucrări urmează să apară în *Arheologia Moldovei*, XXX.

[10] Proiectul s-a derulat în perioada 2001-2006, sub conducerea lui Heinz Heinen şi a fost finalizat prin publicarea unui volum colectiv de referinţă: *Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit. Beiträge zur Akkulturationsforschung*, editat de Joachim Hupe, în colaborare cu Claudia von Behren, Rahden/Westf., 2006. O recenzie la acest volum urmează să apară în „Arheologia Moldovei" XXX.

[11] La p. 60, când vorbeşte despre stabilirea primilor colonişti greci la nordul Mării Negre, H. Heinen se referă la insula Berezan, ceea ce ar putea induce în eroare specialiştii mai puţin avizaţi şi, în primul rând, pe cei occidentali, cărora le este adresată cartea *expresis verbis*. Aceasta, deoarece până către începutul erei creştine Berezan a fost o peninsulă şi nu o insulă, ceea ce are importanţă la înţelegerea întemeierii şi evoluţiei acestei prime *apoikii*, a apariţiei teritoriului rural, ca şi a raporturilor ulterioare cu Olbia. Pentru unele observaţii în acest sens, cu trimiteri la publicaţii anterioare, vezi Cojocaru 2004, 89 şi n. 53-54.

[12] Adunate recent de J. Hupe (Hupe 2006, 165-234, pl. 44-58).

[13] Prima publicată de F.V. Šelov-Kovedjaev (Шелов-Коведяев 1990, 49-62; cf. Dubois 1991, 505-506, nr. 419). Pentru cea de a doua, vezi Болтенко 1953, 130-135, рис. 1; cf. Hupe 2006, 222, pl. 45/1.

[14] Ultima dată în Cojocaru 2004, 389-396. Cf. Hupe 2006, 155-159.

[15] O schiţă a temei şi a obiectivelor urmărite oferă H. Heinen (Heinen 2001, 487-503, pl. II).

întâi, sunt menţionate câteva pasaje interesante din autori precum Polybios (*Istorii* IV 38,4), Strabon (*Geographika* XI 2, 3, cap. 493), Tacitus (*Annales* XII 17,1), Herodot (IV 71,4). Datele literare sunt completate de mărturiile arheologice, dar cele mai bogate informaţii ne sunt oferite de stelele funerare bosporane de epocă romană, precum şi de cele 16 manumisii descoperite în Regatul Bosporan. Cercetarea monografică a sclavagismului la nordul Pontului Euxin constituie în prezent subiectul unei teze de doctorat, condusă chiar de H. Heinen.

Concluzii (p. 76-78). Cele patru teme majore, expuse succint anterior, nu constituie decât o mică parte din paleta largă a problemelor de cercetare referitoare la antichităţile nord-pontice. Cum remarcă foarte pătrunzător autorul, importanţa regiunilor de la nordul Pontului Euxin ca areal istoric reiese, pe de o parte, din integrarea acestora în istoria de ansamblu a spaţiului pontic şi din legăturile arealului respectiv cu lumea mediteraneană; pe de altă parte, – din poziţia geopolitică a acestor ţinuturi ca ţărm grecesc al unui *Hinterland* uriaş care includea o mare parte din Europa de Est şi care a atras, în permanenţă, noi triburi şi populaţii din Asia în migraţia lor către Vest. După ce aminteşte o serie de iniţiative de colaborare, venite din partea unor instituţii ori specialişti occidentali în ultimele două decenii – pe fondul destinderii survenite în fostul spaţiu sovietic –, H. Heinen conchide că „ar fi păcat dacă cercetătorii [occidentali/germani] de astăzi ar fi mai puţin curioşi decât Herodot, *pater historiae* şi primul mare autor care a descris întâlnirea grecilor cu sciţii" (p. 78).

Cartea se încheie printr-o listă a semnelor diacritice folosite la transcrierea inscripţiilor greceşti şi registrul abrevierilor (p. 79), catalogul literaturii citate (p. 80-89), un indice al figurilor (p. 90) şi o notă finală prin care autorul mulţumeşte instituţiilor şi persoanelor care l-au ajutat la pregătirea materialului ilustrativ (p. 91).

Ca o concluzie de ansamblu, această lucrare constituie nu numai o bună dovadă de cum ar trebui înţeleasă istoria unui spaţiu etnocultural de o complexitate aparte, ci şi o frumoasă şi convingătoare pledoarie menită să arate cât de importantă poate fi cercetarea acestui areal, aparent periferic – privit din perspectiva celui preocupat doar de lumea egeo-mediteraneană –, dar fără de studierea căruia capitole întregi din istoria Greciei şi a Romei ar avea de pierdut din substanţă.

Bibliografie

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Bowersock, Jones 2006: G.W. Bowersock, Ch. Jones, A New Inscription from Panticapaeum. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 156, 2006, 117-128.

Cojocaru 2004: V. Cojocaru, Populaţia zonei nordice şi nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a.Chr. pe baza izvoarelor epigrafice (Iaşi 2004).

Dubois 1991: L. Dubois, Bulletin épigraphique (Pont). Revue des Études Grecques 104, 1991, 505-507.

Gibson 1999: E.L. Gibson, The Jewish Manumission of the Bosporus Kingdom (Tübingen 1999).

Heinen 2001: H. Heinen, Sklaverei im nördlichen Schwarzmeerraum: zum Stand der Forschung. In: (ed. H. Bellen, H. Heinen) Fünfzig Jahre Forschungen zur antiken Sklaverei an der Mainzer Akademie, 1950-2000. Miscellanea zum Jubiläum (Stuttgart 2001), 487-503.

Hupe 2006: J. Hupe, Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit. Beiträge zur Akkulturationsforschung, (Rahden/Westf. 2006).

Nadel 1976: B. Nadel, Slavery and Related Forms of Labor on the North Shore of the Euxine in Antiquity. Actes du Colloque 1973 sur l'esclavage, Paris 1976, 197-231.

[16] Autorul discută doar două: stela funerară a lui Stratonikos, din Kerci, secolul I p. Chr. (păstrată la Muzeul de Istorie şi Arheologie din Kerci) şi stela funerară cu scena banchetului funebru şi cu călăreţ cu suliţă şi *gorytos*, din Kerci, secolul I a. Chr. - I p. Chr. (păstrată la Ermitaj, St. Petersburg). Pentru discuţia de ansamblu, vezi excelentul studiu publicat recent de Claudia von Behren (Behren 2005, 167-194).

[17] Analizate de B. Nadel (Nadel 1976, 197-231; cf., cel mai recent, Gibson 1999). H. Heinen discută aici doar inscripţia *CIRB* 70, cu observaţii interesante privind data documentului şi termeni precum *proseuche* (casă de rugăciune) şi *synagoge* (comunitate [a evreilor]).

[18] În cadrul proiectului „Sklaverei – Knechtschaft und Frondienst – Zwangsarbeit. Unfreie Arbeits- und Lebensformen von der Antike bis zum 20. Jahrhundert", desfăşurat la Universitatea din Trier şi finanţat de Deutsche Forschungsgemeinschaft.

Алексеев 2003: А.Ю. Алексеев, Хронография Европейской Скифии VII-IV веков до н.э. (Ст. Петербург 2003).

Блаватская 1993: Т.В. Блаватская, Посвящение Левкона I. Российская Археология 2, 1993, 34-47.

Болтенко 1953: М.Ф. Болтенко, Новая надпись в честь Ахилла Понтарха. ВДИ 4, 1953, 130-135.

Виноградов 2002: Ю.Г. Виноградов, Левкон, Гекатей, Октамасад и Горгипп (Процесс интеграции Синдики в Боспорскую державу по новеле Полиена [VIII, 55] и вотивной эпиграмме из Лабриса. ВДИ 3, 2002, 3-22.

Виноградов, Шестаков 2005: Ю.Г. Виноградов, С.А. Шестаков, *Laudatio funebris* из Пантикапея. ВДИ 2, 2005, 42-44.

Доватур и др. 1982: А.И. Доватур, Д.П. Каллистов, Л.А. Шишова, Народы нашей страны в «Истории» Геродота. Тексты, перевод, комментарии (Москва 1982).

Сапрыкин 2005: С.Ю. Сапрыкин, Энкомий из Пантикапея и положение Боспорского царства в конце I – начале II в. н.э. ВДИ 2, 2005, 45-81.

Тохтасьев 2004: С.Р. Тохтасьев, Боспор и Синдика в эпоху Левкона I (Обзор новых эпиграфических публикаций. ВДИ 3, 2004, 144-180.

Тохтасьев 2005: С.Р. Тохтасьев, Проблема скифского языка в современной науке. In: (ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 59-108.

Шелов-Коведяев 1990: Ф.В. Шелов-Коведяев, Березанский гимн острову и Ахиллу. ВДИ 3, 1990, 49-62.

27.01.2007

Dr. Victor Cojocaru, Institutul de Arheologie Iaşi, str. Lascăr Catargi, 700107, Iaşi, Romania, e-mail: cojocaru_arhia@yahoo.com

O EXEGEZĂ A PSIHOLOGIEI FRICII
Alexander Rubel, CETATEA ÎNSPĂIMÂNTATĂ. RELIGIE ŞI POLITICĂ LA ATENA ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI PELOPONESIAC,

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2006, 404 p. ISBN 978-973-703-152-4; ISBN 973-703-162-8

Cartea lui Alexander Rubel, *Cetatea înspăimântată. Religie şi politică la Atena în timpul războiului peloponesiac* reprezintă traducerea românească a lucrării sale de doctorat susţinută la Universitatea din Konstanz am Bodensee în 1999 (conducător prof. Wolfgang Schuller) şi publicată la Darmstadt în 2000, sub titlul *Stadt in Angst. Religion und Politik in Athen während des Peloponnesischen Krieges*. Autorul cărţii aduce în instanţa posterităţii evenimente memorabile ale istoriei ateniene din ultimele trei decenii ale veacului al V-lea şi de la începutul veacului al IV-lea a. Chr., invitându-ne să reflectăm asupra lor eliberaţi de prejudecăţile ideal-umaniste despre democraţia ateniană, aşa cum nu o face totdeauna cercetarea modernă. Suntem invitaţi, prin urmare, să ne instalăm în firescul acelor vremi şi să ne reprimăm tentaţia de a-i judeca pe atenieni pentru comportarea lor, în timpul şi după războiul peloponesiac, după standardele unei societăţi posterioare lor cu 2400 de ani; dacă i-am judeca după standardele noastre, am ajunge împreună cu cercetătorul J.T. Roberts la concluzia că *„Atenienii nu au fost un popor prea cumsecade"* (Roberts 1994, 312).

Războiul peloponesiac, războiul fratricid dintre Atena şi Sparta, încheiat cu înfrângerea celei dintâi, este spaţiul, mai bine zis fundalul cronologic, supus cercetării de autorul acestei cărţi, dintr-o perspectivă mai puţin urmărită de exegeza modernă, aceea a corelaţiei dintre politică şi religie. Evenimente aparent disparate petrecute în acest răstimp, cercetate precumpănitor prin prisma semnificaţiei lor religioase, ca fiind generate de *„isteria religioasă"* de care vorbeşte Dodds (Dodds 1983, 218), capătă astfel o coerenţă surprinzătoare şi configurează un tablou halucinant al „cetăţii înspăimântate": o Atenă înspăimântată de război şi de flagelul ciumei, interpretate ca pedepse divine, înspăimântată de pierderea protecţiei zeilor ei tutelari, înspăimântată de proliferarea

liberei cugetări şi, în ultimă instanţă, de perspectiva acelor daimoni noi, pe care exemplul socratic, învestind conştiinţa de sine cu o dimensiune daimonică, îi putea multiplica la nesfârşit.

Pe fondul acestei paroxistice anxietăţi colective, procesele de impietate intentate filosofilor, profanatorilor de herme şi de misterii, admiterea unor noi zeităţi în cetate, condamnarea strategilor de la Arginuse şi a lui Socrate nu mai apar ca acte justiţiare reprobabile, ci ca modalităţi expiatorii dictate imperativ de religiozitatea civică.

În opinia noastră, A. Rubel, interpretând aceste evenimente, practică o subtilă *hermeneutică* a textelor antice şi moderne, abordând relaţia trecut-prezent în dublu sens: dinspre trecut spre prezent şi invers. În acest fel, sensurile istorice sunt recuperate şi interpretate modern, iar cele moderne sunt proiectate retroactiv pe fundal istoric. O astfel de hermeneutică se instalează, în mod deliberat, într-un permanent anacronism, într-un relativism care face istoric posibile toate interpretările. E o mişcare de dute vino între texte intrate în tradiţie şi critica lor, o circularitate continuă, uşor obsedantă, în care, pe măsură ce cercurile concentrice ale demonstraţiei se strâng în jurul ideii urmărite, tautologia şi chiar redundanţa par inevitabile.

Premisele demonstraţiei se regăsesc nuanţate şi amplificate pe întreg parcursul interpretării auctoriale, întrucât A. Rubel se angajează într-o relaţie familiară şi confortabilă cu problematica anunţată, o întoarce pe toate feţele, rămânând solidar ideii sale în acea circularitate proprie gândirii hermeneutice, pe care o definea Descartes: *„Totul este legat şi sfârşitul are scopul de a dovedi începutul”* (Descartes 1987, 26). Voi cita în acest sens şi afirmaţia lui A. Rubel de la sfârşitul ultimului capitol al cărţii: *„Aici se închide cercul. Consideraţia deosebită a atenienilor faţă de interesele religiei şi pedepsirea severă a celor care gândeau altfel apar ca un semn distinctiv clar al unei perioade de criză care nu a încetat brusc pentru atenieni odată cu capitularea”* (p. 328).

Partea şi totalitatea se află în paginile acestei cărţi într-o relaţie indisolubilă, fiind elementele fundamentale ale circularităţii hermeneutice şi, implicit, ale modelului hermeneutic construit de A. Rubel. Autorul conferă unui mozaic de fapte un aspect de intertextualitate, de unde o ţesătură densă de citate, referinţe şi trimiteri la surse literare şi epigrafice antice şi la surse exegetice moderne (cea mai veche datând din 1877, cea mai recentă din 2000), aservite mecanismului intertextual pus în mişcare într-un spirit activ, angajat, străin de orice pseudo-neutralitate teoretică.

Premisa demersului hermeneutic asumat de A. Rubel fiind impactul religiozităţii civice asupra vieţii politice ateniene din timpul războiului peloponesiac, în mod necesar, capitolul introductiv al cărţii (p. 17-50) este consacrat discutării acestei probleme şi, după o atentă trecere în revistă a opiniilor pe această temă, A. Rubel se raliază părerii lui H. Yunis, potrivit căreia, în judecarea evenimentelor din vremea războiului peloponesiac sunt relevante cele trei dogme fundamentale ale religiei atenienilor: *1. zeii există; 2. zeii se preocupă de treburile oamenilor; 3. raportul dintre zei şi oameni este unul de schimb, bazat pe serviciu şi contraserviciu* (Yunis 1988, 38-58). Trei erau şi motivele enumerate de Theophrastos (*Peri eusebeias*, 12) pentru datoria oamenilor de a aduce sacrificii zeilor: *1. pentru a-i cinsti; 2. pentru a te bucura de favoarea lor; 3. pentru procurarea celor de trebuinţă.*

Pragmatica religie ateniană, cu o preponderentă dimensiune socială, antrena colectivitatea într-o practicare regulamentară, oficială, a cultului, ca temei al comunităţii politice şi al prosperităţii civice. E încă departe declinul tradiţiei religioase oficiale, petrecut în secolul al III-lea a. Chr., care-i va permite individului să-şi aleagă propriii zei, conform definiţiei date religiei de Whitehead: *„religia este ceea ce face fiecare dintre noi cu propria sa singurătate”* (Whitehead 1926, 6, citat de Dodds 1983, 271).

Capitolele următoare ale cărţii tratează în ordine cronologică principalele evenimente considerate de autor ca având o conotaţie predominant religioasă pe fundalul războiului peloponesiac: *Procesele de impietate intentate filosofilor şi sofiştilor* (p. 51-112); *„Ciuma”. Pericle şi războiul peloponesiac* (p. 113-144); *Alte persecuţii cauzate de impietate* (p. 145-162); *Semnificaţia religioasă şi politică a mutilării hermelor şi a profanării misteriilor* (p.163-210); *Tradiţie şi inovaţie: zeii noi* (p. 211-236); *A construi pentru zei: activitatea edilitară religioasă în timpul războiului peloponesiac* (p. 237-276); *Procesul Arginuse* (p. 277-308). Cercul hermeneutic propus de A. Rubel se încheie cu capitolul consacrat celebrului proces

al lui Socrate (p. 309-332) care a făcut, din antichitate şi până astăzi, obiectul unor numeroase şi variate interpretări, dintre care, unele foarte recente, citate de autor, consideră condamnarea lui Socrate drept un „atentat justiţiar", calificare neacceptată de autorul cărţii. În pofida progreselor înregistrate de critica izvoarelor antice, între care cele mai relevante în această problemă rămân *Aristofan, Platon, Xenofon*, autorul e de părere că figura lui Socrate rămâne controversată, ajungând chiar a fi considerată în unele privinţe drept „o ficţiune literară". La fel de discutabile rămân împrejurările şi motivele procesului său, în legătură cu care s-au scris peste 700 de lucrări.

Şi în opinia noastră, acel eveniment judiciar, de o inepuizabilă actualitate, care a fost procesul lui Socrate, obligă, am spune somează, de la o generaţie la alta conştiinţa umanităţii să răspundă câtorva întrebări fundamentale: *A fost cu adevărat vinovat Socrate? Au fost respectate în judecarea sa rânduielile curente de procedură penală? Au existat temeiuri juridice reale ale osândirii sale?* Acestor întrebări încearcă şi A. Rubel să le dea un răspuns, plecând de la tripla învinuire adusă lui Socrate de acuzatorii săi, tot trei la număr: poetul *Méletos*, oratorul *Lykon*, şi politicianul democrat *Anytos*; transmisă textual de Diogene Laertios, acea teribilă *graphé* incriminatoare înaintată instanţei în 399 a. Chr. sună astfel: *„Socrate se face vinovat pe de o parte de nerespectarea zeilor pe care îi respectă cetatea, pe de altă parte, de introducerea altor noi divinităţi; se mai face vinovat de coruperea celor tineri. Pedeapsa <să fie> moartea"* (*Vieţile şi doctrinele filosofilor*, II, 19, 40 - tr.n.).

A. Rubel consideră ca fiind mai presus de orice îndoială faptul că lipsa de respect (*asébeia*) faţă de zeii polisului intra în acea vreme sub incidenţa justiţiei, acceptând însă că la condamnarea lui Socrate au putut contribui şi anumiţi factori politici: chiar dacă nu a participat direct la instalarea regimului oligarhic al celor 30 de tirani, Socrate ar fi putut fi „responsabilizat" cumva de acel nefast eveniment, întrucât fusese magistrul sau prietenul unora dintre tirani. De acord cu majoritatea exegeţilor, autorul e de părere că acest lucru nu i-ar fi putut aduce lui Socrate condamnarea la moarte dorită de acuzatorii săi în condiţiile amnistiei generale decretate după alungarea tiranilor şi reinstaurarea democraţiei, dacă nu cumva, aşa cum s-a şi sugerat, acea amnistie nu va fi fost decât o iluzie politică. S-a recurs aşadar la acuzaţia de impietate pentru a nu lăsa nepedepsit totuşi un pretins duşman al democraţiei, fapt plauzibil în opinia lui A. Rubel, dată fiind abila manipulare a asebiei, ca instrument politic, în sec. al IV-lea a. Chr.

În consens cu savanţii americani, Brickhouse şi Smith (Brickhouse, Smith 1987, 45-71), A. Rubel opinează ferm că a fost vorba de un proces religios şi nu de un act de vendetă politică, considerând că cele trei capete de acuzare sunt în totalitate de natură religioasă. Această opinie este motivată în subcapitolul *Socrate şi religia*, care pune în discuţie religiozitatea atipică a lui Socrate, decurgând din convingerea sa în bunătatea pură a zeilor, aflată în evidentă incompatibilitate cu religiozitatea contractualistă oficială a Atenei. Confuz şi atipic unei religiozităţi normale este şi *daimonul* socratic, acea voce interioară inhibitorie, care-l dirija din copilărie, precedentul antic al conştiinţei morale de astăzi. În virtutea acestei atipice religiozităţi socratice consideră autorul că trebuie interpretat primul punct al acuzării, anume că Socrate nu-i respectă pe zei în felul normal în care-i respectă cetatea, fapt întărit, se spune, de însăşi afirmaţia finală a lui Socrate în apărarea sa, că îi respectă pe zei dar nu aşa precum acuzatorii săi. În opinia lui A. Rubel, această afirmaţie „insolentă" a unui alt fel de religiozitate, ar fi contribuit decisiv la condamnarea la moarte a lui Socrate.

Ne îngăduim să avem totuşi în această privinţă o altă opinie, deoarece, în traducere exactă, afirmaţia lui Socrate din finalul pledoariei sale suna astfel: *„Căci eu îi respect pe zei, bărbaţi Atenieni, ca nimeni dintre acuzatorii mei."* Socrate pare să nu se refere la un „alt fel" de respect al său, atipic şi blamabil, fapt corelat cu o afirmaţie anterioară despre refuzul său de a se apăra cu adevărat de impietatea imputată de Méletos, devenită în cele din urmă ateism; însuşi faptul că nu încearcă să scape, cum se obişnuia, prin rugăminţi, că refuză să-şi negocieze nevinovăţia, e o dovadă supremă spune el, de evlavie (*eusébeia*) faţă de zei, pe care acuzatorii săi nu o arată, acuzându-l pe nedrept. Ceea ce i se pare lui Socrate a atârna mai greu în defavoarea sa, nu e acuzaţia prezentă de asebie, ci calomniile mai vechi la adresa sa, în majoritate anonime, cu excepţia celor ale unui nemenţionat autor de comedii, neîndoielnic Aristofan. În *Norii*, piesa prezentată de Aristofan cu 24 de ani înainte la Marile Dionisii, în 423 a. Chr., Socrate apare în

ipostaza ridiculizată de sofist fanfaron, la fel de venal ca întreaga tagmă a acestor oratori consideraţi capabili a face oricând din neadevăr un adevăr. La această calomnie aristofanică se adăuga şi stăruitoarea, incomoda insistenţă a lui Socrate de a-şi trezi concetăţenii, de a-i mustra continuu întru adevăr şi virtute. Invitaţia sa statornică către atenieni de a-şi reconsidera valorile şi acţiunile, de a se îngriji de ei înşişi, a fost receptată, e de părere şi Pierre Hadot (Hadot 1997, 65), ca o ruptură radicală de convenţiile şi obişnuinţele vieţii curente, ca o chemare la detaşarea de cetate.

Conform unei opinii tradiţionale majoritare, privind incompatibilitatea de fond între adevăr şi cetate, bazată în bună măsură pe afirmaţia lui Platon că *„filosoful e în cetate ca un om căzut între fiare"* (*Republica*, 496 d), ar fi de la sine înţeles că cetatea îl va ridiculiza, persecuta şi chiar ucide pe filosoful care spune adevărul. Această opinie a fost recent întărită de Gabriel Liiceanu (Liiceanu 1992, 116-133) prin imaginea „bolii spirituale" a cetăţii şi a „medicinei spirituale" practicate de filosof. Andrei Cornea combate această viziune (Cornea 1995, 61-63), care ar face din Atena o cetate dominată de incultură, intoleranţă şi obtuzitate, raliindu-se opiniei lui Karl Popper, că societatea ateniană a fost „o societate deschisă, prima de acest fel din istorie" (Popper 1993, 198). După Popper, condamnarea lui Socrate s-ar datora unui lanţ de erori, în sensul că pe filosoful democratic în esenţă, l-ar fi compromis legăturile sale cu oligarhi notorii precum Kritias, Alkibiades, Charmides, că democraţia ateniană proaspăt restabilită atunci nu i-ar fi dorit moartea, dar lipsa de flexibilitate şi de compromis a lui Socrate, admirabilă în sine, i-ar fi pecetluit destinul. Popper are, desigur, în vedere însăşi afirmaţia lui Socrate către cei 502 judecători ai săi: *„Fie că-i veţi da crezare lui Anytos sau nu, fie că mă veţi elibera sau osândi, eu nu-mi schimb felul de viaţă, de-ar fi să mor şi de mai multe ori"* (Platon, *Apărarea lui Socrate*, 30 c, trad. Francisca Băltăceanu). A. Cornea acceptă că şi într-o societate deschisă, ca cea ateniană, filosoful putea deveni un ins suspect nu pentru faptul de a profesa idei mai neobişnuite, ci de a le împărtăşi altora. Desconsiderarea sau ironizarea zeilor, reală sau presupusă, putea fi o crimă la Socrate şi Anaxagoras, dar nu şi la Aristofan, datorită reglementărilor speciale privind *isegoria*, (dreptul de a vorbi, egal pentru toţi, admis în adunările publice) şi *parrhesia* (sinceritatea, franchețea, admisă doar în teatrul comic). Or, filosoful, practicându-le indistinct pe amândouă, părea a depăşi limitele prescrise. A. Cornea vorbeşte şi de un „complex de inferioritate" al cetăţii faţă de o fiinţă mai simplă şi mai raţională, cum este filosoful, capabil să declanşeze o anxietate colectivă; spre a se elibera de ea, cetatea poate instrumenta în timp o anume „strategie", mergând de la ridiculizare până la o reacţie represivă prin condamnare penală. O anxietate colectivă putea deveni uşor în timp o ură colectivă şi de aici pasul spre sentinţa capitală se făcea imperceptibil (Cornea 1995, 58-63).

Am pus în discuţie aceste opinii ale exegeţilor români citaţi, deoarece, alături de motivaţia precumpănitor religioasă pe care o susţine A. Rubel în legătură cu procesul şi condamnarea lui Socrate (în acord cu afirmaţia lui Dodds despre „bigotismul religios iritat al maselor", manipulat abil de politicieni (Dodds 1983, 217-218), suntem de acord că există şi alte posibile motivaţii: *o motivaţie politică*, argumentată, între alţi exegeţi, de I.F. Stone prin „nervozitatea cetăţii ateniene în urma unor seisme politice pe care le cunoscuse: răsturnarea democraţiei din 411 a. Chr., din 404 a. Chr. şi pericolul unei răsturnări similare în 401 a. Chr." (Stone 1990, 117); *o motivaţie spirituală*, vizând incompatibilitatea dintre filosof şi cetate, idee susţinută şi de sociologul francez Emile Durkheim care vorbeşte de „infracţiunea socratică" ca de unul dintre avatarurile liberei cugetări din antichitate până în timpurile moderne (apud Cosma 1982, 76). Însuşi asprul rechizitoriu făcut de Socrate celor ce-l osândiseră pare a fi adresat, *sub specie aeternitatis*, oricărei instanţe inchizitoriale: *„Dacă vă închipuiţi, aşadar, că ucigând oameni, veţi opri pe cineva să vă mustre că nu trăiţi drept, atunci nu judecaţi bine; căci această scăpare nu e tocmai cu putinţă şi nici frumoasă nu e, ci aceea ar fi şi cea mai frumoasă şi cea mai uşoară, nu a-i pedepsi pe alţii, ci a-ţi da toată silinţa să fii cât mai bun tu însuţi"* (Platon, *Apărarea*, 39 d, trad. Francisca Băltăceanu). Alături de aceste motive, mai poate fi menţionat şi cel invocat de Cicero în *De oratore*, anume inabilitatea lui Socrate de a se apăra ca un orator, nu ca un filosof: *„Socrate,* spune Cicero*, fiindcă fusese cel mai înţelept dintre toţi şi dusese cea mai curată viaţă, s-a apărat singur în procesul care-l ameninţa cu primejdia capului, în aşa fel încât părea că nu e un om care cere îndurare sau un acuzat,*

ci un profesor sau un stăpân al judecătorilor" (I, 54, 231 - tr.n.)

Socrate s-a apărat cum a crezut el mai bine că o putea face un filosof cu statura sa morală, pus să aleagă între fidelitatea faţă de principii şi renegarea lor. A murit în numele principiilor sale, nedorind totuşi să dea prin moartea sa o pildă memorabilă posterităţii, ducând şi în moarte acea îndoială care-l făcuse celebru, prezentă şi în ultimele cuvinte adresate susţinătorilor săi, la sfârşitul *Apărării*: *„Dar acum e timpul să plecăm; eu ca să mor, iar voi ca să trăiţi. Care dintre noi se îndreaptă spre un bine mai mare, nu ştie nimeni altcineva decât zeul."* Binele mai mare spre care s-a îndreptat Socrate e însăşi permanenţa sa în posteritate, ca o coloană a edificiului moral al lumii. Este ceea ce demonstrează şi A. Rubel în ultimul capitol al acestei cărţi, adusă în atenţia publicului român prin osteneala şi acribia competentului ei traducător, istoricul şi filologul clasicist Victor Cojocaru.

A. Rubel îşi încheie lucrarea cu patru *Appendices*, conţinând unele detalieri ale problematicii vizate: *I. Consideraţii asupra democraţiei ateniene; II. Tragedia şi istoria: Euripide şi religia; III. Mărturia falsă a lui Diokleides (415); IV. Despre ostracizarea lui Hyperbolos şi despre cvorumul din timpul ostracismului*. Fiind unul dintre referenţii ştiinţifici ai cărţii, suntem în măsură să apreciem că, în pofida unor mici erori de formulare (e.g. – la p. 129 se vorbeşte de „vina" de *eisanghelia*, or, *eisanghelia* nu era o vină ci o procedură juridică de denunţare a unui delict grav) şi de transcriere (inconsecvenţe în transcrierea unor nume greceşti), lucrarea tânărului istoric şi filolog clasicist german Alexander Rubel, lector la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, este o contribuţie de certă valoare în istoriografia modernă, *„o pasionantă exegeză a psihologiei fricii la Atena în ultimele decenii ale secolului al V-lea"*, cum o defineşte Alexandru Avram în *Cuvânt-înainte*.

Bibliografie

Brickhouse, Smith 1987: T.C. Brickhouse, N.D. Smith, Socrates'Evil Associations and the Motivation fir his Trial and Condamnation, Proceedings of the Boston Area. Colloquium in Ancient Philosophy 3, 1987, 45-71.

Cornea 1995: A. Cornea, Platon. Filozofie şi cenzură (Bucureşti 1995).

Cosma 1982: D. Cosma, Socrate, Bruno, Galilei în faţa justiţiei (Bucureşti 1982).

Descartes 1987: R. Descartes, Lettre a Mersenne, apud A. Marino, Hermeneutica ideii de literatură (Cluj-Napoca 1987).

Dodds 1983: E.R. Dodds, Dialectica spiritului grec, trad. de Catrinel Pleşu, prefaţă de Petru Creţia (Bucureşti 1983).

Hadot 1997: P. Hadot, Ce este filosofia antică, trad. George Bondor şi Claudiu Tipuriţă, prefaţă de Cristian Bădiliţă (Iaşi 1997).

Liiceanu 1992: G. Liiceanu, Elemente de patologie a spiritului şi a culturii. In: Cearta cu filozofia (Bucureşti 1992), 116-133.

Popper 1993: K. Popper, Societatea deschisă şi duşmanii ei, vol. I, Vraja lui Platon (Bucureşti 1993).

Roberts 1994: J.T. Roberts, Athens on Trial. The Antidemocratic Tradition in Western Thought (Princeton 1994).

Stone 1990: J.F. Stone, Le Procès de Socrate (Paris 1990).

Whitehead 1926: A.N. Whitehead, Religion in the Making (Boston 1926).

Yunis 1988: H. Yunis, A New Creed: Fundamental Religious Beliefs in the Athenian Polis and Euripidean Drama (Göttingen 1988).

28.01.2007

Dr. Mihaela Paraschiv, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, bulevardul Carol I, 11, 700506 Iaşi, România

Octavian Liviu Şovan, NECROPOLA DE TIP SÂNTANA DE MUREŞ-ČERNJACHOV DE LA MIHĂLĂŞENI (JUDEŢUL BOTOŞANI),

Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2005, 354 pag+390 pl. ISBN 973-7925-51-3.

Monografia arheologică privind marea necropolă din epoca romană târzie de la Mihălăşeni, apărută de curând în noua serie de lucrări *Biblioteca Archeologica „Hierasus". Monographica*, este rodul unor cercetări asidue şi laborioase efectuate de cunoscutul muzeograf-arheolog de la Muzeul Judeţean Botoşani Octavian Liviu Şovan de-a lungul a circa două decenii. Investigată prin săpături sistematice în anii 1983-1988, care s-au desfăşurat în condiţii deosebit de dificile, necropola de la Mihălăşeni se dovedeşte a fi unul din cele mai importante obiective arheologice aparţinând cercului de cultură Sântana de Mureş-Černjachov, răspândită pe o vastă arie din Răsăritul Europei. Subliniem că în urma a şase ample campanii de săpături s-a reuşit dezvelirea integrală a cimitirului, descoperindu-se 520 morminte, 27 gropi rituale sau cu altă destinaţie, două platforme de incinerare, o construcţie de piatră şi o imensă cantitate de material arheologic. De fapt, aşa cum precizează reputatul istoric şi arheolog ieşean Ion Ioniţă în *Cuvântul-înainte* la monografie, „numărul foarte mare de morminte cercetate situează necropola de la Mihălăşeni pe locul al doilea în ierarhia celor circa 500 de cimitire cunoscute până acum în aria culturii Sântana de Mureş-Černjachov, înaintea ei aflându-se doar necropola similară de la Bârlad-Valea Seacă cu un total de 547 de morminte". Profesorul Ion Ioniţă relevă şi valoarea ştiinţifică a monografiei elaborate de O.L. Şovan, aceasta fiind apreciată drept „o lucrare de referinţă, care va ajuta enorm cercetărilor viitoare".

În ceea ce priveşte structura volumului pe care îl prezentăm, acesta este alcătuit din opt capitole, şi anume: I. *Introducere* (p. 11-13); II. *Corpusul descoperirilor* (p. 14-145); III. *Tipologia inventarului* (p.151-184); IV. *Cronologia relativă şi absolută a necropolei* (p. 181-190); V. *Rituri funerare* (p. 191-195); VI. *Ritualuri funerare* (p. 196-202); VII. *Obiceiuri de port* (p. 203-216); VIII. *Concluzii* (p. 217-232). Urmează un amplu rezumat în limba franceză (p. 233-339), lista prescurtărilor (p. 340), bibliografia (p. 341-349), indicele general (p. 349-354), ilustraţia (388 planşe cu desene) şi două diagrame cu incidenţa seriilor de obiecte în morminte, utilizate la stabilirea cronologiei relative a cimitirului.

Capitolul întâi este o introducere, în care autorul prezintă pe scurt cadrul fizico-geografic, istoricul cercetărilor, metoda de săpătură, stratigrafia şi încheie cu mulţumiri adresate tuturor celor care l-au sprijinit în dificilul său demers.

De mare întindere este capitolul II al lucrării, care cuprinde catalogul descoperirilor. Acesta, conţinând aproape toate informaţiile asupra complexelor şi a inventarului cimitirului, inclusiv datele determinărilor antropologice şi arheozoologice, a fost organizat în cinci părţi: A. *Morminte*; B. *Gropi*; C. *Lăcaş de cult*; D. *Platforme de incinerare*; E. *Obiecte din strat*. Descrierea standardizată a fiecărui mormânt din catalog include prezentarea lui amănunţită (ca rit şi ritual) şi a elementelor de inventar, cu precizarea locului aflării pieselor şi menţionarea dimensiunilor lor. Ilustraţia aferentă este grupată pe complexe, înglobând desenele mormintelor şi ale obiectelor descoperite. Destul de complet şi judicios alcătuit, catalogul reprezintă nu doar baza de date pe care autorul îşi întemeiază analizele şi concluziile asupra necropolei de la Mihălăşeni, ci şi o foarte importantă sursă documentară pentru investigaţiile ulterioare.

Cuprinzător este şi capitolul al III-lea, în care se examinează în detaliu bogatul material arheologic descoperit în cimitirul antic de pe *Şesul Başeului*. Pornind de la criteriul funcţional de clasificare, autorul a grupat inventarul necropolei în următoarele categorii de obiecte: A. *Accesorii vestimentare*; B. *Obiecte de toaletă*; C. *Obiecte de podoabă*; D. *Pandantive, amulete, clopoţel*; E. *Obiecte de uz casnic*; F. *Obiecte diverse*; G. *Recipiente de sticlă*; H. *Recipiente de lut*, adăugându-se la sfârşit şi resturile de la ofrandele alimentare (I. *Ofrande alimentare*), constând din oase de animale, coji de ouă şi boabe de soc, care, deşi sunt elemente de inventar, nu pot fi considerate drept artefacte. În legătură cu structura acestui capitol, credem că ar fi fost mai indicat ca piesele de armament, examinate în subcapitolul F, să fie prezentate aparte, chiar dacă numărul armelor este redus (2 săbii şi 3 pumnale), iar pandantivele, amuletele şi clopoţelul să fie înglobate în categoria obiectelor de podoabă, dar nu tratate separat. Cât priveşte tuburile de os,

care au fost incluse în categoria pandantivelor şi amuletelor, acestea ar fi trebuit, poate, analizate în subcapitolul E, întrucât destinaţia lor era, după cum consideră şi autorul (p. 162, 215), păstrarea acelor de cusut sau a unor substanţe.

Clasificarea tipologică propriu-zisă a diferitelor categorii şi grupe de obiecte a fost făcută după criterii formale judicioase, definirea tipurilor, a variantelor şi a subvariantelor fiind precisă, cu foarte puţine excepţii. Spre exemplu, fibulele (care formează prima grupă de piese vestimentare şi reprezintă unele din cele mai importante elemente de datare), descoperite în număr de 155, au fost încadrate în opt tipuri de bază, pentru primele cinci tipuri stabilindu-se câte două sau mai multe variante şi subvariante. Referitor la *varianta a* a tipului 1, care include fibule cu piciorul înfăşurat, resortul scurt şi corpul îngust, opinăm că aceasta ar fi trebuit divizată în două subvariante: una cu fibule având corpul triunghiular în secţiune şi alta cu piese având corpul lucrat din bandă, cu marginile laterale faţetate, deoarece ele se datează diferit. Fibulele cu corpul triunghiular, circular sau romboidal în secţiune sunt caracteristice pentru faza timpurie a culturii Sântana de Mureş-Černjachov, iar cele lucrate din bandă, cu arcul şi piciorul decorate cu faţete sunt folosite într-o fază mai târzie a culturii respective (Гороховский 1988; Ioniţă 1992). De altfel, datarea mai timpurie a fibulelor cu piciorul înfăşurat, resortul scurt şi corpul îngust, triunghiular în secţiune se verifică şi la Mihălăşeni (a se vedea poziţia mormântului cu o astfel de fibulă (nr. 14) în tabelul cu incidenţa seriilor de obiecte de la pl. 387).

Atenţionând asupra puţinelor erori comise de O.L. Şovan la elaborarea tipologiei inventarului, notăm că fibulele cu placă şi semidisc din M. 123 au resort simplu, cu o singură spirală (p. 47 şi pl. 67, 1, 2) şi ar fi trebuit, deci, încadrate în varianta 4a, dar nu în varianta 4b, cum vedem la pag. 152 şi în diagrama combinatorie de la pl. 387. De asemenea, consemnăm că cele două pahare de sticlă din M. 405 şi M. 426, considerate ca fiind de acelaşi tip (tip 3), aparţin de fapt la două tipuri diferite. Vasul din M. 405 corespunde tipului I după tipologia lui E. Straume sau tipului 2 (Kowalk) după clasificarea lui G. Rau şi îşi găseşte multiple analogii în aria culturii Săntana de Mureş-Černjachov, dar şi în alte medii culturale (Straume 1987, 28, 29; Rau 1972, 124; Магомедов 2001, 65). Paharul din M. 426, însă, reprezintă tipul VI după E. Straume şi este, din câte cunoaştem, unicat în cadrul culturii Sântana de Mureş-Černjachov. La fel, mai multe vase de formă şi dimensiuni asemănătoare au fost repartizate neîntemeiat în tipuri total diferite. Pentru a ne susţine afirmaţia facem trimitere la oalele lucrate la roată din pastă zgrunţuroasă incluse în tipurile 2a, 8 şi 12, care aparţin, cele mai multe, aceluiaşi tip. Mai notăm şi cănile lucrate la roată din pastă fină încadrate în tipurile 4a şi 7b, care sunt, în majoritate, similare. Cât priveşte vasele lucrate la roată din pastă zgrunţuroasă inserate în tipul 1a de oale, acestea, respectându-se criteriile de clasificare şi noţiunile utilizate de autor (p. 14), ar fi trebuit incluse în categoria castroanelor sau supierelor.

În pofida lacunelor sesizate de noi, care sunt inerente de altfel în prelucrarea unei asemenea imense cantităţi de material arheologic, trebuie să recunoaştem meticulozitatea şi acurateţea cu care O.L. Şovan a elaborat tipologia generală a inventarului, tipologie pe care a utilizat-o apoi la întocmirea unor diagrame şi la stabilirea cronologiei interne a cimitirului. Deosebit de valoroase sunt mai ales observaţiile făcute cu privire la tipologia fibulelor, a pieptenilor şi a recipientelor de lut. Pentru diferitele tipuri de obiecte şi de vase ceramice şi de sticlă de la Mihălăşeni autorul a încercat să găsească şi a consemnat analogiile cele mai adecvate din cadrul complexelor culturii Sântana de Mureş sau din alte medii culturale, fapt care permite cunoaşterea mai exactă şi mai nuanţată a semnificaţiei descoperirilor din acest celebru sit arheologic. Totodată, cercetătorul a cartat pe planul cimitirului numeroasele şi diversele tipuri de obiecte şi a notat arealul lor de răspândire, ceea ce este important la determinarea cronologiei relative a mormintelor şi a seriilor tipologice de obiecte.

Complicata problemă a datării şi periodizării necropolei de la Mihălăşeni este examinată în cap. IV. Folosind metode şi procedee moderne de studiu, cum sunt cele de analiză statistico-combinatorie şi de analiză a răspândirii tipurilor (numită şi stratigrafie orizontală), O.L. Şovan a reuşit să realizeze o ordonare cronologică destul de riguroasă a descoperirilor de la Mihălăşeni, stabilind trei faze clare în evoluţia necropolei. Din cele 134 de morminte incluse în diagrama combinatorie fazei I i-au fost atribuite 19 morminte, fazei II 52 morminte şi fazei III celelalte 63 de morminte. O a patra fază, care ar cuprinde mormintele de înhumaţie orientate V-E, este problematică în opinia autorului, complexele respective datându-se mai curând în faza III, şi, parţial, în faza II. Observaţii interesante se fac cu privire la cronologia relativă

a mormintelor de incineraţie, aducându-se dovezi clare ale practicării incineraţiei pe întreaga durată a funcţionării necropolei, inclusiv în faza ei finală.

Destul de amănunţit este analizată şi problema cronologiei absolute a cimitirului de la Mihălăşeni. Pe baza pieselor de inventar cu putere de datare, descoperite în mormintele din faza timpurie şi târzie, cercetătorul fixează limita cronologică inferioară a necropolei „la sfârşitul secolului III sau, mai probabil, la începutul secolului IV" (p. 189), iar limita cronologică superioară „în ultimul sfert al secolului IV, şi poate chiar la începutul secolului V" (p. 189). Dintre piesele de inventar luate în consideraţie la stabilirea începutului necropolei, în primul rând, sunt de menţionat fibulele cu piciorul înfăşurat, resortul lung şi corpul îngust, triunghiular în secţiune (tipurile 2a şi 3a1 după O.L. Şovan), pieptenii de os cu mânerul trapezoidal, catarama de bronz cu veriga rectangulară, precum şi oalele lucrate cu mâna având marginea îndoită spre interior şi cupele cu picior lucrate la roată din pastă fină. La determinarea limitei cronologice superioare a necropolei s-a ţinut cont de următoarele tipuri de obiecte cu valoare cronologică: fibule cu placă şi semidisc, pahare de sticlă de tip Sântana de Mureş, Straume VI şi VII, căni ceramice faţetate de tip Čistilov, piepteni de os cu plăcile laterale ale mânerului lucrate din două bucăţi şi amfore romane de tip Robinson M279 şi M328.

Referitor la fazele de înmormântare din necropola de la Mihălăşeni, autorul apreciază că ele nu au durat o perioadă egală de timp. Faza I a fost mai scurtă decât celelalte, „aceasta datorându-se faptului că grupul de germanici aşezat în această zonă a Câmpiei Moldovei a fost destul de redus ca număr" (p. 190). În funcţie de caracteristicile inventarului, faza a doua este datată până la mijlocul secolului IV, iar cea de a treia, în a doua parte a veacului respectiv. În această ultimă fază este încadrată şi construcţia cu temelie de piatră, cu toate că dovezi clare pentru o asemenea datare lipsesc.

Chiar dacă la stabilirea cronologiei interne a necropolei de la Mihălăşeni nu au fost luate în consideraţie toate categoriile de obiecte descoperite în morminte (în diagrama combinatorie nefiind înglobate diferitele tipuri de mărgele, pandantivele de metal în formă de căldăruşă şi de scoică marină, fusaiolele, oalele lucrate cu mâna din pastă grosieră de tip 2b şi din pastă zgrunţuroasă de tip 1a şi 2, cănile lucrate la roată din pastă fină de tip 7b ş.a.), trebuie subliniat că periodizarea realizată de O.L. Şovan reprezintă una din cele mai însemnate contribuţii la fixarea reperelor cronologice ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov.

Capitolul următor tratează despre riturile funerare. Cercetările meticuloase de teren, completate ulterior de studiul atent al inventarului şi al materialului osteologic, au prilejuit observaţii detaliate şi asupra practicilor de înmormântare. Din statisticile întocmite de autor rezultă că în cimitirul de la Mihălăşeni s-au descoperit în total 520 de morminte, dintre care 91 (12,5%) sunt incineraţii şi 429 (82,5%) sunt înhumaţii.

În ceea ce priveşte mormintele de incineraţie, acestea au fost separate în trei grupe: morminte în urnă, morminte în urnă cu capac şi morminte în groapă cu capac. Este interesant de menţionat că mormintele cinerare nu sunt răspândite uniform pe suprafaţa cimitirului, ci se concentrează cu precădere în jumătatea sudică a acestuia. Forma gropilor mormintelor de incineraţie nu s-a putut sesiza, exceptând M.19, a cărui groapă era circulară şi cu fundul drept. Adâncimea mormintelor de incineraţie era cuprinsă între 0,25 şi 0,8 m în raport cu suprafaţa actuală a terenului. S-a constatat că majoritatea urnelor erau oale lucrate la roată din pastă zgrunţuroasă. Capacele însă erau improvizate din fragmente ceramice provenind de la vase diferite, unele datând chiar din alte epoci. Majoritatea mormintelor conţineau oase puţine, indiferent dacă erau în urnă sau în groapă. În câteva cazuri s-a observat că pe lângă oase au fost depuse în morminte cenuşă şi cărbuni, uneori împreună, alteori numai cenuşă sau numai cărbuni. În pofida cantităţii reduse a resturilor osteologice descoperite în morminte, analizele antropologice au putut de cele mai multe ori stabili vârsta şi sexul decedaţilor. În urma acestor analize s-a constatat prezenţa unui număr mare de copii incineraţi, după care urmează adulţii: femei şi bărbaţi.

Mormintele de inhumaţie erau orientate în marea lor majoritate pe direcţia N-S şi V-E, cu anumite deviaţii, mai mari sau mai mici. Cu privire la mormintele cu orientarea generală V-E şi NV-SE, s-a putut observa că ele se grupează preponderent în zonele de nord-vest şi de est ale cimitirului. Adâncimea mormintelor de inhumaţie era foarte variată, măsurând de la suprafaţa solului valori între 0,25 şi 2,4 m. Forma gropilor mormintelor era fie rectangulară, fie ovală, fie trapezoidală cu colţurile rotunjite. Un caz deosebit îl prezintă M. 369, care era căptuşit cu lespezi fasonate de piatră. În ceea ce priveşte poziţia scheletelor în groapă, s-a constatat

că marea majoritate a mormintelor aveau scheletul depus pe spate cu picioarele şi mâinile întinse. Între mormintele descoperite la Mihălăşeni un loc aparte îl ocupă complexele, în număr de cinci, care nu conţineau nici schelete şi nici obiecte depuse ritual sau ofrande, acestea fiind considerate cenotafe.

În capitolul VI sunt discutate diversele aspecte ale ritualurilor funerare atestate în necropola de la Mihălăşeni. Precum se ştie, între diferitele obiceiuri de ritual practicate de comunităţile culturii Sântana de Mureş un loc distinct îl ocupă cele legate de ofrandele funerare. Obiceiurile privitoare la ofrande includ multiple „faţete", dintre care se evidenţiază depunerile de obiecte în morminte, depunerile de recipiente cu alimente şi băutură şi sacrificiile de animale sau păsări şi depunerile de ofrande de carne alături de defuncţi. Dispunând de o documentaţie arheologică foarte bogată şi de rezultatele expertizelor arheozoologice, O.L. Şovan analizează în detaliu toate aceste aspecte, mai întâi pentru mormintele de incineraţie, apoi pentru cele de inhumaţie. Dintre obiectele depuse ritual în mormintele de incineraţie se remarcă cuţitele de toaletă de bronz, fusaiolele şi cuţitele de fier. În câteva morminte s-au aflat resturi de pahare de sticlă şi vase mici de lut, cu rolul de recipiente de băut. În ce priveşte resturile osoase provenind de la ofrandele de carne depuse în morminte, s-a putut observa că în unele cazuri ele sunt trecute prin rugul funerar, în alte cazuri nu prezintă urme de foc.

Fiind descoperite în număr mult mai mare, mormintele de inhumaţie au permis o investigare mai aprofundată cu rezultate concludente pentru înţelegerea ritualurilor practicate. După cum se poate preciza, la înmormântare în preajma defuncţilor se depuneau mai ales vase de lut, pahare de sticlă, piepteni de os, cuţite de fier, fusaiole, ace de cusut, tuburi de os, precum şi ofrande de carne. Resturi de la astfel de ofrande, constând din oase şi coji de ouă, s-au semnalat în 123 de morminte de inhumaţie, prilejuind constatări edificatoare.

Un spaţiu relativ amplu în economia capitolului a rezervat autorul şi analizei problemei mormintelor distruse din vechime, descoperite în număr mare la Mihălăşeni (cca 150). Bazându-se pe observaţiile atente făcute şi înregistrate în timpul săpăturilor, O.L. Şovan apreciază că deranjările mormintelor respective se datorează practicării unui ritual funerar, ce consta în deshumarea parţială sau totală a scheletelor după o anumită perioadă de timp. În legătură cu acest ritual cercetătorul a pus şi gropile de formă cilindrică conţinând puţine resturi arheologice ce datează din perioada de funcţionare a cimitirului.

Capitolul VII este consacrat analizei obiceiurilor de port, mai exact spus, analizei portului accesoriilor vestimentare, a podoabelor şi a amuletelor. Descoperirea în morminte (cu precădere în cele de inhumaţie) a unui impresionant număr de fibule, catarame, mărgele, pandantive-amulete şi a altor piese de podoabă, coroborată cu datele expertizelor antropologice, a prilejuit observaţii de maxim interes ştiinţific despre portul acestor categorii de obiecte de către comunităţile culturii Sântana de Mureş-Černjachov. Spaţiul disponibil nu ne îngăduie, cu regret, să analizăm interesantele constatări pe care le face O.L. Şovan cu privire la obiceiurile de port practicate de colectivitatea „černjachoviană" de la Mihălăşeni. Ţinem doar să subliniem că redarea remarcabilă a consideraţiilor asupra acestora a fost facilitată de alcătuirea unor tabele (nr. 2-7) care sintetizează datele referitoare la port în funcţie de vârstă, sex şi etape de înmormântare.

În capitolul concluziv (VIII) al lucrării autorul schiţează mai întâi câteva judicioase observaţii ce evidenţiază semnificaţia descoperirilor arheologice de la Mihălăşeni, după care ia în discuţie dificila problemă a apartenenţei etnice a populaţiei de la care au rămas aceste vestigii. Pornind de la analiza inventarului descoperit în cele mai vechi morminte, cercetătorul formulează tranşant opinia că necropola de la Mihălăşeni a fost utilizată de la început de un grup de populaţie germanică alcătuită din vandali şi goţi, dintre care vandalii erau majoritari (p. 189, 217, 218, 226). Mai plauzibilă este însă ipoteza potrivit căreia mormintele respective au aparţinut unei comunităţi gotice, care cuprindea şi unele elemente vandalice de tip Przeworsk (Ioniţă 2001, 631). Deşi încearcă să identifice şi componenta dacică, care este una importantă în cadrul zonei vestice a culturii Sântana de Mureş-Černjachov, O.L. Şovan este nevoit să recunoască că în necropola de la Mihălăşeni „lipsesc tipurile ceramice lucrate cu mâna de tradiţie dacică, ca şi formele de vase lucrate la roată din pastă fină caracteristice dacilor liberi" (p. 218). Cât priveşte elementele culturale specifice populaţiei sarmatice, ele sunt destul de puţine, fiind reprezentate prin unele piese de inventar şi prin gropile de morminte cu praguri. Pe de altă parte, trebuie arătat că etnicitatea complexului de la Mihălăşeni, stabilită pe criterii arheologice nu este confirmată decât parţial de datele antropologice. Potrivit diagnozei antropologice, grupa cea mai numeroasă

o formează scheletele cu caractere predominant mediteranoide, ce a fost pusă în legătură cu populaţia dacică. Urmează, în număr mult mai mic, scheletele cu caractere nordice, atribuite populaţiilor germanice şi apoi cele cu caractere proto-europoide, dinarice, alpine, ostice şi mongoloide, ultimele patru puse pe seama triburilor sarmatice. Străduindu-se să determine etnicul defuncţilor din fazele mijlocie şi târzie ale necropolei, autorul declară că „coloratura etnică a populaţiei este greu de descifrat" (p. 227), dar ţine să sublinieze că „peste realitatea polimorfismului antropologic de la Mihălăşeni nu se poate trece" (p. 231).

O problemă deosebit de importantă tratată în ultimul capitol este şi aceea privind raporturile cu lumea romană. Se relevă cu deplin temei că multiplele legături dintre populaţia „barbară" din spaţiul est-carpatic şi Imperiul Roman s-au manifestat în diverse domenii, dar mai ales în schimbul de produse. Relaţiile comerciale dintre comunitatea de la Mihălăşeni şi centrele de producţie provincial-romane sunt atestate de descoperirea în morminte a diferitor vase de lut (amfore, amforete, căni, castroane), recipiente de sticlă, mărgele, medalioane şi alte piese. Atenţia cuvenită o acordă autorul şi numeroaselor influenţe venite din lumea romană, între care se numără însuşirea tehnologiei ceramicii lucrate din pastă zgrunţuroasă, imitarea unor forme de vase romane, înlocuirea incineraţiei cu inhumaţia, amenajarea unor morminte-cistă şi, în sfârşit, adoptarea obiceiurilor funerare creştine. Este important de menţionat că numărul înmormântărilor considerate creştine de la Mihălăşeni depăşeşte cifra 100, reprezentând aproape 1/5 din totalul mormintelor. În legătură cu pătrunderea creştinismului este pusă de autor şi construcţia cu temelie de piatră descoperită în perimetrul cimitirului, aceasta fiind interpretată drept lăcaş de cult ce a aparţinut comunităţii creştine.

Rezumatul francez al volumului este foarte amplu, ceea ce face accesibil conţinutul lucrării şi specialiştilor străini.

Bibliografia este bogată, dar nu exhaustivă, lipsind o serie de lucrări importante referitoare la problematica studiului (spre exemplu: I. Ioniţă, Verändungen der Bestatungsriten im Gräberfeld von Târgşor. Peregrinatio Gotica II (Lodz 1989); A. Opaiţ, Aspecte ale vieţii economice din provincia Scythia (secolele IV-VI p.Chr.) (Bucureşti 1996); Э.А. Рикман, Памятник великого переселения народов (по раскопкам поселения и могильника у с. Будешты) (Кишинев 1967); Э.А. Рикман, Этническая история Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры (Москва 1975); Э.А. Сымонович, Н.М. Кравченко, Погребальные обряды племен Черняховской культуры. САИ вып. Д1-22 (Москва 1983); Г.Ф. Никитина, Анализ археологических источников могильника Черняховской культуры у с. Оселивка (Москва 1995); Б. В. Магомедов, Черняховская культура. Проблема этноса (Люблин 2001) ş. a.).

Remarcăm în mod deosebit bogăţia luxuriantă a ilustraţiei, a celor 390 de planşe cu hărţi, planuri, desene, schiţe şi tabele, pe care se bazează demersul ştiinţific al autorului. Din păcate, însă, calitatea ei nu este foarte bună, în principal din cauza tiparului prost şi a hârtiei de mic gramaj folosite. În plus, semnalăm lipsa scărilor de pe cele mai multe dintre planşe, care, din câte ne dăm seama, nu corespund dimensiunilor prezentate editurii.

Dincolo de aceste lacune, relevăm importanţa ştiinţifică majoră a monografiei necropolei de la Mihălăşeni pentru cunoaşterea realităţilor arheologico-istorice din spaţiul est-carpatic în epoca romană târzie şi în perioada de început a epocii migraţiilor. Voluminoasa lucrare a dlui dr. O.L. Şovan comportă deosebit interes însă nu numai pentru valoarea ştiinţifică a antichităţilor cărora i se dedică, ci în special pentru maniera cu adevărat modernă de prezentare şi de interpretare a acestor vestigii, ca şi pentru rigurozitatea metodologiei utilizate.

Bibliografie

Ioniţă 1992: I. Ioniţă, Die Fibeln mit umgeschlagenem Fuss in der Sântana de Mureş-Černjachov-Kultur. In: Peregrinatio Gotika III (Oslo 1992), 77-90.

Ioniţă 2001: I. Ioniţă, Populaţia locală în secolul al IV-lea în regiunile extracarpatice. In: Istoria Românilor. Vol. II (Bucureşti 2001), 617-637.

Rau 1972: H.G. Rau, Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. Nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weicsel-Rau. Acta Praehistorica et Archaeologica 3, 1972, 109-214.

Straume, 1987: Eldrid Straume, Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhundert n. Chr. (Oslo 1987).

Гороховский 1988: Е.Л. Гороховский, Хронология Черняховских могильников Лесостепной Украины. В сб.: Труды международного конгресса славистов (Киев 1988), 34-46.

Магомедов 2001: Б.В. Магомедов, Черняховская культура. Проблема этноса (Люблин 2001).

12.02.2007

Dr. Vlad Vornic, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, str. Mitropolitul Bănulescu-Bodoni, 35, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

Adrian Ioniţă, SPAŢIUL DINTRE CARPAŢII MERIDIONALI ŞI DUNĂREA INFERIOARĂ ÎN SECOLELE XI-XIII

Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005, 228 p.+56 pl., ISBN 973-27-1215-5

Monografia de faţă, apărută recent la prestigioasa Editură a Academiei Române, reprezintă o variantă completată a tezei de doctorat a istoricului şi arheologului Adrian Ioniţă, elaborată şi susţinută în 2001, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române sub îndrumarea prof. dr. Şerban Papacostea.

Ca structură, lucrarea constă din şapte capitole, la care se adaugă catalogul descoperirilor arheologice şi numismatice, lista prescurtărilor bibliografice şi de instituţii, rezumatul în limba engleză şi un bogat material ilustrativ ce cuprinde 56 de planşe (desene, hărţi, fotografii, diagramă).

În *Prefaţă*, renumitul savant medievist Şerban Papacostea argumentează necesitatea publicării acestei sinteze prin faptul că „cercetările speciale asupra acestui răstimp, unele foarte valoroase, nu au lipsit, dar rezultatele lor sunt acum pentru prima oară integrate într-o viziune de ansamblu în lucrarea de faţă".

În *Introducere,* Adrian Ioniţă prezintă principalele scopuri şi obiective urmărite în lucrare, printre care remarcăm: analiza raţiunilor şi căilor prin care şi-au promovat aici interesele Imperiul Bizantin, Ţaratul Bulgar, Regatul Maghiar şi ultimii migratori turanici urmaţi de mongoli; felul în care evenimentele politico-militare ale vremii se reflectă în viaţa materială din această regiune; corelarea materialului arheologic cu izvoarele scrise. Spaţiul cercetat este cuprins, convenţional, între culoarul Timiş-Cerna la vest; cursurile râurilor Milcov-Putna-Siret la est; Dunăre la sud şi Carpaţii Meridionali la nord. Limitele cronologice, din punct de vedere istoric, sunt încadrate de autor între două evenimente de rezonanţă: revenirea autorităţii Imperiului Bizantin la Dunărea de Jos în anul 971 şi apariţia primului stat medieval românesc la începutul secolului al XIV-lea. Din punct de vedere arheologic, perioada este cuprinsă între orizontul culturii Dridu şi orizontul secolului al XIV-lea, marcat de descoperirile de la Basarabi, Zimnicea, Coconi ş.a.

Capitolul I. *Izvoare, istoriografie şi istoricul cercetărilor arheologice* (p. 9-21). Primul subcapitol, intitulat *Izvoare,* cuprinde doar sursele documentare şi literare prezentate sumar, acelaşi caracter succint îl are şi subcapitolul *Istoriografie.* Cea de a treia subdiviziune, *Istoricul cercetărilor arheologice,* reprezintă un studiu bine închegat, împărţit în compartimente după categoriile de descoperiri arheologice: *descoperiri funerare, cercetări la monumente, descoperiri diverse* şi *cercetarea numismatică.* O atenţie deosebită este acordată analizei critice a rezultatelor investigaţiilor arheologice, modului de întocmire a unor rapoarte, planuri şi jurnale de săpătură, precum şi atitudinii mai puţin responsabile a unor cercetători. Adrian Ioniţă îşi exprimă nesiguranţa în privinţa datării materialului din câteva complexe şi combate unele idei, care în viziunea sa sunt eronate.

Capitolul II. *Evoluţia politică a zonei în contextul sud-est european* (p. 21-41). Prin analiza riguroasă a izvoarelor scrise, este prezentată într-o lumină clară situaţia politică, militară şi confesională în regiune. Autorul sesizează două perioade în desfăşurarea evenimentelor: prima, cuprinsă între secolele XI-XII reflectă evenimentele cauzate de dispariţia primului Ţarat Bulgar, care duc la transformarea acestui teritoriu în obiect de dispută între ultimii migratori şi Bizanţ. Secolul al XIII-lea reprezintă a doua perioadă, în care are loc schimbarea principalilor factori zonali, dar nu

şi a politicii acestora, miza fiind aceeaşi, controlul Dunării. Cum este şi firesc, în vâltoarea acestor evenimente sunt implicate şi primele formaţiuni politice româneşti.

Capitolul III. *Aşezări, biserici, fortificaţii* (p. 41-54; fig. 2). Pentru studiul *Aşezărilor,* cercetarea se confruntă cu numărul extrem de mic al descoperirilor de acest gen, în cele mai multe cazuri datele fiind sumare, iar planurile de săpătură lipsind. Contrar acestor impedimente, Adrian Ioniţă reuşeşte să facă o analiză a aşezărilor în general şi a locuinţelor, gropilor, şanţurilor în particular. Autorul descrie pe larg întreg materialul arheologic existent. Ca rezultat al cercetărilor acestor complexe, cercetătorul concluzionează că aşezările sunt doar de tip deschis, iar locuinţele sunt de două tipuri, de suprafaţă şi de tip bordei, având o singură încăpere care este de formă rectangulară. Instalaţiile de foc sunt reprezentate din vetre şi cuptoare; acestea din urmă sunt de două tipuri – aflate în interiorul locuinţei şi săpate într-unul din pereţi, – ambele fiind circulare. Pereţii locuinţelor erau construiţi din nuiele şi umplutură de lut, iar acoperişul fiind construit din materiale perisabile nu s-a păstrat.

În subcapitolul *Biserici* (fig. 12), autorul supune analizei şase edificii de cult aflate în patru dintre cele mai importante centre din secolul al XIII-lea, şi anume la Curtea de Argeş, Câmpulung, Cetăţeni şi Drobeta. În funcţie de sistemul arhitectonic, edificiile sunt împărţite în patru tipuri: *I. Biserică navă, II. Biserici cruce simplă, III. Biserici treflate* şi *IV. Biserici bazilicale*. Apelând la diverse izvoare, autorul încearcă să găsească analogii (în special la sud de Dunăre) şi să dateze aceste construcţii.

Studierea sistemului defensiv se face în subcapitolul intitulat *Fortificaţii* (fig. 13-16), unde sunt cercetate şase cetăţi aflate în prezent în localităţile Drobeta (trei), Grădeţ, Cetăţeni şi Giurgiu. Cetăţile sunt divizate în două categorii: *I. Cetăţi de pământ şi lemn*, incluzând doar cetatea de la Drobeta (Adrian Ioniţă înclină să creadă că aceasta ar fi prima fortificaţie ridicată de regalitatea maghiară la Severin şi sediul banului instalat acolo). *II. Cetăţi de piatră* sau piatră şi cărămidă, care au soluţii planimetrice distincte. Autorul subliniază că nici una din aceste şase cetăţi nu este menţionată documentar în perioada de care se ocupă, ci abia mult mai târziu în secolele următoare. Pe lângă analiza arheologică a obiectivelor este prezentat, în limita permisă de izvoare, rolul politic şi militaro-strategic al acestor aşezări fortificate în perioada istorică respectivă.

Capitolul IV. *Rituri şi ritualuri funerare* (p. 55-66). Din punct de vedere arheologic, autorul încadrează perioada de care se ocupă între orizontul necropolelor birituale şi cel al mormintelor voievodale. Descoperirile funerare sunt departajate în trei grupe mari: *I. Morminte de călăreţi*. Sunt analizate 21 de morminte semnalate în 16 localităţi. Conform unei cronologii mai largi, mormintele călăreţilor sunt datate în secolele XI-XII, atribuindu-le din punct de vedere etnic pecenegilor/cumanilor. Răspândirea geografică a acestora prevalează în aria de câmpie a Munteniei, punctul extrem vestic fiind situat la Vităneşti. Majoritatea mormintelor descrise sunt singulare şi au fost descoperite în tumulii ce au aparţinut unor comunităţi mai vechi. *II. Grupuri de morminte sau morminte singulare care probabil fac parte dintr-o necropolă*. Cuprinde un număr de şase complexe şi sunt evidenţiate de autor conform criteriului singular al mormintelor, diferit de cel al călăreţilor nomazi, precum şi de grupurile de până la zece morminte. Adrian Ioniţă argumentează acest procedeu prin faptul că o adâncire a cercetărilor arheologice într-unul din siturile date ar putea oricând schimba situaţia numerică a mormintelor, în acelaşi timp şi încadrarea. În subcapitolul *III, Necropole*, autorul supune analizei şase cimitire semnalate în cinci localităţi. Ca şi în cele două subcapitole anterioare, cercetătorul examinează succint mormintele, inventarul, ritul şi ritualul, ceea ce-i permite să conchidă că în Muntenia numărul descoperirilor funerare este mult mai mare decât în Oltenia, respectiv că grupurile turanice nu erau numeroase şi staţionarea lor într-un anumit punct era de scurtă durată. Din punct de vedere al ritului funerar, în secolele XI-XIII autorul constată o uniformitate, toate categoriile de morminte fiind de inhumaţie, spre deosebire de perioada anterioară caracterizată prin biritualism. Adrian Ioniţă reuşeşte să contureze două orizonturi funerare cu următoarele tipuri de ritual: 1. cu depunere de cal, caracteristic populaţiei turanice, datate cu secolele XI-XII, 2. fără depunere de cal, specifice pentru înmormântările creştine, care încep din secolul al XIII-lea. În privinţa atribuirii etnice, autorul consideră că la etapa actuală este foarte dificil de sesizat această departajare.

Capitolul V. *Analiza informaţiei arheologice* (p. 67-102). În primul subcapitol, *Ceramica* (fig.

4), autorul remarcă raritatea descoperirilor din această perioadă în comparaţie cu secolele anterioare. Prezentarea materialului a fost făcută ţinându-se seama de criteriile de execuţie şi nu de cantitatea sau de importanţa sitului de unde provine. Clasificarea ceramicii s-a efectuat după următoarele criterii: felul în care a fost modelată ceramica (aceasta se împarte în două grupe: ceramică executată la roata cu turaţie lentă şi cea lucrată la roata rapidă); prezenţa sau absenţa smalţului pe vase (ceramică smălţuită şi nesmălţuită); tipurile şi formele vaselor reprezintă cel de-al treilea criteriu de clasificare. În urma analizei materialului ceramic, s-a constatat că spre deosebire de perioada precedentă, în secolul al XIII-lea în producerea ceramicii se observă mari progrese prin apariţia noilor tipuri şi forme de vase, utilizarea roţii rapide şi a smalţului ş.a. Autorul consideră că în perioada cercetată are loc „mai degrabă o „revoluţie" decât o evoluţie" (p.79), acesta fiind şi motivul după care nu se poate sesiza legătura organică dintre ceramica din secolul al XIII-lea şi cea anterioară. În schimb, se observă o legătură evolutivă între ceramica din veacul al XIII-lea şi ceramica aparţinând orizontului statului medieval Ţara Românească. *Obiecte de podoabă*, constituie al doilea subcapitol. Pentru o analiză mai complexă podoabele sunt clasate în trei categorii: *a. podoabe ale capului* (cercei, diademe), *b. podoabe ale gâtului* (mărgele, pandantive, cruciuliţe) şi c. *podoabe ale mâinilor* (brăţări, inele). *În accesoriile vestimentare,* examinate în subcapitolul următor, Adrian Ioniţă încadrează două mari categorii, *bumbii* şi *cataramele,* ultimele fiind de mai multe tipuri (cu verigă simplă, dublă sau cu placă de fixare la curea). Pentru a analiza piesele de armament, autorul include în subcapitolul *Arme*, două categorii: *a. pentru lupta de aproape* (săbii, topoare) şi *b. arme pentru lupta la distanţă* (vârfuri de lance şi vârfuri de săgeată). În subcapitolul cinci sunt studiate *Piesele de armură şi harnaşament*, încadrate în trei mari categorii: *a. pintenii* (cu spin, cu rozetă), *b. zăbale* (monobare şi compuse), *c. scăriţe de şa* (ovoidale, circulare) şi *d. alte piese de armură şi harnaşament* (o psalie de os, plăcuţe din os de forme şi dimensiuni diferite, buterole). Cuţitele, amnarele şi o serie de alte unelte şi ustensile precum: gresiile, gripca, acele, străpungătoarele, briciul, un corn pentru ornarea ceramicii şi fusaiolele sunt analizate în subcapitolul *Unelte şi ustensile*. Ultima parte a capitolului este consacrată unor obiecte *Diverse* cu întrebuinţări diferite, care nu au putut fi încadrate în nici una din categoriile de mai sus, şi anume: un cazan de aramă, o patină de os, o cheie, o balama, o toartă de la căldare ş.a.

Capitolul VI. *Monede* (p. 103-109). Autorul studiază monedele emise în intervalul cronologic cuprins între sfârşitul secolului al X-lea şi începutul secolului XIV, descoperite în peste o sută de localităţi. Monedele provin din 20 de tezaure şi descoperiri izolate. După metalul din care au fost bătute monedele, autorul le împarte în: a. bronz şi billon, adică aliaje din metale nepreţioase şi b. argint, electrum şi aur (metale preţioase). Monedele cercetate provin din: Imperiul Bizantin, Imperiul de la Nicea, Trapezunt, Thesalonic, Epir, Imperiul Latin de Răsărit, Ţaratul Bulgar, Serbia, Ungaria, diverse formaţiuni politice din Italia, Austria şi Germania, Anglia, Franţa şi Hoarda de Aur. În perioada secolelor XI-XIII, în spaţiul viitoarei Ţări Româneşti, are loc doar pătrundere monetară şi nu se poate vorbi de o circulaţie monetară propriu-zisă. Autorul consideră o excepţie în acest sens centrul bizantin de la nordul Dunării – Drobeta, intrat sub stăpânirea Ţaratului Bulgar, iar apoi a Regatului Maghiar. Autorul susţine că la nivel monetar, din punctul de vedere al ariei de influenţă, teritoriul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea de Jos constituie un adevărat apanaj bizantin.

Capitolul VII. *Concluzii istorico-arheologice* (p. 110-115). În acest ultim capitol sunt însumate principalele concluzii la care a ajuns autorul în urma amplelor investigaţii ale izvoarelor scrise şi ale celor nescrise, analizei minuţioase a materialului arheologic şi numismatic.

Catalogul descoperirilor arheologice şi numismatice încheie lucrarea cercetătorului Adrian Ioniţă, care constituie un mare aport în cercetarea arheologică din spaţiul atât de sărac în material pentru această perioadă. Catalogul cuprinde 134 de localităţi şi 7 regiuni sau judeţe în care condiţiile de descoperire nu sunt sigure. Numărul total de 141 reprezintă doar numărul localităţilor, nu şi al punctelor unde au fost făcute descoperirile; spre exemplu, la Bucureşti se cunosc nouă puncte, iar la Curtea de Argeş şi Dridu câte două. În catalog sunt expuse detaliat de către autor materialele arheologice, amplasarea geografică, condiţiile descoperirilor, datele bibliografice. O parte însemnată din material este inedit, ceea ce sporeşte şi mai mult valoarea ştiinţifică a monografiei cercetătorului bucureştean.

Încheiem prezentarea prin alăturarea noastră la aprecierile profesorului Şerban Papacostea, potrivit cărora lucrarea lui Adrian Ioniţă, datorată unui efort temeinic şi competent, reprezintă un succes cu care istoriografia românească se va mândri.

12.02.2007

Ion Ursu, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, Str. Mitropolitul Bănulescu-Bodoni 35, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_ursu11@yahoo.com

Aurel Vîlcu, Theodor Isvoranu, Eugen Nicolae, LES MONNAIES D'OR DE L'INSTITUT D'ARHEOLOGIE DE BUCAREST, MONETA, WETTEREN 2006.

253 p., abrevieri, indice de catalog, 32 planşe, 884 fig., 1 hartă. ISBN 90-77297-29-4.

Apărută în seria Colection Moneta-57, publicaţia dată se integrează în programul internaţional de cooperare ştiinţifică între Centrul Naţional de Cercetări Ştiinţifice şi Academia Română. Chiar înainte de lectură, cartea, a cărei autori sunt Aurel Vîlcu, Theodor Isvoranu, Eugen Nicolae, ni se pare o realizare impunătoare. Cele 240 pagini de text, însoţite de o ilustraţie impresionantă (32 planşe, 884 fig.), valorifică o cercetare în domeniul numismaticii derulată pe parcursul mai multor decenii.

Lucrarea are două părţi mari, distincte, dar obligatoriu interdependente: partea teoretică, care include şi comentarii la diferite emisiuni ce alcătuiesc colecţia şi catalogul. Binevenită şi deosebit de importantă este expunerea istoriei colecţiei, prezentarea materialului structurat în patru compartimente: monede greceşti (Aurel Vîlcu, p. 7-15), monede romane (Theodor Isvoranu, p. 16-32), monede bizantine (Aurel Vîlcu, p. 33-42), monede medievale şi moderne (Aurel Vîlcu, Eugen Nicolae, p. 43-49).

Piesele greceşti includ o colecţie de 135 monede (nr. 1-135), printre care un interes deosebit prezintă emisiunile atribuite lui Filip al II-lea (contemporane şi postume nr. 1-4), Alexandru al III-lea (contemporane şi postume nr. 5-49), Filip al III-lea (nr. 50-53), Lisimah (contemporane şi postume nr. 54-66). În lotul pieselor greceşti a fost inclusă şi o serie de monede contrafăcute (nr. 95-135). Din „colecţia de aur" fac parte şi 282 piese romane (nr. 136-417). Impresionează prin numărul lor emisiunile atribuite domniei lui Traian, 60 ex. (nr. 162-221), Theodosius al II-lea, 27 ex. (nr. 341-367), Zenon, 10 ex. (nr. 383-392). Încheie colecţia monedelor romane de aur o serie de imitaţii (nr. 413-417). Lotul emisiunilor bizantine este cel mai bogat din cele prezentate în publicaţia dată şi include un număr de 365 monede (nr. 418-782). Merită a fi menţionate monedele atribuite lui Iustinian I, care sunt în număr de 31 piese (nr. 439-469), Heraclius 25 ex. (530-554), Constantin al VII-lea, 28 ex. (585-612), Jean III Doukas, 61 ex. (nr. 709-769), ale cărui monede prezentate aici, formează o colecţie relativ bogată în comparaţie cu alţi dinaşti. Încheie colecţia monedelor bizantine, imitaţiile ostgote de tipul Anastasius I (nr. 780), Iustinian I (nr. 781) şi cele barbare de tipul Heraclius (nr. 782). Monedele medievale şi moderne cuprind 102 pese de aur (nr. 783-884), printre care cel mai bine prezentate sunt emisiunile Imperiului Otoman, în număr de 54 ex. (796-849).

În catalog sunt descrise toate 884 piese, în ordine cronologică, pornind de la cele greceşti, terminând cu monedele moderne, incluzând notele bibliografice. În sfârşit, cele 884 figuri dispuse pe 32 planşe, completează cu succes, prin înalta calitate a fotografiilor, această bine-venită lucrare, în care pentru prima dată a fost publicată integral „colecţia de aur". Apariţia acestei lucrări fundamentale, poate fi luată drept exemplu demn de urmat pentru alte instituţii, care deţin colecţii nu mai puţin importante. Adresată specialiştilor, recenta publicaţie la care ne-am referit prezintă nu numai un volum model în domeniu ci şi instrumentul de lucru care simbolizează pe drept: arhetipul genului.

6.02.2007

Sergiu Popovici, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

Lista abrevierilor

ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
AJA	American Journal of Archaeology, Boston
L'Anthropologie	L'Anthropologie, Paris
AIIA Iaşi	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", Iaşi
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
Athenaeum	Athenaeum. Studi Periodici di Litteratura e Storia dell'Antichità
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Institutes, Frankfurt am Main
Britannia	Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies
BSNR	Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CAANT	Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
CCA	Cronica cercetărilor arheologice
Chiron	Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
Current Anthropology	Current Anthropology. Boston University, Boston
Dacia N.S.	Dacia. Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti
Eurasia Antiqua	Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Berlin
Hierasus	Hierasus. Acta Moldaviae Septentrionalis, Botoşani
Hyperboreus	Hyperboreus. Bibliotheca Classica Petropolitana, St. Petersburg
Historia	Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte, Wiesbaden
Ialomiţa	Ialomiţa (Studii şi comunicări). Muzeul Judeţean Ialomiţa, Slobozia
ISM	Inscripţiile din Scythia Minor, Bucureşti
Istros	Istros, Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila
MCA	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti
Memoria Antiqvitatis	Memoria Antiqvitatis. Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamţ
Mousaios	Mousaios. Muzeul Judeţean Buzău, Buzău
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pontica	Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Constanţa
Prehistoire Europeenne	Prehistoire Europeenne. Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège, Liège
Przeglad archeologiczny	Przeglad archeologiczny, Poznan
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
Quaternaire	Quaternaire, Paris
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău
Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău

Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica. Universitatea „A.I. Cuza”, Iaşi
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
SCN	Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti
Slovenska Archeologia	Slovenska Archeologia, Bratislava
Stratum plus	Stratum plus. Şcoala Antropologică Superioară, St.-Peterburg-Chişinău- Odessa
Thetis	Thetis. Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns, Mannheim
Thracia	Thracia, Sofia
Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Археология	Археология, София
Археологія	Археологія, Кїив
Археологические вести	Археологические вести, Москва
АИМ	Археологические исследования в Молдавии, Кишинев
АКМ	Археологическая карта Молдавской ССР, Кишинев
АО	Археологические Открытия, Москва
АСГЭ	Археологический Сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград/ Санкт Петербург
БКПЧП	Бюллетень Комиссии по изучению Четвертичного периода, Москва
ВДИ	Вестник древней истории, Москва
ЗООИД	Записки Одесского общества изучения древностей, Одесса
Карпатика	Карпатика. Институт Карпатоведения, Ужгород
КСИА	Краткие сообщения Института Археологии АН СССР, Москва
КСИИМК	Краткие сообщения Института Истории Материальной Культуры, Москва-Ленинград
КСОГАМ	Краткие сообщения Одесского Археологического Музея, Одесса
МАСП	Материалы по археологии Северного Причерноморья, Одесса
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР, Москва-Ленинград
МИАЭ МССР	Материалы и исследования по археологии и этнографии МССР, Кишинев
РА	Российская Археология, Москва
СА	Советская Археология, Москва
САИ	Свод археологических источников, Москва
ССПК	Старожитності Степового Причономор’я і Криму, Запоріжжя
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revistă prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere, (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se va prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате А4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

Tipar: Casa editorial-poligrafică “Bons Offices”
mun. Chişinău, bd. Gagarin 10, MD-2001
tel/fax.: 500-895; tel. 279-847
e-mail: bons@starnet.md
www.bons.md